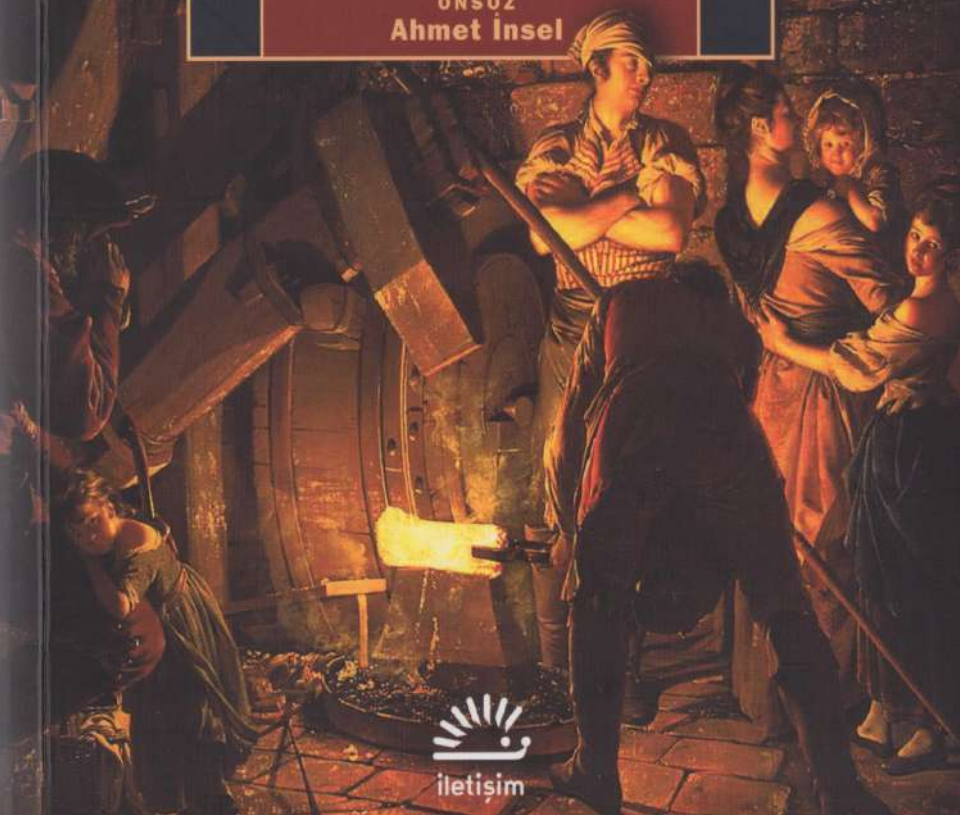

Robert Castel

Ücretli Çalışmanın Tarihçesi

Sosyal Sorunun Dönüşümü

ÖNSÖZ
Ahmet İnel

İletişim

ROBERT CASTEL • Ücretli Çalışmanın Tarihçesi

ROBERT CASTEL Fransız sosyolog ve felsefeci. Castel 1933'te doğdu. Kariyerinin ilk yıllarında psikanalizle yakından ilgilendi. Daha sonra çalışma sosyolojisi alanına yöneldi. 1990'a kadar Vincennes Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü, bu tarihten vefatına (2013) kadar da Paris Sosyal Bilimler Yüksek Okulu'nda (EHESS) görev yaptı.

Türkçeye çevrilen ilk kitabı *Sosyal Güvensizlik*, İletişim Yayınları tarafından yayımlandı (2004). *Ücretli Çalışmanın Tarihi. Sosyal Sorunun Dönüşümü* ise bugüne kadar ücretli emek ve sosyal korumalar konusunda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilir.

Diğer eserleri arasında *Le psychanalisme* (Maspéro, 1973), *L'ordre psychiatrique* (Minuit, 1977), *La Société psychiatrique avancée, le modèle américain* (Grasset, 1979), *Le Psychanalisme* (Grasset, 1983), J. F. Lae ile birlikte *Le RMI, une dette sociale* (L'Harmattan, 1991), Claudine Haroche'la birlikte *Propriété privée, propriété sociale, propriété de soi* (Fayard, 2000), *La discrimination négative* (Seuil, 2007), *La montée des incertitudes: travail, protections, statut de l'individu* (Seuil, 2009) gibi kitapları yer alır.

Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat

© 1995 Librairie Arthème Fayard

İletişim Yayınları 2424 • Araştırma-İnceleme Dizisi 404

ISBN-13: 978-975-05-2136-2

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITOR Ahmet İnsel

YAYINA HAZIRLAYAN Melike Işık Durmaz

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Joseph Wright of Derby, *An Iron Forge*, 1772

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Ece Ziya

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ROBERT CASTEL

Ücretli Çalışmanın Tarihçesi

Sosyal Sorunun Dönüşümü

Les métamorphoses de la question sociale
Une chronique du salariat

ÇEVİREN Işık Ergüden

ÖNSÖZ Ahmet Insel

*Bu çalışmayı annemle babamın anısına
ve dn olduğu gibi bugün de
daha iyi bir gelecekten
mahrum bırakılanlara adıyorum.*

Bir işe sahip olmayan, yani kendilerine kalan tek faaliyetten mahrum bırakılmış bir emekçiler toplumuyla karşı karşıyayız.

Bundan kötüsü hayal edilemez.

– HANNAH ARENDT

Sosyal bilimler alanındaki uzmanların da, benzer bir şekilde, tarihi bir bilme ve araştırma aracı olarak görmelerini isterim. Şimdiki zamanın yarıdan çoğu, hayatta kalmakta inat eden bir geçmişin kurbanı değil midir? Kurallarıyla, farklılık ve benzerlikleriyle geçmiş ise şimdiki zamana dair her bilginin vazgeçilmez anahtarı değil midir?

– FERNAND BRAUDEL

Zamanda ne kadar geriye gidersek gidelim, şimdiki zamanı asla gözden kaybetmemeliyiz.

– ÉMILE DURKHEIM

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	11
ÖNSÖZ	
Ücretli Emeğin Uzun Serüveni • Ahmet İnel	13
Sunuş	19
KARŞILAŞTIRMA MESELESİ ÜZERİNE BİR NOT	31

BİRİNCİ KISIM

VESAYETTEN SÖZLEŞMEYE

1 Yakınların Himayesi	39
Birincil toplumsallık	40
Hristiyanlık efsanesi	48
Komşum yakınımıdır	55
Yardım yükümlülüğünün örgütlenmesi	63
2 Kadastrosu Çıkarılmış Toplum	73
1349	74
Feodal toplumun dönüşüm bunalımı	81
Lüzumsuzlar	90
Gezgin serseriler ve proleterler	96
Baskı, caydırma, önlem	101
3 Ücretlilerin İtibarsızlığı	107
Korpatist dil	109
Mesleğin imzası	115

Kurallı çalışma, zorunlu çalışma	124
Toprak yoksulları	135
Angarya modeli	142
4 Liberal Modernite	151
Kitlesele korunmasızlık	152
Çalışma özgürlüğü	161
“İhlal edilemez ve kutsal bir borç”	172
Hakkın ayrışması	180
Ütopik kapitalizm	188

İKİNCİ KISIM

SÖZLEŞMEDEN STATÜYE

5 Devletsiz Bir Politika	203
Sefiller	204
Vesayetin geri dönüşü	216
Himayecilik ve patronlar	228
Tersten bir ütopya	240
6 Sosyal Mülkiyet	249
Kartların yeniden dağılımı	250
Yükümlülük sorunu	263
Mülkiyet ya da emek	274
Mülkiyet aktarımı	284
7 Ücretliler Toplumu	297
Yeni ücretlilik ilişkisi	299
İşçilerin durumu	312
Azil	321
Ücretlilik durumu	331
Büyüme devleti	340
8 Yeni Sosyal Sorun	351
Yol kazası	353
Fazlalıklar	364
Dahil etme ya da Sisifos miti	379
Gelecek krizi	395

SONUÇ

Olumsuz Bireycilik	417

İSİM DİZİNİ	431

TEMATİK DİZİN	435

TEŞEKKÜR

Yazma işi, özellikle de zamana yayılmışsa, tek başına sürdürülen bir uğraş olmaktan çıkar. Benim katettiğim yol da başka birçok güzergâhla kesişti ve bu anlamda birçok insana gönül borcum var. Hepsinin adını burada anmam imkânsız. Bununla birlikte, en çok kitap yazarlarıyla muhatap olmuş olsam da her gün dünyanın sefaletine göğüs germek zorunda kalanların tanıklığına çok şey borçluyum. Sosyal ve Sosyallik Analiz Grubu'ndaki ve Toplumsal Hareketleri İnceleme Merkezi'ndeki faaliyetlerim, keza École des Hautes Études en Sciences Sociales'deki çalışmalarım, meslektaşlarımla ve öğrencilerimle verimli görüş alışverişleri yapmama vesile oldu. Bu çalışmayı daha tamamlanmadan okumaya gönüllü olanların, özellikle de Bernard Assicot, Colette Bec, Monique Benard, Christine Filippi, Jean-François Laé, Catherine Mevel, Numa Murard, Albert Ogien, Giovanna Procacci ve Christian Topalov'un saptama ve eleştirilerini dikkate aldım. Jacques Donzelot yazma sürecim boyunca dikkatli eleştirilerini benden esirgemedi; eserin düzenlenişinde yaptığımız tartışmalara çok şey borçluyum. Bu kitabı yayımlamayı büyük bir sürat ve sempatiyle kabul eden Pierre Birnbaum'a ve Denis Maraval'a da teşekkürlerimi sunmak isterim. Elyazmasının çeşitli versiyonlarını bıkmaq bilmez bir sabırla tekrar tekrar daktilo eden Emma Goyon'a da teşekkürlerimi sunarım.

Ücretli Emegın Uzun Serüveni

Ahmet Insel

14. yüzyıldan günümüze, uzun bir tarih dilimi içinde sosyal sorunun ortaya çıkışını ve dönüşümünü inceleyen filozof ve sosyolog Robert Castel, bütün toplumların kendi içlerinde dağılma, parçalanma riskleri belirginleşince beraberliklerinin temelini sorguladıkları ve buna çözüm aradıkları tespitinden hareket ediyor. Son derece zengin bir tarihsel sosyoloji araştırması olan *Sosyal Sorunun Dönüşümü*, ücretli emegın toplumsal serüvenini anlatırken, günümüzde yeniden giderek artan işsizlik, dışlanma, prekarite, statü kaybı, korunmasızlık olarak tanımlanan sorunların arkasında yatan temel, yapısal bir dinamiğı ortaya çıkarıyor. Castel, bu büyük uğraşı, günümüzde çok yaygın kullanılan dışlama kavramının yerine, dışlama ve içirme ikileminin ötesinde bir toplumsallık kaybına işaret eden mensubiyet yitimini, çözümlemesinin merkezine yerleştirerek başlıyor.

2013 yılında 80 yaşında vefat eden Robert Castel, sosyal sorunun tezahürünü ve toplumların buna karşı geliştirdikleri yanıtları incelerken, kişiyi iki boyutta ele alır. Birinci boyutta, kişinin işbölümü içindeki konumu öne çıkar. İkinci boyutu kişilerin içinde yer aldıkları toplumsallaşıma ağırları oluşturur. Bu iki boyutun birbirine eklemlenmesi, mekanik olmayan biçimde farklı toplumsal uyum biçimleri üretir. Örneğın, prekarya konumunun yarattığı mensubiyet yitimi birincil toplumsallık ağırlarının yoğun biçimde çalışır olmasıyla kısmen telafi edilebilir. Ama böyle bir birincil toplumsallık ilişkisi kalmamışsa, prekarya sadece korunmasız bir toplumsal statüyü ifade etmeye başlar. Mensubiyet kaybına yol açar. Mensubiyet kaybı ve dışlanma, üretici faaliyetlerin dışında kalma ve ilişkisel yalnızlık, toplumsal yalıtlılmışlık halinin birbirine eklemlenmesidir.

Bütün toplumlar çeperlerinde, az veya çok, çalkantılı bir alan barındırır. Bu alan, kişilerin toplumsal ilişkilerin hemen hepsinden yalıtıldığı, en önemlisi üretim faaliyetlerinin hiçbir türüne ya hiç katılamadıkları ya da doğru dürüst, düzenli bir biçimde ve bir toplumsal statü sahibi olarak katılamadıkları, toplumsal mensubiyetlerini yitirdikleri alandır. Mensubiyet yitimi, yoksulluktan öte bir durumdur. Bu durumun en açık hali, feodal toplumun çatırdamasıyla birlikte, 14. yüzyıl ortasında İngiltere’de ortaya çıkmaya başlayan “gezgin serseri”dir. Feodal toplumda kişi yüz yüze ilişkilerin ağırlıkta olduğu birincil toplumsallık ağı içine doğar. Aile, komşular, köy ve senyörden oluşan bu ağın içinde kişinin muhakkak bir yeri vardır. Bu anlamda yoksulluğun kol gezdiği ama gündeminde sosyal sorunu olmayan toplumdur feodalite. Feodalitenin çatırdamaya başlaması, adını açıkça telaffuz etmeden sosyal sorunu gündeme getirir. 1349’da İngiltere’de Kral III. Edward’ın ilan ettiği Emekçiler Statüsü (*Statutum serventibus*) çalışma zorunluluğu tesis ederken, hedefi bir köyden diğerine hayatı yollarda geçen “evsiz barksız”lar, “gezgin serseri”lerdir. İlerleyen yüzyıllarda köyünü ve marabıtlığı ya da yarıcılığı terk etmek zorunda kalıp yollara dökülenlerin sayısı arttıkça, bu “dilenciler”e karşı devlet şiddet önlemleri almaya başlar. VIII. Henri döneminde toplam on iki bin gezgin serserinin, Kraliçe Elisabeth’in hükümdarlığı süresince yılda ortalama dört yüz evsiz barksızın idam edildiği tahmin ediliyor. Sosyal sorunun bu tür “nihai çözümü”nün yanında, bu gezgin serseriler bugün çalışma kampı olarak tanımlayacağımız dilenci toplama yurtlarında, “çalışma evleri”nde ikamete ve karın tokluğuna çalışmaya zorunlu bırakılır ya da yeni açılan denizasırlı kolonilere sürülürler. Rönesans İngilteresi’nin “dilenciler, gezgin serseriler” olarak tanımlanan bu yığınla ilgili aldığı kararlar köleliğin yeniden tesisine benzetilebilir. Toplumsal mensubiyetini yitirmiş olmanın ilk figürü, eli ayağı tutan gezgin serseri ya da dilencidir. Zorunlu çalışmaya maruz bırakılan bu kitle, proletaryanın atasıdır.

Castel, birkaç yüzyıl önce bu çalışma evlerini dolduranların çoğunun günümüzün terimleriyle vasıfsız işsizler olduklarını belirtiyor. Ücretli emeğin yaygınlaştığı ortamda, evsiz barksız, serseri ya da dilenci olarak nitelendirilen, eli ayağı tutan bu kişiler aslında ücretli emeğin en katıksız halini temsil ederler. Çünkü sahip oldukları yegâne zenginlik kas güçleridir. Ayrıca o dönemde ücretli emeğin toplumsal statüsü de, gezgin serserinin sadece bir parmak üstündedir. Ücretli emekçi konumu, 20. yüzyıla gelene kadar tekinsiz, aşağılık, sefil bir konum olarak görülür, değerlendirilir. Hayatını kazanmak için başka hiçbir imkânı olmayanların *düştüğü* durumdur bu. Toprağını kaybeden köylünün, iflas eden zanaatkarın artık yaşamını başkasının hesabına gündelikçi olarak çalışarak, yani hiçbir ertesi gün güvencesi olmadan, günbegün kazanmak ya da aç kalmak zorunda olduğu haldir ücretlilik. Bu ücret-

li konumunun 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmasıyla birlikte, emeğin bütün zenginliklerin esas kaynağı olduğu fikri yerleşir ama ücretlilik konumu yoksullukla eşanlamlı olarak kullanılmaya devam eder.

Castel'in devamlılık içinde ele aldığı toplumsal eklemlenmenin ikinci tarihî dönüşümü, sanayi toplumu ve proletaryanın avdetidir. Yeni dönemin mensubiyetini yitirmiş kişisi, proleterdir. Feodal sözleşmenin bağlayıcılığından kurtulup, özgür işçi olur ama yoklukla tanımlanan bir özgürlüktür bu. Proleter özerk olmak zorundadır ve artık patronunu özgür biçimde seçebilir. Ne var ki bu özerkliği ve özgürlüğün gerçekten var olabilmesi için gerekli olan sosyal statüden ve bunun korumasından yoksundur. Ama aynı zamanda ücretli emekçi konumuna düşen vasıflı bir emekçi kitlesi de vardır ve bu kitle hak talep etmektedir. Sınıfsal çatışmanın adının sosyal sorun olarak konarak ortaya çıkışı bu döneme denk düşer. Fransa'da Pierre Leroux 1830'lar da sosyalizm kelimesini icat ederken, işçi sınıfı öncülerinin "Yaşasın sosyal!" ("Vive la sociale!") sloganından esinlenir ve o dönemde bireyleşme ile özdeşleşen liberalizm ve piyasanın karşısında ortaklaşmayı savunan hareketlerin toplumsal düzen ütopyasına bu adı verir.

Ücretli emeğin 19. yüzyılda içinde bulunduğu statü ve güvenlik yoksunluğu, Castel'in incelediği dönüşümün üçüncü aşamasında bütünüyle olmasa da, büyük ölçüde değişecektir. Castel'in ücretliler toplumu olarak tanımladığı toplumsal yapı içinde, ücretli emek statüsü etrafında 20. yüzyılda Batı toplumlarında geliştirilen bir dizi düzenleme bu statü ve güvenlik eksikliğini telafi eder. Bu düzenlemeler sosyal devleti oluşturur. Castel sosyal devleti, güvenliğinin sadece mülkiyete bağımlı olmaması amacıyla oluşturulan zorunlu yasal güvencelerin dayatılması, güvenlik meselesinin toplumsallaşması olarak tanımlar. Sosyal devlet, sosyal güvenlik devletidir. Zorunlu sosyal güvenlik sigortasının yarattığı haklar, bir bakıma yeni bir mülkiyet rejimi yaratmıştır. Her kişiye şahsen tahsis edilebilecek ama özel mülkiyet konumunda olmayan, sosyal güvenlik hakkına dayalı bir "malvarlığı" demektir bu. Özel mülkiyete başvurmadan, ortak ama şahsileştirilmiş bir malvarlığı yaratmak, sosyal devletin en büyük icadıdır.

Robert Castel, kitabının toplumsal mülkiyetle ilgili bölümünde, bu değişimi mükemmel biçimde özetliyor. Mülk sahibi olanla mülksüzler arasında 19. yüzyılda zirvesine varan çatışma, ücretliler toplumunda sosyal devlet tarafından bütünüyle ortadan kaldırılmaz ama yeniden tanımlanır. Özel mülkiyetin yanında yeni bir mülkiyet biçimi daha belirir. Bu, toplumsal mülkiyettir. Bu, insanların özel mülkiyete sahip olmadan da güvenlik haklarına sahip olabilmelerini sağlar. Ücretliler toplumu, çalışma ve esas olarak ücretli emek aracılığıyla ve devletin yönetiminde büyük bir mülkiyet transferi gerçekleştirir. Ama sosyal devlet de sosyal sorunu nihai biçimde çözemez. Bu

sorunu çözmek için oluşturulan düzenlemeler hızlı ve sürekli iktisadi büyümeye dayandıkları için, büyümenin kalıcı biçimde yavaşlaması sosyal devleti de bunalıma sokar. Feodal bağımlılık ve liberal sözleşme özgürlüğünde olduğu gibi, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyal devlette de ücretlilik statüsü kitlesel bir güvenlik eksiğiyle karşı karşıya kalır. Devlet sosyal olma niteliğini yer yer kaybeder. Bu kitlesel ve sürekli işsizliğin yarattığı statü yipranması içinde, uzun süredir işsiz olanlar, yoksul çevre mahallelerin sakinleri, asgari gelir desteği alanlar, sanayideki dönüşümler nedeniyle işsiz kalanlar, stajdan staja ufak tefek işlerle geçici uğraşlar arasında dolaşan gençlerden oluşan bir kitle, artık gelişmiş ekonomi toplumlarının kalıcı bir parçası olmaya başlar. Bunlar “yapısal olarak istihdam edilemeyenler”dir ve Castel, birkaç yüzyıl öncesinin gezgin serserileri, dilencileriyle bu yeni “işgücü fazlası” arasında konum örtüşmesi olduğuna dikkatimizi çeker.

20. yüzyılın sonuna yaklaşılrken (kitap 1996’da yayımlandı ve Castel bu kitap için çalışmaya 1980 başlarında başladı) sosyal sorun artık yeniden gündemdedir. 19. yüzyılda işçi sınıfının topluma entegrasyonu etrafında biçimlenen sosyal sorun, işçi sınıfı 20. yüzyılın sonuna doğru siyasal ve toplumsal alanda ağırlığını hızla yitirmeye başlayınca, farklı biçimde yeniden gündeme gelmiştir. Artık ücretliler toplumu da mensubiyet kaybı üretmektedir. Çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ücretli kitlesi kendi içinde katmanlaşmakta, sınıfsal ayrıma benzer gelir ve statü farklılıkları sergilemekte ve içlerinde az vasıflı olanlar veya üretici vasıfları aşınanlar 20. yüzyılın ortasında şekillenen sosyal devletin güvence altına aldığı statülerini kaybetmekte ve sosyal devletin koruyucu ağlarında giderek daha büyük delikler açılmaktadır. Ücretli emekçi kitlesi içinde yaşam ve çalışma koşulları giderek düzensizleşen ve kırılganlaşan bir kesim olan *prekarya* büyümektedir. Bir bakıma *prekarya* sosyal devlet öncesi sanayi toplumunda proletaryanın yaşam ve çalışma koşullarını ifade eden geçicilik ve güvensizlik halinin (*précarité*) farklı biçimler altında geri dönüşüdür.

Castel, geçmişini idealize etmez. Özellikle bazıları için hâlâ bir tür altın çağ olmaya devam eden Fordizm dönemini yüceltmez ama bu toplumsal-iktisadi düzenlemenin sosyal soruna getirdiği çözümleri de küçümsemez. Diğer taraftan, artık ücretliler toplumundan çıkmaya hazırlanmak gerektiğini iddia edenlere de katılmaz. Castel’e göre, halen ücretliler toplumuna alternatif oluşturacak ciddi bir çözüm belirmemiştir. Dolayısıyla ücretlilik ilişkisinin bir ayağını oluşturan serbest sözleşmenin diğer ayakla, yani emek kolektiflerine dayanan bir dizi sosyal hak ve yükümlülükle dengelenmesi ve bunun pekiştirilmesi elzemdir. Bu statü güvenceleri, piyasa rekabetinin ve bireyciliğin korunmasızlık ve mensubiyet yitimine uğramakla tehdit ettiği ücretlileri esas olarak korumaktadır. Bu korumanın maliyetini yurttaşlar devlet

aracılığıyla üstlenmek zorundadırlar. Aksi takdirde toplumsal uyumun parparça olmasının yaratacağı çok daha büyük sorunlarla baş etmek zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla yeni sosyal sorun bütünün birliği ve uyumu sorunudur. Üretim yapısının değişimi, iktisadi verimliliğin ve sosyal becerilerin yeniden tanımlanmasının bedeli, nüfusun giderek büyüyen bir bölümünün kalıcı biçimde oyunun dışında kalmasıyla ödenecekse, aynı toplumsal kümeye aidiyetten geriye ne kalır? Bir toplum yaratmak için herkesi içermenin koşullarını düşünmek gerekir. İçinde bulunulan durum, işsiz işçilerin, “dünyaya bir yararı olmayanların”, fazlalık olarak görülenlerin yanında bir de güvencesiz sözleşmelerle, geçici işlerle ya da birden çok işi aynı zamanda yapmaya çalışarak “tutunmaya” çalışan prekaryayı büyütmektedir. Bu ise ücretli emek ilişkisinin çatırdaması ve işletmenin toplumsal içirme kapasitesinin zayıflamasıyla atbaşı gitmektedir. Castel’in altı yüzyılı kapsayan bu tarihsel dönüşüm freski ilginç bir dinamigi ortaya çıkarır. Toplamların sadece dış çevresini, çeperlerini etkiliyor gibi gözükken dönüşümler, aslında toplamların merkezine yayılıp, sonunda iktisadi-siyasal rejimin kalbinin de dönüşmesine yol açıyorlar. Bugün de sorun sadece ücretliler toplumunun çeperinde bir niteliksizler ordusu oluşması değil, ücretliler toplumunun bizzat merkezinde en istikrarlı konumda olanların bile konumlarının istikrarsızlaşmasıdır. Castel böylece yeni sosyal sorunun çerçevesini çizer: Yeni sosyal sorun, giderek daralan bir zümrenin elinde toplanan iş, gelir, koruma ve onun yeniden dağılımının nasıl sağlanacağıyla ilgilidir.

Takriben 14. yüzyılda başlayan ücretli emek macerası, geçen iki yüzyılda arzulanabilir bir geleceğin taşıyıcısı olmuşken, şimdi kaybolmuş bir altın çağı ifade etmeye ve esas olarak bir nostalji olarak kalmaya mı mahkûmdur? Bu tuzaktan kaçmanın bir yolu, Castel’in gelişmiş kapitalist toplumlarda tarihsel evrimini dikkatle incelediği sosyal sorunun merkezinde yer alan çalışma, topluma entegre olma ve toplumsal kimlik arasındaki ilişkiyi çok daha köklü biçimde sorgulamaktan geçiyor. Castel, son otuz yılda kapitalizmin geri dönüşsüz dönüşümler geçirdiğini, rejim değiştirdiğini, sanayi kapitalizminin ve onun toplumsal anlaşma biçimleriyle düzenlemelerinin geride kaldığını kabul ederken, bunda giderek daha saldırganlaşan küreselleşme dinamisinin yanında, teknolojik değişimlerin de rolünün olduğunu vurgular. Dolayısıyla sanayi toplumunun kolektif örgütlenme biçimlerine geriye dönüşü talep etmek, bunu beklemek nafîle bir çabadır. Bütün sosyal güvenlik mekanizmalarını ve çalışmayla elde edilen güvenceleri sabit bir işe bağlamak artık mümkün değildir. Çalışanların yaşam süreleri içinde maruz kalacakları mesleki ve coğrafi hareketliliği dikkate almak gerektiğini kabul ederken, buna güçlendirilmiş hakların eşlik etmesi gerektiğinin altını çizer. Piyasanın kuralları, esneklik, hareketlilik, üretkenlik ve rekabet olarak kendini dayatan bir gerçek-

liktir ve bunun öngörölür bir vadede aşılabileceğine dair bir işaret yoktur. Buna karşılık, bu piyasa kurallarının güçlü bir sosyal haklar ve güvenlik ağı tarafından kuşatılması ve dengelenmesi gerekir. Castel gelecekte bu dengelemenin istihdama değil, emekçinin şahsına bağlı olarak tesis edilmesiyle mümkün olacağını, 2008'de kendisiyle yapılan bir söyleşide belirtiyordu¹. Kitabının yayımlanmasından sonraki on yılda gerçekleşen değişimleri ele aldığı bu söyleşide, Robert Castel kapitalizmin çok güçlü bir dinamizm sergilediğini kabul ederken, bunun kaçınılmaz bir gelecek, tarihsel bir determinizm anlamına gelmediğini, piyasa sisteminin bütünüyle alternatifi olacak bir yol bulunamasa da, dizginlenip evcilleştirilmesinin yeni yollarının bulunabileceğini iddia ediyordu. Finans kapitalizminin gücü dikkate alındığında bir felaket senaryosunun da mümkün olduğunu ilave ederken, daha 2008 krizi bütün gücüyle kendini göstermemişti. Castel'e göre, böyle bir yeni toplumsal mutabakata dayalı düzenleme için siyasal-toplumsal mücadele vermek, içinde bulunduğumuz durumda biraz gerçekçi davranarak başarılabilecek azami ilerici siyasal iradeyi temsil ediyor. Bu siyasal iradenin alternatifi ise, piyasa düzeninin tam egemenliğini kabul etmek demek. Peki bu iki alternatif dışında başka bir çözüm yok mu? Castel'in bu soruya verdiği yanıt son derece yalın: "Ya da, devrim yapmak lazım, ama bunu kim yapacak?"

1 "Les dernières métamorphoses de la question sociale", *Savoir/Agir*, 2008/1, sayı 3.

Sunuş

Geçmişin kendini gizleyip geleceğin belirsizleştiği bu mütereddit dönemlerde, şimdiki zamanı anlayabilmek için belleğimizi seferber etmemiz gerektiği kanısındayım. Tıpkı büyük sistemler gibi, büyük tarih anlatılarının da artık moda olmadığı kesin. Fakat *hic et nunc* [burada ve şimdi] olup bitenin özgülüğünü kavramak istiyorsak uzun dolambaçlı yollardan kaçınabilir miyiz? Örneğin mevcut durum, ücretli çalışma koşullarını yakın dönemde etkilemiş büyük bir sarsıntının izlerini taşımaktadır: Kitlesel işsizlik ve çalışma koşullarının güvencesizleşmesi; bu tür durumları güvence altına alması gereken klasik koruma sistemlerinin koşullara ayak uyduramaması; toplumda fazlalık oluşturan, “istihdam edilemez”, istihdam dışı ya da düzensiz aralıklarla ve güvencesiz olarak istihdam edilen kişi sayısının artışı. Birçokları için gelecek artık tamamen şüpheli ve riskli bir hal almış durumdadır.

İyi ama riskli bir durum nedir ve hangi ölçütlerden yola çıkarak değerlendirilir? Günümüzde çalışan nüfusun büyük çoğunluğunun içinde bulunduğu ve sosyal risklere karşı korumaların çoğunun bağlı olduğu ücretlilik hali, uzun süre boyunca en belirsiz, aynı zamanda en yakışsız ve en sefil durumlardan biri olarak görüldü. İnsan ancak değersizse ve kol gücünden başka değiş tokuş edebileceği bir şeyi yoksa ücretli oluyordu. Durumu kötüleşen biri, örneğin iflas etmiş zanaatkâr, artık topraktan beslenemeyen toprak işletmecisi, usta olamayan kalfa vb. ücretli konumuna düşüyordu. Ücretli konumunda olmak ya da bu duruma düşmek, boyunduruk altına girmek, “günü kurtarmak için” yaşamaya mahkûm olmak, geçim derdi çekmek anlamına geliyordu. Bu, ücretliliğin ilk biçimlerini feodal angarya modelinin az çok yumuşatılmış bir tezahürü haline getiren arkaik bir mirastır. Fakat yine

de bu kadar uzağa gitmeye gerek yok. Örneğin, III. Cumhuriyet'in önde gelen iktidar partisi olan Radikal Parti'nin 1922 yılında Marsilya'daki kongresi sırasında programına "köleliğin kalıntısı olan ücretli emeğin kaldırılması"nı dahil ettiğini hatırlar mısınız?¹

Ücretli emeğin bu hayal mahsulü engelleri aşarak 1960'lı yıllarda modern "ücretliler toplumu"nun ana rahmi haline gelmeyi nasıl başardığını anlama çabası azımsanacak bir iş değildir. Fakat bunu anlamayı sadece tarihçiler dert edinmemelidir. Çağdaş toplumlara musallat olan ve prekarite, korunmasızlık [*vulnérabilité*], dışlama, ayırıştırma, statü kaybı, mensubiyet yitimi [*désaffiliation*] gibi konuları ön plana çıkaran kırılma tehdidini değerlendirebilmek için, ücretli emeğin işgal ettiği yeri toplumsal ve tarihsel bakımdan belirtmek şarttır. Bu sorunların son yirmi yılda öne çıktığı doğru olsa da, bunlar önceki vesayetçi durumun ardından ve buna bağlı olarak ortaya çıkmıştır; yani özellikle ücretli emeğin sağlanmasısıyla birlikte sosyal devletin güvence altına aldığı risk önleyici güçlü sistemler yavaş yavaş yerleştikten sonra belirmiştir. Dolayısıyla, sosyal korumalar zemininde tanımlanan ve yaşanan bu yeni korunmasızlık durumu, yüzyıllar boyunca halkın –yani o dönemde halk diye adlandırdığımız bütünü– ortak özelliği haline gelmiş olan "gelecek belirsizliği"nden tamamen farklıdır. Aslında bu farklılık göz önüne alınmazsa, bugün "kriz"den söz etmenin pek büyük bir anlamı olmayacaktır. Peki ama koruma altında tutulan istikrarın hâlâ güçlü durumdaki çekirdeklerinden kopma süreçleriyle işleyen günümüzdeki prekar- yalaşma ile eski kitlesel korunmasızlık durumlarını birbirinden ayıran şey –yani ikisi arasında hem farklı hem de ortak olan şey– nedir?

Ben işte bu tür bir kavrayış geliştirmek istiyorum. Elinizdeki eserde tarih büyük bir yer işgal ediyor olsa da, burada bahsettiğimiz şey *şimdiki zamanın tarihidir*: Mevcut durumun miras aldığı dönüşümler sistemini yeniden oluşturarak, daha çağdaş olanın su yüzüne çıkışını yeniden kavrama çabası. Bugün tam da bizim önümüzde olan bir soruyla geçmişe dönmek ve bu sorunun ön plana çıkışının ve geçirdiği bellibaşlı merhalelerin hikâyesini yazmak. Deneyeceğim şey tam da bu; çünkü şimdiki zaman sadece çağdaş olan değildir. O aynı zamanda bir mirasın ürünüdür; bugünü anlamak ve bugün eyleme geçebilmek için bu mirasın anısı bize gereklidir.

Fakat belleği onarıırken günümüzün hangi problemleri için içine girmiştir? Çalışma ile kurulan ilişkinin analizi, adım adım da olsa bu kitapta giderek daha önemli bir yer işgal etti. Ama düşünme sürecimin çıkış noktası bu değildi. Başlangıçta statülerin belirsizliğini, toplumsal bağın kırılganlığını, yörüngesi sarsılan güzergâhları anlama niyetindeydim –ve bu niyet hâlâ geçerlidir. Üzerinde çalışmayı denediğim mefhumlar –topluma inancın yitirilmesi, olumsuz

1 Bkz. Nicolet, *Le radicalisme*, PUF, Paris, 1974, s. 54.

bireycilik, kitlesel korunmasızlık, engellilikbilimi (*handikapoloji*), toplumsal değersizleşme, mensubiyet yitimi...– bir entegrasyon ya da anomi sorun-salı kapsamında anlam bulurlar (aslında bu, çözümler durumlarının analizinden yola çıkarak toplumsal kaynaşmanın koşulları üzerine düşünmek anlamına gelir). Dolayısıyla başlangıçtaki hedefim, mevcut durumda kartların nasıl yeniden dağıldığını incelemektir (hâlâ da böyledir): Toplumsal yapının içinde kararsız bir halde bulunan ve kendilerine tahsis edilmiş bir yer olmadığı için bu yapının aralıklarına sızan bireylerin –giderek daha ısrarcı bir hal aldığı aşikâr– varlığı. Çalışma yaşamının kıyısında yer alan ve toplumsal olarak benimsenmiş değiş tokuş biçimlerinin sınırında bulunan belirsiz silüetler: uzun süredir işsiz olanlar, yoksul banliyö sakinleri, asgari gelir desteği (RMI) alanlar, sanayi alanındaki dönüşümler nedeniyle işsiz kalanlar, iş arayan ve stajdan staja, ufak tefek işlerden geçici uğraşlara dolaşan gençler... Kimdir bunlar, nereden gelmişlerdir, bu hale nasıl düşmüşlerdir, gelecekte ne olacaklardır?

Bu sorular çalışma sosyolojisinin klasik soruları değildir; benim niyetim de bu soruları sosyolojiye dahil etmek değildir. Öte yandan, bu durumları ampirik olarak betimleme çabasını aşmaya çalışırken, söz konusu durumları oluşturan toplumsal dinamiğin içine bunları yeniden yerleştirmek için, çalışma ile kurulan ilişkinin (ya da çalışmamayla, veyahut rastgele işlerle kurulan ilişkinin) analizinin belirleyici bir unsur oluşturduğunu fark ettim. Ben burada çalışma mefhumunu teknik bir üretim ilişkisi olarak değil, toplumsal yapıya dahil olmanın ayrıcalıklı bir dayanağı olarak düşünüyorum. Gerçekten de, toplumsal işbölümü içinde işgal edilen yer ile yaşamın riskleri karşısında bireyi “güvence altına alan” koruma sistemlerine ve toplumsallık ağlarına katılım arasında güçlü bir bağıntı vardır (bu durum uzun vadede saptanacaktır). Benim, metaforik olarak toplumsal kaynaşma “bölgeleri” diye adlandıracığım şeyi inşa etme olasılığı da buradan kaynaklanır. Örneğin, bir bütünleşme bölgesini niteleyen şey, istikrarlı bir iş ve topluma ilişkisel bir biçimde dahil olma durumunun birlikteliğidir. Tersine, üretim faaliyetlerinin hiçbir türüne katılamamak ve ilişkilerden yalıtılmışlık durumu, olumsuz etkilerini birleştirerek dışlanmaya, daha doğrusu göstermeye çalışacağım gibi bir mensubiyet yitimine yol açarlar. Sosyal korunmasızlık dediğimiz şey, güvencesiz çalışma ve yakın çevre desteğinin kırılmalığının bir araya geldiği, istikrarsız, ara bir bölgedir.

Bu birliktelikler elbette mekanik bir şekilde işlemez. Örneğin birçok halk grubu açısından, çalışma koşullarının güvencesizleşmesi çoğu zaman kişinin yakın çevresinin sağladığı himaye ağlarının varlığıyla dengelenebilmiştir. Ayrıca bu söz konusu konfigürasyonlar kesin olarak verili değildir. Örneğin ekonomik kriz meydana gelebilir, işsizlik yükselir, düşük istihdam genelleşir: Bu durumda korunmasızlık bölgesi genişler, bütünleşme bölgesinin sınırını aşar

ve mensubiyet yitimine yol açar. Dolayısıyla bu “bölgeler” arasındaki dengele-
rin durumu, toplumsal bir bütünün belirli bir andaki kaynaşma derecesini de-
ğerlendirmek açısından son derece önemli bir belirteç işlevi görebilir.

Elbette burada başlangıç için biçimsel bir şemadan bahsediyoruz ve geçer-
liliği ise ancak bunun aracılığıyla yapılacak analizlerle doğrulanabilir. Yine
de, inşa ettiğimiz bu şemanın kapsamına dair yanlış anlamaları önlemek için
önceden iki saptamada bulunalım.

İlk olarak, bu okuma şeması toplumsal katmanlaşmayla tamamen örtüş-
mez. Entegrasyon düzeyi güçlü ama pek varlıklı olmayan gruplar olabilir.
Örneğin vasat bir gelire rağmen, istihdamın devamlılığını ve bellibaşlı top-
lumsal risklere karşı sağlam korumaları genel olarak sağlayan korporatist
türden bir yapı bünyesindeki zanaatkâr bu konumdadır. Dahası: Muhtaç du-
rumda olup da entegre olmuş bir kesim de olabilir; yardım gören toplulukla-
rın durumu böyledir. Bunlar açısından kaynak yokluğu “yakınların himaye-
si” [*protections rapprochées*] biçiminde tezahür edecek bir sorumluluk duy-
gusuna yol açabilir (1. Bölüm). Dolayısıyla ekonomik boyut temel ayırt edi-
ci değildir ve istikrarsızlık tehlikesi, ekonomik rezervlerden yoksun olanlar-
da daha büyük bir sıkıntıya neden olsa da asıl sorun yoksulluk değildir. Bu
sorunla en fazla ilgili olanlar, en fazla imkâna sahip olanlar değildir; ama en
“yoksullar” ya da “en muhtaçlar” da değildir. Daha ziyade, ekonomik preka-
rite ile toplumsal istikrarsızlık arasındaki mevcut ilişkileri ortaya çıkarmak
gerekmektedir.²

İkinci olarak, önerilen model durağan değildir. Yapmaya çalışacağımız
şey, bireyleri bu “bölgeler” içine yerleştirmekten ziyade onların bir bölge-
den diğerine geçmesine neden olan süreçleri (örneğin bireyi bütünleşme du-
rumundan korunmasızlığa savuran ya da korunmasızlık durumundan sos-
yal yok oluşa sürükleyen süreçleri) aydınlatmak olacaktır.³ Bu toplumsal
uzamlar nasıl beslenir, statüler nasıl ayakta kalır ve –özellikle de– nasıl çö-
zülürler? Bu nedenle, günümüzde bolca tekrarlanan dışlanma teması yeri-
ne bu sürecin vardığı noktayı belirtmek için *mensubiyet yitimi* temasını ter-
cih ediyorum. Bu ifadeyi seçmemin nedeni sadece şıklık olsun diye değil el-
bette. Dışlanma, hareketsiz bir durumdur. Bir hali, daha doğrusu yoksun-
luk hallerini belirtir. Fakat yoksunlukların saptanması, bu durumları doğu-

2 Üst düzey toplumsal konumlar istikrarsız ve tehdit altında görünse de, önerilen model toplum-
sal katmanlaşmanın farklı düzeylerine de uygulanabilir. Toplumsal unvanlar piramidinin tepe-
sindeki bir sınır durumda bunu test etmeye çalıştım: (“Le roman de la désaffiliation, à propos
de *Tristan et Iseut*”, *Le Débat*, no. 61, Eylül 1990). Burada ise, tersine, örneğin toprak yoksulla-
rının, sanayi öncesi toplumlardaki serserilerin, sanayileşmenin başlangıç dönemlerindeki alt-
proleterlerin ve “asgari ücret desteği”nden (RMI) yararlananların durumundan yola çıkarak,
nihayetinde toplumsal yok oluşa neden olan istikrarsızlaştırıcı mekanizmaları tarif edeceğim.

3 Ters yöndeki, başka bir deyişle yükseliş yönündeki hareketliliği inkâr etmiyoruz. Fakat söylediği-
miz gerekçelerle, özellikle toplumsal değersizleşme tehdidi altındaki topluluklarla ilgileneceğim.

ran süreçleri kavramak için yeterli değildir. İkili bir toplum modeline denk düşecek böyle bir mefhumu kesin bir şekilde kullanabilmek için, söz konusu kavramın belirli bir coğrafi yerle, bir kültürün ya da alt-kültürün kısmı de olsa iç tutarlılığıyla ve genellikle etnik bir temelle ilişkilendirilmesi gerekir. Amerikan gettoları bu türden birliktelikleri anıttırır ve bunlardan bahsederken –henüz tartışmalı bir kavram olmakla birlikte– “under-class” [sınıf-altı] kavramından söz edilir. Fransa’da bu noktada değiliz –ya da henüz değiliz. “Beur”* olgusu bile etnik yapıya bir referans içermesine rağmen aslında belirli bir kültürü kapsamaz. “Dışlanmış” farklı grupların ortak bir kültürü ise hiç yoktur.

Buna karşılık mensubiyet yitiminden söz etmek, bir bölünmeyi tasdik etmek değil, bir güzergâhı belirginleştirmek anlamına gelir. Bu mefhum, çözüme, oyun dışına atılma ya da toplumsal değersizleşme ile aynı semantik alana aittir. Mensubiyetini yitirmiş, ayrıştırılmış, değersiz kılınmış, oyun dışına atılmış; ama ne karşısında? Asıl sorun tam da budur. Fakat mensubiyet yitimi mefhumunu tercih etmenin ne tür analizler gerektireceği de şimdiden görülmektedir. Yaşanan kayıpları yaşam güzergâhları içinde konumlandırmak, daha geniş dinamiklere gönderme yapmak, sınır durumları ortaya çıkaran o direnç noktalarına dikkat etmek gerekecektir. İçinde bulunan durum ile öncesi arasındaki ilişkiyi araştırmak, uç durumları kendinden menkul hale getirmemek ve çeperlerde olup bitenle merkezin yakınlarında olup biteni birbirine bağlamak gerekecektir. Bu perspektif içinde, korunmasız bölgenin stratejik bir konuma sahip olacağı da anlaşılır. Bu bölge daraltıldığında ya da denetim altına alındığında toplumsal yapının istikrarını sağlar –ister bütünlük bir toplum (bütün üyeleri temel güvencelerden yararlanan bir oluşum) çerçevesinde, ister sağlamlaştırılmış ikili bir toplum biçiminde olsun (tüm haklara sahip yurttaşlar ile kapalı adacıklar arasında ara konumların olmadığı, Sparta tipi bir toplum). Oysa bugün gördüğümüz haliyle açık ve genişlemekte olan korunmasızlık bölgesi, kazanılmış konumları kırılganlaştıran ve güvence altındaki statüleri bozan sarsıntıları beslemektedir. Bu saptama uzun vadede geçerlidir. Korunmasızlık, halkın durumunu belirsizlikle ve çoğu zaman da çaresizlikle damgalamış yüzlerce yıllık bir meseledir.

* * *

Bu çalışmaya *Sosyal Sorunun Dönüşümü* adını verdim.

“Dönüşüm”; aynı ile farklının diyalektiği: Bu modelin geçirdiği tarihsel dönüşümleri ortaya çıkarmak; modelin bellibaşlı somutlaşmaları içinde –ilk bakışta tanınmasını sağlayan biçimler altında olmasa bile– neyin yeni, ne-

(*) İkinci kuşak Kuzey Afrikalı göçmenler için kullanılan bir deyim. (ç.n.)

yin kalıcı olduğunu vurgulamak. Çünkü şu anda istikrar, prekarite ya da çalışma yaşamından uzaklaştırılma, topluma ilişkisel anlamda dahil olma, korumaya türünden desteklerin kırılabilirliği ya da toplumsal tecrit gibi mefhumların somut içerikleri, sanayi öncesi toplumlar ya da 19. yüzyılda olduklarından elbette çok farklıdır. Hatta bugün sadece yirmi yıl öncesinden bile çok farklıdırlar. Ama yine de, öncelikle bu “bölgeleri” dolduran toplulukların toplumsal yapı içinde birbirine benzer konumları işgal ettiklerini göstermek gerekecektir. Örneğin, sanayi devrimi öncesinde gezgin serserilerden oluşan “lüzumsuzlar”⁴ ile günümüzün “istihdam edilemeyen” farklı kategorileri arasında konum anlamında bir örtüşme vardır. İkinci olarak, bu durumları üreten süreçler de dinamikleri bakımından benzer ama tezahürleri bakımından farklı oldukları için birbirleriyle karşılaştırılabilirler. Eski zamanların, yakın geçmişin ve günümüzün “fazlalıklar”ını oluşturan şey, iş örgütlenmesinin egemen biçimleri ve topluluğa aidiyetin meşru biçimleri içinde istikrarlı bir yer edinmenin imkânsız olmasıdır (kaldı ki zaman içinde her ikisi de tamamen değişmiştir). Üçüncü olarak, belirli görünümünün birbirini izlemesiyle devamlılığı teminat altına alınan doğrusal bir tarih akışıyla karşılaşmayız; tersine, çözüm bulmamızı gerektirecek ve karşısında şaşkınlığa uğradığımız süreksizliklere, çatlama ve yeniliklere tanık oluruz. Örneğin tamamen gözden düşmüş haldeyken birdenbire gelirlerin ve güvencelerin temel kaynağı durumuna geçen ücretli emeğin bu olağanüstü serveni karşısında şaşkınlığa düşeriz. Üstelik böyle bir “geçiş”, tarihin vazettiği bir gerçekliğin kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkışı anlamına da gelmez: Liberal toplumun kuruluşunda tüm çalışma ilişkilerini bir sözleşme çerçevesinde yeniden tanımlama zorunluluğu, eşzamanlı meydana gelen politik rejim değişikliği kadar derin bir kopuşu temsil etmişti. Fakat bu dönüşüm ne kadar önemli olsa da, hegemonik ve homojen bir şekilde kendini dayatamamıştı. Özgür ücretli emek, çalışma ilişkilerinin hukuksal olarak benimsenen biçimi olurken, ücretlilerin yaşam koşulları uzun süre boyunca prekarite ve yıkım anlamlarına geldi. Odağına sefaleti yerleştiren bir servet artırma sisteminin yükselişindeki muammadır bu. Günümüzde ise ücretlilik, tuhaf bir geri dönüşün ardından yeniden tehlikeli bir durum haline alma riskiyle karşı karşıyadır.

Dolayısıyla *dönüşüm* kelimesi, vasıfları değişse bile tözün varlığını devam ettirdiğini iddia etmek için kullanılan bir metafor değildir. Tersine: Dönüşüm, kesinlikleri sarsar ve bütün toplumsal manzarayı yeniden biçimlendirir. Bununla birlikte, söz konusu altüst oluşlar çok temel nitelikte bile olsa,

4 15. yüzyılda bir serserinin mahkûm edilmesinin simgesel niteliğini Bronislaw Geremek’in aktardığı biçimiyle hatırlayalım: “Lüzumsuz biri olarak ölmeye layık olan, hırsız gibi asılacağını bilir” (*Les Marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*, Flammarion, Paris, 1976, s. 310).

aynı sorunsallaştırma çerçevesine dahil edildikleri sürece mutlak birer yenilik olarak kabul edilemezler. Sorunsallaştırmadan anladığım şey bir sorular yumağıdır ve belirli bir anda ortaya çıkmış (ki bunun tarihlendirilmesi gerekir), krizler sırasında yeni verileri kendine katarak defalarca yeniden ifade edilmiş (bu değişimleri de dönemlendirmek gerekir) ve günümüzde hâlâ var olan sorunları bir araya getirir. Tam da bu sorgulama bizzat canlılığını koruduğu için onun tarihine geri dönerek *şimdiki zamanın tarihini* oluşturabiliriz.⁵ Geçmiş tarihseel yöntembilimin gereklerine aykırı bir şekilde kullanmak men edilmiş olsa da, tarihsel malzemeye tarihçilerin sorma gereği duymadıkları soruları sormak ve başka kategorilerden –bu eser bağlamında sosyolojik kategorilerden– yola çıkarak bu malzemeyi yeniden düzenlemek bana gayet meşru geliyor. Bu ne tarihi yeniden yazmak, ne de revize etmektir. Bu, tarihi yeniden okumaktır; yani tamamen tarihçilere borçlu olduğumuz verilerin yardımıyla, sosyolojik bir okuma şemasından yola çıkarak, kendi iç tutarlılığı olan ve ancak tarihçilerin anlatısıyla birlikte mümkün olabilen *başka bir anlatı* kaleme almaktır. Savlarıma zemin hazırlayan malzemeler, özellikle de birinci bölümdekiler, esasen tarihsel türden malzemelerdir. Fakat işin içine katma sorumluluğunu üstlendiğim analiz kategorilerine göre korunmuş ve yeniden düzenlenmişlerdir.⁶

“Sosyal sorunun dönüşümü.” “Sosyal sorun” temel bir aporia’dır; bir toplum kendi tutarlılığının gizemini bu aporia üzerinden deneyimler ve parçalanma riskini defetmeye çalışır. Bu, bir toplumun (politik terimlerle ulus diye adlandırılan şeyin) karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle kurulmuş bir bü-

5 Bir sorunun varlığını inatla devam ettirmesi, geçmişte sahip olabileceği öneme bağlı değildir. Örneğin “Güneş mi Dünya’nın etrafında dönüyor, yoksa tersi mi doğru?” türünden bir soru, Galileo döneminde temel teolojik, felsefi, politik, bilimsel ve pratik meseleleri gündeme getirmişti. Fakat “Kopernik Devrimi” aşağı yukarı herkesçe kabul edildikten ve Vatikan bile Galileo’nun haklılığını –geç bir tarihte de olsa– kabul ettikten sonra, bu meseleler silindi gitti.

6 Bu yaklaşımın yöntemsel varsayımlarını açıkladığım eser için bkz: “Problematisation: A way of reading history”, J. Goldstein (ed.), *Foucault and the Writing of History Today*, Basic Blackwell, Cambridge, 1994. Bu türden bir tutumu doğrulayan epistemolojik zemini ortaya koyan Jean-Claude Passeron için bkz. *Le raisonnement sociologique, l’espace non poppérien du raisonnement naturel*, Nathan, Paris, 1991. Öyle ki, akademik işbölümüne rağmen, tarih ve sosyoloji (keza antropoloji) aynı epistemolojik düzlemde yer alan söylemler geliştirir, kanıtların yorumlanması konusunda aynı yolları izlerler ve Passeron’un “dünyanın tarihsel akışı” adını verdiği aynı ampirik temele sahiptirler. Dolayısıyla birbirlerinden alıntı yapmaları ve disiplinler arasında geçişler yapmak, disiplinlerin kendi kurallarına riayet etmek koşuluyla, meşrudur. Bu kurallar, tarihçi olmayan kişinin tarih biliminin verilerinde en ufak bir değişiklik dahi yapmasını yasaklar. Bunun nedeni, bu yapıların kesin nitelik taşıması değil, bunların yeniden oluşturulmasının tarihçilik mesleğine özgü süreçlerden kaynaklanmasıdır. Dolayısıyla, tarihsel verilerin nasıl kurulduğunu sorgulayan çağdaş tarihyazımı tartışmasına girecek değilim. Dönemin tanıklıklarını ve tarihçilerin oluşturdukları malzemeyi, ancak bir uzlaşma zemininde buluşmaları halinde (uzlaşma yoksa yorum farklılıklarını belirtip) yeniden ele aldığımı ve başka bir sav uzamının yani “sosyolojik akıl yürütme” uzamının konfigürasyonuna göre bunları farklı bir biçimde ortaya koymaya çalıştığımı belirtmek isterim.

tün olarak var olma kapasitesini sorgulayan, bunu tartışma konusu eden bir meydan okumadır.

Sorun bu şekilde ilk kez 1830'lu yıllarda açıkça adlandırılmıştır. O dönemde, sanayi devriminin hem faili hem de kurbanı olan toplulukların yaşam koşullarının farkına varılmasıyla ortaya konan bu sorun, genelleşmiş sefalet [*paupérisme*] sorunudur. Bu, yurttaşlık haklarının kabulü üzerinde temellenmiş hukuki ve politik bir düzen ile kitlesel bir yoksulluğa ve ahlâki çöküntüye yol açan ekonomik bir düzen arasında neredeyse mutlak bir ayrılığın ortaya çıktığı temel bir momenttir. Bunun “politik ve ahlâki düzene karşı bir tehdit”⁷ olduğu inancı o dönemde yaygınlaşır; daha güçlü bir şekilde şu savunulur: “Ya bu yoksulluk belasına gerçek bir çare bulunmalı ya da dünyanın altüst olmasına hazırlanılmalı.”⁸ Bundan anlaşılması gereken, liberal toplumun vahşi bir sanayileşme sonucu doğan yeni toplumsal gerilimler nedeniyle parçalanma riski taşıdığıdır.

Politik örgütlenme ile ekonomik sistem arasındaki bu gedik, “sosyal”in yerinin ilk kez açık seçik biçimde belirlenebilmesini sağlar. [Politik örgütlenme ve ekonomik sistem arasındaki] gediğin içinde gelişmek; dar anlamda ekonomik bir mantığa ya da dar anlamda politik bir yetkeye itaat etmeyen bağları onarmak ya da oluşturmak. “Sosyal”, bu ikisi arasındaki gediği kapatılabilmek için kurumsallaşmış, ticari olmayan düzenleme sistemlerinden ibarettir. Bu bağlamda sosyal sorun, emekçilerin toplumsallıktan en uzak kalmış kesimlerinin sanayi toplumunda nasıl bir yer işgal edebilecekleri meselesine dönüşür. Bu soruya, söz konusu kesimlerin entegrasyonunu sağlamak için kurulan mekanizmalar bütünü cevap verecektir.

Bununla birlikte, bu “sosyalın keşfi”nden⁹ önce de sosyal[lik] zaten vardı. Örneğin, farklı muhtaçlık kategorilerine yönelik, ticari olmayan ilişkilerin kurumsallaşmış çeşitli biçimleri (yardım kurumları ve pratikleri) mevcuttu. Fakat gezgin serseriliğin engellenmesi, zorunlu çalışma, serbest işgücü dolaşımının denetlenmesi gibi, çeşitli topluluklara yönelik sistematik müdahale tarzları da mevcuttu. Dolayısıyla söz konusu dönemde yalnızca “desteklemeci sosyal” [*social-assistantiel*] diye adlandıracağım şey yoktu; devletin iş örgütlenmesinin devamını güvence altına alan ve emekçilerin hareketliliğini düzenleyen bir rolde olduğu kamusal müdahaleler de söz konusuydu. Neden? Çünkü Batı Avrupa'nın sanayi-öncesi toplumlarında “sosyal sorun” zaten mevcuttu. Tabakalaşmış bir toplumda statülerin birbiriyle karşılıklı bağımlılığı, geleneksel iş örgütlenmesi içinde kendine yer bulamayanların uy-

7 Vicomte A. de Villeneuve-Bargemont, *Économie politique chrétienne ou Recherches sur le paupérisme*, Paris, 1834, s. 25.

8 E. Buret, *De la misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*, Paris, 1840, c. I, s. 98.

9 J. Donzelot, *L'invention du social*, Fayard, Paris, 1984.

guladığı baskının tehdidi altındaydı. Gezgın serserilik sorunu, ileride de göreceğimiz gibi, üretim ilişkilerinin yeni bir temel üzerinde yeniden tanımlanmasını sağlayacak olan, işe serbestçe erişim yönündeki temel talebi hem ifade etmekte hem de gizlemektedir.

Fakat “sosyal sorun” 19. yüzyılda ilk kez açıkça ifade edilişinden önce zaten mevcutsa, işçi sınıfının entegrasyonunun düğüm noktalarıyla ilgili sorunsal artık belirleyici olmaktan çıktıktan sonra da kendini gösterebilir mi? 19. yüzyılın ilk yarısı ile 20. yüzyılın 60’lı yılları arasında yer alan bu sekansın artık silikleşmekte olduğu doğrudur. Onun yerini alan “sosyal sorunlar”ın bu çeşitliliğini bir bütün olarak kanıtlayacak bir kelimenin var olmadığı da doğrudur. “Dışlama” mefhumunun gördüğü rağbet de buradan kaynaklanır; bu mefhum, farklılaşmamış haliyle bir yığın nahoş durumu kapsar ama bunların aynı türden [durumlar] olduklarını anlatmaz. Karısı, evi ve televizyonuyla kendi aile alanına kapanmış uzun süreli bir işsiz¹⁰ ile oradan oraya dolanıp duran ve ani öfke patlamaları yaşayan, çile içindeki genç¹¹ arasında gerçekte nasıl bir ortak nokta vardır? Bunların ne geçmişleri aynıdır, ne gelecekleri, ne yaşantıları, ne de değerleri. Ortak bir proje geliştiremezler; kolektif örgütlenme biçimleri içindeki düzensizliklerini aşabilecek gibi de görünmemektedirler.

Fakat bu türden farklı durumları birbirine yakınlaştıran şey, ampirik bir tarifte görebileceğimiz özelliklerin ortaklığından ziyade, güncel ekonomik ve toplumsal yeniden yapılandırmalar karşısındaki konumlarının aynı olmasıdır. Onlar dışlanmış olmaktan ziyade kendi başlarının çaresine bakmaya bırakılmışlardır; üretim değiş tokuşlarının akıntısı onları terk ettikten sonra karaya vurmuş gibidirler. Ekonomik büyümeye, kısmen de olsa tam istihdama, entegrasyondaki gelişmelere ve sosyal korumaların genelleşmesine alışkın olan bizler, başımızdan savdığımızı sandığımız bir gerçekliği kaygıyla yeniden keşfediyor gibiyiz: “Lüzumsuz” kimseler yeniden karşımızda; ekonomik ve sosyal yeterliliklerin mevcut gelişimine uyum gösteremeyerek fazlalık halini almış özne ve gruplar yeniden ortaya çıkıyor.

Bu statü, sosyal sorunun önceki versiyonu içinde en dezavantajlı olanların bile işgal ettiği statüden fiilen çok farklıdır. Örneğin vasıfsız ya da usta işçi, son büyük işçi mücadelelerinin kuşkusuz sömürülen uzmanlaşmış işçisi hiç de vazgeçilebilir biri değildi. Başka bir deyişle, toplumsal alışverişlerin tümüyle bağları vardı. Toplumun en alt kademesini işgal etse de, Durkheimci modele göre, birbirine bağımlı unsurlar kümesi olarak anlaşılan toplumun bir parçasıydı. Dolayısıyla onun boyun eğmesi, bir entegrasyon sorunsalı çerçevesinde düşünülebilirdi; yani “reformist” bir çerçevede, eşitsizlikle-

10 O. Schwartz, *Le monde privé des ouvriers*, PUF, Paris, 1990.

11 F. Dubet, *La galère, jeunes en survie*, Fayard, Paris, 1987.

rin azaltılması, gelir politikası, toplumsal şansların ve kültüre erişim araçlarının teşviki gibi terimlerle ya da “devrimci” bir çerçevede, gerçek bir koşul eşitliğini herkese sağlamak için toplumsal yapının tümünden altüst oluşu kapsamında tahayyül edilebilirdi.

Fakat “fazlalıklar” sömürülebilir bile değildir; çünkü sömürülebilir olmak için, toplumsal değere dönüştürülebilecek yeteneklere sahip olmak gerekir. Oysa onlar tamamen gereksizdir. Toplumsal yaşamın hiçbir kritik kesimi üzerinde etkili değillerse nasıl bir baskı gücü, bir mücadele potansiyeli oluşturabilirler ki? Böylece, kuşkusuz yeni bir teorik ve pratik sorunsalı gündeme getirirler. Toplumsal bakımdan yararlı hiçbir şey *yapmadıkları* için kelimenin gerçek anlamında bir aktör olarak değerlendirilemediklerine göre, toplumsal bakımdan nasıl *var olabilirler*? Toplumsal bakımdan var olmanın anlamı, elbette ki toplumda fiilen bir yer işgal etmek olacaktır. Onlar aynı zamanda gayet de mevcutturlar; ve bütün sorun da budur, çünkü onlar fazlalıktır.

Burada, boyunduruk altındaki ve bağımlı bir toplumsal aktörün başlı başına haklara sahip toplumsal bir özne haline nasıl gelebileceği şeklindeki önceki sorunun derin bir “dönüşüm” geçirdiğini görürüz. Bugünün sorusu, daha ziyade onun varlığının üzerini örtmek, onu gözlerden uzak tutarak adeta görünmez kılmaktır (ileride ele alacağımız gibi, entegrasyon politikalarının geriye çekilmesi olarak düşünülmesi gereken sosyal dahil etme politikalarının tüm çabası bu yöndedir). Demek ki sorunsal yenidir; *fakat farklı bir sorunsallaştırma söz konusu değildir*. Gerçekten de, dışlamaya karşı mücadele etme iddiasındayken ifşa edilen bu kopuşu onaylamayacaksak eğer, toplumun marjlarına yerleştirilmiş bu toplulukların durumunu soyutlayamayız. Önerdiğimiz tarihsel dolayım, toplumsal yapının çeperlerinde –sanayi devrimi öncesinde gezgin serseriler üzerinde, 19. yüzyılda “sefiller” üzerinde, günümüzün “dışlananları” üzerinde– somutlaşan şeyin küresel bir toplumsal dinamiğin içinde yer aldığını ortaya koyacaktır. Burada, gezgin serserilerin durumuna dair önerdiğim analiz vasıtasıyla, araştırma sürecinde kendini gösteren temel bir veri bulunur ve bundan çıkan ders bugün için de geçerlidir: Sosyal sorun özellikle toplumsal yaşamın çeperinde kendini gösterse de, toplumun bütününe “sorgulamamıza” neden olur. Burada bir tür bumerang etkisi vardır. Bu etki sayesinde, toplumsal bir yapının kıyısına vurulan toplulukların ortaya koyduğu sorunlar, yapının merkezine geri döner. Bundan böyle “sanayi-sonrası”, hatta “postmodern” topluma –ya da dilediğiniz gibi adlandırabilirsiniz– girmiş olsak bile, “out” olanlara dayatılan durum “in” olanların durumuna daima bağımlıdır. Toplumsal yaşamın farklı bölgelerinde bir şok dalgası gibi yankılanan şey, her zaman için –ekonomik ve sosyal politikalar, iş yeri yönetimi, sanayide dönüşüm, rekabet ara-

yışı, vb. konularda– karar odaklarınca belirlenen yönelimlerdir. Fakat bunun tersi de doğrudur; yani kudretliler ve güvence altında olanlar, dünyanın sefaletini korkusuzca seyredebilecekleri Olimpos Dağı’nın tepesinde değillerdir. Entegrasyon sürecini tamamlamış olanlar, korunmasızlar ve mensubiyetlerini yitirmiş olanlar, aynı bütünün parçasıdır; fakat bu bütünün birliği sorunludur. Sorgulanması gereken şey, bu sorunlu bütünlüğün inşa edilmesinin ve varlığını sürdürmesinin koşullarıdır. Ekonomik verimliliğin ve sosyal becerilerin yeniden tanımlanmasının bedeli, nüfusun %10’unun, %20’sinin, %30’unun ya da daha fazlasının oyun dışı bırakılmasıyla ödenecekse, aynı toplumsal kümeye aidiyetten hâlâ söz edebilir miyiz? Dışlamadan ziyade toplumsal değersizleşme diye adlandıracağımız şeye demokratik bir toplum hangi noktaya kadar hoşgörü gösterebilir? Bence yeni sosyal sorun budur. Konjonktürün hükümsüz kıldığı bu toplulukları toplumsal oyuna yeniden dahil etmek için ve bütün toplumsal bünyeyi cansız bırakma riski taşıyan mensubiyet yitimine, bu kan kaybına son vermek için ne yapılabilir?

Bu şekilde ortaya konulan sorun, aynı zamanda devlet sorunudur; bu konjonktürde devletin nasıl bir rol oynayacağı sorunudur. Sosyal devlet (“refah devleti” demekten neden kaçındığımı söyleyeceğim) piyasa ile emeğin kesişim noktasında oluştu. Düzenlediği dinamikler –ekonomik büyüme ve ücretlilik koşullarının yapılandırılması– ne kadar güçlüyse, kendisi de o kadar güçlüydü. Eğer ekonomi yeniden özerkleşir ve ücretli emeğin koşulları kötüleşirse, sosyal devlet bütünleştirici gücünü yitirir. Fakat burada da bir silinmeden ziyade dönüşüm söz konusu olabilir. Sosyal devletin bugüne dek katettiği merhaleleri gözümüzde canlandırırsak, tek ve ideal bir biçimi olmadığını da açıkça görürüz. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürü, ekonomik olanla sosyal olanın eklemlenmesini sağladı; bu oldukça tatmin edici versiyon, o dönemde neredeyse kesin bir sosyal devlet biçimi olarak görüldü. Günümüzde büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal uzlaşmalar çağında olmadığımızı herkes biliyor. Peki, bunun anlamı nedir? Kuşkusuz bir yol ayrımında bulunuyoruz: Ya sadece ekonominin gerekliliklerine tâbi bir toplumu kabul edeceğiz ya da ortaya çıkan yeni sorunlara uygun bir sosyal devlet figürü inşa edeceğiz. İlk alternatifte razı olmak da bir ihtimaldir. Fakat bu ücretliler toplumunun çöküşüne mal olabilir; yani iş ve güvencelerin bu benzersiz kurgusu, kabul görmesi bunca çabaya mal olmuş olsa da birden dağılabilir.

Émile Durkheim ve 19. yüzyıl sonu cumhuriyetçileri, toplumsal örgütlenmenin artan karmaşıklığına rağmen bir toplumu oluşturan unsurların birbirlerini tamamlamasını sağlayan bu sorunsal bağı dayanışma olarak adlandırırlar. Toplumsal paktın temeli buydu. Durkheim, gelenek ve âdetler üzerinde kurulmuş bir düzenin yeniden-üretimine hâlâ çok şey borçlu olan da-

ha eski dayanışma biçimlerinin, sanayileşmede yaşanan gelişimin tehdidi altında olduğu bir dönemde, durumu bu terimlerle yeniden ifade etmişti. 20. yüzyılın şafağında, dayanışma artık toplumun gönüllü olarak kendi sorumluluğunu üstlenmesi biçiminde gerçekleşmeliydi ve sosyal devlet de bunun güvencesi olacaktı. 21. yüzyılın şafağında ise, sanayi toplumu çerçevesinde uygulamaya konmuş düzenlemeler de sırası gelip derinden sarsıldığında, yeni bedeller pahasına yeniden tanımlanması gereken şey kuşkusuz bu aynı toplum sözleşmesi olacaktır. Dayanışma paktı, çalışma paktı, yurttaşlık paktı: Herkesin bir arada birbiriyle ilişkiler kurabilmesi için, yani –Aydınlanmacılar döneminde dendiği gibi– “bir toplum yaratmak” için herkesi içermenin koşullarını düşünmek [gerekmektedir].

Birinci bölümde sergilenecek olan sorunsallaştırma, temelde Avrupa'nın Elbe'nin batısında kalan geniş bir bölümünü kapsamaktadır: Pierre Chaunu'nun¹ deyimini kullanırsak, "bütün başarıların Avrupa'sı" halini almış, mirası Batı uygarlığına egemen olan çifte devrimin, yani sanayi devriminin ve politik devrimin beşiği "Latin Hristiyanlığı"nın coğrafyasını konu alır. Ancak ortadan kaldırılamayacak ulusal özellikler de mevcuttur. En azından iki nedenle, yani üzerinde çalışılacak çokça malzeme olduğu ve ciddi bir karşılaştırmalı yaklaşımın gereklerini bu ölçekteki bir araştırma sahasında karşılayamayacağımız için bu işe girişmek oldukça zordu. Dolayısıyla Fransa'daki durumun analizi biraz daha ön plana çıktı. Yine de bunun tamamen Fransa'yla sınırlı bir soruşturma olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bir yandan başka durumlarla kurulabilecek denklikler üzerinde durulmuştur (görünüşte paradoksal olsalar da, zamanda geriye, ulus-devletlerin sağlamlaşması öncesine doğru gidildikçe bu denklikler iyice belirginleşir: Örneğin 14. yüzyıl ortası ile 16. yüzyıl başı Avrupası'nın bütününde yardımlaşma yapıları ve örgütlenme biçimleri bakımından şaşırtıcı benzerlikler ortaya çıkar). Diğer yandan, Britanya toplumunda bunlara denk düşen dönüşümlere sıklıkla gönderme yapıldığı ve bunların sık sık göz önüne alındığı da görülecektir (yine de kurulan bu paralellikler, gerçek bir karşılaştırmalı analiz iddiasında değildir; sadece sabitleri ortaya çıkarmaya yardım etmek için benzerlikler ile farklılıklar arasındaki etkileşimleri göstermeyi hedeflemektedir).² Nihayet

1 P. Chaunu, *Histoire, science sociale: la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEES, Paris, 1974.

2 E. J. Hobsbawm'ın gösterdiği gibi (*L'Ère des révolutions*, Fransızca tercüme, Fayard, Paris, 1970), Fransa ile İngiltere'nin durumu arasında paralellik kurulması, biri politik devrimin

ve özellikle, bu türden bir analiz, bizzat bu türden bir analizin önkoşulu olarak, kültürel ve tarihsel çeşitliliklere rağmen ya da bu çeşitlilikler sayesinde zaman ve mekân içinde sabitlerin fiilen var olduğunu ileri sürer. “Sabitler” aynı yapıların sürekliliği anlamına gelmez; fakat durumların konfigürasyonu ve dönüşüm süreçleri içinde benzerlikler olduğu anlamına gelir. Ancak bu aşamada ilkesel olarak doğru kabul edilen bir iddia söz konusudur ve tarih- sel çeşitliliği düzenleme yönündeki şu anki görevimize meydan okuyabilir.

Şematik olarak, benim analizimin Rönesans da dahil olmak üzere geniş ölçüde “Avrupa” temelli olduğu söylenebilir. Ardından, 18. yüzyıl sonu- na dek İngiltere’deki duruma sıklıkla gönderme yapıyorum. Bunun ötesin- de, sosyal devletlerin çeşitliliği ve Batı Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde mevcut durumların özgüllüğü sorununu ele almak imkânsızdır (bu durumda anali- ze Amerika Birleşik Devletleri’ndeki durumu da dahil etmek gerekirdi). Karl Polanyi’ye³ gönderme yaparak, ele aldığım konunun altında yatan yaklaşı- mı tek kelimeyle şöyle adlandırabiliriz: Batı ülkelerinin sosyal devletleri or- tak bir soruna karşılık verdiler; bu sorun, sanayileşme ve peşinden getirdiği toplumsal çözülme meselesiydi. Fakat bu karşılığı kuşkusuz farklı ritimler- de, kendi ulusal gelenekleri ölçüsünde ve her bağlamda mevcut farklı top- lumsal güçleri dikkate alarak verdiler. Bununla birlikte, tartışma bu düzlem- de az çok metafizik kalmaktadır ve farklı ulusal bağlamların karşılaştırma- lı analizlerinin yapılmasını gerektirir; ki geriye bunları büyük ölçüde teşvik etmek kalıyor.⁴

merkezi, diğeri ise sanayi devriminin merkezi olduğundan, özellikle çağrışım bakımından zengindir.

3 K. Polanyi, *La Grande Transformation. Aux origines économiques et politiques de notre temps*, Fransızca tercüme, Gallimard, 1983. [Büyük Dönüşüm. Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenle- ri, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014 (12. Baskı)].

4 Bu tartışma günümüzde özellikle ulusal durumların heterojenliği ile devletin ve devlet adına hareket edenlerin özgül rollerine vurgu yapan “yeni-kurumsalcı” (*State-central approach*) yak- laşımdan hareketle sürmektedir. Bkz. P. B. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol, *Bringing the State back in*, Cambridge University Press, New York, 1985. Mevcut farklı yaklaşımlar için bkz. F.-X. Merrien, “État et politiques sociales: contribution à une théorie ‘néo-institutionnaliste’”, *Sociologie du travail*, no. 3/90, 1990. Sosyal devletlerin doğumuna ve gelişimine öncülük eden unsurların karşılaştırılması için bkz. P. Flora, A. J. Heidgenheimer (ed.), *The Development of Welfare States in Europe and America*, Transactions Books, New Brunswick ve Londra, 1979.

BİRİNCİ KISIM

VESAYETTEN SÖZLEŞMEYE

“Sosyal sorun”, bir toplumun iç ahengini sürdürme becerisine dair bir kaygıyla nitelenebilir. Varlıklarıyla bu bütünün iç uyumunu sarsan gruplar, bu kopuş tehdidinin taşıyıcısıdır. Bunlar hangileridir? “Sosyal” teriminin kapsadığı muğlaklık nedeniyle sorun burada karmaşıklaşır. Terimin farklı anlamları adım adım açıklanacaktır. Fakat daha sonra ayrıntılandırmak pahasına da olsa, büyük bir ayrımla işe başlamak gerekir. Farklı sosyal müdahalelerden faydalanan topluluklar, esasen çalışabilir olup olmamalarına bağlı olarak farklılaşırlar ve bu ölçüt uyarınca bambaşka biçimlerde muamele görürler.

Bu toplulukların ilk görünümü, terimin en geniş anlamıyla bir *engellilikbilimi* olarak adlandırılabilir. Şeye gönderme yapar. Muhtaç durumdaki yaşlılar, öksüz çocuklar, her türden sakatlar, körler, felçliler, sıracalılar, zihinsel engelliler... Bu toplam, bir Jérôme Bosch tablosu kadar tuhaftır; fakat bütün bu tiplerin ortak özelliği, temel ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılayamamalarıdır; çünkü çalışamaz durumdadırlar. Bu nedenle çalışma zorunluluğundan muafırlar. Çalışabilme yetisi [iş görebilirlik] ile iş göremezlik durumu arasındaki ayrım çizgisinin tam olarak nereden geçtiği sorulabilir –zaten her an sorulmaktadır. Ömrünün sonuna gelmiş bir ihtiyar, yine de kendi imkânlarıyla hayatını sürdürmek için çalışamaz mı? İnsanlar, yoksulluk içindeki kimselerin her zaman hali vakti yerinde olanların sırtından geçinmek istediklerinden şüphe ederler. Yine de kabul görmüş bazı bağımlılık durumlarından oluşan bir çekirdekten söz edebiliriz. Bu çekirdek, yaşa (çocuklar ve yaşlılar), sakatlığa, hastalığa bağlı olarak görülen ve hatta –yardım mevzuatında sıkça rastlanan bir ifadeye başvursak “çocuklarına bakmakla yükümlü dul kadın” gibi– ailevi ya da toplumsal kimi yıkıcı duruma-

ra bile uzanabilen fiziksel ya da psikik yetersizlikler nedeniyle çalışma sistemine girmeyi başaramama etrafında şekillenir. Dolayısıyla “engellilikbilimi” metaforik anlamda anlaşılmalıdır: Bu durumlara yol açan koşullar bakımından kategori heterojendir; ancak çalışma ile kurulan ilişkiyi nitelemesi anlamında ölçütün büyük bir tutarlığı vardır.

Çalışma zorunluluğundan muaf bu topluluklar, *desteklemeci sosyal*’in potansiyel müşterileridir. Böyle bir yükümlülük altına girmek, mali, kurumsal ve teknik açılardan çetrefil sorunlar ortaya koyabilir. Ama ilkesel bir sorun yaratmaz. Yardım görmek, fiiliyatta genellikle yetersiz, uygunsuz, küçümseyici, hatta aşağılayıcı bir muamele olarak görülse bile, muhtaç kimse bu yetersizliğini [iş göremezliğini] kabul ettirmek koşuluyla yardımlardan faydalanabilir. Ancak bu tür toplulukların varlığı hâlâ rahatsızlık verici olsa da, toplumsal örgütlenmeyi temelde tartışma konusu etmez. Bu topluluk ile “sosyal sorun”u en keskin biçimde ortaya koyan bir diğer muhtaç profilini birbirinden ayırırken bu konu açıklanacaktır (Bkz. 1. Bölüm). Benim “anlatı”nın, yardım mefhumunun tarihini yazanların çoğunun anlatısından az çok uzaklaştığı noktalardan biri, *yardım sorunsalı* ile *çalışma sorunsalı* arasındaki bu ayrımdır; ama yine de bu “anlatı”nın onlarınkiyle çelişmediğini göstermeyi umuyorum.

Yardım görenlerin koşullarından tamamen farklı olan bir durum, gerçekten de çalışabilir olup da çalışmayanların durumudur. Bunlar öncelikle *eli ayağı tutan muhtaçlardır*. Muhtaç durumda olan ve bu nedenle bir yardıma bağımlı olan bu kimse, kendi kendine yeterli olma yükümlülüğünden muaf olanlarla ilgili düzenlemelerden doğrudan doğruya yararlanamaz. Çalışma buyruğunu yerine getirmediğinden, genellikle yardım bölgesinin dışına itilmiştir. Dolayısıyla, uzunca bir süre çelişik bir durumun içinde kalacaktır. Üstelik bir de yabancıysa, bağları olmayan bir “gezgin” ise, yerli nüfustan olanların temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde üstlenmeyi iyi kötü sağlayan yakınların himaye ağlarından da yararlanamaz. Bu durumda, onun hali kelimelerin tam anlamıyla yaşanmaz olacaktır. Mensubiyet yitimi yaşamış olanların başında gelen gezgin serseriyle aynı durumda olacaktır.

En bariz biçimde damgalanmış bu marjinal kesime uygun görülen muameleden yola çıkarak, sanayi-öncesi toplumda¹ çalışma mefhumuyla kuru-

1 Burada “sanayi-öncesi toplum” diye adlandırılacak tarihsel dönem, Hristiyan Batı’da 14. yüzyıl ortasından 18. yüzyıl sonunda meydana gelen köklü değişimlere dek uzanan süreci kapsar. Bu dönemin nispi birliği, esasen “sanayi devrimi” öncesi ortaya çıkmış olan iş örgütlenmesi biçimleri açısından ele alınacaktır. Dört yüzyılı aşkın bu zaman aralığında önemli ekonomik ve toplumsal değişimler olmadığından değil; tersine. Fakat bunlar, daima devam eden baskı sistemlerine gelip çarparlar. “Kadastrosu çıkarılmış toplum”un, tabaka ve statüler toplumunun kısıtlamaları ile değişim unsurları arasındaki bu *gerilim*, ilk dört bölümün analizlerinde yönlendirici unsur olarak hizmet edecektir.

lan bu çelişik ilişkinin ortaya koyduğu soruların özünü analiz etmek mümkün; ve benim de asıl niyetim bu. Çünkü sorun, o dönemde en belirgin biçimiyle bu şekilde ortaya çıkmıştır ve gezgin serseriliğin kökünü kazımak için sergilenen gayretli çabalar bu sorunun yüzyıllar boyunca taşıdığı belirleyici önemi göstermektedir.

Bununla birlikte, gezgin serseri damgasının kapsadığı sosyolojik gerçekliği gözümüzde canlandırdığımızda sorun karmaşıklaşır. Bu damga genellikle zor bulunur bir meşguliyet arayışında olan ve geçici işlerde çalışan kimşenin başıboşluğunu kınamak için kullanılır. Bu tür bir kişilik, iş örgütlenmesinin hâkim biçiminde telafisiz bir güçlük oluşturur. Serserilik sorununu besleyen ve dramatikleştiren şey, sistemin hareketliliğe yer açmayı başaramamasıdır. Bu serserilik sorunu, toplumsal örgütlenmenin geniş kesimlerine nüfuz etmiş çelişkinin en şiddetli biçimidir. Bu şekilde ortaya konan şey, aslında ücretlilik sorunudur; yani hem ücretli emeğe gitgide daha çok başvurma zorunluluğu, hem de hiç ekonomik olmayan ve çalışmayı sosyal zorunlulukların katı ağları içinde sıkı sıkıya tutan geleneksel vesayet biçimlerinin varlıklarını sürdürmesi nedeniyle ücretlilik koşullarını örgütlemenin imkânsızlığıdır.

Vesayetten sözleşmeye: 18. yüzyılın sonunda liberal modernitenin eşiğine varan yol uzundur. Bu yola girmeye karar verirsek, sanayi-öncesi toplumda işgücü örgütlenmesinin karmaşık biçimlerine –[bir meslek birliğinin kuralları çerçevesinde] kurallı çalışma, zorunlu çalışma, “özgür” ücretli emeğin ilk halleri olan ve parçalı, ama her zaman çerçevesi belirlenmiş ve denetim altında tutulan nüvelerin gelişimi– nüfuz etmek gerekir. Kol emeğiyle yaşayanların çoğunun durumunun, kurallı çalışmaya bağlı korumaların güvencesi altında olmadığı o zaman ortaya çıkar. Bu durum, işgücünün piyasa modeli üzerinden düzenlenememesi olgusunun doğurduğu *kitlesel korunmasızlıkla* nitelenir.

Sonunda, katedilen bu uzun yolları birleştirmeye karar verdim. Sosyal sorunun yeni ifadesinin –18. yüzyılda kendini dayatan ve o dönemde tamamen devrimci bir etkisi olan *istihdama serbest erişim* sorununun– yavaş yavaş ortaya çıkışını gözümüzde canlandırabilmek için bu gerekiyordu. İstihdama serbest erişimin kurumsallaşması, kuşkusuz sanayi devrimi kadar önemli hukuki bir devrimdir; üstelik de zaten buna verilmiş bir karşılıktır. Gerçekten de, kendisinden önce gelen her şey karşısında temel bir önem taşır. Meslek örgütlenmelerinin yüzlerce yıllık biçimlerini parçalar ve zorunlu çalışmayı barbarca bir kalıntı haline getirir. İstihdama serbest erişimin yükselişi, çatışmalı dönüşümlerin uzun döngüsünü tamamlayarak, ücretlilik durumunun ortaya çıkışını engellemiş olan kitlemelere son verir. Fakat bu devrim, ardından gelen olgu açısından da belirleyicidir. 19. yüzyıl başında sosyal so-

runu yepyeni temeller üzerinde yeniden ortaya koyan budur. Vesayet altında ücretli emek boğulmaktadır. Sözleşme rejimi koşullarında ücretli emek yaygınlaşır, fakat paradoksal olarak işçiler serbest kalırlarken durumları kırılganlaşır. Bu dönemde, herhangi bir korumadan mahrum olan özgürlüğün aslında köleliklerin en berbatına, ihtiyaç köleliğine yol açabileceği keşfedilir.

Birinci bölümde geliştirilecek yaklaşım şöyle özetlenebilir: Başlangıçta vesayet ve kısıtlamalar vardı; mutlakıyetçi devlet ile geleneksel meslek örgütlenmesi bu kısıtlamaların varlığını sürdürmesi için el birliği ediyordu. Sonunda –18. yüzyılın sonunda–, Aydınlanmacıların biçimlendirdiği liberal yönetsellik ilkesinin politik devrim aracılığıyla fiilen dayattığı sözleşmeler ve girişim özgürlüğü ortaya çıktı. Böylece, bu dönemlerin birbirini takip edişi, bir sonraki bölümün merhalelerini anlamak için dayanak noktası olarak hizmet edecektir. 19. yüzyıldan itibaren sosyal politikanın görevi, gerçekten de özgür emek sözleşmesinin bu dağılmaya müsait yapısını desteklemek olacaktır. İşletmelerin gelişmesini teşvik eden özgürlük, ona maruz kalanlar açısından çok güçlü, çok vahşiydi. Baş tacı edilmiş bir özgürlüğün ve bireyciliğin karanlık bir tarafı vardır: Kendisini her türlü koruma ve kabulden yoksun, bağısız ve dayanaksız bir halde bulan insanların *olumsuz bireyciliği*. Sosyal devlet, bu duruma bir cevap olarak oluşmuştur. Çalışma ilişkileri etrafında sağlam güvence sistemleri kurarak, risklerin uzak tutulabileceği düşünülmüştür. Öyle ki, bu zincirleme bağlantıların, daha doğrusu bu kopmaların ve yeniden birleşmelerin izlenmesi, çağdaş sorunsala erişmenin en kestirme değilse de en azından en kesin yoludur; kaldı ki bu sorunsal, esasen emek etrafında örülmüş bu düzenlemelerin birleştirici güçlerini yitirmesine bağlıdır. Böylece, sanayi-öncesi toplumdan sanayi-sonrası topluma, tam bir tersine dönüş meydana gelir. Korunmasızlık, baskı ve kısıtlamaların aşırılığından doğuyordu; oysa şimdi güvencelerin zayıflamasının korunmasızlığa yol açtığı görülmektedir. Ortaya konulması gereken şey, bu tersine dönüşün koşullarıdır. 14. yüzyılın ortasında şekillenmeye başlayan aynı sorunsallaşma çerçevesinde sosyal sorunun hudutlarını bu koşullar çizmektedir.

Yakınların Himayesi

Sosyal sorunun, dönüşümlerini takip edeceğimiz iki veçhesinden biri olan “desteklemeci sosyal” [*social-assistantiel*] kendine özgü ayrı bir tarihe pek de sahip değildir. Benzerine kuşkusuz bütün tarihsel toplumlarda rastlanabilecek biçimsel özellikler etrafında örgütlenir. “Yardımda bulunmak”, olağanüstü çeşitlenmiş uygulamalar bütününe kapsar. Bu uygulamalar, yine de yoksun bazı topluluk kategorilerinin varlığının ve bunların sorumluluğunu üstlenme zorunluluğunun belirlediği ortak bir yapıya dahildirler. Dolayısıyla, öncelikle yardımların mantığını oluşturan bu özellikleri ortaya çıkarmaya çalışmak gerekir.

Bununla birlikte, tamamen biçimsel bir şemaya da bağlı kalamayız: Bu desteklemeci sosyal yardım, her bir toplumsal oluşumda elbette özel biçimler edinir. Hristiyan Batı’da edindiği biçim iki nedenden dolayı özellikle dik-kati çeker. Çünkü öncelikle her zaman bizim mirasımızın parçasıdır: Çağdaş dönemde yardımda bulunma meselesi, anlamı ancak Ortaçağ’dan bu yana bağrında oluştukları tarihsel durumlara gönderme yapılarak kavranabilecek kuvvet çizgileri etrafında oluşmaktadır hâlâ. İkinci neden, yardımın bu konfigürasyonunun, esasen sosyal sorunun daha geç dönemde ortaya çıkmış olan (14. yüzyıl ortası) ve çalışma sorunsalından kaynaklanan diğer çehresiyle (hem kısmen üstlenmek için hem de gizlemek için) çakışmasına ve çakışmaya devam etmesine bağlıdır. Bu ortaya çıkışın özgünlüğünü sergilemek için (bkz. 2. Bölüm), onu söz konusu dönemde ana hatlarıyla zaten kurulmuş olan desteklemeci bir yapının zeminine yerleştirmek gerekir.

Birincil toplumsallık

Desteklemeci-sosyal, biçimsel olarak bu türden yardımlara başvurmaktan imtina eden kolektif örgütlenme biçimlerine karşıtlıkla nitelenebilir. Çünkü “sosyalsiz” [sans social] toplumlar da vardır. Gerçekten de burada “sosyal” derken anlatmak istediğimiz şey, özü toplum halinde yaşamak olan insan türünü niteleyen ilişkiler bütünü değildir. Kuşkusuz ki, “insan sosyal bir hayvandır”; ama arı da öyledir. Fakat basit bir kelime dağarcığı sorununun önümüzde engel oluşturmaması için, insan ilişkilerinin bu genel niteliğini bütün kolektif yaşam biçimlerine gönderme yaptığından “toplum hayatıyla ilgili” [sociétale] diye adlandırmak daha uygun olur. Buna karşılık “sosyal”, her tür beşeri kolektiflikte karşılaşmadığımız uygulamaların özgül bir konfigürasyonudur. Öncelikle hangi koşullarda ortaya çıktığını belirtelim.

“Sosyalsiz” bir toplum, tümüyle birincil toplumsallık düzenlemelerinin hâkimiyeti altında olacaktır.¹ Benim bundan anladığım, bir grubun üyelerini ailevi, komşuluğa dayalı ya da mesleki aidiyetler temelinde doğrudan doğruya birbirine bağlayan ve özgül kurumların dolayımı olmadan karşılıklı bağımlılık ağları dokuyan kurallar sistemidir. Burada öncelikle değişmez toplumlar söz konusudur; bu topluluklar içinde birey daha doğumundan itibaren sıkı bir kısıtlayıcı ağa kapatılarak esasen geleneğin ve geleneklerin buyruklarını yeniden üretir. Bu oluşumlar içinde, (bu kelimelerin tanımlanabilir uygulama alanlarını niteledikleri düşünülürse) “ekonomik, “politik” ya da “bilimsel” ne ölçüde yoksa, “sosyal” de o ölçüde yoktur. Atalardan kalma kurallar, sentezleyici ve doğrudan normatif bir tarzda bireylere dayatılır. Kişilerin aile içinde, komşuluk ilişkilerinde, yaş ve cinsiyet gruplarında ve işbölümü içerisindeki yerleri uyarınca bellibaşlı toplumsal rollerin gerçekleşmesine, birtakım sabit ilişki biçimleri eşlik eder; öğrenilenlerin aktarılmasını ve toplumsal yaşamın yeniden-üretimini bunlar sağlar.

Bireylerin yükümlülüklerine katı bir programlama dayatarak tıpatıp aynı şekilde yeniden-üretilen bu tip bir sosyal formasyon modeli (burada çok basitleştirilmiş haldedir), genellikle tarihsiz denen toplumlara uygulanır. Gerçekten de etnolojinin ilk dönemlerinde ilgilendiği toplumlar açısından değişim, ancak fetih ya da sömürgeleştirme yoluyla dışarıdan gelen bir şey olarak

1 Bu deyiimi Alain Caillé'den alıyorum: “Socialité primaire et société secondaire”, *Splendeurs et misères des sciences sociales*, Droz, Cenevre-Paris, 1986 içinde, s. 363-375. Caillé birincil toplumsallığı ya da toplumsallaşmayı, kurumsal dolayım ve faaliyetlerde uzmanlaşma gerektiren gruplara katılımdan yola çıkarak inşa edilmiş bir toplumsallık olan “ikincil” toplumsallık ile karşı karşıya getirir. Elbette bu biçimsel ve soyut bir karşıtlıktır, fakat bunu belirli durumlara uygulamak mümkündür. Ben bu şemayı, uzmanlaşmış bir yükümlenmenin, uzmanlaşmanın ya da “ilksel” sorumluluk alışlardaki bir eksiklikten doğduğunu ortaya koymak için kullanıyorum.

algılanır ve onlara kendi dinamiklerinden yola çıkarak bütünleşemeyecekleri bir dönüşüm modeli dayatarak onları parçalar. Fakat Hristiyan Batı da dahil olmak üzere bütün kültür alanlarında bu türden yapılarla karşılaşılabilir. Bu yapılar tarihsel antropolojinin “köylü toplumları” diye adlandırdığı şeye denk düşerler. Örneğin, çok yakın bir döneme dek, kırsal topluluklar modernite hareketinin önüne kattığı grupların içindeki kuşatılmış toprak parçaları gibi, sadece ekonomik bakımdan değil ilişkisel bakımdan da kısmi bir otarşi içinde yaşıyorlardı.² Dahası Hristiyan Batı’da bu kapalı yapı feodal dönemin egemen toplumsal örgütlenmesiydi: Bu yapıyı belirleyen şeyler, geçmişin kutsallaştırılması, soy ve kan bağlarının hâkimiyeti, bölgesel dar topluluklar içinde kök salmış kalıcı bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık ilişkileriydi. Feodal toplum, devreye soktuğu toplumsallık tarzıyla, istikrarına katkı sağlayan iki temel karşılıklı bağımlılık vektörünü birleştirir: kırsal topluluğun bağrındaki yatay ilişkiler ile senyöre bağımlılığın dikey ilişkileri. Gerçekten de feodal toplumun tabanındaki birlik, topluluğa egemen olan senyörlüğün askeri ve ekonomik gereklilikleri karşısında soyları birbiriyle kaynaşmış ailelerin atalarından beri oluşturduğu nüfus topluluğudur.³ Böylece her birey, kendisini hem yükümlülüklerle tâbi kılan hem de korumalar sağlayan eşitsiz değiş tokuşların karmaşık ağı içinde sıkışmış bulur kendini. Bu ikili denklemde kişinin ruhani ya da laik senyöre bağımlılığının yanı sıra soy ve komşuluk ilişkilerinin sağladığı dayanışma ve kısıtlama sistemi içindeki yeri hesaba katılır. Sözü gereksiz yere uzatmasıyla tanınan eski ekolden bir tarihçinin başarılı bir şekilde söylediği gibi: “Hiçbir dönem, bireyler arasında kalıcı ilişkiler oluşturmak için bundan daha fazla çabalamamıştır; hiçbiri de daha sonra kendi eserinden bundan daha fazla rahatsız olup, bunu ortadan kaldırmak için daha fazla ıstırap çekmemiştir.”⁴

Fakat geleneksel karşılıklı bağımlılıkların en fazla işlediği toplumlarda bile, bu ilk entegrasyon süreçlerinde güçlükler meydana gelebilir. Örneğin öksüzlük durumu ailenin sorumluluk alma dokusunu parçalar; sakatlık ya da kaza, aidiyet grubunun dengesini sağlayan değiş tokuşların hâkim olduğu sistem içinde bireyin yerini almasını geçici ya da kesin olarak engeller; dahası tam bir muhtaç durumuna düşmek, kişiyi karşılıklı olmayan, tek yanlı

2 Bkz. W. I. Thomas, E. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, Birinci baskı, New York, 1918. Genel bir kavramsallaştırma için T. Shanin, “Peasant Economy” I ve II, *Journal of Peasant Studies*, Ekim 1973 ve Ocak 1974.

3 Bkz. J. P. Gutton, *La société villageoise dans l'ancienne France*, Hachette, Paris, 1979. Robert Fossier, Ortaçağ’da kırsal yerleşimin özellikle otarşik nitelikteki yerleşik topluluklar halinde somutlaşma sürecini tarif etmek için “hücreleşme”den söz eder (*Histoire sociale de l'Occident médiéval*, A. Colin, Paris, 1970).

4 G. d’Avenel, *Paysans et ouvriers depuis 700 ans*, A. Colin, Paris, 1907, s. 9. Elbette, bu toplumsal örgütlenme biçimi başka kültürel alanlarda ve başka tarihsel dönemlerde de görülebilir. Özellikle “Japon Ortaçağı”nın durumu budur.

bir bağımlılık durumuna düşürebilir. Benim kastettiğim anlamıyla “mensubiyet yitimi”, öncelikle bu ilk entegrasyon ağlarından bir kopmadır; aile, soy, topluluksal aidiyet üzerine temellenen karşılıklı bağımlılık sistemi içine dahil olmanın getirdiği verili düzenlemeler nezdinde yaşanan ilk bağ kopukludur. Bireyin belli bir toprağa kaydoluş temelinde geliştirdiği bütün yakınlık ilişkileri –ki bunlar aynı zamanda ailevi ve toplumsal kayıt anlamına da gelir– onun yaşamını yeniden-üretmesine ve güvenliğini sağlamasına imkân vermiyorsa, mensubiyetini yitirme tehlikesi söz konusu olur.

Bununla birlikte, gayet örgütlü topluluklar, belirli koşullarda birincil toplumsallığın potansiyellerini seferber ederek bu toplumsallıkta başarılı olmamış kişilere geçici çözümler bulabilirler. Ailevi ve/veya yerel çevrenin ekonomik ve ilişkisel kaynaklarını harekete geçirerek, istikrarsızlığa düşmüş kişileri yeniden saflarına katarlar. Örneğin geniş aile öksüze sahip çıkacak, sakat ya da muhtaç kişi köy topluluğunda asgari ölçüde “doğal” bir dayanışma ile karşılaşacaktır. Böylece, en azından metaforik olarak “koruyucu aile”den söz edebilmekteyiz.⁵ Ailenin ötesinde, belli bir yerdeki topluluk, uzmanlaşmış kurumların yokluğunda bile kimi kolektif düzenlemeler getirebilir. Örneğin Ortaçağ’da müşterek toprakların kullanımı, angaryaların ve bazı feodal yükümlülüklerin bölüştürülmesi böyledir.⁶ Ayrıca topluluk, en yoksul üyelerinin asgari bir destekten yararlanmasına özen gösterir; çünkü bu kimselerin tamamen terk edilmesi grubun iç uyumunu bozacaktır.

Dolayısıyla, bu topluluklar, kendi öz kaynaklarını seferber ederek dengelelerini yeniden oluşturan, kendi kendini düzenleyen ya da homeostatik sistemler gibi işlerler. Referans çerçevesi değiştirilmeden mensubiyet yeniden tesis edilir. Tehdit altındaki entegrasyon, toprak temelinde ve toprağa kaydoluşun getirdiği karşılıklı bağımlılıklar çerçevesinde yeniden inşa edilir. Yakınların himaye sisteminde bir sıkıntı meydana geldiğinde, birincil toplumsallık parçalanmaz, daha ziyade gevşer; bunları telafi işlemlerinin başarısı sistemin esnekliğine bağlıdır. Elbette bu esneklik sonsuz değildir. Geri çekilişler, terk edişler, reddedişler görülebilir. Birincil dayanışma ağları bu türden aşırı yüklerle dengesizleşebilir ve parçalanabilir. Alınan bu sorumlulukların bedeli, aşırı sömürüyle, eziyetlerle ya da tahammül edilemez bir aşagılamayla çok ağır da olabilir. Örneğin kendi topluluğunun hoşgörüyü gösterdiği ve kısmen destek olduğu köyün delisinin hayatı yine de cennet gibi değildir.⁷

5 Bkz. A. Lipietz, *L'audace ou l'enlissement*, La Découverte, Paris, 1984.

6 Bkz. R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, a.g.e., Bölüm V.

7 Marc Augé “tarihsiz” toplumlarda soy, gelenek ve görenekler ölçüsünde neredeyse mutlak nitelikteki bağımlılık durumlarını nitелеmek için “soy totalitarizmi”nden söz eder. Bkz. *Pouvoirs de vie, pouvoirs de mort*, Flammarion, Paris, 1977, s. 81.

Dolayısıyla burada bir tür ilkel sivil toplumun meziyetlerine dair ideal bir görüntü sunuyor değilim. Daha ziyade, uzmanlaşmış sorumluluk mercilerinin olmadığı toplumların, geleneksel düzenlemelerini altüst eden bir dönüşümle karşı karşıya kaldıklarında, iyi günde de kötü günde de mahkûm oldukları şeyi gözümüzde canlandırmaya çalışıyorum: Ya “verili” topluluk ağları duruma el koyar (ve bunun her zaman bir maliyeti vardır) ya da farklı toplumsal terk ve ölüm biçimleri dışında hiçbir seçenek kalmaz. Bu toplumlarda, toplumsal anlamda yalıtılmış bireylerin varlığının altüst edici niteliğine dair etnolog tanıklıklarını burada çoğaltabiliriz.⁸ Bu toplumsal yapı, “fazlalık” olarak nitelenecek birey profilini daha o dönemde tanımıştır. Fakat onlara karşı hiçbir davranış geliştiremez.

Bu şema, belli ölçülerde ve kimi çekincelerle de olsa 1000 yılından önce Batı’da var olduğu haliyle feodal topluma uygulanabilir. Georges Duby bu konuda şunu yazmıştır: “Dönemin bütün belgeleri (Ortaçağ resim panoları, vergi kayıtları, örf ve âdet kayıtları) elbette güçlü biçimde hiyerarşik bir köylü toplumunu tarif etmektedir; fakat bu çerçevesi çizilmiş, güvenli, hali vakti yerinde bir toplumdur. Buradan, ekonomik bir güvenlik duygusu ortaya çıkar.”⁹

Yine de bunlar, sürekli olarak savaşa maruz kalan ve düzenli olarak korkunç açlıklar içinde yaşayan yoksul köylü topluluklarıdır. Fakat talanlara ya da sömürgecilerin “egzotik” toplumlara girişine az çok benzer bir şekilde, bunlar başka yerden gelen ve denetlenemeyen akınlardır; iklim felaketleri ya da fethin ve savaşın getirdiği talanlardır. Bunlar bütün topluluğu sarsabilir ve sonunda onu ortadan kaldırabilirler. Bununla birlikte, Duby “güvenli” ya da “hali vakti yerinde” toplumlardan söz edebilmektedir: Bu toplumlar, bir bireyin ya da alt-grubun üstünün çizilmesi ve daimi olarak mensubiyetini yitirmesi gibi iç nedenlere bağlı riskleri, kendi iç örgütlenmeleri sayesinde geniş ölçüde uzak tutabilirler. Dahası, dikey bağımlılık ve dayanışmalar, yatay karşılıklı bağımlılıklara eklenir ya da onların boşluğunu doldurur. Yine Georges Duby şöyle demektedir: “Bütün Yüksek Ortaçağ boyunca, hiçbir kudretli kişi kendi tahıl ambarlarını yoksullara kapatmıyordu ve bu zo-

8 Bkz. Örneğin Claude Lévi-Strauss’a göre bu tür toplumlarda bekârların varlığı tam bir felaketi temsil eder: Akrabalık yapılarının düzenlediği değiş tokuş ağı içinde yer almadıklarından, fazlalık olarak görülür ve grup tarafından reddedilirler (bkz. “La famille”, Claude Lévi-Strauss, R. Billour ve C. Clément (der.), Gallimard, Paris, 1979 içinde, s. 105). Keza, W. I. Thomas ve F. Znaniecki şunu vurgular: “Ailevi davranış sisteminin bütünü, genç kuşağın bütün üyeleri için evlenme zorunluluğunu kesin olarak içerir... Belli bir sürenin sonunda evlenmeyen birey, aile ortamında düşmanca bir şaşkınlığa yol açar. Sanki bu kişi olayların akışını durdurmuş gibidir; dolaşım dışı ve yalnız bırakılır.” (The Polish Peasant in Europe and America, a.g.e., s. 104). “Ailevi davranış sistemi” birincil toplumsallığın kısıtlarını ifade eder.

9 G. Duby, “Les pauvres des campagnes dans l’Occident médiéval jusqu’au XIIIe siècle”, *Revue d’histoire de l’Église en France*, c. LII, 1966, s. 25.

runlu cömertlik, o dönemde elbette kırsal toplumda malların çok geniş kapsamda yeniden paylaşılmasına yol açıyordu.”¹⁰

“Zorunlu cömertlik”: Muhtaç durumda olanların sorumluluğunun üstlenilmesi, kişisel inisiyatifte bırakılmış bir seçenek değil, karşılıklı bir bağımlılık sisteminde işgal edilen yerin zorunlu sonucudur. 8. yüzyıla doğru, vassallık bağları üzerinde temellenen bu toplum yerleşmeye başladığında, özgür insanların (özgür köylüler) bir efendinin “adamı” olmayı gönüllü olarak talep etmeleri istisna değildir. Bağımsızlık onların yaşamlarını tehdit eder, çünkü onları korumadan yoksun bırakır:

Başkasının kudretine sığınan kimse. Siz muhteşem senyör “falanca”ya, ben “filanca”. Kendimi besleyecek ve giyinecek bir şeyim olmadığı herkesçe gayet iyi bilindiğinden, sizin himayenizi ya da tavsiyenizi beklemek üzere merhametinize sığındım –ve iyilik gösterip bana bunu sağladınız. Ben bunu şu koşullarda yaptım: Ben size hizmet edebildiğim ve size layık olabildiğim ölçüde, beslenme konusunda olduğu kadar giyimde de bana yardım etmeli ve beni desteklemelisiniz. Ben de yaşadığım sürece özgür bir insandan beklenebilecek hizmeti ve itaati size borçlu olacağım ve sizin kudretinizden ya da himayenizden çıkacak gücüm olmayacak, tersine, ömrüm boyunca sizin kudretiniz ve korumanız altında kalmalıyım.¹¹

Bu tür talepleri derlemekle görevli yazıcılara model olarak hizmet eden bu basmakalıp ifade, bu taleplerle nispeten sıkça karşılaşıldığını göstermektedir. Örgütlü bir idari yapının ve uzmanlaşmış hizmetlerin yokluğunda, vassalın bağımlık yemininde kişisel ilişkinin somutlaştırılması sosyal risklere karşı etkin türdeki korumanın ilk türünü temsil etmektedir. Bir toprağa kaydolarak kişinin boyunduruk altına girişi: Bu bağımlılık ilişkisinin mutlak anlamda hegemonik olduğunu ileri süremeyiz (örneğin özgür köylüler hep var olmuştur), fakat ifade biçimleri bakımından çeşitli olsa da “feodalite”yle birlikte gelişmiş olan egemen toplumsal ilişkiyi temsil eder.¹²

Örneğin (eski Germen hukukundan aktarılan “vasi” [*maimbour*] anlamında) kudretli birinin himayesi altına girme olgusu ile aile ya da soy ağlarına ve yöre sakinleri topluluğunun komşuluk ilişkilerine dahil olma olgusunun birleşmesi, hayatın getireceği risklere karşı azami koruma sağlıyordu. Bu tür topluluklar, hem dış saldırılara (savaşın yarattığı geçim sıkıntılarına ve talanlara) karşı tamamen korunmasızdır, hem de karşılıklı bağımlılığın sıkı

10 G. Duby, *Guerriers et paysans*, Gallimard, Paris, 1978, s. 261.

11 Akt. R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité, le premier âge des liens d'homme à hommes*, Aubier, Paris, 1968, s. 166.

12 Marc Bloch'un klasik eseri olan *Feodal Toplum*'dan beri (ilk baskısı: Paris, 1939) anlamı karmaşıklaşmış olan feodalite kavramı üzerine bir tartışma için bkz. G. Bois, *La crise du féodalisme*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1981.

ağları tarafından güçlü biçimde entegre edilmişlerdir. Burada herkesin yaşamı eğretidir ve bu durum, topluluğa aidiyeti parçalamaz. Bu tür toplumlar yeniliği ve hareketliliği güçlkle kabul eder, fakat mensubiyet yitimine karşı etkili koruma sağlarlar.

Böyle bir istikrar, yoksulluğun bu toplumlarda bir “sosyal sorun” yaratmaksızın nasıl çok büyük ve genel olabildiğini anlamamızı sağlar. Bu saptama, Michel Mollat’ın Yüksek Ortaçağ için de yapmış olduğu bir saptamadır: “Çok sayıda olmalarına rağmen, köylülerin toplumsal hayatın gündelik akışı üzerinde kayda değer hiçbir ağırlığı yoktu.”¹³ Kuşkusuz anakronik bir dilde söylenebileceği gibi, bunun nedeni kaderlerine “boyun eğmeleri” değildir yalnızca. Özellikle –isyan dönemleri hariç; fakat bu dönemlerin de görüldüğü kadarıyla ancak 11. yüzyıldan itibaren, yani bu yapı demografik büyümenin ilk etkileriyle birlikte sarsılmaya başladığında belli bir önemi olabilmiştir–¹⁴ en mağdur durumda olanlar bile bir iç istikrarsızlık unsuru değildir; çünkü bu sosyal oluşum katı yapısı sayesinde kitlesel “mensubiyet yitimi” risklerini kontrol altında tutmaktaydı.

Göçebeler ve münzeviler zaten vardır elbette ve daha 1000 yılından önce bile toplumsal manzaranın değişmez unsuru durumundadırlar. Fakat bunlar, topluluğun ve “evcilleştirilmiş” (*domus*, yani evler halinde örgütlenmiş) yaşam alanlarının dışındadırlar. Nüfusu az ve evleri seyrek, başıboş gezginlere geniş mekânlar bırakan bir dünya... Ormanların ve fundalıkların evreninde münzeviler, gezgin şövalyeler, casuslar, yol kesen haydutlar, keza büyü ve kötücül güçler dolandır. Fakat bunlar sınırların dışındadır; açıkçası örgütlü dünyadan dışlanmışlardır.¹⁵ Gezin sersemi tasvirinin üzerine, bu kaygı verici figürlerin anıları eklenecektir. Bununla birlikte gezgin sersemi, ileride göreceğimiz gibi, farklı bir yabancı türünü temsil eder. O *öteki haline gelmiştir*; vaktiyle ait olduğu toplumsal düzenin üyeliğinden atılmış biridir. Dar anlamda gezgin sersemi figürü ancak temasını kestiği örgütlü bir dünyanın içinde var olabilir. Bunun tersine, yabancı ya da işsiz güçsüz dolaşan kimse ise, iç sarsıntılarının üstesinden hâlâ kendi kendine gelebilen bir topluluk örgütlenmesi türü karşısında mutlak başkallığı simgeler. Feodal toplum, rastgele dolanıp duran birçok başka maceracı da barındırır. Georges Duby’nin feodal yapıların bağrında hareketlilik unsurları olarak önemini vurguladığı, topraksız ailelerin her türlü girişime yatkın küçük çocuklarından oluşan “gençler” kategorisi buna örnektir. Din adamları ve öğrenciler de, geçici ya da kalıcı olarak coğrafi ve toplumsal başıboşluk halinde bulunabilirler. Fakat gezgin sersemi, sadece kol gücüyle yaşayabilen “yoksullar” kitlesine mensup-

13 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, Hachette, Paris, 1978, s. 354.

14 Bkz. G. Duby, *Le Moyen Âge*, Hachette, Paris, 1987, IV. Bölüm.

15 G. Duby, *a.g.e.*, s. 18.

tur. Dolayısıyla, onun yazgısı da kendine özgü olacaktır: O, çalışmak zorunda olmanın ve bunu gerçekleştirememenin ikili baskısına tâbidir.¹⁶

Bu “sosyalsiz toplumlar” modelinin tarih içinde birçok farklı biçimi olmuştur. Sosyal ilişkinin modern sorunsallaştırılışı, feodal toplumun çözülmesinden, daha doğrusu ileride göstermeye çalışacağımız gibi “dönüşüm bunalımından” kaynaklandığı için feodal toplumun hiyerarşikleşmiş karşılıklı bağımlılığı üzerinde durduk. Fakat tersine, sosyal yardımı meydana getiren ilk özel müdahale türünü aydınlatmamızı sağlayacak şey tam da sosyal ilişkiden tasarrufta bulunan toplumlara yaptığımız bu genel göndermedir. Birincil toplumsallık bağları gevşerse, toplumun yapısı yeterince farklılaşmamış bu türden global cevapları imkânsız kılacak denli karmaşıklaşırsa,¹⁷ muhtaç durumda olanların sorumluluğunun üstlenilmesi için uzmanlaşmış uygulamalar gerekir. Örneğin hastane, öksüzler yurdu ve sadaka dağıtımının düzenlenmesi böylece “sosyal” kurumlar haline gelir. Bunlar, daha az farklılaşmış toplumlarda topluluk tarafından sorumluluğu aracısız bir biçimde üstlenilen sorunları, özel olarak (özgün ve uzman biçimde) ele alırlar. Bu desteklemeci-sosyal, serpilip geliştiği somut tarihsel konfigürasyonlar altında bazı karakteristik özelliklere sahiptir.

İlk olarak, burada koruyucu ya da bütünleştirici (ve daha ileride, önleyici) işlevi olan uygulamalar bütününden oluşan bir inşa söz konusudur. Benim bundan anladığım, desteklemeci-sosyalin aslında gelenekle, örf ve âdetlerle varolan kurumlardan farklı olarak, toplumun kendisine müdahalesinin bir sonucu olmasıdır. Bu konuda, en azından analogik olarak, *ikincil toplumsallıktan* söz edilebilir; çünkü burada ailevi aidiyet, komşuluk ve iş ilişkilerinden oluşan gruplardan farklı ilişkisel sistemler söz konusudur. Bu bağlantı kopukluğundan yola çıkarak, giderek daha karmaşık yapılar gelişecek, giderek yardımların sorumluluğunu alacak daha gelişmiş yapılar doğacaktır.

İkinci olarak, bu uygulamalar her zaman için *uzmanlaşmanın* en azından ilk hallerini temsil eder; bunlar gelecekteki bir profesyonelleşmenin nüvelelidir. Bu tür sorunları üstlenen kişi herhangi biri değildir; herhangi bir biçimde, herhangi bir yerde bunu yapamaz; en azından kısmen de olsa bu işi yapmakla görevlendirilmiş ve bu şekilde belirlenmiş kişi ya da gruplar söz konusudur. Örneğin papaz, kilise mallarını yöneten kimse, bir kent görevli-

16 Bu tür toplumda görülen üst düzey mensubiyet yitimi ile daha sonra oluşacak “popüler” gezgin serseri figürü arasındaki ayrımı derinleştirmek için bkz. II. Bölüm ve “Le roman de la désaffiliation: à propos de *Tristan et Iseut*”, *a.g.e.*

17 Toplumsal farklılaşma, toplumsal hiyerarşiyle karıştırılmamalıdır. Feodal toplum gibi hiyerarşik toplumsal oluşumlar fazlasıyla kapalı, dolayısıyla çok koruyucu olabilirler. Fakat kuşkusuz çok farklılaşmış olamazlar: Ara statülerin çoğalması, görüleceği gibi, feodal denetim biçiminin krize girmesine ve benimsenmiş statülerin ara bölgelerinde yer alan kişilerden oluşan sarsıntı bölgelerinin doğmasına yol açar.

si... –en azından bir yanıyla– bu tür özel bir faaliyeti yerine getirmeye vekil tayin edildikleri ölçüde kendi üsluplarınca birer sosyal “görevli”dirler. Böylelikle, sosyal bir müdahale alanının sınırlarının belirlenmesi, bunu araçsallaştıracak özgül bir personelin ortaya çıkışına yol açar. Bu, sosyal sektörün profesyonelleşmeye [meslek haline gelmeye] başladığı evredir.¹⁸

Üçüncü ve bununla bağlantılı olarak, asgari bir *teknikleşmenin* de ana hatları göze çarpmaya başlar. Özel bir uzmanlaşmanın –hele ki özgül bir profesyonel formasyonun– yokluğunda bile, vekâlet verilmiş kişi, müdahale edip etmeyeceği durumları değerlendirmek, yardımı hak edenleri ayıklamak, yani faaliyetine rehberlik etmesi için –kabaca da olsa– kategoriler oluşturmak zorundadır. Onun faaliyeti, topluluğun sıradan (vekâlet verilmemiş) bir üyesinkiyle, bazıları aynı türden bir faaliyet yürütüyor olsa bile –örneğin “şahsi” olarak sadaka veren bir şahısla– karıştırılmamalıdır. Vekâlet verilmiş müdahilin faaliyeti ritüelleşmeli ve asgari bir bilgi, uzmanlık ve teknik üzerinde temellenmelidir. İlgili topluluklar hakkında, bunların sorumluluğunun nasıl üstlenileceği hakkında ya da tersine, sorumluluk altına almadan nasıl dışlanacakları hakkında küçücük de olsa bir bilgi çekirdeği yoksa sosyal pratikten bahsedemeyiz.

Dördüncü olarak, bu pratiklerin yerinin belirlenmesi sorunu hemen ortaya çıkar ve “kurum içi” pratikler ile “kurum dışı” pratikler arasında bir ayrışma görülür. Müdahalenin nedeni, daha önce belirttiğimiz gibi, birincil toplumsallıkta yaşanan bir sıkıntıdır. Durumu ortaya çıktığı yerde onarmak, örneğin yardımı eve götürmek makul görünür ve genel olarak kelimenin her anlamında daha ekonomiktir. Fakat ele alınacak problemin doğası bunu engelleyebilir ve bu durumda yersiz-yurtsuzlaşma/yeniden yerli-yurtlulaşma görülür; yani bakım işleri uzmanlaşmış bir kurumsal alanda yapılır (örneğin hastanede tedavi etmek). Bu gerilim, desteklemeci-sosyalin gelişimi için önemli bir yönlendiricidir ve yardım örgütlenmesinin en kaba biçimlerinde bile görülür.

Beşinci olarak yardıma bağımlı olmak için muhtaç olmak yetmez –fakat bu temel karakteristik oldukça muğlaktır ve bunun üzerinde uzun uzadıya durmak gerekecektir. *Kaynağa sahip olmayan toplumlarda, kimileri dışlanırken kimileri de toplumun sorumluluğu altına alınacaktır.* Burada iki ölçüt gö-

18 Max Weber'in "meslek, bir kişinin geçimini sağlama ya da kâr sağlama amacıyla bazı yükümlülükleri sürekli yerine getirmesidir" (bkz. M. Weber, *Histoire économique. Esquisse d'une histoire universelle de l'économie et de la société*, Fransızca tercüme, Gallimard, Paris, 1991, s. 17) ifadesi doğruysa, bu kadar erken bir tarihte meslekten söz etmek yersiz kaçmayacaktır. Weber, bu şekilde tanımlanan ilk mesleğin büyücülük olduğunu belirtir. Fakat büyücü henüz kelimenin tam anlamıyla bir uzman değildir, genel olarak din profesyoneli. Buna karşılık, bir din adamı uzmanlaşmış toplumsal faaliyetlerin yarı zamanlı bir profesyoneli olarak görülebilir. Ruhban, hem Tanrı'nın hem de yoksulların hizmetindedir ve üstelik bu iki faaliyet için de mükâfatlandırılmaktadır.

r l r. Topluluğa aidiyet  l t : Yardım tercihen grup üyelerine yapılır ve yabancılar reddedilir (elbette “grup  yesi olmak” ve “yabancı olmak” ne demek, bunu da belirlemek gerekir); çalışamaz durumda olma  l t : Yardımlar, tercihen bir başına kalmış  ks zler ya da g c ten düşmüş yaşlılar gibi, çalışarak kendi geçimlerini sağlayamadığı için yoksul duruma düşenleri kapsayacaktır (fakat burada da söz konusu  l t , onu belirleyen pratik ve kuralların analiziyle belirginleştirilmelidir). İlerleyen bölümlerde üzerinde duracağımız bu ayrım, iş görebilir durumda olan topluluklara yönelik diğer müdahale biçimleri ile desteklemeci-sosyalin alanını birbirinden farklılaştırır.

Ortaya konulan bu özellikler formeldir; yani bunlar herhangi bir yardım alanının genel anlamda mümkün olabilmemesinin koşullarını oluşturur. Bunların amacı, birincil toplumsallığın eksiklerini örgütlü ve uzmanlaşmış bir şekilde gidermektir. Desteklemeci-sosyalin, tam anlamıyla *birincil toplumsallığın benzeri* bir şekilde oluştuğu söylenebilir. Birincil toplumsallığın güdümündeki ilişkilerde açılan bir gediği kapatmaya ve bunun neden olduğu “mensubiyet yitimi” risklerini uzaklaştırmaya çalışır. Keza yerli-yurtlu-laşmayla sıkı bir ilişkiyi de besler: Yardım, ikâmet edilecek yere bağlıdır. Bu ikâmet gösterme gerekliliği ille de yardımları evde kabul etmek gerektiği anlamına gelmez (bir kurumda da dağıtılabilirler), fakat yardım görmek için topluluk içinde belirlenmiş bir yere sahip olmak anlamına gelir. İ  met gösterme, yardım dağıtımını araçsallaştırmanın sadece teknik bir zorunluluğu değildir. Bu öncelikle yardım eli uzatılıp uzatılmayacağı konusunda belirleyici bir koşuldur. Örneğin yardım düzenlemelerinin çoğu, muhtaç kimse- nin “sabit ikâmeti olmasa” bile köyde ya da kom nde en azından birkaç yıldır barınıyor olduğunu kanıtlamasını talep eder; yoksa başının çaresine bakmaya bırakılacaktır. Yardım, öncelikle yakınların himayesi biçiminde görülür. Öncelikle (bunun altını çizmek gerekir), toplumsal anlamda yabancılaşma tehdidi altında olan ve kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayamayan yakın çevreden bir kimseyi kapsar.

Hristiyanlık efsanesi

Bu uzmanlaşma, profesyonelleşme, kurumsallaşma ve hangi toplulukların sorumluluk altına alınacağı gibi sorular, desteklemeci-sosyal yardım alanının örgütlenmesini günümüze dek biçimlendirmiştir. Bunlar bugün karşı karşıya olduğumuz manzarayı oluşturacak şekilde nasıl bir dönüşüm geçirmişlerdir? Yardımın tarihini yeniden yazma niyetinde değiliz elbette: Bu konuda kayda değer çok sayıda eser mevcuttur. Bu desteklemeci yapıların öncelikle iş göremez durumdaki toplulukları ilgilendirdiği saptamasından yola çıkarak, yardım sorununu çalışma sorunundan –genelde yapıldığından daha

kesin bir biçimde– ayırmak için bu yardımın mantığını belirtmek yeterli olacaktır. Bununla birlikte, klasik tarihyazımını iki noktada tartışmaya mecburum. İlk olarak, Hristiyanlığın yardım meselesinin yapılanışı üzerindeki etkisi, yardım hakkındaki birçok tarih anlatısında genellikle yanlış değerlendirilmiştir. İkinci olarak, yardımın yoksulluğu rasyonel olarak yönetme kaygısından esinlenerek geçirdiği dönüşümün başlangıcını Rönesans’a ya da Reform’a tarihlemek doğru değildir.

Bu iki çarpıtma aslında birbirine bağlıdır. Bu bakış açısında göre 16. yüzyılın başı belirgin bir kopuşu temsil edecektir; çünkü önceleri hegemonik olan Hristiyanlık değerlerinin zayıflamasıyla birlikte bu dönem yeni toplumsal ve politik gerekliliklerin doğuşuna damgasını vurmuştur. Bu andan itibaren, artık sınıflandırılması, idare edilmesi ve kesin kurallar dahilinde hâkim olunması gereken, fazlaca yer kaplayan ve potansiyel bakımdan tehlikeli bir nüfus olarak görülen yoksullar karşısındaki tutumda bir sertleşme gözlemlenecektir. Hristiyan hayırseverliğinden esinlenen cömert kabulün yerini, şüpheli ve hesaba dayalı –kimi zaman “burjuva” ya da “laik” denen– bir tutum alacaktır.¹⁹

Fakat böyle bir kurgu tartışmalıdır. Yardım düzenekleri elbette giderek karmaşıklaşır; ama bu karmaşıklaşma içinde 16. yüzyıl “belediye politikaları” aslında bir başlangıç değil, başlı başına önemli bir evredir. Yardımı yönetme kaygısı o dönemde aniden ortaya çıkmaz; Hristiyanlıktan esinlenen yardım pratiklerinin temelinde bu zaten vardır. Hristiyanlığın katkılarının özgünlüğünü küçümsemeden, bu katkıların aslında bütün yardım alanını oluşturan temel kategorileri inkâr etmekten ziyade daha da pekiştirici bir rol üstlendiğini göstermeyi amaçlıyoruz. Bu kategoriler, özellikle de çalışamaz durumda olmak ve ikametgâh göstermek zorunda kalmak gibi ikili ölçüt, yardımın bizzat Ortaçağ’da aldığı yapıya alttan alta katkıda bulunan kendine özgü bir kalıcılığa sahiptir.

Buna karşılık, yeni muhtaç topluluklarını hesaba katmanın güçlüğü karşısında yardım sorunsalı derinden sorgulanır. Söz konusu topluluklar, bir yardım ilişkisinden ziyade çalışma ile (ya da çalışmama ile) kurulan yeni ilişki sorununu ortaya koyarlar. Bu bilinçlenme 16. yüzyıl başında değil, 14. yüzyıl ortasında görülür. Eğer bir kopuştan söz edilecekse –tarihte mutlak kopuş elbette asla olmamışsa da– bu kopuş, yardımın nispeten istikrarlı zemininden, çalışma sorununun ayrılmasıyla yaşanır. Gerçekte bu, keli-

19 Bu düşünce şeması yardım üzerine en iyi tarihsel çalışmalara bile genellikle esin kaynağı olmuştur. Örneğin Jean-Pierre Gutton, *La société et les pauvres, l'exemple de la généralité de Lyon, 1524-1798*'in sonuç kısmında (PUF, Paris, 1971) “az çok belirgin bir kutsal nitelik taşıyan ‘İsa Mesih’in yoksul insanı’ tasvirinden, itilip kakılan, toplumsal tehlike ve fire olarak görülen yoksul tasvirine geçiş”ten söz eder. Ben, J.-P. Gutton’un aktardıkları da dahil, aynı verilere dayanarak farklı bir yorum yapmayı deneyeceğim.

menin tam anlamıyla sosyal sorundur. Bu sorun başlı başına ele alınmayı hak eder; zaten bir sonraki bölümde konuyu inceleyeceğiz. Fakat iki sorunsalın birbirine karışmasını engellemek için, öncelikle genel olarak Hristiyanlığın ve özel olarak Ortaçağ Hristiyanlığı'nın, *sui generis* [kendine özgü] bir yardım anlayışının taşıyıcısı oldukları şeklindeki yaygın görüşe geri dönmek gerekir.

Hayırseverlik önde gelen Hristiyanlık erdemidir; yoksulluk ise, aslında İsa'ya ve *vita apostolica* modellerine, yani Tanrı'ya yakın olmak için dünyevi yüklerden azad olmuş azizlere, ermişlere, din adamlarına referansla değer kazanır. Bununla birlikte, Aziz Benoît'nın ifadesini kullanırsak, “eski insanı öldürme”nin bu şekli, iradi bir yoksulluktur; manevi gerekçelerle Tanrı'ya yönelmiş bir çiledir. Bu şekliyle, böyle bir yoksulluk içinde olan kişi sıradan, herhangi bir kimse değildir. Bu yoksulluk dinsel temayülün temel bir bileşenidir: “Yoksulluğun değer kazanması, geleneksel olarak, dinî ve ruhanî hayat etrafında yoğunlaşır.”²⁰ Ancak bu düzlemde bile genel kabul görmemiştir. Doruğa ulaşmış Hristiyan Ortaçağı'nda görülen dilenci tarikatları üzerine tartışmalar, genellikle “bizim emeklerimiz sayesinde aylıklık içinde varlık sürdüren insan larvaları”na duyulan öfkenin ifadesidir.²¹ Manevi bir çilecilik perspektifinde bile, yoksulluk zorunlu bir durum olsa da mutlak bir değer değildir. Pierre de Blois'nın vaazlarından birinde dediği gibi, “yoksullar mutludur; ama hepsi değil.”²²

İnsanların içine düştüğü yoksulluk açısından, sefalet içindekilerin maddi yoksulluğu açısından bakıldığında, bu değerlendirme elbette daha da kısıtlayıcı olacaktır. Guillaume de Lorris'in *Roman de la Rose*'unda [Gülün Romanı] yer alan korkunç yoksulluk alegorisi kuşkusuz bilinmektedir:

Yoksulluğun üzerinde, acınacak bir şekilde yamalanmış eski bir çul vardı; bu onun hem mantosu hem de peleriniydi; üzerine örtecek bundan başka bir şeyi yoktu; sık sık titriyordu. Diğerlerinden biraz uzakta, üzgün ve çekingen bir köpek gibi çömelip büzülmüştü. Yoksulun rahme düştüğü âna lanet olsun! Çünkü hiçbir zaman iyi beslenemeyecek, ne iyi giyinebilecek ne de ayağında iyi ayakkabılar olacaktır! O ne seviyecek, ne de yüceltilecektir.²³

20 M. Mollat, “La notion de pauvreté au Moyen Âge”, *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, Balorum Reprinto, Londra, 1977, XIV içinde, s. 10.

21 Akt. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e., s. 356.

22 Akt. M. Mollat, “La notion de pauvreté au Moyen Âge”, a.g.e., s. 322.

23 Akt. M. Mollat, *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, a.g.e. içinde, s. 17. Ayını damardan gelen hayli aristokratik bir şahsiyet olarak Christine de Pisan, yoksullar hakkını da şunu söyler: “Onlar bir hiç olduklarından, tam bir pisliktirler –Yoksulluktur adı–. Onlardan olanlar sevilmez.” Ve bir hitabet ustalığıyla noktalar: “Bu tür insanlar aşağılık sefiller gürhudur.” (*Le livre de la mucacion de Fortune*, akt. P. Sassier, *Du bon usage des pauvres*, Fayard, Paris, 1990 içinde, s. 90).

Bunların “laik” metinler olduğu doğrudur. Fakat dinî yetkililerin, yoksulların durumu karşısındaki değerlendirmeleri genellikle kısmen daha az aşağılayıcıdır. Aziz Augustinus, “hayırseverlerin yardımına öylesine muhtaçlar ki, dilenmekten bile utanmıyorlar” dediği bu yoksullardan belli bir küçümsemeyle söz ediyordu. Papa III. Innocentius da, “dilencilerin sefil durumu”ndan söz eder.²⁴ Michel Mollat, Hristiyan ikonografisinde yoksulun neredeyse her zaman zengin evlerin kapı eşiğinde ya da şehrin kapılarında, mütevazı ve yalvaran bir tutum içinde tasvir edildiğini belirtir.²⁵ Onların bu kapılardan hemen içeri girmesine izin verilmez: Öncelikle muhtaç durumda olduklarını bizzat idrak etmeleri gerekir ve sadaka, her koşulda zenginlerin iyi niyetine bağlıdır.

Dolayısıyla, en azından şu söylenebilir ki, Hristiyan hayırseverliği yoksulluğun her türünün yardımına koşmak için kendiliğinden seferber olan bir şey değildir. Tercih edilmiş yoksulluk, bir anlamda manevi düzlemde yüceltilmiş yoksulluk değer görür. O, ermişliğin bir bileşenidir. Fakat yoksulun toplumsal durumu merhametten küçümsemeye kadar uzanan tutumlar yelpazesini harekete geçirir. “Kötü koşullardaki” insanların kaba yoksulluğu, açlık, soğuk, hastalık, terk edilmişlik –her durumda, eksiklik– gibi şeyleri çağrıştırdığından, genellikle kaba ve kötüyelici anlamlar edinir.

Hristiyan tasvirlerde görülen bu çiftanlamlılık, hatta bu çelişki, uygulama düzleminde yoksulluğu idare etmenin kendine özgü iki tarzıyla aşılr: Yardım, ahiret mutluluğu ekonomisine dahildir ve Hristiyan dünya görüşü yoksulluk biçimlerini ayrıştırıcı bir şekilde sınıflandırır.

Ahiret mutluluğu ekonomisi: Bahtsız, ağlayıp sızlayan, hatta küçümsenen yoksul, zenginin yüksek bir Hristiyan erdemi olan hayırseverliği hayata geçirmesinin ve böylece günahlarından arınmasının özel bir aracı haline getirilebilir. “Tanrı istese herkesi zengin yaratırdı, fakat O, zenginler günahlarının kefarecini ödeyebilsinler diye yoksulları yarattı.”²⁶

Bu tutumun pratik sonuçları önemlidir; çünkü sadakalar ve hayır kurumlarına bırakılan servetler, Ortaçağ’ın yardım bütçesini geniş ölçüde finanse etmiştir. Ticaret yoluyla zenginleşme imkânlarının ve mali spekülasyonların hâlâ suçluluk duygusuna neden olduğu ve –hatırlamak gerekir ki– insanların cehennem korkusu içinde yaşadığı bir dönemde, günahların bedelini ödemenin en yetkin yolu ve öte dünyaya yapılan en iyi yatırım hayırseverliktir. Ölen kimselerin mallarının bir kısmını ya da hepsini yoksullara yeniden dağıtan vasiyetlerin büyük bir bölümü, hem bu tutumun gücünü, hem

24 Akt. G. Ricci, “Naissance du pauvre honteux”, *Annales ESC*, 1983, no 1 içinde, s. 160.

25 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e., s. 133.

26 “Vie de Saint Éloi”, akt. B. Geremek, *La potence ou la pitié*, Fransızca tercüme, Gallimard, Paris, 1987 içinde, s. 29.

de ekonomik yansımalarının önemini kanıtlar. Fakat yoksulluğun, kişinin ahiretteki huzurunun aracı olarak kabul görmesi, onun başlı başına sevildiği anlamına hiç gelmediği gibi, kişi olarak yoksulun sevildiği anlamına da gelmez. “Hayır işleri”, hayırseverlikle ilgili bir politik ekonomi geliştirir ve “günahtı geçersiz kılan” sadaka bunun değişim değerini oluşturur. Böylece zengin ile yoksul arasında, her iki tarafın yararına bir ticaret şekillenir: Zengin, hayırseverlik yaparak kendi selametini sağlarken, yoksul da kendi durumunu kabul etmesi halinde kurtulur. *Last but not least*, dünyanın eşitsiz düzeni de bu ekonomi içinde kurtulur. Yoksulluğu zorunlu kabul eden bu eşitsiz düzen, yoksulluğun varlığını aklamayı ve ancak en uç tezahürlerinin sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalması anlamında, Tanrı’nın lütfu olarak görülür. Dolayısıyla, Hristiyanca yaşanan zenginliğin yoksulluk karşısında ikili bir avantajı vardır: Hem ahirette huzura kavuşmanızı sağlar, hem de bu dünyada yaşamak açısından daha hoştur. Daha geç bir dönemde, Aziz François de Sales, zaten kullanışlı olduğu su götürmeyen bu ikiliğin en açık seçik ifadesini, zenginlere hitaben şöyle dile getirmiştir:

Zenginlikler kalbinizde değil de evinizde ya da kesenizdeyse, bunlar tarafından zehirlenmeden servet sahibi olabilir misiniz? Gerçekte zengin olup duygularda yoksul olmak, Hristiyanın en büyük mutluluğudur; çünkü bu sayede zenginliklerin bu dünya için sağladığı rahata sahip olurken, öte dünya için de yoksulluğun meziyetine sahip olursunuz.²⁷

Ortaçağ’da günahların bağışlanması meselesinin araçsallaştırılması hakkında bildiklerimiz, hali vakti yerinde olanların –ve de kuşkusuz yoksulların– yoksulluk karşısındaki tutumunun şu olduğunu görmemizi sağlar: Mevcut haliyle maddi yoksulluk, onun sayesinde ahirette huzura erilecek olsa bile bir bahtsızlıktır. Genel kanaat bu yöndedir; ister zengin olunsun ister yoksul, bu görüşü paylaşmamak için gerçekten de bir aziz olmak gerekir.

Bu ahiret mutluluğu ekonomisi, aynı zamanda *ayrımcı bir yoksul algısı* oluşturarak, sorumluluğunun üstlenilmesini hak edenlerin kimler olacağını da belirtir. İlk dışlananlar, Tanrı’nın emri olan bu dünya düzenine isyan eden bahtsızlardır. Yoksulluk ile sapkınlık arasındaki bağ derindir; bunun nedeni, sadece çok sayıda sapkının, dünyayı reddederken onun toplumsal örgütlenmesinin yıkımını da savunması ve bu nedenle acımasızca bastırılması değil, aynı zamanda, yoksulluğu kabul-etmeme fiilinin bizzat yaratılışa ve ahiret mutluluğu ekonomisine de itiraz etmek anlamına gelen, potansiyel olarak sapkın bir eylem olmasıdır. Böylelikle, yoksul kişi Takdir-i ilahi’ye karşı çıkarak günahların en büyüğünü işleme tehlikesi taşır. “Kötü yoksul”, öncelikle teolojik bir kategoridir.

27 Saint François de Sales, *Introduction à la vie dévote*, Éditions Florissone, Paris, s. 29.

Fakat daha kesin bir şey daha vardır. Hristiyan yoksulluk anlayışı, kendi durumlarına isyan etmeden boyun eğen yoksullar arasında bile temel bir ayrışma yaratır. *Pauper Christi*'nin [İsa'nın Yoksulları] manevi yoksulluğu yüceltilir, çünkü dünyayı reddetmekte ve vücut denen bu maddi kılıf da dahil bütün dünyevi aidiyetleri küçümsemektedir. Fakat bu üstün erdem, maruz kalınan kimi yoksulluk biçimlerine bir hâle etkisiyle yayılabilir –elbette bu kopmanın görünür işaretlerini sergilemeleri koşuluyla. Böylece, maddi yoksulluğa manevi haysiyet kazandıran ölçütler esasen bedensel sefalet üzerinde somutlaşacaktır. Tipik anlamda Hristiyan bir ters yüz etmeyle, tıpkı İsa'nın ıstıraplarının ve acımasız ölümünün onun tanrısallığına tanıklık etmesi gibi, ya da şehit azizlerin uzun listesinin onların seçilmişliğinin en iyi işareti olması gibi, yara bere içinde olanlardan, sakatlardan, kör ve felçlilerden, topal ve çolaklardan, eğri büğrü kadınlardan, açlıktan kadidi çıkmış yaşlılardan ve sakatlanmış çocuklardan oluşan, üstü başı pislik içinde ve yırtık pırtık giysili kalabalıkların dehşeti de, ıstırapın bu dinsel yüceltilişiyle kutsanır. Yoksullar kilise bünyesinin parçasıdır; çünkü *onların bedeni* ıstırap çekmektedir, onlar kilisenin ıstırap çeken bedeninin metaforudur. Kutsal Kitap'ta yoksulluğu simgeleyen şahsiyetler –sefalet içindeki Eyyub, cesedi kokan Lazarus, İsa'nın gösterdiği merhametle mucize sonucu iyileşmiş zavallılar, bir deri bir kemik kalmış, buruş buruş çıplaklar, yara bere içindekiler ve şekilsizler– Tanrı'nın terk ettiği varlıkların en çarpıcı işaretlerini sergilerler. Bu varlıklar, İsa'nın sevgisiyle kurtulmadan önce, dünyanın kötü, bedenine ise aşağılık olduğunu ifşa ederler. Hasta beden, yakarışları Tanrı'ya yükselen bir yaradır.

Dolayısıyla yoksulluk sadece ahiret mutluluğu ekonomisi içindeki bir değiş tokuş değeri değildir. Hastalık ve ıstırap yüklü, bu ıstıraplarla kutsanan yoksulluk, terk edilmiş bedenler aracılığıyla kefaretin gizemine dahil olur. Tıpkı İsa'nın tanrısallığının en tartışma götürmez kanıtının çarmıhta yüz kıztartıcı bir şekilde ölümü olması gibi, yoksulluğun en dayanılmaz, en uç tezahürleri, özellikle de bedensel bütünlüğe verilen zararlar, onun seçkin haysiyetinin kanıtıdır. Yoksulları sevmek, vicdanın dolaysız bir verisi değildir. Bu sevgi, değerlerin bütünüyle tersine çevrilmesiyle –ki bunun mantığını Nietzsche ortaya koymuştur ve dünyanın küçümsemesinden beslenir–²⁸ ancak Hristiyanların erişebileceği bir gizemdir.

Dolayısıyla eğer yoksulluk kutsanmışsa, bu aslında yoksulun kaba ve bağı durumunun bahtsızlığını abartmak koşuluyla mümkündür. Michel Mollat, yoksulluğun Hristiyanlıkça en çok yüceltildiği dönemlerde Hristiyan pastoral edebiyatındaki yoksul imgesinin basmakalıplaşmış niteliğini

28 Bkz. F. Nietzsche, *Généalogie de la morale*, Fransızca tercüme, Gallimard, Paris, 1971 [Ahlakın Soykütüğü Üstüne, çev. A. İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2003].

vurgular: “Cılız, kör, yaralar içinde, genellikle topal olan yoksul kimse, çullar içindedir; saç sakalı birbirine karışmıştır; kapı kapı dolaşarak, kilise avlularında, caddelerde dilenir.”²⁹ Aynı fikir düzleminde Charles de La Roncière, Hristiyanlığın 13. yüzyıl ile 14. yüzyıl başlarına damgasını vurmuş olan gelişim döneminde, Floransalı vaizlerin vaazlarının içeriğini analiz etmiştir. Çıkan sonuç, tensel kılıfın değersizleşmesiyle ifade bulan bu yoksulluk imgesinin her yerde görüldüğüdür.³⁰ Merhamete layık olan yoksul, insanî güçsüzlüğünü ve ıstırapı bedeniyle teşhir eden kişidir. Yoksulluğun fiziksel işaretlerinin sergilenişi etrafında geniş bir Hristiyan dramaturjisi oluşmuştur. Böylece, yoksulluk üst-belirlenir ve muhtaçlığın sorunsuzca yardım çerçevesine girmesi için gereken temel bir antropolojik tanımlama sunulur: Muhtaç kimse çalışma yükümlülüğünden muaf tutulmalıdır. Bedenin güçsüzlüğü, ihtiyarlık, terk edilmiş çocuklar, hastalık –tercihen tedavi edilemeyen hastalık–, sakatlıklar –tercihen insanın görmeye dayanamayacağı sakatlıklar–, yardım görmenin daima en iyi vesikası olmuştur. Marazi olana yönelik muhtemel iyilikseverliği de parantez içine alalım. Her durumda, söz konusu güçsüzlük işaretleri, bu engellerin insanları mahkûm ettiği çalışmama durumunun gönüllü olmadığını derhal göstermektedir.

Böylece, Ortaçağ Hristiyanlığı dünyanın sefaletine dair bir bilincin doruğa çıkarılması üzerinde temellenen, büyüleyici ve biricik bir yoksulluk yüceltme biçimi geliştirmiştir.³¹ Yardım alabilmek için bedenin terk edilmesi ölçütünü ise sadece Hristiyanlık getirmemiştir. Bir tür engellilikbilimi olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, her tür yardım politikası için yönlendirici bir güç oluşturur. Fakat yine İncil’deki efsanelerin aydınlatığı bir karşılık da içerir. Fiziksel yetersizliği yardımın tercih nedeni yapmak, diğer muhtaçlık biçimlerini göz ardı eder ve onların yükümlülüğünün üstlenilmesi olasılığını dışlar. Hristiyan Ortaçağı’nın doruğunda, bir başka yoksulluk türü daha ortaya çıkmıştır. Bu, muhtaçlık sınırında yaşayan, kıt kanaat geçinen insanların, “en alt tabakanın”, *populo minuto*’nun yoksulluğudur. Bahçıvanlık ya da duvarcılık türünden bazı küçük mesleklerin bütçesini hesaplayan Charles de La Roncière, Floransa’da 14. yüzyılın ilk yarısında bazı dönemler bunların çoğunluğunun (özellikle de aile geçindirmekle yükümlüseler) geçim

29 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge, a.g.e.*, s. 159.

30 C. de La Roncière, “Pauvres et pauvreté à Florence au XIVe siècle”, M. Mollat, *Études sur l’histoire de la pauvreté*, Paris, 1974, c. II içinde, s. 661-745.

31 Bu sözleri Ortaçağ ikonografisine geniş ölçüde başvurarak somutlaştırabilmek gerekir. Bergman’ın *Yedinci Mühür* filmindeki kırbaçlananlar alayının geliş sekansı bu dünya görüşünü simgelemektedir. Köy meydanında şenliğin kaygısızlığı hâkimdir: Oyuncular yakışıklı, genç, neşelidir; yüzlerinden hayat fışkırmaktadır; halk eğlenmektedir. Aniden, ağlayıp sızlayan, zincire vurulmuş, korku içinde, veba ve ölüm taşıyan adamlar çıkar gelir. Mutluluk anı ıstırapa döner, bu dünya lanetlenir.

seviyesinin altına düştüklerini gösterir. Fakat Floransalı vaizler, gözlerinin önünde yaşanan bu sefaletten söz etmez; hatta belki de bunu görmezler bile. Bu sefalet, başka analiz ve algı kategorilerinden kaynaklanır. Bu, noksanlıklardan kaynaklanan bir sefalettir ve en yaygın tezahürleri –kaosa yol açan isyanlarla patlak vermesi ya da bahtsızların yardım dilenmek zorunda kalması hariç– gözden uzak kalır. Gıda noksanlığı, konut, giysi, iş yokluğu, merhamet uyandıran patetik mizansenlerin ötesinde, ıstırap çeken halkın iç karrartıcı yaşamını ortaya koyar. *Pauperes Christi* [İsa'nın Yoksulları] böylece emekçilerin sefaletini cehennemın karanlıklarına doğru fırlatıp atar.

Komşum yakınımdır

Ne kadar önemli olsa da, bu fiziksel yetersizlik ölçütü yine de yardımın kapılarını açacak tek ölçüt değildir. Bu, topluluk üyesi olma ölçütüyle birlikte desteklemeci sosyal yardım alanının sınırlarını çizerek. Ortaçağ Hristiyanlığı bunun uygulanmasına da güçlü biçimde katkıda bulunmuştur. Fakat bunun nedeni, hem toplumsal ya da coğrafi yakınlık terimleriyle okunabilecek, hem de insanlar arasında Hristiyan kardeşlik anlayışının özgül katkısından hareketle, “komşu”nun bir yakın olarak görülmesi anlayışının onaylanmasıdır.

Gerçekten de çok erken dönemde, Hristiyan Batı’da muhtaç durumda olanların yükümlülüğünün üstlenilmesinde ikâmet beyanı ayrıcalıklı bir koşul olarak kendini dayatır ve yardımın Ortaçağ’a özgü ya da “Hristiyan” örgütlenmesi ile modern ya da “laik” biçimleri arasındaki varsayımsal kopuşu atlayarak uzun bir süre boyunca da varlığını sürdürür. *Matricula*, 6. yüzyıla tarihlenir: Bakımı yerel kilise tarafından üstlenilmesi gereken yoksulların adlarının yazılı olduğu listedir bu. Yardım ile ikâmet birleşir; öyle ki başlangıçta sadece yardım alan insanlar zamanla kilisenin daimi personeli (*marguillier*; kilise mallarını yöneten kişiler) haline gelirler.³² Yüksek Ortaçağ’da manastır sistemi hayır işlerinin önemli bölümünü yerine getirmektedir. Manastırlar hem büyük hac yolları üzerinde seyahat eden yersiz-yurtsuz kişileri, hem de yörenin yoksul ve hastalarını kabul ederler. Yine de ayrımsız bir kabul değildir bu. Aziz Benoît kuralı, çalışamaz durumda olup yardım talep eden insanlar ile iki günün sonunda gönderilmesi gereken “tembeller” –eli ayağı tutanlar– arasına bir ayrım koyar.³³ Örneğin Cluny’de yolcular barındırılır; ama sadece bir gece. “Gerçek yoksullar” a ise fırsat olduğunda ya da düzenli olarak yardım dağıtılır; hatta bazı kişilerin sorumluluğu daimi ola-

32 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e., s. 55.

33 D. Willibrord Witters, “Pauvres et pauvreté dans les coutumiers monastiques du Moyen Âge”, Michel Mollat, *Études sur la pauvreté*, a.g.e., c. I içinde s. 184.

rak üstlenilir.³⁴ Manastır “bekçileri” –genellikle onlar da yardım gören kişilerken manastırın hizmetine girmişlerdir– yardım talep edenler arasında seçim yaparlar.³⁵ Manastırlarda ve dinî kurumlarda bu yardım pratiklerinin ayrıcalıklı bir yer tutması, kilisenin bir tür sosyal görev yerine getirmesi anlamına gelir ve kiliseyi hayır işlerinin baş idarecisi yapar. Bu işbölümü, politik iktidar tarafından çok erken dönemde onaylanmıştır. Örneğin Charlemagne’in bir buyruğu, henüz oluşum halindeki bu sosyal hizmete ayrılması gereken vergi payını belirlemektedir.³⁶ Kilise, Tanrı’ya hizmet etmekle birlikte, yoksullara yaptığı bu hizmetle de kendi toplumsal üstünlüğünü ve ayrıcalıklarını diğer bir açıdan meşrulaştırır. Dolayısıyla yerine getirilen bu görevin “kişisel” inisiyatifle ilgisi yoktur: Kilise, yardımların idaresindeki temel kurumdur.

Yardımanın ikâmet temelinde örgütlenmesi, şehirlerin gelişimiyle birlikte sistemleşir; din adamlarından oluşan yardım profesyonellerinin ve kurumların şehir dokusuna eklemlenmesine yol açar. Bütün Avrupa Hristiyanlığında, dilenci tarikatlar sistematik bir şekilde özellikle şehirlere girerler.³⁷ Buna paralel olarak, şehirlerdeki yoksul barınaklarının [*hôtels-Dieu*], hayır kurumlarının, düşkün yurtlarının sayısı artar. Fransa’da ve özellikle Paris bölgesinde, büyük dinî yardım kurumlarının çoğu 1180 ile 1350 yılları arasında kurulmuştur.³⁸ O dönemde Hristiyanlığın yenilenmesinden söz edilebilir, ama bu vakıflar derin bir sosyolojik dönüşüme de denk düşmektedir: Şehir mekânının gelişimi ve farklılaşması (bütün bu gelişimin sorumluluğunu sadece dinî yetkililer üstlenemezdi). Tarım toplumlarının dolaysız himaye ve bağımlılıklarından kopuş, gruplar arasındaki toplumsal mesafelerin açılması, en yoksulların sorumluluğunun üstlenilmesi sorununu görülmemiş bir şekilde belirginleştirir. Keza, belediye yetkilileri de şehirlerde ortaya çıkan yoksulluğun idaresi meselesinde, kendi paylarına düşeni üstlenirler. Yardım yerel zeminde örgütlenir ve bu da yardım alan kişilerin daha kesin bir şekilde ayıklanmasını gerektirir. Dinant düşkünlerevi 13. yüzyıl sonunda belediye idaresine geçmiştir. 1290 yılında Mons şehrinin bir “hayır beldesi” vardır. Bu kurum, ara sıra yardım edilen kişilerin dışında, her yıl gözden geçirilen bir listeye kayıtlı ve böylece bir tür yardım aboneliğinden yararlanan muhtaçlara da hizmet vermektedir.³⁹ Keza, Gand ve Floran-

34 G. Duby, “Les pauvres des campagnes”, *a.g.e.*, s. 26.

35 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, *a.g.e.*, s. 56.

36 B. Geremek, *La potence ou la pitié*, *a.g.e.*, s. 25.

37 Bkz. J. Le Goff, “Apostolat mendiant et fait urbain”, *Annales ESC*, 1968.

38 Bkz. M. Candille, “Pour un précis d’histoire des institutions charitables, quelques données du XIIe-XIVe siècle”, *Bulletin de la Société française d’histoire des hôpitaux*, no. 30, 1974.

39 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, *a.g.e.*, s. 71.

sa şehirlerinin her biri, “ikâmeti bulunan” binden fazla muhtaç kişiyi düzenli olarak beslemektedir.⁴⁰ Yardımlar, düşkünler yurdu yapılarının dışında da dağıtılabilmektedir; yeter ki bunlardan yararlananların dökümü titizlikle yapılmış ve yerleri belli olsun. 14. yüzyıldan itibaren ayırt edici işaretler (jetonlar, kurşun plaketter, kola ya da göğse dikilen haçlar) kullanılmaya başlanır. Bu işaretler bir anlamda düzenli sadaka dağıtımlarından yararlanma ya da düşkünler yurdu kurumlarına girebilme “hakkı” verir. Bronislaw Geremek, bu kişileri “aylığa bağlanmış yoksullar” ve gerçek “ödenekliler” olarak tarif eder. Yardım sayesinde yaşamak neredeyse bir meslek haline gelmiş olabilir. 1475 yılında Augsburg’da dilenciler bir meslek grubu gibi vergi kayıtlarında yer alırlar.⁴¹

Dolayısıyla, yardımın 16. yüzyıldan çok önceleri bile bölgesel zeminde örgütlendiğini ve idaresinin de ruhbanların tekelinden çıktığını söyleyebiliriz; kaldı ki zaten hiç onların tekelinde olmamıştır. Hem kilise –ister dünyevi ister ruhani bir emre itaat ediyor olsun– hem de laik ya da ruhbandan bütün yetkililer, sosyal [yardımın] bu idaresinde kendi paylarına düşen görevi üstlenirler: Senyörler, önde gelen kişiler ve zengin burjuvalar, hayır derneklerine, yani meslek gruplarının yardım cemiyetlerine desteklerini artırırlar.⁴² Hayır işlemek, 13. yüzyılın sonundan itibaren bir tür yerel sosyal hizmet halini alır ve bu hizmete, şehrin “iyi idaresi”nde sorumluluk sahibi olan bütün merciler katılır. Yerel idarelerin bu türden bir sorumluluk üstlenme eğilimi 14. ve 15. yüzyıllarda giderek artar. Demek ki, muhtaçlığın rasyonel idaresi kaygısına belirgin biçimde denk düşen bu yardım şekli, ortaya çıkmak için 16. yüzyılı beklememiştir. Toplumun “laikleşmesini” de beklememiştir. 16. yüzyıl sonrasında olduğu gibi öncesinde de, kilise yardım yükümlülüğünü üstlenmek için birbiriyle yarışan mercilerin uyum içinde çalışmasında rol oynamıştır. Kuşkusuz bu rol 16. yüzyıldan önce daha büyüktür; fakat bunun nedeni her zaman kilisenin özgün rolüyle ilgili olmamıştır. Örneğin Ortaçağ’da manastırların böyle bir “hayır işine” girişmelerinin nedeni, aynı zamanda senyörlük de olmalarıdır. Başrahip kendisine bağlı olanların korunması görevini yerine getirir, keza piskoposlar da genellikle kendi şehirlerinin

40 Bkz. C. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe*, The Harvester Press, Hassocks, 1979, s. 25.

41 B. Geremek, *La potence ou la pitié*, a.g.e., s. 53-63. Max Weber, Ortaçağ şehirlerinde bazı dilencilerin bir statü ya da mevki (*Stand*) sahibi olduğunu belirtmişti; bkz. M. Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Fransızca tercüme, Plon, Paris, 1964, s. 219 [*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil, İstanbul, 1985].

42 Bu [mesleki] hayır derneklerinin rolüyle ilgili olarak Robert Fossier (*Histoire sociale de l'Occident médiéval*, a.g.e., V. Bölüm), kudretli kişiler için şövalyelik cemiyetlerinin gelişimine benzer biçimde, “mütevazı insanların barnağı” olan bu cemiyetlerin de geniş ailenin sağladığı kurumların ortadan kalktığı dönemde parladığını gösterir. Bu özellikle kentsel bir olgudur; fakat kırsal kesimlerde de yeterince gelişmemiş biçimlerine rastlanır.

ve topraklarının senyörü konumundadırlar. Bu ruhban sınıfından senyörler, aslında laik senyörlerle aynı himaye ve yardım yükümlülüklerine sahiptir ve kuşkusuz bu yükümlülükleri aynı şekilde yerine getirirler.

16. yüzyıl başında genellikle “yeni sosyal politika”nın⁴³ yükselişi olarak yorumlanan şey, bu eğilimi sistemli hale getirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bir dizi olumsuz ekonomik ve toplumsal gelişme bu atılıma neden olmuştur: temel ihtiyaç mallarında yaşanan kriz, gıda fiyatlarının artışı, veba kaynaklı ölümlerin ardından güçlü bir demografik büyümeye bağlı istihdam düşüklüğü, tarımın yeniden yapılanması, şehirlerin düzensiz biçimde büyümesi. En azından iki asırdır görülen toplumsal ayrışma faktörleri aniden belirginleşir. Yoksulluk, Rönesans ve Reform’un yarattığı ihtilaflardan beslenen geniş bir kamuoyu tartışmasının konusu olur. Juan Luis Vives’in *De subventionem pauperum* adlı eserinin başarısı bunun en iyi kanıtıdır.⁴⁴ 1522 yılı ile yüzyılın ortası arasında, Avrupa’nın altmış kadar şehri gerekli önlemleri alır. Belediyelerin bu politikaları basit birkaç ilkeye dayanmaktadır: *Yabancıların dışlanması*, dilencilüğün kesin olarak yasaklanması, muhtaç durumda olanların sayılıp sınıflandırılması, çeşitli kategorilere denk düşen farklı yardım biçimlerinin geliştirilmesi. Yabancıların, gezginlerin, panayır çalışanlarının dışlanması ve dilencilüğün yasaklanması, ikâmetleri belli olan muhtaçların sorumluluğunun sistematik biçimde üstlenilmesini kolaylaştırır: hasta ve sakatlara bakım ve yardım, keza yoksul çocukların çırak verilmesi ve işsiz ya da gelirleri geçimlerini sağlamaya yetmeyen ailelere yardım dağıtılması.⁴⁵ Böylece, yardımı yerel zeminde sistematik olarak örgütlenme kaygısı önemli bir yeniliği gündeme getirir: Çalışabilir durumda olsalar bile bazı muhtaç kategorilerine yardım sağlamak. Böylece şehir, muhtaç durumdaki sakinlerinin tümünün sorumluluğunu üstlenmeye çalışır. Eli kolu tutan muhtaçlara yardım etme konusundaki yasağı kaldırmaya yönelik bu cılız teşebbüsün üzerinde tekrar durmamız gerekecektir.

Başlangıçta yerel düzeyde alınan bu önlemler, ulusal yasalarca yeniden düzenlenir: Charles Quint’in Flandre ve Hollanda için 7 Ekim 1531 tarihli fermanı, Fransa için Şubat 1556 tarihli Moulin fermanı, İngilizlerin 16. yüzyılın ikinci yarısında çıkardığı *poor laws* ve bunun 1601 yılında büyük Eliza-

43 B. Geremek, *La potence ou la pitié*, a.g.e., III. Bölüm, “Une nouvelle politique sociale”.

44 J. L. Vives, *De subventionem pauperum*, Bruges, 1525, Fransızca tercümesi *De l’assistance aux pauvres*, Brüksel, 1943.

45 Bu belediye politikalarının sunumu için bkz. B. Geremek, a.g.e.; ayrıca Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe*, a.g.e., III. Bölüm; T. Vissol, “À l’origine des législations sociales au XVIe siècle: humanisme et frayeurs populaires”, *Les temps modernes*, no. 19; Lyon’daki “Genel Sadaka Kurumu”nun işleyişinin ayrıntılı bir sunumu için bkz. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres: l’exemple de la généralité de Lyon*, a.g.e.; İngiltere için bkz. J. Pound, *Poverty and Vagrancy in Tudor England*, Londra, 1971.

beth yasasına evrilmesi. Bu yasaların genel anlamda özü Moulin fermanının 73. maddesinde ifade edilmiştir:

Her şehrin, kasabanın ve köyün yoksullarının, bulundukları yerden başka yerde sadaka aramak zorunda kalmadan, doğup büyüdükleri ve yaşadıkları şehir, kasaba ve köydekiler tarafından beslenip bakılması hükmüne bağlanmıştır. Söz konusu yoksullar, hastalıklarının tedavisi için hastanelerin ve bu amaçla kurulan sağlık ocaklarının bulunduğu şehir ya da kasabalara gelmek zorunda kaldıklarında, kayıt belgesi ya da tasdikname alacaklardır.⁴⁶

Yine 17. yüzyılda tüm Avrupa’da görülen dilencilerin “büyük kapatılma”sı, aksi gibi görünmesine rağmen yakın çevredeki kişilerin sorumluluklarının üstlenilmesi ilkesine aykırı değildir. Bu uygulama 16. yüzyıldaki politikalarından bir kopuş olarak değil, bunlarla süreklilik içinde okunmalıdır ve ilk belediye politikalarının başarısızlığını dikkate aldığımızda, örgütlenmede daha gelişkin ve ileri bir evreyi temsil etmektedir.⁴⁷ Şehirlerin gelişmesinin sonucunda buralardaki toplumsal ilişkilerin giderek mesafelenmesi, düşkünler yurdu gibi kurumların rolünü asgariye indiren, yakınlıktan kaynaklı yardım türünü giderek güçleştirir. Buna paralel olarak, artan sayıları ve kuraldışı alışkanlıklarıyla dilencilerin “kural tanımaz, hovarda ve tembel bir millet” gibi, “ne yasa, ne din, ne üst, ne polis” bilen, “bağımsız bir halk” haline gelme tehlikesi ortaya çıkar.⁴⁸ Haliyle bu, topluluk bağının tamamen kopmasına yönelik bir tehdittir –ve zaten bu kopuş kısmen gerçekleşmiş durumdadır. Dilencilige hoşgörü göstermek, cemiyetin bağrında mensubiyetini tamamen yitirmiş, kente yabancı bir grubun oluşumunu kabul etmek anlamına gelecektir.

Bu tehdit karşısında kapatma sadece bir araçtır; kuşkusuz radikal bir araçtır, fakat topluluğa aidiyet bağını onarmanın zorunlu bir dönemeci olarak ortaya çıkar. Genel Düşkünler Yurdu sakinleri topluluktan koparılmamış, daha ziyade yer değiştirmişlerdir; yani sorumluluk altında tutulmaya devam

46 Akt. L. Parturier, *L'assistance à Paris sous l'Ancien Régime et pendant la Révolution*, Paris, 1897 içinde, s. 73.

47 Bu ilk politikalar onlarca yıl boyunca aşağı yukarı düzgün işlemiş, ardından da az çok kullanım dışı kalmış gözükmetedir. Bkz. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe*, a.g.e. Bununla birlikte, İngiltere’de 16. yüzyıldaki girişimler kıtada olduğundan daha gelişkin bir “yasal hayır işi” sistemine varmıştır ve bu özellik 19. yüzyıl İngilteresi’ne de damgasını vuracaktır.

48 Nisan 1657 tarihli ferman metni: “Paris şehrinde ve kenar mahallelerde yoksul dilencilerin kapatılması için genel düşkünler yurdu kurulmasına yönelik krallık fermanı”, Michel Foucault’nun *Histoire de la folie* [Deliliğin Tarihi] kitabının birinci baskısına ek olarak konulmuştur (Plon, Paris, 1961, s. 646 ve devamı). Burada önerilen “büyük kapatılma” yorumu yine de M. Foucault’nunkinden farklıdır. Michel Foucault’nun soykütükel yaklaşımının değerlendirilmesi karşısında bu farklılık ve sonuçlarının daha derin bir izahı için bkz. R. Castel, “Problematisation: A way of Reading History”, J. Goldstein (ed.), *Foucault and the Writing of History Today*, a.g.e.

ettikleri *ad hoc* [özel amaçlı] bir mekâna yerleştirilmişlerdir. Genel Düşkünler Yurdu, ne kurumsal yapısıyla, ne sorumluluğunu üstlendiği nüfus türüyle, ne işleyiş tarzıyla gerçek bir yeniliktir.

Kurumsal açıdan [kapatılma], yardım amaçlı müdahalelerin önceki biçimlerinin uzantısıdır. Örneğin, Rönesans'ın en eksiksiz belediye politikalarının gerçekleştiği yerlerden biri olan Lyon'daki Genel Sadaka Kurumu, 16. yüzyılın sonundan itibaren "ıflah olmaz dilenciler"i bir kuleye kapatmaktadır; şehirde 1614 yılında Saint-Laurent düşkünler yurdu kurulur. Buranın tüzüğü, dilencilerin ıslahı için çalışma ile ibadeti birleştirmektedir.⁴⁹ İngiltere'de de aynı gelişme görülür. Bir *workhouses** modeli olan Londra'daki Bridewell 1547 yılında kurulmuştur. Amsterdam'da kurulan Rasphaus da aynı dönemde benzer ilkelere uyar. Genel Düşkünler Yurdu'nun krallık denetiminde olması da önceki politikalardan anlamlı bir kopuşu ifade etmez. Krallık iktidarı bu önlemlerin genelleşmesi için belediyelerin inisiyatifine dayandığından, bu uygulamanın şehirlere ve "büyük kasabalara" düşmesi, 16. yüzyıldaki merkez-yerel ilişkisinin farklı ama benzer bir versiyonudur.⁵⁰

İlgili topluluklara gelecek olursak, kapatılma ilk başta sadece ikâmeti belli olan dilencileri kapsar. Polis denetimine tâbi ve şehri terk etmek zorunda olan yabancılar, gezgin serseriler [uygulama] dışında tutulur.⁵¹ Toplumsal-likten en uzak, en arzu edilmez, en tehlikeli kabul edilen kişiler böylece kapatma uygulamasından dışlanırlar (*kapatılmak sur'etiyle* dışlanmış degillerdir). "Krallığın bütün şehirlerinde ve büyük kasabalarında" birer düşkünler yurdunun kurulmasını buyuran 1662 tarihli ferman, "bu bölgelerde doğmuş olan ya da buralarda bir yıldır ikâmet eden" dilencilerin ve "öksüz çocukla-

49 Bkz. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres, a.g.e.*, Paris'te benzer türde bir teşebbüs 1612 yılında Catherine de Médicis öncülüğünde gerçekleşir: Petites Maisons Düşkünler Yurdu. Aslında Genel Düşkünler Yurdu ya da *Workhouse* yapısı 16. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'ya geniş ölçüde yerleşir. Hatta İtalya'da daha önce görülür. Bkz. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe, a.g.e.* Ayrıca bkz. B. Geremek, "Le renfermement des pauvres en Italie (XIVe-XVIIe siècles)", *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Privat, Toulouse, 1973, c. I. Dolayısıyla, Michel Foucault'nun 1657 yılında Paris Genel Düşkünler Evi'nin kuruluşu üzerinde neredeyse bir asırdır süren ve bütün Avrupa'yı etkileyen bir eğilimi somutlaştırdığını kabul etmek gerekir.

(*) *Workhouses*, İngiltere'de yoksulların "ıslah" amacıyla hem barındırıldığı hem de çalıştırıldığı kurumlardır. Burada kalanlar belirli bir program uyarınca "kamu yararına işlerde" ya da fabrikalarda zorunlu olarak çalıştırılmaktaydı – yay.haz.n.

50 "Édit de 1662 portant établissement d'un Hôpital général dans toutes les villes et gros bourgs du Royaume", Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, Paris, c. XVIII içinde, s. 18. Yardım sorunlarının merkezî makamlar tarafından adım adım üstlenilmesi sürecinin Norbert Elias'ın kolektifleştirme teorisi çizgisinde yorumlanması için bkz. A. de Swaan, *In Care of the State*, Cambridge, Polity Press, 1988.

51 Bkz. J. Depauw, "Pauvres, pauvres mendiants, mendiants valides ou vagabonds? Les hésitations de la législation royale", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXI, Temmuz-Eylül 1974.

rın ya da dilenci anne babalardan doğan çocukların” kapsam dahilinde olduğunu yeniden belirtir.⁵² 1687 yılında krallığın yeni bir açıklaması kapatma gerekliliğini tekrarlar, fakat gezgin serserileri daha ilk tutuklamadan itibaren daimi angaryaya mahkûm eder. İkâmeti belli olan dilenciler ancak üçüncü tutuklanmada, yani gezgin serserilere sunulmayan bu “hayır amaçlı” kapatma çözümüne iki kez isyan etmeleri halinde angaryaya mahkûm edilirler. Kapatılmanın esas amacı öncelikle şehir çerçevesi içinde, yörede yaşayan muhtaçlar arasında dilencililiğin denetim altına alınmasıdır. 1657 fermanının giriş bölümü, dönemin diliyle bunu oldukça açık bir şekilde ifade eder. XIV. Louis’nin, her türlü topluluk aidiyetinden kopmuş oldukları için hayırsever bir müdahalenin sınırları dışında kalan “devletin yararsız uzuvları”ndan yani gezgin serserilerden ayırdığı ve “İsa’nın yaşayan uzuvları olarak” gördüğü, topluluğa hâlâ bağlı ya da bağlanabilir “yoksul dilenciler” bu fermanın konusudur.⁵³

Genel düşkünler yurdu içinde sergilenen *tekniklere* gelince, bunlar hiç dışlayıcı olmayan, kapsayıcı bir stratejiyi temsil ederler. Genel düşkünler yurdunun disiplini, zorunlu çalışma saatleri arasında bitmek bilmeyen ibadetler, yasalara nasıl uyulacağının ve düzenin öğrenilmesi, mantığını Erving Goffman’ın sistematikleştireceği⁵⁴ sertlik yanlısı bir pedagojinin iyi bilinen reçeteleridir. Ve tüm bunlar tecrit edilmiş kişilerin, bir ıslah döneminin ardından, mensup oldukları topluluk içinde yerlerini yeniden bulmasını ve bundan böyle “devlete yararlı birer uzuv” olmasını sağlayacaktır.

Dolayısıyla ıslah amaçlı kapatma, yardımın ikâmete bağlanması ilkesiyle çelişmez. Daha yakın bir çevrenin yardım sağlama koşullarının elverişsiz hale gelmesinden hareketle özgün bir ifade geliştirme arayışını ifade eder. Böylece XIV. Louis burada “polis zoruyla” çözülecek bir mesele olmadığını, –zira bu “devlete yararsız uzuvları” ve öncelikle gezgin serserileri ilgilendiren bir konudur– “sadece hayırseverlik saikiyle”, topluluk düzenine hâlâ mensup olanları kurtarmanın söz konusu olduğunu ileri sürebilmiştir.⁵⁵ Kapatmak başlı başına bir amaç değildir. Dolambaçlı bir strateji uygulamaya konur; kişi öncelikle denetlebilmek için çevresinden koparılır; ikinci aşamada ele ayağı tutan dilenci yeniden eğitilir ve üçüncü olarak da topluma kazandırılır.

Bu pedagojik ütopyanın başarısızlığa uğramasından sonra, doğrudan ikâmet ilkesinin yeniden öne çıktığı doğrudur. Eski Rejim döneminin sonunda aydın kişilerin uzlaşısını ifade eden *Mémoires présentés à l’Académie de Di-*

52 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XVIII, s. 19.

53 “Édit du Roy portant établissement de l’Hôpital général...”, a.g.e., s. 648.

54 E. Goffman, *Asiles*, Fransızca tercüme, Éditions de Minuit, Paris, 1968.

55 “Édit du Roy portant établissement de l’Hôpital général...”, a.g.e., s. 648.

jon sur les moyens de détruire la mendicité [Dilenciliği Ortadan Kaldırmak İçin Dijon Akademisi'ne Sunulan İncelemeler] bu bakımdan son derece açıktır: "Dilenciliği ortadan kaldırmak için önerilen yollar arasında, dilencileri doğdukları yerlere göndermekten daha fazla kabul gören başka bir seçenek yoktur. (...) Her kilise cemaati, aile reisinin çocuklarından sorumlu olması gibi, kendi yoksullarından sorumlu olacaktır."⁵⁶

Böylece, yardımlardan yararlanmak için kişinin yerinin yurdunun olması gerekliliği, ortadan kalkmak yerine tersine iyice belirginleşirken "Eski Rejim"in de sonuna yaklaşmaktadır. Özellikle 1764 tarihli büyük krallık fermanında anlamlı bir diğer açıklama bulunabilir. Camille Bloch'un ifadesiyle bu, "eski monarşinin fikirlerinin son görkemli ifadesi"dir.⁵⁷ Bu hüküm özellikle baskıcıdır; çünkü eli ayağı tutan dilencilerle gezgin serserileri birbirine denk görür ve erkekleri zorunlu çalışmaya, kadın ve çocukları ise kapatılmaya mahkûm eder; hastalar ve eli ayağı tutmayanlar ise, durumlarına göre ikâmetlerinde ya da hastanede yardım göreceklerdir. Bununla birlikte, şansölye vekili ertesi yıl bu talimatın hangi anlayışla uygulanması gerektiğini görevlilere şöyle ifade eder: "Kralın niyeti, ikâmetlerinden yarım fersah-tan uzakta el açan bütün dilencilerin tutuklanmasıdır." Böylece ikâmeti belli olan dilenci, gezgin serserilik durumuna bağlı cezalardan kurtulacaktır. Şansölye vekili şunu da belirtir: "İkâmeti olan bir dilenci, bir yerde altı aydan fazladır ikâmet eden, ara sıra dilenen, geçimini sağlayacak bir miktar malı ya da bir mesleği olan, çalışma sözü veren ve sözüne güvenilir kişiler tarafından da çalışabileceği kabul edilebilen kimsedir."⁵⁸

Bu muğlak tanım pek ikna edici değildir ve somut olarak uygulanmış olamaz. Fakat yakınlık faktörünün ağırlığını vurgular: Burada söz konusu olan şey, hem coğrafi yakınlık –yarım fersah mesafeyle ölçülür–, ama aynı zamanda toplumsal yakınlıktır –yani "sözüne güvenilir kişiler tarafından da çalışabileceği kabul edilebilir" olmak. Yerel düzeyde yerleşiklik, dilenciliği suç olmaktan çıkartır. Ayrıca temel çalışma yükümlülüğü hafifletilmiş olur ve basitçe "çalışma vaadinde bulunma" haline gelir; ancak bu da pratikte pek bir anlam taşımaz ve somut olarak doğrulanabilir bir şey de değildir. Fakat kendi sosyal çevresine hâlâ bağlı bir kişinin tamamen terk edilmemesi gerekliliğini ifade eder. Eli kolu tutan dilenci, kısmen iş görebilir olma yükümlülü-

56 *Des moyens de détruire la mendicité en France en rendant les mendiants utiles à l'État sans les rendre malheureux. Mémoires qui ont concouru pour le prix accordé en 1777 par l'Académie des sciences, arts et belles-lettres de Châlons-sur-Marne, Châlons-sur-Marne, 1780, s. 5.*

57 C. Bloch, *L'assistance et l'État en France à la veille de la Révolution*, yeni baskı, Cenevre, 1974, s. 160. "Texte de la déclaration de 1764", Jourdan, Decouzy, Isambert (ed.) *Recueil des anciennes lois de la France*, a.g.e., c. XXII içinde, s. 74.

58 Akt. Christian Paultre, *De la répression de la mendicité et du vagabondage en France sous l'Ancien Régime*, Paris, 1906 içinde, s. 400.

günden muaf tutulur; tabi şayet yardım almasına engel teşkil eden bu özelliği, bir yörenin topluluğuna mensup olduğunu kabul ettirerek –bunun “tasdik edilmesiyle”– telafi edebilirse.

Bir topluluk vesayetinin uygulanması –“Her kilise cemaati, bir aile reisinin çocuklarından sorumlu olması gibi, kendi yoksullarından sorumlu olacaktır”– desteklemeci-sosyalin örgütlenmesinde ikinci ayrıcalıklı eksendir. Kilise cemaatini yardım örgütlenmesinin zorunlu temeli olarak kurumsal-laştıran 16. yüzyılın çeşitli *poor law*’larıyla İngiltere’de öne çıkan durum budur. Bu yönelim 1795 tarihli ünlü Speenhamland Act tarafından yeniden ele alınmış ve güçlendirilmiştir: Her kilise cemaati sadece kendi yoksullarının sorumluluğunu üstlenmekle kalmayacaktır, onlara –eğer gelirleri yetersizse– tahıl fiyatlarına endeksli ilave bir kaynağı garanti ederek, bir tür asgari gelir de sağlamak zorundadır. Daha önceki *poor laws* gibi, finansman kilise cemaatinden alınan zorunlu vergilerle sağlanır. Buna karşılık, yardımlardan faydalanan kişiler doğdukları topraklara neredeyse dokunulamaz biçimde bağlıdır. Söz konusu kişiler bu nedenle yörenin ileri gelenlerine bağımlıdır; öyle ki kilise cemaati serfliginden (*parish serfdom*) bile söz edilebilir.⁵⁹ Speenhamland Act –İngiltere’de “sanayi devrimi”ne girişildiği dönemde (bu paradoks üzerinde tekrar duracağız)– Ortaçağ’dan itibaren topluluk mensubu olma zorunluluğu etrafında örgütlenen yardım politikalarının en eksiksiz ifadesidir. Bir ikâmet sahibi olmak, bunun sağladığı koruma ve dayattığı zorunluluklardan örülü ikili sistem, yoksullar için tek kurtuluştur.⁶⁰

Yardım yükümlülüğünün örgütlenmesi

Yardımanın tarihine ilişkin kimi kurguları, aslında birbirine bağlı iki noktada yeniden değerlendirme riskini göze alıyoruz. Öncelikle, Ortaçağ’dan bu yana Batı’da yardım alanının gelişiminde Hristiyanlığın kurucu karakteri üzerinde duracağız. Hristiyan hayırseverlik anlayışı ve pratiği, genellikle yardımın kurucu kategorilerine göre biçimlenmiştir. Yoksulu bir kurtuluş ekonomisine dahil etmek için bedensel ıstırapı en belirgin işaret haline getiren Hristiyanlık, çalışma becerisinin olmaması ölçütünü yeniden ele almıştır. ıstırap çeken insanlığa duyulan sevginin komşuya yönelmesine ve bu kişinin

59 K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e.

60 Kurucu Meclis bünyesinde kurulan Dilencilikğin Kökünün Kazınması Komitesi’nin önerdiği ve Konvansiyon’un onayladığı yardım hakkının geçirdiği dönüşümü 4. Bölüm’de tartışacağız. Fakat bu hak, yeri yurdu olma gerekliliğini inkâr etmez. Referans oluşturan toprak birimi ulus olur ve muhtaçlara yardım etme yükümlülüğü “kutsal borç” haline getirilerek, ona bir hak saygınlığı verilir. Bununla birlikte, bu hakkın uygulanması, “yardım edilecek mesken”in yerinin belli olma gerekliliğine tâbi kalır. Bunun karşılığı ise, yine yabancıların dışlanmasıdır.

tercihen yakın çevreden bir kimse, topluluğun katılım ağlarına dahil bir kişi olmasına da rıza göstermiştir.

Bunun devamında, ikinci olarak, modern döneme kadar yardım [alanının] dönüşümlerini açıkladığı varsayılan dönemlendirmeyi düzeltmek gerekir. Kurumsal açıdan bakıldığında bile, kilisenin rolü, yardımın yerel düzeydeki idaresinin gerekleriyle bir kopuştan ziyade süreklilik içinde okunmalıdır. Yardımla ilgili bellibaşlı pratikler öncelikle manastırlarda ve dinsel kurumlarda yerelleşmiştir. Kilise uzun süre boyunca yardımın temel idarecisi olmuşsa da, geçiş laik yetkililerden kopmadan gerçekleşmiştir. Zaten geçişten ziyade çok sayıda merci arasında işbirlikleri ve bitmek bilmez gidiş dönüşler yaşanmıştır: Bu merciler ruhani ve laik, merkezî ve yerel, mesleki – meslektaş dayanışması gibi– ya da kişisel –önemli şahsiyetlerin cömertlikleri gibi– olabilir ve aralarındaki fark asla “kamusal” ve “özel” karşıtlığından kaynaklanmaz. Genellikle mutlak krallığın devlet aygıtlarıyla bir denetim gerçekleştirme isteğinin ifadesi olan ve muhtaç durumdakilere karşı özellikle baskıcı (iyilikseverlik-karşıtı) bir tutum olarak görülen 17. yüzyılın kapatma politikası bile, Aziz Vincent de Paul’un bir öğrencisi olan Louise de Marillac tarafından teşvik edilmiş, Soci  t   du Saint-Sacrement tarafından desteklenmiş ve uygulamada, bu politikayı yaymak için Fransa’yı Bretagne’den Provence’a, Flandres’den Languedoc’a dek katetmiş olan Cizvitlerin girişimlerine fazlasıyla borçlu kalmıştır.⁶¹

Bununla birlikte, bu sözlerin kapsamı konusunda yanlış yorumlardan kaçınmak için iki saptama yapmalıyız. İlk olarak, hayırseverlikten esin alan “Hıristiyan” bir ekonomi ile idari gerekliliklerin dikte ettiği “laik” yardım ekonomisi arasındaki bu birbirini destekleyen karşılıklı ilişki, iki yönelim arasındaki direnç ve gerilimlerden elbette muaf değildi. Bu, her iki yönelime harfiyen uyulduğu anlamına da gelmez. Öncelikle, halkın muhtaç durumdaki kişilere gösterdiği tavır, yönetenliklerde yazılı talimatlardan kuşkusuz daha esnekti. El açarak dilenmek, sayısız mahkûmiyete rağmen varlığını sürdürdü. Konukseverlik, örneğin bir tas çorba vermek ve tahıl ambarında yatırmak gibi pratikler –muhtaçların şansına!– geniş ölçüde uygulanmış olmalıdır; bağışta bulunan kişi, dilencinin yardım görmeyi “hak edip etmediğini” kendine her zaman sormaz. Bu tür tutumlar, İncil’in “Komşunu sev!” mesajına bağlanabilir. Fakat başka kültürel ortamlarda da –örneğin Müslüman konukseverlik– ve hiç kuşkusuz bütün kültürlerde, özellikle yabancıları ve yoksulları kabul etme –ve aynı zamanda onlardan kuşku duyma– geleneklerine sahip tarımsal kültürlerde bu tutumlarla karşılaşılabilir. Bu tür tavırlar Hıristiyanlığın temsil ettiğinden daha genel bir din duygusuna ya da sosyal bir yakınlık bilincine gönderme yapar; küçük köylü ya da şehirdeki emek-

61 Bkz. O. H. Hufton, *The Poor in Eighteenth Century France*, Oxford, 1974, s. 140-144.

çi günün birinde kendisinin de tamamen muhtaç duruma düşebileceğini ihtimal dahilinde gördüğünden, dayanışma sergiler.⁶² Dolayısıyla Hristiyanlığın egemen olduğu bir uygarlıkta görülen bütün “hayırseverce” davranışları sadece Hristiyanlığın vazettiği hayırseverliğe atfedemeyiz.

Hristiyan maneviyatı ile yardım arasındaki ilişki, aynı zamanda –burada dikkate aldığımız– toplumsal bakımdan baskın çıkmış pratiklerin ifade ettiğinden çok daha karmaşıktır. Kimi müminler ve kilisenin önde gelen bazı şahsiyetleri, daha cömert merhamet biçimleri de göstermiştir. Aziz François d’Assise “yoksulluğa ibadet”i geliştirir.⁶³ İspanyol Domingo de Soto gibi önemli bir Dominiken teolog, Rönesans’ın hümanistlerine karşı çıkarak, hayırseverlik uygulamasındaki tüm kısıtlamalara itiraz etmiştir.⁶⁴ Kilise kurallarını uygulamayı dert etmeden yakınlarının yardımına koşmuş sayısız Hristiyan da elbet vardır.

Kuşkusuz resmî olarak öne çıkmış tutumlara kıyasla “İncil’e uygun” çok sayıda davranıştan bahsetmek mümkündür. Fakat burada esasen bu resmî tutumlar tartışılmalıdır: (“Reel sosyalizm”den söz edilmesiyle aynı anlamda) “Reel Hristiyanlığa” özgü olanlar, yani bir yardım politikasını yönetmek için tarihsel olarak dayatılmış tutumlar. Kilise, bu bakış açısıyla, ayrımcı sınıflandırmalara maruz kalan muhtaçların sorumluluğunun üstlenilmesi yönündeki “makul” girişimlere karşı çıkmaktan ziyade bunları teşvik eder.⁶⁵ Dolayısıyla kilisenin etkisi, sosyo-antropolojik bir yardım anlayışı içinde or-

62 Bu dayanışma duygusu, muhtaçları şehirlere sokmamaya çalışan nöbetçi okçuları ya da “dilenci kovucuları” sıradan halkın sürekli suçlamasını da açıklamaktadır. Bkz. A. Farge, “Le mendiant, un marginal?”, *Marginaux et exclus de l’histoire*, “Cahier Jussieu no 5”, UGE, Paris, 1979 içinde.

63 Fakat Fransiskenlik, muhtaçlığın mevcut haliyle yüceltilmesini vazetmez. Sorun karmaşıktır ancak sadece şunu belirtelim ki “Poverello”, kelimenin tam anlamıyla maddi yoksulluktan ziyade kanaatkârlığı ve alçakgönüllülüğü yüceltir ve onun ideali, manevi değerlerin hâkimiyetine kendini tamamen teslim etmek için, bilgiyi ve gücü olduğu kadar zenginliği de kökünden kazıyan bir toplum kurmaktır. Zaten bu idealin kilisede öne çıkmadığı söylenebilir. Fransiskenlerin toplumsal yönelimleri hakkında bkz. J. Le Goff, “Le vocabulaire des catégories sociales chez saint François d’Assise et ses biographes du XIIIe siècle”, *Ordres et classes*, 1967 tarihli Saint-Cloud Toplumsal Tarih Kolokyumu, Mouton, Paris-La Haye, 1972 içinde.

64 Bkz. J. Vilar “Le picarisme espagnol”, *Marginaux et exclus de l’histoire*, a.g.e içinde. De Soto özellikle “dilencilikte aşırılığı” mahkûm eden Vives’e karşı çıkar. Daha genel olarak, hayırseverlik uygulamalarının oluşmasında dilenci tarikatların –tartışmalı– yerini ele almak gerekir.

65 Yardım politikalarının uygulamaya konmasında Katoliklik ile Protestanlık arasındaki farklılıkları burada ele almak imkânsızdır. Sadece şematik olarak iki saptamada bulunabiliriz. 16. yüzyılda belediye politikalarının canlanmasını Reform’a atfeden tez, ciddi argümanlara dayanmaktadır (bkz. N. Zenon Davis, “Assistance, humanisme et hérésie”, M. Mollat, *Études sur l’histoire de la pauvreté*, a.g.e., c. II içinde). İkinci olarak, hayır işleyerek ahirette huzur bulma şeklindeki Protestan doktrini, yoksulluğu daha şüpheli bir hale sokmaya ve yardım alma ölçütlerini sertleştirmeye katkıda bulunmuştur. Bkz. M. Weber, *L’éthique protestante et l’esprit du capitalisme*, a.g.e. ve R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism: An Historical Study*, New York, 1947. Tawney, yoksulluğun, yoksulun ahlaksızlığından kaynaklandığını ileri sürerek onu yüz kızartıcı bir durum haline getirmekte püritenlerin oynadığı rolü vurgular.

taya çıkar. Elbette her toplum ancak “iyi” ve “kötü” yoksullar arasındaki ayırımıdan yola çıkarak kendi içinde tutarlı bir yardım sistemi oluşturabilir. Teolojik, ahlâki, felsefi, ekonomik, teknokratik argümanlara dayalı bilgece ya da sözde-bilgece düşünceler yığınına aşına bir dile tercüme edersek: Her türden garibana yardım etmeye kalkarsak, nereye kadar gideriz? Hristiyan Batı’da hayırseverliğin araçsallaştırılması, yardım görme ölçütlerini özgül bir tarzda yeniden formüle etmiş, yardım alanını sınırlandırma yönündeki bu talebin kültürel anlamda egemen biçimini oluşturmuştur –ki bu da az bir şey değildir. Fakat komşuya yönelik genel bir sevgi üzerine ilkesel açıklamalara rağmen, Hristiyanlığın yardıma layık olabilmek için kötülükler altında bulunmuş olması gereken bir yoksul türünü yüceltmesi ve “bütün ahlâksızlıkların anası” aylıklığı mahkûm etmesi, bu ölçütleri iyice kısıtlamıştır. Her toplumda –bir Hristiyan toplumu da bu bakımdan istisna değildir– yoksul kişi, çok fazla alçakgönüllülük göstermelidir ve “kötü yoksul” olduğundan şüphelenilmemesi için bahtsız durumunun ikna edici kanıtlarını sergilemelidir.

İkinci saptama: Ortaçağ’dan bu yana yardım sorunsalının sürekliliğine burada vurgu yapmamız, yüzyıllar boyunca aynı merhalelerin monoton bir tekrarının gözleendiği anlamına gelmez. Şehirleşmenin ilerlemesi, merkezî bir iktidarın sağlanılması, kurumsal ve teknik müdahale düzeneklerinin incelelik kazanması, bu gelişmelere ayrıntılardan daha fazlasını katmıştır. Örneğin, yardım örgütlenmelerinin 16. yüzyıl başında belediye temelinde sistematikleşmesi ve ciddi bir toplumsal sorun halini almāsından giderek daha fazla endişe duyulan “krallığın cüzzamı” dilencilige karşı krallığın müdahaleciliği, desteklemeci-sosyalin örgütlenmesinde temel ve nitelik bakımından farklı evreleri belirler. Yine de bu pratikler bütünü iki temel yönelimin egemenliği altındadır: Bir yanda, yardımda bulunanlar ile yardım görenler arasındaki yakınlık ilişkisi; diğer yanda, iş göremez durumda olmak. Yardım bölgesi (ya da en azından, çekirdeği) bu iki eksenin kesişme noktasıyla sınırlanır:

1. *Yardımdan yararlanan kişi ile yardımı dağıtan merci arasında olması gereken yakınlık ilişkisi.* Muhtaç kimse eğer tanınıyor ve kabul görüyorsa, yani topluluğa aidiyeti ifade eden komşuluk ağlarının içindeyse, (ister sadaka olsun, isterse de kuruma kabul veyahut anlık ya da düzenli yardım dağıtımı, hatta dilencilik karşısında hoşgörü vb. biçimlerde) yardım görme ihtimali daha fazladır. Böylece yardım uygulamasının, birincil toplumsallığın (belli sınırlar içinde) bir dengi olduğu doğrulanır.⁶⁶ Muhtaç durumda olmak, ai-

66 Bu “belirli sınırlar içinde” mefhumu aslında iki temel değışkene bağlıdır: Bir topluluk içinde mevcut kaynaklar ve topluluğun homojenliği. Şehirleşmenin artması ve sorumluluk alma alanının coğrafi yayılımı (örneğin kilise cemaatinin ya da belediyenin yerini devletin alması) yakınların dayanışma göstermesini güçleştirir. Fakat ulus-devlet, “yardım alma hakkı” aracılığıyla topluluğun sorumluluk üstlenme zorunluluğunu yeniden gündeme getirebilir (bkz. 4. Bölümde devrimci meclislerin sergilediği çabalar).

lenin, komşuların, birincil aidiyet gruplarının gösterdiği “doğal” ya da “kendiliğinden” dayanışmalardan ilk kopuşun bir sonucudur. Fakat ikâmetgahın hem işaret hem dayanak hem de koşul olduğu (yardımın götürüleceği mesken), belirli bir yörede yaşayan bir topluluğa aidiyetin tanınması üzerinde temellenen yardım, bu yakınlık ilişkilerini taklit ederek eksiklerini gidermeye çalışır. Yardımlar, topluluk üyelerini yöresel mensubiyetleri temelinde birleştiren bir tür zımnî toplum sözleşmesini yeniden etkin hale getirmeye çalışır ve daimi bir mensubiyet yitimi riskiyle mücadele eder. Bu pratikler, yardımın ötesinde bir yetki alanına sahip olan vesayet yapısının çekirdeğini oluşturular: Yardımın ötesine geçer, çünkü iş ilişkilerini de düzenlemeye çalışır; ve aynı zamanda sanayi-öncesi toplumların çerçevesini de aşar, çünkü 19. yüzyıl boyunca uygulanacak çeşitli insanî paternalizm biçimlerine esin kaynağı olur. Bu aynı zamanda, günümüzdeki topluma dahil etme politikalarında yerele geri dönüşün anlamını kavramak için önerebileceğimiz bir anahtardır.

2. *Çalışmaya elverişli olmama ölçütü.* Yoksulluk, hatta tam bir muhtaçlık bile, yardımdan yararlanmak için yeterli sıfatları kesinlikle sağlamaz. Esasen çalışamaz durumda olduklarından kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılayamayanların sorumluluğu üstlenilir. Geniş anlamda engellilik (sakatlık, hastalık, keza yaşlılık, terk edilmiş çocuklar, ağır ailevi yükümlülüklerle dul kalma, vb.) ailevi ya da toplumsal bir “neden”e, birincil sorumluluk ağlarının tesadüfen kopmasına ve fiziksel ya da psikik bir yetersizliğe gönderme yapabilir. Fakat bu durumların ötesinde, yardım görmek için kesin ayrımcı ölçüt kişinin çalışmaya elverişli olmadığına kabulüdür.

Yardımın özü, bu iki eksenin kesişiminde şekillenir. Bu özün kapsamı, söz konusu ölçütlerden her birine verilen –ve sabit olmayan– anlamlara bağlıdır. Çünkü yakınlık ilişkisinin ve çalışabilir olup olmamanın toplumsal tanımı değişkendir. Fakat belirli bir anda, olası bir sorumluluğun odağında bulunmak, bu iki vektörün azami güçle kesiştiği noktada olmak demektir. Bu, tamamen çalışamaz olma durumu ile topluluğa azami ölçüde dahil olmayı birleştirmek anlamına gelir.

Yardım alanının bu yapısal bileşenleri, onu besleyecek mevcut kaynakların niteliğinden daha önemlidirler. Özgül bir finansman kaynağının pek olmadığı, kurumsal altyapının pratikte işlemediği ve müdahale araçlarının çok kaba olduğu bir bağlamda bile, çalışarak hayatını idame edebilecek durumda olmamak ve belirli bir yerdeki bir topluluğa dahil olmak, yardım alma konusunda kısmi bir güvence sağlar. Sonuçta, kilisenin yapısı altında ayrıcalıklı bir yeri olan ve kilise cemaatinin sosyal manzarasının parçası olan sakatlar, bir tür asgari geçim kaynağından yararlanırlar. Yardımın geçirdiği gelişmeler, bu yardım projesinin kullanımına sunulmuş kaynakların adım adım ge-

liştirilmesi biçiminde, yani giderek bollaşan mali imkânların eşlik ettiği, ilerleyen bir uzmanlaşma, kurumsallaşma, teknikleşme, profesyonelleşme olarak okunabilir. Fakat bu dönüşümler, bu iki ölçütün hayata geçirilme tarzını –işlemsel etkinliğine zarar vermeden– değiştirirler.

Elbette burada ideal bir yardım modelinin inşası söz konusudur. Bu model, toplumsal yakınlık ve çalışmaya elverişli olmama şeklindeki iki vektör ancak doyum noktasına eriştiğinde tamamen gerçekleşir. Fakat bu modelden farklıymış gibi görünen müdahale biçimlerine yakından bakmak daha anlamlı olacaktır. Bu belirgin sapmalar, modelin gücünü çürütmek bir yana, en azından dinamik bir biçimde kullanılırsa modelin geçerliliğini tasdik edeceklerdir. Gerçekten de, somut yardım pratiklerini, bu ölçütlerin mekanik olarak uygulanışına bakarak değil, iki vektör arasındaki bir denge durumu olarak yorumlamak gerekir. Böylece, iki eksenin birinin doygunluğa ulaşması, belli ölçülerde de olsa, diğerinin bir kusurunu telafi edebilir.

Sakatlık taklidi, ideal yardım modelinden faydalanmak için kullanılan etkili stratejilerden biridir. Sözde hastalıkların, yaraların ya da sakatlıkların teşhiri, dilencilikle ilgili bütün literatürde yüzyıllar boyunca tekrar tekrar karşılaşılan bir temadır. Dilencilik dünyası, akşam olduğunda koltuk değneklerini ve aksesuarlarını bırakarak kendine ziyafet çeken sahte körler, sahte sakatlar, sahte yaralılarla doludur.⁶⁷ Hatta profesyonel dilencilerin kendilerini yaralamasının ya da çocuklarını sakatlamasının anlatıldığı sayısız hikâyede olduğu gibi, merhamet uyandırma kaygısının aşırı sınırlara varandırıldığı da olur. Fakat çalışmaya elverişli olmama durumunu taklit etmediği bu azim bir işe yaramadığında bile, yardımlara erişmek için bu kategorileştirmenin kesin önemine kanıttır. İnsanı malul konumuna düşüren bir kusuru taklit eden kişi, beden ve ruhen sağlıklı olduğunda yer bulamayacağı yardım bölgesine girmeyi başarır. Ahlâksızlığın erdeme, yani burada çalışmaya atfedilen yüce değere sunduğu saygı: Bana acımalısınız, çünkü herhangi bir işte çalışabilecek durumda olmadığımı görüyorsunuz.

“Utanç içindeki yoksullar” ise daha incelikli bir örnek oluşturur. Bunlar fiziksel olarak çalışamaz halde olmadan da yardım görebilirler. Utanç içindeki yoksullar, iyi bir eğitim almış ve önceleri toplumda şerefli bir yer işgal eden, ama düşkünleşmiş ve mevkilerini koruyamamış muhtaçlardır. Bunlar, “el emeğiyle çalışarak geçimlerini sağlayamayan, çünkü soylarından, eğitimlerinden, mesleklerinden gelen önyargılar, daha doğru bir ifadeyle görenekler nedeniyle bu kaynağı kullanmaları men edilmiş, talihsiz koşullar sonucu sefaletе düşmüş” kimselerdir. 18. yüzyılın kimliği belirsiz yorumcusu şunu da ekler: “Kılıç, cübbe ve kalemin, her birinin kendi utanç içindeki yok-

67 Bkz. R. Chartier (ed.), *Figures de la gueuserie*, Montalba, Paris, 1982.

sulları vardır; bunlar halk tabakalarından çıkmaz; tamamen mekanik sanat-lara kendini vermiş alt sınıflarda da görülmez; fakat özgür sanatları ya da ic-rası ellerle çalışmaktan çok zihin çalışmasını gerektiren diğer meslekleri be-nimsemiş olanlar arasında görülürler.”⁶⁸

Nispeten bu geç dönem metnini aktarıyorum, çünkü “utanç içindeki yoksul”un özellikle açık bir tanımını vermektedir; fakat bu kategori İtalya’da 13. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkar.⁶⁹ Aslında bu tabir, sınıf düşmeyi ifade eder. Ortaya çıkışı, şehir toplumlarının gelişimine bağlıdır. Bu toplum, toplumsal farklılaşmayı ve tabakalaşmayı artırarak, aşağı yönlü bir hareket-liliğe de yol açar. Fakat bu kategori Eski Rejim’in sonuna dek varlığını ko-rur. Örneğin hastanelerin ya da dinî vakıfların kayıtlarında, “Kimliği bilin-sin istemeyen dürüst bir aile. Sanatçı. Dört ekmek” türünde notlarla birlikte özel bir bütçe satırının geçtiği de görülür.⁷⁰ Yine çok sıklıkla, yardım sorum-luları, kilise cemaatinin ya da şehrin kendini özellikle sorumlu hissettiği bu yoksul kategorisine öncelik vermeye davet edilirler.

“Utanç içindeki yoksullar” karşısındaki böyle bir yüce gönüllülük, önce-likle el emeğine bağlı işlerin küçümsenmesine kanıttır: Soylu bir kimse, yok-sulluğa düşse bile bu değersizleştirici işleri yapma zorunluluğundan muaf-tır. Keza yoksulluğa genellikle atfedilen olumsuz değeri de doğrular: “Utanç içindeki yoksul”, yoksul olduğunu göstermekten utanç duyar; çünkü hay-siyetini korumuştur ve yoksulluk soylu kişi için yakışıksızdır. Fakat bu tür muhtaçlığın özel muamele görmesi, özellikle bu bahtsızların muhafaza ettik-leri aidiyet bağlarının gücü ve niteliğiyle açıklanır. Saygın bir mevki işgal et-meleriyle tanınan ve kabul gören bu kişiler, bir saygınlık sermayesini korur-lar ve şimdi de bu sermayeden yardım biçiminde pay alırlar. Bu güçlü top-lumsal katılım faktörü, çalışabilir olmanın yardım görme konusunda oluş-turduğu paradoksal engeli telafi edebilir.

Çalışma kuralının bu belirgin istisnası, kuralın önemini çürütmez. Çün-kü utanç içindeki yoksul bir yandan mevcut haliyle çalışma yükümlülüğün-den değil, durumuna yakışmayan türden el emeğine dayalı işlerden muaf-tır: El emeğiyle çalışmak sadece alt tabaka halkın yükümlülüğündedir ve çün-kü yardım almak, kişinin hem çalışmayla hem de toplulukla kurduğu iliş-kinin bileşimini temsil eder. Bu ikinci eksende, utanç içindeki yoksulun ba-kımı yakınların himayesine bir örnektir ve yakınların himayesinin temelini oluşturan olguyu uç sınırına iter: tanışlar-arası bir sisteme dahil olmanın yo-gunluğu ve niteliği. Hiçbir saygınlığı olmayan, alt tabakaya mensup taklitçi dilenci, hayırseverliği kıskırtmak için numara yapmak ve bedensel düşkün-

68 Akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e. içinde, s. 23.

69 G. Ricci, “Naissance du pauvre honteux”, a.g.e.

70 Akt. J.-P. Gutton, a.g.e.

lüğünü sergilemek zorundayken, utanç içindeki yoksul, eli kolu tutuyor olsa bile sosyal sermayesini belli belirsiz kabul ettirmekle yetinebilir.

Fakat *eli kolu tutan dilenci*'ye uygun görülen muamele, ortaya koyduğu aşılmaz muğlaklık yüzünden kuşkusuz daha ilginçtir. Söz konusu kategori, bu haliyle hemen küçümseyici bir anlam edinerek 14. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır.⁷¹ Bunun ortaya çıkışı, "utanç içindeki yoksul"un ortaya çıkışıyla aşağı yukarı eşzamanlıdır ve bu da bir tesadüf değildir. Sadakayla yaşayan "aylaklar" hiç kuşkusuz daha önce vardı (örneğin Aziz Augustinus "dilennemekten utanç bile duymayanlar"ı mahkûm ederken onlardan bahsetmiyor muydu?), ancak demografik büyümeyle, şehirlerin gelişmesiyle ve belirginleşen toplumsal tabakalaşmayla birlikte, bunlar kitlesel olarak belirginlik kazandılar. "Eli kolu tutan dilenci" şeklinde tanımlanan bir kategori oluşturarak, idari yetkililer açısından sorun teşkil etmeye başladılar.

Bu dönemden itibaren çıkan yasaların çoğu onlara sadaka verilmesinin yasaklanmasını tekrar tekrar emreder. Örneğin Fransa'da 1351 yılında İyi Jean denen II. Jean'ın hükmüne göre, "Sadaka vermek isteyenler, bedeni ve uzuvları sağlıklı, çalışabilir durumda olan, dolayısıyla hayatlarını geçindirebilecek hiç kimseye sadaka vermemelidirler; fakat eğri bögür, kör, sakat ve diğer sefil kişilere vermelidirler."⁷² Aynı dönemde İngiltere'de II. Richard'ın 1388 tarihli hükmü, eli kolu tutan her dilenciye ("Every person that goeth to begging and is able to serve or labor"), polisiye önlemler uygulanan gezgin serserilerle eş görmektedir ve onları, eğer yöre sakinleri hoşgörü gösterirse bulundukları yerde faaliyet sürdürebilecek sakatlardan (*impotent beggars*) ayırmaktadır.⁷³ Bu aynı ayırım, Valoislılar⁷⁴ tarafından ve 16. yüzyıl İngiltere'sindeki ilk *poor law*'larda⁷⁵ gezgin serseriliğin ve dilenciliğin yasaklandığı birbiri izleyen kararlarda da tekrarlanır.

Sorunun özü, bu ayrımın tüm kesinliğiyle asla uygulanamamış olmasında yatmaktadır. Bunun nedeni sadece "hayırseverlik" tavrındaki sürekliliğin bu kesin ayrımı yumuşatmaya katkıda bulunması değildir. "Aylaklar"ın ahlâki ve dinsel olarak mahkûm edilmelerine rağmen, bunların hepsinin çalışmaktan dolayı suçlu olmadıkları ve kilise cemaatine dahil olmaları koşuluyla dilencilik yapmadan yardım görebilmeleri ihtimali ortaya çıkar. 16. yüzyılda İngiliz *poor laws* bu yönde bir evrim geçirir: Kırbaçlanacak ve kovula-

71 Bkz. M. Mollat, *Études sur l'histoire de la pauvreté*, a.g.e., c. 1, s. 14.

72 "Ordonnance concernant la police du Royaume", Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. IV içinde, s. 577.

73 Bkz. J.C. Ribton-Turner, *History of Vagrants and Vagrancy, and Beggars and Begging*, New Jersey, 1972, s. 60.

74 Bkz. Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XIII, s. 262-264.

75 Bkz. J. Pound, *Poverty and Vagrancy in Tudor England*, a.g.e.

cak “able bodied” [eli kolu tutan] dilencinin mahkûm edilmesinden (1535 tarihli ilk yasa), sağlıklı bile olsalar bütün muhtaçların sorumluluğunun üstlenilmesi amacına yükselirler.⁷⁶ Aynı şekilde Fransa’da, yukarıda analiz edilen 1764 fermanının uygulanması için çıkarılan talimatlar, ikâmeti belli olan dilencilere özel bir muamele öngörmektedir: Ikâmetlerinden “yarım fersah-tan az” mesafede yakalananlar, meslekten dilenci değil, yardım görmeye layık topluluk üyeleridir. Kapatma da ikâmeti belli olan dilencileri topluma yeniden kazandırmanın bir yolu olarak görülür. Ikâmet ölçütü, “utanç içindeki yoksullar” için olduğu gibi, sonuçta çalışamaz durumda olma ölçütünü de ortadan kaldırır.

Fakat bu tutum sonuna kadar sürdürülemez. Sağlıklı dilenci mefhumunu incelediğimizde çözümsüz bir çelişki ortaya çıkar. Janus gibi, sağlıklı dilenci de iki çehresi olan bir varlıktır. Bir yandan yardım bekler, çünkü hiçbir şeyi yoktur; ama diğer çehresiyle baskıya çağrı yapar, çünkü çalışabilir haldedir ve beden gücüyle yaşamını idame ettirmelidir. Sağlıklı dilencinin mahkûm edilmesi, kimi zaman bir hak gaspçısının mahkûmiyeti olarak görülür: Çünkü o, kendini potansiyel olarak yardımı hak eden biri gibi gösterirken, çalışma zorunluluğundan kurtulmaktadır. Kimi zaman ise, içinde bulunduğu durumdan kendisinin sorumlu olmadığı kabul edilir ya da bu ihtimal düşünülür ve yardımın kapısı ona aralanır. Fakat “utanç içindeki yoksul”un yararlandığı yüce gönüllülükten farklı olarak, ona yapılan yardım asla çekincesiz olmaz. Halkın alt tabakasının üyesi olarak, onun sosyal sermayesi yoktur. Kutsal Kitap’taki “ekmeğini alınının teriyle kazanacaksın” şeklindeki hüküm, onun gibi insanlar üzerinde yani “sefil haldekiler” üzerinde acımasız bir baskı oluşturur. Peki ama bu durumda, çalışacak halde olmadığından değil, iş bulamadığı için çalışmayıp ekmeğini kazanamayanlar ne olacak?

Yardım alanının bütün tarihi bu çelişkiyle ilişkilidir. Yardım görebilmek için çalışamaz durumda olma zorunluluğundan bahsedilir, yinelenir, ama yardım düzenlenirken sıklıkla bu ölçüte ihanet edilir. Bu nedenle, söz konusu teşebbüsler en iyi durumda aksaktır ve çoğu zaman başarısızlığa uğrarlar; bunun nedeni sadece maddi kaynak yokluğu, mali olanakların, uygun kişi ya da kurumların olmaması değildir. Eli ayağı tutan muhtaçların yardımın özgül kategorilerinde ortaya koyduğu sorunları bütünüyle ele almanın im-

76 Bkz. J. Pound, *Poverty and Vagrancy in Tudor England*, a.g.e.’in ek bölümünde 1570 yılında Norwich şehrinin yardım ettiği yoksullar listesinden alıntılar. Bazı emekçi ailelerinin, ya işsiz olduklarından ya da aile reisinin aldığı ücret hayatta kalmayı sağlamakta yetersiz olduğundan, yardımdan yararlandığı görülmektedir. Keza, Lyon’daki Genel Sadaka Kurumu 1534’te kurulduğunda muhtaçlara haftalık ekmeğin dağıtımını düzenler, ki bunlar genellikle küçük meslek sahipleridir (bkz. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres...*, a.g.e.). Fakat bu “belediye politikaları”nın önerdiği çözümler, sorunun boyutu yanında her zaman önemsiz kalmıştır. Sağlıklı durumdaki muhtaçların zorunlu olarak çalıştırılmasına yönelik teşebbüsler için bir sonraki bölüme bakınız.

kânsızlığına gelip çarparlar. Terk edilmiş çocuklar, güçsüz ihtiyarlar, sakatlar, muhtaç hastalar, vb. söz konusu olduğunda, engellilikbilimi⁷⁷ çerçevesinde olunduğu sürece temelde bir sorun yoktur. Benim bundan anladığım, çok ciddi olabilecek güçlüklerin esasen teknik, mali ve kurumsal düzeyde olduğudur. Çalışabilir durumdaki insanların kendi kendine yetememesi ise, tarihsel olarak ilk kez sağlıklı dilencide temsil bulan temel sorunu ortaya koyar ve şu muammalı soruyu sorar: Yardım talep eden biri, kendi yaşamını üreten biri haline nasıl getirilir? Bu sorunun cevabı yoktur; çünkü “doğru cevap” yardım düzleminde değil, çalışma düzlemindedir.

Böylece, sağlıklı dilencinin taşıdığı muğlaklıktan yola çıkarak, sosyal sorunun ikiye bölünmesine ve dramatizasyonuna varılır. Bu kişi, genel talihsizlik kategorileştirmesine halkın talihsizliğinin bu özgül ve temel biçimini yeniden dahil etmek için somut geçişi temsil eder: Emekçilerin sefaleti ya da daha kötüsü, işi olmayan yoksullar.

77 Bu elbette “engellilikbilimi”nin, toplumsal durumla ve çalışmayla ilintisiz dogalci bir kategorileştirmeye indirgenmesi anlamına gelmez: Lyon’daki “hayır kurumları” çoğunlukla “yaşlılarla”, özellikle de “yaşlı kadınlarla”, eski işçilerle, ipek imalathanelerinde ya da şehirdeki küçük mesleklerde çalışmış işçi kadınlarla ya da erkek işçilerin dul eşleriyle doluydu (bkz. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e.). Yaşa bağlı sakatlık, onların yardımdan yararlanmasını sağlamaktadır. Yine de bunun koşulu, Lyon’da doğmuş olmak ya da on yılı aşkın süredir orada oturuyor olmaktır. Bununla birlikte, bu “yaşlı”lar da arka planda çalışma sorununu ortaya koyarlar: Hayatlarının sonunda onları muhtaç duruma düşüren şey, aktif yaşamları boyunca edindikleri imkânların yetersizliğidir. Böylece, bu sorunun “çözümü”nün çalışmaya bağlı yardımların ortaya çıkması olduğu, bunun genel olarak sağlıklı muhtaçlar sorununa da çözüm olacağı görülr (bkz. 6. Bölüm).

Kadastrosu Çıkarılmış Toplum

Desteklemeci-sosyal [yardım], 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren Hristiyan Batı'da oldukça karmaşık bir görünüm kazanmıştır. Burada “modern” bir yardım politikasının bellibaşlı çizgilerini görmek mümkündür: Yardım görecekt kişilerin sınıflandırılması ve ayıklanması, bunları toprak temelinde rasyonel şekilde düzenleme çabaları, sorumlu mercilerin –ruhani ve laik, “özel” ve “kamusal”, merkezî ve yerel– çokluğu. Daha bu dönemde iki nüfus kategorisinin –utanç içindeki yoksullar ile sağlıklı dilenciler– ortaya çıkışı, bu toplumların sınıf düşüşü (aşağı yönlü hareketlilik) ve düşük istihdam (dilencilige mecbur edilmiş sağlıklı çalışanlar) olgularıyla şimdiden tanıştıklarına işaret eder. Bununla birlikte, söz konusu toplumlar sanki bu toplulukları yardım kategorileri içine sokmaya çalışıyorlarmış gibidir. İkâmet gösterme ve çalışamaz durumda olma ölçütleri, kişinin yardım görebilmesi için koşul olarak ileri sürülmeye (genellikle eğilip bükülse de) devam etmektedir. Bu doktrin Eski Rejim'in sonuna dek varlığını korur. Öte yandan, iş bulmasının imkânsız oluşuyla nitelenen yeni bir muhtaç profilinin ortaya çıkışıyla birlikte, 14. yüzyıl ortasında bir dönüşüm meydana gelir. Bana göre, yardım konusunu ele alan tarihçilerin çoğu buna yeterince dikkat çekmemiştir; çünkü bu durum yardım sorunsalının çerçevesine tam olarak girmemektedir. Sağlığı yerinde olan dilencilerin varlığıyla ortaya çıkan sorun, o dönemde gezgin ser-serilikle birlikte yeni bir boyut kazanır.

Elbette dönüşüm bütünsel değildir. Muğlak bir kişilik olan sağlıklı dilenci yok olmayacaktır. Yardım için oluşturulan yasal ve kurumsal düzeniğin çekirdeği çoktan yerleşmiştir ve bu yeni soruna uyum sağlamaya çalışacaktır. Dolayısıyla bir yanılla aynı verileri yeniden okumak gerekecektir. Fakat

14. yüzyılın ortasına doğru yeni bir şahsiyetin ortaya çıktığı doğruysa ya da en azından sosyal sorunun farklı bir versiyonuna hizmet edecek şekilde bir görünürlük kazanmışsa, bu yeniden okuma esasen farklı olmak zorundadır. Fakirler, muhtaçlar, eli ayağı tutmayanlar, yoksullar ve hatta her tür istenmeyen insan zaten uzun süredir vardı. Bundan böyle, toplumda *fazlalık* konumunu işgal eden kişileri de bunlara katmak gerekecektir. Toplumsal yapıda ve kabul görmüş konumların dağılım sistemi içinde onların yeri yoktur; yardım gören muhtaçları toplumla bütünleşmiş bir çevre haline getirecek herhangi bir yer de yoktur. Bunlar günümüzdeki “fazlalıkların” atalarıdır. Elbette durumlarının özdeşliği bakımından değil, konum benzerliği bakımından.

1349

Peki ama 14. yüzyıl ortasında “meydana gelen” şey nedir? Toplumsal bir yapı içinde, bu yapının karşılamaya hazır olmadığı ve engellemek için elinden gelen her şeyi yapacağı ani bir hareketlilik eğilimi görülür. Bu sarsıntı sahneye yeni bir muhtaç profili çıkartır. 1349 yılında İngiltere kralı III. Edward, *Emekçiler Yasası* (*Statutum serventibus*, *Statute of Labourers*) adıyla bilinen yasayı çıkarır. Bellibaşlı düzenlemeleri tercüme ediyorum:

Nüfusun önemli bir bölümü, özellikle de emekçiler [*workmen*] ve hizmetkârlar [*servants*] yakın dönemde vebanın kurbanı olduğundan, birçoğu efendilerinin ihtiyaç içinde olduğunu ve hizmetkârların son derece az sayıda olduğunu görerek, yüksek ücretler [*wages*] almadıkça hizmet etmek [*to serve*] istememektedirler ve kimileri çalışarak hayatını kazanmaktansa aylak aylak dilenmeyi tercih etmektedir. Bizler, bu türden bir kıtlığın yol açacağı ciddi rahatsızlıkları dikkate alarak, soylularla, üst düzey din adamlarıyla ve bize yardımcı olan eğitilmiş insanlarla müzakerede bulunup hemfikir olduktan sonra, onların rızasıyla şunu emrediyoruz:

İngiltere krallığımızın her tebaası, erkek ya da kadın, durumu ne olursa olsun, özgür ya da köle [*bord*], eğer sağlıklıysa, altmış yaşın altındaysa, ticaretle geçinmiyorsa [*not living in merchandise*] ya da zanaat [*craft*] icra etmiyorsa, geçinecek mala sahip değilse, ekebileceği toprağı yoksa ve kimsenin hizmetinde değilse [*not serving any other*], durumuna uygun bir şekilde hizmet etmesi talep edildiğinde, bunu talep etmiş olana hizmet etmekle yükümlü olacaktır; ve sadece bulunduğu konum gereği hizmetçi ücretini aynı olarak, yani hükümrانlığımızın yirminci yılında veya önceki beş ya da altı yıl ortalamasında teamül olmuş yiyecek ya da ücretle alacaktır. Senyörün, serflerinden ve ortakçılarından bir başkasını onun yerine tercih edebileceği, böylece onla-

rın senyörün hizmetinde kalabilecekleri; fakat yine de senyörün onları kendisine gerekenden daha fazla hizmetinde tutmayacağı anlaşılmalıdır; ve eğer bir erkek ya da kadın, bu şekilde hizmette bulunması talep edildiğinde bunu yapmazsa, sözüne güvenilir iki kişi bu duruma polis şefi, adalet görevlisi, senyör ya da şehrin yöneticisi karşısında tanıklık ettiğinde, onlar ya da içlerinden biri tarafından derhal en yakın hapishaneye götürülecek ve yukarıda belirtilen biçimlerde hizmette bulunacağına emin olunana dek gözetim altında tutulacaktır.

Bir çalışan ya da hizmetkâr, gereken süreden önce işini terk ederse hapse atılacaktır.

Çalışanlara, eski ücretler –daha fazlası değil– verilecektir.

Bir şehrin ya da mülkün senyörü bu düzenlemeye herhangi bir biçimde karşı çıkarsa, ceza olarak ödenen tutarın üç mislini ödeyecektir.

Eğer bir zanaatkâr [*artificer*] ya da bir işçi kendisine ödenmesi gerekenden daha yüksek bir ücret alırsa, hapse atılacaktır.

Yiyecek maddeleri makul fiyatlara satılacaktır. Keza, birçok sağlıklı dilenci [*able-bodied beggars*] dilencilikle yaşayabildikleri sürece çalışmayı reddettiklerinden ve kendilerini tembelliğe ve ahlâksızlığa verdiklerinden ve kimi zaman da hırsızlığa ve diğer iğrençliklere teslim olduklarından, çalışabilir durumda olanlara merhamet ya da sadaka bahanesiyle de olsa herhangi bir şey vermeye kalkan ya da onları bu eğilimlerinde [*desires*] cesaretlendiren kişi cezalandırılacaktır; böylece onlar da yaşamak için çalışmaya mecbur olacaklardır.¹

Yeni bir çalışma sorunsalının ana unsurlarının, sistematik bir şekilde modernitenin başlangıcına eklemlenişini göstermek için bu uzun alıntı gereklidi; yani:

– yaşamak için kol gücünden başka bir şeyi olmayan herkese çalışma yönündeki kesin buyruğun hatırlatılması;

– gelenek ve göreneklerin belirlediği görev dağılımına mümkün olduğunca sıkı bir şekilde uyma yükümlülüğü. Çalışanın (işverenin izni hariç) kendi işinden ayrılamaması ve iş arayanın, henüz feodal yapıların egemenliğindeki bir toplumun bağımlılık sistemini belirleyen toprak sınırları içinde kendisine yöneltilen buyruğu kabul etmesi. Senyörün bu öncelik hakkı, özgür insanlar karşısında olduğu kadar serfler karşısında da geçerlidir;²

1 Akt. J.-C. Ribton-Turner, *History of Vagrants and Vagrancy, and Beggars and Begging*, a.g.e. içinde, s. 43-44.

2 14. yüzyıl ortasında Avrupa'da Elbe'nin batısında serflik epey geriledi; fakat serflikin tamamen ortadan kaldırdığı bölgeler ile daha uzun süre varlığını sürdüreceği bölgeler arasında durum hâlâ fazlasıyla tezat içindedir. Serflik melhumunun kapsadığı içerik tekanamlı olmaktan uzaktır. Fakat bu farklılıklar burada önem taşımaz, çünkü mevcut konumuz açısından önem taşıyan tek şey, 14. yüzyıl ortasında alınan önlemlerde bu farklılığın dikkate alınmama-

– iş ücretlendirmesinin dondurulması; bunun pazarlık ya da düzenleme konusu olmaması, kendiliğinden dalgalanmalara bırakılmaması, kesin ve zorunlu olarak saptanması;

– yardım almayı talep ederek bu çalışma buyruğundan kaçmanın yasaklanması (yoksulların dilenmesinin yasaklanması ve bununla bağlantılı olarak, mülk sahiplerinin çalışabilir tebaanın sorumluluğunu sadaka yoluyla üstlenmesinin yasaklanması).

Bu düzenlemeler, hayatlarını çalışarak kazanma yükümlülüğünde olan herkes için gerçek anlamda bir genel iş yasası oluşturur. Bu yasa iki düzlemde işler ve iki tür çalışan arasında bir ayrım çizgisi oluşturur. Zanaate dayalı mesleklerin kurumsallaşmış sistemine dahil olan ya da bir efendiye hizmet eden herkese; uşaklara, ev hizmetkârlarına, ruhban ya da laik [senyörlerin] mülklerinde çalışan personele ya da serbest veyahut köle konumunda da olsa bir mülk sahibine bağımlı halde, geçimlerini sağladıkları bir toprağa bağlı olanlara, bu düzenleme önlem niteliğinde bir çağrı yapar: Çalışma yerlerine bağlı kalmalı, bulundukları konumla ve buna bağlı ücretle yetinmelidirler. Bununla bağlantılı olarak, söz konusu düzenleme “serbest kalmış” ya da bu geleneksel kurallardan kurtulmuş bireylerin, hem işsiz olanların hem de istihdam açısından hareketli bir konuma sahip olanların, oluşum halindeki akışını engeller. Düzenleme, işbölümü yapılarına yerleşmemiş belli bir nüfus türünün artık sorun oluşturduğu saptamasına cevap verir. Aynı zamanda da bir çözüm dayatır: Hareketliliği kökünden söküp atmak, akışı kaynağında durdurmak ve çalışmayan herkesi sabit yapılar içine zorla yeniden dahil etmek. Bu özellikle, çalışabilir durumdayken geçinmek için yardım alma talebinde bulunma şeklindeki kaçamağı engeller. Çalışma yasası, yardım yasasına açık bir karşıtlık içinde ifade bulur.

Bütün bunlar bir metne çok fazla anlam yüklediğimizi gösteriyor? Oysa bu metin tek değildir. Bizzat İngiltere’de, 14. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli değişikliklerle birlikte defalarca yineleneyecektir. 1388 yılında II. Richard bu metne üç ilginç ayrıntı ekler. Öncelikle, çalışma yerlerini terk eden hizmetkârlar (*servants*), bağlı bulundukları bölge yetkililerinden onay almalıdırlar. Bu geçiş belgesi olmadan gezgin (*wandering*) konumunda bulunurlarsa hapse atılacaklar ve terk ettikleri işe geri döneceklerine emin olunana kadar gözetim altında tutulacaklardır. İkinci olarak, tarım işine alınmış on iki yaşın üzerindeki bütün çalışanlar, başka bir el emeği işini tercih edemezler ve bu kuralı ihlal eden iş ya da cıraklık sözleşmeleri geçersiz ilan edilir. Nihayet, her sağlıklı dilenci, onay almadan dolanan gezgin serseri kabul edilecektir. Buna karşılık sakat dilenciler, eğer bölge sakinleri hoşgörû gösterirse, bulun-

sı ve bütün emekçi kategorilerine –kırsal ya da kentsel, serf ya da özgür– tam eşitlikle muamele edilmesidir.

dukları yerde kalabilirler; tersi durumda, ya barınakların bulunduğu şehirlerle ya da kendi memleketlerine dönmek zorundadırlar ve ömürlerinin sonuna kadar orada kalacaklardır.³

Fransa'da İlyi Jean'ın (II. Jean) 1351 tarihli ilk düzenlemesi, "Paris şehrinde aylak gezenleri [...] ve bedenlen hiçbir iş yapmak istemeyenleri [...] hangi durum ve koşulda olurlarsa olsunlar, meslekleri olsa da olmasa da, erkek ya da kadın da olsalar, beden ve uzuvları sağlıklı olanları" hedeflemektedir ve onlara "ya hayatlarını kazanabilecekleri herhangi bir iş yapmaları ya da bu duyurudan sonra üç gün içinde [...] Paris şehrini terk etmeleri" buyrulur. Yoksa hapse atılacaklar, aynı suçtu tekrar işlemeleri durumunda teşhir edilecekler ve üçüncü kez tekrarladıklarında ise alınları dağlanarak sürüleceklerdir.⁴ Üç yıl sonra yapılan yeni bir kraliyet düzenlemesi (Kasım 1354), açık bir öfkenin ifadesini taşır:

İstedikleri ücreti almadıklarında işlerini yapmak istemeyen [...] ve sadece kendi zevklerine göre çalışmak isteyen işçilere, memleketlerini ve ikâmet yerlerini terk ederek, karılarını ve çocuklarını, kendi memleket ve meskenlerini bırakan işçilere gösterilen büyük iyi niyet. [...] Her türden insanın, erkeklerin ve kadınların, toprakta ve bağda çalışmaya ya da iş yapmaya alışmış olanların ya da kumaş imalathanesinde veya tabakhanede, marangozhanede, duvarcılıkta, ev işlerinde ve benzer işlerde çalışanların, gün doğmadan iş için kiralandıkları yerlere gitmiş olmaları ve orada, söz konusu mesleklerin işçilerinin yevmiyeleri kadar ücretle işlerini yapmaları emredilir.⁵

Hem şehirlerde hem de köylerde çalışanlar için geçerli bu kesin buyruklar, 1413 tarihli kraliyet meclisinin Caboche düzenlemesine kadar defalarca hatırlatılacaktır. Bu düzenleme, "birçok toprağın ekilmeden kaldığını ve ülkenin birçok köyünün doğru dürüst iskân edilmediğini" saptar. Sonuç olarak "Kral, hayatlarını kazanabilir durumda olan bütün erkek ve kadın dilencilerin dilendikleri yeri bırakıp hayatlarını başka türlü kazanmalarını emreder." Yardım yapılması daima yasak olanlar ise "sakat olmayan, çalışabilecek ya da hayatını başka türlü idame ettirebilecek gücü olan erkek ve kadın dilenciler ve de gezgin serseriler ile aylaklar ve benzerleridir."⁶

İber yarımadasında, Portekizli IV. Alphonse 1349'da, Aragon Sarayları

3 J.-C. Ribton-Turner, *History of Vagrant and Vagrancy...*, a.g.e., s. 60. II. Richard'ın aynı düzenlemesi bir yerden bir yere giden öğrencilerin devam ettikleri en son üniversitenin rektöründen onay almasını şart koşar. Hacı olduklarını söyleyen yolcular da gerçekten hacca gittiklerini kanıtlamalıdır.

4 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. IV, s. 577 ve devamı.

5 A.g.e., c. IV, s. 700.

6 A.g.e.

1349 ve 1350'de, Kastilya Sarayları da 1351'de azami ücreti saptarlar ve iş aramak amacıyla bir yerden bir yere gitmenin yasaklanması ve gezgin serse- riliğin baskı altına alınmasıyla birlikte, bu önlemler 14. yüzyılda daha da artırılır.⁷ Bavyera dükü Ludwig von Wittelsbach 1357 yılında Bavyera ve Ty- rol'de hizmetkârların ve gündelik çalışanların ücret artışı olmadan işverenle- rinin hizmetinde kalması gerektiği kararını çıkarır. Eğer işlerini bırakırlarsa, mallarına el konulacaktır.⁸

İngiltere, Fransa, Portekiz, Aragon, Kastilya, Bavyera: Merkezî bir iktida- rın güçlenmeye başladığı ülkelerin çoğunda, avarilekle birlikte emekçilerin hareketliliğini önlemek ve katı bir çalışma yasasını uygulamaya koymak için şaşırtıcı bir şekilde birbiriyle çakışan önlemler bütünü eşzamanlı olarak be- nimsenir. Ama bu aynı zamanda dönemin “uygarlaşmış” Avrupası'nın bütü- nüdeki birçok şehrin de izlediği politikadır: 1350 yılında Orvieto, 1355'te Floransa, 1356'da Metz, 1359'da Amiens...⁹ Merkezî iktidarlar ile belediye iktidarları, el emeği gerektiren işlerde mesleki ve coğrafi hareketliliği müm- kün olduğunca sınırlandırarak, çalışmayı geleneksel çerçeveleri içine kapat- ma iradesinde işbirliği ederler. Çalışma zorunluluğu sorunu ile yardım so- runu arasında temel bir farklılık olduğunun bilincine varılması noktasında da buluşurlar.

Dolayısıyla bu durumu niteleyen şey, çalışanların yeni tür hareketliliği ile bunu yasaklama yönündeki politik iradenin birleşmesidir. Bu hareketlilik Ortaçağ toplumunda asla bir yenilik değildir. Öncelikle, coğrafi dolaşım an- lamında hareketlilikten bahsedelim:

Ortaçağ'da yollardaki hayat özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda yoğundu. Seyyar satıcılar, değirmenciler denklemini sırtlayıp köyden köye dolaşıyorlardı; çok sayıda hac mekânına, özellikle de Saint-Jacques'a giden hacılar sadakalarla yaşıyordu; dilenci biraderler, her türden vaiz, şehirden şehre gidiyor, kilise- lerin önünde ateşli söylevler çekiyorlardı; başkaları cennetteki azizlerin me- ziyetleri üzerine hayaller kuruyorlardı; ruhbanlar manastırdan manastıra gi- derek haber taşıyorlar, öğrenciler üniversitelerine gidiyorlardı. Sonra, yollar- da jonglörlerle, masal anlatıcılarıyla, hayvan tacirleriyle karşılaşılıyordu; izne çıkmış ya da orduya katılmaya giden askerler yolları dolduruyor, sayısız di- lenciyle yan yana yürürken, yol kenarındaki ormanlık alanlarda da hırsız çe- teleri yuvalanıyordu.¹⁰

7 Bkz. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e.

8 C. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe*, a.g.e., II. Bölüm.

9 Bkz. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e.

10 C. Paultre, *De la répression de la mendicité et du vagabondage en France sous l'Ancien Régime*, a.g.e., s. 1.

Bu 14. yüzyılın berisinde, geniş arazilerin, fundalık ve ormanların olduğu, uygarlığın izine dahi rastlanmayan bir dünyada, kaygı verici varlıklar ise haydi haydi geziniyordu. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Latin Hıristiyanlığının atılımından söz eden Georges Duby şunu belirtir: “Bununla birlikte hali vakti yerinde bu toplumun çeperlerinde, her toplumda rastlayabileceğimiz türden uyumsuz, küçük grupların, düşkünlerin varlığı fark edilir. Bu kişiler yerleşim bölgelerinin dışına, henüz iskân edilmemiş ormanlık bölgelere gönderilmiş, yollara atılmıştır.”¹¹

Bu gezginler sık sık sorun oluşturunuyordu. Göz ardı edilemeyecek hale geldiklerinde, özellikle de 12. yüzyılda kırları talan eden yol çeteleri halinde topladıklarında, düşman olarak görülüp onlarla mücadele edilir.¹² Fakat bunlar daha ziyade arzu edilmeyen kişilerin neredeyse tamamen ortadan kaldırılmasını hedefleyen meşru müdafaa türünde davranışlardır. Bu istenmeyen kişiler, her türden toplumsal ilişkinin dışında kalır ve kimse onları kullanmaya ya da entegre etmeye kalkışmaz. Buna karşılık, taşkınlıklara ve kargaşaya yol açsalar da, kendi ilkeleri içinde çerçeveleri çizilmiş ve ritüelleşmiş, kabul görmüş hareketlilik biçimleri de –örneğin hacıların ya da Haçlılarınki– mevcuttur. Az çok düzenli ve silahlı grupların yolculukları daha yıkıcı etkiler yaratır, fakat açlıklar nasıl ekonomik manzaranın bir parçasıysa, bunlar da dönemin toplumsal manzarasının bir parçasıdır. Keza, başlangıçta kuşkusuz sorun oluşturan tacirlerin hareketlilikleri, en dinamik kesimini temsil ettikleri Ortaçağ toplumsal yapısının ayrılmaz bir parçasını oluşturur.¹³

14. yüzyıldan itibaren görülen ya da en azından açıkça sorun oluşturmaya başlayan hareketlilik bambaşkadır. Bu hareketlilik, örgütlü toplumun çerçeveleri dışında kalan ya da mesleki olarak bu topluma dahil olmuş veya onun çeperlerinde dolaşan kişilere özgü değildir. Yeni hareketlilik, mevcut toplumun bağrındaki bir iç sarsıntıdan doğmuştur ve peşi sıra gelen önlemlerdeki temel farklılıklar da bundan kaynaklanır. Burada söz konusu olan dış

11 G. Duby, “Les pauvres des campagnes dans l’Occident médiéval jusqu’au XIIIe siècle”, a.g.e., s. 29.

12 Bkz. E. Fréville, *Des grandes compagnies au XIVe siècle*, Bibliothèque de l’École des chartes, c. II, s. 272. Fréville 14. yüzyıl kumpanyalarının hiyerarşik ve askeri yapısı ile 12. yüzyılın yol kesen çeteleri arasında bir ayrımı gider. Bu çeteler daha ziyade serflikten kopanlardan oluşuyordu ve isyan tarzında şiddetli ve dağınık halk ayaklanmalarının temelinde bunlar yer almaktaydı.

13 Bkz. J. Le Goff, *Marchands et banquiers au Moyen Âge*, PUF, Paris, 1956. Gezinlerin, “ayakları tozlular”ın kökeninin tacirler olduğu yönündeki Henri Pirenne’in ölçüsüz tezi (bkz. *Les Anciennes Démocraties des Pays-Bas*, Flammarion, Paris, 1910) bu haliyle artık savunulmamaktadır (ticaretin gelişimi ile toprak mülkiyeti arasındaki bağlara vurgu yapan tersi tutum için bkz. örneğin J. Heers, *Le clan familial au Moyen Âge*, PUF, Paris, 1974). Yine de tacirler, toptancılar ve bankerler en hareketli katmanı oluşturlar, ama aynı zamanda giderek daha aslı bir konum edinerek Ortaçağ toplumunda kendilerini daha fazla kabul ettirirler. Tüccar, tıpkı bir yerden bir yere giden hacı, öğrenci, ruhban gibi, hareketlidir; ama yine de bunlar mensubiyetlerini yitirmiş degillerdir.

çalkantılardan korunmak değil, herkesi işbölümü içindeki yerini korumaya mecbur ederek toplumsal düzenin iç düzenlemelerini güçlendirmektir. Çünkü karşılaşılan güçlük, bundan böyle iş örgütlenmesinin ve yeni birey profilinin, toplumun geleneksel biçimlerine uyum sağlamasının güç olmasıdır. İlgili topluluklar, henüz kesin biçimini almamış olmakla birlikte kelimenin tam anlamıyla proletarya diye adlandırabileceğimiz şeyi temsil ederler: hayatta kalmak için sadece kol gücüne sahip olanlar.

Böylece, feodal toplum sarsılırken o güne dek görülmemiş bir işçi sorunu ortaya çıkar. Kapitalizmin gelişiminden önce proleterlerden söz etmek yersiz değildir. Aziz Aquinolu Tomasso bile onlardan söz etmektedir: “Emeklerini kiralayan ücretliler yoksullardır; çünkü çabalarının karşılığında bekledikleri şey sadece yiyecek bir lokma ekmektir.”¹⁴ Aquinolu Tomasso’nun çağdaşı olan, Liège yakınındaki Orgnies piskoposluk kurulu üyesi Jacques de Vitry, “gündelik geçimlerini bedenlen çalışarak elde eden, yedikleri lokmadan sonra da ellerinde hiçbir şeyleri kalmayan yoksullar” kategorisinin varlığını saptar.¹⁵ Dolayısıyla, hayatta kalmaları özellikle emek-güçlerinin kiralınmasına bağlı olan bu “ücretliler”, kelimenin gerçek anlamında proleterdirler. Fakat topluma dahil oldukları, yerli-yurtlu oldukları ölçüde, “sadece” yoksuldurlar. Bunlar kendi yerlerindedirler ve dünyanın düzeninin parçasıdır; henüz bir “sosyal sorun” oluşturmazlar.

14. yüzyılın ortasında durum farklıdır; çünkü bu, çalışmanın örgütlenmesindeki düzensizleşmenin bir ürünüdür. Bu anlarda 19. yüzyıl başındaki durumu, yani sosyal sorunun sefalet sorunu biçiminde ilk kez açıkça ortaya konduğu dönemi hatırlatır.¹⁶ Ama bunu sadece hatırlatır; çünkü sefalet olarak adlandırılacak olan şey, bir işgücü piyasasının vahşice serbestleştirilmesinin ürünü olacaktır; oysa burada sorun oluşturan şey böyle bir piyasanın olmamasıdır. Durum şu terimlerle ifade edilebilir: Geleneksel işgücü örgütlenmesinde yer bulamayan bir hareketlilik nasıl engellenebilir? 14. yüzyılın ortasından itibaren alınan önlemlerin anlamı budur: çalışmayı örgütleyen sabit yapılar ile doğmakta olan bu hareketlilik arasındaki çelişkiyi kökünden söküp atma çabası. Toplumla bütünleşmiş bir proleter, sanayi-öncesi toplumda sorun oluşturmazken, iş arayan bireyler için durum aynı değildir. Bunlar iş örgütlenmesinde gerçekten yeri olmayan ve çalışıyor kabul edilemeyecek yüzergezer bir işgücünü temsil ederler.¹⁷ Bundan böyle onla-

14 Saint Thomas d'Aquin, *Somme théologique*, Ia), 2, 105, a2, akt. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e. içinde, s. 282.

15 Akt. M. Mollat, a.g.e., s. 133.

16 Sefaletin analizi için bkz. Bu kitap 5. Bölüm.

17 Bilindiği gibi, Marx bu yüzergezer toplulukların kapitalizmin gelişimindeki rolünü vurgular; bunlar kapitalizmin “yedek ordusu”nu oluştururlar (bkz. *Le capital*, I. Kitap, Sekizinci kısım, XXVII. Bölüm, Fransızca tercüme, *Œuvres*, I, La Pléiade, Paris, s. 1171 ve devamı). Bununla

ra sadece çalışmalarını değil, üretim düzeni içinde eskilerden beri işgal ettikleri kendi yerlerinde çalışmalarını buyrulur.

Bununla birlikte, bu yeri terk etmelerinin nedeni, genellikle başka türlü yapamamalarıdır. 14. yüzyıl ortasında alınan önlemler bir ikilem barındırır; bu önlemler bir hareket eğilimini saptar, fakat hareketsizliği dayatmaya çabalarlar. Bu önlemlerin yöneldiği topluluklar kelimenin gerçek anlamıyla kıskacıdadırlar: Bir hareketlilik sürecine girmişlerdir ancak önceki statükoya geri dönmeye mecbur edilirler.

Feodal toplumun dönüşüm bunalımı

Bu sorunsal hangi bağlamda ortaya çıkar? 14. yüzyılın ortasında ilan edilen önlemlerin çarpıcı bir şekilde aynı amaca yönelmesi, öncelikle trajik bir olaya gönderme yapar: yüzyıl sonundan önce Avrupa'daki nüfusun yaklaşık üçte birini yok ettiği tahmin edilen kara veba. Böylece *dies irae* [gazap günü şiriri] fonda işitilirken, kendini kırbaçlayanların geçit törenleri ve halka halinde ölüm dansı yapanlar eşliğinde, "bulaşıcı veba" doruğa erişmiş Ortaçağ'ın "kalabalık dünya"sını insanın ender bulunur olduğu bir dünyaya çevirdi.¹⁸ Bu genel yıkım içinde en ağır bedeli ödeyenler daha korunmasız olan yoksullar oldu. Yüzyıl sonunun bir tarihçisi şunu belirtir: "Genel ölüm oranı o kadar çok bağcıyı ve çiftçiyi, her meslekten onca işçiyi yok etti ki [...] bùyük bir açık ortaya çıktı." Ve ekler: "Bütün işçiler ve aileleri aşırı ücretler talep ediyorlardı."¹⁹

Hayatta kalmış bu yoksul ve değer verilmeyen insanlar açısından, daha az sayıda olduklarından daha fazla aranır oldukları bu durumdan "yarar-

birlikte, olgunun 14. yüzyıl ortasında ortaya çıktığı doğruysa –benim burada ortaya koymaya çalıştığım da budur– bu yorum bir zorluk yaratacaktır. O dönemde kapitalizm fazlasıyla embriyon halindedir ve el emeğinin geleneksel toprak çerçeveleri içinde sabitlenmesine, özellikle de kırsal kesimde zanaatkarlığın gelişimi dolayısıyla, uyum sağlamaktadır (bkz. bu kitap 3. Bölüm). Dolayısıyla 14. yüzyılda alınan önlemler, hem el emeğinin hareketliliğine hem de dolayısıyla sanayi kapitalizmini doğuracak olan yeni örgütlenme imkânlarına da engel oluyordu. Benim iddiam, bu vahşi hareketliliğin aslında üretim yapılarının kapitalizmin gelişimi yönündeki dönüşümünün bir sonucu olmadığı ve bu "modern" yapıların içine dahil olmadan önce ortaya çıktığıdır. 14. yüzyıl ortasında yaşanan toplumsal sarsıntı, yeni ekonomik güçlerin atılımıyla ilgili değildi. Yine de, bu soruların ortodoks Marksist bir yorumu için bkz. M. Dobb, *Études sur le développement du capitalisme*, Fransızca tercüme, Maspero, Paris, 1969, özellikle VI. Bölüm [Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, çev. F. Akar, Belge Yayınları, 1992].

18 "Latin Hristiyanlığı'nın atılımını sağlamış her türden değişimin yoğunlaşmasının koşulu olan ve sadece bir demografik yoğunluk meselesi olarak görülemeyecek "kalabalık dünya"ya atfedilen önem için bkz. Pierre Chanu'nün eserleri; diğerlerinin arasında *Le temps des réformes*, Fayard, Paris, 1975, c. I, "Le tournant du monde plein." Bu Latin Hristiyanlığının kapsadığı nüfus (Elbe'nin batısındaki Avrupa) 1348'de muhtemelen 80 milyona erişmiş ve yüzyıl sonunda yaklaşık 60 milyona düşmüştü. Bu açgır giderilmesi için bir buçuk yüzyıldan fazla beklemek gerekecektir.

19 Gilles Le Muisit, akt. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e. içinde, s. 24.

lanmak”tan daha doğal ne olabilir? Nihayetinde el emeğinin arz ve talep yasa-
sını kendi yararlarına kullanıyorlardı ve belli ölçülerde de bunu başardı-
lar. Kara Ölüm’ün verdiği ilk zararları takip eden yirmi yıl boyunca ücret-
ler önemli ölçüde –çoğu zaman iki mislinden fazla– arttı. Durum, net bir de-
mografik canlanmanın damgasını vurduğu 16. yüzyılın başına dek nispeten
ücretliler yararına kaldı.²⁰

Dönemin bütün belgelerinin tanıklık ettiği bu ani ücret artışı, 1350’li yılların engelleyici önlemlerinin etkisiz kaldığı anlamına gelmemektedir. Bu önlemler olmasa, kayma kuşkusuz daha büyük olurdu. Örneğin İngiltere’de, Emekçiler Yasası’nın gerçekten uygulanması yönünde sistematik çabaların yaygınlaştığını açıkça gösteren çalışmalar vardır.²¹ Yine İngiltere’de, yasanın çıkmasını takip eden ilk yıllarda, yasanın uygulanmasını engelledikleri gerekçesiyle çalışanların maruz kaldığı cezalar çok ağırdı; hatta çarptırıldıkları cezalar, kimi kontluklarda ödenen vergilerin üçte birinden fazlaydı.²²

Daha genel olarak ve –Fransa’da Yüz Yıl Savaşları gibi berbat bir dönemin yıkımlarının da eşlik ettiği– kara veba sonrasının kıyametvâri kimi tasvirlerinin tersine, demografik düşüşün açtığı gedik genel bir yoksullaşmaya yol açmadı. Carlo Cipolla’nın analizleri, 1350-1500 arasında Avrupa’da hem üretimin hem de tüketimin *per capita* [kişi başına] arttığını gösterir.²³ Yoksullar için, “emekçilerin altın çağı”ndan²⁴ söz etmek abartılı olsa da, vebadan kurtulanların durumu en azından bir süreliğine iyileşmiştir. Dolayısıyla, dönemin toplumsal kargaşasını ve halk isyanlarını, daha önceleri çokça görülen ve en azından 17. yüzyıla dek devam edecek olan yoksulluk temelli ayaklanmalarla karıştırmamak gerekir. 14. yüzyılın ikinci yarısındaki bu isyanlar, yoksulluğun şiddetlenmesinin sonucu olmaktan ziyade toplumsal bir sarsıntının şok dalgasını yansıtmaktadırlar.

1380 civarında patlak veren yoğun karışıklıklar bu türdendir.²⁵ Aslında

20 Bu “ücret” ve “ücretli” terimlerinin kullanımı o dönemde bir tek ücretlilik [biçimi] olduğu anlamına gelmez; tersine, heterojen ve muğlak bir yığın ücretlilik durumu var demektir. Bu bakış açısının açıklanması için bkz. 3. Bölüm.

21 B. Haven Putman, *The Enforcement of the Statute of Labourers during the First Decade after the Black Death*, Columbia University Press, New York, 1908.

22 R. Hilton, (*Les mouvements paysans et la révolte anglaise de 1381*, Fransızca tercüme, Flammarion, Paris, 1979) çalışanların 1381 yılında II. Richard’ın tahtını sarsan isyanı sırasında, asilerin özellikle kanun adamlarına öfkeli olduğunu ve çoğunun katledildiğini belirtir. Bu kanun adamları, başka şeylerin yanı sıra, Emekçiler Yasası’nı uygulamakla da görevliydi. Asilerin talepleri de önemlidir. O dönemin tanıklarından birinin aktardığı gibi, “Hiç kimse, eğer kendi tercihi değilse ve çalışma sözleşmesi yazılı ise, bir başkası için çalışmaz.”

23 C. M. Cipolla, *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy, 1000-1700*, Londra, 1976.

24 J. Favier, *La Guerre de Cent Ans*, Fayard, Paris, 1980.

25 M. Mollat, P. Wolf, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi: les révolutions populaires en Europe aux XIVe et XVe siècles*, Calmann-Lévy, Paris, 1970.

sarsılan “gelişmiş” Avrupa’dır: İngiltere, Kıyı Flandre bölgesi, Floransa, Barselona kontluğu, Kuzey Fransa’nın en gelişmiş şehirleri bu kargaşadan nasibini alır. Robert Fossier bu olayların bütününde, “dönemin ruhuna uygun olarak, güçlü bir toplumsal yükseliş arzusunun şiddetli işaretleri”ni görür.²⁶ Bu hareketlere fazlasıyla düşman bir çağdaşının, dönemin tabiriyle söylediği şey de aynıdır: “Kötü insanlar çok büyük bir kölelik içinde tutulduklarını söyleyerek huzursuzlanmaya başladılar [...]; senyörlerine denk olmak ve eğer senyörlerin toprağını işliyorlarsa bunun ücretini almak istiyorlardı.”²⁷

14. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan dramın başoyuncuları, ne sadece ölüm ve trajik kıyımlardı, ne Yüksek Ortaçağ’dan beri toplumsal tarihin değişmezi olan savaş, ne de sıradan halkın genel durumu olan sefalet. Bunların yanı sıra sarsılan şey toplumun yönetsellik tarzıydı; özellikle de çalışmanın örgütlenmesi düzleminde.

Önerilen hipotez, 14. yüzyılın ikinci yarısındaki bu değişimlerin feodal toplumun *dönüşüm bunalımının* [*déconversion*] semptomları olduğudur. Ben bu terimi Philipp Rieff’ten alıyorum. O bu kavramı, katı düzenlemelere sahip sistemlerden (o bunları “pozitif topluluklar” diye adlandırır), bireyin normlara organik olarak bağlı olmadığı ve düzenleyici sistemlerin inşasına bizzat katkıda bulunmak zorunda olduğu toplumsal örgütlenmelere geçişi nitelemek için kullanır.²⁸ Ben bu terimi fazla muğlak olan kriz terimine ya da fazla abartılı olan çözülme terimine tercih ediyorum; çünkü durumun özgün yanı, tam da toplum iskeletinin çökmemesidir. Hatta bazı açılardan bu iskelet güçlenmiştir. Bununla birlikte, katı hukuksal-politik düzenlemelerin berisinde, 1350’den itibaren alınan yeni önlemlerle engellenmeye çalışılan değişim faktörleri de ortaya çıkar. Geleneksel yapıların hâkim olamadığı –ama yine de etkisiz kalmadıkları– bir hareket alanı açılır. Bağımlılık ağları arasında etkileşimler görülür ve mevcut statülerin sınırlarında belirsizlik bölgeleri ortaya çıkar. Kabul görmüş toplumsal koşullar ve mevcut “tabakalar” içinde yeri olmayan toplumsal bir profil belirir.

Bu, aynı türde bir konjonktür içinde Elbe’nin doğusunda meydana gelen ve orada “ikinci köleliği” üretmiş olan durumdan tamamen farklıdır. Ya orada geleneksel güçler daha kuvvetli olduğundan, ya da kırsal ve kentsel topluluklar orada daha az örgütlü ve daha az farklılaşmış olduğundan ve yahut aynı anda bu iki nedenin varlığından dolayı, soyluların tepkisi dönüşümleri engelleyebilmiş ve toplumu yüzyıllar boyunca hareketsizliğe gömmüştür. Batıda ise feodal toplumun geçirdiği sarsıntının temel özelliği, bu-

26 R. Fossier, *Histoire sociale de l’Occident médiéval*, a.g.e., s. 343.

27 J. Froissart, *Chroniques*, L. I, c. X, Luce, Paris, 1874, s. 95.

28 P. Rieff, *The Triumph of Therapeutic: The Uses of Faith after Freud*, Harper and Row, New York, 1968.

rada mantığını ortaya çıkarmaya çalıştığımız gibi süreklilik ile değişimin paradoksal olarak bir arada olmasıdır. 14. yüzyıl ortasında yaşanan bu olaylar, ilk belirtileri kara vebadan önce zaten görülmüş olan dinamiğin önemli bir evresidir.

İkinci bin yılın ilk üç yüzyılı boyunca, eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik, toplumsal ve kültürel atılım adım adım güçlenmiştir. En azından Pierre Chaunu'nun "bütün başarıların Avrupası" dediği yerde: Flandres, İngiltere'nin güneyi, Almanya ve Kuzey İtalya, Akdeniz'deki birkaç kale ve Fransa, özellikle Somme ile Loire arasında.²⁹ Ortaçağ toplumu böylece esasen tarıma dayalı, büyük kilise mülkleri ile kırsal ve savaştı bir senyörlüğün katı egemenliğindeki bir uygarlıktan, daha çeşitli kırsal topluluklar ile daha refah içindeki ve daha bağımsız kentsel topluluklar arasındaki çiftkutupluluğa geçmiştir. Kuşkusuz şehir, nicel anlamda marjinal kalır; fakat zanaat-kârılık, ticari alışverişler, para ekonomisi ve ticaret kapitalizminin bankacılık teknikleri, şehirden yola çıkarak gelişir. Fakat bu yenilikler bile, şehirde olduğu kadar kırsal dünyada da her bir kişinin topluluğa aynı biçimde tâbi olmasını sağlayan belirgin hiyerarşiler aracılığıyla gerçekleşir.³⁰ Böylece, en yeni icat edilmiş ve modernitenin gelişmelerine beşik hizmeti görecek şey, katmanlardan oluşan bir toplumun geleneksel düzenlemeleriyle hâlâ uyum içinde gözükmektedir.

Bununla birlikte, bu kalabalık dünya en azından iki nedenden dolayı kırılgandır: Aşırı kalabalıklık yüzünden, nüfusa oranla kullanılabilir kaynaklar azdır ve toplumsal farklılaşmanın belirginleşmesi, geleneksel denetimlerin etkisini azaltır. Bu iki düzlemde tıkanıklık işaretleri daha 13. yüzyıldan itibaren kendini gösterir. Nüfus artmaya devam eder ancak fethedilecek yeni yerler olmadığı için toprakların tarıma açılmasına son verilir. Geçmişteki büyük kıtlıklar yeniden ortaya çıkar; örneğin 1313-1315 yılları bütün Avrupa'da korkunç bir açlığın damgasını taşır.³¹ Fakat Ortaçağ toplumunun dengesi de toplumsal farklılaşmadaki gelişmelerden etkilenir. Aşa-

29 P. Chaunu, *Histoire économique et sociale de la France*, c. 1, "L'État", PUF, Paris, 1977. Feodal toplumun "atılımı" üzerine bkz. Georges Duby'nin sentezleyici sunumu, *Guerriers et paysans*.

30 Kentsel olgunun gelişiminin taşıdığı yenilik faktörlerine en güçlü şekilde (belki de fazlaca) odaklanmış tarihçi olan Henri Pirenne, şehrin aynı zamanda tarım toplumunun hiyerarşik yapısını ve iç bağımlılıklarını yeniden-ürettiğini ya da yeniden ifade ettiğini vurgular. Hatta Ortaçağ şehirini bir an kovaniyle karşılaştırır. Bkz. H. Pirenne, *Les Anciennes Démocraties des Pays-Bas*, a.g.e., s. 178.

31 14. yüzyıl ortasının "kriz"ine varan bu güçlüklerin esasen demografik terimlerle yorumlanması, yeni-Malthusçu bir şemanın uygulaması olmakla birlikte (demografik büyümeye eşlik edecek yeterli kaynağın olmaması), en yaygın yorumdur. Örneğin bkz. M. M. Postan, *The Medieval Economy and Society: an Economic History of Britain 1000-1500*, Londra, 1972. C. Liss ve H. Soly demografik faktörlerin bu başatlığını eleştirerek sorunun kaynak yetersizliğinden ziyade kaynakların eşitsiz bölüşümü olduğunu gösterirler (C. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*, a.g.e.).

ğı yönlü hareketliliğin (utanç içindeki yoksul) ve iş arzı ile talebi arasındaki dengesizleşmenin (sağlıklı dilenci) tezahürlerinden daha önce bahsetmiştik. 1300 yılına doğru, genel büyüme sürüyor gözükürken Batı Avrupa'nın en zengin topraklarında, kırsal kesimde de şehirde de, sürekli risk altında, prekarite durumunda yaşayan gruplar olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.³²

Demek ki, 14. yüzyılın ortası yepyeni bir durumun başlangıcı değildir; fakat kara vebaya bağlı demografik şok, bu kalabalık dünyada ani bir boşluk yaratarak, toplumsal ilişkilerde bir sarsıntıya yol açar; kimi tarihçiler bu durumu "Avrupa tarihindeki büyük kırılma" olarak görmüşlerdir. 1300 yılı ile kara veba dönemi arasında, vasıfsız işçilerin oranı tehlikeli biçimde artar; yine de köylüler hâlâ çoğunluğu korumaktadır.³³ Fakat yüzyılın ortasından itibaren topraklar bölünmeye başlar ve sıklıkla el değiştirerek kırsal dünyanın çift-kutupluluğunu belirginleştirir. Bir ucta "güçlü toprak sahipleri" toplumsal anlamda yükselişe geçerler; kimi zaman burjuva, hatta devlet görevlisi olmaya kadar varırlar. Diğer kutupta ise topraksız kalan köylüler yoksullaşır. Kendi [emeklerini] en zenginlere kiralarlar; ekecek bir parça toprakları kalmışsa yarı ücretli, topraksız olduklarında ise tam ücretli, yani gerçek birer tarım proleterleri olurlar. Özel bölgelerle ilgili monografiler bu yorumu doğrulamaktadır. Örneğin, bir İngiliz *manor*'unda yüzyıllar içinde meydana gelen ekonomik dönüşümlerin analizi, topraklarını kiracı olarak işletenlerin yoksullaşması yönündeki önemli değişimlerin tam da 14. yüzyılın bu ikinci yarısında vuku bulduğunu gösterir.³⁴ Daha genel tahminler, kırsal kesimde yaşayanların yaklaşık üçte birinin –zanaatkârlar hariç– toprağı işleyerek yaşamlarını idame edemediklerini göstermektedir.³⁵ Hilton, bu hareketi ana hatlarıyla şöyle özetler: "Göreneklerin hâkim olduğu bir köylü toplumu, köylülerin ve toprakla ilgili bütün sözleşmelerin denetlenemez hareketliliği nedeniyle sarsıldı."³⁶

"Denetlenemez hareketlilik": Yoksullar kitlesi, geleneksel aidiyetlerden kurtulma özgürlüğünü olumsuz biçimde deneyimler. Mensubiyetlerini yitiren bu kimselerin bir kısmı şehre göç eder. Fakat şehir, zanaatkarlığın ve ti-

32 Fransa için bkz. Robert Fossier, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Paris, 1968; İngiltere için E. A. Kosminsky, *Studies in the Agrarian History of England in the Thirteenth Century*, Oxford, 1956; İtalya için C. de La Roncière, "Pauvres et pauvreté à Florence...", a.g.e.

33 G. Bois, *La crise du féodalisme*, Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1976, s. 344.

34 F. G. Davenport, *The Economic Development of a Norfolk Manor, 1080-1565*, Londra, 1906.

35 Bkz. R. Hilton, "Qu'entend-on par capitalisme?", M. Dobb, P. M. Sweerz, *Du féodalisme au capitalisme*, Fransızca tercüme, Maspero, 1971 içinde; ayrıca bkz. C. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe*, a.g.e., s. 41 ve devamı.

36 R. Hilton, *Les mouvements paysans au Moyen Âge*, a.g.e., s. 213.

caretin geliştiği ve –bugünün tabiriyle– istihdam yarattığı o genişleme döneminde sahip olduğu nispi kabul gücünü yitirmiştir. 14. yüzyıl, aynı zamanda, ustalık mertebesine erişmenin giderek güçleştiği ve ustalığın babadan oğula geçmeye başladığı dönemdir.³⁷ Üstelik kırsal kesimden göç edenler, hiçbir vasfı olmayan, şehirdeki zanaatkarlara çıraklık etme yeteneği olmayan bir el emeğinin temsilcisidir. Bronislaw Geremek, talebe nazaran bu el emeğinin “işlev-sizliği”nden söz eder;³⁸ bu yüzergezer çalışanların sayısı belli bir eşiği geçince işlev-sizlik de işlev bozukluğu halini alır. Kırsal kültürlerinden, buna bağlı olan becerilerden, bu kültürün sağladığı kaynak ve korumalardan kopmuş, keza şehir kültürüne ve bunun verebileceği ekonomik ve ilişkisel dayanaklara yabancı eski köylülerden oluşan “artık nüfus”.³⁹ Dolayısıyla, “genelleşmiş sefaletin kaynağı tarımsal yapıların değişimidir; fakat tüm kapsamıyla kendini şehirde gösterir.”⁴⁰

Bu dönüşüm bunalımının, aile ilişkilerinin ve toplumsallığın uzun vadede geçirdiği büyük dönüşümün bir parçası olduğunu, bu değişimin açıkça ifade edilmesi güç olsa da, muhtemelen önemli sonuçlara yol açtığını ekleyelim. Pierre Chaunu’nun görüşlerini izlersek, 13. ve 14. yüzyıllar Avrupa’nın birçok bölgesinde soya dayalı (“ataerkil”) eski aileden, çekirdek aileye geçişte önemli bir evre olmuştur.⁴¹ Böylece, yöre sakinlerinden oluşan köylü topluluğu daha dar ve daha kırılğan hücreler etrafında toplanmış ve birincil dayanışmaların uygulanması giderek teşadüfe kalmıştır. Bu etki, yöre sakinleri topluluğu içindeki alt-gruplar arasında çıkar çatışmalarını pekiştiren toplumsal katmanlaşmanın sertleşmesiyle birlikte yürür. Dahası, vebaya bağlı demografik gedik nedeniyle birincil dayanışma ağlarının çoğu parçalanmıştır. Böylece, yöre sakinleri topluluğu içindeki parçalanma faktörlerinin çoğunu denetlemeyi ve mensubiyet yitimi sürecini engellemeyi sağlayan önceki “homeostatik” denge tehlikeye düşmüş ya da ortadan kalkmıştır.

“Dönüşüm bunalımı” mefhumuna artık daha belirgin bir içerik verebiliriz. Burada, düzensiz bir hareketlilik, kısıtlayıcı yapıların katılığıyla birlikte var olur. Kısmen doğrulanabilir olduğunu göreceğimiz bir anakronizme

37 Bkz. B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien aux XIIIe et XIVe siècles*, Mouton, Paris-La Haye, 1978.

38 B. Geremek, “Criminalité, vagabondage, paupérisme. La marginalité à l'aube des Temps modernes”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXI, Temmuz-Eylül 1974, s. 374.

39 “Residual population” [artık nüfus] deyimi R. H. Tawney tarafından önerilmiştir: *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, Londra, 1912. Fakat sürecin doğuşunu tarihlemek söz konusu olduğunda, bence Marx’inki gibi, Tawney’in önerdiği kronolojiyi de bir yüzyıldan fazla kaydırmak daha doğru görünmektedir.

40 M. Mollat, “La notion de pauvreté au Moyen Âge: position des problèmes”, *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, a.g.e. içinde, s. 16.

41 P. Chaunu, *Le temps des réformes*, a.g.e., I. Bölüm.

başvuracak olursak, “paradoksal bir işsizliğin” buradan doğduğunu söyleyebiliriz: Vebaya bağlı demografik düşüş geniş istihdam olanakları açarken “14. yüzyılın ikinci yarısında dilencililiğin arttığı” saptanır.⁴² İki tür güçlük en yoksul kesimlerin üzerine eşzamanlı olarak çöker: yerleşik tahakküm ilişkilerinin pekişmesi ve bu aynı ilişkilerin, kişinin bulunduğu yerde hayatını idame ettirmesini sağlayamaması nedeniyle hareketlilik yönünde bir eğilim. Jürgen Habermas “prekapitalizm” diye adlandırdığı şeyin –bu ifade tartışılabilir– “çift-anlamlı karakteri”nden söz eder.⁴³ Bu tabir tartışmalıdır, çünkü dönüşüm bunalımı sürecini başlatan şeyin, üretim sürecindeki değişim olduğu o kadar da aşikâr değildir. Habermas’ın bizzat belirttiği gibi, “tarımsal üretim esasen feodal bağımlılık ilişkileri içinde kalırken, sanayi üretimi de geleneksel zanaatkarlık çerçevesinde kalır.” Eğer bir çelişki varsa, bu aslında tutucu (feodal) üretim ilişkileri ile çoktan kapitalistleşmiş bir üretim tarzı arasında değil, bu üretim ilişkileri ile henüz buna dahil olamayan, ama çalışmanın başka türlü bir örgütleniş tarzına da –deyim yerindeyse, “kapitalist” tarza– geçemeyen topluluklar arasında yaşanacaktır.

Dolayısıyla “dönüşüm bunalımı” bu antagonist süreçlerin eşzamanlı etkileşiminin yarattığı değişken durumların ortaya çıkmasıyla kendini belli eder: Bu [antagonist] süreçler, toprakların, malların ve insanların hızlandırılmış bir şekilde dolaşıma sokulması ve geleneksel etkisini güçlendirmeye çalışan toplumsal ilişkilerin yapılanma tarzıdır. Bir tür özgürlük dolaşıma girer, fakat kendine meşru bir yer edinemez. 14. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan çalışma yasaları bu konjonktürde anlam bulur. Bu yasalar, kırsal kesimde toprağın verimliliğini sürdürmek ya da artırmak için, şehirde ise korporatif tekeller çerçevesinde “sanayinin” verimliliğini sürdürmek için, çalışanların bulundukları yöreye ve koşullara sabitlenmesini gerektirir. Fakat bunun sonucunda, bu yapılardan “serbest kalmış” unsurlar –ya kendileri sürülmüştür ya da kaçmaya çalışmaktadırlar– kendilerini *out-cast* konumunda bulurlar.

Kuşkusuz durum tamamen çıkışsız değildir. Bu değişim zorunluluğu ya da o dönemde ortaya çıkan bu girişim özgürlüğü, çoğu zaman en sağlam konumda bulunanlara –örneğin kırsal kesimde, topraklarını büyütebilen ve topraksız köylülerin işgücünü kiralayabilen en zengin yarıcılara– fırsatlar açmıştır. Fakat aynı zamanda, bazı yoksullar da az sayıda insanın yaşadığı ve toprağın bir bölümünün alım satıma açıldığı ya da kırsal alanların yeniden

42 M. Mollat, “La notion de pauvreté au Moyen Âge”, a.g.e., s. 16. “Paradoksal işsizlik” mefhumu hakkında bkz. Philippe d'Iribarne, *Le chômage paradoxal*, PUF, Paris, 1990 ve bu kitap, 8. Bölüm. Elbette bambaşka bir bağlamda, Iribarne bu tür işsizlikte istihdamın nesnel hali ile ekonominin mantığına boyun eğmeyen kültürel özelliklerin kalıcılığı arasında bir uyumsuzluk da görür.

43 J. Habermas, *L'espace public*, Fransızca tercüme, Payot, Paris, 1978, s. 26 ve devamı.

iskân edildiği bu durumdan yararlanabilmiştir.⁴⁴ Böylece yükseliş yönlü bir hareketlilik, yani başarılı bir toplumsal hareketlilik görülmüştür. Fakat bu bizi burada doğrudan ilgilendirmemektedir; çünkü “sosyal sorun”, topluma dahil olanlardan değil, mensubiyet yitimi yaşayanlardan, bağlantısı kesilenlerden yola çıkarak kendisini ortaya koyar.

Nasıl ki tamamen iktisadi açıklamalardan kaçınmak gerekiyorsa –bu durum sadece genelleşmiş bir yoksulluğun sonucu değildir–, yürürlükteki süreçlerin işlevselci yorumlarını ayrıntılandırmak da hakkımızdır. Simiand, dilenci ve gezgin serseri sayısındaki artışın ücretlerdeki durgunluk safhasına ya da düşüşe bağlı olduğunu, bu söz konusu safhanın ise talebe kıyasla istihdam arzında bir azalma ile ilişkili olduğunu savunan bir “yasa” oluşturabileceğini düşünmüştür.⁴⁵ Böyle bir bağlantı burada doğrulanmış değildir: Ücretler artar, çalışmaya duyulan global talep de artar, ama aynı zamanda kendi başının çaresine bakmaya terk edilenlerin sayısı da artar. Buna karşılık, 16. yüzyıl başında gezgin serserilik ve dilencilik sorunu, bu kez güçlü bir demografik atılım ve reel ücretlerin düşmesiyle belirlenen bir konjonktürde sıçrama gösterir.⁴⁶ Bariz biçimde çelişik bu saptamalara iki açıklama önerilebilir ve bu açıklamaların ille de birbiriyle çelişmesi gerekmez. El emeğinin kıt olduğu bir konjonktürde, ücretleri sabitleme teşebbüsleri ve çalışma zorunluluğu, tam istihdamın maliyetini asgariye çekmek için gereklidir. El emeği arzının çoğaldığı durumlarda da, istihdam dışı bırakılan kitlenin işgücü piyasası üzerinde gerçekten baskı oluşturması ve ücretleri düşürmesi için de yine bu çalışma zorunluluğu gereklidir. Gerçekten de, “yedek işgücü ordusu”nun ücretler üzerinde bir baskı yaratması için sadece istihdam edilmeyen emekçilerin varlığı yeterli değildir; bunların çalışmak istemesi ya da çalışmaya mecbur olmaları da gerekir. Örneğin 16. yüzyıl başında istihdam edilemeyen kişi sayısı çokken, Vives sakat durumdaki yoksullar için bile zorunlu çalışmayı savunmuştur.⁴⁷

44 J. Heers (*L'Occident aux XIVe et XVe siècles*, PUF, Paris, 1970, s. 110 ve devamı) kara vebadan sonra kısmen terk edilmiş toprakları değerlendirme konusunda nüfus hareketlerinin önemini ve yeni ekim dikim türlerinin gelişimini anlatır.

45 F. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, Alcan, Paris, 1932, c. 1.

46 16. yüzyılda demografik konjonktür ve ücretlerin durumu üzerine bkz. B. Bennassar, “Vers la première ébauche de l'économie-monde”, P. Léon, A. Colin, Paris, 1977 içinde. “İlkel birikim” teorisi çerçevesinde bu durumun yorumu hakkında bkz. M. Dobb, *Études sur le développement du capitalisme*, a.g.e.

47 Juan Luis Vives, *De l'assistance aux pauvres*, a.g.e. Açıklama, Vives'in bir “modern” olması-na, sosyal maliyetleri pahasına da olsa ekonomik yayılmaya önem veren, henüz ilkel haldeki bir “liberal” olmasına bağlıdır. 14. yüzyıl ortasındaki politik sorumlular ise, tersine, genellikle “tutucu”durlar; bağımlılığın geleneksel çerçevesini korurken, kendilerine bağımlı olanların kanını emmeyi sürdürmek ve bunu giderek arttırmak isterler. İngiltere’de bu bakımdan önem taşıyan şey, Stuartların politikasıdır; büyük bir başarı elde edemeseler de, çit çekme hareketini durdurmaya çabalamışlardır (bkz. K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e.).

Fakat bu açıklama türünün bu kadar tezat iki durum için de geçerli olmasının nedeni, ikisine de özgü olmamasıdır. Bu açıklama, “serbest” işgücü piyasasının var olmadığı toplumlarda belirleyici önem taşıyan bir veriyi gözden kaçırmaktadır. İşgücüne olan talep ile bu talebe egemen iş örgütlenmesi tarzlarının öngördüğü şekilde karşılık veremeyen öznelere varlığı arasında ki tezettir bu. Bu konjonktürü şimdiki durumla da karşılaştırabiliriz. İstihdam talebi ile buna talip olmak isteyenlerin vasıfsızlığı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan “paradoksal işsizlik” günümüzde de gözlenmektedir.⁴⁸ Fakat günümüzde istihdam üzerindeki bu baskıları yaratan şey, üretim aygıtının modernleşmesidir. 14. yüzyıldaki zorluk ise, tersine, geleneğin baskısıdır. Gelenek, el emeğini iş örgütlenmesinin durağan statüleri içinde sabitlemek ister. Demek ki *residual population* [artık nüfus] basit bir yedek işgücü, bir “yedek ordu” değildir. En azından bir yanıyla, yersiz-yurtsuzlaştırılmış, hareketli, geleneksel iş örgütlenmesinde yer bulamamış, fakat (14. yüzyıldan itibaren giderek artan sayıda buyrukla belirginleşen) çalışma yasalarının belirli geleneksel biçimler dışında istihdam edilmesini istemediği kişilerden oluşur. Bu çelişki sanayi devrimine dek sürecektir. Göreceğimiz gibi, üretimi kapitalizmin yükselişi yönünde etkileyen değişimler karşısında bu buyrukların sürekli engelleyici etkisini bu çelişki açıklamaktadır. Bu “kullanılabilir” bireyler yine de derhal saflara katılamamıştır. Bu iş örgütlenmesi karşısında, “özgür” ama her şeyden yoksun olan kimsenin yeri neresidir? Başlangıçta ve uzun süre boyunca: Hiçbir yer.

Özgürlüğün üzerlerine bir lanet gibi çöktüğü bu konjonktürde belirsizlik içinde bulunan bu bireylerin yazgısını gözümüzde canlandırmaya çalışacağız. Onlar *double bind* [paradoksal çifte kısıtlama] durumundadırlar; çalışmak zorunda olmak ve kendilerinden istenen tarzda çalışmanın imkânsızlığı arasına sıkışmışlardır. Onların trajedisi Eski Rejim’in sonuna dek bütün bu toplumlarda görülür. Bunun nedeni, üretimin giderek daha ısrarcı bir şekilde esnek bir iş örgütlenmesine gidilmesini emreden dönüşümleri düzleminde, söz konusu oluşumun donup kalması değildir. Fakat çalışma yasasının ya da onun yerini tutan şeyin, aynı tür yasakları, mekanik olarak tekrarlamasa da, nüfusun bazı kategorileri üzerinde aynı türden yıkıcı etkilerle, inatla yinelemesidir. Göreceğimiz gibi, ücretli emeğin çok sayıda biçimi doğacak ve kendilerini vazgeçilmez kılacaklardır. Fakat bunlar 19. yüzyıldan önce gerçek bir ücretlilik durumu içinde somutlaşmayı asla başaramayacaklardır.

Michel Mollat, Ortaçağ’ın sonunda içinde bulundukları “büyük yoksulluk” dikkate alındığında, topraklarını “bırakmaya”, “terk etmeye”, “malından mülkünden vazgeçmeye”, “kaçmaya” mecbur yoksullar için kullanılan, gez-

48 P. d'Iribarne, *Le chômage paradoxal*, a.g.e.

ginlikle ilgili zengin bir söz dağarcığının ortaya çıktığını belirtir.⁴⁹ Bu kaçış, bir çözüm gibi gözükmemektedir; çünkü toprağa bağlılığın ve meslek örgütlenmelerinin yüzlerce yıllık biçiminin dayattığı hudutların ötesinde vaat edilmiş toprak henüz yoktur. Dönemin kimi yazarları, modernitenin doğumuyla özdeş olan bu dramın boyutlarını da kavramışlardır: “Nasıl ki hayvanların ve kuşların doğal olarak verimli toprakları ve ekili arazileri takip edip ıssız yerlerden uzaklaştıklarını görüyorsak, beden gücüyle yaşayan el emekçisi ve çiftçiler de aynısını yaparlar; ekmeklerini kazandıkları yerlere giderek halkın kölelikten ve geçim derdinden bunaldığı yerlerden kaçarlar.”⁵⁰

Peki ama mensubiyetlerini yitiren bu insanlar ne olacaktır?

Lüzumsuzlar

Onların izlerini öncelikle en marjinal kesimlerinin –gezgin serseriler– yazgısı boyunca takip edeceğiz. Kişinin statüsünün güçlü bir bağımlılık ağı içinde yer almasına bağlı olduğu toplumsal bir yapıda, gezgin serserilik uyumsuzluk yaratır. Tam anlamıyla yersiz-yurtsuz olduğu için, bütünüyle göz önünde olan gezgin serserinin üzerine sürekli yenilenen acımasız önlemlerden oluşan bir mühimmat yığılacaktır. Çünkü eli kolu tutuyor olmasına rağmen çalışma düzeninin dışında kalmanın ve yabancılığın dolayısı ile toplumsallık düzeninin dışında olmanın handikaplarını şahsında toplayarak, temsil ettiği asosyallik paradigmasını kökünden kazımak gerekmektedir. Hiçbir geçim imkânı olmadığından, kendi kendine yetemez. Fakat yardım bölgesinin öncelikle çalışamaz durumda olanları ve onların yakınlarını, daha önce belirtilen iki ölçüte göre kabul ettiği doğrusa, gezgin serseri iki kez dışlanmıştı. “Lüzumsuz”⁵¹ bir kişi olarak onun yazgısı, mensubiyet yitimine uğramışların en başında yer alan, hiçbir “sosyal konum”u olmayan ve hiçbir yardım görmeyen bir kişinin dramına örnektir.

Gezgin serseri kimdir? Gezgin serseriliği tanımlama çabaları nispeten geç dönemlidir. 16. yüzyıla dek bu terim genellikle kötü şöhrete sahip kişiler için kullanılan bir dizi nitelemeyle birlikte anılır: *caymand*’lar (yani, haklı gerekçesi olmadan el avuç açanlar –eli ayağı tutan dilenci için kullanılan küçümseyici bir nitelemedir), reziller, niteliksizler (sakatlık taklidi yapan dilenciler), aylaklar, sefihler, ağzı bozuklar, muhabbet tellalları, miskinler... Sayılan bu nitelemelere genellikle kötü şöhretli meslekler de eklenir: jong-

49 Bkz. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e., s. 292-293.

50 Akt. M. Mollat, a.g.e., s. 293. Aktarılan metin 1443 tarihli dir.

51 Duvarcı çırağı, iflah olmaz hırsız, gezgin serseri Colin Lenfant’ın Paris’te mahkûmiyet kararı: “Lüzumsuz biri olarak ölmeye, yani bir hırsız gibi asılmaya layık”, Châtelet suç kayıtları, akt. B. Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*, a.g.e.

lörler, şarkıcılar, tuhaf ucube gösterileri yapanlar, dış sökenler, yılan sokmasına karşı panzehir satanlar... keza toplumdan dışlanmış, onur kırıcı meşguliyetler: barbutçular ya da fahişeler, hatta işçiler ya da berber çırakları... Bunları sistematikleştirme yönündeki ilk teşebbüs (ya da ilklerden biri) I. François'nın 1534 tarihli bir buyruğunda önerilir: "Herhangi bir senyörün himayesinde olmayan insanlar ve geçinebilecek hiçbir malı bulunmayan ve hayatlarını kazanmak için çalışmayan ya da toprak işlemeyen kimseler gezgin serseri ve aylak" olarak damgalanır.⁵²

Gezgin serseri kategorisini oluşturan iki ölçüt açıkça belirmiştir: Çalışma, yani geçim kaynağı yokluğuna bağlı aylaklık ve "himayesiz" olma, yani topluluğa mensup olmama. "Himaye altında" olmak, Germen yasasından alınma eski bir terimdi ve feodal toplumda, bir senyörün "adamı" olan kişinin durumu anlamına geliyordu; dolayısıyla bağlılık yemini karşılığında senyör de onu koruyordu.⁵³ Tersine, gezgin serseri bir topluluğu oluşturan soya ve bağımlılık ağlarına dahil olmaktan kaçır. İşi ve malı mülkü olmayan bu adam, aynı zamanda efendisiz, evsiz barksız biridir. Gezgin serserilik davalarında sık kullanılan "her yerde yatıp kalkan" deyimini kullanacak olursak, o hiçbir yerin insanıdır.

Daha gelişkin ve daha geç tanımlar bu iki değişkenle oynamaya devam edecektir. Lyonlu bir hukukçu, IX. Charles'ın uşaklık mesleği üzerine bir fermanını 1566 yılında yorumlar: "Gezgin serseriler, aylak, bir işe yaramayan, bir senyöre bağlı olmayan, terk edilmiş insanlardır; evsizdirler, işleri güçleri yoktur ve Paris polis kararnamesinin ifadesiyle onlar sadece bir sayıdan ibarettir, *sunt pondus inutilae terrae*."⁵⁴ "Onlar yeryüzünün gereksiz ağırlığıdır": İfade hayranlık verici. 24 Ağustos 1701 tarihli bir kararnameyle benimsenen hukuksal tanım sonraki yıllarda da pek değişmez ve Napoléon'un ceza yasasında da hemen hemen bu şekilde kullanılacaktır: "Mesleği, işi, belirli bir ikâmeti, geçimini sağlayacak bir yeri olmayan ve bir senyörün himayesinde bulunmayan; düzgün bir hayat sürdüklerini ve iyi ahlâklı olduklarını sözüne güvenilir bir kimseye doğrulamayan kişiler, senyöre bağlı olmayan gezgin serseri ilan edilecektir."⁵⁵

Bununla birlikte, önceki bölümde belirtmiş olduğumuz 1764 tarihli önemli kraliyet kararnamesi ilginç bir kesinlik getirir. Kararnamede "iş gücü olmayan herkes" şartına, "altı ayı aşkın süredir" ibaresi eklenir.⁵⁶ Bu bir-

52 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XII, s. 271.

53 Bkz. A. Vexliard, *Introduction à la sociologie du vagabondage*, Marcel Rivière, Paris, 1956, s. 83.

54 Akt. B. Geremek, *Truands et misérables dans l'Europe moderne*, Gallimard-Julliard, Paris, 1980, s. 349.

55 Akt. A. Vexliard, *Introduction à la sociologie du vagabondage*, a.g.e.

56 1764 tarihli kraliyet açıklaması, a.g.e., s. 406.

kaç kelime dağ gibi sorun doğurur. Aylak bir hayat alışkanlık edinmiş “saf” gezgin serseriye, bugün iradedışı işsizlik durumları ya da iki iş arasında iş arayışı diye adlandıracağımız şeyden ayırma yönünde bir teşebbüstür bu. Fakat gezgin serseriye gönüllü bir aylak olma suçundan aklayacak bu iş bulamama sorunu, elbette bu basit düzeltmenin eklenmesiyle çözümlenmez.

Gezgin serseri, her yerden dışlanmış ve kişinin niteliğinin bir statüye mensup olmaya bağlı olduğu bir toplumda gezginliğe mahkûm, başkasının sırtından geçinip asalak gibi yaşayan “lüzumsuz” biriye, hem onun için kullanılan küçümseyici ifadeler, hem de gördüğü muamelenin acımasız niteliği gayet iyi açıklanmış olur.

Kırsal alana dehşet saçan ve şehirlerdeki emniyetsizliğin sorumlusu olarak görülen gezgin serserinin damgalanması üzerine tanıklıklar çok sayıdadır. Geç tarihli olması nedeniyle, “Aydınlanma”nın ilerlemelerinden sonra da varlığını sürdüren yüzlerce yıllık bir nefreti ifade eden tek bir tanıklığı belirtmekle yetineceğiz:

Gezgin serseriler kırsal kesim için en korkunç felakettir. Buralara mikrop bulaştıran ve yıkıma uğratan, çiftçilerin erzaklarını günbegün kemiren açgözlü böceklerdir. Bunlar, kelimenin gerçek anlamıyla yurt sathına yayılmış düşman birlikleridir; tıpkı fethettikleri bir ülkedeymiş gibi canlarının çektiği gibi yaşar ve sadaka adı altında fiilen vergi toplarlar.⁵⁷

Bu suç ilanının yazarı Le Trosne, yine de kan döken biri değildir. Yardımsever ve iyi bir Hristiyan olarak, yardım kurumlarında çalışan çoğu kişinin tersine, “ikâmet gösteren, bir evi ve ailesi olan” dilencilere sadaka verme hakkını talep eder.⁵⁸ Fakat aynı zamanda, gezgin serserilerin ilk tutuklanmalarında ömür boyu kürek cezasına çarptırılmalarını savunur. Ona göre (ve bu olgu üzerinde düşünen çağdaşlarının ya da öncellerinin çoğuna göre) gezgin serserilik, tıpkı kıtlık ve salgın hastalıklar gibi toplumsal bir felakettir; buna karşı gösterilecek en ufak tereddüt –dilencilik için hoşgörülebilir de– suç olacaktır.

Gezgin serseriliğin bastırılmasının esasen –Marx’ın bu konudaki İngiliz yasalarına yönelik eleştirisinde belirttiği gibi– “kanlı bir yasama” olduğu anlaşılır.⁵⁹ Gezgin serseri toplumsal ilişki yasasının dışına çıkmışsa, insaf bekleyemez ve zararlı biri olarak görülüp onunla mücadele edilmelidir.

Gezgin serseri karşısında alınan ilk ve en genel önlem *sürgündür*. Bu uygulama, doğrudan doğruya onun yabancı niteliğinden kaynaklanır; o her-

57 J. F. Le Trosne, *Mémoire sur les vagabonds et les mendiants*, Soissons, 1764, s. 4.

58 A.g.e., s. 37: “[Dilenciler] gözümüzün önünde kaldığı sürece, merhametimiz bizleri daima onlara yardım etmeye yöneltcektir ve insanlığın bu duygusunu cezalandıramayız.”

59 K. Marx, *Le capital*, a.g.e., I. Kitap, Sekizinci kısım, XXVIII. Bölüm, s. 1192 ve devamı.

hangi bir yere aittir; yeter ki “başka” bir yer olsun. Bununla birlikte, sürgün hem güçlü hem de tamamen etkisiz bir cezadır. Çok ciddi bir mahkûmiyettir, çünkü her taraftan dışlanan vahşi bir hayvan gibi, gezgin serseriye toplumsal bir “sahipsiz toprak”ta [no man’s land social] ömür boyu dolaşmak zorunda bırakır. Fakat bu nedenle, sürgüne mahkûm edilen kişi, tam da ortaya koyduğu sorunu çözümsüz bir şekilde kendisiyle birlikte taşır. Sürgün, güçlükten sıyrılmanın bir yoludur; sürgün sayesinde bir topluluk çözümsüz bir sorunun sorumluluğundan kurtulur ama sorun da başka bir yerde yeniden ortaya çıkar. Bu, gezgin serseriliğin idaresine dair genel bir politikanın tanımıyla bağdaşmayan yerel bir öz savunma refleksine denk düşer. Ancak 1764 yılında, bu soruna dair Fransa monarşisinin son kararnamesi sürgün önleminin yararsızlığını açıkça kabul eder: “Sürgün cezasının, hayatları bir tür gönüllü ve daimi sürgün halinde olan ve bir vilayetten kovulunca bir diğerine kayıtsızca geçen ve orada da toplumsal konumları değişmeden aynı aşırılıkları sergilemeye devam eden insanları denetim altında tutmaya yaramadığını gördük.”⁶⁰

Sürgün, gezgin serseriye yok etmekten ziyade onun yok olmasına dair hayali canlandırır. Buna karşılık *idam cezası* sürgünün meydana getirdiği toplumsal yok oluşu fiilen tamamlar. Bu parazitini öldürülmesi, gezgin serserilik sorununa getirilen gerçek “nihai çözüm”dür. Gezgin serserilere de fiilen uygulanmıştır. Fransa’da II. Henri’nin 18 Nisan 1556 tarihli buyruğu (aynı hükümdarın, yardım için ikâmetgah mefhumunu kurumlaştıran Moulin kararnamesiyle benzerliğine dikkat edin), onları “Chastelet hapishanesine götürmeyi” buyurur; “Chastelet komutanı ve subayları söz konusu suçlunun bizim buyruğumuza karşı geldiğine karar verirlerse onu ölüm cezasına mahkûm ederler.”⁶¹

Amansız hüküm anında uygulanır. Ölüm cezası, aynı zamanda, İngiltere’de 16. yüzyılda gezgin serseriye uygulanan “kanlı yasama”nın sert çekirdeğidir. Krallık meclisi, gezgin serserileri kovmakla görevli ve onları asma hakkına sahip olan uzman memurlar atar. Alexandre Vexliard, VIII. Henri’nin hükümdarlığı döneminde 12 bin gezgin serserinin asılmış olduğunu; Elisabeth döneminde de yılda 400’ünün asıldığını belirtir.⁶²

Böylece, gezgin serserilik sadece başlı başına bir suç olmakla kalmaz, dahası en büyük suçu da oluşturur.⁶³ Bu nihai çözüm yine de sorunu ortadan kaldı-

60 “Déclaration du Roy concernant les vagabons et gens sans aveu”, 3 Ağustos 1764, a.g.e.

61 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XIII, s. 501-511.

62 A. Vexliard, *Introduction à la sociologie du vagabondage*, a.g.e., s. 73. Ayrıca bkz. M. Dobb, *Essai sur le développement du capitalisme*, a.g.e., daha ağır tahminler ileri sürer.

63 Aynı zamanda başka suçlar için, özellikle hırsızlık ve cinayet için de ilave bir faktör ve şiddetlendirici bir koşuldur. Gezgin serseri, istikrarsız yaşamı ve geçim kaynaklarından yoksun oluşuyla, hiç kuşkusuz, yasa ihlal etmeye sıklıkla yönelir. Fakat gezgin serseri konumu onu za-

racak boyutta değildir. Ölümüne mahkûm edilip infaz edilen gezgin serseri sayısı ne olursa olsun, “krallığı istila etmeye” devam edenlerin sayısı yanında gülünç kalır. *Zorunlu çalışmanın*, dünyaya yarar sağlamayan bu kişileri yararlı kılacığı doğruysa, bu sadece daha ılımlı değil, aynı zamanda daha gerçekçi bir cevap olacaktır. Gezgin serserilik hakkındaki yasaların en temel değişmezi de budur. 1367 yılında Paris’te tutuklanan gezgin serserilerin, “ikişer ikişer zincirlenerek” çukur temizlemek ya da tahkimatları onarmak gibi kamusal işlerde çalıştırıldıkları I. François’ın 1516 tarihli bir kararnamesinde belirtilir.⁶⁴ Jacques Cœur tarafından iş yerlerine hizmet amacıyla başlatılan kürek cezası –döneme ve suçun tekerrür miktarına göre beş yıl, on yıl süreyle ya da müebbet– Eski Rejim’in sonuna dek gezgin serserilerin özellikle korktuğu bir mahkûmiyet olacaktı. Krallık personelinin güçlendirme zorunluluğu da ani bir gezgin serseri avına yol açabiliyordu. Örneğin 1529 yılında krallığa ait iki kürek cezası mekânını doldurmak isteyen Dijon belediyesi, bu amaçla “topladıkları” gezgin serserileri de şehirdeki mahkûmlara ekleyerek bunu sağlamıştır.⁶⁵

Sömürgelere sevk, zorunlu çalışmanın bir diğer ifadesi olup 8 Ocak 1719 tarihli kararnameyle yasaladır. Fakat her yakaladığı kişi karşılığında prim alan jandarma, bu önlemin uygulanmasında öyle gayretkeş bir tavır sergiler ki, önlem halk arasında derin bir hoşnutsuzluğa yol açar ve Temmuz 1722 itibariyle kaldırılır. Yine de Eski Rejim’in sonuna dek, gezgin serserileri “devlete yararlı” kılarak “krallığı serserilikten temizleme”yi kendine dert edinmiş çok sayıda “proje yapımcısı” için sık başvurulmuş bir referans olarak kalır. Sorun açık seçik çözümlenmemiştir; çünkü sevk, hem “krallıkta insan kalmamasından” çekinen merkantilizm yanlılarının (Richelieu bu uygulamaya karşıydı), hem de “ayaktakımı”nın sömürgelerde inanç yayma rolü oynamasından korkan sofuların düşmanlığıyla karşılaşmıştı.⁶⁶

ten zanlı durumuna düşürmektedir ve tutuklandığında, onu “azılı hırsız” yaparak hükmü şiddetlendirir (bkz. B. Geremek, “Criminalité, vagabondage, paupérisme”, a.g.e.). 1389-1392 arasında Châtelet kayıtlarının incelenmesi, hırsızlıktan mahkûm edilenlerin sadece %18’inin Paris bölgesinde doğduklarını ya da ikâmet ettiklerini göstermektedir. Mahkûmiyet belgelerinde, “toplumsal konumu olmayan ya da bir senyörün hizmetinde bulunmayan kişi”, “serveti yok, ne kudreti ne malı var”, “memleketin yabancısı”, “her tarafta kalıyor” türünden ibarelere sıklıkla rastlanmaktadır... “Gezgin serseri ve aylak insanlar”, “hırsızlar, katiller, yol kesenler, kadın kaçıranlar, kilise soyanlar, kiralık kabadayılar, hileli zarla kumar oynayanlar, dalavereciler, kalpazanlar ve diğer zararlı unsurlar”dan oluşan halk düşmanları listesinde yer alırlar. Bkz. J. Misrahi, “Criminalité et pauvreté en France à l’époque de la guerre de Cent Ans”, M. Mollat, *Études sur l’histoire de la pauvreté*, a.g.e., c. II içinde, s. 543 ve 546.

64 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XIII.

65 Akt. B. Geremek, *Truands et misérables dans l’Europe moderne*, a.g.e., s. 87.

66 Gerçekten de, Kanada’nın ya da Louisiana’nın iskânına yardımcı olmak için, demografik denebilecek nedenlerle zaman zaman talep edilenler, özellikle düşkünler yurduna kapatılmış kadınlar, tercihen de genç kadınlardır. Rahip (Abbé) Prévost’un romanında Manon Lescaut’nun gönderilişi ve trajik ölümü, bu uygulamanın edebiyata aktarımıdır (*Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut*, Rouen, 1733).

Kapatma yoluyla zorunlu çalıştırma, sorunu çözmek için düzenli olarak savunulan bir diğer önlemdir. Gördüğümüz gibi, başlangıçta gezgin serseriler için önerilmiş olmasa da, genel düşkünler yurdu onları da kabul edecektir. Merkantilizm bağlamında, krallığı güçlendirmek için mevcut bütün işgücünü seferber etme amacı ortaya çıkar. Gezgin serseriler elbette bu politikada özel bir hedeftir: “Uygar şehirlerde hasta olmayan muhtaçları zanaat sahibi yapmak, gezgin serseri ve aylakların bir işe yaramadan durmasını ya da hırsızlık yapmasını engellemek için evler vardır.”⁶⁷ Fakat üzerinde tekrar duracağımız nedenlerle, kapalı kurumlarda zorla çalıştırma her zaman bir fiyasko olmuştur. Genel düşkünler yurdu, eli kolu tutan “hovarda ve tembel yoksullar milleti”ni yeniden sosyalleştiremedi. Olsa olsa, hiçbir imkânı olmayan yaşlılar, deliler, terk edilmiş çocuklar, dışlanmış sapkınlar gibi sefil durumdaki insanların en sefillerine, sefilce yaşam koşulları hazırladı. Muhtaçlar içinde en muhtaç olanların yığıldığı bu mekânlarda bir süre sonra fiilen çalışmak bile mümkün olmayacaktır.

Bununla birlikte, 1764 bildirgesi gezgin serseriliğin mahkûm edilmesini yineleyip teşvik ettiğinde, aynı türden bir düzenek devreye sokulur. Kürek cezasının bu ölçekte uygulanması zor görüldüğünden, 1767 yılında dilenci nezarethaneleri açılır. Bu, özellikle eli kolu tutan muhtaçların zorunlu işlere yerleştirilmesine yönelik özerk bir idari-polisiye yapısıdır. Tutuklanan gezgin serseriler ve dilenciler, ne düşkünler yurdu yetkililerinin ne de sıradan adli aygıtın sorumluluğuna verilir. Bunlar, düzeni korumakla görevli yetkililer tarafından doğrudan doğruya nezarethanelere götürülürler. 1778 tarihli bir raporda belirtildiğine göre, burada yapılan işler “hapishanede verilenin üzerinde, askerde verilenin altında” olacak şekilde ücretlendirilir.⁶⁸

Böylece, sona ermekte olan Eski Rejim de yoğun bir gezgin serseri ve eli kolu tutan dilenci avının damgasını taşır. Jandarma her yakaladığı kişi karşılığında 3 livre primle teşvik edilir. Necker, 1767 yılında tutuklanan kişi sayısını 50 bin olarak tahmin etmektedir. 1768-1772 arasında 111 bin 836 kişi “nezarethanelere girmiş”ken, 1.132 kişi kürek cezasına mahkûm edilmiştir. Bunlar hijyenin, tıbbi bakımın olmadığı sağlıklı binalara yerleştirilmiştir. Ölüm oranı ürkütücü boyutlardadır: yine aynı 1768-1772 yıllarında 21 bin 339 ölüm vakası.⁶⁹ Anlaşılabileceği üzere, düşkünler yurdunda olduğu gibi bu ölüm yuvalarında da çalışma, kurmacadan başka bir şey değildir.

67 E. Cruce, *Le Nouveau Cynée ou le discours de l'État*, Paris, 1623, akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e.

68 Akt. J. Kaplow, *Les noms des rois: les pauvres à Paris à la veille de la Révolution*, Maspero, Paris, 1974, s. 221.

69 Bu rakamların aktarıldığı yer: A. Vexliard, *Introduction à la sociologie du vagabondage*, a.g.e., s. 82. Bütün Paris için rakamlar: 1764-1773 arasında 18 bin 523 tutuklama, J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e., s. 218.

Mercier *Tableau de Paris* [Paris Manzarası] adlı eserinde bu dönemin bilançosunu şöyle çıkaracaktır:

1769'da ve takip eden üç yılda yoksullara karşı öyle vahşice, öyle barbarca davranıldı ki, bunlar insancıl ve aydınlık olarak adlandırılan bir yüzyılda silinmez bir leke olarak kalacaktır. Yardımseverlik ilkeleri tamamen unutuldu, adeta bütün bir yoksul soyu yok edilmeye çalışıldı. Hemen hemen hepsi muhtaçlığın bir suç gibi cezalandırıldığı bir tür hapishane olan nezarethanelerde öldüler.⁷⁰

Turgot 1775 yılında nezarethanelerin çoğunu kapattırır, fakat görevinden ayrıldıktan sonra bu önlem yeniden gündeme gelir. Napoléon 1808 yılında onları yeniden moda yapacağından, önlerinde hâlâ güzel bir gelecek var demektir.

İngiltere, acımasızlıkta belki biraz daha ileriye giderek, benzeri önlem aygıtları sunar. Gezgin serserileri çalışmaya zorlamada en radikal önerileri getiren 1547 tarihli krallık kararnamesini belirtmekle yetineceğiz. Her zaman olduğu gibi, “aylak ve gezgin serseri olan kişiler topluluğun işe yaramaz üyeleridir, daha doğrusu kamunun düşmanlarıdır” tespitinden yola çıkan VI. Edward, hiçbir geçim kaynağı olmayarak, üç günden fazla çalışmadan kalan herkesi yakalama emri verir. Herhangi bir iyi yurttaş bu bahtsız iki yargıcın karşısına çıkarabilir. Bu yargıçlar, “söz konusu aylağın alnını kızgın çelik yardımıyla V harfiyle derhal damgalatacaklardır.”* Ayrıca aylakça yaşayan kişi, onu takdim eden kişiye [yani, ihbar edene] teslim edilecektir; böylece onun sahibi olacak ve söz konusu köleyi kendisinin, çalışanlarının ya da hizmetçilerinin emrinde iki yıl boyunca kullanabilecektir.⁷¹ Yani gezgin serserilik hakkındaki yasalar, Rönesans'ın ortasında köleliği İngiltere krallığına geri getiriyordu. Sömürülebilir ve angarya yüklenebilir kişi olan gezgin serseri kırbaçlanabilirdi, zincire vurulabilirdi, hapse atılabilirdi, sahibi tarafından kiralanabilirdi, sahibinin ölümü halinde bir mal olarak mirasçılara aktarılabilirdi. Eğer kurban bir kez kaçarsa, cezası ömür boyu köleliğe çevriliyordu; ikinci kaçma teşebbüsünde ise ölüm cezası veriliyordu.

Gezgin serseriler ve proleterler

Fakat gezgin serseriler gerçekte kimdir? Talan ve yağmayla yaşayan, insanların mallarını ve emniyetini tehdit eden, toplumsal düzenin sınırında dola-

70 Bkz. O. H. Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France*, a.g.e., s. 232.

(*) Bu, gezgin serseri yani “vagabond” sözcüğünün ilk harfidir – yay.haz.n.

71 Akt. A. V. Judges (ed.), *The Elizabethan Underworld*, Londra, 1965. Bu önlemin, ya acımasızlığı yüzünden ya da uygulanma güclüğü yüzünden 1550'de geri çekildiğini eklememiz gerekir.

nan tehlikeli leş yiyciler midir? Aslında tam da böyle gösterilirler ve bu temsil, maruz kaldıkları olağandışı muameleyi meşrulaştırır: Toplumsal sözleşmeyi –çalışma, aile, ahlâk, din– bozmuşlardır ve kamu düzeninin düşmanıdırlar. Bununla birlikte, eli kolu tutan dilenci konusunda yapmaya çalıştığımız gibi, bu gezgin serseri tasvirini de yapısöküme uğratmak ve içerdiği sosyolojik gerçekliği gözümüzde canlandırmak mümkündür. Gezin serserilik, o dönemde sui generis bir durumdan ziyade, aslında kırsal kesimde olduğu kadar şehirlerde de sıradan halkın önemli bir bölümünün ortak kaderi olan geçici iş ilişkisinden ve toplumsallık ağlarının kırılganlığından beslenen bir mensubiyet yitimi sürecinin uç noktasıdır.

Örneğin, Eski Rejim'in hemen bitiminde, Soissons'daki dilenciler nezarethanesine kapatılanların sosyolojik profili neydi? Söylediğimiz gibi, nezarethaneler özellikle gezgin serserileri ve benzerlerini (eli ayağı tutan dilenciler) kabul etme iddiasındaydı. Soissons'daki nezarethaneye Devrim'in arifesinde 854 kişi kapatılır. Nezarethane müdürü bunların 208'ini "çok tehlikeli", "toplumun baş belası" olarak niteler: 28 "dağlanmış" gezgin serseri ve 32 "evi barkı olmayan" gezgin serseri, elli kadar deli kadın ve erkek, kral emriyle tutuklanmış 20 kişi, "evsiz barksız ya da firarı" 32 asker. Yani, dönemin tahayyülünde, altmış kadar "gerçek" gezgin serseri. Ama özellikle iki büyük grup nezarethanede bulunanların üçte ikiden çoğunu oluşturmaktadır: "bir noter hariç" 256 "kol işçisi" ve 294 "geçim kaynağı olmayan tarım işçisi."⁷² Nezarethanede kalanların büyük çoğunluğu, eşit dağılımla, kentsel ve kırsal bir alt-proletaryanın temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu işçiler hiç kuşkusuz işsizdir. Peki ama bunlar yine de dilenci ve "meslekten" gezgin serseri midirler? Muhtemelen içlerinden çoğu bizim bugün az çok uygun bir iş arayan "düşük vasıflı işsiz" diye adlandırdıklarımıza benzer. Elbette, dar anlamda işsizlikten söz etmek için, 20. yüzyılın başında modern ücretlilik ilişkisini oluşturan koşulların bir araya gelmesini beklemek gerekecektir (bkz. 7. Bölüm). Yine de, bir sonraki bölümde doğrulanacağı gibi, çalışma özgürlüğü üzerinde değil, çalışmaya zorunlu kılınma üzerinde temellenen bir üretim sistemi örgütlenmesinin sonucu olan işsizlik durumları daha önceden de vardır.⁷³ Gezin serserilik bu durumların sınır simgesini temsil eder. Montlinot da itirafta bulunurken bundan başka bir şey söylemez: "Önceki tutanaklarda, terzilerin, ayak-kabıcıların, perukacıların, dokumacıların en yersiz-yurtsuz meslekleri icra ettiklerini ve çoğu zaman işsiz kalmaya mahkûm olduklarını gösterdik."⁷⁴

72 C. A. J. Leclerc de Montlinot, "État actuel du dépôt de mendicité de la généralité de Soissons, Compte, année 1786", *Essai sur la mendicité*'ye ek, Paris, 1786, s. 57-59.

73 Ücretli emek meselesine antropolojik bir yaklaşım için, modern ücretlilik ilişkisinin yerleşmesinden önce görülen bu türden yarı-ücretlilik ilişkilerini asgari kesinlikle nitelemenin zorluğu ve aynı zamanda da gerekliliği nedeniyle 3. Bölümdeki açıklamaları yaptım.

74 C. A. J. Leclerc de Montlinot, "État actuel du dépôt...", *a.g.e.*, s. 59.

Keza, gezgin serseriliğin bir diğer özelliği olan iradi gezginlik, ikâmetten ve toplumsallığın genel kurallarından kesin kopuş, bu bahtsızlar içinde yalnızca bir azınlığa özgüdür. Kuşkusuz, eğer 1764 kararnamesi düzgün uygulanmış olsaydı, “ikâmetlerinden yarın fersah”tan fazla mesafede tutuklanırlardı. Fakat geri kalan çoğunluğun, kuşkusuz sefalet yüzünden ve bir iş arayışıyla uzaklaşmak zorunda kaldıkları bir ikâmetleri bir yerlerde olmasaydı, Soissons nezarethanesi envanteri “evsiz barksız” 32 gezgin serseriye ayırt eder miydi? Aslında, sanayi-öncesi toplumda gezgin serseriler, göçmenlerin dengidir: Kendi “memleketleri” dışında hayatta kalma imkânı aradıkları için birer yabancılardır. Örneğin 1750 yılında, gezgin serserilik nedeniyle Bicêtre’e kapatılan 418 erkeğin 35’i Parisli, 58’i de Paris’in kenar mahallelerini kapsayan yakın civardandır. Diğerleri her bölgeden gelmişlerdir ve genellikle birkaç aydır Paris’te bulunmaktadır.⁷⁵ Böylece, “senyöre bağlı olmayan”larla aynı görülmüşlerdir; tabii eğer saygın kişiler bir “boyunduruk” belgesi imzalamaz ve kapatılan gezgin serserilere güvence vermezse... Meaux’ya kapatılan bir gezgin serseri için Auvergne’li hemşehrilerinin imzaladığı onay belgesi buna örnektir: “Yıllardan beri her mevsim kasabasından ayrılarak, çalışması ve ustalığı karşılığında hayatını kazanmak için yabancı bölgelere gitmeyi ve karısı Marie Auzany’ye ve altı çocuğuna geçinmeleri için gerekenleri getirmeyi alışkanlık edinmiştir. [...] Jacques Verdier isimli bu şahıs, her ilkbaharda evine geri dönüp kendi küçük tarlasını eker ve elinden geldiğince toprak işleriyle ilgilenir. Onun dürüst biri olduğuna inanıyoruz; onun dilencilik yaptığını ne gördük ne duyduk.”⁷⁶

Bu bahtsızın şansı tutuklandığı haberini köyüne ulaştırabilmiş olmasıdır ve iki saygın hemşehrisinin ona sahip çıkıp Meaux’ya mektup yazma zahmetine katlanması da bir şanstır. Fakat doğduğu köye düzenli olarak geri dönen bu mevsimlik işçiden daha geçici çalışma koşullarında bulunduklarından, benzer durumda böyle bir yardım göremeyen kaç kişi vardır? Yollar da dolanan bir bahtsız himayesine almayı kim dert edinir? Topluluk bağları parçalanır ve yakın çevrenin desteği giderek azalırken, güzergâh da uzayıp gider. Hayal mahsulü tasvirinden farklı bir gezgin serseri profili şöyle çizilir: “Meslekler”⁷⁷ çerçevesinde çiraklık yapmamış, vasıfsız, fırsat bulduk-

75 Bkz. J. Kaplow: *Les noms des rois*, a.g.e., s. 222.

76 A.g.e., s. 228. Tutuklanan gezgin serserilere iş bulma yükümlülüğünü üstlenen saygın kişilerin imzalaması gereken “boyunduruk” belgeleri hakkında bkz. C. Paultre, *La répression du vagabondage et de la mendicité sous l’Ancien Régime*, a.g.e. Bu uygulamanın bir işgücü piyasasının kaba halini oluşturmaya katkıda bulunduğu söylenebilir: Bir itaat mektubu imzalayarak, bir “gezin serserinin” işvereni olunabilir ve onu kendi hesabına çalıştırmak mümkün olabilir. Fakat bildiğim kadarıyla, bu kendine özgü iş “sözleşmesi”nde “çalışan kişi”ye hiçbir manevra alanı bırakmayan bu uygulamanın etkisini değerlendirme imkânımız bulunmuyor.

77 Korporatist yapılarla düzenlenmiş mesleklerdeki lonca üyelerinin durumu gerçekten farklıdır (bkz. bir sonraki bölüm). Lonca üyelerinin “Fransa turu” geleneği çok daha geç dönemli olsa

ça çalışan, ama çoğu zaman tesadüfen bulduğu ufak tefek işler peşinde koşan, uzun yolculukları sırasında adım adım toplumsallıktan kopan ve gezginlik güzergâhının talihsiz bir anında adaletin pençesine düşen yoksul biri.

Gezgin serserinin yeniden oluşturduğumuz bu sosyolojik gerçekliği, 14. yüzyıldan Eski Rejim'in sonuna dek süren dönemin bütünü için geçerli gözükmektedir. Bir sonraki bölümde görüleceği gibi, bunun nedeni, hiç dönüşüm olmaması, daha doğrusu çalışmanın örgütlenme biçimlerinde önemli yer değiştirmeler görülmemesi değildir. Gezgin serserilerin durumunu yeniden tasarlarken ya da bu konuda bir tahminde bulunurken, 1768'de Beaujolais'de tutuklanan bir duvarcı ustasının ifadesiyle küçük mesleklerin "iş aramak için ülkeyi dolaşan"⁷⁸ güç durumdaki temsilcilerinin hem coğrafi hem de mesleki bu hareketliliği her zaman ve her yerde karşımıza çıkar. Jean-Pierre Gutton, yazgıları giderek kötüleşen Lyon bölgesindeki sıradan insanların dünyasını gayet kesin analiz ederken, vasıfsız işçilerin, tekne kaptanlarının, küfeli küfesiz hamalların, seyyar satıcıların, mevsimlik tarım işçilerinin, kendilerine yer arayan hizmetçilerin, terhis edilmiş askerlerin katettiği bu engebeli güzergâhların çoğunu gösterir. Tutuklanan gezgin serserilerin neredeyse tümünün bir mesleği vardır.⁷⁹ Genellikle artık kendilerini beslemeyen topraktan gelirler. Örneğin 1724 yılında Villefranche yakınlarında tutuklanan Velayli şu köylü, Beaujolais'ye, "toprakta çalışmak, evlere hizmet etmek ve ne iş bulursa onu yapmak" için gelmiştir, "çünkü ağabeyinin ambarcılık yaptığı yerde ona uygun iş yoktur."⁸⁰

Köklerinden koparılmış bu köylüler genellikle şehre gelirler. Şehre dahil olmaya çabalarlar, bunu başaramazlar ve yeniden yola koyulurlar. Birkaç yılın sonunda, bahtsızlıkları artık hiçbir aidiyet bağlarının kalmamasından kaynaklanan kırsal ya da kentsel unsurları birbirinden ayırmak güçleşir. Gutton, aynı türde veriler sunan bir başka eserde şöyle söyler: "Bu incelemeden çıkan sonuç, hiçbir mesleği olmayan, dalavereyle yaşayan gezgin serserilerin aslında küçük bir azınlık oluşturduğudur. İçlerinden çoğu, toplumsal

da, tanınmış meslek üyeleri, her şehirdeki loncalarca kabul edildiklerinde daha korunaklı bir coğrafi hareketlilik içinde olabiliyorlardı.

78 Akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres, l'exemple de la généralité de Lyon*, a.g.e., s. 154 ve devamı.

79 1769-1778 arasında Lyon'da tutuklanan 278 gezgin serserinin sadece dördü "meslekten dilenci" olarak sınıflandırılmıştır. Buna karşılık 88 toprak çalışanı ve farklı zanaatkarlık mesleklerini temsil eden 138 kişi (özellikle tekstil, giysi ve inşaat), ayrıca 19 hizmetçi, 14 seyyar satıcı, 5 eski asker, 3 denizci, 3 okul öğretmeni, bir viyola çalgıcısı, bir keşiş, bir hacı, bir eski forsa bulunur... (J.-P. Gutton, a.g.e., s. 162). Kuşkusuz, tutuklanan gezgin serseriler kendilerini "aylaklar" yerine işsiz birer işçi olarak gösterme eğiliminde olmalıydılar. Fakat tersine, jandarma da her mazereti kabul edemezdi. Paris bölgesi için benzer veriler: M. Boulant, "Groupes mobiles dans une société sédentaire: la société rurale autour de Meaux aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Les marginaux et exclus de l'histoire*, a.g.e.

80 J.-P. Gutton, *La société et les pauvres...*, a.g.e., s. 170.

ve bireysel koşullar nedeniyle yollara savrulan sıradan insanlardır.”⁸¹ Bu sonuç, Bronislaw Geremek’in Ortaçağ için daha önce çıkarmış olduğu sonuca gönderme yapar: “Marjinalliğe kayış, renkler arasındaki ton geçişlerine benzer; toplum ile toplumun marjları arasında, yerleşik kurallara uyan birey ve gruplar ile bunları ihlal edenler arasında sabit sınırlar yoktur.”⁸²

Gutton’un sözünü ettiği ve insanları gezgin serserilik durumuna düşüren bu “toplumsal ve bireysel” koşulları daha yakından analiz etmek gerekir. Gezin serserilik, hem toplumsal yapıdan kopma [*désocialisation*] hem de bir sefalet dramıdır. Gezin serseri, bu dünyayla temasını yitirmiş gibi yaşar. Eski aidiyet bağlarını bozan ve yoksulluğa bir de yalnız ve desteksiz olmayı ekleyen şey nedir? Elimizdeki belgeler, mensubiyet yitimine yol açan bu gezginlik yazgısının daha kişisel bu diğer boyutunu incelemeye pek elverişli değildir. Bununla birlikte, tarihsel çalışmalar bu türden sorular sorarak tekrar okunduğunda, anlamlı birkaç işaret görmek mümkün olur. Örneğin Gutton, Lyon şehrinde, “şehri terk etmiş” anne babaların bıraktığı çocukların dosyalarını inceler. Elbette “çocukların sorumluluğu fazla gelen”, hiçbir şey bırakmadan çekip gitmiş çiftin sefaletini saptar. Fakat parçalanmış ailelerin, terk edilmiş kadınların, dul kadınların ve özellikle dul erkeklerin oranının yüksek olduğunu da fark eder. “1779 yılında, terk edilen yirmi çocuğun altısı, ayrılmamış ama yoksul çiftlerin bıraktığı çocuklardır; ikisi dul kadınlarca, sekizi ise dul erkeklerce terk edilmiştir.”⁸³

“Hangisini seçeceğimi bilemediğimden, hepsini terk etmeye karar verdim.” Kocasından dört yıl önce terk edilmiş bu işçi kadının umutsuzluğu,⁸⁴ yaygın yoksulluğun mutlak sefalet halini aldığı bu düşünüş anını yeterince iyi açıklıyor. “En yoksullar” –günümüzde sevimli bir örtük ifadeyle böyle denir– fiilen her şeyden yoksundurlar. Tarihyazımı bunlarla ilgili sadece bölük pörçük veriler sunmaktadır –tutuklanan gezgin serserilerin sorguları, kilise kayıtlarında *post mortem* [ölümden sonra] kayda geçmiş bilgiler. Fakat bunlar genellikle bütün bir yaşamın dramını anlamamızı sağlar. “20 Temmuz’da, kasabadaki Jean Thomas’ın evinde, Limoges yakınlarındaki Saint Léonard’da, Grenoble’dan gelip duvarcılık yapmakta olan 30 yaşlarında bir adam öldü; ayın 21’inde, dinî işlemler yerine getirilerek gömüldü.”⁸⁵

1694 yılının hasat zamanı Beaujolais’deki küçük Saint-Julien-la-Vêtre kilisesinin papazı tarafından düşülen bu kısa not, kuşkusuz yüz binlerce gezgin

81 J.-P. Gutton, *L’État et la mendicité dans la première moitié du XVIIIe siècle*, Centre d’études foréziennes, 1973, s. 198.

82 B. Geremek, “Criminalité, vagabondage, paupérisme”, a.g.e., s. 346.

83 J.-P. Gutton, *La société et les pauvres...*, a.g.e., s. 128. Fransa’nın diğer şehirlerinde aynı tür işaretler için bkz. O. H. Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France*, a.g.e., s. 122 ve devamı.

84 J.-P. Gutton, a.g.e., s. 133.

85 J.-P. Gutton, a.g.e., s. 163.

serserinin biyografisine ilâştirilebilir; tabii eğer bu biyografileri yeniden oluşturmak mümkün olabilirse; çünkü gayet bariz nedenlerle, geride pek az yazılı iz bırakmışlardır. Yine de, hayatı bir ambarda son bulmuş bu bahtsızın, kuşkusuz sefalet ve yalnızlık içinde, ama kilisenin kutsamasıyla bu dünyadan ayrılma şansı olmuştur, çünkü manevi bir cemaate bağlıdır. Genellikle bize ulaşan tanıklıklar bir mahkûmiyet belgesidir; çünkü gezgin serserilik, suçluluk anlamına geliyordu ve başka suçlar işlemeye yöneltiyordu. Fakat bu durumda bile, gezgin serseri topluluğunun suçlanan kesiminin taşıdığı olumsuz imajı nispileştirmek gerekir. 14. ve 15. yüzyıllarda Paris'e taşınan mahkûmiyet kayıtlarını analiz eden Bronislaw Geremek, Ortaçağ'dan 18. yüzyıl sonuna dek bütün bir dönem için geçerli olabilecek bu yorumu doğrular:

Adli belgelerde bulduğumuz kategorilerin özelliği, hareketlilik, bir efendiyeye kısa süreli bağ, çalışılan işlerin, iş yerlerinin değişkenliği ve sıklıkla işveren değiştirmedir. Bu son grupta yoksullaşmış zanaatkarlar ve köylüler, ayrıca gençler de yer alır [...] bunların her zamanki değişmez durumu, emekgüçlerini kiralamalarıdır.

“Çalışma dünyası ile suç dünyası arasındaki sınırın akışkan niteliği”nin, bir suçlu “çevresi” anlamında örgütlü bir “çevreden” bahsetmemizi engellediğini de ekler.⁸⁶ Gerçek analiz birimi, ancak uç kesimi suça eğilimlilik gösteren, gezgin serseriliğin bulanık bölgesinden beslenen (bu bölge de çalışma ilişkilerinin geçiciliğinden ve toplumsal bağların kırılabilirliğinden oluşan daha geniş bir korunmasızlık bölgesinden beslenir) yüzergezer kümeden oluşur.

Baskı, caydırma, önlem

Amacımız gezgin serserileri masum göstermek değildir. Elbette içlerinden kimileri tehlikelidir. Bunlar kimi zaman talancı çeteler halinde toplanmış ve haraçla yaşıyorlardı; aynı zamanda –neden olmasın?– sefih, şehvet düşkünü, yasak zevklere ve kumara kendini vermiş ve çetin çalışmanın yasasına bağlanmak yerine aylak bir yaşamı “seçmiş” –genellikle çok pahalıya mal olan böyle bir tercihin ne kadar “özgür” bir tercih olduğundan kuşku duysak bile– gezgin serseriler de vardı. Fakat benim saptadığım nokta sanırım şu: Tamamen toplumsallık dışı ve tehlikeli olma şeklindeki genel gezgin serseri ka-

86 B. Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*, a.g.e., s. 115. Döneme dair aynı türden veriler için bkz. J. Mistraki, “Criminalité et pauvreté en France à l'époque de la guerre de Cent Ans”, a.g.e. J. Mistraki'nin incelemesi, bu hareketlilik sorunsalının 14. yüzyılın ortasında başladığını doğrulamaktadır. Yüzyılın ilk yarısında, sanıklar genellikle Paris bölgesinde ikâmet ediyordu ve kanlı cinayetlerle şiddet eylemleri yaygındı. Yüzyılın ikinci yarısında suç eylemleri önemli oranda artarken, hırsızlıklar öne çıkar ve mahkûmların çok büyük çoğunluğu ailevi ya da yerel bağ olmayan yabancılarıdır (sadece %18'i yerli halktıdır).

tegorisi bir kurmacadır. İstikrar bozucu, aşırı bir toplumsallık dışı kesimin varlığından yola çıkarak saptanmış bu tasarım, yoksul ve değer verilmeyen “masum” kalabalığı bir tür yüz kızartıcılık kisvesiyle örter. Fakat onları masum olarak nitelemek saflıktır. İnsanın hiçbir şeyi yoksa, geçim imkânı yoksa, işsiz ve korunmasızsa gerçekten masum olabilir mi? Gezgin serserilere reva görülen uygulama bunun böyle olmadığını kanıtlar.⁸⁷

Bu negatif gezgin serseri paradigmasına dair kurgu bir iktidar söylemidir. Benim bundan anladığım, bu kurgunun öncelikle bu toplulukların idaresiyle görevli sorumlulara ait bir olgu ve bu idarenin aracı olduğudur.⁸⁸ Gezgin serseri karşısındaki baskıcı politika, çözüm içermeyen bir durumun çözümünü temsil eder. Kendi yerlerinde olmadıkları için çözümsüz sorunlar yaratan, ama toplumsal yapının hiçbir yeri kendi yerleri olmayan bireyleri ne yapmalı? Gezgin serserinin mahkûm edilmesi, bir duruma hoşgörü göstermenin imkânsızlığı ile onu derinden dönüştürmenin imkânsızlığı arasındaki en kısa yoldur. Sanayi-öncesi toplumlarda, sağlıklı ve hareketli haldeki muhtaçların yarattığı sosyal sorun, polisiye bir sorun olarak ele alınabilir ancak. Bu tercih, sorumlu merciler açısından, varolma, başka deyişle duruma karşı koymak için bir davranış hattı oluşturma yönünde gösterilen ilk çabadır; çünkü başka çare yoktur. Baskı, her seferinde etkisizliğini kanıtlasa da, yine de zorunlu olacaktır. Fakat bazı sorumlular burada ele alınan sorunun karmaşıklığı karşısında bir tür güç gösterisine gidildiği yönünde en azından kuşku duymaktadır. “Emniyet müdürü Bay Aubert, bir mesleğe alışmış insanların başka bir meslek seçmelerinin çok zor olduğunu söyledi ve eğer kendilerine uygun bir meslek bulamazlarsa, yine de kötü nitelikte ve durumda olmakla ünlenmezlerse, ona göre, bir başka yaşam tarzı bulmaları gerektiği konusunda onları uyarmak doğru olur”: Rouen’deki bir belediye meclis üyesi, “aylakları, gezgin serserileri, sağlıklı ve eli ayağı tutan yoksulları, yabancılara şehir dışına atma” kararına bu sözlerle karşı çıkar.⁸⁹ Fakat işbölü-

87 Burada, 16. yüzyılda Batı Avrupa’da belirleşlerinden beri sorun yaratmış olan Çiganların, Çingenelerin, “Mısırlılar”ın, “Bohemyalılar”ın durumundan söz etmiyorum. Kimi zaman “dilenci” ya da “soydan gezgin serseri” olarak adlandırılan bu kesimlerden özellikle çekinilmiş ve onlara baskı uygulanmıştır. Fakat bu göçebelik durumu, yerli kültüre yabancı ve –analiz ettiğim gezgin serserilerden farklı olarak– asla entegre edilememiş gruplara özgüdür. (Yazarın yine de gezgin serserilik olarak adlandırdığı) göçebelik hakkında bkz. M. Gongora, “Vagabondage et société pastorale en Amérique latine”, *Annales ESC*, 1966, no. 1.

88 Halk açısından gezgin serseri tasviri çiftenlamalı ve genellikle olumlu gözükmektedir. Halktan çevrelerin, özellikle de gezgin serserinin ya da tutuklanan dilencinin tarafını tutan şehirlerdeki küçük meslek sahiplerinin suç ortaklığına dair tanıklıklar boldur (bkz. A. Farge, “Le mendiant, un marginal?”, *a.g.e.*). Fakat tersi tutumun işaretleri de, özellikle kırsal kesimde mevcuttur. Ferdinand Dreyfus 1789 defterlerinin (fakat kimin tarafından yazılmışlardı?) “yıkıcı felaket, krallığın korkunç cüzzamı” dilencililiği ve “gezgin serserilerden oluşan toplumun değersizleri, haydutlar”ı teşhir etmekte hemfikir olduklarını belirtir (*Un philanthrope d’autrefois. La Rochefoucauld-Liancourt*, Plon, Paris, 1903, s. 144).

89 Akt. B. Geremek, *Truands et misérables*, *a.g.e.*, s. 168.

münün egemen çerçeveleri içinde “bir başka yaşam tarzı” nasıl düzenlenebilir? Hele ki bu sırada yani 1524’te Rouen zanaatkârlarının sayıca artışı bir krize neden olmuşken?

Dönem insanların gezgin serseriliğin ardına gizlenen genel sosyal sorunu kimi zaman sezdiklerini gösteren bir diğer işaret. Rhône jandarma teğmeni 1776 yılında şunu belirtir: “Bütün gezgin serserilerin hasat zamanı çalıştıkları ya da çalışıyor gibi gözüktükleri sabittir, fakat böyle bir çalışma sadece dönemselidir ve onlara işçi dememiz için yeterli kabul edilemez.”⁹⁰ Fakat bu insanlar açısından, “işçi denmesi için yeterli” iş hangisidir ve hangi koşullarda bu işe sahip olurlar? Onları teşvik etmek ne baskı merciinin ne de gezgin serserinin elindedir. Gezgin serserilerle ilgilenen polis, başka bir imkân olmadığından olayların akışı üzerinde az da olsa ağırlık koyabilecek –sorunun kapsamı dikkate alındığında marjinal kalan– tek önlemdir.

Baskı uygulama tercihinin haklı çıkarmak için ikinci gerekçe. Her tür maceraya açık, istikrarsız bu toplulukların varlığı kamu düzeni için bir tehdit oluşturur. Gezgin serserilik ile suça eğilimlilik arasındaki bağa sayısız kaynak tanıklık etmektedir. Gezgin serseriler sadece bireysel olarak suç işlemekle kalmazlar, fakat onların temsil ettiği güvensizlik, kolektif bir boyut da kazanabilir. Kırsal haraca bağlayan ve kimi zaman örgütlü haydutluğa varan grupların oluşumuyla, keza halk isyanlarına ve “heyecanlarına” katılımları yoluyla, her şeyden kopuk ve dolayısıyla hiçbir şeye bağlı olmayan bu gezgin serseriler, toplumsal istikrarsızlık yönünde –gerçek ya da hayali– bir tehlikeyi temsil ederler. 1777 yılında Dijon Akademisi’ne sunulan tebliğleri sentezleyen raporun güçlü bir şekilde belirttiği gibi: “Yeniliklere susamış, cüretkâr ve kaybedecek bir şeyleri olmadığından daha da girişkenler ve her gün cezalandırılmayı hak ettikleri fikrine alışkınlar; devletlerde ortaya çıkacak devrimlere ilgi duyuyorlar ve kargaşa çıkarmaya elverişli her fırsatı coşkuyla karşılıyorlar çünkü bu, durumlarını değiştirebilecek tek şey.”⁹¹

Proleter üzerine o ünlü “zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan” ifadesinin ön hali olan bu yargı, ortaya atılan sorunun “devlet devrimleri” haricinde Eski Rejim toplumunun yapısı içinde çözümsüz kaldığını kabul eder. Mensubiyet yitiminin rolünü de değişim faktörü olarak kabul eder; hiçbir şeyi olmayan ve hiçbir şeye bağlı olmayan kimse, olayların mevcut haliyle kalmaması için bir şeyler yapmaya yönelir. Koruyacak hiçbir şeyi olmayan kimse, her şeyi kaybetme riskini göze alır. 19. yüzyıl proletaryasına genel olarak atfedilen “tehlikeli sınıf” rolünü o dönemde gezgin serseriler üstlenmiştir. Aynı zamanda bu tehlike hayalileştirilmiştir: Halk isyanlarına ve

90 Akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e., s. 157.

91 *Des moyens de détruire la mendicité en France*, a.g.e., s. 17.

heyecanlarına dair bazı analizler, gezgin serserilerin ve “ayaktakımı”nın oynadığı rolün sürekli abartıldığını göstermektedir.⁹²

Böylece gezgin serseriliğin topyekûn suçlu gösterilmesi, serserilerin çoğunluğunun gerçekten potansiyel suçlu olup olmadığı konusunda düşünülmeksizin kendini dayatabilmiştir. Gezin serseri paradigması, gezgin serseriliğin sosyolojik gerçekliğiyle örtüşmek durumunda değildi. Gerçekten de, dilenci ya da gezgin serseri olarak etiketlenmiş kişilerin çoğunluğunun aslında sefaletin ve toplumsal tecridin, iş bulamamanın ve yakınlarından destek görememenin yönlendirdiği zavalılar olduğu bilgisi, sanayi-öncesi toplumlar çerçevesinde hiçbir somut politikaya varamazdı. Buna karşılık, gezgin serseriyi azami ölçüde damgalayarak, gerçekten tehlikeli gezgin serserilerin bir kısmının neden olduğu anlık kargaşalara karşı koyacak yönetsel ve polisiye imkânlar sahip olunabiliyordu. İstihdam edilmeyen kişilerin, ücretleri düşürmek için hangi ücrete olursa olsun çalışmaya mecbur edilmesi, o dönemde işgücü piyasasının yerini tutan şey üzerinde de az çok bir ağırlık oluşturabiliyordu.⁹³ Fakat [serserilerin suçlu gösterilmesinin] asıl amacı, özellikle güç durumdaki tüm diğer bireylerin aynı yolu benimsemesini engelleyecek ve bunun ötesinde, sefaletin ve istikrarsızlığın pençesindeki topluluklara yönelik ikna edici ve önleyici işleve sahip bir paradigma inşa etmektir. Bu amaç kimi zaman şaşırtıcı bir kinizmle ifade buluyordu. Örneğin genel müfettiş, idare memurlarına gönderdiği mektubunda 1764 tarihli kararnamein uygulanmasında şunları öğütüyordu:

Bununla birlikte, hapishaneleri ve nezarethaneleri aşırı doldurmamak için ve bu insanların büyük bölümünün sürdürdükleri suç hayatını terk edecek zamanı onlara vermek için bu operasyona [gezin serserileri tutuklamak] çok büyük ihtiyatla girişmenizi size öğütlerim. Bu gözlemlere göre, jandarmaların aynı anda az sayıda gezgin serseri ve dilenci tutuklamaları gerekir; hatta belki de sağlam dilencilerden çok sakat dilencilere yönelmelidirler, çünkü

92 Bu durumların bazılarının eleştirel bir analizi için bkz. G. Huppert, *After the Black Death, a Social History of Early Modern Europe*, Indiana University Press, 1986. Aynı fikir çerçevesinde, Emmanuel Le Roy Ladurie, 1579 yılında Dauphiné'nin bir bölümünde çıkan isyanda bir tür kırsal ve kentsel seçkin tabakasının başat bir rol oynadığını saptır (*Le Carnaval de Romans*, Gallimard, Paris, 1979). Genel kural olarak, ya en marjinal unsurlar anlık şiddet patlamalarına neden olurlar, ya da daha örgütlü hareketlerde kendilerine önce vasıfsız kitle, ardından da günah keçisi rolü biçilir ve ilk önce feda edilirler. Gezin serseriler sanayi-öncesi toplumları etkilemiş toplumsal hareketlerde derin bir iz bırakmamış gözükmektedir.

93 Hata payı bir yana, bunun ekonomik etkisini ölçecek imkân pek yoktur. Yine de bu etkinin cılız olduğunu ya da her koşulda bu amacın söz konusu politikaların anlamını ortadan kaldırmadığını düşünüyorum. Marx ya da Simiand gibi ekonomistler, kuşkusuz sanayi-öncesi kapitalizmin bir mantığı olduğunu söylerler ve ona ancak çok sonraları sahip olacağı sosyal mevzuattaki dönüşümleri kendi yararına yönetme gücü atfederler –ki bunu tartışmak gerekir. Bu noktalar üzerinde bkz. sonraki iki bölüm.

sakat dilencilerin çalışma imkânı olmadığından, onların dilencilik yapmasını engellemek daha güçtür ve sakatların bile tutuklandığını gören sağlam dilenciler daha fazla korkarak bir meslek edinmekte daha kararlı olacaklardır.⁹⁴

Bu önlemlerin ardındaki olası gerekçeler tamamen bilinçli olarak tersine çevrilir (nezarethanelerde yer ya da imkân yokluğundan, en zararsızlar karşısında en tehlikeli unsurları –hoşgörü göstermek pahasına da olsa– etkisizleştirmek) ve öncelikli olarak hiç tehlike oluşturmayacak sakat dilenciler üzerinde baskı uygulanır. Bu, esas hedefin isabet alan hedef olmadığını ve bu politikaların caydırıcı niteliğinin, doğrudan etkilerinden fazla olduğunu açıkça ortaya koyar.

Fakat dönemin bütün yazarları arasında rahip Montlinot, bu gezgin serseriliği sosyopolitik bakımdan belki de en derinden kavramış kişidir. Montlinot aydın biridir. Kurumlaşmış zorunlu çalışmanın tamamen liberal bir eleştirisini geliştirmiştir (bu konuya tekrar döneceğim). Devrim'in başında, Kurucu Meclis'in oluşturduğu Dilencilik Kükünü Kazıma Komitesi'nin çalışmalarına katılacaktır. Bununla birlikte 1786 yılında şunları yazar:

Bu can sıkıcı koşullarda tutuklanmış [birçok suistimale neden olan ünlü 1764 kararnamesinin uygulanmasıyla yapılan tutuklamalardır bunlar] birçok kişi, kötülük eğilimlerinden kurtarıldıklarını itiraf etti. Parasızlık aşırı bir ihtiyacın habercisidir. Bu ezici koşullardaki her insan, dolandırıcı ya da suç işlemeye eğilimli biri olmanın eşigindedir. Bu nedenle hükümet suçu önlemeli ve olası bütün imkânlarla yurttaşların huzurunu sağlamalıdır. Barınacak yeri, geçim kaynakları olmayan kişi, ihtiyaçlarını karşılayamaz, özgür olmaktan çıkar; gücün etkisi altındadır, suç işlemekten tek adım atamaz. Nihayet, sert bir ifadeyle, uzun süreden beri her türlü yardımdan yoksun kalan kişinin bahtsız biri olduğunu, onu tutuklamanın adaletsizlik olduğunu varsa-yanlar varsa, bu durumda evet bu politik adaletsizliği yapmak zorundayız ve hiçbir şeyi olmadığından her şeyi göze alabilecek kişileri yollarda avare dolanmaya bırakmamalıyız.⁹⁵

Bir hukuk devletinin bakış açısıyla bu “politik adaletsizlik”, gezgin serserilik ve sağlıklı dilencilik karşısında Eski Rejim'in bütün politikalarında görülür. Fakat *reelpolitik* bakış açısından bu, tersine bir bilgelik alameti değil midir? Baskıcı müdahalelerin marjinal ve sapkın –ya da böyle sunulan– bir topluluk üzerine odaklanmasıyla, kitlesel sefalet karşısında topyekûn ve olumlu bir politika geliştirmenin imkânsızlığı en azından zımnen kabul edilmektedir. Fakat bu özelleşmiş müdahalelerin daha genel bir caydırıcı etkisi olacağı

94 Akt. C. Paultre, *La répression de la mendicité et du vagabondage, a.g.e., s. 397.*

95 C. A. J. Leclerc de Montlinot, *Essai sur la mendicité, a.g.e.*

umulabilir.⁹⁶ Dolayısıyla, gezgin serseriler ve sağlam dilenciler karşısındaki politikalar, sadece açıkça ifade edilmiş hedeflerine göre değerlendirilemez. Gerçekte bu hedef zaten bir ütopyadır: gezgin serseriliğin kökünü kazımak. Bu bakış açısından, söz konusu politikalar tam bir yenilgidir; gezgin serseri sayısındaki artış her saptandığında yinelenen ve bu artışı gerekçe göstererek doğrulanan bir yenilgi. Fakat eğer bu politikaların, mensubiyet yitimine uğramış kesimleriyle arasında çok ince bir hudut bulunan halk kitlesine –yani korunmasızlık bölgesinde bulunanların tümüne– de hitap ettiği hipotezi ile ri sürülürse perspektif değişir. Söz konusu politikaların bu mevzu etrafında şekillendiği kavranamazsa, sürekli başarısızlığa uğramalarına rağmen neden dört yüzyılı aşkın bir süre boyunca bu kadar önem taşıdıkları, bunca enerjiyi nasıl seferber ettikleri anlaşılamaz.

Bu tür politikalar “sosyal” olarak adlandırılabilir mi? Evet; en azından, hedeflerinin kamu düzenini sağlamak ve dolayısıyla toplumsal dengeyi korumak olması gibi asgari bir anlamda. Ama bundan anladığımız şey, ekonomik düzen ile politik düzen arasındaki kopukluğu gidermek için 19. yüzyıldan itibaren geliştirilecek uygulamalar bütünü ise, hayır. 18. yüzyıl sonunda yaşanacak ekonomik ve politik devrimi, yani piyasanın ve demokratik temsilin ön plana çıkmasını gerektiren bu “sosyal”e henüz burada yer yoktur. Ancak yine de bu durum, alınan önemleri toplumsal düzenden kopan topluluklara yönelik baskıcı bir politikaya indirgemek için yeterli bir neden değildir. Gezgini serserilik, toplumun çok daha geniş kesimlerini tehdit eden bir mensubiyet yitimi sürecinin uç noktası olsa da, bu sınırların çok ötesine uzanan bir sorunun ifadesidir. Gezgini serserilik sorunu, aslında, sanayi-öncesi toplumda sosyal sorunun *hem ifade edilme hem de gizlenme* tarzıdır. Bu sorunu gizler, çünkü onu kısmen polisiye bir sorun haline getirecek kadar toplumun en uç sınırına taşır. Ama aynı zamanda, gezgini serseriliğin ortaya çıkardığı kırıma çizgisi takip edilirse, sorunu yeniden ifade etmeyi de sağlar. Bu durumda, gezgini serseriliğin bir tür bumerang etkisi olduğunu fark ederiz: Bir toplumun, bazı üyelerini ihraç etme süreci, söz konusu toplumun merkezinde bu dinamığa neyin yol açtığını sorgulamamızı sağlar. Şimdi tam da bu merkezle çevre arasındaki gizli ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmak gerekmektedir. Bu ders günümüz için de geçerli olabilir: Dışlama sorunsalının düğüm noktası, dışlananların bulunduğu yer degildir.

96 Bu durum, yetkililerin baskıcı tutumlarının elbette sadece gezgini serserilere yöneldiği anlamına gelmez. Halk isyanlarının ve ayaklanmaların bastırılması, 17. yüzyılda bile kanlı olaylara sahne olan Eski Rejim’in toplumsal tarihinin değişmezidir (örneğin Britanya ve Normandiya’daki köylü isyanlarının şansölye Séguier tarafından bastırılması). Fakat bu müdahaleler sürekli değildir; halk ayaklanmalarına tek tek cevap verilir. Gezgini serserilik ve dilencilik karşısında uygulanan politika, kuşkusuz hem bastırma hem de önleme şeklindeki ikili bakış açısıyla uzun vadeli olarak sürdürülen ve üzerinde anlaşılmış tek politikadır.

Ücretlilerin Lübarsızlığı

Modern ücretlilik ilişkisinin oluşumu, belirli bazı koşulların bir araya gelmesini gerektirir: çalışan nüfusun tümünü kapsama imkânı, farklı istihdam türlerinin kesin biçimde belirlenmesi ve evde çalışma ya da tarımsal işler gibi muğlak istihdam kategorilerinin açıklığa kavuşturulması, faaliyetsizlik dönemlerine kıyasla faaliyet zamanının kesin olarak sınırlandırılması, çalışma süresinin kesin olarak hesaplanması, vb.¹ Fiilen ücretliliğin muğlaklıktan uzak bir şekilde benimsenmesi için bu yüzyılın –20. yüzyıl– başını beklemek gerekecektir. O halde önceki dönemler için, özellikle de ücretliliğin kesin tanımına dair hiçbir önkoşulun pratikte ortaya çıkmadığı uzak evreler için ücretli emekten söz etmeye hakkımız var mı? O dönemlerde bu modern ücretlilik ilişkisinin sadece embriyonlarının ya da izlerinin belirdiğini bilmek koşuluyla, evet.

Fakat ücretliliğin ekonomik, toplumsal ve antropolojik anlamını, onun sadece “ücretliler toplumu” içindeki hali ışığında düşünmek tuhaf bir etno-merkezci tavır olur; daha kötüsü, bu tanıma girmeyen ücretlilik durumlarının varlığını inkâr etmek anlamına gelir.² Çünkü bu “izler” de en az “Fordist”

1 Bkz. R. Salais, “La formation du chômage comme catégorie: le moment des années 1930”, *Revue économique*, c. 26, Mart 1985 ve “Histoire et statistique” dosyası, *Genèse*, no. 9, Ekim 1992 içinde Alain Desrosières, Olivier Marchand ve Claude Thélot, Bernard Lepetit, Éric Brian, Christian Topalov’un yazıları. Ayrıca bkz. Christian Topalov’un sentezleyici çalışması *Naissance du chômeur, 1880-1910*, Albin Michel, Paris, 1994. Yayımlanma tarihi nedeniyle bu eserden faydalanamadım, ancak aynı analiz çerçevesine dahil olduğunu söyleyebilirim.

2 Georges Duby ya da Jacques Le Goff gibi Ortaçağ üzerine çalışan tarihçilerin de ücretlilerden ve ücretli emekten söz ettiklerini hatırlıyorum. Bronislaw Geremek en zengin eserlerinden birinin adında bunu kullanır: *Le salariat dans l’artisanat parisien aux XIIIe-XVe siècles*, Éditions Mouton, Paris-La Haye, 1978. “Kendini kiralamak” [se louer] deyimini de dönemin metinlerinde geçmektedir. Örneğin daha önce belirttiğimiz 1351 tarihli İly Jean’ın kararnamesinde: “Paris şehrin-

ücretlilik ilişkileri kadar mevcuttur. Kuşkusuz onun kadar tutarlılık göstermemiş ve çalışma ilişkileri üzerinde aynı hegemonyayı uygulamamışlardır (zaten Fordist ücretlilik ilişkisi de sanayi toplumunda hiçbir zaman hegemonik olamamıştır; bu konuya geri döneceğiz). Fakat açıklanması gereken şey tam da budur. Sanayi-öncesi toplumda ücretli emeğin bu “izleri”ni yeniden canlandırmak, o dönemde ücretlilerin son derece güçsüz olduğunu söylemek anlamına gelir. Fakat bu sayede onun antropolojik dayanağına uzanabilir ve günümüze dek dönüşümlerini takip etmek için bir ipucu bulabiliriz.

Burada –ve doğrusu, bu eserin bütününde– neden ücretlilik sorusunu soruyoruz? Sosyal sorunun merkezinde ücretlilik meselesinin bulunduğu da ir inancımız, yol aldıkça, yavaş yavaş, ama giderek daha kesin bir şekilde kendini dayattı. “Sorunlu topluluklar”ın iki özel türünün analizinden yola çıktık: Sakatlıkları ve topluluğa aidiyetleri zemininde yardımlardan yararlanan yoksullar (1. Bölüm); halkın arasından gelip de mensubiyetlerini yitirmiş ve ege-men çalışma ilişkilerine katılması imkânsız olan ve toplumsal tecride uğrayan kesim (2. Bölüm). Fakat o dönemde sosyal politika denebilecek yaklaşımlar bu iki “hedef grup”a odaklanmış olsa da, onlarla sınırlı kalınamaz; çünkü sosyal sorun sadece yoksulluk, hatta sefalet sorunu değildir. Nüfusun yaklaşık yarısının hayatta kalmak için asgari imkânlarla yetinmek zorunda kaldığı bir sosyal sistemde aslında yoksulluk gerçek bir sorun oluşturmaz. Dahası, kabul edilebilirdir; hatta gereklidir. Tanrı’nın planlarına uygundur ve toplumsal makinenin işleyişi için zorunludur. İşte yüzlerce tanıklıktan biri:

Bir tabloda ne kadar gölge varsa, bir devlette de aşağı yukarı o kadar yoksul vardır: Bunlar, insanlığın kimi zaman acı duyduğu, fakat Tanrı’nın bakış açısını onurlandıran zorunlu bir tezat oluştururlar. [...] Dolayısıyla yoksulların olması şarttır; fakat sefillerin olması gerekmez: Bunlar insanlığın sadece utanç verici, diğerleri, tersine, politik ekonominin düzenine dahildirler. Onlar sayesinde şehirlerde bolluk hüküm sürer, burada bütün kolaylıklara rastlanır, sanatlar serpilir, vb.³

Fakat böyle bir “devlet”, ancak zenginlerle yoksulların birbirlerini tamamlayıcı konumda olduğu, yani yoksulluğu entegre edebilen istikrarlı bir çift oluşturduğu koşulda uyumlu bir bütün oluşturabilir. Hristiyan Batı’nın sanayi-öncesi toplumlarının yapısı, giderek bu durumdan uzaklaşmaktadır. Bu toplumlardaki güçsüzlerin sayısı artmaktadır. Bu kitlesel korunmasızlık du-

de herhangi bir iş yapmak için kendini kiralatan kadınlar günde ancak on iki *denier* alabilirler” (Jourdan, Decouzy, Isambert, *Recueil des anciennes lois de la France*, a.g.e., c. LIII, s. 620). Demek ki daha o dönemde bir tür kiralama sözleşmesinden ve ücret sabitleme biçimlerinin varlığından bahsedilebilir.

3 P. Hecquet, *La médecine, la chirurgie et la pharmacie des pauvres*, Paris, 1740, I, s. XII-XIII, akt. J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e. içinde, s. 60.

rumu, “yoksullar”la “sefiller”in birbirinden ayırt edilmesini engeller: Yoksulların önemli bir bölümü sürekli olarak sefalet düşme tehdidi altındadır. Boisguilbert’in güçlü ifadesiyle, “bir yoksulu iflas ettirebilirsiniz.”⁴ Böylece, yardım edilecek muhtaçların ya da baskı altına alınacak gezgin serserilerin varlığının açıkça meydana getirdiği sosyal sorun, en azından zımni olarak, öz itibarıyla zaten ortadadır. Sosyal dengeyi etkileyen kargaşaların kökenini “yoksulları iflasa sürükleyen” korunmasızlık süreçlerinde aramak gerekir.

Ücretlilik sorununun da ön plana çıkardığı şey budur. Ücretlilik durumu –daha doğrusu, göstereceğimiz gibi, “durum” olarak asla somutlaşmayan heterojen ücretlilik durumları kümesi– bütün sefalet koşullarını kapsar. Kırsal kesimde, genel olarak bağımsız üretici konumunda hayatta kalma mücadelesi veren küçük toprak işletmecileri vardır, şehirlerde de bir yığın küçük dükkan sahibi, seyyar satıcı, hamal, kayıkçı, aracı vb., kendi hesaplarına çalışan ve yine prensipte kendilerinin efendisi olan küçük girişimciler de vardır. Fakat kısmi ya da tam zamanlı ücretlilik durumu, kişi zaten sefil koşullarda olsa bile, neredeyse her zaman bir statü yitimine işaret eder: Zamanının bir bölümünü daha zengin köylüye kiralamak ya da şehirdeki tüccar için yün dokumak zorunda kalan küçük toprak sahibi, bir başka zanaatkârın ya da bir tacirin hizmetine giren düşmüş zanaatkâr, usta olamayan ve ömür boyu ücretli kalan kalfa... Ücretli emeğin bütün kademeler arasında aşağı bir konum işgal ettiği durumlardan yola çıktığımızda, bu tuhaf engelleri aşmak için kattığı yolu görürüz. Parçalı, sefil ve küçümsenen bir ücretlilik durumundan, toplumsal öznelerin çoğunluğunun bu duruma katılımı sayesinde kendi güvencelerini ve haklarını çekip alabilecekleri “ücretliler toplumu”na nasıl geçildi? Ücretlilerin zorlu yolculuğunu tahayyül etmek, sosyal sorunun günümüze kadarki bellibaşlı değişimlerini anlamanın anahtarını sunacaktır.⁵

Korporatist dil

Bu maceralı yolculuğun çıkış noktasında, önceki bölümün analizleri şu paradoksu doğrulamıştır: Sanayi-öncesi toplumda gezgin serserilik, ücretlilik

4 P. Le Pesant de Boisguilbert, *Mémoires*, akt. A. M. Boislisle, *Correspondance des contrôleurs généraux des Finances avec les intendants des provinces*, Paris, 1874, c. II, s. 531: “Bir yoksulu zenginleştirmek ya da iflas ettirmek en kolay şeydir: Bunların hayatı pamuk ipliğine bağlıdır.”

5 19. yüzyıla kadar kırsal yapının egemen olduğu bir toplumda toprak sorununun, tarım sorununun ön planda kaldığı doğrudur; ayrıca devrim döneminde ele alınışının, feodal hakların ilgasının ve ulusal mülklerin satışının da Fransız toplumunun yeniden yapılanmasında belirleyici bir önem taşıdığı da doğrudur. Nihayet, III. Cumhuriyet’e kadar ve belki de ötesinde, köylülüğe gösterilen özenin, kırsal toplumu sürdürme kaygısının, kırsal nüfusun azalmasını önleme kaygısının art arda gelen rejimlerin asıl endişesi olduğu da yine doğrudur. Fakat bu temel verilerin burada savunulan tutumla gayet iyi uyuştuğunu da unutmamak gerekir, yani tarım sorununa yöneltilen bu dikkat, toplum tam da giderek daha fazla “sanayileşirken”, ardından da “ücretliler” toplumu haline gelirken daha da ısrarcı bir hal alacak olan “sanayi” sorununu çözümsüz bırakmaktadır.

negatif özünü temsil eder. Bu sınır figür, o dönemin ücretlilik durumunun, daha doğrusu ücretli olamama durumunun özelliklerini ortaya koymamızı sağlar. Gezgın serseri “saf” bir emekçidir; şöyle ki, kelimenin tam anlamıyla kollarının gücünden başka bir şeye sahip değildir. O, brüt haldeki el emegidir. Fakat bunu satmak için bir ücretlilik ilişkisine girmesi onun açısından imkânsızdır. Gezgın serserilik biçimi altında, ücretli emek “dibe vurmuş” haldedir; bu, ücretlilik durumunun sıfır noktasıdır: Kişiyi toplumsal dışlanmaya mahkûm eden imkânsız bir haldir (ama yine de yüz binlerce canlı örneği yaşanmıştır). Fakat bu sınır durum, o dönemdeki çoğu ücretlilik durumunun ortak özelliklerini vurgular. Böyle bir *outcast*⁶ konumuna indirgendiklerinde bile, ücretliler neredeyse her zaman korunmasız ve belirsiz konumlar işgal ederler: yarı ücretlilik, parça başına ücretlilik, yasadışı ücretlilik, küçümsenen ücretlilik... Gezgın serseriliğin üzerinde, fakat bir statüsü olan herkesin altında yer alan ücretliler, toplumsal örgütlenmenin dağılma tehdidi altındaki aşağı bölgelerinde yaşarlar. Sanayi-öncesi toplumda bu durumun neden kaçınılmaz olduğuna bakalım.

Marx, bilindiği gibi, ücretli emek teorisini modern proletaryanın durumundan yola çıkarak inşa eder. Fakat bunu çok daha geniş bir antropolojik perspektif dahilinde nitelemiştir. Ona göre, “emek-gücünün pazarda meta olarak kendini gösterebilmesi için kendi sahibi tarafından sunulması ya da satılması gerekir. Bunu yapabilmesi için söz konusu kişinin kendi emek-gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi, yani kendi emek-gücünün, kendi kişiliğinin sahibi olması gerekir.”⁷ Ücret, kendi emek-gücüne sahip olan kişinin, bir alıcıya bunu satma sözleşmesinin bedelidir.

Ücretliliğin bu biçimde nitelenmesini, bir emekçinin kendi kişiliğinin “özgür mülk sahibi” olmadan da emek-gücünün bir bölümünü satabileceğini eklemek koşuluyla kabul edebiliriz. Örneğin bir serf, serflik yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, “özgür/serbest” zamanının bir kısmını belirli bir ücret karşılığında senyörün hizmetine sunuyorsa kısmi bir ücretli olarak görülebilir.⁸ Bu zaten kısmi bir tarım ücretliliğidir. Elbette bu ücret, para olarak ya da değişik türde aynı karşılıklarla ödenebilir. Para şeklindeki ücret, ücretli emeğin en gelişkin karşılığını temsil ettiğinden, parasal bir ekonomi-

6 Bu terimi Garreth Stedman Jones'tan alıyorum (*Outcast London*, Oxford, 1973). Jones, Hint toplumundaki “dokunulmazlar” ile modern büyük site halkının mensubiyetini tamamen yitirmiş kesimleri arasında bir benzerlik kurar. Gezgın serseriler sanayi öncesi toplumda aynı konumu işgal etmektedir. Büyük Britanya konusunda benim yorumumu destekleyen bir gezgın serserilik değerlendirmesi için bkz. A. L. Beir, “Vagrants and Social Order in Elizabeth Century”, *Past and Present*, no. 64, Ağustos 1964.

7 K. Marx, *Le capital*, a.g.e., I. Kitap, 2. Kısım, IV. Bölüm, s. 715.

8 Bkz. I. Josuah, *La face cachée du Moyen Âge*, La Brèche, Paris, 1988; ayrıca bkz. bu kitap, “Angarya Modeli”.

nin gelişimine bağlıdır; ama bu ekonominin yükselişinden sonra bile parasal olmayan ücretlendirmelerle birlikte var olabilir.

“Endüstriyel”⁹ çalışmanın yanında zanaatkârlık, Georges Duby’nin de hatırlattığı gibi, ev ekonomisinin uzantısı içinde oluşmuştur:

Kasabaların ilk rolü zanaat ve ticaret yoluyla senyörün sarayına ikmal sağlamaktı. Saray geliştiğinde, tımarlığın fırın, tabakhane, kadınların dokuma odaları şeklindeki atölyeleri aşırı derecede büyüdü. Bu atölyeler, yavaş yavaş efendinin malikânesindekilerin tüketebileceğinden fazlasını ürettiler ve fazlalığı dışardaki müşterilere sundular... Bununla birlikte, kentsel zanaatkârlık çerçevesinde çalışanlar ancak bir süre sonra, 12. yüzyılda senyörlüğün çevresinden tamamen kurtuldular.¹⁰

Şehirdeki meslek birlikleri ise üretimi tekellerine alıp özerk topluluklar halinde örgütlendiler.¹¹ Zanaatkârlık ücretlilik demek değildir; fakat tarihsel olarak ücretliliğin esas kaynağını oluşturur. Bu meslek topluluklarının atılım yapmaya başladığı dönemde, üretimin temel birimi gerçekten de kendi üretim aletlerinin sahibi zanaatkâr bir ustadan, bir ya da iki “uşak” ya da kalfadan ibarettir. Kalfalar genellikle ustanın evinde barınır ve beslenirler ve bütün emek-güçlerini ona ayırırlar. Ücretli olarak çalışanlar sadece onlardır, çünkü çıraklar çıraklıkları karşılığında ücret almazlar. Fakat en azından ideal işleyişi içinde bu örgütlenmede ücretlilik geçici bir durumdur: Çıraklar kalfa olacak, kalfalar da zamanı geldiğinde usta olacaktır. Kalfaların temsil ettiği bu ücretlilik biçimi, böylece nispeten sağlam bir durum oluşturuyor gibidir; çünkü istikrarlı ve daimi bir “meslek” örgütlenmesine dahil tam zamanlı bir faaliyet söz konusudur. Fakat bu aynı zamanda bir geçiş durumudur. Ücretlilik durumunun ideali kendi kendini ortadan kaldırmasıdır; kalfa usta olup –sadece o an– mesleğin bütün ayrıcalıklarını paylaşır.

Bir meslek birliğinin (loncanın) iki hedefi vardır: Şehirde çalışma tekeli ni sağlamak (dış rekabeti ortadan kaldırmak), aynı zamanda üyeleri arasında iç rekabetin gelişimini engellemek. Birinci hedef daha aşîkârdır. Yaban-

9 “Sanayiyle ilgili” ve “sanayi” terimleri öncelikle nesnelerin bir el emeği çalışmasıyla dönüşümünü ve imal edilmelerini ifade eder. Bu durumda, özellikle zanaatkârlık biçimindeki küçük ölçekli faaliyetlere bağlıdır. “Sanayi” ve “sanayiyle ilgili” gibi nitelemeler ancak “sanayi devrimi”nden yani 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren tercihen emek-yoğun biçimlere, “büyük sanayi”ye, fabrikadaki sanayi üretimine uygulanacaktır.

10 G. Duby, *Ouvriers et paysans*, a.g.e., s. 265.

11 Esasen endüstriyel bir zanaatkârlık (demircilerin, kunduracıların, marangozların, saraçların, dokuma işçilerinin yaptığı nesne imalatları...) ve ticari bir zanaatkârlık (fırınlardan, kasapların, şarap tüccarlarının, tuhafiyecilerin ürün imalatı) vardır. Fakat iki işlevsellikle iç içe girer: İmalatçı usta sıklıkla kendi ürünlerini ticarileştirir ve atölyesinde dükkân açar.

cılar ya da “gezin”ler¹² dışlanır, uzun bir çıraklık dönemi gerekir –genellikle mesleğin güçlükleriyle orantısız bir şekilde, üç yıldan on bir yıla dek sürer–, sinama ve denetimler çoğaltılır. Fakat kurallar *meslek içindeki* rekabet ruhunu da aynı sertlikle yasaklar: Çırak ve kalfa sayısının genellikle bir ya da iki kişiyle sınırlandırılması; sepiciler, saraçlar, koşumcular, çanta ya da çizme imalatçıları arasında bir işbölümüne gidildiği dericilik gibi aynı hammaddeyle çalışılırken bile birden çok mesleği yapmanın yasaklanması; nihayet, ustalar arasında eşit bir şekilde paylaştırılması gereken hammadde alımının kısıtlı ve kurala bağlı olması.¹³ Örneğin Paris’te 16. yüzyıl sonunda dericilik mesleğindeki hiçbir usta kendi başına ham deri bulamaz, keza kendi hammadde payını da bir başka ustaya satamaz.¹⁴ Böylece, yeniliği imkânsız kılacak, komşu [üretici] üzerinde baskın çıkma gibi bir amaçın yasak olacağı şekilde bütün önlemler alınmıştır. İdeal olan, çok az kâr elde ederek geleneksel bir yapının benzerini yeniden-üretmektir. Örneğin, bu iş örgütlenmesi kapitalist bir birikim sürecinin gelişimini sağlayamaz. Statükoyu korumak için, hem her bir üretim biriminin yayılma imkânlarını, hem de mesleğin bütününe ve genel olarak sanayi mesleklerinin yayılma imkânlarını engellemek gerekir. Yine 1728 yılında Lyonlu terzi ustaları kendilerini şöyle ifade ederler: “Mekanik sanatlarda fazla işçi gerekmiyor. Bunlar birbirlerine zarar verip birbirlerini aç bırakıyorlar ve sivil toplumu gereksiz ve alt seviye üyelerle dolduruyorlar. Bu, başlarına gelebilecek en büyük felaket.”¹⁵

12.-13. yüzyıllarda altın çağını yaşamış olan bu yapı, o dönemde bir Ortaçağ şehrindeki “sanayi” çalışmasının örgütlenme koşullarını oluştuyordu. Fakat daha geniş pazarların açılmasıyla birlikte bu yapının tıkanma işaretleri göstermesine rağmen yine de ayakta durması ve hatta bazı açılardan 18. yüzyıla kadar güçlenmesi bir paradokstur.¹⁶ İlk meslek toplulukları genellikle şehirlerin imtiyaz ve ayrıcalıklarının bir ifadesiydi (bu nedenle belediyenin politik iktidarının da bir bölümünü ellerinde tutuyorlardı). Fakat kraliyet iktidarı ortaya çıktığında, özellikle de Fransa’da, meslek toplulukları-

12 Örneğin 23 Temmuz 1454 tarihli Châtelet kaydında şöyle belirtilir: “Bir yabancıyı işe aldığını ve kararnameye rağmen Parisli işçileri işten çıkardığını itiraf ettiği için kumaşçı Jehan Lhuissier’in Krala karşı para cezasına mahkûm edilmesi” (G. Fagnier, *Documents relatifs à l’histoire de l’industrie et du commerce en France*, Paris, 1898, c. II, s. 239).

13 G. Unwin, *Industrial Organization in the XVIth and XVIIth Centuries*, Oxford, 1904 ve M. Weber, *Histoire économique, a.g.e.*, II. Bölüm.

14 G. Unwin, *Industrial Organization...*, a.g.e., s. 149.

15 Akt. M. Garden, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Flammarion, Paris, 1975, s. 189.

16 Bkz. E. Cornaert, *Les corporations en France avant 1789*, Paris, 1941. “Korporatist” rejimin örgütlenmesi ve tarihi üzerine bkz. E. Martin Saint-Léon, *Histoire des corporations de métiers depuis les origines jusqu’à leur suppression en 1797*, Paris, 1909 ve F. O. Martin, *L’organisation corporative de la France de l’Ancien Régime*, Paris, 1938.

na dayanır ve bunların yayılmasını teşvik eder. Bu, kuşkusuz mali nedenlerle (imtiyaz satın alınabilir bir şeydir), ama özellikle sanayi üretimini kontrol etmek için yapılır. Böylece taht, “krallık ile ustalar arasındaki taktik bir ittifak” çerçevesinde yeminli meslek sayısını artırır.¹⁷ II. Henri’nin 1581 ferması, IV. Henri tarafından 1597’de yeniden ele alınarak, korporatif sistemi bütün krallığa yaymaya çabalar. Richelieu ile Colbert bu politikayı daha da belirginleştirirler. Kraliyet manüfaktürlerinin kurulmasına ve geleneksel mesleklerin güçlenmesine esin veren de aynı ruhtur: merkantilizm ruhu.

Örneğin, 14. yüzyılda 18 adet “yeminli” meslek topluluğu bulunan Poitiers’de bu sayı 16. yüzyılda 25’e, 18. yüzyılda 42’ye yükselir.¹⁸ Paris’te yeminli meslek sayısı 1672’de 60, 1691’de 129 olur.¹⁹ Kâğıtçılık gibi yeni sanayi kolları, meslek kuruluşu yöneticilerinin kalıbına uymak zorunda kalırlar. İngiltere’de daha az sistematik tarzda olsa da, Stuartlar ticari kapitalizmin gelişimine karşı kentlerdeki korporasyonları desteklemeye çalışırlar.²⁰

Ayrıcalıkları meslek örgütünün idaresinde olan ve kraliyet iktidarının güvencesi altındaki “yeminli” mesleklerin örgütlenmesi daha katıdır. Henri Hauser gibi bazı tarihçiler, bunların bir azınlığı temsil ettiğini ve dolayısıyla üretimin bütününü denetlemekten uzak olduğunu vurgularlar. Kırsal sanayiye denetleyemezler ve görüleceği gibi, bunun önemli sonuçları olacaktır. Ayrıca çok sayıda “özgür” şehir de vardır. Örneğin Lyon, krallığın denetim teşebbüslerine karşı “çalışma özgürlüğü”nü daima ateşli bir şekilde savunmuştur. Fakat bu ne anlama gelmektedir? Bunun anlamı, idare görevini belediye yetkililerinin yerine getirdiği, “ziyaretler”i onların yaptığı ve ürünlerin kalitesini onların denetlediğidir. Girişim özgürlüğüne karşı kısıtlamalar ise krallık tarafından uygulanması durumundaki kadar müdahaleci ve etkin olabilir. 18. yüzyılın ortasında Lyon’da ayakkabı imalatçıları ile tamircileri arasında “Ortaçağa özgü” bir tartışma patlak verir (imalatçılar yeni de-riyle çalışırken, tamirciler yıpranmış ayakkabıları onarırlar). Ayakkabı imalatçıları “gezici ve düzensiz” tamircileri ihbar ederler:

Hiç çile çekmemiş ve ustaların yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri asla gerçekleştirmemiş bu maceracıların, [ustalarla] eşit olması haksızlık olacaktır; hatta bu, bütün disiplin ve kuralları yıkmak anlamına gelecektir, çünkü tamircilerin durumu imalatçılara denk sayılırsa artık çıracak, kalfa ve usta olmak için geçerli kurallara uyma ihtiyacı kalmayacaktır.²¹

17 H. Hauser, *Ouvriers du temps passé*, Paris, 1913, s. 2.

18 H. Hauser, *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1913.

19 G. Lefranc, *Histoire du travail et des travailleurs*, Flammarion, Paris, 1957, s. 176.

20 Bkz. G. Unwin, *Industrial Organization...*, a.g.e.

21 Akt. M. Garden, *Lyon et les Lyonnais*, a.g.e. içinde.

Bir yanda “gezici ve düzensiz grup”, “maceracılar”, diğer yanda, hâl, durum, disiplin, statü: ilgili düzenlemelerin öngördüğü ekonomik çıkarların bile ötesinde, burada söz konusu edilen şey katmanlı bir toplumda mesleklerin yeridir. Bir mesleğe ya da bir korporasyona (bu terim ancak 18. yüzyılda ortaya çıkar) katılım, çalışmaya/mesleğe toplumsal statü kazandıran muafiyet ve ayrıcalıklara sahip bir topluluğa aidiyeti belirler. Bireyin değil mesleğin sahip olduğu bu kolektif saygınlık sayesinde, emekçi kendi emek-gücünü satan bir ücretli değil, hiyerarşik bir bütünün içinde belirli bir konuma sahip olan toplumsal bir gövdenin üyesidir.

Dolayısıyla, meslek kurallarının rolü sadece üretimi örgütlemek ve ürünlerin kalitesini garanti etmek değildir; bunlar, malların serbestçe dolaştığı bir pazarın varlığını da engellerler: Ne rekabet vardır, ne de üretimi arttırma özgürlüğü. Bunun yanında, bir emek pazarının varlığını da engellerler: Ne işe girme özgürlüğü vardır, ne de emekçilerin dolaşım özgürlüğü. Bu bakış açısıyla, çeşitli düzenleme ve kural türleri arasında nitelik farkı yoktur: “İster krallık iktidarına tâbi, yeminli bir meslek olsun, ister belediyeye tâbi, kurallı bir meslek ya da polisiye düzenlemelere tâbi bir serbest meslek olsun, sonuç olarak hiçbir yerde gerçek bir özgürlük olmadığı görülür. Sadece düzenleme ve kuralların farklı biçimleri vardır.”²²

William Sewell’in *korporatist dil*²³ diye adlandırdığı şey, üretimin teknik örgütlenmesini olduğu kadar çalışmanın toplumsal örgütlenmesini de yönetir. Mesleği, hem istihdam hem de statü dağıtan, tanımı gereği sınırlı sayıda üyeye ayrılmış ve ancak toplumsal bakımdan meşru tek çalışma biçimini savunarak belirli imtiyazlara hak kazanabilecek kolektif bir mülk haline getirir. Bir mesleği oluşturan şey, statü dışı kalanları dışlama işlevinin yanı sıra, dağıttığı pozitif imtiyazlardır.

Bununla birlikte, *korporatist dilin* Eski Rejim’in sonuna dek iş örgütlenmesi üzerindeki önemini vurgulamak, onun bu örgütlenmeye tamamen hâkim olduğu anlamına gelmez. Özellikle de yakın dönem tarihyazımında, korporatizmin klasik tarihçilerinin geliştirdiği fazlaca katı anlayışı yeniden ele alma eğilimi gözlenmektedir. Michel Sonenscher’in *Work and Wages* [İş ve Ücretler] adlı eseri, 18. yüzyılda el emeğinin sanılandan daha güçlü bir biçimde bir atölyeden diğerine, bir şehirden öbürüne hareket halinde olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴ Korporatist sistemin geçirgenliğinin genel olarak gösterilenden daha büyük olmasında esasen şaşırtıcı hiçbir şey yoktur: Bu örgütlen-

22 E. Dolléans ve G. Debove, *Histoire du travail en France*, Paris, 1953, s. 61.

23 W. Sewell, *Gens de métiers et révolutions*, Fransızca tercüme, Aubier, Paris, 1983.

24 Bkz. M. Sonenscher, *Work and Wages, Natural Laws, Politics and the Eighteenth-Century French Trades*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989 ve Alain Cottureau'nun yorumu, “Derrière les stéréotypes corporatifs: la grande flexibilité des métiers en France au XVIIIe siècle”, *Le Mouvement Social*, 4. üçaylık, 1993.

me görünüşte katı olsa da, bu, ticari ve sınaî gelişimin derin *trend*'lerinin tersi yönde işlediğinden harfiyen uygulanamaz. Fakat bir yapının uygulamada böyle geçirgen olduğunun ortaya çıkması, etkilerinin ihmal edilebilir olduğu anlamına da gelmez. Esasen ücretliliğin farklı görünüşleri, bir yapının katılığı ile bitmek bilmeyen taşkınları arasındaki bu *aralığa* güçlkle sığmıştır. Açıklanması gereken paradoks, içerden çökertilmiş ve doğmakta olan kapitalizmin dinamiği tarafından her yandan kuşatılmış olsa da, korporatist sistemin serbest bir el emeği pazarının gelişmesini ve sağlam bir ücretlilik durumunun oluşumunu engellemeye devam etmesidir.

Mesleğin imzası

İçten içe tahrip olan meslek toplulukları sistemi, en azından 14. yüzyıldan itibaren bir krize girer. Bu tarihten sonra, usta olma ihtimali ortadan kalkar ve bir süre sonra uygulamada ustalık babadan oğula geçmeye başlar. Giderek daha titiz kurallarla ve (daha önce ender olarak talep edilen) pahalı “başyapıtlar”ın yaygınlaşmasıyla birlikte, usta olmanın zorlaşan koşulları, meslek içinde yükselmeyi engelleme ve dışardan daha az kişiyi mesleğe dahil etme sonucunu doğurur. Bu kapanma, iki emekçi kategorisinin oluşumunun kökeninde yer alır. Usta olma imkânından yoksun kalmış kalfalar, ömür boyu bir tür ücretliler sınıfını oluşturur ve çıkarlarını savunmak üzere örgütlenmeye çalışırlar.²⁵ Örneğin Lyonlu ve Parisli matbaacı kalfalarının 1539’dan 1542’ye kadar süren grevleri gibi uzun süreli grevlere 16. yüzyıldan itibaren rastlanmaya başlar. Kalfalar özellikle işe alımı denetlemeye çalışırlar ve en örgütlü oldukları şehir ve mesleklerde, istihdam üzerinde kısmi bir tekel uygulayan “ustabaşı” [rouleur] görevini yerine getirmeyi başarırlar –kalfalar içlerinden birini iş bulmak için gelen işçileri karşılamakla ve onları tasdikli ustaların yanına yerleştirmekle görevlendirirler. Usta olma ihtimalinden yoksun kalmış diğer kalfalar ise kendi hesaplarına dükkân açmaya çalışırlar. Bunlar –15. yüzyılda uydurulan kelimeyle– “odalık işçiler”dir [chambrelan]; bu kelimenin uydurulmuş olması bu uygulamanın zaten çok yaygın olduğuna kanıttır.²⁶

Fakat meslek sisteminin ters etkileri olarak adlandırılabilir bu görünüşler, iş örgütlenmesini anlamlı biçimde dönüştürme kapasitesine sahip değildir. “Odalık işçiler” acımasızca sürülen kanunsuz kişilerdir. Daha 18. yüzyılda çok sayıda “tevkifat” görülür; hatta birçok “odalık işçi” kral emriyle

25 Bkz. B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien aux XIIIe et XVe siècles, a.g.e.* Zanaatkarlığın çalışacak adam alma bakımından “demokratik” bir yapısının olduğu şüphelidir. Örneğin uzun süreli çıraklık ücretlendirilmemiştir ve giderek paralı bir hal almıştır. Böylece kırsal kesimden gelen ve şehirde yıllarca ücret almadan yaşayamayacak gençler zanaatkarlıktan fiilen dışlanmış olurlar.

26 H. Hauser, *Ouvriers du temps passé, a.g.e., s. XXIX.*

Bastille'e kapatılır.²⁷ Kalfalık örgütleri de engellenir. Bununla birlikte, bu örgütler ustalara karşı çıkarken aynı zamanda korporatist idealleri de paylaşırlar. Ücretli kalfalar aslında mesleğin ayrıcalıklarını paylaşmak için mücadele ederler; özellikle de bir emek pazarının açılması karşısında bu ayrıcalıkların kısıtlayıcılığını korumak isterler. Kol güçlerini kiralayabilmek için şehre gelen "gezgin"leri ve meslek öğrenmenin geleneksel kurallarından geçmemiş olanları dışlayarak, bu pazarı denetlemek için örgütlenirler.²⁸

Dolayısıyla korporatist dil içinde görülen işlev bozuklukları, hiçbir şekilde emek-gücünü kiralama sözleşmesi temelinde sanayi kapitalizminin teşvik edeceği türden alternatif bir iş örgütlenmesinin önceli sayılamaz.

Çalışmanın zanaatkârlık halinde örgütlenmesi ayrıca kendisini çevreleyen dinamiklerce de aşılır. Bu dönüşümler üç temel biçim edinmiştir: tüccarların üretim üzerinde uyguladığı hegemonya, kırsal bir "proto-sanayi"nin gelişimi ve krallık iktidarının girişimiyle manüfaktürlerin kurulması. Fakat bu önemli gelişmeler, modern bir ücretlilik durumunun oluşumunu en azından engellediği kadar teşvik de etmiştir.

1. *Tüccarların rolü*, Ortaçağ'dan itibaren dönemin "büyük sanayi"sini – özellikle Flandres'da ve Kuzey İtalya'da– temsil eden tekstil gibi –özellikle kumaş imalatı– kimi sektörlerde belirleyicidir. Örneğin bir parça kumaş imalatı on beş ya da yirmi kadar işlem gerektirir: yıkama, tarama, lifleri tarama, kurutma, kırkma, eğirme, çile yapma, dokuma, dövme, ezme, boyama... –ve dolayısıyla, ileri düzeyde bir işbölümünü gerektirir. Fakat bu işbölümü zanaatkâr örgütlenmesi temelinde olur: Bellibaşlı işlemler kendi atölyeleri, aletleri, kalfa ve çıraqları olan ustalar tarafından gerçekleştirilir.²⁹ Bunlar yine de tüccara bağımlıdırlar –Flandre'da "manifaturacı" ya da İngiliz *clothier*; bu tüccar genellikle hammaddeyi sağlar, son ürünü piyasaya sürer ve sürecin bütününe kontrol eder. Sadece tüccar önemli miktarda para yatırabilir, satış ağlarına sadece o girebilir ve pazarın dalgalanmalarını amorti edebilir. Dolayısıyla o gerçek bir kapitalisttir. Doğrudan üretici ise ne kapitalisttir ne proleter. Kuşkusuz, kendi üretim araçlarının sahibi olarak kalır ve kendi çalışanlarına ücret verir. Fakat ürün üzerindeki tüm hâkimiyetini yitirir, çünkü ürünü pazara kendisi süremez ve çünkü onun ürettiği şey, piyasaya sürülebilir durumdaki son ürün varan zincirin bir halkasıdır. Dolayısıyla, zenginliklerin birikim sürecine dahil olamaz.

27 Bkz. A. Farge, *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris, 1986, İkinci Kısım, II. Bölüm.

28 Kalfaların yasadışı örgütlenmesi ve ilk grevler ya da "*cabales*" hakkında bkz. H. Hauser, *Ouvriers du temps passé*, a.g.e.

29 J. Heers, *Le travail au Moyen Âge*, PUF, Paris, 1975. Kurutma, eğirme, çile yapma gibi bazı işlemler çok az kalifiyedir ve genellikle geçici işlerde çalışan kadınlara emanet edilir. Çiğneme ve özellikle dokuma ise daima zanaatkâr ustalara emanet edilir.

Ortaçağ'dan itibaren büyük ticari servetlerin kaynağı olan bu "kapitalist" örgütlenme, zanaatkarlığın geleneksel yapısına iyi kötü sızmıştır. Başlangıçta tekstildeki işbölümünün teknik gereklilikleri için başvurulmuş bu örgütlenme, bir süre sonra çok sayıda mesleğin bağımsızlığını yitirmesine yol açmıştır. Örneğin, 16. yüzyıla doğru Parisli tuhafiyeciler de tıpkı diğerleri gibi farklı lüks ürün zanaatkarlarını çalıştırmaya başlarlar. Bunlar yine de ürünlerin kalitesinin denetimini ellerinde tutmaktadır. Aynı dönemde Londra'da dericilik meslekleri güçlü Leathersellers Company of London'un egemenliğindedir. George Unwin, Fransa için olduğu kadar İngiltere için de ulusal ve uluslararası düzeyde ticareti yöneten büyük tüccarları, "bağımsız" zanaatkarları bir taşeronluk mantığına sokmaya çalışan tüccar işverenleri, genellikle krallık iktidarına başvurarak geleneksel ayrıcalıklarının korumaya çalışan bu küçük zanaatkarları –*small masters*– ve nihayet ömür boyu ücretli kategorisine mahkûm edilmiş kalfa ve çırakları birbirine düşüren yüzlerce yıllık mücadeleyi ayrıntılı olarak tasvir etmiştir.³⁰ Bu manzaranın karmaşıklığı, yıllar ve yüzyıllar boyunca hazırlanan, oluşan ve çözülen durumların muğlaklığını ve kademeli uzlaşıları açıklar. Ticari kapitalizm hegemonya iradesi gösterse de, bunu paylaşımsız biçimde dayatamaz ve ayrıcalıkların coşkulu biçimde savunulması, girişim özgürlüğünü sürekli olarak frenler.

18. yüzyılda Lyon'daki büyük ipek fabrikasının durumu (kuşkusuz o dönem için en büyük sanayi kompleksidir; çünkü 30 bin kişi aynı işte çalışmaktadır) bu karmaşıklığı gayet iyi açıklamaktadır.³¹ Fabrika, küçük bir tüccar-işveren grubunun, zengin toptancıların yönetimindedir. Bunlardan bazıları, fasoncu durumuna düşürülmüş yüz kadar "usta işçi"yi tamamen kontrol altında tutabilmektedir. Diğer zanaatkarlar bağımsızlıklarını kırılgan ve tehdit altındaki koşullarda sürdürmeye çalışmaktadırlar.³² Çok sayıda yazar, Lyonlu zanaatkarların adım adım çöküşü üzerinde ısrarla durmuştur: Birçoğu sefaletе düşmüş ve proletere benzer bir durumdadır; tüccar sınıfı ise varlıklı ve egemendir. Fasoncu ustalar 1780 yılında ücret tarifesini belirleme konusunda tüccarların sahip olduğu "öldürücü özgürlüğü" açıkça eleştirirler: "Tüccar ne diğer ülkelerin zararına, ne de refah fazlalığı nedeniyle zenginleşir; o, en yoksul yurttaşlarının geçimliği üzerinden semirir... Becerikli, tutumlu ve faal olduklarında daha iyi bir kadere layık olan insan-

30 G. Unwin, *Industrial Organization...*, a.g.e. Max Weber bu uygulamayı "finans edilmiş taşeronluk" adı altında analiz eder, bkz. *Histoire économique*, a.g.e., II. Bölüm.

31 Oyuncu Benard, Lyon'u daha 18. yüzyılda "kalbi çelik kasa gibi çarpan büyük moda taciri" olarak niteliyordu (akt. E. Mayet, *Mémoire sur les fabriques de Lyon*, Paris, 1786, s. 615 içinde).

32 Bkz. J. Godart, *L'ouvrier en soie: monographie du tisseur lyonnais, 1466-1791*, Paris, 1899. Godart'ın 1786 için tahmini: "Büyük fabrika"nın çalışan sayısını oluşturanlar 500 tüccar, 7 bin usta ve 4.666 usta karısı, 9.700 ücretlidir (4.300 kalfa, 3.100 çırak, 2.300 hizmetçi) (s. 189 ve devamı).

ları muhtaç duruma düşürüp inletir.”³³ “Sınıf mücadelesi”nin bu tartışmasız ifadesini iki saptamayla aydınlatmak gerekir. Öncelikle, Lyon bölgesindeki ipek dokuma işçileri, en azından 18. yüzyıla dek bağımsız zanaatkârlık idealiyle hak talebinde bulunmuşlardır. Bir usta gibi yaşamak istediklerinden, onların proleterleşmesi de bir düşüştür. İkinci olarak, tüccarın hegemonyası henüz bir sanayi kapitalistinin hegemonyası değildir. Hem işveren, hem de üretimin örgütleyicisi olma görevini üstlenen bir grubun, yani sanayi kapitalistleri grubunun geniş ölçekte ortaya çıkışı zanaatkârın çöküşüyle mümkün olmuştur.

Bu durum Lyon fabrikasına özgü değildir. Zanaatkârlığın yapısı, kendi işletmelerini dönüştürmek ve ona sanayi kapitalizmine özgü bir nitelik vermek için üretime yatırım yapan üreticilerin gelişimine engel olmuştur. Kâr arzusu, hesaplılık, rasyonellik duygusu ve servet biriktirme iradesince nitelenen –Sombart’ın kastettiği anlamda– bir “kapitalist ruh” kuşkusuz 14. yüzyıldan ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren söz konusudur.³⁴ Christopher Hill şunu belirtir: “16. yüzyılın iş adamı feodal senyörünkinden çok farklı bir profil [outlook] sunar. Bir başkasını kendisi için çalışmaya zorlamak amacıyla, üç kuruşun hesabını yapar. Emekçiler onun için çalışmayı “gönüllü olarak” tercih ettiklerinden, zor zamanlarda onlara karşı hiçbir sorumluluk hissetmez: Kendilerine önerilen şeyden memnun değillerse, başka yere gidebilirler.”³⁵

Dolayısıyla artı-değer elde etme mekanizması, ticaret kapitalizminde zaten işlemektedir. Fakat sanayi kapitalizminde bürüneceği biçimden iki özelliğiyle farklıdır: Kâr, üreticinin değil, onu finanse eden ve ürünü pazarlayan tüccarın kârıdır; emekçinin “başka yere gitme” şansı pek yoktur, çünkü “serbest” bir işgücü piyasası yoktur. Kapitalizmin bu biçimi, galip gelmiş olsa da, geleneksel iş örgütlenmesinin kısıtlamalarına dayanır; bu örgütlenme tarzını tamamen altüst etmez, sadece kendi yararına kullanır. Ticaret kapitalizminin sahip olabileceği hareketlilik ve modernlik seviyesi, zanaatkârlığın egemenliğindeki geleneksel üretim tarzının devam ettirilmesi-ne bağlıdır.

2. Kırsal zanaatkârlığın yaygınlaşması, mesleklerin geleneksel örgütlenmesini yok etmeden çevresinden dolanan “endüstriyel” gelişimin bir başka hattıdır. Korporatif sistem esasen kentsel bir yapı olduğundan, kırsal kesim onun kısıtlamalarına tâbi olmadığı gibi, sağladığı korumalardan da yararlanamaz. Dolayısıyla, şehirlerde hammadde sağlayan tüccarların yanında tam zamanlı olarak ya da çoğunlukla tarım faaliyetlerinin durduğu zaman-

33 Akt. M. Garden, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, a.g.e., s. 341.

34 W. Sombart, *Le bourgeois*, Fransızca tercüme, Payot, Paris, 1966.

35 C. Hill, *Puritanism and Revolution*, Londra, 1968, s. 217.

larda çalışmaya hazırdırlar. Bu, ev içi üretim sistemidir [putting-out system]: Tüccar, yün, kumaş ya da maden –kimi zaman bazı alet edevatlar– sağlar ve karşılığında da mamul ya da yarı mamul ürüne sahip olarak onu pazara sürer.³⁶

Bu taşeronluk biçimi de çok erken tarihte ortaya çıkmıştır. Bruges ya da Gand kentlerinde biriken servetinin büyük bölümü, Ortaçağ'dan itibaren Flaman ovalarında yaşayan köylülerin bu şehirlerin kumaşçıları için çalışmalarının bir sonucudur. Fakat taşeronluk öncelikle İngiltere'de önemli oranlarda gelişir; çünkü burada kentsel meslekler kendilerini yeterince ko-ruyamadığından, 16. yüzyıldan itibaren “sanayi” üretiminin yaklaşık yarısında taşeron sistemi hâkimdir. Kıta Avrupası'nda ise 18. yüzyıldan itibaren en büyük gelişmeyi gösterir.

Yaygın görüşün tersine, “proto-sanayi” aslında sanayi gelişiminin arkaik bir kalıntısı değildir. Çünkü öncelikle belli bir işbölümünü gerektirir: Kırsal kesimdeki birçok zanaatkâr (dolaşımını tüccarın sağladığı ve sonunda mamul ürün olarak aldığı) tek bir parçanın imalatında çalışabilirler. Ama asıl neden, bu “proto-sanayi”nin ticaret kapitalizminin gelişim mantığına kusursuzca dahil olmasıdır. Gerçekten de, kırsal zanaatkârlık sayısız avantaj sunar: Kentsel zanaatkârlarınkinden daha düşük ücretler (çünkü genellikle bir toprağı işletenlere sadece ilave bir ücret ödenmesi gerekir); gerekli yatırımlar düşüktür çünkü neredeyse sadece hammadde ve ürünlerin pazarlanma maliyetine indirgenmiştir; kâr ettirilmesi gereken sabit sermaye olmadığından, pazar dalgalanmalarının etkisini azaltmak mümkündür. Böylece, söz konusu ürünler ulusal ve hatta uluslararası bir pazarı tüccar yararına kârlı bir şekilde besleyebilmişlerdir.³⁷ Fakat ev ekonomisi çerçevesine göre şekillenmeye devam eden ve böylece büyük ölçekli sanayi ihtiyacını en aza indiren üretim ilişkilerinde bir dönüşüm olmadan üretim uzmanlaşmamış, değiş tokuşlar yoğunlaşmamış ve kâr artışı sağlanamamıştır.

Bu özellikler, sanayi kapitalizminin gelişimini ve büyük sanayi işçilerinden yola çıkarak oluşacak ücretliliğin modern biçiminin yükselişini de engellerler. Genellikle kırsal zanaatkârlar olan bu kısmi ve sefil yarı-ücretliler, elbette kapitalist bir birikim mantığına dahil değillerdir. Genellikle ken-

36 İmal edilmiş nesneleri pazara süren tüccarlar için yapılan üretim olarak *putting-out system*'i (Almanca *Verlagsystem*), esasen ailevi kullanıma dönük ev içi üretimden (*Kaufsystem*) ayırmak gerekir. F. Mendels'in çalışmalarından (“Proto-Industrialization: The First Phase of the Industrialization Process”, *Journal of Economic History* (32), 1972) beri, “proto-sanayileşme” ve “proto-sanayi” terimleri, bu uygulamaları belirtmek ve Avrupa'da kapitalizmin gelişim sürecindeki belirleyici önemlerini göstermek açısından öne çıkmıştır. Bkz. A. Dewerpe, *L'industrie aux champs. Essai sur la proto-industrialisation en Italie du Nord, 1800-1890*, École française de Rome, 1985.

37 Bkz. D. Landes, *L'Europe technicienne. Révolution technique et essor industriel en Europe occidentale de 1750 à nos jours*, Fransızca tercüme, Gallimard, Paris, 1975, s. 84 ve devamı.

di küçük tarımsal işletmelerinin kârlarını tamamlamak için üretirler. Dahası: Üretimi ikâmete dayandırmaya devam eden bu sistem, geleneksel bağımlılık ilişkilerini ve kırsal toplum değerlerini sürdürür. Kırsal zanaatkâr işçiden çok köylüdür; onun sınaî faaliyeti bir ev ekonomisinin düzenlemeleri çerçevesinde kalır. Kırsal zanaatkârlığın gelişimi sayesinde, geniş kırsal kesimler pazarın, parasal ekonominin ve sanayi üretiminin gelişimine, kısacası modernitenin yükselişine katılabilir, ama köklü bir biçimde modernleşemezler. Bunun nedeni bu davetsiz girişin kırsal kesimdeki toplumsal ilişkiler üzerinde etkisiz olması değildir, fakat bu dönüşümler ekonomik ve toplumsal açıdan muğlaktır. Kırsal zanaatkârlığın gelişimi, tamamen tarımsal kaynaklarına nazaran kırların aşırı kalabalıklaşmasına, evlilik yaşının düşmesine, kırsal kesimde önemli bir demografik büyümeye ve buradaki toplumsal ilişkilerin giderek farklılaşmasına neden olur.³⁸ Fakat kırsal kesimden göçü azaltır ya da kısıtlar ve yerel himayelerin başatlığını korur. Böylece, modern anlamda bir proletaryanın oluşumunu engeller ya da geciktirir. Üzerinde tekrar durmak gereken temel sonuç şudur: Proto-sanayinin gelişimi, onun 19. yüzyıldan çok önceleri uzun süre varlık göstermesi, *modern proletaryanın istisnailiği* olarak adlandırılabilir olguyu büyük ölçüde açıklamaktadır: İstisnaidir, çünkü uzun süre boyunca azınlık olarak kalmıştır, ama özellikle o döneme dek görülmemiş bir sosyal sorunu, yani ilk sanayi komplekslerindeki işçilerin genellikle toprağa bağlılıklarından tamamen kopmuş olmaları sorununu ortaya koyduğu için istisnaidir. Diğer taraftan, kentsel zanaatkârlığın kısıtlamalarına paralel ve karşı olarak kurulan kırsal zanaatkârlık, kırlarda geleneksel himayeleri sürdürerek gelişse bile meslek birliklerinin kentsel zanaatkârlık üzerinde uyguladığına benzer bir düzenleyicilik görevini yerine getirir.

Dolayısıyla, proto-sanayinin gelişimi ile sanayi kapitalizminin yükselişi arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Sanayi devrimini ilk olarak yaşayan İngiltere'nin, aynı zamanda *putting-out system*'in daha eski bir tarihte yerleştiği ve pazarın taleplerine cevap vermek için yeterli gelişim marjlarına artık sahip olmayan bir ülke olması tesadüf değildir. Sanayi devriminin, en azından bir anlamda, İngiltere'nin artık "Far West"ten faydalanamadığı bir aşamada gerçekleştiği hipotezi ileri sürülebilir. Benim bundan anladığım, kırsal sanayinin yeni topraklar fethedememesidir. Bunun nedeni ise hem uzun süredir yerleşik durumda olması, hem de kırsal mülkiyetin yoğunlaşması ve "çitle çevirme hareketi"nin³⁹ gelişmesi nedeniyle el emeği ihtiyacını karşılayabi-

38 Bkz. R. Braun, "The Impact of Cottage Industry on an Agricultural Population", D. Landes, *The Rise of Capitalism*, The Macmillan, New York, 1966.

39 Çitle çevirmenin rolü, Marx'ın *Kapital*'deki ünlü analizlerinden bu yana defalarca yeniden değerlendirilmiştir. Bu çitle çevirmelerin en yıkıcı evresinin sadece 18. yüzyılda görüldüğünü, fa-

leceği küçük toprak sahibi köylülerin sayısının gitgide azalmasıdır. İngiltere’de kırsal zanaatkârlığın bu erken gelişiminin, birbiri ardına ortaya çıkan iki sonucu olmuştur: [İngiltere,] gelişmekte olan ulusal –hatta uluslararası– pazarı oldukça erkenden beslemeye başlarken, zanaatın daha cılız bir verime sahip olduğu Fransa’nın kırsal kesimleri, pazara daha az sayıda “sanayi” ürünü sunar. İkinci olarak, kırsal zanaat piyasası İngiltere’de doyuma ulaştığında, Fransa’da ve Kıta Avrupası’nda açık durumdadır: Kırsal kesimde hâlâ el emeği rezervleri vardır ve bu da 19. yüzyılda proto-sanayinin gelişimini sağlayacak, ama “modern” bir sanayinin büyümesini de frenleyeceklerdir.⁴⁰ Dolayısıyla “sanayi devrimi”nin iki temel özelliği, proto-sanayinin yetersizliklerine verilen iki karşılık olarak yorumlanabilir: Makinelerin kullanılması, emekçi sayısını artırmaksızın emeğin üretkenliğini artırır; emekçilerin fabrikada toplanması daha iyi bir işbölümünü, daha iyi bir gözetimi, işçinin işine tümüyle bağlanmasını sağlar. Tüm bunlar, kırsal zanaatkârlığın verimlilik-karşıtı unsurlarına –coğrafi dağılım, mesleğinden ziyade toprağına bağlı kırsal emekçinin bağımsızlığı, sanayi kültürünün gerekleri karşısındaki mesafe– bir son verir.⁴¹ Fakat bu “devrim” önceki örgütlenmenin uzantısı değildir; daha ziyade, kırsal sanayinin ulaştığı sınır nedeniyle ortaya çıkmıştır.

3. Aksi gibi görünmesine rağmen, bu ilk sanayi kompleksleri, yani *krallık manüfaktürleri* modern üretim biçimlerinin ve buna bağlı ücretlilik türünün ön hali değildir. Fransa’da Valoislılar tarafından başlatılan, Richelieu’nün ve özellikle Colbert’in geliştirdiği bu manüfaktürler, esnaf kuruluşları sisteminin tamamen dışında kalır. Fakat imtiyaza dayalıdır ve hem çalışma özgürlüğünü hem de rekabeti engellerler. Kral, kendi mührünü taşıyan talimatlarla kimi ürünlerin imalat tekeline sahip bir kurumu tesis eder (halıcılık alanındaki Saint-Gobain, Aubusson gibi, kelimenin gerçek anlamıyla krallık manüfaktürleri), ya da özel bir şahsa veya özel şahıslardan oluşan bir gruba sınırlı bir süre için imalat imtiyazı tanır. Bu kuruluşlar, merkantilizm çerçevesinde, yani sanayiyle ilgili olmaktan ziyade ticari, hatta politik bir çerçevede anlaşılmalıdır. İdeal olan, ticari dengenin bozulmasını önlemek amacıyla krallık çerçevesinde otarşıye erişmektir. Colbert de bunu açıkça ifade eder: “Sanırım şu ilke üzerinde kolayca hemfikir olacağız: Ancak büyüklüğü ve gü-

kat 16. yüzyıldan itibaren İngiliz kırlarının toplumsal manzarasının derinden dönüştüğünü, bunun küçük toprak sahiplerinin durumunu giderek güçleştirdiğini söyleyerek bu karmaşık tartışma özetlenebilir. İngiltere’de toprak mülkiyetinin yoğunlaşması üzerine bkz. G. Unwin, *Studies in Economic History* ve R. Ha. Tawney, *The Agrarian Problem in the XVIth Century*, a.g.e.

40 Büyük Britanya’da kentsel sanayinin gelişim biçimleri hakkında bilinenler bu analizi doğruluyor gözükmektedir. 16. yüzyılda kentsel sanayi Büyük Britanya’da ileri Avrupa ülkelerine kıyasla gecikmiştir; ancak 17. yüzyıl sonunda bu gecikmeyi kısmen yakalar (bkz. D. C. Coleman, *Industry in Tudor and Stuart England*, Londra, 1975). İngiliz sanayi gelişiminde kırlar motor rol oynamıştır.

41 Bkz. D. Landes, *L’Europe technicienne*, a.g.e.

cüyle fark yaratan bir devlette para bolluğu olur.”⁴² İthalatı engellemek, özellikle soyluluğun ve yönetici sınıfların değer verdiği ipekliler ya da halılar gibi lüks ürünlerin ya da gemicilik ve silahlanma gibi askeri kullanıma yönelik ürünlerin dışardan alımını engellemek, devletin mutlak görevidir. Dolayısıyla, bu alanlardaki ulusal talebi karşılamak için yeni sanayiler kurmak gerekirken, güçlendirilmiş geleneksel zanaatkarlık (krallık iktidarı, eşzamanlı olarak meslek cemiyetlerinin nüfuzunu yaymaya çalışır) belediyenin ihtiyaçlarına cevap verecektir. Manüfaktür, tamamen ekonomik bir mantığa boyun eğen bir yenilikten ziyade, krallığın dış politikasının hizmetindeki bir araçtır.

Böylece, manüfaktürün “yönetimi, kurmayları, ekip başları, satış görevlileri, uzmanları, vasıfsız işçileri devletin denetimine sürekli tâbidir.”⁴³ Bu hiyerarşik ve kapalı bir yapıdır. Acımasız bir disiplin uygulanır, çalışma genellikle ibadetlerle bölünür.⁴⁴ Çalışanlar arasında, genellikle yabancı kökenli olan, bilgi ve becerilerinden yararlanmak için işe alınmış, oldukça kalifiye küçük bir seçkin zanaatkar grubu vardır. Ayrıca daha niteliksiz, genellikle bu tür bir kadrolaşmaya karşı olan ve ordunun uyguladığı asker toplama biçimlerini anıştıran biçimde işe alınan bir personel de bulunur. Tersanelelere forsalar alınır; muhtaç durumda olanlar işe alınır, keza daha uysal ve daha az talepkâr olarak bilinen kadın ve çocuk el emeği kullanılmaya çalışılır.⁴⁵ Bu teşebbüsler yerel zanaatkarların, ama aynı zamanda –göründüğü kadarıyla– nüfusun çoğunluğunun düşmanlığıyla karşılaşır: “İngiltere danteli”yle ve “Venedik danteli”yle rekabet edebilmek için birçok şehirde “Fransız danteli” imal edecek manüfaktürler kurulması yönündeki karar, Alençon’da isyanlara yol açar. Yeterli miktarda el emeğini yerel olarak toplamak neredeyse her yerde imkânsızdır, hatta yerli işçileri cesaretlendirmek için İtalya’dan kadın işçi “ithalatı” bile yapılır.⁴⁶ Bu manüfaktürlerin ender olarak gerçek sanayi kompleksi biçimi aldığını da ekleyelim. Bunlar genellikle büyük “dağınık iş yerleri” ya da “yığılmalar” halindedir; aynı tür işi yapan çok sayıda atölye bir araya getirilir ya da şehirde, kenar mahallelerde veya kırsal kesimde dağınık bir yığın zanaatkar, merkezî bir kurum çatısı altında toplanır.

Dolayısıyla, bu yapı modern fabrikanın ve kapitalist sanayinin gelişiminin öncülü olmaktan uzaktır. En fazla genişlediği dönem, merkantilizmin

42 Jean-Baptiste Colbert, “Rapport au premier Conseil du commerce”, 3 Ağustos 1664, *Lettres, instructions et mémoires*, c. II, Birinci Kısım, akt. P. Léon, *Économies et sociétés industrielles*, c. II, A. Colin, Paris, 1970, s. 120.

43 M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France*, c. I, Librairie générale du droit et de la jurisprudence, Paris, 1957, s. 475.

44 Bkz. G. Lefranc, *Histoire du travail et des travailleurs*, a.g.e.

45 Bkz. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail...*, a.g.e.; G. Zeller, “L’industrie en France avant Colbert”, *Aspects de la politique française sous l’Ancien Régime*, PUF, Paris, 1964.

46 E. Levasseur, *Histoire des classes ouvrières et de l’industrie en France*, Paris, 1900.

yükselişle çıkarılır. Krallık mutlakiyetçiliğinin uzantısı olduğundan, onunla birlikte son bulacaktır ya da ekonomik gelişme üzerinde etkisi olmayan bir kalıntı olarak varlığını sürdürecektir.⁴⁷ İşe alma tarzına ve iç düzenlemele-
rine gelecek olursak, manüfaktürler, çalışma özgürlüğünün başlatıcıları ol-
maktan ziyade zorunlu çalışma kurumları olarak işlerler. Krallık iktidarı ay-
nı mantık içerisinde ve aynı dönemlerde hem bunları savunur, hem de gele-
neksel meslek birliklerini yaymaya çalışır.

Kapital'in ünlü bir bölümünde Marx şunu yazar:

Feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş iki şekilde meydana gelir: Üretici, tüccar ve kapitalist olur; doğal tarımsal ekonomiye ve Orta-
çağ kent sanayisinin loncalar halinde örgütlenmiş el zanaatlarına karşı koyar.
Gerçekten de devrimci olan yol budur. Ya da tüccar üretime doğrudan el ko-
yar. Bu sonuncu süreç, tarihsel olarak bir geçiş evresini temsil etse de –örne-
ğin bağımsız olmalarına rağmen, dokumacılara yün satarak ve onlardan ku-
maş satın alarak denetim altına alan 16. yüzyıl İngiliz kumaşçılarındaki oldu-
ğu gibi–, eski üretim tarzında başlı başına devrime yol açmaz, tersine eskisini
sürdürür ve onu bizzat kendi varlık koşulu olarak korur.⁴⁸

Marx'ın, muğlak bir deyim olan “geçiş evresi”nden ne anladığı tartışılabi-
lir. Fakat önceki üretim tarzına göre “devrimci” bir kopuşu temsil eden yolun,
bizzat üreticinin kendi üretiminin kârlarını biriktirdiği, yatırım yaptığı ve biz-
zat pazar için ürettiği sanayi kapitalizmi yolu olduğu doğrudur. Oysa ticaret
kapitalizminin gelişimini besleyen bellibaşlı faktörler, kentsel zanaatkârların
büyük bir kısmının fason üretici haline gelmesi ve kırsal zanaatkârlığın yay-
gınlaşması, en azından doğrudan doğruya bu yönde ilerlemez. Bu üretim mo-
deli, önemli bir servet birikimi sağlarken, üreticinin tüccara bağımlılığını sür-
dürür ve iş örgütlenmesinin geleneksel biçimlerine uyum sağlar. Krallığın te-
kele dayalı manüfaktür üretimi de kapitalist bir birikim mantığına dahil değıl-
dir. Dolayısıyla bu üretim biçimleri, korporatist dilin düzenlemelerine karşı
koysalar da, “serbest” bir emek pazarını en azından doğrudan geliştirmezler.

Burada tartışma konusu edilen nokta budur. Batı'da kapitalizmin yükseliş
koşulları gibi devasa ve çetrefil bu sorun üzerine burada görüş belirtmeyece-
ğiz. Fakat sözü böylesine dolandırmamız, ilk bakışta esrarengiz görünen bir

47 Kuşkusuz krallık manüfaktürlerinde, planlama ve ulusallaşturmalar aracılığıyla gerçekleşecek
girişimci devletin habercisi olan güdümlü ekonomi biçimlerinin bir öncülü görülebilir (bkz. 7.
Bölüm). Fakat böyle bir soy zinciri olsa da, bu bağ doğrudan değildir ve liberalizmin yükselişi
bir kopuş oluşturmaktadır.

48 K. Marx, *Le capital*, III, 4. Kısım, XIII. Bölüm, a.g.e., s. 1103. Aynı anlayış içerisinde, Max We-
ber, “fabrika, zanaatkârlıktan doğmadı, onun zararına da gelişmedi; öncelikle, ona paralel olarak
gelişti” diye vurgular (*Histoire économique*, a.g.e., s. 196). Keza, “finans edilen taşeronluk siste-
minden de doğmadı; burada da, paralel olarak gelişti” (a.g.e., s. 197, altını çizen Max Weber).

saptamayı açıklamak için gerekliydi. Ortaçağ'dan beri meydana gelen olağanüstü ekonomik ve toplumsal dönüşümlere rağmen, çalışma ilişkileri hali-hazırda işlerlikte olan özgürlüğün –girişim özgürlüğünün, dolaşım, üretim ve değiş tokuş özgürlüğünün– gerekleriyle çelişen bir modelin egemenliği altındadır. Bu modelin varlığını sürdürmesini açıklayan nedir? Bizim bugün anladığımız anlamda bir ücretlilik durumunun ortaya çıkması için neden bu kadar süre gerekmiştir?

Kurallı çalışma, zorunlu çalışma

Şu cevabı önerelim: Sanayi devriminden önce çalışmanın örgütlenmesinin iki temel tarzı, kurallı [meslek örgütlenmesi kurallarına bağlı olarak] çalışma ile zorunlu çalışmadır. Bu iki kısıtlama biçiminin varlığını sürdürmesi, “özgür” emeğin kendine bir yer açmakta neden güçlük çektiğini açıklar. Fakat emeğin üretkenliğinin teknik gereklerinin ötesinde ve çoğunlukla bu gereklere karşı olarak, bu kalıcılık ancak söz konusu toplumların yönetim anlayışında bu kısıtlamaların ne kadar derinden etkili olduğu kavranırsa anlaşılabilir.

Ben burada “kurallı çalışma” derken, mesleklerin, hem loncalara bağlı mesleklerin hem de belediye düzenlemeleriyle yönetilen mesleklerin bütün kurallarını kastediyorum.⁴⁹ Bunların kalıcılıkları, “rasyonel” bir üretim örgütlenmesinin gerekleri bakımından sıklıkla işlevsel olmasa da, öncelikle başka türde bir buyruğa karşılık vermeleriyle ilgilidir. Bu buyruğu şöyle ifade edebiliriz: *İş, hangi koşullarda “meslekleri de içeren bir tabaka”[état] halini alabilir?* O dönemde kol gücüne dayalı işlerin yoğun bir küçümseme konusu olduğu bilindiğinden, bu durum doğallığında meydana gelmez. “Zanaatkârlar ya da meslek sahipleri, mekanik sanatları icra edenlerdir; gerçekte, değersiz ve iğrenç olan şeyi, yaygın kullanımda, mekanik diye adlandırıyoruz. Zanaatkârlar, tamamen mekanik bir şekilde çalışuklarından, değersiz kişiler olarak görülürler.”⁵⁰

Loyseau burada 11. yüzyılda biçimlenmiş zümreler hiyerarşisini geçerli kabul etmektedir. Buna göre, *oratores*'in –ruhbanlar– icra ettiği Tanrı'ya hizmet ile *bellatores*'in –senyörler– icra ettiği savaş hizmeti, kol gücüne dayalı işleri dışlar; bu işleri yapmanın bedeli, soyluluk yitimidir.⁵¹ “Üçüncü

49 Bazı yazarlar (örneğin H. Hauser, *Les débuts du capitalisme, a.g.e.*), ayrıcalıkları krallık tarafından güvence altına alınmış “yeminli meslekler” ile düzenlemeleri belediye yetkililerinden kaynaklanan “kurallı meslekler” arasındaki farkı iyice genişletirler. Bu ayrım, mesleklerin iç düzenleme tarzları arasındaki farklılıkları analiz etmekte aydınlatıcıdır, fakat bu düzenlemelerin genel olarak mesleklerle bir statü vermesi anlamında işlevlerini ortaya çıkarmak söz konusu olduğunda akla yatkın değildir.

50 C. Loyseau, *Traité des ordres et simples dignités*, Paris, 1610, yeni baskı 1666, s. 43.

51 Bkz. G. Duby, *Les Trois Ordres, ou l'imaginaire du féodalisme*, Gallimard, Paris, 1988. Georges Dumézil'in bütün Hint-Avrupa toplumlarında varlığını ortaya koyduğu ve en katı ifadelerden birini, doruğa ulaşmış feodal Ortaçağ'ın verdiği üçlü şema burada görülür.

zümred ekiler" (*troisième ordre*), emekçilerdir (*laborantes*); o dönemde esasen toprak emekçileridir. Fakat bu üçlü bölünme, senyörlük ekonomisine denk düşer; bunun içerisinde şehir küçük bir yer işgal eder. Şehirlerin ve "burjuvazi"nin paralel gelişimi, bu örgütlenmeyi dengesizleştiren bir tohumu içinde barındırır.⁵² "Burjuvalar", büyük ölçüde hem feodal vesayetten özgürleşmiş, hem de ekonomik olarak bağımsız "meslek" temsilcileridir, zanaatkarlardır. Jacques Le Goff'un, bizzat din adamlarının yapmak zorunda kaldığı belli bir el zanaatının tanınmasını 12. yüzyıla ve özellikle 13. yüzyıla tarihlemesi anlamlıdır: Mesleki kategoriler "tabaka" [*état*] halini alır; günah çıkartan din adamları, bu tabakaları dikkate alarak, el kitaplarında günahları yeni bir sınıflandırmaya tâbi tutarlar.⁵³

Bu kabul hâlâ çekincelidir: "Hâlâ muğlak olan bu çalışma meselesinde çaba, yorgunluk ve modern anlamda bir işin yerine getirilmesi arasında tam anlamıyla Ortaçağ'a özgü karmaşa görülür. İş, emektir."⁵⁴ Ama yine de tartışma başlamıştır. Üçüncü zümre, olumlu ayrıcalıklara sahip üçüncü tabaka [*tiers état*] halini almaktadır. Fakat burada bir bütün olarak üçüncü tabaka söz konusu değildir. Giderek büyüyen karmaşıklığıyla, "meslekleri de içeren bir tabaka" oluşturma ya da oluşturmama sorunu, yani toplumsal saygınlığa sahip bir statü sorunu, bizzat bu üçüncü tabakanın içinde ortaya çıkacaktır. Hatta kol gücüne dayalı olarak çalışan emekçiler arasında ayrışma yaşanır. Kol gücüne dayalı bazı faaliyetler yani "meslekler"i oluşturanlar, "tabaka"lara denk düşerken, diğerleri hiçbir şeye denk düşmez. Devrimin şafağında Abbé Sieyès ünlü söylevini verdiğinde, bahsettiği "bir şey olma" gerekliliği, bütün üçüncü tabakayı kapsamaz.⁵⁵ Aşağı yukarı aynı dönemde, daha az bilinen başka bir yazar, *Cahiers du quatrième ordre*'u [Dördüncü Zümrenin Defterleri] yayımlar: "yoksul gündelikçilerin, sakatların, muhtaçların",⁵⁶ hiçbir

52 Bir burjuvazinin ortaya çıkışı üzerine, örneğin bkz. R. Pernoud, *Histoire de la bourgeoisie en France*, c. 1, Le Seuil, Paris, 1960. Burjuva (*burgenis*) kelimesi ilk kez 1007'de Anjou kontunun bir şehrin kurulması için verdiği bir imtiyaz belgesinde görülür. Şehirlerin gelişimine paralel olarak, kırsal toplumun artan farklılaşması da tekboyutlu ve küçümşenen *laborantes* anlayışını hükümsüz kılacaktır.

53 J. Le Goff, "Métier et profession d'après les manuels des confesseurs du Moyen Âge", *Pour un autre Moyen Âge*, Paris, Gallimard, 1977 içinde.

54 J. Le Goff, "Métier et profession...", a.g.e., s. 179. Emegin bu nispi kabulünün, aynı zamanda ücretin de kabulü olduğunu belirtelim. Le Goff, Matta'ya göre Incil'in yorumlarının 13. yüzyıla uyarlanışına işaret eder: "Zira işçi kendi yiyeceğine layıktır" (Matta, X, 10) sözü bu dönemde "İşçi ücretine layıktır" haline gelir. Meşru bir işin gerçekleştirilmesi ücreti hak eder; bu da parasal bir ekonominin kabulünü içerir. Le Goff'un yorumu: "Bir mesleğin meşru olması için, bir ücretin haklı olarak alınması için gerekli ve yeterli koşul, bir çalışma yükümlülüğünün yerine getirilmesidir" (s. 179).

55 "Üçüncü tabaka nedir? Her şey. Politik düzen içinde şu ana dek neydi? Hiçbir şey. Peki ne istemektedir? Bir şey olmak." (E. J. Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers état?*, Paris, 1789, yeni baskı, Flammarion, Paris, 1988, s. 31).

56 L. Dufourny de Villiers, *Cahiers du quatrième ordre*, Paris, Nisan 1789.

şeyi olmayan ve hiçbir şey olanların tabakası. Üçüncü zümre ikiye bölünmüştür. Üçüncü tabakanın yükselişi, bütün olarak halkın yükselişi olmayacaktır. Onun toplumsal ve politik kabulden dışlanmış olan alt kesimleri, “yaşamak için kol güçlerinden başka şeyleri olmayan ayaktakımı”ndan ibarettir.⁵⁷

Dolayısıyla temel tartışma konusu budur; üstelik bu ayrım çizgisinin tam olarak nereden geçtiğine karar verme yönünde bir konsensüs de yoktur. Loyseau en kısıtlayıcı seçeneği ifade eder, çünkü kol gücüne dayalı bütün meslekleri “değersiz ve iğrenç” bularak dışlarken, “saygınlıkları” “sanatlar”ı ayırır; çünkü sanatlarda “kavrayış ve düşünme süreci madde üzerinde çalışmaya baskın çıkar.”⁵⁸ Oysa bir bütün olarak korporatist gelenekte, herhangi bir iş, “mekanik” bile olsa toplumsal saygınlıklar sistemi içinde bağımlı ama meşru bir yeri elbette bulabilir. Fakat bu, katı düzenlemelere, özellikle korporatist dilin düzenlemelerine kesin bir koşulla uyması halinde mümkündür. Dolayısıyla bu [dil], yerleştirme ve sınıflandırmada temel bir işleve sahiptir. Kol gücüne dayalı işi anlamlı kılar; ona niteliksiz insanların icra ettiği özel bir faaliyet olarak kaldığında reva görülmeyen toplumsal bir varlık kazandırır. Meslek, kolektif bir fayda yaratan toplumsal bir faaliyettir. Onun sayesinde, ama sadece onun sayesinde, kol gücüne dayalı bazı işler temeldeki itibarsızlıklarından aklanabilirler.⁵⁹

Böylece, korporatist dil, sosyal yurttaşlık olarak adlandırılabilir. Şeye katılımı, topluluk düzenini oluşturan hiyerarşik iç bağımlılıklar sistemi içinde bir yer işgal etmeyi yönetir. Mesleklerin itibar şemasına organik biçimde dahil olması –ki bu şema aynı zamanda iktidarların da şemasıdır–, 1776 yılında Turgot’un meslek cemiyetlerini, loncaları kaldıran talimatına karşı çıkan Paris parlamentosu tarafından açıkça kabul edilmiştir. Parlamento, “toplumsal zümrelerin geleneksel durumunu korumak” gibi kutsal bir gö-

57 “Ben halk derken, yaşamak için kol güçlerinden başka bir şeyi olmayan ayaktakımını kastediyorum. Bu yurttaşlar tabakasının eğitim görecektir zamanı ya da yeteneği olup olmadığını tartışıyorum. Burada cahil insanların olmasını önemli görüyorum... Eğitilmesi gerekenler, vasıfsız işçiler değil, burjuvalardır” (Voltaire, 1 Nisan 1766 tarihli mektup, akt. E. Labrousse, F. Braudel, *Histoire économique et sociale de la France, a.g.e.*, c. II, s. 676).

58 C. Loyseau, *Traité des ordres et simples dignités, a.g.e.*, s. 43. Bu tavrı tek benimseyen elbette Loyseau değildir. Örneğin 1789’da, Lyonlu tüccarların sorumlusu, ipek zanaatkarları konusunda görüşünü şöyle ifade eder: “Usta işçiler usta tüccarların sağladıkları malzemelere göre imalat yapmakla sınırlıdır. El emeği işçilerin payına düşerken, sanayi de tüccarlara düşer. Bizim güzel kumaşlarımızı yaratanlar ve bütün dünyayla ilişkiler kurarak, zenginlikleri şehrimize yeniden akıtanlar onlardır” (akt. J. Godart, *L’ouvrier en soie, a.g.e.*, s. 96). Bu usta işçilerin “usta tüccarlar” için çalışan illas etmiş zanaatkarlar oldukları doğrudur. Onlar artık “işçi”den, yani basit el emeğinden başka bir şey değildirler. Kol gücüne dayalı bu çalışma anlayışı, 18. yüzyılın çok ötesinde, buna sosyolojik bir teori getirmek isteyenleri bile etkileyecektir. Örneğin Maurice Halbwachs ve François Simiand kol gücü emekçilerini maddeye bağlı ve bu nedenle, toplumsal olarak çalışanların en mütevazısından bile aşağı durumdaki basit icracılar olarak görmeye devam edeceklerdir (bkz. 7. Bölüm).

59 Bkz. W. Sewell, *Gens de métiers et révolutions, a.g.e.*

revin kendisine verilmiş olduğunu ileri sürerek kendi tavrını meşrulaştırır. Loncalar ise “halkaları ilk zincire bağlı, koparması tehlikeli olan taht otoritesine bağlı bir zincirin” parçasıdır.⁶⁰ İş düzenlemeleri bir dizi karmaşık eklemleme ile toplumsal piramidin tepesine bağlıdır. Buna dokunmak, binanın bütününe sarsmak anlamına gelecektir.

Dolayısıyla, böyle bir toplumsal sistemin kapsadıkları ile dışladıkları arasındaki ayrım hattını çizen şey, meslektir. Bunun berisi kaostur; “sefil hal”deki bütün insanların itibarsızlığıdır. Buna karşılık mesleki imtiyazlar birer avantajdır; kuşkusuz küçücük bir avantaj, fakat bilinen büyük yapıların imtiyazlarıyla aynı türdedir. Böylece, küçücük olsalar bile ve belki de özellikle küçücük oldukları için, kol gücüne dayalı kimi meslekleri *tabaka* haline getirdiklerinden, temel önemdedirler; bu meslekleri hem çok daha donanımlı diğer tabakalardan, hem de statüsüz kitleden, “ayaktakımı”ndan ya da “it sürüsü”nden ayırırlar.

Dolayısıyla, bu düzenlemelerin kısıtlayıcı niteliğinin –kısıtlamalar zaten bütün ayrıcalıklılar tarafından (en büyükleri de dahil) paylaşılır; yükümlülük ve yasak ise her zaman için ayrıcalığın ters yüzüdür–, toplumsal yaşam bu şekilde dahil olabilmenin bu inanılmaz yararı karşısında tali kalacağı düşünülebilir.⁶¹ Öyle ki, ya kısıtlama ya özgürlük gibi bir alternatif yoktur. Bu düzenlemelerden kurtulmuş olmak özgür olmak anlamına gelmez; çok daha acımasız bir kısıtlamalar sistemiyle karşılaşmak demektir. Gerçekten de, meslek sistemleri dışında ne vardır? *Zorunlu çalışmadan* çok daha az özgür çalışma. Yükümlülük paradigmasının topyekün egemenliği altındaki bir iş örgütlenmesi için, *kısıtlamalardan faydalanan imtiyazlılar* vardır ve bunlar meslek erbabıdır. Diğer kol gücü emekçilerinin çoğu daha katı yükümlülük sistemlerine bağlıdır ve bunların hiçbir ayrıcalığı yoktur. Mesleğe dair kolektif düzenlemelerin yokluğu, gerçekten de bireyi genel polis kuralları karşısında –bu kavramı o dönemdeki anlamı içinde kavramak gerekir: yani bir şehrin ya da ulusun sakinlerinin korunması ve bakımına, kamu yararının geliştirilmesine gereken her şey– tek başına ve çaresiz konuma düşürür.⁶²

Dolayısıyla mesleki düzenlemelerin dışında kalan meşguliyetler *yoksullar polisi*’ni ilgilendirir: “Kamu yararına gösterilecek diğer bütün maddi ve manevi ilgi yoksullar polisinin kapsamındadır.”⁶³ Bu görev, gelenek ve gö-

60 Akt. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France, a.g.e.*, c. I, s. 655.

61 Yine bu nedenle, “en alt tabaka”nın, “minör sanatlar”a mensup emekçilerin isyanları genellikle en azından toplumsal düzende bir yeri koruma ya da ele geçirme kaygısıyla olduğu kadar tamamen “ekonomik” çıkarlarla da yönetiliyor gibi görünür. Örneğin 14. yüzyılda Floransa’daki Ciompi’lerin kent yönetimine katılma ve “insan olma” isyanı bu türdendir (bkz. M. Mollat, P. Wolf, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi, a.g.e.*).

62 N. de La Mare, *Traité de police*, Paris, 1703.

63 A.g.e., s. 4.

reneklerde disiplini (aylaklığa ve hovardalığa karşı mücadele), sağlığın korunmasını (enfeksiyonlarla ve salgınlarla mücadele), yardımı (özellikle eli ayağı tutmayanlar için yurtlar) ve sağlığı yerinde olanlar için çalışmanın düzenlenmesini içerir: “Böylece, kamu güvenliği ve huzuru için, ticaret için, sanat ve tarım için, gezgin serseri sayısını azaltarak bu düzensizliğin önlenmesiyle devlete yeni bir emekçi ve zanaatkâr takviyesi sağlanması önem taşır.”⁶⁴ Eğer çalışma polisiye bir durumsa, çalışmayan yoksullar karşısında iyi bir polisin yapması gereken şey onları çalışmaya zorlamaktır. Gördüğümüz gibi, gezgin serseriliğe yönelik muameleler, o dönemde istihdama erişme olasılığı olmasa bile kesin bir çalışma buyruğu olarak, saf kısıtlama olarak kendini ortaya koyan bu gerekliliğin uç biçimini temsil eder. Fakat bu paradigma, meslekler sistemine kayıtlı olmayan bütün emekçiler için geçerlidir ve *kısıtlayıcı çalışma yasası* olarak adlandırabileceğimiz olgu biçiminde kendini ortaya koyar.

Bu düzenlemeler bütünü en sistematik niteliğine İngiltere’de kavuşmuştur. İngiltere’de meslekler sistemi çok köklü olmadığından ve çerçevesi daha ziyade ticari kapitalizm tarafından çizildiğinden, keza tarım toplumunun dönüşümleri –daha önce belirttiğimiz gibi– en hızlı ve en radikal şekilde burada yaşandığından,⁶⁵ çalışmanın örgütlenmesinin geleneksel biçimleri daha derinden sarsılmıştır ve bu biçimleri yeniden kurma zorunluluğu kıta Avrupası’nda olduğundan daha güçlü biçimde kendini dayatmıştır. 1349 yılında III. Edward’ın yasalaştırdığı Emekçiler Yasası’nın önemini daha önce vurguladık. Bu, tutarlı bir düzenlemeler bütünü’nün başlatıcısı olur; ardından 1563’teki Zanaatkârlar Yasası, Elisabeth döneminin *poor laws*’ı, 1662 tarihli Settlement Act ve 1795 tarihli Speenhamland Act bu düzenlemelerin belibaşlı parçalarıdır.

Zanaatkârlar Yasası on iki ile altmış yaş arasındaki bütün krallık tebaası için çalışma zorunluluğunu tekrarlar; zanaat mesleklerinin –en basitlerinin bile– çıraklık süresini asgari yedi yıl olarak belirler; taşradaki gençlerin kentlerde çıraklık yapmasını yasaklar; zanaatlar, zanaatkârların oğullarına ayrılmıştır ve kırsal kesimdeki zanaatkârlar çırak sahibi olamazlar, çünkü “birçok kişinin tek bir adamın yönetimi altında olmasını” engellemek gerekmektedir.⁶⁶ Topraksız ve vasıfsız köylüler, bir polis memurunun

64 A.g.e.

65 Fransa’daki köylülüğün durumuyla aradaki zıtlığı da kavramayı sağlayan İngiltere’deki kırsal kesimin dönüşümü üzerine sentezleyici bir çalışma için bkz. H. J. Habakkuk, “La disparition du paysan anglais”, *Annales ESC*, Temmuz-Ağustos 1965 ve B. Moore, *Les origines de la dictature et de la démocratie*, Fransızca tercüme, Maspero, Paris, 1969.

66 Akt. G. Unwin, *Industrial Organization in the XVIth and XVIIth Centuries, a.g.e.*, s. 138. Kent sel mesleklerdeki çıraklığın zanaatkâr oğullarına ayrılmış olmasını doğrulayan argümanı da belirtelim: “Kırsal kesimdeki zanaatkârın oğlunun ya da köylünün oğlunun [kırsal kesimde] bir

izin belgesi olmadan bulundukları idari bölgeyi terk edemezler; aksi takdirde gezgin serseri muamelesi görürler. Krallık iktidarı, burada, ticari kapitalizmin ve *putting-out system*'in gelişimiyle zor duruma düşen kentsel zanaatları güçlendirmeyi ve kırsal toplulukları geleneksel meşguliyetleri içinde tutmayı hedefler. 1531-1601 arasında birbirini takip eden yoksul yasaları [*poor laws*] bu çerçeveyi çizmiştir. Gördüğümüz gibi, gezgin serseri avı düzenlenir. Fakat bunun ardında, “vücutları sağlıklı ve çalışabilir durumda olan, toprağı bulunmayan, kimsenin istihdam etmediğı, kabul gören herhangi bir ticari mesleğı ya da zanaatı icra etmeyen her erkek ve kadın” için çalışma yükümlülüğünün hatırlatılması yatmaktadır.⁶⁷ Her idari çevre, “bu hırsızların [*rogues*] yapacak bir iş ya da hizmet bulamamayı bahane etmemeleri için” bu vasıfsız işgücünü işe koşacak hammaddelere sahip olmalıdır.⁶⁸ Önerilen işler, zorunlu işler: Bu işsiz güçsüz insanlar, serserilik suçlamasıyla karşı karşıyadır. Yerel yetkililer, geliri olmayan, dolayısıyla gelecekte idari çevrenin yükümlülüğünde olabilecek her yeni kişiyi 1662 tarihli Settlement Act sayesinde dışarı atabilirler. Böylece, muhtaç durumda olanlar, prensipte kendi idari birimlerinden asla dışarı çıkamazlar.⁶⁹ Bu binanın son tuğlasını 1795 tarihli Speenhamland Act koyar. İdari bir bölgenin muhtaç durumdaki sakinleri, bulundukları yerde yardım göreceklendir; hatta tahıl fiyatlarına göre belirlenen bir gelir eşiğine bağılı olarak ilave bir ücret de alacaklardır. Henüz tam anlamıyla şekillenmemiş olan bu asgari gelirin şartı ise kesinlikle ikâmetten ayrılmamak ve işgücünün coğrafi hareketliliğinin yasaklanmasıdır.⁷⁰

Adam Smith'ten Karl Polanyi'ye, bu çalışma yasalarını yorumlayan araştırmacılar genellikle bunların modern bir ekonomi üzerindeki zararlı etkilerini ortaya koymuşlardır. George Unwin de şunu belirtir: “Geçmiş dönemlerde İngiltere'nin, Tudorlar tarafından çıkarılan sosyal yasalarla müstakbel İngiltere'nin önüne boş yere engeller diktiğı görülür.”⁷¹ Ancak bu yorumlar sorunludur, çünkü bu türden düzenlemeler İngiltere'nin modernite yolunda belirgin bir şekilde öne geçmesini engellememiştir. Çünkü söz konu-

zanaatla uğraşması, [kentsel kesimdeki] bir zanaatkârın oğlunun kırsal kesimde zanaatkâr ya da köylü olmasından daha kolaydır; dolayısıyla, eğer kırsal kesimdeki zanaatkârlar çocuklarını şehre yerleştirmeyi başarırlarsa, kentsel kesimdeki zanaatkâr çocukları hırsız [*rogues*] ve gezgin serseri olmaya yöneleceklerdir” (a.g.e., s. 138). Bütün bu önlemlere esin kaynağı olan şey, kırsal ya da kentsel toplulukların yerinden olmasıyla yaşanan “mensubiyet yitimi” risklerine karşı mücadele etme iradesidir.

67 Akt. A. V. Judges, *The Elizabethan Underworld*, a.g.e., s. XXXIV.

68 Akt. R. H. Tawney, *The Agrarian Problem in the XVIth Century*, a.g.e., s. 269.

69 Bkz. D. Marshall, “The Old Poor Laws, 1662-1795”, E. M. C. Arus-Wilson, *Essays in Economic History*, Londra, 1954.

70 Bkz. K. Polanyi, *The Great Transformation*, a.g.e.

71 G. Unwin, *Studies in Economic History*, a.g.e., s. 315.

su yasalar sanayi kapitalizmine evrilecek gelişimin gerekliliklerini inkâr et-seler de, önceki döneme kıyasla zararlı değillerdir. İngiltere'nin "öne geç-mesi", sanayi-öncesi iş örgütlenmesinin olanaklarını kullanmasına, özel-likle de *çalışma zorunluluğu ile ikâmet zorunluluğunun birleştirilmesine* –en azından, kısmen– bağlıdır. Özellikle *putting-out system*, İngiltere'de en er-ken ve en sistematik biçimlerini edinmiştir. Oysa bu sistem yoksul ve ade-ta tutsak durumdaki bir işgücünün varlığını gerektirmektedir ve bu işgü-cünün varlığı da pazar dalgalanmalarının etkisini azaltmayı sağlar. İngilte-re, düşük istihdam evrelerinde, o dönemde mevcut en sofistike sosyal yasa-lardan yeterli destek görememiştir. 19. yüzyılın başlarında İngiliz tarzı "ya-sal yardımseverliği" topa tutan liberaller,⁷² suçladıkları bu sistemin ticaret kapitalizmi ile sanayi kapitalizmi arasında bir geçiş hazırlığı olduğunu kuş-kusuz göremezlerdi ya da görmek istemezlerdi. Bunun böyle olmasının ne-denini, hem gezgin serseriliğe karşı özellikle amansız bir yaşamayı etkin kı-lan, hem de ikâmeti bulunan muhtaçlara asgari yardımda bulunan İngilte-re'nin, azami miktardaki muhtaç kimseyi bulunduğu yerde çalıştırmayı ba-şarmasıdır. İngiltere böylelikle sanayi devriminden önce bile vasıfsız işgü-cünün önemli bölümünü seferber edebilmiştir. Sanayi devrimi 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini gösterir; yani işgücünü ikâmet ettiği yer-de kullanma olanakları tükenmeye başladığında.⁷³ Bu dönemde makineleş-me ve sanayi yoğunlaşması da el emeğine dayalı işgücünün azalmasında iki-li bir rol oynar.

Kıta Avrupası'nda, özellikle de Fransa'da durum biraz farklıdır. Bir yandan küçük tarımsal işletmeler burada daha fazla varlık sürdürmektedir: Küçük toprak sahibi kuşkusuz sefil durumdadır, fakat hayatta kalmak için ilaveten sanayide çalışmaya daha az –ya da daha geç– ihtiyaç duyar. Diğer yandan, burada kentsel meslekler daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Çalışmanın örgütlenmesine yönelik müdahaleler Fransa'da üç yönde ilerler: gezgin ser-seriliğin ve eli kolu tutanların dilencilik yapmasının engellenmesi; loncala-rın güçlendirilmesi ve yaygınlaşması; korporatist türdeki geleneksel düzen-

72 Bkz. J. R. Poynter, *Society and Pauperism, English Ideas on Poor Relief, 1797-1834*, Londra, 1969. Liberal düşünürlerin önceki çalışma örgütlenmesi ve buna bağlı olan sosyal koruma biçimleri karşısındaki bu kayıyışsızlığına 4. ve 5. bölümlerde değineceğiz. Gerçekten de onlar bambaş-ka bir ekonomik gelişme modeli çerçevesini, aynı zamanda da önceki modelle karşılık içinde düşünülen sosyal bir örgütlenme modelini takip ederler. Sözleşme üzerinde temellenen liberal özgürlük anlayışı, geleneksel vesayet sistemine karşı inşa edilmiştir. Liberallerin benimsediği militan bakış açısı, bu sistemin toplumsal uyumu korumak konusundaki faydasını anlamaları-nı engelliyordu.

73 Elbette başka "nedenler" de vardır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'de-ki demografik büyüme hızı bunlar arasındadır. Bu dönemde İngiltere'nin nüfusu 6,25 milyon-dan 8,89 milyona ulaşmış; yani %42,2'lik bir büyüme hızı görülür (1801-1851 arasında da 8,89 milyondan 17,92 milyona çıkar; yani %100'den fazla bir büyüme görülür). Bkz. G. Chap-man, *Culture and Survival*, Londra, 1940, s. 34 ve devamı.

lemelerin dışında bulunan işgücünü seferber etme teşebbüsleri. İlk iki stratejiyi daha önce açıkladık. Üçüncüsü, çalışma sorununu “devletin meselesi” yapma konusunda oldukça hevesli olan krallık iktidarının, sınırlı ve pek de etkili olmayan müdahalelerinden oluşur.

Krallık iktidarının bu müdahaleleri İngiltere’dekilerden daha erken tarihlidir. İyi Jean’ın benimsediği politikaların, çalışma örgütlenmesinin geleneksel yapılarını güçlendirmek için o dönemde Avrupa ölçeğinde gelişen bu çabaya dahil olduğunu gördük. Krallık iktidarı güçlendikçe bu niyet de gide-rek daha belirgin hale gelir. Fakat gezgin serseriliğin ve dilenciliğin kökünü kazımakla yetinen tamamen baskıcı teşebbüsler ile krallıktaki işgücü kapasitesini bütünüyle seferber etme görevini bizzat devlete yükleyen çok daha iddialı teşebbüsler arasında tereddütler görülür. Bir çalışma politikası oluşturma yönündeki bu ikinci ayak, I. François’nın 16 Ocak 1545 tarihli bildirgesinde kuşkusuz ilk kez açık seçik görülür:

Bugünlerde söz konusu şehrin sakini erkek ve kadın birçok sağlam dilencinin, keza Picardie ve Champagne topraklarından veya başka yerlerden gelen birçok yabancının, yoksulluğa ve muhtaç duruma düştüklerini söyleyip, sadaka alabilmek için dolanıp durduklarını, onları istihdam edecek ya da hizmetine alacak kimse bulamadıkları için özür dilediklerini gayet iyi kaynaklardan öğrendik. Daha önce istemiş, buyurmuş ve emretmiş olduğumuz gibi, söz konusu sağlıklı dilencilerin, ister erkek ister kadın olsun, Paris şehrimizin yerel yöneticileri ve tüccar amirleri tarafından söz konusu şehirde en gerekli işlerde kullanılmalarını ve ücretlerinin söz konusu şehrin kendi kaynaklarından ödenmesini ve söz konusu sağlıklı yoksulların tam gün boyunca kamusal işlerde tıpkı özel bir işte çalışır gibi çalışmalarını tekrar istiyor, buyuruyor ve emrediyoruz.⁷⁴

Bu bildirge, yazıldığı şekliyle ele alındığında, işi olmayan herkese devletin iş sağlamayı görev edinmesini gerektiriyordu; hatta bu yükümlülüğe başkaldıranlara karşı zor kullanma yetkisini de içeriyordu. Gerçekten de bu irade bildirimi gülünç uygulamalara varacak, ancak yine de bundan vazgeçilme-yecektir. Krallık iktidarının merkezî düzenleme mercii olarak kendini dayattığı süre boyunca, atıl durumdaki işgücü “kaynak”larını kullanma ve böylece krallıktaki herkesin emek-gücünü seferber etme meselesiyle ilgili bildir-geler birbirini izleyecektir. Bu “kaynak” imgesi merkantilizmden esinlenen metinlerde tekrar tekrar karşımıza çıkar. Öncelikle de, çalışma dünyasının eksiksiz yapılanmasına dair bir plan sunan ve merkantilizmin en ateşli ideoloğu olan Barthélemy de Laffemas’ın metinlerinde. Mesleklerin dışında kalan emekçiler için Laffemas her şehrin kenar mahallelerinde iki “kamusal

74 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XII, s. 900-901.

ev" kurulmasını önerir. Biri erkekler, biri de kadınlar için olacak bu "ev"ler terk edilmiş çocukları da alarak onları çırak olarak yetiştirecektir.⁷⁵ Ayak direyenler "zincire vurulup hapse atılarak çalışmaya mecbur edilecekler, böylece dilencilik engellenecek ve onlara disiplin öğretilenecektir"; "polis şefi ve on iki kentli, topluluklara kuralları gösterecektir."⁷⁶

Richelieu de 1625 yılında şunu ilan eder: "Krallığımızın bütün şehirlerinde yoksullar için kurallar konmasını ve düzenin yerleşmesini istiyoruz; böylece sadece söz konusu şehirdekiler değil, civar yerlerdeki de bulundukları yerlerde beslensin, eli kolu tutanlar da kamu işlerinde kullanılsın."⁷⁷ Colbert de 1667'de şöyle söyler: "Bolluk her zaman çalışmadan, sefalet de aylıklıktan kaynaklandığı için, sizin esas uygulamanız yoksulları kapatmanın ve hayatlarını kazanmaları için onlara meşguliyet sağlamanın yollarını bulmak olmalıdır her zaman. Bu konuda iyi kararlar almakta ne kadar erken davranırsanız o kadar iyi olur."⁷⁸

Gördüğümüz gibi, kraliyet manüfaktürlerinin ve [dilencilerin kapatıldığı] Genel Hastane'nin kuruluşunda bu anlayış rol oynar. "Krallığın bütün şehirlerinde ve büyük kasabalarında Genel Hastaneler kurulmasına yönelik" 1662 tarihli yasa, "kıyı kesimlerinde asker, tayfa olabilecek insan kaynakları ve sağlıklı, uysal ve iyi ahlaklı gençler bulunacağını" belirtir.⁷⁹ Sonuç oldukça umut kırıcı olur. Yazarı belirsiz bir metin olan 1662 tarihli *État sommaire des pauvres*'da [Yoksulların Halinin Özeti] söylendiği gibi "zanaatkarların tepkisinden" mi çekinilmiştir?⁸⁰ Gerçekten de meslek gruplarının, imtiyazlarına zarar verecek ve pazara daha ucuz ürün çıkmasına neden olacak bu rekabete karşı koyacağı varsayılabilir. Her koşulda, bu işgücünün vasatlığı ve kötü niyeti, imkânların zayıflığı ve herkesi kapsamanın zorluğu, çalışmanın bu çerçevede içinde gerçekten üretici bir niteliğe sahip olabileceği konusunda şüphelere yol açabilir. Bu "hastane manüfaktürleri"ne gerçekten yatırım yapan ender sorumlular arasında yer alan Lyon Sadaka Evi'nin yöneticileri, 1732 yılında şu gerçekçi bilançoğu çıkartırlar: "Bu manüfaktürler, sağladıkları kârdan ziyade söz konusu hastaneye kapatılmış olan sağlam birkaç yoksul insanı işe yarar hale getirmek açısından faydalıdır."⁸¹ Krallıktaki sağlam muhtaçların işgücünü verimli kılma şeklindeki bu proje, sonuç olarak has-

75 Bkz. H. Hauser, *Les débuts du capitalisme, a.g.e.*, Bölüm V, "Le système social de Barthélemy de Laffemas".

76 B. de Laffemas, *Advis et remontrances à M. M. des Députés du Roy*, Paris, 1600, s. 7.

77 Cardinal de Richelieu, *Lettres, instruction diplomatiques et papiers d'État*, c. II, akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres, a.g.e.*, s. 318.

78 J.-B. Colbert, *Lettres, instructions et mémoires*, c. II, akt. J.-P. Gutton, s. 338.

79 Akt. A. Vexliard, *Introduction à la sociologie du vagabondage, a.g.e.*

80 Akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres, a.g.e.*, s. 468.

81 A.g.e.

tanelerde yatan zararsız birkaç kişi için ergoterapi girişimine dönüşmüştür.⁸²

En dikkat çekici olgu, yinelenen başarısızlıklara rağmen bütün yoksulları zorunlu çalışmaya tâbi kılma projesinin bütün iddiasıyla varlığını devam ettirmesidir. 1724 yılında, bu sorunlar hakkında uzman olduğunu ileri süren Saint-Pierre başrahibi, “çok büyük miktarda iş” yapabilecek bu istihdam edilmeyen yoksulların gücünden mahrum kalan devletin neler yitirdiğini ısrarla vurgular.⁸³ Kuşkusuz kapatmanın umut kırıcı sonuçları görüldüğünden, aynı yıl tumturaklı bir biçimde yapılan yeni beyanda kapatmanın sistematik kullanımı artık önerilmez. Bu beyanda, bütün muhtaç durumdakilere, “eli ayağı tutan ve çalışarak hayatını kazanabilecek durumda olan tüm kadın ve erkeklerle, ya bir kişinin hizmetine girerek ya da ekim-dikim işlerinde çalışarak veyahut ellerinden ne geliyorsa o iş ya da meslekle uğraşarak kendi emekleriyle geçimlerini sağlayacakları bir iş bulmalarını” buyurur. Kendi başlarına iş bulamayanların “her biri yirmişerli gruplar halinde dağıtılacak ve bir çavuş onları her gün işe götürecektir. [...] Bunlar yol ve köprü yapımında ya da kamu çalışmalarında ve uygun görülen başka türlü işlerde kullanılacaklardır...”⁸⁴

Bu “tugaylarda” yapılan işlerle ilgili hiçbir ize rastlamak mümkün değildir. Yine de “hayır atölyeleri”nin iyice çoğaldığı Eski Rejim’in son döneminde eli ayağı tutan muhtaçlar yol ve köprü yapımında ve kamusal işlerde yeniden kullanılacaktır. Turgot bu [hayır atölyeleri] modelini öncelikle Limousin’de hayata geçirir ve görüldüğü kadarıyla da belli bir başarı elde eder. 1775-1789 arasında bütün idari bölgelerde uygulamaya konur. Kurucu Meclis’in Dilencilik Komitesi, “yardım atölyeleri” adı altında bunları yeniden ele alacak, sonra da başarısızlıklarını kabullenecektir.⁸⁵ Bunlar özellikle küçük ölçekli tarım işletmelerinin olduğu bölgelerde işe yaramış görünmektedir; kendi işletmelerinin geliriyle geçinemeyecek kadar yoksul çiftçilere ilave bir kaynak sağlamışlardır.⁸⁶

82 Aynı yanılsama, krallık manüfaktürlerinin aşağı yukarı eşzamanlı olan kuruluşuna da gölge düşürür. Oysa Colbert bu manüfaktürlerle ilgili olarak şöyle demiştir: “Krallığa büyük miktarda nakit para girişinin yaratacağı avantajlar haricinde, aylıklık içinde sürünen bir milyon kişinin manüfaktürler sayesinde hayatını kazanacağı kesindir, aynı miktarda insan hayatını gemicilikte ve denizler üzerinde kazanacaktır, teknelerin neredeyse sonsuzca çoğalması devletin büyüklüğünü ve gücünü arttıracaktır” (*Lettres, instructions et mémoires*, c. II, 4. Kısım, akt. P. Léon, *Économies et sociétés industrielles*, c. II, a.g.e., s. 121). Aslında, krallık manüfaktürlerinin istihdam piyasası üzerinde pek az etkisi olmuştur, “aylıklık içinde sürünen halklar”ı çalıştırmak konusunda ise daha da az başarılı olmuştur.

83 Abbé de Saint-Pierre (Charles Irénée Castel), *Sur les pauvres mendiants*, Paris, 1724, s. 8.

84 Akt. J.-P. Gutton, *L’État et la mendicité dans la première moitié du XVIIIe siècle*, a.g.e., ek I, s. 226-227.

85 Bkz. C. Bloch, *L’Assistance et l’État en France à la veille de la Révolution*, Paris, 1909.

86 Bkz. O. H. Hufton, *The Poor of the Eighteenth Century France*, a.g.e., Bölüm VI. Turfot’unun Limousin’deki politikası için bkz. M. Lecoq, *L’assistance par le travail et les jardins ouvriers en*

Bu son yenilikler, kitlelerin düşük istihdam sorununu karşılayacak boyutta değildir. Bununla birlikte, sona ermekte olan Eski Rejim'in, çalışma sorununa devlet düzeyinde çözüm bulmak amacıyla dilenci nezarethaneleri kurulmasına paralel olarak geliştirdiği bir diğer inisiyatif olması bakımından dikkat çekicidir. Hayır atölyeleri ve dilenci nezarethaneleri, ortak bir paradigmanın, yani çalışma zorunluluğunun biri nispeten yumuşak, diğeri sert iki farklı halidir. Monarşi bu iki olasılık arasında gerçek bir seçim yapamamıştı. Peki ama bunu yapmak zorunda mıydı? Bunlar aslında birbirini tamamlayan iki uygulamadır. Dilenci nezarethaneleri, eli ayağı tutan muhtaçların en toplumdışı –ya da en azından böyle algılanan– kesimini hedefler: dilenciler ve gezgin serseriler. Zorunluluk burada tam anlamıyla baskı halini alır ve üretkenliğe gönderme yapılıyor olması, tıpkı İngiliz *workhouse*'unda olduğu gibi, yıldırmaya dönük cezalandırma pratiklerine pek de bahane sayılamaz. Hayır atölyeleri, tıpkı İngiliz *poor laws* tarafından yerel düzeyde idare edilen bazı iş imkânlarında olduğu gibi, istihdamdan dışlanmış muhtaçların büyük bir kısmını ve prensip olarak, kendi imkânlarıyla bir iş bulamayan herkesi kapsar. Dolayısıyla, iş fırsatları prensipte kamu gücü tarafından sunulacaktır. Fakat bu fırsatların açıkça yetersiz olması bir yana, iş arzında daha baştan itibaren dolambaçlı yollara başvurulmuştur. Bu işler ile yaygın olarak uğraşılan diğer işler arasında bir rekabet olmamalıdır; öyle ki 1784 yılında Poitiers idare memuru “fiyatları düşürmeye ve sadece en muhtaç olanları işe kabul etmeye özen gösterdik”⁸⁷ demiştir. Bu, istisnasız tüm sosyal politikalarda (ve sadece sanayi-öncesi toplumlarda değil) karşılaştığımız *less eligibility* ilkesidir. Yardım ve destekler, bir kişinin “normal” bir faaliyetten alabileceği en düşük ücretten daima daha düşük olmalıdır. Böylece, bu sisteme girmek için ya en muhtaç duruma düşmüş olmak gerekir ya da kişi, dış bir güç veya korku yüzünden buna mecbur edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla “önerilen” bu çalışma formülleri, dilenci nezarethaneleri, hatta krallığın kürek cezaları türünden zorunlu çalışmaların karşısı değildir. Bu ikisi birlikte işler. Zorlamanın daha ziyade üstü kapalı olduğu, ama çekici bir yanının da bulunmadığı zoraki çalışma biçimlerinin “tercih edilmesi” için baskıcı bir iş denetçisinin savurduğu tehditler yeterlidir. Burada, gezgin serseriliğin gördüğü muamele aslında bir tür örnek teşkil eder: Bu muamele, zorunluluk ilkesinin egemenliğindeki bir iş örgütlenmesinin nasıl düzenleneceğini ortaya koyar. Sanayi-öncesi toplumlarda bütün muhtaçlar için geçerli olan çalışma rejimi, bu tehdit altında biçimlenir.

France, Paris, 1906. Turgot'nun kısmi başarısı, söz konusu toplulukları sınıflandırma ve bunları farklı iş türleriyle denk düşürmeye çalışma zahmetine katlanmasının sonucudur.

87 Akt. Pierre Léon, “La réponse de l'industrie”, Fernand Braudel, Ernest Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, a.g.e., c. II, Bölüm II içinde.

Toprak yoksulları

Kurallı çalışma ya da zorunlu çalışma, demiştik: Bu ikisi arasında “özgür” emek kendine bir yer bulmakta güçlük çeker. Özgür emek, emek-gücünün mevcut haliyle değiş tokuş edilmesi, pazarın ihtiyaçlarına bağlı olarak alınıp satılması anlamına gelir. Fakat bu sanayi devrimi öncesi toplumlarının paradoksu, farklı ücretlilik durumlarını tanımış ve geliştirmiş olsalar bile, tam anlamıyla ücretli emeğin gelişimine izin vermemiş olmalarıdır. Bronislaw Geremek 13., 14. ve 15. yüzyıllardan bahsederken bunu belirtir: “Ücretlilik biçimlerinin ve işgücü piyasasının analizinden yola çıkarak, Ortaçağ’ın kent ekonomisinde dolaşıma girmesine rağmen işgücünün temel ekonomik ve toplumsal yapıları bozmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu süreç marjinal kalır, çünkü bu ekonomide zanaata dayanmayan özgür bir işgücü ihtiyacı henüz yeterince hissedilmemektedir.”⁸⁸

Bunun nedeni, ücretli emeğin üretim örgütlenmesinin sonunda vazgeçebileceği tâli bir bileşeni temsil etmesi değildir. Tersine, bu “ihtiyaç” zaman içinde ortaya çıkar: Eski Rejim’in sonuna doğru gidildikçe, ücretlilerin sayısında önemli bir artış ile ücretlilik türlerinde çeşitlenmeye tanık olunur. Fakat *nicel olarak giderek daha da büyüse bile*, ücretli emek işbölümünün meşru biçimleri karşısında *yapısal olarak periferik kalır*. Birbirlerine eklenerek toplumsal düzeni sürdüren kabul görmüş mesleklerin berisinde kalan ücretli emek, meşruiyeti en zayıf bölgelere yerleşir. Fakat ücretli emek sadece alt kademede değildir; o denli parçalanmıştır ki, bu atomizasyon onu daha da zayıf kılar. Şimdi kapsadığı alanların bir dökümünü yapmaya çalışalım.

1. Ücretli emeğin en sağlam çekirdeği kalfalardır. Bunlar, o dönem için oldukça kalifiye bir tür “işçi aristokrasisi”ni temsil ederler. Kalfalar ömür boyu ücretli kalmaya “mahkûm” olsalar da, işlerini koruyacaklarından ya da yeniden iş bulacaklarından en emin kesimdir; çünkü onlar en iyi yetiştirilmiş ve en yetenekli olanlardır. Fakat bu seçkin işçiler, kendi durumlarını bir düşünüş gibi ya da en azından kendini gerçekleştirmiş olan usta zanaatkârın durumu karşısında bir başarısızlık olarak yaşarlar. Ömür boyu kalfa olarak kalacak bu kişiler, tıkanmış durumdaki korporatif bir sistemin kendi kaderine terk ettiği kişilerdir ve bu sisteme “modern” bir alternatif oluşturmazlar. Onların ideali usta olmaktır, yani kalıcı ücretliliğin ortadan kaldırılmasıdır. Bu olmayorsa, “kliklerini” seferber ederek, korporatif ayrıcalıkları –özellikle istihdam düzeyinde– kendi yararlarına tekellerine almaya çalışırlar.

2. Konumunu yitirmiş ya da iflas etmiş, üçüncü bir şahıs için, çoğu zaman da bir tüccar için çalışmaya mecbur kalmış ustaların durumu da buna yakındır. Ücretli emeğin bu tersten geçiş, kumaşçılık ya da ipekçilik gibi meslekler-

88 B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien aux XIII-XVe siècles*, a.g.e., s. 147.

de sık rastlanan bir durumdur. Ticaret kapitalizmi bu mesleklere kendi yasasını daha kolaylıkla ve daha erkenden dayatmıştır. Fakat birçok başka bağımsız zanaatkâr da, bu türden toplumlarda görülen krizlerin sıklığı nedeniyle aynı tehlikeyle karşı karşıyadır. Çünkü sanayi-öncesi toplumlardaki geçim krizleri, zanaat üretimi üzerinde kötü etkiler yaratır. Bir ya da birçok kötü hasat nedeniyle besin fiyatlarının “pahallılaşması”, “sanayi” ürünleri talebinde düşüşe yol açar.⁸⁹ Ulusal ve uluslararası pazarın genişlemesi, doğrudan üreticilerin konumunu kırılganlaştıran bir diğer unsurdur: Ellerindeki rezervler genellikle bu pazar dalgalanmalarının etkisini hafifletemeyecek kadar zayıftır. Her iki durumda da tüccarlara bağımlı duruma düşerler. Yoksullaşma ve vesayet altına girme süreci yine de tam bir ücretlilik durumu yaratmaz; çünkü düşkün zanaatkârın sattığı şey emek-gücü değil, imal ettiği metadır.

3. İster usta ister kalfa olsun, meslek sistemine dahil olanların konumu asla tam anlamıyla güvence altında değilse, onların çeperinde çalışan işçilerin durumu daha da eğretidir. Örneğin, resmî düzenlemelerce tanınmayan kalfa ya da ustalar olan “odalık işçiler”in ya da kendi hesaplarına iş yapmaya çalışan “işportacıların” durumu böyledir. Bunlar kısmen yasadışılığa mahkûmdurlar ve meslek örgütlenmeleri ne kadar sağlamlsa bunların durumu da o kadar risk altındadır. 1789 yılında peruka ustaları, “ustaların bütün işlerini ellerinden alan ve onları işsiz kalmaya mecbur ederek, yaşamalarını ve vergilerini ödemelerini imkânsız kılan odalık işçiler”e bir lokal verilmesini yasaklamayı şartnamelerinde talep ederler.⁹⁰ Onlar da bir tüccar için fason iş yapmayı çare olarak görebilirler, fakat bunun bedeli bağımsızlıklarını yitirmeleridir.

4. Ev hizmetlileri ve uşaklar, özellikle muğlak statülü toplumsal bir grubu temsil ederler. Bunlar kalabalık bir grup oluşturmakla birlikte pek az incelenmiştir: Şehirlerdeki nüfusun %10’u civarındadırlar.⁹¹ Heterojen bir grupturlar; çünkü bazı ev hizmetlileri “evler”in tam anlamıyla parçasıdır; hatta “büyük evler” söz konusu olduğunda saygın konumlarda bile olabilirler. Daha alt düzeydeki hizmetçiler bile –temel ihtiyaçları karşılandığından– halk arasında ender rastlanan bir istikrardan yararlanabilirler. Örneğin Vauban, *Projet de dîme royale*’de [Krallığın Ondalık Vergi Projesi] bu hizmetçileri vergiye bağlamak ister, çünkü “açıkça ifade edersek, halkın alt tabakasının en şans-

89 Bu krizlerin mekanizmasının güzel bir tarifi için bkz. P. Goubert, *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle, Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, Flammarion, Paris, 1968. Goubert tahlil alımı için ayrılmış madeni para yokluğunun sanayi mesleklerinde istihdam düşüklüğüne ve işsizliğe nasıl yol açtığını gösterir. Bu süreç, “halkın” kullanımındaki, geniş tüketime dönük zanaat ürünleri imalatında uzmanlaşmış Beauvais gibi bir şehri şiddetle etkiler. Ayrıca, alım gücüne sahip olan talebin zayıflaması uzun süre devam ederse, bundan lüks üretim de etkilenir.

90 Akt. J. Kaplow, *Les noms des rois, a.g.e.*, s. 75.

91 J.-P. Gutton, *Domestiques et serviteurs dans la France de l’Ancien Régime*, Aubier, Paris, 1981.

lı kesimlerinden biri onlardır. Ne yiyip ne içeceklerini, giysilerini, nerede yatıp kalkacaklarını asla dert etmezler, bütün bunlar efendilerinin sorumluluğundadır” diye belirtir.⁹² Bununla birlikte, ev hizmetlilerinin durumunda ücretlilik ve geçici işçilik yönünde bir değişim gözlemlenir. 17. yüzyıldan itibaren birçok tanıklık, evde hizmet vermenin özellikle aşağı bir durum halini aldığı ve bunların halkın alt tabakasının kargaşa yaratıcı, istikrarsız, namussuz ve aylak kesimi olarak algılandığını gösterir.⁹³ Mercier, Eski Rejim’in son yıllarında ev hizmetlilerinin altın çağına sona ermesine çok üzülür: “Onları küçümsüyorlar; onlar da bunu hissediyor ve bizim en büyük düşmanımız oldular. Vaktiyle, onların hayatları zahmetliydi, güçtü; fakat onlara değer veriliyordu ve hizmetçi yaşlandığında efendisinin yanında ölüyordu.”⁹⁴ Eski hamiplik bağı bozulduğunda ya da koptuğunda, ev hizmetlisinin durumu evde ücretli çalışan kişinin sahip olacağı konuma yaklaşmaktadır.

5. Şehirde ayrıca tanımlanması güç bir –daha doğrusu, birçok– grup vardır. Bunlar, modern “çalışan” kategorilerinin habercisidir: idari hizmetlerde çalışan küçük memurlar, avukat kâtipleri, “dükkan çalışanları”, vb. Bunlar, kimi zaman yazı yazmaları dışında çalışırken kol güçlerini kullanmazlar; kol emeğiyle çalışanları da kuşkusuz küçümserler. Bununla birlikte yoksuldurlar, kimi vasıflı işçilerden daha yoksuldurlar; işlerinin prestiji yoktur ve çoğu zaman istikrarsızdır. Georges Lefebvre, kol gücüne dayanmayan bu emekçileri, aynı tepkileri paylaşıyor göründükleri “halk” içinde sınıflandırır.⁹⁵ Rütbe ve sınıf sistemleri olan gerçek bir idari örgütlenme, ancak Direktuvar ve özellikle İmparatorluk dönemine tarihlenir.⁹⁶ Yine de bu örgütlenme fazlasıyla hiyerarşiktir; büro çalışanlarının statüsü oldukça vasattır. Örneğin, en azından 19. yüzyıl ortasına dek, “devlet hizmetindekiler”in çoğunluğu en alt düzey ücretlinin kısıtlı ve az ücrete çalışan kategorisini oluşturur. “Özel sektör” çalışanlarının, ticaret ve “serbest” mesleklerde çalışanların durumu daha da belirsiz olmalıdır.

92 Vauban, *Projet de dîme royale*, Paris, 1907, s. 66. Vauban’ın bir çağdaşı da şöyle der: “Onların hayatları teminat altında gibidir: Ne toprakları dolu tehdidi altındadır, ne de malları iflasla karşı karşıya kalır.” (C. Cordier, *La Sainte Famille*, Paris, 1700, akt. J.-P. Gutton, *Domestiques et serviteurs...*, a.g.e., s. 171).

93 Bkz. N. de La Mare, *Traité de police*, a.g.e. 1720 tarihli ve 1778’de yenilenen bir polis emri, efendi değiştiren Paris’teki ev hizmetlilerinin eski işverenlerinden bir sertifika almalarını şart koşar (bkz. J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e., s. 94).

94 L.-S. Mercier, *Tableau de Paris*, a.g.e., I, s. 161. Aynı dönemde, Essart’lar, hizmetlilere karşı bir yükümlülüğün ardından şunu söylerler: “Dolayısıyla, hizmetçi sınıfının kırsal kesimin cürufundan oluştuğu sonucuna varılabilir” (*Dictionnaire de la police*, Paris, 1786-1798, c. III, s. 485).

95 G. Lefebvre, *Études orléanaises*, c. I. *Contribution à l’étude des structures sociales à la fin du XVIIIe siècle*, Imprimerie nationale, Paris, 1962. Ayrıca özellikle o dönemde “halk” mefhumunun muğlaklıkları hakkında bkz. François Furet, “Pour une définition des classes inférieures à l’époque moderne”, *Annales ESC*, Mayıs-Haziran 1963.

96 Bkz. Pierre Rosanvallon, *L’État en France de 1789 à nos jours*, Le Seuil, Paris, 1990, V. Bölüm.

6. Fakat şehirlerin en alt tabakası, özellikle inşaat gibi çıraklıktan geçmeyen kimi mesleklerdeki işçilerden ve küfeli, küfesiz hamallar, sakalar, yük taşıyanlar, getir götür işlerine bakanlar gibi sayısız işlerde çalışanlardan oluşur. “Alın teriyle ve elleriyle çalışan insanlar” genellikle vasıf gerektirmeyen işler için emeklerini gündelik olarak kiralarlar. Korporatist dilin gücünün işareti olarak, bu meşguliyetlerden bazıları saygın mesleklerin kural ve hiyerarşilerini taklit eder.⁹⁷ Fakat topyekûn bakıldığında, bunlar “halkın en alt kesimi”nin, “ayak takımı”nın, “it sürüsü”nün büyük bölümünü oluşturur. “Ne bir meslek icra edip ne de mal üretenler ve hayatlarını kol güçleriyle kazananlar, her yerde niteliksizler ya da ücretliler diye adlandırdıklarımız, örneğin küfeli hamallar, duvarcı yardımcıları, arabacılar ve diğer gündelikçiler, halkın alt tabakasının en sefilleridir. Çünkü belli bir mesaisi olmamaktan daha kötü bir mesai yoktur.”⁹⁸

Kalifiye olmayan bu işgücünün büyük kısmını kadınlar oluşturur: temizlikçiler, çamaşırcılar, terziler, şapkacılar...

7. Şehirlerdeki bu tür alt-proletaryanın kırsal kesimde de dengi vardır: yabancılık işletmelerde ya tam zamanlı tarım hizmetçisi olarak ya da –kuşkusuz daha sefil koşullarda– kesintili, mevsimlik işler için istihdam edilmekten başka çareleri olmayan yoksul tarım işçileri kitlesi. Vasıfsız işçi, emeğini kiralamak ve mevsimlerin, hasadın, istihdam eden mülk sahibinin keyfine tâbi olmak zorundayken, emeğini kiralaması onun hayatta kalmasının koşuludur. Aile bağları kurma, bir toplulukla istikrarlı ilişkiler geliştirme anlamında “bir yere yerleşemez”. Benzer konuma düşme tehdidini sürekli hissettiği gezgin serserinin durumu onun için de geçerlidir: Herhangi bir şeye sahip olmadığı için kaybedecek de bir şeyi olmayanlar açısından hareketlilik, özgürlüğün olumsuz yönüdür.

8. Küçük toprak sahibi çiftçi yerleşiktir; fakat işletmesi küçük olduğundan, kaynaklarını genellikle bir zanaat işiyle tamamlamak zorunda kalır.⁹⁹

97 Örneğin getir götür işlerine bakanlar, Savary'nin *Dictionnaire du commerce*'ine göre (1761), “güçlü kuvvetli insanlar olup, Paris'te (ve başka yerlerde) iki tarafın uygun gördüğü belli bir meblağ karşılığında çuval ve mal taşırlar.” Bunlar dört gruba ayrılmıştır: Hal ve gümrük bölgesindeki güçlü kuvvetliler, odun, kireç taşı, tuz, tohum gibi belli malları taşımakta uzmanlaşmış hamallar... Seine üzerinden teknelerle getirilen kimi ürünleri boşaltan hamallar ve talep üzerine çalışan rastgele kişiler. İlk üç grup, mesleğe giriş payını ödedikten sonra, belediye yetkililerinin onayıyla tekel halinde örgütlenmiştir (bkz. J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e., s. 61 ve devamı).

98 C. Loyseau, *Traité des ordres*, a.g.e., VIII. Bölüm, s. 80.

99 Zanaatkarlık işinin türü, köylülerin toprakla sürdürdükleri (son derece çeşitli) ilişkilere ve işletmelerin büyüklüğüne bağlıdır. “Toprak sahibi köylü”nün, yani topraklarının tek sahibi olan köylülerin oranının az olduğu ve Devrim'in arefesinde Fransa'daki toprakların beşte dördünün hala “feodal” haklara tâbi olduğu bilinmektedir. Fakat çeşitli türdeki “küçük toprak sahipleri”, kapsamlarına ve buna bağlı olan yükümlülüklerine göre, çok farklı derecelerde ekonomik ve toplumsal bağımlılık içindedirler. Bu karmaşık durumların bir sentezi için bkz. P. Goubert, “Les

Pierre Goubert, Beauvaisis'deki "niteliksiz işçi – kumaş işçisi" kitlenin karmaşık durumunu son derece özenle analiz eder. "Yazın niteliksiz işçi, kıyın kumaşçı, her zaman bahçıvan"¹⁰⁰ olan bu kişiler, genellikle kendi evlerinin sahibidirler; birkaç dönümlük topraklarını ekerler, bir inekleri ve kümes hayvanları vardır. Fakat küçük farklılıklarla birlikte bu duruma neredeyse bütün kırsal kesimde rastlanır ve kırsal kesimdeki geniş zanaat üretimini bunlar besler. Bu durum kısmi ücretlilik olarak nitelenebilir, çünkü bu köylüler dönüştürdükleri meta aracılığıyla emeklerini satarlar, fakat hammaddeyi onlara tüccar sağladığından bu meta onlara ait değildir. Kadınların, iplik sarma işçilerinin, yün eğirenlerin, dantelcilerin vb. payı, keza ev içi işbölümünde babaya yardım eden çocukların payı da önemlidir. Bu kırsal zanaatkarlığın aldığı biçimlerin aşırı çeşitliliğine baktığımızda, bir çeşit yasadan bahsedebiliriz: Kırsal zanaatkarlığa başvurulması, her zaman için ekonomik bir bağımlılık durumuna, tarımsal işletme temelinde aile yaşamının yeniden üretimini sağlamanın imkânsızlığına işaret etmektedir. Kırsal kesim zanaatkarları, kırsal kesimdeki toprak sahiplerinin en yoksullarıdır.¹⁰¹ Tarım işçileri daha da yoksul olduğundan, ama daha kesin olarak ücretli konumunda olduklarından, şu genellemeyi yapmak mümkündür: Ücretli emeğe başvurulması, en azından taşrada her zaman için koşulların ne denli eğreti olduğunu gösterir; ne kadar ücretli olunursa, o kadar yoksul olunur.

9. Bunlar, (proto-sanayiye yaklaşık olarak denk düşen modern bir terminoloji kullanırsak) "köylü-işçiler"dir; ama "işçi-köylüler" de vardır. Sanayi komplekslerinin –madenler, demirhaneler, kâğıt imalathaneleri...– ilk hallerine genellikle kırsal kesimde rastlanır. Ama yine genellikle mütevazı boyutlardadırlar: Bir demirhane ya da bir maden ocağında on kadar ya da onlu sayılarda işçi çalıştırılır.¹⁰² Bunlar alt düzey personellerini kırsal çevreden toplarlar ve bu yarı-proletarya, toprakla sıkı bağlarını korur. Kendi küçük topraklarını ekmeye ve hasat ya da bağ bozumu zamanı tarlalarda çalışmaya devam eder. Bu karma durum, işverene bir fayda sağlar: Ücretler özellikle düşük olabilir, çünkü işçinin ek gelirleri vardır. Ama bu durumun sakıncaları da vardır, çünkü işçi-köylü fabrikaya daha az bağlıdır, gelmeyebilir, kendi çalışma ritmine uygun davranır. İşçinin sanayi üretiminin gereklerine uysal-

paysans et la terre; seigneuries, tenures, exploitations", F. Braudel, E. Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, a.g.e., c. II, V. Bölüm.

100 P. Goubert, *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle*, a.g.e., s. 189.

101 Bir Flaman köyündeki ölüm envanteri, dokuma tezgâhına sahip olup olmamanın tarımsal işletmenin genişliğine ve zenginliğine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir: İşletme aile ekonomisine belli bir rahatlık sağladığı müddetçe burada dokuma tezgâhına rastlanmaz. Bkz. F. F. Mendels, "Landwirtschaft um bäuerliches Gewerbe in Flandern in 18. Jahrhundert", akt. P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, a.g.e., c. III, s. 22.

102 P. Léon, "La réponse de l'industrie", F. Braudel, E. Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, a.g.e., c. II, II. Bölüm, s. 260 ve devamı.

ca uyması ve fabrikaya sadakati, geç bir dönemde, ancak 19. yüzyılda mümkün olacaktır (bkz. 5. Bölüm).

10. Köylü ile şehirli arasındaki, ücretliler ile “bağımsız” işletmeciler arasındaki melez bir diğer kategori mevsimlik işçilerdir. Bu kategori kendi içinde de ayrışır. Mevsimlik işler, köylülerin küçük topraklara sahip olduğu bölgelerde hayatta kalabilmek için bir zorunluluk oluşturur. Çok sayıdaki “Auvergneli”, “Savoie’li” her yıl uzmanlıklarını satınak üzere birkaç aylığına şehre gelirler; sonra da kendi küçük toprak parçalarını ekmek ve ailelerine ilave bir gelir sağlamak üzere geri dönerler. Bir diğer türü ise, mevsimlik işler – hasat, bağ bozumu... – için kırsal kesimde emeklerini kiralayanlardır. Olwen H. Hufton, “ekmeğini bölge dışından kazanmak” dediği çok yaygın gelenegi açıkça analiz etmiştir.¹⁰³ Sonuç olarak eğer göçmen, aile kaynaklarından kesmeden herhangi bir yerde birkaç ay kendi kendine yetebilecek durumdaysa bu işlem kârlıdır. Kırsal kesim zanaatkârı gibi, o da çok düşük ücretlere çalışabilir ve ailesini geçindirmek ya da bir ocağı bütünüyle beslemek zorunda olan yerli nüfusla avantajlı biçimde rekabet edebilir. Örneğin Auvergnelilerin, kronik bir düşük istihdamın hüküm sürdüğü Endülüs’e kadar gidecek iş araması başka türlü anlaşılamaz. Bununla birlikte, bu girişimler oldukça tehlikelidir. Genellikle mevsimlik işçi ile gezgin serseri arasındaki mesafe hiç de büyük değildir.

11. Son olarak, bazı sanayi komplekslerinde doğmakta olan gerçek bir proletarya mevcuttur: manüfaktürler, tersaneler, iplikhaneler, fabrikalar, madenler, demirhaneler... 19. yüzyıl fabrikasının habercisi olan bir atılım 18. yüzyılda başlar. Örneğin Anzin 1789’da 4 bin işçi çalıştırmaktadır. Hayange’da Wendel’lerle birlikte, Creusot’da, Montceau-les-Mines’de büyük sanayi imparatorlukları kurulmaya başlar. Fakat bu kurumlar hâlâ istisnaidir (tek başına Anzin Fransa’nın maden kömürü üretiminin yarısını sağlamaktadır). Özellikle kullanılan personel fazlasıyla heterojendir. Genellikle, krallık manüfaktürlerinde olduğu gibi yüksek vasıflı ve nispeten iyi ücret alan seçkin işçiler burada çalışmaktadır. Bunlar genellikle yurt dışından “ithal edilmektedir”. Metalürji için Almanlar ve İsveçliler, ipek imalatı için İtalyanlar, bazı tekstil ürünleri için İngilizler, kumaşlar için Hollandalılar... Sürekliliği varlık sürdürmesi anlamına gelmeyen “dağınık işletme” formülünde olduğu gibi kırsal kesim zanaatkârları da bu çalışanlar arasında yer alır. Örneğin metalürjide, Alsace bölgesindeki Niederbronn’da yer alan Dietrich ailesinin “modern” fabrikasında çalışan 918 kişiden sadece 148’i atölyede çalışmaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla, doğmakta olan fabrikada proletaryanın ya da modern anlamda alt-proletaryanın dengini oluşturan kesim, İngiltere’de

103 O. H. Hufton, *The Poor of the Eighteenth Century France*, a.g.e.

104 P. Léon, a.g.e., c. II, s. 260.

o dönemde “Şeytan fabrikaları” (*satanic mills*) adı verilen şeye başvurmak-
tan başka çaresi olmayan, tamamen yoksul insanlardan oluşan, ve işgücünün
en kaba, en istikrarsız bölümüdür.¹⁰⁵

Sanayi-öncesi dönemde ücretli emek ya da yarı-ücretli emek bu on bir bi-
çimden mi ibarettir? Eksiksiz bir tipolojiye erişme iddiasında değilim ve bu
yapı öylesine muğlaktır ki daha incelikli analizler kesinlikle yapılmalıdır.
Örneğin, orduya askerî birliklerin alınmasının bu ücretlilik biçimlerinden
birine denk düşüp düşmediğini sorabiliriz. Diderot ile d’Alembert’in *Ansik-
lopedi*’si bu görüştedir; çünkü “ücret” maddesinde, “esasen gündelikçilere
ve paralı askerlere çalışmaları karşılığında ödenen bedele denir” diye belir-
tilmektedir.¹⁰⁶ Fakat benim amacım sadece bu durumların olağanüstü hete-
rojenliğini göstermekti. Bu yaklaşım, yüzyıllar boyunca birbirini takip eden
ve 18. yüzyılda ortaya çıkan en önemli ekonomik ve toplumsal dönüşüm-
lerin, ücretli emeğin durumu üzerinde homojenleştirici bir etkisi olmadığını,
hatta tam tersinin gerçekleştiğini göstermektedir. Eski Rejim’in sonun-
da “önemli bir sosyal-mesleki dönüşüm” yaşandığını ortaya koyan Ernest
Labrousse şunu ekler: “[Bu dönüşüm] birçok durumda heterojen ve müp-
hem kalır. Sınıflandırılmış, nispeten dar bir ücretli kesim dışında tam za-
manlı bir ücretlendirme görülmez. Özellikle sanayi kapitalizmiyle birlikte
görülecek olan, yeni türde bir emekçinin doğuşuna da tanık olunmaz.” Ve
Labrousse, “bölünmüş ücretliler” diye adlandırdığı şeyin belirleyici ağırlı-
ğı üzerinde durur.¹⁰⁷

Güvenilir istatistikî veriler olmamasına rağmen, bu derin heterojenlik iz-
lenimini güçlendiren birkaç nicel değerlendirmede bulunabiliriz. Öncelik-
le kırsal kesimde –ki bu ender olarak vurgulanır– bu “bölünmüş ücretliler”
muhtemelen nüfus içinde çoğunluğu oluştururlar. “En azından 18. yüzyıl
sonunda [...] bu karmaşık ücretliler grubunun kırsal kesimdeki nüfus içinde
–nispeten ya da mutlak anlamda– doruk noktaya ulaştığı düşünülebilir.”¹⁰⁸
Bu değerlendirme sadece Fransa için değil, Avrupa’nın eskiden beri öne çık-
mış ve nüfusu yüksek olan, kısacası “gelişmiş” tüm bölgeleri için geçerlidir.
Örneğin Hollanda 18. yüzyılda Avrupa’nın en zengin bölgelerinden biridir:
“İkincil ve geçici işlerin yoğun olduğu, en düşük ücretlerin verildiği Hollan-
da, büyük bir tekstil fabrikasını andırır: Arkaik, pek az sanayileşmiş, çok ka-
labalık bir nüfusu barındıran sınırlı topraklar üzerinde yüksek verimli bir ta-

105 Bkz. K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e., s. 59.

106 *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des techniques*, c. XIV, s. 532.

107 E. Labrousse, “En survol de l’ouvrage”, F. Braudel, E. Labrousse, *Histoire économique et sociale
de la France*, a.g.e., c. II, s. 711-712.

108 P. Léon, “Morcellement et émergence du monde ouvrier”, *Économies et sociétés industrielles*,
a.g.e., c. II, s. 495.

rım ile eski tarz bir sanayi arasındaki –hayati nitelikteki– tamamlayıcılığın kusursuz bir örneğidir.”¹⁰⁹

Fakat kırsal kesimde “karma ücretliliğin” hâkimiyetine yönelik bu sap-tama, “katışksız” ücretliliğin orada embriyon halinde kalmasını gerektirir: “Sadece emeğini satarak yaşayan tam zamanlı emekçi, ücretli olarak çalışan köylüler içinde ancak bir azınlığı temsil eder.”¹¹⁰ Hem ücretlilik durumları-nın heterojenliği bakımından, hem de “katışksız” ücretliliğin azınlık niteli-ği bakımından şehirde de durum aynıdır. “Katışksız” ücretlilik, sanayileş-menin gelişimine bağlı bir yenilik değildir. Bronislaw Geremek, “Ortaçağ so-nundaki zanaatkârlıkta, ücretliler kategorisi daimi ve iyice belirgin bir ni-telik taşır” diye belirtir.¹¹¹ Zanaatkârlıktan kaynaklanan bu ücretlilik –geli-şimi kesin olarak rakamlara dökülemese de– adım adım güçlenecektir. Fa-kat çoğu zaman küçük işletme çerçevesinde kalmaya devam eder. Paris’te, Devrim’in arefesinde, işverenlere kıyasla işçilerin oranı bire beştir.¹¹² “Katı-şksız” ücretli kitlelerinin ortaya çıktığı sanayi kompleksleri belirli alanlar-da görülür. Örneğin Sedan’da işçi nüfus (aileleri de dahil) 1683’te 800’den 1789’da 14 bine ulaşır –ama bu uç bir örnektir. Toprakların bütünü açısın-dan, “Fransa’da Devrim’in arefesinde belki 500 bin *katışksız* işçi vardır”; bu rakam 18. yüzyıl başında 150 bin ile 200 bin arasındadır.¹¹³

Dolayısıyla, tam zamanlı ücretli sayısının hızlı artışı, fakat çok küçük oran-larda kalması; nüfusun yaklaşık yarısını kapsayan bu bileşik ücretlilik duru-munun başatlığı; tam ya da kısmi ücretli olarak çalışmaya yönelmek zorun-da kalan çoğu insanın yoksulluğu: Ücretli emeğin belirsizliklerine, ikincil ko-numda ve toplumsal saygınlıktan yoksun oluşuna baktığımızda, 18. yüzyıl-ın sonunda varacağı noktayı, yazgısını kestirmemiz zordur. Ücretliler, feodal toplumun damgasını vurduğu bir tür karşılıklı bağımlılık ilişkisine hâlâ derin-den bağlıdır –ya da bu ilişki tarafından kuşatılmıştır. Bu konuda, Jacques Le Goff’un kullandığı anlamıyla bir “uzun Ortaçağ”dan haklı olarak söz edebiliriz.

Angarya modeli

Sanayi devriminden itibaren ücretli emek, özgürlük ve sözleşme modeli üze-rinden düşünülmüştür. Bu sözleşmede aslan payını kimin aldığı ve genel-

109 M. Garden, “L’industrie avant l’industrialisation”, *Histoire économique et sociale du monde*, a.g.e., c. III, s. 27.

110 P. Léon, a.g.e., c. II, s. 495.

111 B. Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*, a.g.e., s. 279.

112 F. Brach’in 1791’de yaptığı sayım patron başına 16,6 kişinin çalıştığını göstermektedir; fakat onun hesabına ne bir ya da iki kişinin çalıştığı küçük işletmeler, ne de oda işçileri ve fason ça-lışanlar dahildir (bkz. A. Soboul, *Paysans, sans-culottes et jacobins*, Éd. Sociales, Paris, 1966).

113 P. Léon, *Économies et sociétés industrielles*, a.g.e., c. II, s. 378.

likle mecburiyet yüzünden emek-gücünü kiralamaya yöneltilen emekçinin özgürlüğünün kurmaca olduğu bilinse de, hukuksal açıdan emek pazarında bağımsız iki kişinin karşı karşıya geldiği ve bu sözleşme dolayısıyla kurdukları sosyal ilişkinin taraflardan biri tarafından bozulabileceği kabul edilir. Bununla birlikte, bu liberal ücretlilik anlayışı, tarihsel olarak kendisinden önce gelen ve biçimsel olarak ortadan kalktıktan sonra bile varlığını sürdüren formlara nazaran olağanüstü bir devrimdir. Modern ücretliliğin geç dönemde ortaya çıkışını ve ona eşlik eden çeşitli denemeleri, ayrıca hâkim konuma geçme konusunda karşılaştığı güçlükleri anlamak için, *ücretliliğin özgürlükten ya da sözleşmeden değil, vesayetten doğduğunu* ileri sürmek gerekir. Modern ücretlilik ilişkisinin ortaya çıkışına gösterilen dirençlerin en derindeki nedenini, *angarya modeli*'nin sürekliliğinde aramak gerekir. Bu model, bir beden emekçisinin görevini yerine getirdiği zorunlu değiş tokuş biçiminin prototipidir.

Zorla çalıştırma, öncelikle, *belirli bir muhitte sürdürülen kişiselleşmiş bir bağımlılık çerçevesinde* gerçekleşir. Angarya, toprağı işleten kişinin senyörüne borçlu olduğu şeydir (daha doğrusu, borçlu olduğu şeyin bir bölümüdür): Kişi, bir senyörlük işletmesinde belirli bir gün boyunca kendisini senyörün hizmetine sunar.¹¹⁴ Bu anlamda angarya, ücretliliğin tersidir: Ücretlendirilmeyen angarya, serflik gibi kişisel bir bağımlılıktır ve köleliğin ardından gelir.¹¹⁵ Bununla birlikte, köle emeğinin özgürleşme hareketine paralel olarak ve 12. yüzyıldan itibaren parasal ekonominin gelişmesiyle birlikte, angaryadan giderek daha sıklıkla kurtulunur: Angarya, zorunlu çalışma yükümlülüğünden zorunlu parasal yükümlülüğe dönüşür. Angaryanın tahvili, bir boyunduruğun bedelinin ödenmesidir: Toprağı işleten kişi, kendisinin ve ailesinin hayatta kalmasını ve senyöre borçlu olduğu geliri (ve diğer yükümlülükleri) ödemesini sağlayacak olan çalışmayı örgütlemekte “özgür”dür. Fakat kendi işletmesinin ürünü, bütün yükümlülüklerini karşılamakta yetersiz kalabilir (ve bu sık karşılaşılan bir durumdur). Bu durumda, senyörün ya da daha zengin bir başka işletmecinin hizmetine (ödeme karşılığı) sun-

114 Çok çeşitli tarzlara gösteren angarya (*corvée*) rejimi, kuşkusuz en açık seçik biçimde Karolenj döneminde Loire ile Ren nehirleri arasındaki bölgelerde görülmüştür. Buna göre senyörlük toprakları, serflerle ve muhtemelen orada barınan kölelerle birlikte, senyör tarafından doğrudan işletilen bir “rezerv” ve serflerin ya da “özgür” işletmecilerin işlettiği “topraklar” arasında bölünür. Köle durumundaki işletmeciler genellikle haftanın üç günü rezerv alanında çalışmak zorundadırlar. “Özgür” işletmeciler haftalık angaryaya ender olarak tâbi kılınmışlarsa da, yine de ağır kol gücü hizmetleri vermek zorundadırlar: araba taşımacılığı angaryası, senyör için binanın inşaatı ve tamiri, büyük tarımsal çalışmalara katılma, ot biçme, hasat... Kol gücüyle çalışmayı mecbur kılan ve doğrudan bir bağımlılığı içeren bu hizmetler, “özgür” işletmeciler için yükümlülüklerin bellibaşlı bölümünü oluşturur. Bu noktalarda bkz. I. Josuah, *La face cachée du Moyen Âge*, a.g.e. Ayrıca bkz. M. Bloch, *La société féodale*, a.g.e.

115 Angarya, serflikin özelliğidir ve kişinin tümüyle bir diğer kişinin hizmetine sunulması olan köleliğin yerini alır.

duğu zamanın bir bölümünü “serbest” bırakır. Kırsal kesimdeki ücretli emeğin kaynağı muhtemelen budur. Bu durum somut olarak, toprağı işleten kişinin bir başkasının hizmetinde, başka bir işletmede, ücret karşılığında, haftanın ya da yılın belli günleri gidip çalışması anlamına gelir. Dolayısıyla, ücretli çalışma konusunda “özgür”dür, fakat yeri yurdu belli bir bağımlılık sistemi içinde işgal ettiği konumdan yola çıkarak çalışır ve yaptığı iş aslında angaryayla tamamen aynı türdendir.

Bu iki tür emek biçimi –angarya ve ücretli emek–¹¹⁶ sadece aynı dönemde değil, aynı kişide de bir arada var olabilirler. Örneğin serflığın 11. ve 12. yüzyıllarda hâlâ çok yaygın olduğu İngiltere’de bazı toprak işletmecileri efendilerine Pazartesi angaryasını borçludurlar (bunlara *lundinarii* denir). Fakat Georges Duby bunlar hakkında şunları söyler: “Bazı soylu çevrelerde *lundinarii*’ler karşılıksız olarak çalışmak üzere her pazartesi toplanıyordu. Başka bir gün gelirlerse onlara bir bedel ödeniyordu.”¹¹⁷ Böylece, bu İngiliz “cottier”ler aynı hafta içinde, dahası aynı efendi için kimi zaman serf olarak angaryayı yerine getirirler, kimi zaman ise bir işverenin ücretlerini ödediği kısmi ücretliler olurlar. Elbette kişi, pazartesi, salı ya da başka bir gün aynı şekilde çalışmaktadır. Başka deyişle, kendisine bir ücret kazandıran faaliyetinin maddi biçimi, kölece yürüttüğü faaliyetinden ayrılamaz. Burada da kendi emeğini bir başkasının kullanımına sunar, fakat bu durumda kişisel bir boyunduruğun hukuksal statüsüne sahip değildir. Yasal anlamda angarya ile ücretlilik birbirinin zıddıdır ve tarihsel olarak, ücretlilik angaryayı adım adım ortadan kaldırır. Fakat deyim yerindeyse varoluşsal bakımdan, yaptıkları işin tarzı ve bunu hangi koşullarda gerçekleştirdiklerini düşündüğümüzde, “özgür” bir ücretli ile kişisel tahakküm ilişkisi içinde bir efendinin hizmetinde angaryaya koşulmuş bir kişi arasında ne fark vardır? Birinci durumda bir ücret, bir bedel alması dışında, hiçbir şey.

116 İşin ücretlendirilmesinin ille de parayla olması gerekmediğini hatırlatmak gerekir. Hatta ücretliliğin bu ilkel biçimlerinde para çok istisnai bir durum olmalıdır. Fakat “bedel”, ne tür olursa olsun, üçüncü bir şahıs hesabına ve ona karşı bir bağımlılık ilişkisi içinde gerçekleştirilen bir işi ücretlendirdiği ölçüde bir ücret biçimini temsil eder.

117 G. Duby, *L’Économie rurale et la vie des campagnes dans l’Occident médiéval*, Montaigne, Paris, 1962, c. I, s. 424. Kişinin tâbi oluşu ile “ücretlilik” ilişkisinin ön hali arasındaki benzer örtüşmeler, başka kültürel ortamlarda ve çağımıza çok yakın dönemlerde de görülür. Örneğin Brezilya’nın kuzeydoğusundaki şeker kamışı plantasyonları köleliğin kaldırılmasından sonra “*moradore*”ler tarafından, yani plantasyonda daimi olarak barınan, çalışma zamanlarını kendilerine verilmiş küçük toprak parçalarını işletmek ile plantasyon sahibinin hizmetini görmek arasında bölüştüren ve belirli günler ücret karşılığı bazı işleri yerine getirebilen emekçiler tarafından işletilmiştir. Emekçilerin plantasyona bu şekilde bağlanması, ellili ve altmışlı yıllarda son bulduğunda –bir istihdam piyasasının geliştiği şehre gidip çalışmayı büyük oranda “seçebilir” olduklarından– *moradore*’ler tam anlamıyla tarım ücretlileri oldu (bkz. Afrânio Garcia, *Libres et assujettis, marché du travail et modes de domination au Nordeste*, Éditions de la MSH, Paris, 1989 ve Rio de Janeiro Ulusal Müzesinin çalışmaları).

Bu durum emek-güçlerinin sadece bir bölümünü kiralayan kısmi ücretlilere özgü değildir. Tam zamanlı tarım işçilerinin çoğunluğunda daha da katlanılmaz bir hal almıştır. Genellikle ömür boyu bir mülk sahibinin işletmesinde –sadece ona hizmet etmek üzere– çalışan, tam anlamıyla bağımlı ve –sefil koşullarda da olsa– tam anlamıyla bakılıp beslenen çok sayıdaki topraksız kırsal kesim insanı buna örnektir. Bu ev hizmetlilerinin ya da bu ücretlilerin (kavramsal olarak nasıl bir fark belirtebiliriz?) kol güçlerinden başka hiçbir şeyi yoktur; bunlar proleterdir. Özellikle emek-güçleri karşılığındaki ücretle yaşarlar, bunlar ücretlidir. Fakat ücret, kısmen işletmenin aynı olarak karşıladığı yükümlülüklerle, ortak sofrada yemek yemeye ve ahırda yatmaya, üstüne de küçük bir miktar paraya indirgenir. Çalışmaya gelince, ister bir senyör ister mülk sahibi olsun, efendiye tam bir bağımlılık ilişkisi içinde gerçekleşir.¹¹⁸ Gündelikçiler ve mevsimlik işçiler kuşkusuz daha “özgür”dürler; bir efendiye daimi olarak bağımlı değildirler, fakat durumları belki de daha az arzulanır, çünkü yarınlardan asla emin değildirler; her an gezgin serseri konumuna düşebilirler. Kırsal kesim zanaatkarlarından oluşan kısmi ücretlilerin ise yer-yurt üzerinde temellenen sıkı bağımlılık ağlarına ne ölçüde dahil olduklarını belirtmiştik.

Dolayısıyla kırsal kesimdeki farklı ücretlilik biçimleri ya da bunun yerine geçenler, geleneksel kısıtlama sistemlerinin esiri olarak kalırlar. Kentlerdeki ücretli emeğin bu kısıtlamalardan tamamen azade olduğu söylenebilir mi? Kırsal kesimde yaşayan ve –senyörün mülkünde çalıştığında, kökleri kişisel bağımlılık olarak köle emeğinde olan–¹¹⁹ zanaatkar, şehirde kendi ayrıcalıklarını elde ederek feodal boyunduruk biçimlerinden kopmuş gözükmemektedir elbette. Fakat bu ayrıcalıklar *mesleğe özgü* imtiyazlardır, yoksa kişi olarak emekçinin değil. Zanaatkar işinde asla özgür değildir; koyduğu kurallarla zanaatkarın inisiyatifini her açıdan sınırlandıran katı bir mesleki bo-

118 Bir köylü hizmetli ile efendinin toprağı üzerinde çalışan aile üyelerinin durumu arasındaki farklılık sorgulanabilir. Kadın ve çocukların efendi karşısındaki bağımlılığı, en az o kadar ya da daha güçlü olduğundan, bu farklılık önemsiz gelebilir. Bununla birlikte, mülkiyetle ilişkili dikkate alınırsa, ailevi vesayet ile hizmetliler karşısındaki vesayet ilişkisi öz bakımından farklıdır. Aile üyeleri tamamen ev içi bir ekonomi çerçevesine dahildirler, malların üretim ve aktarım birimi olarak ailevi grubu oluştururlar. Buna karşılık, “ev hizmetlileri”, çok zayıf bir şekilde parasallaştırılmış ve sözleşmeye bağlanmış olsa da, ticari türde bir ilişki içindedirler. Ailevi ekonomik birim karşısında, ev hizmetlileri –“paternalist” ideolojiye rağmen– yabancıdırlar. Dolayısıyla, artık hizmet edemediklerinde, örneğin çalışamayacak kadar yaşlandıklarında, terk edilebilirler; oysa aile üyeleri arasında günümüzde “besleme yükümlülüğü” diye adlandırılan ve ticari bir ilişki üzerinde değil, aileye mensup oluş üzerinde temellenen kuşaklar arası alışveriş tarzı mevcuttur.

119 Eski Rejim’in sonuna dek, kralın, senyörlerin ve hatta zengin burjuvaların özellikle onlar için çalışan “kendi” zanaatkarları olması, bu “arkaik” durumun bir mirası olarak yorumlanabilir. Fakat o dönemde, meslek kısıtlamalarına tâbi meslektaşlarının kıskançlığına yol açan, özellikle vasıflı ve ayrıcalıklı zanaatkarlar vardır.

yunduruk sistemi çerçevesinde bağımsızdır sadece. Onun bağımsızlığı, aslında loncanın kolektif kısıtlamalarına katılmasından kaynaklanan bir yararlanma hakkıdır. Dahası, kentsel zanaatkârlık ücretli emeğin temel bir biçimi olan kalfaların ücretliliğini başlatarak feodal vesayetin damgasını taşıyan bir işveren-ücretli ilişkisi modelini buraya aktarır. Bronislaw Geremek, kalfa teriminden önce gelen “uşak” teriminin, bu tâbi oluşun izini taşıdığını belirtir.¹²⁰ Efendi-uşak ya da usta-çırak arasındaki bu ücretlilik ilişkisinin kimi özellikleri, yumuşatılmış bir ifadeyle, uşağı bir efendinin “adamı” yapan feodal hukuk anlayışına gönderme yapar: Usta sadece buyurmakla kalmaz, dahası kalfanın kendi işverenin dükkânı dışında çalışması, başka bir işveren için yarı zamanlı çalışması da yasaktır; kalfa genellikle ustanın konutunda barınır ve beslenir, vb. Kentsel zanaatkârlığın altın çağında, kalfanın ustasından izin almadan evlenme hakkı bile yoktu ve bu imtiyazı elde edebilmek için genellikle o da usta olmayı beklemek durumundaydı.¹²¹ Bu ücretlilik ilişkisi, usta karşısında sıkı bir bağımlılık ilişkisi üretir ve Geremek’in dediği gibi, kalfa açısından “ücretlilik, emek-gücünün satılmasından ziyade kendini bir yere yerleştirmenin bir biçimidir.”¹²² “Meslek cemiyetlerinin ve ticaret, sanat ve meslek topluluklarının fesih fermanı” ile “angaryanın fesih fermanı”nın¹²³ (angarya 18. yüzyılda bazı vilayetlerde yol bakım ve yapımında hâlâ varlığını sürdürüyordu) Şubat 1776’da eşzamanlı olarak ilan edilmesi bir tesadüf müdür? Turgot bu iki önlemin gerekçelerini ortaya koyarken aynı argümanı geliştirir: Yeni girişim özgürlüğü, geleneksel kısıtlamaları ortadan kaldırmalıdır.

Kuşkusuz daha “özgür” ücretlilik ilişkileri vardır, ama bunlar daha az güvencelidir. Böylece şu paradoksa varılır: Bu toplumda kuşkusuz en imrenilen ücretlilik türü, yani kalfalarınki, aynı zamanda arkaik olarak nitelenebilecek çok fazla özellik taşımaktadır. Bununla birlikte, diğer ücretlilik biçimlerinin bu mirastan tamamen kurtulmuş olduğu da kesin değildir. O dönemde bir emek pazarına en fazla benzeyen şey, işsiz işçilerin bir işveren aramak üzere şafak vakti hazır bulunmaları gereken şehir meydanlarıdır.¹²⁴ Kurallı meslek sisteminin dışında kalan, düşük vasıflı ve istikrarsız bir emek-gücüdür bu. Fakat Geremek, el emeğinin tıpkı diğer malların, tarımsal ürünlerin ya da zanaat ürünlerinin pazarda sergilenmesi gibi, bu kurum aracılığıyla is-

120 B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien*, a.g.e., s. 36.

121 Bkz. M. Weber, *Histoire économique*, a.g.e., s. 174.

122 B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien*, a.g.e., s. 145.

123 Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XXII, s. 358-370 ve 370-386.

124 Örneğin Paris’teki Grève Meydanı, bir yanlış anlama temelinde “grevci” teriminin kökeninde yer alır: Çalışmayan ama iş arayan işçilerin topladığı bir yerdi burası.

tihdam meydanında bizzat sergilendiğini de belirtir.¹²⁵ Dolayısıyla istihdam, emek-gücünün satışıyla ilgili hukuksal bir sözleşme olmaksızın, kişiye belli bir süreliğine sahip olmanın bir biçimidir. Emegi satın alan kişi, Duby'nin aktardığı örnekte görüleceği gibi, emekçiyi başka bir gün senyörün sarayında hazır bulunan *lundinari*'lerin angaryası tarzında "götürür"; ama bu kez ücret karşılığında.

Demek ki, bu türden bir toplumda ücretli emekçilerin durumunu gözümüzde canlandırdığımızda karşımıza çıkan ortak özellik, hepsinin de itibarsız bir konumda olduğudur. Ücretlilik sadece maddi sefalet, yoksulluk ya da yoksulluğa yakın durum anlamına gelmekle kalmaz, aynı zamanda o dönemde kişiye toplumsal bünye içinde kabul görmüş bir konum sağlayan ölçütlere bağlı olarak, bir tür alt-yurttaşlık ya da ast-yurttaşlık içeren bağımlılık anlamına da gelir. Kuşkusuz bunun böyle olmasının nedeni, bütün bu ücretlilik türlerinde, kol gücü kapasitelerini değiş tokuş etmekten başka çareleri olmayan ve genellikle vasıfsız, "sefil haldeki" ya da en alt düzeydeki insanların söz konusu olmasıdır. Fakat ücretlilik, "halk"ı oluşturan ve yaşamak ya da hayatta kalmak için elleriyle çalışmaya mecbur bu nüfus kesiminin sunduğundan daha prestijli bir model öneremez. Toplumsal saygınlığı olan –ve devlet yapılandıkça, "serbest" meslekler, hukukçular, hekimler vb. geliştikçe çoğalıp çeşitlenen– hizmetler, ücretliliğe bağlı değildir. Örneğin başlangıçta bağış mantığı içinde bir senyörün bahsettiği görevler, gidecek bu işlerin getirilerine bağlı olarak satın alınır hale gelir. Bunlar, ne uygulama biçimleriyle ne de ücretlendirilme tarzlarıyla bir ücretlilik durumuna özdeşir. Söz konusu görev/hizmet, hak sahibi ve onun ailesi yararına zenginlik üreten ve unvan sağlayan bir iştir. Kamusal bir hizmetten ziyade bir ticaret biçimini çağırıştırır. Prestij ve güç sahibi ücretlilik durumlarının tohumları kuşkusuz devlet aygıtı geliştikçe ortaya çıkar: üst sıralarını "devlet soyluları"nın oluşturduğu kamu görevlileri grubu.¹²⁶ Fakat o dönemde bu grup henüz embriyon halindedir ve hizmetlerin ücretlendirilmesi değil, bir ayrıcalık mantığıyla hareket eden geleneksel üst düzey görevlilerden bu söz konusu kişileri ayırt etmek güç olmalıdır.¹²⁷

İtibarsız haldeki ücretli emek: Son derece çeşitli durumlara gönderme yapar ve bunlar neredeyse sadece ihtiyacın dayattığı ve sınırları bağımlılık ilişkileriyle çizilmiş toplumsal faaliyetlerdir. *Ansiklopedi*'nin verdiği tanım,

125 B. Geremek, *Le salariat dans l'artisanat parisien*, a.g.e.

126 Bkz. P. Bourdieu, *La noblesse d'État*, Paris, Éditions de Minuit, 1989.

127 Örneğin, kralın atadığı devlet danışmanları ve idari görevliler gibi komiserlerden başka, köprü ve yol yapım birlikleri 1754'te, maden birlikleri 1783'te kurulmuştur. Sınavla alınan bu kişilerin statüleri kamu görevindekileri anımsırmaktadır. Fakat (bkz. P. Rosanvallon, *L'État en France de 1789 à nos jours*, a.g.e.) kamu görevi ancak Devrim'den sonra yapılır ve cazip ve... "soylu" modeller sunmaya başlayabilir.

“ilerlemeci” yönelimine rağmen bu alçaltıcı yaklaşımı kabul eder: “Ücret: Bir kişiye, gösterdiği ustalık ya da herhangi bir vesileyle harcadığı çaba veya sunduğu hizmet karşılığında yapılan ödeme ya da verilen bedel. Esasen gündelikçilere ve paralı askerlere emekleri karşılığı ödenen meblağa denir.”¹²⁸ Eski Rejim’in sonunda evrileceği nokta hiç de iyimser değildir. Görkemli bir yayılma evresinde olsa bile, kırsal kesim zanaatkarlığı ve ilk sanayi proletaryası gibi en hızlı büyüyen [ücretli emek] sektörleri aynı zamanda en sefil kesimler arasındadır. Yeni biçimler bulmaya çabalasa da, eski bağımlılık biçimlerinden güçlkle ayırt edilir. Gerçekten de bir sanayi proletaryası embriyonunun belirişyle birlikte yeni otoriter gözetim ve denetim biçimlerinin ortaya çıkması tipik bir durumdur; ki bunlar 19. yüzyılda daha da güçlenecektir. 1749 tarihli bir buyruk, patronun imzasını taşıyan “izin belgesi” olmadan emekçilerin işlerini terk etmelerini yasaklar ve 1781’den itibaren işçinin bir yerden bir yere giderken idari yetkililere onaylatması gereken ve işe girerken de göstermesi gereken bir “karne ya da defter”i olmalıdır.¹²⁹ Bu tesadüf değildir. Doğmakta olan sanayi komplekslerindeki bu ücretliler, geleneksel vesayetlerden ilk kurtulanlar arasında yer alırlar. Bununla birlikte, Thiers’in kâğıt imalatçıları müfettişinin belirttiği gibi: “Bu işçilerin çoğunun ikametgâhı yoktur ve herhangi bir ülkeye bağlı değillerdir; akıllarına estiği gibi çekip giderler ve bir kişi eksik olduğunda üç kişinin çalışması durur.”¹³⁰ Dolayısıyla, yeni düzenlemelerle onları yerlerine sabitlemeye çalışmak gerekir. Fakat bunlar kraliyet manüfaktürlerinde, hatta genel düşkünler yurtlarında, hayır atölyelerinde ve dilenci nezarethanelerinde işleyen eski kısıtlama biçimlerinin devamıdır.

Dolayısıyla “modern” ücretliliğin embriyonu oluşurken, eski zorunlu çalışma paradigması reddedilmemiştir. Daha ziyade, bu embriyona eşlik eder ve ilk gelişmelerinin sınırlarını çizmeye çalışır. Bu durum gayet iyi anlaşılabilir: İlk sanayi komplekslerinde öyle çalışma koşulları vardır ki, bu türden istihdam “arz”larını kabul etmek için ihtiyaçtan kaynaklı bağımlılık en aşırı düzeyde olmalıdır ve buralarda toplanan bahtsızlar bu korkunç yerleri en kısa sürede terk etmeye can atarlar. Gezgin serseri figüründen yine çok uzakta değiliz. Gerçekten de, ilk sanayi kompleksleri, işçilerinin önemli bir bölümünü “mensubiyet yitimine” uğramış göçebe nüfusundan (aynı zamanda da, daha kolay gözü korkutulan ya da bu çalışma koşulla-

128 “Ücret” maddesi, *Encyclopédie*, a.g.e., c. XIV, s. 532.

129 Bkz. S. Kaplan, “Réflexions sur la police du monde du travail, 1700-1815”, *Revue historique*, 261, Ocak-Mart 1979. Bu tür önlem Fransa’ya özgü değildir. Gand ve Anvers’te, 18. yüzyıl sonunda, belediye buyrukları gün boyu sokaklarda dolaşan işçileri ve yoksul çocukları gezgin serseri olarak cezalandırmaktadır, çünkü onların çalışıyor olması gerekmektedir. Bkz. C. Liss, H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*, a.g.e., s. 164.

130 Akt. F. Braudel, E. Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, a.g.e., c. II, s. 660.

ından kaçma imkânı olmayan kadınlar ve çocuklar arasından) toplamış gözükmektedir. Dolayısıyla, burada özellikle acımasız bir baskının uygulanması “normal”dir.

Emekçilerin toplandığı büyük kompleksler, her zaman için zorunlu çalışmayı gerektirmiştir. Antikçağ’ın büyük işleri ve maden ocakları, sömürgeciliğin plantasyon sistemi, hep köleliğe dayanmıştır. Yeni Dünya’nın zenginlikleri, yerli halkın zorunlu olarak çalıştırılması sayesinde –ki genellikle bu çalışma sırasında ölmüşlerdir– çekilip çıkarıldı. Kölelerden yoksun kalan, en azından metropollerinde yoksun kalan, keza emek-gücü kaynağı olarak kullandıkları yerli rezevlerinin dengine de sahip olmayan Batı toplumları, üstelik de Hristiyan olan bu toplumlar, çetrefil bir sorunu çözmek zorunda kaldılar: Başka bir şey yapabilecekse (ya da hiçbir şey yapmayacaksa) kimsenin kabul etmediği türden işler için emekçi bulmak ve bunları seferber edebilmek. Ahlaksız ve tehlikeli kabul edilen yoksul kişilerin cezalandırılmasını teşvik eden ahlaki motivasyonlardan bağımsız bile düşünülse, her iyi insanın tereddütsüz reddedeceği bu türden işler için ilginin bazı *outcasts* kategorilerine –gezin seraseriler, forsalar, kürek mahkûmları– odaklanması anlaşılabilir. Üstelik genellikle çalışmaya karşı olan bu marjinal toplulukların sanayileşmeyle birlikte büyüyen bir talebe cevap verecek kadar kalabalık olmaması, işverenler için üzücüdür. “Özgür” –ama yine de baskı altına alınması gereken– muhtaçlara bu yüzden başvurulur. Max Weber’in vurguladığı gibi, ilk sanayi kompleksleri, “yoksulluğun baskısı olmadan asla ortaya çıkmamıştır.”¹³¹ Fakat sefalet de bu işleri dayatmaya her zaman yetmez. Weber 18. yüzyılda emekçilerin Newcastle madenlerinde demir prangalara vurulduklarını aktarır.¹³² Uç bir durum kuşkusuz; fakat gulag’ın 20. yüzyılın bir icadı olmadığı görülüyor. Gulag’ın gölgesi, sanayi kapitalizminin ilk yıllarına eşlik etmiştir.

Kanıt: Jeremy Bentham, *Esquisse d'un ouvrage en faveur des pauvres* [Yoksullardan Yana Bir Eserin Ana Hatları] adlı çalışmasını bu bağlamda hazırlar. *Panoptikon*’dan daha az bilinen bu eser, kuşkusuz daha önemlidir. Çünkü hedeflenen kitle bir suçlu topluluğu değil, bütün “yoksullar”dır; yani “belirgin ya da olası herhangi bir mülke veyahut düzgün ya da yeterli bir geçim aracına sahip olmayan herkes”tir.¹³³ Bu kişiler “itibarlı şahsiyetlerin”¹³⁴ ihbarıyla tutuklanabilecek ve “bütün ülke sathında eşit şekilde dağılmış” çalışma evlerine yerleştirileceklerdir.¹³⁵ Sistem, Hint Kumpanyası modeline göre,

131 M. Weber, *Histoire économique*, a.g.e., s. 198. Ayrıca bkz. L. M. Leonard, *The Early History of English Poor Relief*, Londra, 1900.

132 M. Weber, a.g.e., s. 198.

133 J. Bentham, *Esquisse d'un ouvrage en faveur des pauvres*, Fransızca tercüme, Paris, X. yıl, s. 40.

134 A.g.e., s. 246.

135 A.g.e., s. 36.

bu faaliyetin tekeline sahip özel bir şirket gibi idare ve finanse edilecektir. Bu kurumlarda, sakatların da sağlamlar kadar –becerilerine göre– mecbur edildiği işlerin verimini sağlamak için panoptik teknoloji ve Taylorizmi önceleyen bir işbölümü devreye sokulacaktır. Hem sefaleti ve toplumsal sapmayı kökünden kazıyacak hem de üretimi azamileştirecek bir çalışmayı aynı anda örgütleme ütopyası: Burada uygulamaya konan *total kurum*, çalışmanın özgülleşmesiyle birlikte gelen karanlık bir gölge olarak belirir.

18. yüzyılın sonunda, ücretlilik ilişkisinin arka planında iki arkaik iktidar modeli hâlâ kendini gösteriyor gibidir. Bunlar birbirine taban tabana zıt iki grupla ilgilidir. Birisi (mensubiyet yitimine uğramış olanlar), tüm bağlarından kopmuş ama desteksiz kalmış, zorla sabitlenmesi gereken bir özgürlüğün damgasını taşır. Diğeri (angaryayı miras alanlar) sürdürülmesi gereken geleneksel vesayet ilişkilerine dahildir. Kuşkusuz bu modeller bütün ücretlilik ilişkilerini kapsamaktan uzaktır; rasyonel bir iş örgütlenmesinin gereklerine cevap vermekten ise iyice uzaktır. Bununla birlikte, modern ve birleşik bir ücretli emek sisteminin gelişimi, sözleşmeye dayalı yapısı bakımından toplumsal ilişkilerin bambaşka bir konfigürasyonuna gönderme yapar ve dramlara yol açarak gerçekleşir; ki bu, Aydınlanmacılarla birlikte kendini dayatan bireyci felsefenin ve hukuksal formalizmin ifadesidir.¹³⁶ Böylece, ücretli emeğin yükselişinin tarihini süreklilik içinde okumanın cazibesine direnmek gerekir. Kuşkusuz ücretlilik sistemi, Eski Rejim'in düşüşünden önceki yüzyıllarda güçlenir, çeşitlenir ve “geliştiği” de söylenebilir. Giderek daha vazgeçilmez bir hal alır ve iş örgütlenmesinin geleneksel biçimleri içinde kalmakta giderek daha fazla güçlük çeker. Bu biçimleri her yanıyla geride bırakır. Bununla birlikte, liberal modernitenin yükselişi bu “gelişmeler” karşısında bir kopuşa işaret eder. Önceki düzenlemelerin karşısında *durarak* istihdama serbest erişimi dayatacaktır: Kabul edilen ya da dayatılan statülerin dışında kalan her şey gibi, “özgür” emek de bir *eksikliğin telafisi* olarak düşünülmemelidir; o, üzerinde sosyal sorunun bütünüyle yeniden formüle edileceği ücretli emeğin statüsü haline gelmiştir.

136 Bkz. E. Cassirer, *La Philosophie des Lumières*, Fransızca tercüme, Fayard, Paris, 1966. Özellikle VI. Bölüm, “Le droit, l’État et la société.”

Liberal Modernite

“Ticaret ve sanayi dört bir yanda kendini gösteryor ve bunlar yerleşirken feodal yapının acımasız kalıntılarıyla şaşırtıcı bir mayalanma meydana getiriyor.”¹ Bu yorum, ekonomiyi altüst eden ve toplumsal ilişkileri derinden sarsan dinamik karşısında geçmişten miras yapıların gösterdiği dirence karşı 18. yüzyıl Avrupası’nın aydın zihinlerinin giderek artan öfkesini temsil etmektedir. Aynı zamanda, toplumu parçalayan antagonizmaların kökenine dair yaygın ve klişeleşmiş yorumu da göstermektedir. İki dünya karşı karşıya gelir, sonra da sertçe çatışırlar; çünkü moderniteyi taşıyan güçlere geçmişin ağırlığı gem vurmaktadır. Eskilerle modernler arasındaki, ilerleme yarışları ile arkaik imtiyazların savunucuları arasındaki mücadele.

Ne var ki bu mizansen olayları fazlaca basite indirgemektedir. Bu karşıtlığın altında yatan süreçler, eski ile yeninin dramatik bir şekilde karşı karşıya gelmesinden çok daha karmaşıktır –devrimci mücadeleler de bunu gösterecektir. Öncelikle, yeni olan aslında o kadar da yeni değildir. Uzun bir yol kat etmiştir ve yeninin tohumları “feodal yapı”nın içinde zaten mevcuttur. İkinci olarak, bu yeni hiç de düşünüldüğü gibi homojen değildir. (Stevart’ın burada belirttiği iki sektöre bağlı kalırsak) “ticaret” ile “sanayi”nin tetiklediği dinamikler ne aynı çaptadır, ne de aynı ritimde. Ve nihayetinde bu dinamiğin sözcülerinin ona atfettikleri gibi bir evrensellikten bahsedilemez. Modernitenin zaferi, sınırları gayet belirgin grupların taşıdığı çıkar ve değerleri temsil eder ve bunlar sadece “Eski Rejim” yanlılarının ayrıcalıklarına karşı koymakla kalmazlar. 18. yüzyıl Avrupası’nın kendi “ilericiler”i ve

1 J. Stevart, *An Inquiry Into the Principles of Political Economy*, 1767, Fransızca tercüme, Paris, 1789; c. I, s. 454, akt. Pierre Rosanvallon, *Le capitalisme utopique*, Le Seuil, Paris, 1981, s. 49.

“tutucular”ı elbette vardır. Fakat bu çatışma karşısında belirsizlik içinde bulunan bir kitle de vardır. Özellikle de, az çok kendini hissettiren dönüşümler karşısında, toplumsal piramidin tabanını oluşturanların konumu esasen muğlaktır. Kuşkusuz kaybedecek şeyleri azdır, zaten pek az ayrıcalık sahibidirler. Ama kazanacakları ne vardır? Eğer statüko yıkılırsa kazanacakları kesin midir?

Hangi kozları paylaşacaklardır? Esasen kendi emekleriyle yaşayan ve “eski toplum” içindeki bahtsız yazgılarını tasvir ettiğimiz bu heterojen gruplar neye dönüşecektir? 18. yüzyıl toplumunun “ilerici” addettiği her şeyin, istihdama serbest erişimi sosyal sorunun yeni formülasyonu haline getirmek için neden el birliği ettiğini göstereceğiz. Keza, bu çözümün neden sınırlı kaldığını, güçlkle işlev görebildiğini ve kalıcı bir konsensüsün temelini oluşturmaktan ziyade neden taşıdığı gerilimlerle bir ayrışma yaratacağını da anlamaya çalışacağız. İstihdama serbest erişim buyruğu, Aydınlanma taraftarlarının ve yaratıcılarının oybirliğiyle benimsediği bu buyruk, aslında istikrarsız ve dayanıksız bir çökeltidir. Daha doğrusu, uygulamaya konacak olan *ekonomik* örgütlenme tarzının ilkesini oluşturacaktır. Fakat aynı zamanda, bunu formüle edenler tamamen farkında olmasa da, *sosyal bakımdan* yıkıcı etkileri de olacaktır. Dolayısıyla istihdama serbest erişim sosyal soruna global ve kesin bir cevap olma iddiasındayken, tarihsel anlamda onun başka bir evresini, yani 19. yüzyılda proletaryanın entegrasyon sorunu biçiminde yeniden formüle edilmesine kapıyı açan evreyi temsil edecektir.

Kitlesele korunmasızlık

17. yüzyıl sonu-18. yüzyıl başından itibaren, iki yeni veriyle birlikte toplumdaki en dezavantajlı grupların konumu meselesine yaklaşım değişir. Bir yandan, kitlesele bir korunmasızlığın bilincine varılır. Bu durum, sosyal sorunu marjinal durumdaki iki grubun –çalışamaz durumda olup da yardım edilen muhtaçlar ve baskı uygulanan gezgin serseriler– bakılması meselesine indirgeme eğilimini giderek daha da gerçek dışı bir hale getirir. Diğer yandan, çalışma anlayışı dönüşüm geçirerek artık sadece dinsel, ahlâki, hatta ekonomik gerekliliklere cevap veren bir görev olmaktan çıkar. Emek bütün servetin kaynağı olur ve toplumsal bakımdan yararlı olmak için, yeni politik ekonominin ilkelerinden yola çıkarak işin yeniden düşünülmesi ve yeniden örgütlenmesi gerekir.

Birinci noktaya baktığımızda, dönüşüm belirgin değildir. Muhtaçlık sınırında bulunan nüfusun oranını ölçmekle yetinseydik, zamanda ve uzamda, yani en azından beş yüzyıl boyunca ve Elbe’nin batısındaki bütün Avrupa’da şaşırtıcı süreklilik eğilimleri olduğunu görürdük. Günümüzde “yok-

sulluk eşiği”ni tarif etmek kuşkusuz güç olsa da bu, uzak dönemler için daha da zor bir girişim olacaktır.² Yine de belirli bir dönemde ve belirli bir toplumda çoğu zaman iç içe geçmiş olsa da beslenme, giyim, konut konusunda temel gereklilikler vardır; bu gereklilikler yerine getirilmediğinde birey kendi hayatını idame ettiremez. Dolayısıyla, Charles de La Roncière’in 14. yüzyıl Floransı’ndaki sıradan halkın analizinden yola çıkarak önerdiği muhtaçlık tanımını ya da yaptığı saptamayı sanayi-öncesi toplumlar için tatmin edici bir yaklaşım olarak kabul edebiliriz: “Hayatta kalmak için gerekenlere sahip olmayan, kendi kaynaklarıyla (yaşamsal bakımdan gereken asgari düzeyde) beslenmeyi, (en basit şekilde) giyinmeyi ve (bireysel ya da kolektif bir konutta) yatacak bir yere sahip olmak anlamında) barınmayı başaramayan kimse.”³

Roger Gascon, 16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl başı Lyon’unda buğdayın, temel ürünlerin ve kiralarn bedelinden yola çıkarak, dört kişilik bir ailenin geçim kaynaklarının beşte dördünden fazlasını ekmek yapmak için tahıl satın almayaya ayırmak zorunda kaldığında bu eşiğin aşıldığını hesaplamıştır.⁴ Belirli bir dönemde nüfusun ne kadarı bu eşiğin altında kalır? Güvenilir istatistikler olmadığından, böyle bir değerlendirme elbette son derece tahmini olacaktır. Yardım alanlar üzerine mevcut veriler, yine de zaman ve mekân içinde ilginç süreklilik verileri ortaya koymayı sağlar. Orvieto’da 13. yüzyılın sonunda yardım gören –kendi kendine hayatta kalamadığından “sefalet eşiği”nin altında bulunan– dilenci ve muhtaçlar kent nüfusunun yaklaşık %10’unu temsil ediyordu.⁵ Oranlar, aynı dönemde Picardia’nın kırsal kesimine⁶ ve 14. yüzyıl Floransa’sına yakındır.⁷ Henri Pirenne, Ypres kent nüfusu içinde muhtaçların oranını onda bir olarak tahmin eder.⁸ 16. yüzyılda birçok Avrupa şehrin-

2 Tamamen kabul görmüş ve hatta arzu edilen bir yoksulluk ile –önceki bölümün başında alıntı yapılan Doktor Hecquet’in deyişini alırsak– “insanlığın utancı” bir muhtaçlık arasındaki karışıklığa uygun olması için, yoksulluk eşiklerini “muhtaçlık eşikleri” diye adlandırmak daha doğru olacaktır. Bu ayrım, birçok “ileri görüşlü” kişi de dahil olmak üzere, 18. yüzyılın düşüncesine egemendir. “Zenginler daima olacaktır, dolayısıyla yoksullar da olmalıdır. İyi yönetilen devletlerde yoksullar çalıarak yaşar; diğerlerinde, üzerlerine dilenci çullarını geçirirler ve aylıklık kisvesi altında devleti içten içe kemirirler. Yoksullarımız olsun, ama asla dilenciler olmasın; işte, iyi bir yönetimin yönelmesi gereken hedef budur” (J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, I. baskı, Berlin, 1781, s. 75). Bunları söyleyen kişi, Devrim döneminin ve öncesinin belirleyici şahsiyetlerinden biri olacak –dolayısıyla bu tutumunda “gerici” hiçbir özellik olmadığına kanıtıdır– ve 1786’dan itibaren köle ticaretinin kaldırılması ve köleliğin yumuşatılması için mücadele eden Siyahların Dostları Cemiyeti’nin kurucusu Brissot’dur.

3 C. de La Roncière, “Pauvres et pauvreté à Florence au XIVe siècle”, a.g.e., s. 662.

4 R. Gascon, “Économie et pauvreté aux XVIe-XVIIe siècles: Lyon, ville exemplaire et prophétique”, M. Mollat, *Études sur l’histoire de la pauvreté*, a.g.e., c. II içinde, s. 274 ve devamı.

5 M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge*, a.g.e., s. 212.

6 R. Fossier, *La terre et les hommes en Picardie, jusqu’à la fin du XIIIe siècle*, a.g.e.

7 C. de La Roncière, “Pauvres et pauvreté à Florence au XIVe siècle”, a.g.e.

8 H. Pirenne, *Histoire économique de l’Occident*, a.g.e., s. 487.

de belediyeler nüfusun %5 ila 10'una yardım dağıtmaktadır. Örneğin Lyon'da "1534 ile 1561 arasında toplam nüfusun %5'inden biraz fazlası her hafta bir pay alıyordu."⁹ 17. yüzyıl için Pierre Goubert, Beauvais'deki yoksullar bürosunun yılda ortalama 700-800 kişiye, yani şehir sakinlerinin %6'sına yardım ettiğini kaydeder.¹⁰ II. yılın 14 Germinal'inde, hastaneler idaresinin Paris Komününü genel meclisine gönderdiği rapor, 68.981 muhtacın, yani her dokuz Parisli'den birinin yardım gördüğünü belirtir.¹¹

Referanslar çoğaltılabilir; ama kuşkusuz kesinlikten her zaman biraz uzak kalacaktır. Yine de bunlara bakarak, yılda nüfusun ortalama %5 ila 10'unun – en dramatik durumları abartma yönündeki sık rastlanan eğilim dikkate alındığında, %5'e daha yakın olabilir; ama tersine, "utanç içindeki yoksullar"ı ve bir türlü saptanamayanları da dikkate almak gerekir– hayatta kalabilmek için her biçimde –kâh yurtlarda ve "yardım kurumları"nda tamamen yükümlülük altına alınarak, kâh anlık ya da düzenli dağıtılan yiyecek ya da diğer malzemelerle– bir yardıma bağımlı olduğunu ileri sürebiliriz. Kırsal kesimde yardım alanında uzman kurum neredeyse hiç olmadığından, muhtaç sayısını değerlendirmek daha da güçtür. Fakat buradaki oranların da aynı olduğu, muhtaçların gezgin serseri olup "hakkından vazgeçmek" zorunda kalmadığında komşuluk ağlarından destek gördüğü tahmin edilebilir. Dolayısıyla belirgin bir yapısal muhtaçlık bu toplumların tartışmasız özelliğidir. O dönemde "zengin" ya da "gelişmiş" Avrupa'yı temsil eden bütün ülkeleri etkileyerek, yüzyıllar boyunca aşağı yukarı sabit bir şekilde varlık sürdürmüştür.

Fakat sanayi-öncesi bu toplumların önemli özelliklerinden biri de *konjonktürel muhtaçlıktır*. Örneğin Floransa'da 14. yüzyılın ortasında dilencilerin sayısı kimi yıllar beş katına çıkabiliyordu.¹² Yardım konusunda çalışan bütün tarihçiler, "pahalılık" yıllarında dilenci sürülerinin hücumuna uğramış şehirlere her yerde rastlanabildiğini ve uzun süre boyunca bu durumla karşılaşıldığını belirtirler. Roger Gascon, Lyon bölgesiyle ilgili olarak 1470 ile 1550 arasında yirmi dokuz kritik yıldan bahseder.¹³ Bu yılların en kötülerinde, yoksul köylüler yardım aramak üzere şehre akın etmişlerdir. Aynı zamanda, tohumların pahalılığı "sanayi" üretiminde düşüşe ve işsizliğe yol açtığından, şehir halkının alt tabakasının bir bölümü muhtaç duruma düşmüştür. Beauvaisli muhtaçlar, nüfusun ortalama %6'sını temsil ederken, Aralık 1693'te din adamları yaklaşık 13 bin kişilik nüfusta kendi kendine yetme-

9 N. Zenon Davis, "Assistance, humanisme et hérésie: le cas de Lyon", M. Mollat, *Études sur l'histoire de la pauvreté*, a.g.e., c. II içinde, s. 800.

10 P. Goubert, *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle...* a.g.e., s. 342.

11 Akt. A. Soboul, *Les Sans-Culottes*, Le Seuil, Paris, 1968, s. 45.

12 C. de La Roncière, "Pauvres et pauvreté à Florence au XIVe siècle", a.g.e.

13 R. Gascon, "Économie et pauvreté...", a.g.e.

yen 3.584 “yoksul” sayarlar, yani şehir nüfusunun yaklaşık dörtte biriyle üçte biri arası “yoksul”dur.¹⁴

Yapısal muhtaçlığın yanında, insanların önemli bir bölümü eğreti koşullarda yaşamaktadır ve bağımlılık durumuna düşmeleri için konjonktürel bir durum yeterlidir. Fakat “konjonktürel” demek, istisnai demek değildir; çünkü bu geçim krizleri bu tür toplumların ekonomisinde değişmez bir durumdur; elli yaşına erişme şansına sahip olmuş bir yetişkin defalarca krizden geçmiş olmalıdır. Bu şekilde istikrarsızlığa düşen nüfusun oranı nedir? Bunu saptamak, “kronik” muhtaçlık durumunu saptamaktan daha güçtür. Tarih yazıcılarının notlarıyla çeşitli monografik incelemeleri karşılaştırmak ve farklı göstergelerin kesişmesi (ölmüş “yoksul” ya da “muhtaç”ların ya da *nihil habentes*’in, yani vergi ödeyemeyecek kadar yoksul hanelerin sayılması, dahası, evlilik sözleşmelerinin ve ölüm sonrası envanterlerin incelenmesi, yoksul ailelerin beslenme rejimlerinin ve bütçelerinin araştırılması, vb.), –yere ve döneme göre– toplam nüfusun üçte biri ile yarısının kısmen “günü birlik”, asgari bir özerklik sağlayan geçinme eşiğinin altına düşme tehdidiyle sürekli karşı karşıya kalarak yaşamak zorunda olduğunu gösterir.¹⁵

Burada söz konusu olan şey, kelimenin düz anlamıyla yoksulluk sorunu olmadığı gibi nüfusun önemli bir kısmı kıtlığa maruz kalmaya devam ederken büyüeyebilen bu toplumların genel zenginlik düzeyi sorunu da değildir. 14. yüzyıldan 18. yüzyıla dek Avrupa toplumları tartışmasız bir şekilde “geleşti”, toprağın ve sanayilerin üretkenliği arttı, ticaret zenginleşti, tüccarlar ve bankacılar zenginleşti, güçlü bir burjuvazi oluştu ve yükselen bir hareketlilik bazı grupların durumlarını iyileştirmesini sağladı.¹⁶ Fakat yoksulluk bu toplumsal yapıların temel bir yapısal bileşeni olarak kaldı. Bu noktada nüfus hacmine oranla kaynak kıtlığı şeklindeki yeni-Malthusçu açıklama yetersiz kalmaktadır. Çağdaş ölçütlerle bakıldığında, bu toplumlar refah içinde olmasa da, yine de genelleşmiş bir kıtlıkla karşı karşıya gelme durumunda değillerdir. Sanki bu zenginliği doğrudan çalışanlar üzerine uygulanan baskı, onları tam da hayatta kalmalarını sağlayacak bir geçim eşiğinde tutmuş gibidir. Besin tüketimleri ve hayat tarzının kimi öğeleri değişmişse de, 17. yüzyılda Normandiyalı küçük toprak sahibinin ekonomik durumu 14. yüzyıl-

14 P. Goubert, *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle... a.g.e.*, s. 343.

15 C. Liss ile H. Solý’nin eseri (*Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe, a.g.e.*) kuşkusuz bu durumu uzun vadede ve sanayi-öncesi Avrupası’nın bütünü için açıklayan verilerin en eksiksiz sentezini sunar. Ayrıca bkz. C. M. Cipolla, *Before the Industrial Revolution, a.g.e.*, “ek kaynağa sahip olmama anlamında yoksul” olarak nitelenebilecek Avrupalı oranını %50’nin üzerinde olarak tahmin eder.

16 Bu toplumsal yükselme mekanizmalarının analizi için, örneğin bkz. J. Bourgeon, *Les Colbert avant Colbert*, Paris, 1973. 14. Louis’in üst düzey görevlisinin başarısı, Champagne’li bir çiftçi ve tüccar ailesinin büyük ticarete, resmî görevlere ve bankaya adım adım erişmesini sağlamış iki yüzyıllık bir stratejinin sonucudur.

daki meslektaşınıninkinden temelde farklı olmadığı gibi, Aşağı Ortaçağ'ın bir Flaman keçecisinin durumu da 18. yüzyıldaki Lyonlu yoksul ipek işçilerinin durumundan farklı değildir. Devrim arefesinde en yoksul Parisli işçilerin, bütçelerinin %88'ini ekmek alımına ayırdığı hesaplanmıştır.¹⁷

Dolayısıyla kitlesel yoksulluğun varlığı, en azından sosyo-politik gerekçelerden olduğu kadar doğrudan ekonomik gerekçelerden de kaynaklanır; en azından, kullanılabilir malların kıtlığından olduğu kadar, kıtlık durumlarının hem sürekliliğinin hem de kapsamının sorumlusu, doğrudan üreticilerin acımasızca kanını emen sistemidir. Bu baskı sisteminin sürekliliği –“feodal yapının acımasızlığı”– yaklaşık beş yüzyıllık bir dönemi tek ama içinde çeşitlilikler barındıran bir sekans olarak ele almamızı haklı gösterebilir. Önemli dönüşümlere rağmen, süreklilikler farklılıklara baskın çıkar; en azından bu sosyo-politik sistemin en yoksul topluluklar üzerindeki etkisi anlamında. Elde edilen toprak rantı, vergi baskısı ve ücretler üzerinde uygulanan denetimler değişirken, Pierre Chaunu'nün deyişiyle¹⁸ bütün bu dönem boyunca “atılımlar” yapmış, “ekonomik tecridi parçalamış” bir Batı Avrupa'da, Avrupa nüfusunun en azından üçte biri muhtaçlık eşiği civarında yaşamaktadır.

Bununla birlikte, 17. yüzyıl sonunda ve daha net olarak 18. yüzyılda bir değişim meydana gelir. Nesnel yoksulluk parametrelerinin aşağı yukarı sabit kaldığı doğruysa, bu değişimi kesin olarak nitelemek kolay değildir. Bu değişimi niteleme girişimi öyle güçtür ki, yoksulluk ya da yoksulların “temsilindeki” ya da “imgesindeki” değişimden söz etme kolaycılığından kendimi men etmek istiyorum. Bu tür deyimler, durumların ve pratiklerin değişimiyle ilişkilendirilmezlerse pek bir anlam ifade etmez ve hiçbir şey açıklamazlar. Ancak yine de burada, söz konusu toplulukların tercüme ettiği dönüşümü ortaya çıkarmak için onlar hakkındaki söylemlerden yola çıkmamız gerekecektir.

17. yüzyıl sonundan itibaren muhtaçlık üzerine söylemde yeni olan şey, muhtaçlık olgusunun kitlesel niteliği üzerindeki ısrardır. Muhtaç durumda olanların çok sayıda olduğunun kabulü bir yenilik değildir elbet. Bu sorun üzerine literatür, tersine, yüzyıllardır dilenci ve gezgin serseri “sürüleri”nin tasviriyle doludur. Yoksul polisi üzerine aşağı yukarı bütün düzenlemeler – bunlar da çok sayıdadır–, kurulu düzeni istila etmekle tehdit eden bu kaygı verici toplulukların, kimi zaman “şaşırtıcı” olarak nitelenen büyümesiyle gündeme gelmiştir. Fakat bunlar ne kadar kalabalık olsalar da, uzun süre atipik olarak görülmüşlerdir. “Dilenci” ve “gezgin serseri” terimleri bu marjinalliği belirtmeye yarar. Bunlar olağan düzenin dışındaki insanları, yani yoksulluğun da olağan düzeninin dışındakileri belirtirler. Önerilen modele gö-

17 P. Léon, *Économies et sociétés préindustrielles*, a.g.e., c. II, s. 376.

18 Bkz. P. Chaunu, *Histoire, science sociale: la durée, l'espace et l'homme*, a.g.e.

re, bu topluluklar temel entegrasyon alanına nazaran periferik iki sosyal yaşam bölgesinde yer alırlar. Bu kişiler sayıca ne kadar çok olurlarsa olsunlar –kâh yardım yoluyla topluma yeniden kazanılmış muhtaçlar, kâh toplumsal mekânın dışında kalıp mensubiyet yitimine uğramış olanlar–, bunların varlığı istikrarlı bir toplum temsilini bozmazlar –üstelik bu istikrar “vasat” koşullara dayansa bile. 17. yüzyıl sonundan itibaren ortaya çıkan yeni unsur, *kitlesel bir yoksulluğa dair yüzyıllık bilinçten farklı olarak, kitlesel bir korunmasızlığın bilincine varılmasında yatmaktadır*. Sefaletin kabul edilemez niteliğini ve içerdiği toplumsal parçalanma risklerini beraberinde getirenler, nihayetinde marjinal olan ve yardım gören ya da mensubiyet yitimine uğrayan bu unsurlar değildir artık. Bu unsurlar, bizzat emekçilerin durumunu, yani şehirlerdeki ve kırsal kesimdeki halkın çoğunluğunu etkileyen bir tehlike halini alır. Sosyal sorun, mevcut haliyle halkın bir kesiminin içinde bulunduğu durum sorunu olacaktır; sadece en marjinal kesimlerinin değil.

Fransa’da bu bilinçlenmeye XIV. Louis döneminin sonunda krallığın içine düştüğü trajik durum yol açmış gözükmektedir. Sözü idari memurlara, devlet aygıtının temsilcilerine ve *a priori* halk karşısında abartılı bir hoşgörü gösterdikleri iddia edilemeyecek kişilere verelim. Normandiya idari görevlisi 1693 yılında Maliye Bakanı’na şunları yazar:

Sefalet ve yoksulluk hayal edebileceğinizin çok ötesinde. [...] Çok sayıda insan sürekli açlıktan ölüyor. [...] Gerçekten de çoğu açlıktan ölen, sadece ot yiyerek yaşayan halkın bütün buğday başaklarını daha olgunlaşmadan kesip talan etmesinden [çekinmek gerekir]. *Ve görevli ekler*: Lütfen abarttığımı sanmayın.¹⁹

Normandiya idari görevlisi tarım bölgesi olan Caux’da bu durumdan kaygılanmaktadır. Lyon bölgesinin idari görevlisi Trudaine ise yine aynı yıllarda Bakanlığa şu satırları yazar:

Lyon şehrinde ve civarında gününbirlik yaşayan 20 bin işçi mevcuttur; eğer bir hafta iş bulamazlarsa, şehir, geçimlerini sağlayacak bir şey bulamadıklarından en aşırı şiddet eylemlerine yönelebilecek yoksulların istilasında kalır.²⁰

Trudaine riskin niteliğini gayet iyi algılar: bir durumdan diğerine *yalpalama*, denetim altında kalması halinde sorun teşkil etmeyen bir yoksulluktan, şiddet patlamasına varabilecek tam bir muhtaçlık biçimine geçiş. Emekçile-

19 *Correspondance des contrôleurs généraux des Finances avec les intendants des provinces*, c. I, Paris, 1874, 4 Mayıs 1693 tarihli mektup, akt. P. Sassier, *Du bon usage des pauvres*, Fayard, Paris, 1990, s. 126.

20 Akt. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres*, a.g.e., s. 94.

rin çoğunluğu bu kırıma çizgisinde yer alırlar. Kamu düzeninin sorumluları, hep yaptıkları gibi, sadece çalışmayanların (gezgın seraseriler ve yardım alan dilenciler) sayısındaki artıştan değıl, çalışanların durumunun eğretiliğinden de kaygılanırlar.

Benim kitlesel korunmasızlıktan anladığım şeyin açık seçik ilk formülasyonunu veren kişi, belki de devletin asil hizmetkârı, aynı zamanda da halkın bahtsızlıklarının dikkatli gözlemcisi ve cesur biri olan (bu fazla bilinçli analizin bedelini gözden düşmeyle ödeyecektir) Vauban'dır:

Yıllardır sürdürdüğüm, çabaladığım bütün araştırmalar sonucunda gayet iyi fark ettim ki, son zamanlarda halkın yaklaşık onda biri dilencilige mahkûm edilmiştir ve fiilen dilenmektedir; diğer dokuz bölümün beşi ona sadaka verecek konumda bile değildir, çünkü onlar da kesinlikle bu sefil duruma mahkûmdurlar.²¹

Vauban, halkın tamamen muhtaç konuma düşmüş onda birlik bölümü ile yaşam koşullarının sürekli eğretiliğı [*précarité*] sonucunda en ufak talihsizliğın insafına kalmış korunmasız çoğunluk arasında bir kopukluk olmadığının bilincindedir. Fakat Vauban, halkın durumundaki bu eğretiliğı çalışmanın örgütlenmesine bağlayarak, analizde bir adım öteye gider. Çalışan nüfusun kaderi olan sefaletle damgasını vuran şey, sadece düşük ücretler değıl, istihdamın istikrarsızlığı, geçici iş arayışları, çalışma ve işsizlik dönemlerinin birbirini izlemesidir:

Halkın alt tabakasında, özellikle kırsal kesimdekiler arasında özel olarak hiçbir meslekleri olmadığından, ister istemez yardıma muhtaç olan çok sayıda insan vardır... Bizim vasıfsız işçi diye adlandırdıklarımız bunlardır. Bunların çoğunun kol güçlerinden başka bir şeyleri olmadığından ya da bunun ötesinde pek az şeyleri olduğundan, onları istihdam etmek isteyenler için ancak gündelik olarak ya da belirli koşullarda çalışabilirler... *Ve Vauban, henüz şekillenmemiş bu proleterin yazgısını şöyle özetler: Yılın sonunu getirmekte her zaman güçlük çeceklerdir. Dolayısıyla, açıktır ki eğer aşırı iş üstlenmemişlerse, yok olmakla karşı karşıya kalacaklardır.*²²

Vauban işin özünü de söylemiştir. Gerçekten de, Boisguilbert'in deyişini tekrarlırsak, "bir yoksulu iflas ettirmek" mümkündür, çünkü yoksulluk ile muhtaçlık arasındaki fark "pamuk ipliğine bağlıdır."²³ Korunmasızlık, halkın durumunun kolektif bir boyutu olmuştur. "Trajik 17. yüzyıl" konjonktürü bu tür bir analizi kuşkusuz mümkün kılmıştır; fakat her şeyi açıkla-

21 Vauban, *Projet de dıme royale*, a.g.e., s. 3.

22 A.g.e., s. 77-78.

23 Bkz. bu eser, 3. bölüm, 4. dipnot.

maz. Bunun kanıtı, ekonomik ve toplumsal durum iyileşirken bu kitlesel korunmasızlık bilincinin varlığını sürdürmesi, hatta belirginleşmesidir. 1720-1730'lu yıllardan beri Fransız toplumu "Büyük Kral" yönetiminin sona ermesinin yarattığı dramdan çıkmışa benzemektedir. Bu hem demografik, hem de ekonomik ve toplumsal atılım dönemidir. Bu, kelimenin gerçek anlamıyla açlıkların sonudur ve en korkunç salgınların kontrol altına alınmasıdır (1720'li yıllarda Güney Fransa'daki veba, son büyük felaket olacaktır). Kısacası bu, Ortaçağ'dan beri ekonomik ve demografik dengelenmenin en önemli unsuru olan ölüm yoluyla düzenlemenin sonudur.²⁴

Ama işte paradoks tam da buradadır. Yani, ekonomik atılım: Kimi sektörlerde, özellikle finans ve ticarete, kompleks halini almakta olan sanayilerde gelişim olağanüstüdür ve yayılma –eşitsiz olsa da– aşağı yukarı bütün toplumsal grupların işine yarar. Fakat bu olayda tek kaybedenler ücretlilerdir. Ernest Labrousse'un yaptığı hesaplara göre, 1726-1789 arasında ortalama ücret %26 artarken, yaşam maliyeti %62 artar; yani gelir çeyrek oranda azalır. Çünkü yoksullar –artık kitlesel olarak ölmediklerinden– üremeye devam ederler ve böylece, hem daha kalabalık hem de daha yoksul olurlar. Bu durum daha bilimsel terimlerle de ifade edilebilir: "Alıcı bulamayan bir proletarya ya da kısmi-proletarya emek pazarını süratle doldurur. [...] 18. yüzyılda yaşanan demografik devrimin, işçi sayısındaki artışla birlikte işçinin zaten kötü olan durumunu iyice kötüleştirdiğine kuşku yoktur."²⁵

Böylece, ölümün kendiliğinden düzene sokamadığı demografik bir baskı, bütün emekçilerin üzerine çöreklenir. Aynı zamanda ticari alışverişlerdeki gelişme, para sahiplerini ve tüccarları kitlesel olarak zenginleştirse de, doğrudan üreticileri dalgalanmaların yoğunluk kazandığı bir pazarın risklerine daha da bağımlı kılar. Bunun sonucunda, *kitlenin korunmasızlığı artarken, en aşırı sefalet durumları da kuşkusuz giderek azalır*. Bu paradoksu Hufton şöyle ifade eder: "Açlığın ve salgınların getirdiği büyük azaptan kısmen kurtulmak, geçmişte olduğundan çok daha fazla miktarda yoksul yaratmıştır."²⁶

24 Yüz yıllık bu düzenleyicinin etkinliğine 17. yüzyıl sonunda da tanık olunur. 1693 kışı boyunca, Beauvais şehrinde, geçinmek için yardıma muhtaç 3.584 "yoksul" bulunmaktadır. Bunların çoğu iş bulamayan ya da işleri geçinmelerine artık yetmeyen tekstil işçileridir. Fakat on üç ay sonra imalatçılar "geçen yılın ölüm oranı nedeniyle" el emeği eksikliğinden yakınırırlar: Beauvais'de yaşayan 13 bin kişiden 3 bini bir yıl içinde ölmüştür (P. Goubert, *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle...*, a.g.e., s. 343). Marcel Lachiver, 1692-1694 yıllarındaki krizin yol açtığı aşırı ölüm oranını (açlıklar, hastalıklar, salgınlar birleşince) yaklaşık 1,5 milyon olarak değerlendirmektedir. Din adamlarının tuttuğu kilise kayıtlarında sıklıkla şu notlara rastlanmaktadır: "güçsüzlük ve açlıktan ölüm", "açlık ve sefaletten ölüm", "yoksulluktan ölüm" (M. Lachiver, *Les années de misère. La famine au temps du Grand Roi*, Paris, Fayard, 1991, s. 157 ve devamı).

25 E. Labrousse, *La crise de l'économie française de la fin de l'Ancien Régime au début de la Révolution*, c. 1, PUF, Paris, 1943, s. XXIX.

26 O. H. Hufton, *The Poor of the Eighteenth Century France*, a.g.e., s. 15.

Fransa mutlak monarşinin zaferini en ağır bedelle ödemiş ülke olsa da, bu durum Fransa'ya özgü değildir. Birçok açıdan daha elverişli koşullarda olan ve kıtlıkların daha erken dönemde engellendiği İngiltere açısından, 17. yüzyılın sonunda nüfusun çeyreği ile yarıyı arasındaki bir kesimin muhtaçlık sınırında yaşadığını ortaya koyan Gregory King'in hesaplamalarını yakın dönemde yapılan çalışmalar doğrulamıştır.²⁷ Flandre bölgesi için, Catharina Liss ile Hugo Soly de, o dönemde "yoksul teriminin neredeyse emekçilerle eşanlamlı olduğunu" ileri sürerler.²⁸ Durum kuşkusuz kentsel yerleşimlerde daha fazla hissedilse de, şehirle sınırlı değildir. Fakat 18. yüzyılda kırsal zanaatkarlığın ani parlayışı, konjonktürün çöküşüne cevaplardan biridir. Daha genel olarak, Hufton kırsal kesim için, "ilave faaliyetler"i arttırması gereken bir "çare ekonomisi"nden (*economy of makeshifts*) söz eder.²⁹ Bu "çareler" ya da bu "ilave faaliyetler" ikincil işler değildir. Bunlar, gelecekle-rinden asla emin olamayan emekçilerin çoğunluğunun ve ailelerinin hayatta kalması için zorunludur.

Muhtaçlık "imgesi"nin sadece dilenci ya da gezgin serseriye odaklanmamış olması, basit bir "temsil" değişimi değildir. Bu kayma, Eski Rejim'in sonunda küçük insanların yaşamının "iyileşmesi/çökmesi" şeklindeki paradoksal kurguyu ifade eder. Böylece, özellikle 1760'lı yıllarda doruğa çıkan ekonomik yayılma döneminden sonra bir gerileme kendini gösterdiğinde,³⁰ halkın durumundaki genel eğretiliğe dair tanıklıklar çoğalır. Birini aktaralım:

Ne kadar azla yetinir olsa da bir işçinin kazancının çok sınırlı olduğu, olsa olsa kendi geçimine ve ailesini günlük olarak geçindirmesine yettiği kesin-dir ve yaşın getirdiği güçsüzlük, çalışmasına imkân tanımadığında, yaşlılıkla birlikte gelen sakatlıkların ortasında tamamen yoksun kalır [...]. Kendi kol gücünden başka geçim imkânı olmayan bir işçinin kalabalık bir aileyi besleyemeyeceği, küçük yaştaki çocukların süt içmeleri gereken ayların masrafını karşılayamayacağı ve birleşmelerinin yeni bir meyvesini dünyaya getireceği kritik dönemlerde karısının zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayacağı ve çoğunlukla, bu bahtsız kadının, doğurganlığına lanet ederek, zahmetli bir doğumun ortasında ya da ihmal edilmiş bir hamileliğin ardından muhtaç halde öleceği de doğrudur.³¹

27 P. Léon, *Économies et sociétés préindustrielles*, a.g.e., c. II, s. 90.

28 C. Liss ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*, a.g.e.

29 O. H. Hufton, *The Poor of the Eighteenth Century France*, a.g.e., s. 16.

30 Eski Rejim'in sonuna damgasını vurmuş olan bu gerilemenin kapsamı konusunda, bkz. Ernest Labrousse'un özlü analizi, *La crise de l'économie française de la fin de l'Ancien Régime au début de la Révolution*, a.g.e.

31 *Calendrier philanthropique*, Paris, 1787, no. XXXIV, akt. J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e., s. 170. Bu takvim 1780 yılında 14. Louis'nin himayesiyle kurulan İnsanseverler Cemiyeti'nin bültenidir. Mason kökenli cemiyet, Devrim'den önce rejimin çok sayıda önde gelen şahsiyetini bir

Onlarca metin arasında İnsanseverler Cemiyeti'nin bülteninden bu bölümü seçtim; çünkü işçilerin durumunun bu göz yaşartıcı ama bilinçli tablosunu çizdiği 1787 yılında, Cemiyet 1.100 muhtaca yardım etmeye karar verir. Bu muhtaçlar vafiz belgesi olan seksenlikler, doğuştan körler, yasal olarak evli hamile kadınlar, altı çocuklu –büyüğü on beşini geçmemiş olmalıdır– dul anneler arasından seçilecektir.³² Sosyal sorunun bundan böyle ortaya konuluş tarzı ile “engellilikbilimi”nin en bayatlamış kategorilerini bir kez daha seferber etmekten başka çaresi olmayan geleneksel yardım arasındaki fark, hiç bu kadar net biçimde belirmemiştir. Gezgin serseriliği önleme teşebbüsleri için de aynısı söylenebilir: Halkın durumunu önemli ölçüde etkileyebilecek olan şey, dilenci nezarethaneleri ya da kürek cezaları değildir. Entegrasyon, korunmasızlık, yardım ve mensubiyet yitimi şeklindeki dört bölge arasındaki hudutların yeni temellerde yeniden oluşturulması gerekliliği Devrim'in arefesinde iyice belirginleşir.

Çalışma özgürlüğü

Kitlesel bir korunmasızlığın bu şekilde bilincine varılmasına paralel olarak, bizzat emeğin/çalışmanın algılanışında bir değişim meydana gelir ve bu, emekçilerin durumunu derinden etkileyecektir. Emek/çalışma, toplumsal zenginlik kaynağı olarak kabul edilir: “Felsefe taşını uzun süredir arıyoruz; bulduk işte, emek!”³³

Çalışma zorunluluğu elbette 18. yüzyılda keşfedilmiş değildir. Bunun kaynağı, Kutsal Kitap'taki lanettir ve aylaklığın mahkûm edilmesi, bütün dinsel ve ahlâki vaazların değişmezidir; en azından, bu tür işleri yani kelimenin tam anlamıyla “alın teri akıtılan” işleri –“ekmeğini alının teriyle kazanacak-sın”–, kol gücüyle yapılan işleri yapanlar için. Egemen tabakaların yararlandığı muafiyet ise, bu çalışma yükümlülüğünü çürütmek bir yana, zorunluluğunu güçlendirir. El emeğiyle çalışmaktan muaf olmak, ayrıcalıkların en büyüğüken, tersine, çalışma zorunluluğu, kol gücünden başka bir şeye sahip olmayanların toplumsal borçlarını ödeyebilmesinin tek yoludur. Fakat çalışmanın halk için vazgeçilmez yasa olması, onun zenginlik kaynağı olduğu anlamına gelmez. Bu daha ziyade, modern döneme kadar, zenginlik düzeninin dışında olmanın karşılığıdır.

araya getirir ve 1789'da bile Provence kontu ile Chartres dükü, müstakbel 18. Louis ile Louis-Philippe, cemiyetin üyeleri arasındadır. Restorasyon döneminde burası meşruiyetçi bir odak olacaktır (bkz. A. Gueslin, *L'invention de l'économie sociale*, Economica, Paris, 1987, s. 123 ve devamı).

32 J. Kaplow, *Les noms des rois*, a.g.e., s. 171.

33 R. de Coppans, *Des moyens de détruire la mendicité en France en rendant les mendiants utiles sans les rendre malheureux*, a.g.e., s. 323 içinde.

Bu zenginlik fiilen başlangıçta bağış ya da pay alma, bir senyörün kendisine hizmette bulunan bir tebaaya tımarlık toprak vermesi (“fieflık”) modeli biçiminde düşünülmüştü; muhtemelen toprağın en alt düzeydeki işleticisine dek uzanan toplumsal bir bağımlılık ilişkisi içinde aktarılırdı; o kişi de toprağı ekerdi, çünkü beden gücünden başka vereceğı hiçbir şey yoktu. Aynı şekilde, görev ve mevkiler de, kraliyet iktidarının verdiği ya da ondan satın alınan imtiyazlar, bir çalışmanın karşılığında ziyade toplumsal payelerdi.³⁴ Toprağın ve kamusal konumlara bağılı ayrıcalıkların yanı sıra zenginliğin diğerk önemli kaynağı olan ticaret, eşitsiz bir mübadele modelinde düşünülmüştür; buna göre kâr, üretici bir emeğin doğrudan karşılığı değildir. Ticari zenginlik, merkantilizm dönemi de dahil olmak üzere, ticaret işi yapılan kimsenin zararına olduğuna inanılan bir pay alma işleminden doğar. Uluslararası büyük ticaret, baharat, ipek, şeker, kahve ticareti, hatta büyük ticaret servetlerinin kökeninde bulunan manüfaktür ürünlerinin uzak ülkelere ihracı, genellikle eşitsiz partnerleri karşı karşıya getirir ve yumuşatılmış bir fetih biçiminde işler. Modernitenin eşiğinde Yeni Dünya’nın sömürüsü, üretici bir emeğin taban tabana zıddı olarak, servet edinmenin, yerlilerin fethedilen kaynaklarına sistematik olarak el konmasına dayandığını bir kez daha açıklamaktadır. Eski göçebe fatihlerin talanlarını hatırlatan bu serveti söküp alma biçimlerinde, emeğin payı (örneğin Peru madenlerinden gümüş çıkarmak, limanlara kadar taşımak, Sevilla’ya gelişine kadar koruma amaçlı eşlik etmek) elde edilen olağanüstü kârlar karşısında gülünç kalır. Üstelik bu işte, yarı-köleliğe mahkûm edilmiş yerliler gibi en sefil durumdaki insanlar kullanılmıştır.

Dolayısıyla, içerdiği emek miktarı bir metanın değerinin gerçek kaynağı olarak görülemez. Emeğin servetle görünür bir ilişkisi yoktur, servetin emekle ilişkisi ise daha da az görünürdür: Genel kural olarak en zenginler en az çalışır ya da hiç çalışmazlar. Çalışma ise, tersine, çoğunlukla hayatta kalmak için elindeki malzemeyi işlemek ya da toprağı ekmek zorunluluğuna mahkûm olmuş yoksulların ve dar gelirliilerin payına düşer. Çalışma, hiçbir şeyi olmayanlar için hem ekonomik bir zorunluluk, hem de ahlâki bir yükümlülüktür; aylaklığın taban tabana zıddıdır, halkın ahlâksızlıklarını ıslah edecek şeydir. Dolayısıyla, “doğal olarak” disipline edici şemalara dahildir. Daha önce vurguladığımız gibi, çalışma ile baskı arasında organik bir ilişki vardır. Çalışma, toplumsal olarak donanımlı olmayan herkesin ihtiyaçlarını gidermesinin zorunlu aracı olduğuna göre, bunun nedeni emeğin ekonomik değerinin sıfır olması değildir; ve yine belirttiğimiz gibi, kilise, daha 12. yüzyılda emeğin ekonomik işlevini kabul etmiştir. Fakat bu ekonomik fay-

34 Bkz. F. Fourquet, *Richesse et puissance, une généalogie de la valeur*, La Découverte, Paris, 1989, II. Bölüm.

da, emeğin özerk bir boyutu olarak tanımlanmamıştır. Çalışma zorunluluğu, imtiyazlı durumların karşısı olarak halkın durumunu tanımlayan *antropolojik* –ve ayrılmazcasına dinsel, ahlâki, toplumsal ve ekonomik– denebilecek bir komplekse dahildir. Bu model 16. yüzyılda, sıklıkla dendiği gibi, modern kapitalizm atılım gösterirken hâlâ canlıdır. Örneğin, kapitalizmin gerekliliklerini dinî değerlerin egemenliğindeki “Ortaçağ”ın eski yardımlaşma dünyasından taşımış olmakla övülen Juan Luis Vives, gerçekten de eli ayağı tutmayanlar da dahil bütün muhtaçları çalıştırmak ister. Fakat buradaki amaç öncelikle “bir işle meşgulken ve kendilerini çalışmaya vermişken, meşguliyetsiz kaldıklarında içlerinde doğacak kötü düşünce ve meşguliyetlerin engelleneneceği” şeklindeki görüştür.³⁵ Çalışma, zorunlu çalışma kurumlarında her zaman birlikte yürüdüğü dinî ibadetler gibi, en azından ahlâki yetenekleri kadar ekonomik yararlılığı açısından da değer taşır. Çalışmanın bu disipline edici işlevinin sınır örneği, genellikle “burjuva” ve rasyonel niteliği vurgulanan belediye politikalarının uzantısı içinde 16. yüzyıl sonunda Amsterdam’da kurulan *Rasphaus* olmuştur. Başkaldıran aylaklar, sular altında kalmış bir mahzene kapatılırlar ve boğulmaktan kurtulmak için suyu deli gibi pompalamak zorundadırlar: Hiçbir ekonomik fayda üretmeden çalışmanın azami kefareti değeri.³⁶

Merkantilizm, emeğin değerinin bilincine varılmasında bir evredir; fakat bunun üzeri hâlâ disipline edici modelle örtülüdür. Krallığın tüm kaynaklarını azami hale getirme kaygısı içindeki merkantilizm, bütün işgücünü de seferber etmeye yönelir. Bu açıdan aylakların potansiyellerini kullanılmıyor olması, son verilmesi gereken bir skandaldır. Böylelikle, emek ekonomik yararı bakımından da temel bir değer halini almakla birlikte, bunun nedeni esasen şu politik gerekliliği gerçekleştirmenin aracı olmasıdır: Krallığı, ticari düzlemde cereyan eden uluslararası rekabet karşısında güçlü konuma yerleştirmek (sanayi politikası ticaret politikasının hizmetindeki bir araçtır; ticaret politikası da krallığın gücünü artırma yönündeki krallık buyruğuna tâbidir). Emek hâlâ kendi kendini doğrulayan bir şey değildir. Merkantilist üretimciliğin kefareti olarak dinsel çalışma anlayışıyla ve insan doğasının kötü eğilimleriyle mücadele etmek için çalışma zorunluluğu şeklindeki ahlâki anlayışla kusursuzca birleştiği artık anlaşılır; ve bütün bunlar da hep zorun-

35 J. L. Vives, *De l'assistance aux pauvres*, a.g.e.

36 Bu tutum sanayi kapitalizminin zaferinden sonra da varlığını sürdürecektir. 19. yüzyılda İrlanda’da patates dağıtımından yararlanan muhtaçların önce inşa edip sonra da yıkmaları gereken “açlık kuleleri” vardı: “Bugüne kadar olduğu gibi bedava patates dağıtmak yerine, buna hakları olması için onlardan bir iş yapmaları istendi. İş bulunamayınca, onlara kırn ortasında kuleler yaptırıldı. İşe yaramayan bu kulelere açlık kulesi dendi. Kıtık bitmeden açlık kuleleri yükselince de, işsizler onları yıkmakla görevlendirildiler” (J. Duboin, *L'économie distributive s'impose*, Leedis, Paris, 1950, s. 81).

lu çalışma kapsamındadır. Genel bakımdan yurtlarında, kraliyet manüfaktürlerinde ya da yoksullar için özel olarak öngörölmüş manüfaktürlerde, azami verimlilik –teknik işlerin arasına dinsel ibadetler girerken– kesin bir sınırlandırmayla ve demir bir disiplinle elde edilecektir. Merkantilizm çalışmayı teşvik etmek için kapalı mekânın disipline edici gücünü harekete geçirirken, buna paralel olarak korporatist düzenlemelerin etkisini de güçlendirir.

Ister merkantilizm söz konusu olsun, isterse de çalışmanın ahlâki ya da dinsel buyruklarla düzenlendiği önceki biçimler, emeğin ekonomik değeri daima başka gerekliliklere tâbidir. Bu nedenle emek “özgürce” gelişemez. Emeği her zaman için dışsal kısıtlama sistemleriyle çevrelemek gerekecektir. Emeğin temsili ancak liberalizmle birlikte “özgürleşecek” ve çalışma özgürlüğü buyruğu kendini dayatacaktır.

Hannah Arendt, modern çalışma anlayışının bu yükselişinin bellibaşlı evrelerini şöyle özetler:

Emeğin en hakir görölen durumdan insan faaliyetlerinin en fazla kabul göreni olarak en yüksek mertebeye bu ani ve çarpıcı yükselişi, Locke'un, bütün mülkiyetin kaynağının emek olduğunu keşfetmesiyle başladı; Adam Smith her servetin kaynağının emek olduğunu ileri sürdüğünde bu devam etti; doruk noktasını ise Marx'ın “emek sistemi”nde buldu ve bu sistemde emek, üretkenliğin kaynağı ve bizzat insanın insanlığının ifadesi oldu.³⁷

Bu üçlemede Adam Smith stratejik bir konum işgal eder:

Böylece, herhangi bir ürünün değeri, ona sahip olan ama kullanmaya ya da kendisi tüketmeye çalışmayıp başka bir şeyle değiştirme niyetinde olan kişi için, bu ürünü satılabilir ya da sipariş edilebilir duruma getiren emek miktarına eşittir. Sonuç olarak, emek bütün metaların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür. [...] Dünyanın zenginlikleri başlangıçta altınla ya da parayla değil, emekle satın alınmıştır.³⁸

Bu tutumun belli bir muğlaklık içerdiği kesindir. Adam Smith emek miktarını bir ürünün değişim değerinin temeli yaparken, Marx'ın belirteceği gibi bu emek miktarının her ürünün değerini gerçekten ve tek başına oluşturduğunu söylemeye kadar varmaz.³⁹ Fakat –Locke'un başlı başına emekten ziyade özel mülkiyetin temeliyle ilgilenmesi gibi– Smith de metaların serbest

37 H. Arendt, *Condition de l'homme moderne*, 1. baskı 1958, Fransızca tercüme, Calmann-Lévy, Paris, 1983, s. 114-115. [*İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008].

38 A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesses des nations*, 1. baskı, 1776 [Milletlerin Zenginliği, çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006].

39 Bu noktanın tartışılması için bkz. L. Dumont, *Homo aequalis, genèse et épanouissement de la logique économique*, Gallimard, Paris, 1977.

dolaşımını ve zenginliklerin sınırsız birikimini sağlayan bir *pazarın* varlığını temellendirmek istemektedir. Böyle bir pazar oluşturmak için, emek ürünlerinin maliyetlerine göre değişime girmeleri gerekir.

Mübadale böylece partnerler arasındaki çıkarların adil dengesini sağlar-ken, birinin diğerine baskın çıkacağı eşitsiz bir ilişkiye son verir. Fakat bunun koşulu, ürünlerin emek değerlerine göre *–ki bu da özgür bir emekle üretilmiştir–* değiş tokuş edildiği serbest bir pazarın var olmasıdır. “Sanayinin yararlılığı esasen özgürlüğe bağlıdır ve bu özgürlük olmadan sadece bu yararlılık yok olmakla kalmaz, dahası tekeller halini alarak yozlaşır ve yerini kargaşa alır ki bunun zorunlu sonucu devletin çöküşüdür.”⁴⁰ Tekeller hem ürünlerin serbest dolaşımını, hem de üretim koşullarının serbestçe gelişimini bozar; zenginliklere el koyan ve eşitsiz değişimlere neden olan feodal imtiyazlar şeklinde bir araya gelirler. Emek değerinin, servetin kaynağı olarak kabul edilmesi ve ekonomik mübadelenin partnerler arasındaki çıkar dengesini sağlayan istikrarlı bir toplumsal düzenin temeli olarak görülmesi aynı süreçte gerçekleşir. Adam Smith politik iktisadı pazarda mübadale özgürlüğünden yola çıkarak kurmak ister. Fakat bu mübadale özgürlüğünün gerçekleşmesi, çalışma özgürlüğünü ve dolayısıyla işçi emeğinin serbest kalmasını gerektirir:

Bütün mülkiyetlerin en kutsalı ve en dokunulmazı, [emekçinin] hünerinin mülkiyetidir, çünkü bu onun ellerinin gücünde ve maharetindedir; ve onun bu güç ve mahareti, kimseye zarar vermedikçe, en uygun bulduğu biçimde kullanmasını engellemek, bu ilk mülkiyetin bariz ihlalidir. İşçinin olduğu kadar ona iş vermeye hazır olanların da meşru özgürlüğü üzerinde bariz bir hak gaspidir.⁴¹

Demek ki 18. yüzyılın teşvik ettiği gerçek keşif, çalışma zorunluluğu değil, *çalışma özgürlüğünün zorunluluğudur*. O zamana dek egemen olan iş örgütlenmesinin iki biçiminin yıkılmasını gerektirir: kurallı çalışma ile zorunlu çalışma. Turgot’unun eseri bu açıdan örnektir. O, XVI. Louis’nin inisiyati-

40 F. Quesnay, *Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, Paris, 1767, akt. E. Labrousse, F. Braudel, *Histoire économique et sociale de la France*, a.g.e., c. II, s. 225. Adam Smith’in ekonomik liberalizmi ile fizyokratların tutumu arasındaki ilişkileri burada tartışmayacağız. Şu anki konumuz açısından önem taşıyan tek şey, zenginliğin gerçek temeli olarak toprağa bağlılıklarına rağmen, bu kişilerin mübadale özgürlüğünün taraftarı oldukları (“Özgürlük, tam özgürlük, kusursuz dokunulmazlık, işte temel yasa” der başrahip Baudeau, *Journal de l’agriculture*’de) ve toprağın işlenmesi için gerekli gördükleri emeğin değerini vurgulamalıdır: “Tarımsal üretim maliyetleri karşılar, ekimde kullanılan el emeğini öder ve dahası, toprak mülkiyetinin gelirini üretir” (F. Quesnay, “Tohumlar” maddesi, *Encyclopédie*, a.g.e., c. VII, s. 813). Böylece, bazı doktrin ayrıntılarına rağmen, fizyokratlar ve ilk liberaller, tekellere ve ayrıcalıklara karşı mücadelede aynı ölçüde kararlıdılar.

41 A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, a.g.e., s. 252, akt. P. Rosanvallon, *Le capitalisme utopique*, a.g.e., s. 104.

fi ona bırakmaya razı görüldüğü kısa süre zarfında, hem loncaları ve dilenci nezarethanelerini, hem de angaryanın kalıntılarını ortadan kaldırmaya çalışmış kişidir. Fakat bundan önce, *Ansiklopedi*'nin "Vakıf" maddesinde girişimlerinin felsefesini açıklamıştır. Bu vesileyle, devletin işlevlerini bütünüyle yeniden tanımlayan liberalizmin politik felsefesinin özünü ortaya koyar: "Devletin her bir üyesine borçlu olduğu şey, ustalıklarını rahatlıkla icra etmelerine ya da bunun ödülü olan ürünlerden yararlanmalarına engel olan şeyleri ortadan kaldırmaktır."⁴² *Minimal bir devlet*, pazarın önündeki köstekleri kaldırmakla ve kendilerini serbestçe işlerine adayan insanların kârlarından mahrum kalmamalarını garanti etmekle yetinmelidir. Adam Smith için olduğu gibi, Turgot için de çıkar, toplumu dinamikleştirebilecek gerçek düzenleyicidir. Devletin rolü bu çıkarlar oyununun kendini özgürce ifade edebilmesini garanti altına almaktır: "İnsanlar onlara sağlamak istediğiniz iyilikle güçlü bir şekilde ilgileniyorlarsa, bırakın yapsınlar: İşte en temel, biricik ilke. Sizin arzuladığınızdan daha az coşkuyla bu iyiliğe yöneliyor gözüküyorlarsa, onların çıkarını arttırın."⁴³

Bu hedefleri gerçekleştirmenin önünde, yıkılması gereken iki temel engel vardır: vakıflar ve yurtlar. Muhtaç olanlara yardım etme ve -içlerinden bazılarını da- çalışmaya zorlama iddiasındaki bu hayır kurumları, Eski Rejim'in sonunda Aydınlanma'nın bütün yandaşları tarafından tümüyle gözden düşürülmüştür.⁴⁴ Fakat bu kurumlar, sadece sefaletin ortasında, sıkışıklığın ve pisliğin, denetimsiz bir iktidarın keyfiyetinin hüküm sürdüğü dehşet saçan yerler haline gelmekle kalmadı. Bu kapalı kurumlar, liberal ekonominin yeni ilkelerini de -en azından ahlâki ve politik bir skandal kadar- ihlal etmişlerdi. Bu kurumlar içerisinde sadece yoksullara kötü muamele etmekle yetinilmez, emek-güçleri de ellerinden alındığı için, temsil ettikleri potansiyel zenginlik de verimsizleştirilirdi.

Montlinot, kuşkusuz bu yeni duyarlılığı en bilinçli ifade etmiş kişidir. Dönemin bütün gelişkin zihinleri gibi, o da zorunlu çalışmaya muhalefetini ifade etmekle yetinmez. Kapatmaya karşı oluşunun gerekçesi gayet derindir:

Uсталık ürünü olmayan ve kişisel çıkarı rehber edinmemiş hiçbir yeni fabrika başarılı olamaz: Ağır ağır da olsa bütün sanatları, bütün meslekleri bir kuttan diğerine taşıyan şey, olumlu rekabet ve daha iyi bir kader arzusudur;

42 A. R. H. Turgot, "Édit portant suppression des jurandes et communautés de commerce, arts et métiers", Jourdan, Decrouzy, Isambert, *Recueil général des anciennes lois françaises*, a.g.e., c. XXIII, s. 372 içinde.

43 A.g.e., s. 54.

44 Bkz. Örneğin V. Mirabeau, *L'ami des hommes*, Paris, 1774, c. II, s. 349 ve Tellès-Dacosta, *Plan général des hospices du royaume*, Paris, 1789: "Hastane ya da merkez hastanesi gibi isimler küçük düşürücüdür; yardıma ve desteğe en fazla muhtaç kişileri uzaklaştırmaktadır" (s. 4).

şimdi sadece acı çeken ve hiçbir meziyetin daha zengin ya da daha onurlu kılamayacağı bir grup insandan nasıl bir cesaret, nasıl bir ustalık beklenebileceğini soruyorum.⁴⁵

Her “liberal” ideoloji şu birkaç satıra bağlıdır: Çalışma özgürlüğü aynı zamanda kişisel inisiyatifi, risk ve çabadan zevk almayı, rekabet duygusunu da serbest bırakmalıdır. Kişinin kendi durumunu iyileştirme arzusu, sanayinin vazgeçemeyeceği bir devindiricidir. Sabit bir düzene dahil olmayı ve bununla yetinmeyi toplumsal norm haline getirmiş geleneksel anlayışla taban tabana zıt bir görüştür bu. Vesayet altındaki tabakalar, statüler, zümreler toplumundan tamamen kopulmuştur. Fakat bu iki dünyanın kavşağında, yeni bir emek tanımı kendini dayatır; “Eski Rejim”e karşıt yeni bir rejimin ortaya çıkışını bu sağlayacaktır.

Bu ilkeler ışığında Turgot, 1776 yılında zorunlu çalışma geleneğini sürdüren dilenci nezarethanelerinin kapatılmasına karar verir (pek başarılı olmamıştır, çünkü gözden düştükten hemen sonra bu kurumlar yeniden canlandırılmıştır). Fakat aynı politikanın ikinci kanadı olan ve aynı yıl girilen, kurallı çalışmanın, loncaların kaldırılması daha geniş kapsamlıdır. Bu ortadan kaldırma, doğal hukukun gereklilikleriyle ekonomik etkinliğin gerekliliklerini uzlaştırmaya yöneliktir. Montlinot için olduğu gibi, Turgot için de geleneksel çalışma kuralları, üretim ilkesinin –özgür öznenin kendi çıkarını arama dinamiğinin– yaygınlaşmasına engel olarak algılanır: “Muhtaç durumdaki kişilerin kendi emekleriyle yaşamasını sağlayamayan [...] olumlu rekabetin ve sanayinin gelişmesini engelleyen keyfi kurumları ortadan kaldırmak istiyoruz.”⁴⁶

Bu önlemlerin temeli gerçek bir çalışma hakkının görkemli bir şekilde olumlanmasıdır: “Tanrı, insana ihtiyaçlar verirken, onu emek kaynağına mecbur kılarken, çalışma hakkını her insanın mülkiyeti haline getirdi. Bu mülkiyet bütün mülkiyetlerin en kutsalı ve en zaman aşımına uğramazdır.”⁴⁷ Turgot, 19. yüzyıl boyunca en sert toplumsal mücadeleleri besleyecek olan bu çalışma hakkı parolasının sonuçlarının tamamen bilincinde midir? Kuşkusuz değildir. Fakat çalışma zorunluluğunun temelini toplumda değil, doğada ararken devrimci bir altüst oluş gerçekleştirir. Çalışma özgürlüğü doğal bir yasa meşruiyetine sahiptir; örgütlenmesinin tarihsel

45 C. A. J. Leclerc de Montlinot, *Quels sont les moyens de détruire la mendicité, de rendre les pauvres utiles et de les secourir dans la ville de Soissons*, Soissons, 1770, s. 18.

46 A.g.e., s. 4.

47 A.g.e., s. 375. Adam Smith 1563 tarihli Zanaatkarlar Yasası'nın eleştirisi çerçevesinde şunu belirtir: “Bütün mülkiyetlerin en kutsalı ve en dokunulmazı, kişinin kendi emeğinin sahibi olmasıdır.” Bunu aynı zamanda “ilkel mülkiyet” [*propriété primitive*] diye de adlandırır. Bkz. *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, a.g.e., s. 252, akt. P. Rosanvallon, *Le capitalisme utopique*, a.g.e., s. 104.

biçimleri ise olumsaldır. Dolayısıyla söz konusu biçimler şu ana dek birçok kısıtlamaya tâbi tutulduğundan, keyfî ve despotiktirler. Tarih, “toplum çıkarına karşı özel çıkarı” dayatarak, rasyonel –çünkü doğal– bir gerekliliği yolumdan saptırmıştır. Ayrıcalıklar temelinde tarihsel olarak örgütlenmiş toplum, partikûlaristtir. Bu toplum, tek el ruhundan esinlenmiş aracı konumdaki oluşumları meşrulaştırmıştır. Doğal yasaların etkili olmasına izin vermek için eski dünyanın bu mirasını acilen ortadan kaldırmak gerekir. İstihdama serbest erişim ile özgür bir emek pazarının kurulması, eski toplumun keyfî toplumsal düzenini yıkarak rasyonel bir toplumsal düzenin yükselişine damgasını vurur.⁴⁸

Doğal hukuka dayalı bu özgürlüğün iadesi, aynı zamanda, faaliyeti toplumsal bakımdan yararlı (yoksa ayrıcalık taşıyanlarınkı gibi asalak değil) olan grupların somut çıkarlarıyla kesişme avantajına sahiptir. En başta, işverenler ve çalışanlardan oluşan iki kategori söz konusudur, ki bunların konumları, bu bakış açısından, birbirlerini tamamlayıcı görülür ve antagonist oldukları ise daha sonra ortaya çıkar. İşçiler kesinlikle çalışmaya ihtiyaç duyarlar; bu onlar için bir hayat memmat meselesidir: “Emeklerinden başka mülkleri olmadığından, geçinebilmek için sahip oldukları tek kaynakları bütünüyle kullanma ihtiyacına ve hakkına sahip olan bu insan sınıfını özellikle korumakla görevliyiz.”⁴⁹ Fakat işverenler de işletmelerini geliştirmek için mevcut tüm işgücünü özgürce kullanabilmeye ihtiyaç duyarlar: “Bütün yurttaşlar sınıfı, istihdam etmek istedikleri işçileri seçme hakkından, düşük fiyat ve emeğin yetkinleştirilmesi için rekabetin onlara sağlayacağı avantajlardan yoksundurlar.”⁵⁰

Çıkarların belirgin biçimde birbiriyle örtüşmesi, ille de çalışma özgürlüğünün tesis edilmesiyle birlikte çalışanlarla işverenlerin elde edecekleri avantajların karşılıklı olduğu anlamına gelmeyebilir. Farklı çıkarların, birbirlerini tamamlamaları ya da çatışmaları için aralarında hiçbir aracı olmaksızın karşı karşıya bırakılması, kurulması gereken iş örgütlenmesinin temel dönüşümünün esas koşulunu oluşturur. Bundan belirli sonuçlar ortaya çıkacaktır, ancak hepsi de bizzat bu ilkedен kaynaklanmayacaktır.

Fakat zenginliğin emekle üretilmesi ve çalışma özgürlüğüyle azamileşmesi, bir ulusun işgücünü oluşturan genellikle yoksul ve küçümsenen kitle karşısındaki tutumda derin bir değişikliğe yol açar. Çünkü bu ulusun zenginliği, bundan böyle, bu işgücünün rasyonel kullanımına bağlıdır. Yoksul bile olsa, emekçi çalışma kapasitesi bakımından zengindir; bunun meyve verme-

48 Toplumların doğal ve rasyonel düzeni karşısında irrasyonelite kaynağı olan bu tarih anlayışı hakkında bkz. G. Procacci, *Gouverner la misère*, Le Seuil, Paris, 1993, I. Bölüm.

49 A. R. Turgot, “Édit portant suppression des jurandes”, a.g.e., s. 376.

50 A.g.e.

sini sağlamak yeterlidir. Merkantilizmin öngördüğü gibi bir devletin gerçek politikası, nüfusunun çalışma kapasitesini azami ölçüde geliştirmekten ibaret olmalıdır. Fakat emeğin genel toplumsal yararlılığına dair bu saptamaya, emekçilerin göreceği muameleyle ilgili temel bir saptamayı da artık ekleyebiliriz. Merkantilizm, kendi keşfini yani çalışmayı/emeği, üretken olmayan, buyrukçu ve baskıcı bir araçsallaştırma içine hapsedmişti. Devrim'in arefesinde, adı gelecek kuşaklara geçmeyi hak eden bir yazar, emekçi halk karşısında benimsenmesi gereken yeni stratejiyi bütün gücüyle ifade eder:

Eğer bütün toplumsal haz emek üzerinde kurulmuşsa, haz alan sınıfın yararı için, emekçi sınıfın korunması şarttır. Kargaşayı ve toplumsal felaketleri önlemek kuşkusuz bir ihtiyaçtır. Tarlalarımızı ekmekle, erzığımızı taşımakla, manüfaktür ve atölyelerimizi doldurmakla görevli kişilerin bu uçsuz bucaksız ve değerli kaynağına göz kulak olmak bu ihtiyaçlardan biridir.⁵¹

Bu metinde, çalışan topluluklar karşısında geliştirilen farklı tutumları görürüz. Eski baskıcı tutum henüz reddedilmemiştir. Aşırı sefaletin, kaybedecek bir şeyleri olmayan insanları sürükleyebileceği tehlikeli durumları önlemek adına daima tepeden manzarayı gözlemektedir. Fakat yoksulların çoğunluğu için –nüfusun çoğunluğu– kullanılan “fidelik” imgesi artık bütün anlamını edinmiştir. Tüm emekçi kategorileri, özenle beslenilmesi, kelimenin düz anlamında eğitilmesi gereken kitleyi temsil eder. Yani onları çalıştırmak için çabalamak ve böylece emeğin beraberinde getirdiği toplumsal serveti, bir tarlayı eker gibi yetiştirip hasat etmek gerekir. Nüfus gerçekten de ulusların servetinin kaynağıdır; ama elbette çalışması koşuluyla.⁵²

Bu, “fayda sağlayan sınıfın çıkarı” nadır. Burada, insani yardımseverliğin duygusal gözyaşlarının uzağında olduğumuz gibi, aylak muhtaçların çalıştırılmasını polisiye bir sorun haline getiren yüzyıllık tutumun da uzağındayız. Yardım uygulamaları, muhtaçlar içindeki çok özel kategorileri ilgilendi-

51 C. P. Copeau, *Essai sur l'établissement des hôpitaux des grandes villes*, Paris, 1787, s. 142. 18. yüzyılda nüfus azalmasına dair çok yaygın inanç varlığını sürdürdüğünden bu gereklilik kendini dayatır. Örneğin bkz. Quesnay, “Nüfus” maddesi, *Encyclopédie*, ya da Montesquieu: “Bu tür şeylerde olabilecek kadar doğru bir hesaba göre, o dönemde geçmişte olduğundan on kez daha az erkek vardı [...]. Şaşırtıcı olan şey, onun [gezegenin] her geçen gün nüfusunun azalmasıdır ve eğer bu böyle devam ederse, on yüzyıl içinde bir çölden farkı kalmayacak” (*Lettres persanes*, 112. mektup, Birinci baskı, Amsterdam, 1727). Aynı Montesquieu şu ünlü cümlelerin yazarıdır: “Bir insan hiçbir şeyi olmadığından değil, çalışmadığından yoksuldu” (*De l'esprit des lois*, Birinci baskı, Cenevre, 1749). Emeğin değerine ve emekçilerin azlığına dair bu bilinç nihayetinde emeği zenginliklerin en üstünü haline getirir.

52 Yine bu dönemde, “krallığı nüfuslandırma” hedefini takip ederek, “çocukların korunması” ve terk edilmiş çocukların sorumluluğunun üstlenilmesi iradesi kendini gösterir (bkz. M. Laget, “Note sur les réanimations des nouveau-nés”, *Annales de démographie historique*, 1983). Terk edilmiş çocuklar karşısındaki politika hakkında bütünsel bir bakış açısı için bkz. B. Assicot, “L'abandon d'enfant, étude de sociologie”, Sosyoloji doktora tezi, Paris VIII Üniversitesi, 1993.

riyordu; özellikle de çalışmayanları. Şimdi ortaya atılan sorun, halk kitlesinin durumu sorunudur ve *çalışmanın tümüyle yeniden örgütlenmesi* gerekir. Ekonomi dersleri –kalplerin sesi değil– bahtsızlara yeni bir gözle bakmaya teşvik eder: Ulusal topluluğun, en başta da malı mülkü olanların çıkarı, dezavantajlı kitleler karşısında yeni bir politikanın oluşmasını mutlak bir şekilde gerektirir. Yardım ve de tersi –baskı– bahtsızlar karşısında teşvik edilmesi gereken ayrıcalıklı bir tutum olarak artık geride bırakılmıştır.

Kuşkusuz, “fayda sağlayan sınıf”ın tutumu bu sorun karşısında homojen değildir. İnsani yardım sosyete salonlarında ve sarayda modadır. Üstelik resmî politika, gezgin serseriliği ve dilencililiği baskı altına almaya yönelik asırlık tutumu sürdürmektedir. Daha önce vurguladığımız gibi 1764 tarihli büyük buyruk ve bunun uygulanma tarzı, eski dönemlerin reçetelerini sistematik-
leştirmiştir. Krallığın düşüşüne kadar egemen politika yine de bu yönde olacaktı. Fakat yeni tutumu savunan Turgot bir marjinal değildir. Maliye Bakanını olarak kısa süreli iktidarı sırasında, geleneksel iş örgütlenmesinin dayandığı iki temel dayanağı, meslek cemiyetlerini ve zorunlu çalışma kurumlarını sarsar. Bunları reddeden Eski Rejim, belki de “reformcu” bir seçenek şansını böylece kaçırmış olur.

Dolayısıyla muhtaçlığa, çalışmaya, dilencilige ve gezgin serseriliğe bağlı sorunlar konusunda iki yönetsellik planının karşı karşıya geldiği açıktır. Bununla birlikte söz konusu planlar aynı kapsamda değildir. Emegin toplumsal servet üreten başat değer olduğunun ve kitlesel korunmasızlığın ortak bilinci, yardım dağıtımları ve zorunlu çalışma şeklindeki geleneksel politikaları gözden düşürür ve bunlara ikincil bir rol verir. Bunun temel bir nedeni vardır: Çünkü bu politikalar, daha kapsamlı ama etkinliği çok kuşkulu caydırıcı bir rol edinmek pahasına, sadece sosyal sorunun marjlarında, yardım ve mensubiyet yitimi bölgelerinde etkili olabilirler. Buna karşılık, bu sorunların merkezinde çalışmanın bulunduğu doğruysa –çünkü sefalet ya da kitlesel korunmasızlık, büyük ölçüde çalışmanın temelden kusurlu örgütlenmesinden kaynaklanır–, bu durumda sosyal sorun çalışmanın yeniden örgütlenme sorunu olarak formüle edilebilir. *İstihdama serbest erişim* parolası, nüfusun özel kategorilerine –dilenciler, gezgin serseriler, muhtaç yaşlılar, terk edilmiş çocuklar, vb.– yönelik farklı önlemlerin sektöryel karakterini aşar. Çalışan toplulukların bütününe ilgilendiren bu parolanın, kitlesel korunmasızlık üzerinde, özellikle ücretlilerin durumu üzerinde doğrudan bir etkisi olabilir. *İstihdama serbest erişim*, Eski Rejim toplumunda yapısal bir reforma yol açması gereken genel bir politika hedefidir. Bu reformda “ilerici” olabilecek her şeyin bu parolada içerildiği düşünülür. Tawney’in bir yargısı, bütün bu reformcuların paylaştığı ve onları özü gereği liberal yapan bu itkiyi tam olarak ifade etmektedir: “Dönemin büyük düşmanı tekeldi; Aydınlan-

ma insanların, adına mücadele ettikleri savaş çılgılığı, ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasıydı; onların ideali, herkesin sahip olması gereken ekonomik fırsatlara erişmekte ve çabalarının yaratabileceği zenginliklerden yararlanmakta özgür olduğu bir toplumdur.”⁵³ Emegün özgürleşmesi, bu programı gerçekleştirmenin ana parçasını temsil ediyordu.⁵⁴

Geleneksel kısıtlamaları geniş ölçüde aşmayı başardığını gördüğümüz bu fiili çalışma örgütlenmesi karşısında söz konusu temsili kesinliğini, yakın dönem tarihyazımının yaptığı gibi, kuşkusuz biz de sorgulayabiliriz.⁵⁵ Tıpkı gezgin serseriliğin –ve bir süre sonra yoksulluğun– hedef alınmasında olduğu gibi, tümüyle ayrıcalıkların ve tekellerin egemenliğindeki bir emeğin de ilk liberaller tarafından hedef tahtasına oturtulması, somut çalışma ilişkilerinin zaten büyük çeşitliliğini kuşkusuz çarpıtan toplumsal bir kurgudur. Fakat böyle bir devrimci etkisi olmasının nedeni, 18. yüzyılda toplumsal düzelenin temeline dair anlayışı altüst eden temel dönüşüm çerçevesine dahil olmasıdır. Aydınlanmacıların düşüncesi açısından toplum artık aşkın bir düzene gönderme yapmaz, kendi örgütlenme ilkesini kendinde bulur. Dolayısıyla, pazar ve sözleşme, toplumun aşkın bir temelden kendi içkinliğine geçişini sağlayan *aracılardır*. Sözleşmeye başvurmak –sadece yurttaşların iradesiyle üretilmiş toplumsal düzenin temeli olan Rousseau’nun toplum sözleşmesi–, toplumsal öznelerle tepeden hükmeden dışsal bir irade’nin tepeden bakışı yerine, toplumsal öznelerin kolektif olarak kendi kendilerini oluşturduğu anlamına gelir. Böylece, Marcel Gauchet’in dediği gibi, “toplumun boyunduruk şemasından özgürleşmesi”ne damgasını vurur.⁵⁶ Aşağı yukarı aynı zamanda, Adam Smith piyasanın egemenliğini keşfeder: “Bireylerin iradesinden bağımsız ve onları bir araya getirecek şekilde ve onlar farkına varmaksızın işleyen özerk bir toplumsal bağdaşıklık ilkesi.”⁵⁷

53 R. H. Tawney, *The Acquisitive Society*, Collins, Londra, 1961, s. 23 (Birinci baskı, 1926).

54 Bu elbette istihdama serbest erişimin ne düşünülebilecek tek reform olduğu anlamına gelir, ne de bu reformun kapsamının evrensel olduğu. Öncelikle ücretlileri ilgilendirdiğinden (bu nedenle onun önemi burada özellikle vurgulanmıştır), köylülerin sefaleti üzerinde büyük bir etkisi olmayacaktır. Fakat 4 Ağustos gecesi feodal hakların kaldırılması, Le Chapelier yasası tarafından çalışma kurallarının kaldırılmasıyla ilişkisi değildir. Her iki önlem de arkaik olarak nitelenen ayrıcalıkları ortadan kaldırır ve biri toprağı, diğeri emeğı özgürce işletmeye elverişli kılar. Vergi reformu bir diğere seçenektir. En az varlıklılar üzerinde daha ağır olarak uygulanan bir vergi sistemi yerine, gelirlere orantılı bir vergilendirmeyi, kraliyet ondalık vergisini ögütleyen Vauban, kitlesel sefaletle de mücadele etmek istiyordu. Fakat bu proje ve 18. yüzyılda hazırlanmış diğere vergi reformu teşebbüsleri, emeğı ya da toprağı ilgilendirenler gibi, ayrıcalıkların muhalefetiyle karşılaşmıştır.

55 Bkz. M. Sonescher, *Work and Wages*, a.g.e.

56 Marcel Gauchet, “De l’avènement de l’individu à la découverte de la société”, *Annales ESC*, Mayıs-Haziran 1979, s. 463.

57 A.g.e. Gauchet’ye göre, piyasa aşkın toplumsal düzendeki kopuşu sözleşmeden daha iyi gerçekleştirir, çünkü ekonomiyi her türlü bilincin ya da bir iradenin referansı yapar.

Bu yeni bağıntıyı şöyle ortaya koyabiliriz: “Korporatist vesayet - ticari te-keller” şeklindeki eski bağıntıya karşı, “iş sözleşmesi - pazara serbest eri-şim” çifti, özellikle üretimin ve ticaretin örgütlenmesi düzleminde, öznele-rin Bütün’e –Tanrı’ya ya da onun bu dünyadaki temsilcisi Krala– tâbi olmak-tan kurtulduğu ve zafer kazanacak modernitenin hâlâ “holistik” türdeki es-ki toplumdan miras aldığı katman, tabaka, statü hiyerarşisi üzerinde temel-lenen bir kısıtlama sisteminden özgürleştiği genel bir tavrın ifadesidir.⁵⁸ Tam anlamıyla ekonomik çıkarların dahi ötesindeki böyle bir mücadele, bütün Aydınlanmacıları nasıl olur da bir araya getirmez?

“İhlal edilemez ve kutsal bir borç”

Eski Rejim çökerken, şaşırtıcı berraklıktaki bir metin, zihnimizde canlandır-maya çalıştığımız bütün fikir hareketini sentezler. *Procès verbaux et rapports du Comité pour l’extinction de la mendicité de l’Assemblée constituante*⁵⁹ [Ku-rucu Meclis’in Dilencilik Kökünü Kazıma Komitesi Tutanak ve Raporları] eski sistemin seçeneklerini aydınlatır ve modern zamanlarda yardımlara ve iş örgütlenmesine dair bütünsel bir program çizer.

Öncelikle çok eski bir hareket aydınlığa kavuşturulur:

Bu uzun yasa dizisini [gezgin serserilik ve dilencilik üzerine düzenlemeler bütün] ele aldığımızda, bunların esasen sefaletin gezgin serseri olmaya zor-ladığı dilencilere yönelik olduğu fark edilir. Halka iş sunmakta neredeyse her zaman etkisiz kalan idarenin rahatsız edici bir sefaleti hastanelere yığmak-tan ya da toplumu yoran herkesi kapatmak için kesin yasalarla donanmak-tan başka çaresi yoktu.⁶⁰

Eski sistemin anlamadığı şey, muhtaçlığın temelde bir hak sorununu or-taya koyduğudur: “Yoksullara yardım yapmak her zaman akıllardaydı; ama yoksul insanın toplum nezdindeki hakları ve de toplumun onun nezdinde-ki hakları hiç düşünülmedi.”⁶¹ Dolayısıyla, olsa olsa en çok hak eden baht-

58 Bkz. Louis Dumont, *Homo aequalis*, a.g.e., holistik normların kaldırılması ve bir bireyler toplu-munun yükselişinde pazarın oynadığı rolün analizi.

59 Édition C. Bloch, A. Tuetey, Imprimerie nationale, Paris, 1910. Kurucu Meclis’in oluşturduğu ve La Rochefoucauld-Liancourt dükünün başkanlık ettiği Dilencilik Kökünü Kazıma Komite-si, Yasama Meclisi ve Konvansiyon koşullarında Kamusal Yardım Komitesi olacaktır: Söz da-garcığında da Eski Rejim’den modern zamanlara geçilir. Fakat Kurucu Meclis Komitesi’nin ça-lışmaları, en yoğun ve en özgün çalışmalarındandır ve Konvansiyon’un yasama çalışmasına bun-lar doğrudan esin kaynağı olmuştur. En azından bu durum Devrim’in “ılımlı” evresi ile “radi-kal” evresi karşıtlığının pek akla yatkın olmadığını kanıtlamaktadır: Montanyar Konvansiyonu, esasen Devrim’in daha başından itibaren savunulan politikayı onaylamıştır.

60 C. Bloch, A. Tuetey, “Deuxième Rapport”, s. 353.

61 A.g.e., “Premier Rapport.”

sızlara yardım edildi; buna paralel olarak, kötü bir idarenin geçim kaynaklarından ve öncelikle işten yoksun bıraktığı herkes suçlu ilan edildi. Küşümseyici bir yardım anlayışı ya da polisiye önlemler, sefalet sorununu yurttaşlık sorunundan koparmanın iki biçimidir: “Hiçbir devlet anayasasında yoksulları ele almamıştır.”⁶² Eskiden başvurulacak yolların yerine basit ama evrensel kapsamda bir ilke, yardım dağıtma ve işin yeniden örgütlenmesi şeklindeki ikili yapıyı sağlam temeller üzerinde yeniden inşa etmeyi sağlar:

Her insanın geçinme hakkı vardır: Komite, her toplumun bu temel hakikati olan ve İnsan Hakları Bildirgesi’nde zorunlu bir yere sahip bu ilkeyi, dilenciliği ortadan kaldırmayı amaçlayan her yasanın, her politik kurumun temeli kabul eder. Dolayısıyla, her insan kendini geçindirme hakkına sahip olduğundan, toplum, hayatını idame ettiremeyen bütün üyelerinin geçimini sağlamak zorundadır. Bu yardımsever destek, bir iyilik olarak görülmemelidir; kuşkusuz, duyarlı ve insani her yüreğin ihtiyacı, düşünen her insanın dileği olmakla birlikte kendisi yoksulluk çekmeyen her insanın kesin ve zorunlu görevidir. Bu göreve sadaka diyerek, onun adı ya da niteliği küçük düşürülmemelidir; nihayet, bu her toplum için ihlal edilemez ve kutsal bir borçtur.⁶³

Fakat burada ne gibi bir hak söz konusudur? Tam da bu noktada gelecek açısından önem taşıyan bir ayrım görürüz. İnsanın kuşkusuz geçinme hakkı vardır. Yaşam hakkı, hiçbir toplumun ihlal edemeyeceği, insanlığın temel bir ayrıcalığıdır; çünkü bizzat toplumun birliğinden kaynaklanır: “Geçinme imkânlarına sahip olmayan insanların var olduğu yerde, insan hakları ihlal edilmiştir ve toplumsal denge bozulmuştur.”⁶⁴ Fakat bu hakkın uygulanması, “geçim imkânına sahip olmayan bu insanlar”ın çalışabilir olup olmamasına göre ikiye ayrılır. Komite, muhtaçlık hakkındaki görüşleri yüzyıllardır şekillendirdiğini vurguladığımız bu ayrımı olduğu gibi ele alır. İki tür bahtsız vardır; bunlar hep farklı muamele görmüştür ve görmeye de devam edeceklerdir.

Çalışamaz durumda olanlar yardım alma hakkından yararlanırlar. Bunlar, “yaşlarının çalışmaya henüz ya da artık izin vermediği kişilerdir; nihayetinde, sakatlıklarının niteliğine bağlı olarak kalıcı olarak iş göremez durumda olanlar ya da geçici hastalıklar nedeniyle bir süreliğine iş göremez duruma düşenlerdir.”⁶⁵ Komite, terk edilmiş çocuklardan geçim kaynağı olmayan yaşlılara kadar eksiksiz bir listeyi özenle hazırlar. Böylece, yeni yardım hakkı eski engellilikbiliminin kategorilerine göre biçimlenir. Bunun kısıtlayıcı ni-

62 C. Bloch, A. Tuetey, “Premier Rapport.”

63 A.g.e., “Plan de travail”, s. 310.

64 A.g.e.

65 A.g.e.

teligi titizlikle vurgulanmiştir.⁶⁶ Fakat “ihlal edilemez ve kutsal bir borç” söz konusu olduğundan, bu yardımlar bundan böyle tamamen kamu gücü tarafından finanse ve idare edilecektir. Kurucu Meclis için kaleme alınan kamu yardımları üzerine kararname projesi, hastanelerin, hayır evlerinin ve yardım dağıtmakla görevli bütün eski kurumların gelirlerini ulusal mülk ilan eder. Bunların yerine ulusal bir fon kurulur; Ulusal Meclis fonları idari birimler arasında bizzat paylaşılacaktır, bu birimler de kamu görevlileri aracılığıyla yardım listelerinde kayıtlı yararlanıcılara dağıtacaktır. Dolayısıyla, bütün yardım sistemi tamamen bir kamu hizmeti gibi finanse edilip örgütlenmelidir: “Yardımların idaresi kamu idaresinin diğer birimlerine dahil edilecektir, bu birimlerin tümü kişisel gelirlerden ayrılmıştır.”⁶⁷

Yerine getirilmesi gereken ikili koşula aşınayız: iş göremez olmak ve ikâmetgahı olmak; yani “yardım alacak hane”yi kanıtlamak. Yardım gören kişi, “kantonda ikâmet eden ve seçilme hakkına sahip iki yurttaşın yeminiyle kamu yardımına gerçekten ihtiyacı olduğunu kanıtlamalıdır”;⁶⁸ “tehlikeli olma ihtimaline karşı toplumun güçlü bir direnç göstermesi gereken” yabancı, “yurtsuz” ise krallık dışına çıkartılacaktır.⁶⁹ Yeri yurdu olması ilkesi de, tıpkı sakatlık ilkesi gibi, korunmuştur; fakat bundan böyle yardım hakkını garanti eden temel topluluk ulustur. Yardım, yurttaşlığın bir ayrıcalığıdır. Bu ikili koşulla birlikte, Komite yasa koyucuya yardım hakkının kurucu ilkesini büyük bir ciddiyetle onaylamayı önerir:

Ulusal Meclis, her yaştaki ve her koşuldaki yoksullara yardımı ulusun en kutsal görevlerinden biri mertebesine çıkarır ve bu yardım, dilenciliğin kökünün kazınmasına yönelik harcamalar gibi, gerekli görülen kapsamda, kamu gelirlerinden sağlanacaktır.⁷⁰

66 Bu kısıtlayıcı nitelik, yalnızca yardımdan yararlananların kategorilerini değil, yapılan yardımların miktarını da sınırlandırır: “Bunu söylemek güç, fakat bu politik bir hakikat: Yoksullar, hükümetten aldıkları yardımlarla, bu yardımlara ihtiyaç duymadığında olacağı halden daha iyi bir durumda olamaz...” Bu nedenle, “bilge bir hükümetin yoksulları rahatlatmaya tahsis etmesi gereken miktarlar, ihtiyacın üzerinde değil altında olmalıdır” (“*Proposition pour un ordre du travail*”, 26 Şubat 1790 tarihli oturuma ek, a.g.e., s. 3).

67 C. Bloch, A. Tuetey, “*Troisième Rapport*,” p. 369

68 C. Bloch, A. Tuetey, “*Troisième Rapport*,” s. 383. Yardım konusu mefhumunun oluşumu için bkz. “*Quatrième Rapport*”, s. 438 ve devamı.

69 A.g.e., “*Sixième Rapport*”, s. 514-516.

70 A.g.e., “*Troisième Rapport*”, s. 380. Komitenin bu ilkelere yeni bir açıklık ve resmiyet vermesi, elbette bunları hiçten yaratığı anlamına gelmiyor. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, 18. yüzyılda adım adım hazırlanan mefhumlar tutarlı bir düzenek içine yerleştiriliyor. Yardım hakkı melhumu Montesquieu’de bulunabilir: “Sokaklardaki herhangi bir çıplak insana verilen sadakalar, bütün yurttaşlarına güvenilir bir geçim, uygun giysiler ve sağlığa aykır olmayacak bir yaşam tarzı sağlaması gereken devletin yükümlülüklerinin yerini tutamaz.” (*De l’esprit des lois*, a.g.e., XXIII, XXIX. Bölüm, 1. baskı, 1742); özellikle de başrahip Baudeau’da: “Talep etmeye hakları olan bütün yardımları gerçek yoksullara vermediginiz sürece, dilencilige katlanmak zo-

Buna karşılık, eli ayağı tutan muhtaçlar bambaşka bir uygulamaya tâbidirler: “Sağlam yoksullara sadece iş araçlarıyla yardım edilmesi gerektiğini tartışmasız bir ilke olarak kabul ettik.”⁷¹ Böylece, sağlamlar ile sakatlar arasındaki bu kadim kopuşu onaylayan Komite, aynı zamanda onlara karşı politikayı da bütünüyle yeniden tanımlar. Sağlam muhtaçları cezalandırmak ya da çalışmaya zorlamak yerine, onlara çalışma olanağı sağlanacaktır. Disiplin edici çalışma yükümlülüğünün yerini, istihdama serbest erişim alır. Sonuç olarak bunun anlamı, emek pazarının açılımı karşısında geleneğin yükselttiği bütün engelleri ortadan kaldırma gereğidir; ki bunun da yeterli olacağı düşünülür: “Eğer işçi, özgürce ya da kendi koşulları sonucu kârlı bir iş aramak üzere herhangi bir yere gitmek istediğinde engellerle karşılaşır, insanın en kutsal hakları ihlal edilmiş olacaktır.”⁷² Meslek topluluğu sistemini parçalamak ve emekçilerin özgür dolaşımını engelleyen bütün kısıtlayıcı kuralları ortadan kaldırmak, aynı zamanda ekonominin serbestleşmesini ve ulusal servet artışını sağlayacaktır. Dördüncü rapor hemen şunu ekler:

Krallığın politik çıkarları da hâlâ bu özgürlüğe ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyulan yerlere emek gücünün dağılmasını doğal olarak ancak bu özgürlük sağlar; bu sanayiye en geniş ölçüde teşvik edecektir, her türlü girişim böyle kolaylaşacak ve nihayetinde, devletin refahı için arzu edilir koşul olan istihdam düzeyi imparatorluğun her yerine bu şekilde yerleşecektir.⁷³

“Halkların sefaleti hükümetlerin hatasıdır”⁷⁴ şeklindeki ünlü ifadeyi de böyle anlamak gerekir. Yeni bir politik irade, ayrıcalıklar rejiminin geçmişte kalmış mirası olan iş örgütlenmesinin arkaik yapılarını ortadan kaldırarak yoksulluğu tamamen yok edebilir. “Eski hükümet”, sakat durumdaki muhtaçların haklarını ulus üzerinden değerlendirmeyi ihmal etmiş ve herkesin “özgürce” çalışmasını yasaklayan tekellerle özel çıkarları desteklemişti. Fakat şunu vurgulamak gerekir: İstihdama serbest erişim, mevcut haliyle, bir çalışma hakkıdır. İş arayan kişi, iş bulmak için çabalamalıdır.

“Sağlıklı durumdaki yoksul bir kişiye, her talep ettiğinde kendisine en yakın ve en kolay iş sunulursa, toplum onu iş bulma zorunluluğundan muaf kılmış olur; toplum böylece karşılıksız yardımda bulunmayı reddetmek suretiyle kaçınmak istediği duruma düşer: Tembelliği, savsaklamayı teşvik

runda kalırsınız” (*Idées d'un citoyen sur les besoins, les droits et les devoirs des vrais pauvres*, Amsterdam, 1765, s. 98). Baudeau'ya göre de “gerçek yoksullar” yaşlılar, çocuklar, sakatlar, hastalar ve “utanç içindeki yoksullar”dır; “sahte yoksullar” ise, her zamanki gibi, gezgin serserilik ve dilencilikle damgalanmıştır.

71 “Troisième Rapport”, s. 38.

72 “Quatrième Rapport”, s. 438.

73 A.g.e., s. 438-439.

74 “Premier Rapport”, s. 7.

eder hale gelir.”⁷⁵ Dördüncü rapor, “bilge bir hükümet”in “iş olmayan herkese olağan sürede iş bulmayı sağlamak”la görevli olduğu tezini çürütür. Buna karşılık, [söz konusu hükümet] “büyük kurumlar oluşturarak, öngörülür bir yasama ve uyumlu bir genel bakış açısıyla, iş imkânlarını yaratmak ve çoğaltmakla yetinmelidir.”⁷⁶ Bu, Turgot’un ifade ettiği yönetsellik biçiminin iş örgütlenmesi düzlemine dahil edilmesidir. Fakat devlet hiçbir durumda emekçilerin istihdamını doğrudan doğruya garanti edemez: “Devletin müdahalesi dolaylı olmalıdır; çalışmaya teşvik etmeli, ama –deyim yerindeyse– böyle görünmekten kaçınmalıdır.”⁷⁷

İncelikli bir ifade; belki de fazlasıyla incelikli. Geleneksel çalışma düzenlemeleri kaldırılıyor. Ama bu önlemler herkese iş sağlama konusunda yetersizse ne olacak? Komite bu soruyu açıkça sormaz. İşçiye her koşulda iş bulma güvencesi verilmesinin işverenlerin ve devlet gücünün çıkarlarına aykırı olduğunu saptar; çünkü emekçilere iş sunulması onları müşkülpesent kılacaktır.

Mülk sahibi, manüfaktür sahibi, işletmelerinde çok sayıda kol gücü gerektiğinde işçi bulamamakla karşı karşıya kalacağını görecektir [...]. Dolayısıyla bu yardım sanayiye, fonların kullanımına, gerçek ulusal refaha zarar verecek, son derece zararlı, siyaseten en yanlış sonuçlara varacaktır; bu şekilde yönetilen bir devlet, bu tehlikeli sisteme sahip olmayan tüm devletlerden aşağı bir konuma düşecektir.⁷⁸

Geriye kalana bakıldığında, geleneksel iş örgütlenmesinin kısıtlamaları bir kez ortadan kalktığında, sanki pazarın sonsuz olasılıklarına inanç bu liberallerin iyimserliğini alttan alta destekliyor gibidir. Dilencilik Komitesi üyesi olan Montlinot 1779’da şunu belirtmiştir: “İçinde bulunulan koşullar ne kadar güç olsa da, eline üç beş kuruş geçmeyen yoksul ama sağlıklı bir insanın neredeyse hiç olmayacağını tartışmasız bir ilke olarak kabul ediyoruz.”⁷⁹ “Tartışmasız ilke” ile “neredeyse hiç”in yan yana gelmesi biraz şoke edicidir. İş bulmak isteyen bir kişinin iş bulabiliyor olması, doğrulama zahmetine katlanmaya gerek olmayacak kadar kesin midir gerçekten? Tarih bir süre sonra tersini kanıtlayacaktır. Fakat ilk liberaller çalışma arzı ile talebi arasında yapısal bir dengesizlik ihtimalini düşünemediler ya da düşünmek istemediler ve bir süre sonra sosyal sorunu yeniden canlandıracak olan işverenler ile çalışanlar arasındaki çıkar çatışmasını görmezden geldiler.

75 “Quatrième Rapport”, s. 427.

76 A.g.e., s. 431.

77 A.g.e., s. 428.

78 “Quatrième Rapport.”

79 C. A. J. Leclerc de Montlinot, *Quels sont les moyens de détruire la mendicité, de rendre les pauvres utiles et de les secourir dans la ville de Soissons*, a.g.e., s. 84.

Bu temel muğlaklığa geri dönmek gerekecektir. Fakat emek pazarının açılmasının şimdiden dolaysız sonuçları görülmeye başlar. Dilencilik ve gezgin serserilik, önceki dönemde fiilen oldukları hale şimdi artık hukuken de dönüşebilirler: meşru cezai yaptırımlara çarpıtılması gereken suçlar. Aylaklık, gönüllü olduğu andan itibaren suç olarak görülebilir. “Eski yönetimler” işten mahrum kalmış masumları mahkûm ederek onların onurlarına leke düşürürken, yeni yönetim de iş imkânları açıkça varken bu çetin yasadan kaçan asalakları cezalandırarak adaleti yerine getirir. Dilencilik Komitesi dilenciliği ve gezgin serseriliği en acımasız şekilde yeniden mahkûm eder ve bunlar da toplumsal suçun tepe noktası halini alırlar:

Bu tembellik ve gezgin serserilik hali, zorunlu olarak kargaşaya ve suça yönelterek ve bunları yayarak, gerçekten de toplumsal bir suç olur; dolayısıyla bastırılmalıdır ve bu suçları işleyen kimse, az çok ciddi başka suçlarla kamu düzenini bozan herkesle aynı sıfatlarla cezalandırılmalıdır. Bu cezalandırma, bir hırsızın ya da katilin cezalandırılmasında olduğu gibi insan haklarına da aykırı değildir.⁸⁰

Bu tutumun içerebileceği örtülü çelişkiden –istemiş ama çalışmamış olanları mahkûm etmek– tek bir defa söz edilir: “Bu hakikatin dilencilığe bütünüyle uygulanabilir olması için, sağlıklı dilencinin kendine iş bulabilir olması gerektiğini burada hatırlatmak gereksizdir. Bu koşul gerçekleşmezse, baskı da bir adaletsizlik ve dolayısıyla insanlığa karşı suç olacaktır.”⁸¹ Semptomal okumaya meraklı olanlar bundan memnun olabilir. “Burada hatırlatmak gereksizdir” ibaresi kulağa bir inkâr gibi gelmektedir. Fakat burada “sağlam dilenci kendine iş bulabilir” şeklindeki ibarenin, emek pazarının açılmasıyla kendiliğinden gerçekleşeceği iddiası vardır. Öyle ki şimdi artık haklı olarak “kötü yoksullar”dan –bunlar “kötü yönetimlerin” baskı uyguladığı unsurlara tıpatıp benzese de– söz edilebilir: “Meslekten dilenci ya da gezgin serseri adı altında bilinen ve her türlü işi reddedenler ve kamu düzenini bozanlar, toplum için bir felakettir ve toplum bunlara haklı olarak sert davranır.”⁸²

En azından üç nedenle istisnai nitelik taşıyan bu belgenin ana hatlarını ortaya koymak gerekir: Belge, yardım hakkı ile istihdama serbest erişim arasında gerçekleştirdiği eklemelenmeyle, önceki politikaların çözümsüz bıraktığı sorunlara formel olarak tutarlı bir çözüm önermektedir. Ayrıca önermelerini aşağı yukarı kelimesi kelimesine benimseyecek olan devrimci meclislerin yasama faaliyetine esin kaynağı olmuştur. Nihayet, hem suskun kalma-

80 “Sixième Rapport”, s. 513.

81 “Plan de travail.”

82 Ulusal Meclisin 14 Haziran 1791 tarihli oturumu, *Le monitor universel*, c. VIII, s. 661.

yı tercih ettiği bazı noktalarla hem de harekete geçirdiği ileri düşüncelerle, 19. yüzyılı parçalayacak sosyal politikanın temel kozlarını ifade etmektedir.

Bu arada, devrimci meclisler Dilencilik Komitesi'nin bakış açısını onaylayacaktır. 14 Temmuz 1791'de Yasama Meclisi Le Chapelier yasasını neredeyse oy birliğiyle benimser. Bunun gerekçesi de şöyle ifade edilir:

Devlette artık korporasyonlar yoktur; tek tek kişilerin özel çıkarları ile genel çıkardan başka bir şey yoktur. Hiç kimsenin, yurttaşları bir diğer çıkar grubuna yönlendirmesine, bir korporasyon zihniyeti içinde onları kamudan ayırmasına izin verilemez [...]. Her işçinin iş gününün kişiler arası karşılıklı sözleşmelerle belirlenmesini, dolayısıyla kendisini işe alanla yaptığı sözleşmeyi sürdürmenin işçinin görevi olduğunu ilke haline getirmek gerekir.⁸³

Emek bundan böyle sadece arz-talep yasasına itaat eden pazarda satılan bir metadır. Emekçiyi işverenine bağlayan ilişki, basit bir “konvansiyon”, yani ücret üzerinde anlaşılan iki taraf arasındaki bir sözleşme konusu haline gelmiştir; fakat bu sözleşme zecri sistemlerle ya da mübadele dışındaki teminatlarla düzenlenmiş değildir. Emek dünyası kökten değişecektir. Bu Devrim'de devrimdir.

19 Mart 1793'te Ulusal Konvansiyon şunu ilan eder: “Her insanın, eğer sağlamsa çalışarak, çalışmayacak durumdaysa karşılıksız yardımlarla geçinmeye hakkı vardır.” Bu iki ilke 24 Haziran 1793 tarihinde onaylanan anayasanın 21. maddesinde kesin bir şekilde belirtilmiştir: “Kamu yardımı kutsal bir borçtur. Toplum, bahtsız yurttaşların geçimini ya onlara iş sağlayarak ya da çalışmayacak durumda olanlara imkân sağlayarak temin etmelidir.”⁸⁴

Böylece, devrimci meclislerin sosyal yasaları, Dilencilik Komitesi'nin programının özünü uygularken, bu Komite de istihdama erişim ve yardım konusunda Aydınlanmacıların temel özelemlerini ifade eder. Şunu da eklemek gerekir ki, yaygın kanaatin tersine, devrimciler bu “ilkeler”in uygulanmasına ilgisiz değillerdir. Sayısız görevin yığıldığı, son derece güç koşullarda somut önlemler almışlardır. İstihdama serbest erişim ve bunun yol açacağı çözümsüzlükleri bir an için bir yana bırakalım. Yardım hakkı konusunda 28 Haziran 1793 tarihli bir yasa, yardımdan yararlananların –yaşlılar, sakatlar, hastalar, terk edilmiş çocuklar, çocuklu aileler– yerine getirmesi gereken koşulları tanımlar. Thermidor'dan iki ay önce, II. Yıl 22 Floréal (11 Mayıs 1794) tarihli ve Barère raporu üzerine temellenen bir yasayla Ulusal Hayırseverlik Defteri uygulaması başlatılır ve kırsal bölgelerde yardım örgütlenir. Konvansiyon'un düşüşünden sonra yapılan aceleci değerlendirmelerin

83 Bkz. L. Parturier, *L'assistance à Paris sous l'Ancien Régime et pendant la Révolution*, Paris, 1897, s. 222.

84 Bkz. L.-F. Dreyfus, *L'assistance sous la législative de la Convention*, 1791-1795, Paris, 1905.

tersine, bu programda enflasyonist hiçbir şey yoktur. Deftere kayıt, her kategori için bölüm başına konmuş kotalarla, üç muhtaçlık kategorisiyle sınırlanır: Yaşlı ya da sakat çiftçiler (aslında, çalışamaz durumdaki yaşlı vasıfsız işçiler), yaşlı ya da sakat zanaatkarlar, “çocuk bakmakla yükümlü” muhtaç anneler ve dul kadınlar.⁸⁵ Fakat Barère raporu aynı zamanda yoksulluğun idaresinde cumhuriyetin bu stratejisinin altında yatan politik ütopya açısından özellikle anlamlı bir tanıklıktır. “Dilencilik halk yönetimiyle bağdaşmaz” diye ilan ettikten ve Saint-Juste’nün özdeyişini –“bahtsızlar yeryüzünün gücüdür”– hatırlattıktan sonra, Barère “bahtsızları onurlandırmak” amacıyla her yıl sivil bir seremoni örgütlenmesini öğütler.⁸⁶ O gün, bahtsızlar yardımcıları tüm yurttaşların katıldığı bir törenle alacaklardır:

Yaşamın iki ucu, hayatın kaynağı olan cinsle birleşmiş olacaktır. Sizler, yaşlı çiftçiler, sakat zanaatkarlar, orada olacaksınız ve sizler, çocuklarına bakmakla yükümlü talihsiz anneler ve dullar, sizler de onların yanında olacaksınız. Bu manzara, politikanın doğaya, verimli yeryüzünün ise teselli edici göğe sunabileceği en güzel manzardır.⁸⁷

Bu, bahtsızlık damgasını tersine çevirme teşebbüsünden başka bir şey değildir. Yeni cumhuriyetçi dinin şatafatlı gösterileri, bahtsız muhtaçlığı rehabilite edecektir. Önde gelen yerel eşrafın, iyi yurttaşların ve okul öğrencilerinin etrafını sardığı yoksullar, insanlar topluluğuna yeniden dahil edilmiş olacaktır. Dönemin tumturaklı laf kalabalığıyla sergilenen bu seremoni, derin bir sezginin sahnelenişidir. Evrenselleşmiş yardım hakkının güvencesi, tek ve bölünmez ulustur. Fakat muhtaçlık, gündelik hayatta yaşanan bir dramdır ve birincil toplumsallık parçalanma tehlikesi altındadır. Dolayısıyla muhtaçlık yerel topluluk içinde telafi edilmeli ve toplumsal bağ yeniden tesis edilmelidir. Krala özgü bir ayrıcalık ve anayasal teminat olan yardım hakkı, yerel topluluğun ihtiyaç içindeki yurttaşlarını göklere çıkararak dayanışmasını sergilediği, idari merkezde yapılan bu hem mahrem hem de gösterişli bir seremonide karşılık bulur. “Bahtsızlar Bayramı” cumhuriyetin herkese hem insan haklarının evrenselliğini, hem de somut bir ilişkisel destek sağlama gücünü, kamusal alanda yurttaşlığın güvencelerini ve özel alanda bir konumun kabu-

85 Barère de Vieuzac, “Rapport sur les moyens d’extirper la mendicité et sur les secours que doit accorder la République aux citoyens indigents”, *Le Moniteur*, no 234, II. Yıl 24 floréal (13 Mayıs 1794), s. 54.

86 Bundan dört gün önce, 8 Floréal’de Robespierre Bahtsızlar Bayramı’nın hedeflerini şöyle belirtmişti: “Köleler servete ve iktidara taparlar; bahtsızlığı onurlandırılım, insanlığın yeryüzünden tamamen yok edemeyeceği, fakat saygıyla teselli edip dindirebileceği bahtsızlığı” (*Discours sur les rapports des idées morales et religieuses avec les principes républicains et sur les fêtes nationales*), II. Yıl 18 Floréal.

87 Barère de Vieuzac, “Rapport sur les moyens d’extirper la mendicité...”, a.g.e., s. 56.

lünü simgeler. Cumhuriyetçi üçleme [*özgürlük, eşitlik, kardeşlik*] içinde kardeşliğe verilmesi gereken içerik bu değil midir? Ulus, bahtsız yurttaşları kurtarmakla yetinmez; onlar için, topluluk ocağına geri dönüş gösterisi sahneye yererek onları yeniden üyeliğe kabul eder. Bayramın sembolizmi içinde, bahtsız kişi bir dışlama faktörü olmaktan çıkar ve kendi ödülünü alan bir kıymete dönüşür. Bizim modern işsizlik maaşımız, doğmakta olan cumhuriyetin bu sivil gösterisi yanında kuşkusuz soluk kalacaktır. Fakat çağdaş “dahil etme” mefhumu, sahici anlamda toplumsal ve politik içeriğinin temelini belki de burada bulmaktadır. Gerçekten de bu, asgari gelir desteğini (RMI) kurumsallaştıran Aralık 1988 tarihli yasanın belirttiği gibi, yeniden kurulan bir yakınlık ilişkisi içinde toplumsal bağı yeniden inşa etmek için yerel topluluğun kaynaklarını seferber ediliyle “ulusal” bir dayanışma “buyruğu”nun –ulusal topluluğun kabul ettiği “sosyal dahil etme” hakkının– güncellik kazanması değilse nedir? Yardımın birincil toplumsallığın benzeri bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz. [Yardım] ulusal bir borç halini aldığı anda bile, topluluğun somut dayanaklarının restorasyonunu gerçekleştirmekle görevlidir.

Hakkın ayrışması

Bu hikâye kuşkusuz tamamen gerçek olamayacak kadar güzeldi. Yine de bu programın neden uygulanmadığını ve bir yüzyıl içinde neredeyse tamamen unutulup gittiğini, III. Cumhuriyet tarafından neden ancak yumuşatılarak yeniden gündeme getirilebildiğini sorgulayabiliriz.

Bunun fiili nedenlerini saptamak mümkündür: dış savaşın ve iç bölünmelerin harap ettiği, parçaladığı bir Fransa; sosyal yardımlar konusunda henüz olgunlaşmamış gerçek bir restorasyon gerçekleştiren Thermidor dönemi sonrasında politik iradenin değişmesi.⁸⁸ Bununla birlikte, söz konusu ilkelere sadece “ideolojik” gerekçelerle ortaya atıldığını ve gerçekçi olmadıklarını söylemek biraz dar görüşlülük olacaktır. Aksine, bunlar uzun uzadıya tartışılarak olgunlaştırılmış, finansman kaynakları titizlikle araştırılmış ve uygulanma koşulları ayrıntılı olarak analiz edilmiş ilkelere. Bunları uygulamaya koyanlar da sadece tehlikeli “aşırılıkçılar” olmamıştır.⁸⁹

88 Thermidor Konvansiyonu’nun ilk kararlarından biri hastane mülklerinin satışını ertelemek, ardından V. yılın 16 Vendémiaire’inde (7 Ekim 1796) hastanelerin tüzel haklarından ve mallarından yararlanma haklarını iade etmek olur. Direktuar yönetimi tarikatların eski ayrıcalıklarını genel olarak iade eder. İmparatorluğun bu konudaki temel önlemi dilenci nezarethanelerinin yeniden gündeme getirilmesidir, yani eli ayığı tutan muhtaçlar karşısındaki uygulamanın baskıcı versiyonu yeniden ortaya çıkar. Kelimenin tam anlamıyla Restorasyon’la birlikte belirginleşen dinselliğe, özel olana ve insansever paternalizme geri dönüş konusunda bkz. bir sonraki bölüm.

89 Sadece Dilencilik Komitesi’nin çalışmalarının değil, devrim meclislerinin sosyal yasalarının da temel esinleyicisi olan La Rochefoucauld-Liancourt dükü, büyük liberal senyör ve 16. Louis’in sadık adamıdır. Kralın infazının ardından sürgüne gidecek, Fransa’ya geri döndüğünde ise, ölü-

Bu önlemlerin ekonomik maliyetleri, felsefi soyutlamaları ya da politik radikalizmleri nedeniyle uygulanamadığı hipotezini ileri sürüyör değiliz. Bunlar içsel ekonomileri nedeniyle uygulanamamıştır. Fakat bu “uygulanamazlığın” nedenlerini anlamak, 18. yüzyıl sonunda geliştirilmeye çalışılan politikanın, ekonominin ve sosyalin özgül eklemlenme türünü ve bu kurgunun daha inşa edilir edilmez neden çöktüğünü kavramak demektir. Sorunu özetlersek: Sosyal sorun hakkında Aydınlanmacıların önerdiği ve Devrim döneminde onaylanan çözümün –çalışma sorununu düzenlemek için liberalizmin, yardım sorununu düzenlemek için de devlet yardımının bir araya getirilmesi– modası neden anında geçip gitti? Buna verilecek cevap iki unsurdan oluşur: Birincisi, modası geçmiştir çünkü devletin rolüne dair, birbiriyle çelişen iki anlayışı zımnen bir araya getirmiştir; ve politik iradecilik ile ekonomik “bırakınız yapsınlar”ın bir araya getirilmesi, öncülerinin denetlemekte yetersiz kaldıkları ve hatta öngörmeyi bile başaramadıkları toplumsal antagonizmaları serbest bırakmıştır. Çünkü aslında bu kurgu, tetiklediği toplumsal dinamiği gizlemektedir. Bu şekilde oluşturulan ekonomi ve politika birlikteliği, tesis ettiği örgütlenmenin sapkın etkilerini “gözden kaçırır.” 19. yüzyıl tarihini besleyecek olan şey, devrimci liberal sentezin hem serbest bıraktığı, hem de bastırdığı bu sosyalin geri dönüşüdür.

Birinci nokta, iki uzlaşmaz devlet anlayışının yan yana konmasıdır. Gerçek bir kamusal yardım politikasının yerleşmesi güçlü bir devletin inşasını gerektiriyordu. Dilencilik Komitesi’nin ve devrim meclislerinin programı, üzerinde titizlikle düşünülmüş olsa bile, iddialıdır; özel ve dinî kesimlerin katılımını dışlayan kamusal bir finans ve dağıtım sistemi gerektirir. Bu, çok daha sonraları refah devleti [*État providence*] diye adlandırılacak şeyin mantığıdır: Zorunlu kesintiler, içerdiği kaçınılmaz bürokratik ve teknokratik karşılıklarla birlikte, sosyalî idare edecek bir kurumun yerleşmesi. Jirondenlerin çöküşü ile Thermidor arasında, Montanyar Konvansiyonu giderek daha cüretkâr önlemler öngördüğünden, bu yükümlülük giderek daha da ağırlaşma riski taşır: Bekar annelere ve muhtaç çocuklara cömert destekler verilmesi bir yana, oldukça geniş bir aile yardım sistemi (zira 28 Haziran 1793 tarihli yasa gereği on iş gününe kadar vergilendirilmiş aileleri kapsamaktadır); ardından bölgesel ölçekte bir kamu yatırımları sistemi uygula-

müne dek –Restorasyon dönemindeki bir polis raporundan aktarırsak– “yeryüzündeki bütün insanseverlerin hamisi” olacaktır (akt. C. Pautras, *Guizot sous la Restauration*, Paris, 1949). Bu sıradışı yazgı hakkında bkz. L.-F. Dreyfus, *Un philanthrope d'autrefois, le duc de la Rochefoucauld-Liancourt*, a.g.e. Konvansiyon’un sosyal yasalarının baş sözcüsü ve diğer önemli metin olan II. Yıl 22 Floréal tarihli raporun yazarı olan Barère, Dilencilik Komitesi’nde La Rochefoucauld-Liancourt’un eski çalışma arkadaşıdır. Barère’de devrimci söylem radikalleşir – “Devrimi, onunla mücadele edenlerin aleyhine, destekleyenlerden yana çevirmek” –, fakat kararlaştırılan önlemlerde esasen Dilencilik Komitesi’nin önermeleri kullanılır.

maya konur (15 Ekim 1793 tarihli yasa). Böyle bir devlet anlayışı, saf liberalizmin varsayımlarıyla ve içerdiği “minimal” devlet anlayışıyla bağdaşmaz görünür –ve 19. yüzyıldan günümüze dek bütün polemikler bunu doğrular gözükmektedir.⁹⁰

Bunun aksine, istihdama serbest erişim anlayışının altında yatan kamu gücü düşüncesi, Turgot’un ifade etmiş olduğu liberal türdeki bu minimal devlettir. Liberalizmin talep ettiği devlet, kuşkusuz müdahaleci olmayı bilmelidir ve devrimci dönemde de bu müdahalecilikten yoksun kalmayacaktır. Özellikle Kamu Refahı Komitesi’nin faaliyetleri, devlet güdümcülüğünün uç bir örneğidir, ki bunu kimileri totaliter rejimlerin “devlet her şeydir” anlayışının bir ön hazırlığı olarak yorumlamışlardır. Fakat bu, prensip olarak, önceki politik örgütlenmenin direncini kırmak amacıyla bir karşı-güç oluşturma amacı taşır.⁹¹ Devlet, mutlakıyetçi bir devletin suistimallerine son vermesi gerektiğinde, bizzat devletin rolünü asgarileştirmek adına güçlenmek zorundadır. Bu müdahaleciliğin gerekçesi, despotizmle mücadele etmektir; bu da, hem ekonomik süreçleri serbest bırakmayı, hem de toplumsal adaletsizliğin kökünü kazımayı sağlayacaktır. Bu, Adam Smith’in düşüncesiyle Jean-Jacques Rousseau’nunkini birleştirmeyi başarmak anlamına gelir. Devrimciler, emek arzı ile talebi arasında, üretim ile tüketim arasında bir denge sağlayan bir tür “görünmez el”e inandılar; öyle ki ekonominin serbestleşmesi fiilen düşük istihdamı sona erdirmeli ve kitlesel sefaleti azaltmalıydı. Rousseau, yani erdemli bir politika anlayışını da aynı zamanda benimsemek onlara çelişkili bir tutum gibi görünmüyordu. Genel iradeye tâbi olmak, özel çıkarları ortadan kaldırır, öyle ki birey kişisel bakış açısını terk ederek kendini egemen addeder ve çıkar uzlaşmazlıklarının üzerinde bir konuma yerleşir.⁹²

90 Catherine Duprat’ın, bu bölüm kaleme alındıktan sonra yayımlanmış etkileyici çalışması *Le temps des philanthropes*’la (c. I, Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris, 1993) hemfikir olmadığım nokta budur. Duprat’ya göre, Dilencilik Komitesi’nin çalışmalarında –ama devrim meclisleri de, gördüğümüz gibi birkaç nüansa bu önermeleri benimsemiştir–, “bu sosyal liberalizm manifestosunun refah devleti anlayışıyla taban tabana zıt olduğu açıktır; oysa Komite’yi bu anlayışın öncüsü olarak gören bir efsane sürüp gitmektedir” (s. 317). Fakat yazar çalışabilir durumda olmayan topluluklara uygulanacak muamele ile çalışabilir durumda olanlara yönelik muamele arasındaki, çok eskilere dayalı bir gelenek üzerinde temellenen önemli bir ayrımı yeterince dikkate almamaktadır. Dilencilik Komitesi’nin ve Konvansiyon’un tutumundaki deha, aynı zamanda da zayıflık, bu eski karşıtlığa getirdikleri yeni yorumlarına, böylece “devletçi” bir tutumla “liberal” bir tutumu bir arada tutmalarına bağlıdır. Bununla bağlantılı olarak, Dilencilik Komitesi’nin bu önemli başarısı, bu “devrimci insanseverliğin” –bu adlandırmaya tercih edersek–, Eski Rejim’e bağlı soyluların ve önde gelen kişilerin çoğunu içinde barındıran İnsanseverler Cemiyeti’nin eski tarz insanseverliğinin devamı olarak değerlendirilmesini ve özellikle Restorasyon döneminden itibaren yerleşecek olan paternalist insanseverliğe benzetilmesini engeller. Bkz. bir sonraki bölüm.

91 Ve ayrıca dış düşmanları yenmek için.

92 “Nihayet, herkes kendini herkese adadığına göre, hiç kimseye kendini adamamış demektir ve kendi üzerinde başkalarına tanıdığı hakkı, aynen başkaları üzerinde elde etmeyen bir ortak bu-

Rousseau politikayı yurttaşlık erdemi içinde gerçekleştirir ve bu anlamda Robespierre onun en sadık öğrencisidir. İlerleyen zamanlarda proleterya diktatörlüğünün savunusunda da görüleceği gibi, Terör kendini bir sarsıntı olarak programlar ve bu sarsıntı aracılığıyla da devlet kendi yok oluşunu güçlü bir biçimde teşvik eder.

Böylece, ekonomiyi yapay engellerden kurtarmak için gereken devlet anlayışı, hatta despotizmi yıkmak için seferber edilmesi gereken devlet anlayışı, eksiksiz bir kamu yardımı programı gerçekleştirmek için gereken denetimlerin ve güdümcülüğün ihtiyaç duyduğu devletten çok farklıdır. Dolayısıyla, ilk bakışta uyumlu gözükən yardım hakkı ile istihdama serbest erişimin birbirine eklenmesi, iki yönetsellik ilkesinin –sosyal devlet ile liberal devlet ilkesinin– uzlaşmazlığını gizler. Devrimci programların bütün pratik sonuçlarını görebilecek kadar zamanımız olsaydı, bu yanyanalığın fiiliyatta kuşkusuz uyumsuz olduğu görülecekti; ya da eğer bu iki ilke temelden uzlaşmaz değilse, (örneğin Keynesçiliğin gerçekleştireceği gibi) bir uzlaşmanın şekillenmesi 18. yüzyıl sonunda henüz başlanmamış uzun bir “tarih çalışması”nı gerektirecektir. Modern sosyal politikalar, aslında kimlikleri istikrarlı bir ücretlilik sistemi temelinde oluşmuş “toplumsal partnerler”in varlığına dayanır. Fakat devrim döneminde, devletin politik iradesi ile ekonominin gerekleri arasında hiçbir müzakere imkânı yoktur.

Böyle bir yoruma, bu iki yönetsellik düzleminin çelişik olmadığı, çünkü aynı bağlamda işlem görmedikleri itirazında bulunulabilir. (Yardım hakkının çalışma hakkı ve çeşitli sosyal haklar şeklinde sürmesi mümkün olduğuna göre) hukuk düzleminde yasal bir yükümlülük ile ekonomik düzlemde istihdama serbest erişim liberalizmini birleştirmek neden mümkün olmasın? Fakat istihdama serbest erişim mefhumu tümüyle muğlak bir biçimde tahayyül edilmiştir –ve bu, 18. yüzyılın sonunda girilen ekonomik ile sosyalin eklenmesi teşebbüsünün başarısızlığını anlama çabasında ikinci unsurdur. [İstihdama serbest erişim ilkesi] eli ayağı tutan muhtaçlar sorununa çözüm getirmek yerine, gelecekteki toplumsal çatışmaların Pandora kutusunu açar.

Bununla birlikte, biçimsel olarak zarif bir çözüm bulunmuştur. Dilenciliğin kökünün kazınması üzerine II. Yıl 24 Vendémiaire (15 Ekim 1793) tarihli yasayı sunan Jean-Baptiste Bô’nun ön raporunda bu çözüm azami açıklıkla ifade edilmiştir: “Onlara [çalışmayan sağlam muhtaçlara] çalışma zo-

lunmadığına göre, her ortak hem kaybettiği her hakkın muadilini, hem de sahip olduklarının korunmasını sağlayacak daha büyük bir kuvveti elde etmiş olur”. J.-J. Rousseau, *Du contrat social*, I. Kitap, VI. Bölüm [Toplumsal Sözleşme, çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014]. Başka deyişle, hukuk devletine mensup bir yurttaşın bu çerçevede sahip olduğundan daha fazlasına sahip olmaya hakkı yoktur. Kendi iradesinin ürünü olan anayasayla yetinir. Devrimci Terör’ün temel devindiricisi bunda saklıdır: Yurttaş, kendi rızasıyla ya da zorla, kesinlikle erdemli olmalıdır.

runluluğunu dayatarak, onları yararlı ve erdemli yurttaşlar olmaya yöneltirsiniz. Toplumla aralarında karşılıklı görevler oluşturunuz.”⁹³ Fakat bu karşılıklılık aslında tek yanlıdır ve bir tuzak gibi işleme riski taşır. Muhtaç kimse, eğer çalışırsa, politik paktın içine yeniden dahil edilir: “Yararlı ve erdemli bir yurttaş” olur. Fakat iş bulma olanağını ona garanti edecek bir toplumsal pakt olmadığından, yükümlülük sadece yoksulun omuzlarına biner. O, terimin tam anlamıyla çalışmalıdır; ayrıca dilencilige ve gezgin serseriliğe karşı yasalar da ona sık sık hatırlatılır. Fakat yönetim, terimin gerçek anlamında ona iş bulmakla görevli değildir. “Çalışma zorunluluğunu dayatmak”, çalışma özgürlüğünün ilan edildiği dönemde yine zorla çalışmaya gönderme yapmaktır. Kamusal iktidarlar ise, istihdama serbest erişim ilkesini ortaya koyduklarında bu yükümlülükten aşağı yukarı kurtulmuş olurlar.⁹⁴ Başka deyişle, devlet esasen politik önlemler almakla yetinebilir (tekellerin ve korporasyonların ortadan kaldırılması). Bu politik iradecilik, ekonomik “bırakınız yapsınlar”ın serpilip gelişeceği bir mekânı ortaya çıkartır. Bu ikisinin arasında, sosyal politikanın geliştirilmesine ise imkân yoktur.

Muğlaklık esasen hak mefhumuna yöneliktir. Hak [*droit*] kelimesinin, yardımları ya da çalışmayı ilgilendirmesine bağlı olarak değişen bir anlamı vardır. Yardımla ilgili olduğunda, muhtaç kişinin toplumdan bir alacağı söz konusudur. Devlet, kamusal bir yardım sistemi kurmak, vergi toplamak, personel edinmek, özel kurumlar oluşturmak, vb. “zorundadır” (bunları belki de yapabilir). “Emeğiyle geçimi sağlamak” söz konusu olduğunda ise durum başkadır: Devlet herkese iş sağlama sorumluluğunu üstlenmeyi açıkça reddeder. Dilencilik Komitesi’nin “iş imkânlarını çoğaltmayı... teşvik edecek” “genel bir mevzuatla” herkese iş bulmanın “özel” güvenceleri (ki bunlar, arama zahmetine katlanmadan iş bulacaklarından emin olan işçilerin ihmalkârlığını ve tembelliğini besleyecek ve “radikal anlamda en ölümcül, siyaseten doğruluktan en uzak sonuçları doğuracaktır”) arasında geliştirdiği incelikli ama biraz da çirkin vicdan muhasebesinden daha önce bahsetmiş-tik.⁹⁵ Bugünün deyişiyle bu “aktif” devlet, birey ile topluluk arasında karşılıklı yükümlülük dayatan hukuk devleti değildir.

Bununla birlikte, 19 Mart 1793 tarihli kanun şunu beyan eder: “Her insan sağlıklıysa çalışarak, çalışmayacak durumda olanlar ise karşılıksız yardım-

93 J.-B. Bô, *Rapport sur l’extinction de la mendicité présenté à la Convention nationale au nom du Comité des secours publics*, II. Yıl 22 Vendémiaire, Bibliothèque nationale, Paris, s. 4.

94 Şu ihtiyat payıyla ki, II. yıl 24 Vendémiaire tarihli bu yasa, muhtaçları belli bir yere yerleştirmek için mevsimlik işlerin “yardım edilecek hane” temelinde örgütlenmesini ve ortalama yerel ücretin dörtte üçüyle ücretlendirilmesini öngörür (bkz. A.g.e., s. 6). Fakat bu önlem uygulanmadığı gibi, emek pazarını dinamikleştirmekten ziyade İngiltere’deki Speenhamland Act’ı (1797) çağrıştıran *less eligibility* ilkesine uyar.

95 C. Bloch, A. Tuete, “Quatrième Rapport”, a.g.e., s. 428,

larla geçimini sağlama hakkına sahiptir". Fakat bu onaylanan yasanın önce-
sindeki ateşli tartışma, önde gelen kişilerin en azından bazılarının bu muğ-
laklık dolayısıyla neyin söz konusu edildiğinin farkında olduğunu gösterir:
Esas mesele, yurttaşların sivil ve politik hakları ile en bahtsızların yararlanı-
labileceği sosyal hakları uzlaştırmının mümkün olup olamayacağı; ya da diğer
yandan, en hali vakti yerinde olanların avantajına olacak mülkiyet özgürlüğü
ve hakkı ile diğer yandan, özellikle umutsuzluk içinde yaşayanlar tarafından
arzulanan eşitlik ve kardeşliği uzlaştırmının mümkün olup olmayacağıdır.⁹⁶

Örneğin Romme görüşünü şöyle ifade eder: "Şu şekilde tasarlanmış ilave
bir paragraf öneriyorum: Her insan, ihtiyaçları için toplumdan iş ya da yar-
dım talep etme hakkına sahiptir." Fakat parlamento arşivlerindeki oturum
tutanığında şu ibare görülür: "*Söz kesmeler, mırıltılar.*"⁹⁷ Meclisin büyük ço-
ğunluğu Boyer-Fonfrède'in "makul" görüşünü paylaşır. Bu görüş, aynı za-
manda Dilencilik Komitesi'nin de savunduğu görüştür:

Toplumun bireylere geçim imkânı sağlaması gerektiğini hükme bağlamak
çok tehlikeli olur. Toplumun geçinme imkânı olmayanlara yardım etmesi ge-
rektiğinin teminat altına alınmasından kast edilen nedir? Hangi yoksullar-
dan söz edilmektedir? Sağlam yoksullardan mı, yoksa sakat yoksullardan mı?
Toplum sadece sakatlara, doğanın gözünden düşmüş ve çalışarak geçineme-
yecek durumda olanlara yardım etmelidir. Bu açıdan bakıldığında, toplum,
kuşkusuz bireylerin geçimini sağlamak zorundadır; fakat eğer hiçbir şeyi ol-
mayıp da çalışabilecek durumda olanların geçimini sağlarsanız, toplumu se-
fil ve yoksul kılar, sanayiye ve emeği yok edersiniz.⁹⁸

Gerçekten de, çalışma hakkının fiilen yerleşmesi önemsiz bir olay değildir.
Devletin üretimin örgütlenmesine, örneğin kendisi de girişimci olarak ("ka-
mulaştırmalar") müdahale etmesini ya da en azından işverenlerin işe alım po-
litikasına karışmasını gerektirir. Bu durumda sosyalist ya da sosyallik yanlı-
sı bir devlet gerekir; ki çalışma hakkı fiilen gelecekteki sosyalist programla-
rın önemli bir talebi olacaktır. Fakat devlete verilen böyle bir yetki, bu kap-
samı açıkça ifade etmiş olsa da, Montanyar Konvansiyonu'na bile aşırı gelir.

Bu nedenle, istihdama serbest erişimin statüsü etrafındaki kavramsal
muğlaklık ve onun çalışma hakkından farkı, bir tutarsızlık değildir. Devrim-
cilerin çoğunluğu bu tutumdadır. Fakat onlar bu muğlaklığa biçimsel olarak

96 Bkz. M. Gauchet, *La révolution et les droits de l'homme*, Gallimard, Paris, 1989, 2. Kısım, VI. Bölüm.

97 *Archives parlementaires*, 22 Nisan 1793 tarihli oturum, c. LXIII, s. III.

98 Akt. M. Gauchet, *La révolution et les droits de l'homme*, a.g.e., s. 232. 6. bölümde bu tartışmaya geri döneceğim, çünkü 20. yüzyıl başındaki sosyal devletin kamusal güvence ve hizmetler üze-
rinde temellenmiş bir sosyal mülkiyet biçimi inşa ederek aşmaya çalışacağı mülkiyet ile emek
arasındaki karşıtlık meselesini ilk kez eksiksiz bir berraklıkla ifade etmektedir.

kusursuz bir ifade vermişlerdir. Sakatlık-sağlamlık şeklindeki eski ikiliği yeniden yorumlayışları sayesinde, *yardım hakkı konusundaki çoğunluk tutumunu ve çalışma hakkı konusunda azınlık tutumunu* belirgin bir çelişki olmaksızın yan yana getirebilmişlerdir. Çalışmayla ilgili bir mevzuat hazırlayamamış olsalar bile onların yardım programının belki bugün bile dengi yoktur.

Çalışma hakkı meselesiyle ilgili bu açmazı hesaplı bir hareket olarak mı yorumlamalı? Kuşkusuz istihdama serbest erişimi “sanki” bir çalışma hakkı değerindeymiş gibi ele almak işverenler açısından avantajlıydı. Bu, ekonomik gelişmeyi onların idaresine terk etmek anlamına geliyordu; çalışma hakkı ise özellikle emekçilerin bir hakkı olacaktı ve ekonomik çıkarı toplumsal hedeflerin gerçekleşmesine tâbi kılacaktı. Aslında, istihdama serbest erişim talebini savunanlar emekçiler değil sadece “aydın fikirli” gibi gözükme-ktedir. Emekçilerin görüşleri hakkında sahip olduğumuz birkaç tanıklık –bunlar, kültürel ve de ekonomik sermayeye sahip olanların tavrını ifade eden kitaplarda, eleştiri yazılarında, gazetelerde ve parlamento tartışmalarında dökümü yapılabilecek olanlardan çok daha azdır– işçilerin çalışma özgürlüğünden anladığı şeyle bu hakkı savunanların tahayyülünün farklı olduğunu gösterir.

Örneğin, Nisan 1791’de Le Chapelier yasasının oylanmasından hemen önce, Paris’teki marangoz kalfaları Paris belediyesine “dilekçe verip”, ellerine geçen ücretin hayatta kalmalarını sağlamadığını gerekçe göstererek, günde asgari 50 sol yevmiye istediklerini bildirirler. Yeni yetkililere, devrimci ilkelere adına nazikçe başvurdukları kanısındadırlar: “İnsan haklarını ilan eden Meclis, Haklar Bildirgesi’nin bugüne dek efendilerin despotizminin oyuncağı olmuş muhtaç sınıfın bir işine yaramasını elbette istemiştir.” Paris Belediye Başkanı Bailly onları şöyle azarlar: “Bütün yurttaşlar eşit haklara sahiptir, fakat yetenek, meziyet ve imkân bakımından böyle değildir... Gündelik ücretleri tektip bir meblağa sabitlemek ve aynı durumda olanları bu ücrette boyun eğmeye zorlamak için bir işçi birliği oluşturmak, onların gerçek çıkarlarına kesinlikle aykırı olacaktır.”⁹⁹

Dolayısıyla, işçiler “gerçek çıkarlarının” güvenli bir ücretle sefalete karşı güvencede olmakta değil, onları rekabete sürükleyen, “yetenek” ve “meziyetleri” ödüllendiren, vasat ve zayıf olanları cezalandıran liberal ideolojiyi benimsemek olduğunu anlamalıydılar. Fakat kendilerini işverenlerin insafına teslim edecek bu rekabet mantığına kendi istekleriyle neden girsinler? Bir diğer tanıklık bu kez Le Chapelier yasasının oylanmasından sonradır: Ağustos 1792’de işçi delegasyonları Havre belediyesine gelip “tarife”lerinin yükseltilmesini talep ederler. Bailly gibi Havre belediye başkanı da onlara ders vererek azarlar: “İşçiler, işverenin de çalışanın da kendine uygun düşen üc-

99 Akt. E. Dolléans ve G. Debove, *Histoire du travail en France, a.g.e.*, s. 129-131.

reti vermekte ya da almakta serbest olmasını isteyen yasaya saygılı olmalıdır... Prensip olarak, çalışanların ücretleri, ödeme yapan ile çalışan arasında-ki serbest bir anlaşmayla belirlenir.”¹⁰⁰ Burada da işçiler kamusal iktidarların desteğini kolektif olarak aramaya kalkışmışlardı, ama her biri tek başına ve işverenle yüz yüze bırakıldı. “Serbest iş sözleşmesi” politik bir tahakküm ilişkisi içinde emekçilere dayatılmış gözükmektedir.

Daha genel olarak, geleneksel meslek örgütlenmesinin eleştirisi, bu ha-liyle halkın talebi gibi gözükmemektedir. Sidney ve Beatrice Webb, korpo-ratist kısıtlamaların tartışma konusu edilmesi karşısında işçilerin tutumu-nu şöyle niteler: “Kapitalist rekabetin sonuçları her yerde kendini hissettiri-rken, gündelikçi işçi ve hatta çoğu zaman küçük zanaatkârlar, durumun düzeltilmesi için dilekçe veriyor, yeni makinelerin yasaklanmasını, her za-naatkâr için çırak sayısını sınırlandıran eski yasanın uygulanmasını talep ediyordu.”¹⁰¹ İngiltere’de makinelere karşı kitlesel bir isyan niteliği alacak “makine kırıcılığı”ndan önce,¹⁰² emeğin özgürleşmesine işçilerin tepkileri çoğunlukla korumacılığın sürdürülmesi yönünde gözükmektedir.¹⁰³ Örne-ğin Eski Rejim’in sonunda, Lyonlu ipek tacirleri ile işçiler –zanaatkâr ustala-rı da dahil olmak üzere– sert bir çatışmada karşı karşıya gelir. Bunlar ürün-ler için tektip bir “tarife” talep etmekte ve fiyatların “öldürücü” serbestliğini kınamaktadırlar; çünkü bu “serbestlik, tek kelimeyle onu besleyen ve des-tekleyenleri ezme serbestliğidir.”¹⁰⁴ Devrim sırasında, yanılı payı olmakla birlikte, ateşli cumhuriyetçilerin ve devrimci kitlelerin talepleri iş örgütlen-mesine yönelik değildi. Fiyatların denetlenmesini ve daha düşük ölçüde, uy-gun bir maaş almayı, yani erzak maliyetinin düzenlenmesini (fiiliyatta hal-kın baskısıyla belirlenen üst sınır hakkındaki yasalar) ve çalışmalarının daha iyi ücretlendirilmesini talep ettiler.¹⁰⁵ Genel kural olarak, vahşi bir özgürlük-

100 Akt. J. Leroy, *Le peuple du Havre et son histoire*, Le Havre, 1962, c. I, s. 221.

101 S. ve B. Webb, *The History of Trade Unionism*, Londra, 1920, s. 53.

102 E. P. Thompson, *La formation de la classe ouvrière anglaise, a.g.e.*, XIV. Bölüm. Bu sorunun Fransa’daki durumu için bkz. M. Perrot, “Ouvriers et machines au XIXe siècle”, *Recherches*, no. 32-33, Eylül 1978.

103 Şunu da belirtmek gerekir ki, Arlette Farge, 1776 yılında Turgot tarafından loncaların ortadan kaldırılması vesilesiyle Paris’te düzenlenen sevinçli halk gösterilerinin listesini çıkarmaktadır (*La vie fragile, pouvoirs et solidarités à Paris*, Hachette, Paris, 1986). Fakat bu halk tepkilerinin anlamı elbette tek yanlı değildir. Mevcut haliyle çalışma özgürlüğünü mü kutlamaktadırlar, yoksa eski ayrıcalıklılar ve saray karşısında kazanılan zaferi mi?

104 Akt. M. Garden, *Lyon et les lyonnais, a.g.e.*, s. 341.

105 Bkz. A. Soboul, *Les Sans-Culottes, a.g.e.* ve G. Rudé, *Les foules dans la Révolution française*, Fransızca tercüme, Maspero, Paris, 1982. Kamu Refahı Komitesi, ılımlılara büyük zarar verecek şe-kilde, erzak fiyatlarının azami sınırı konusunda halkın baskısına teslim olacaktır, fakat bu-na paralel olarak, ücretlerde azami sınırı saptayacaktır. Bu sonuncu önlem, devrimci kitlelerin Thermidor döneminde Montanyar solu savunma konusunda yeterince coşku göstermemesini ve Robespierre’in düşüşünü kısmen açıklamaktadır.

tense kurallı çalışmanın geleneksel biçimlerinin kendilerini daha fazla koruduğunu hissediyorlardı ve bu korumaların yokluğunda yeni düzenlemeler elde etmek için çalışma özgürlüğüne değil, kamu iktidarlarına başvurduklarını düşünmek mümkündür.

Ötopik kapitalizm

Dolayısıyla istihdama serbest erişimin, iktidarı ele geçirecek olan “burjuva” sınıflara hiç tartışmasız yaradığı kesindi. Le Chapelier yasasına ender muhaliflerden biri olan Marat’ın cümlesi geçmişe bakıldığında bir kehanet gibi gelmektedir: “Soylu aristokrasisinin yerine zenginlerin aristokrasisini geçirdiğimize göre, soylularını yıkarak ne kazandık?”¹⁰⁶ Dilencilik Komitesi’nin kuruluşundaki cesaretin ya da devrim meclislerinin çıkardığı yasaların, sanayicilerin ekonomik hegemonyasını sağlamak için kullanılan bir paravan olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz? Tarihi, iş işten geçtikten sonra, ardından gerçekleşen olaylar ışığında düzelterek yorumlamakta pek bir meziyet yoktur. Benim yorumum, daha ziyade, bu tutumların muğlaklığının aslında hem somut hem de zihinlerde mevcut gerçek bir muğlaklık olduğudur. Bu nedenle, (yükselen burjuvazinin kendi çıkarına göre her şeyi manipüle ettiği şeklindeki) sinik bir okuma yerine, bu devrimci dönemi uzun erimli bağlamı içinde ve sosyal sorunun gelecekteki serüvenlerini daha iyi kavramayı sağlayan bir başka okuma tercih ediyorum. Benim hipotezim, bu kurguların, Pierre Rosanvallon’un “ütöpik kapitalizm”den söz etmesi anlamında “ütöpik” bir karakterinin olduğudur.¹⁰⁷ Bu reformcular, 18. yüzyıl sonunda gözlemledikleri ekonomik ve toplumsal gelişmenin en dinamik özelliklerini uçlara iterek genelleştirdiler. 18. yüzyıldaki durumdan yola çıkarak henüz tam anlamıyla okunabilir olmayan bu gerçekleşmenin toplumsal etkilerini görmeden ve elbette öngöremeden, neler olacağını tahayyül etmiş olmalıdırlar. Bu konuda, Reinhart Kosellek’in gayet iyi ortaya koyduğu gibi, yüzyılın her “ilerici” eleştirisinin derinde yatan eğilimini ifade etmekten başka bir şey yapmazlar; ki bu da “rasyonelliğin talep ettiği şeyin hakikaten gerçek olduğunu ilan

106 Akt. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France, a.g.e.*, c. I, s. 707. Şunu da belirtelim ki, Marat’ın argümanı ekonomik değil politiktir. “Sayısız emekçi ve işçiden oluşan bir sınıfın kendi çıkarlarını kuralına uygun biçimde savunmak üzere birleşme imkânını, korporasyonları diriltebileceği bahanesiyle ellerinden alan” işverenleri kuşkusuz teşhir eder. Fakat “yurttaşları tecrit etmek ve kamusal meselelerle meşgul olmalarını engellemek istedikleri” için bunu yapmışlardır. (*L’ami du peuple*, 18 Haziran 1791). Aslında, Le Chapelier yasasının amacı en azından ekonomik olduğu kadar politiktir: yeni rejimin istikrarını engelleyici faaliyetlerde bulunan cemiyet ve kulüpleri yasaklamak. Tarihin akışı bu tehlikenin ciddiyetini onaylayacaktır. Fakat ben burada Le Chapelier yasasının ekonomik ve toplumsal etkilerine odaklanıyorum.

107 P. Rosanvallon, *Le capitalisme utopique, a.g.e.* Ayrıca bkz. D. Meuret, “A Genealogy of Political Economy”, *Economy and Society*, Londra, c. 17, no. 2, Mayıs 1988.

etmek"tir.¹⁰⁸ Fakat burada eğer bir yanılsama varsa, bu yanılsamayı dönemin toplumsal ve ekonomik gerçekliğinin beslediğini söyleyemez miyiz?

Peki ama 18. yüzyıl kapitalizmi nasıl bir şeydi? Fernand Braudel bir tür kapitalizmin halihazırda sanayi-öncesi toplumların dinamik bir sektörü haline geldiğini göstermiştir. "Modernite, esneklik, rasyonellik [...]. O, modern ekonomik yaşamın ileri ucudur."¹⁰⁹ Ve "çok eski dönemlerden beri", yani Ortaçağ'da bazı İtalyan ve Flaman şehirlerinde ortaya çıkışından beri bu böyledir. Fakat sadece çok sınırlı mübadele sektörlerinde, maliyede, uluslararası ticarette, Braudel'in "*ekonomik yaşam*" diye adlandırdığı ve geleneksel düzenlemelerle sınırlı kalan ve cılız dolaşımları besleyen şeyin yüzeyindeki ince tabakalarda ve daha derinde, tarihin neredeyse hareketsiz uzun süreçlerini koşullayan rutin ve tekrarların "*maddi yaşam*"ında hüküm sürer.

Oysa 18. yüzyılda, "çok eski dönemler"e kıyasla bu ileri kapitalist sektör önemli ölçüde gelişti, fakat "*ekonomik yaşam*" ve "*maddi yaşam*" arasındaki yapısal konumu özünde değişmedi. Finansın ve büyük ticaretin baş döndürücü ilerlemesinden, sanayinin daha yavaş ama yine önemli gelişiminden, tarımın daha yavaş gelişiminden haklı olarak söz edebiliriz. Bununla birlikte, –bugün diyebileceğimiz gibi– "büyümenin başını çeken" bu dinamik sektör henüz olağanüstü sınırlıdır. Braudel'inkiyle kıyaslanabilir bir mantık içinde, Pierre Chaunu ekonomik ve toplumsal iletişimin ortak merkezli üç çemberinden bahseder.¹¹⁰ Çapı birkaç kilometre olan ilk çemberde, üretilen ve tüketilen her şeyin (evlilik piyasasında kadınlar da dahil olmak üzere) mübadelesinin yaklaşık %90'ı gerçekleşir. Yüzlerce kilometre karelik ikinci çember, terimin eski anlamında bir "ülke"ye denk düşer ve bir ya da iki küçük şehrin pazarını kapsar. Bu da mübadelelerin yaklaşık %10'una denk gelir. Nihayet, üçüncü çember, geniş transit geçişlerin, büyük ticaretin, mamül ürün mübadelelerinin çemberi, özellikle 16. yüzyılda Batı'daki eski Hristiyanlık "tecridinin kırılmasıyla" birlikte, giderek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu, ticari ve mali büyük servetlere imkân tanır. Fakat bütün mübadelelerin ancak yüzde birini temsil eder. Bütün yapı üzerinde "global bir ağırlık" oluştursa bile yine de periferik kalır. Yine aynı düşünce düzeni içinde, Carlo Cipolla, "sanayi öncesi"nin uzun yüzyılları içerisinde, on kişinin geçimini sağlayabilmesi için içlerinden yedi ya da sekizinin toprağa bağlı kalması gerektiğini hesaplamıştır.¹¹¹ Dönüşüm teknolojilerinin cılızlığının

108 R. Kosellek, *Le règne de la critique*, Fransızca tercüme, Éditions de Minuit, Paris, 1979.

109 F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XV-XVIIIe siècles*, c. III, "Le temps du monde", A. Colin, Paris, 1967, s. 11 [*Maddi Uygarlık*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004].

110 P. Chaunu, *L'histoire, science sociale*, a.g.e.

111 C. Cipolla, *Before the Industrial Revolution*, a.g.e.

bedeli olan bu zorunluluk, sadece ekonominin içinde tarımın ezici üstünlüğünü değil, toplulukların kitlesel olarak yere yurda bağlılığını, ekonomik ve toplumsal mübadelelerin çoğunun coğrafi bakımdan çok sınırlı ve kendi içine kapalı niteliğini de açıklamaktadır.

18. yüzyıl ve özellikle asrın ikinci yarısı, atalardan kalma bu dengelerin sarsıldığı dönemi temsil eder.¹¹² 16. yüzyıl ortasında bambaşka nedenlerle ve başka bir ölçekte cereyan etmiş olan şeyi hatırlatan bir “dönüşüm bunalımı” momentidir bu. Giderek daha ısrarcı olan ekonomi, ticaret ve hatta sanayi dinamikleri, toplumun bütününe hâkim olan kitlesel hareketsizliğe teslim olmaktadır. Önemli bile olsa bazı işaretlerin (demografik, sınıai ve özellikle ticari büyümenin hızlanması, ilk makineler, henüz mütevazı olan ilk fabrikalar...) yeni bir tür ekonomik ve toplumsal örgütlenmeye vardığını, ancak karşısında yüzlerce yıllık kısıtlamaların her alanda hâlâ ezici bir ağırlıkta olduğunu o dönem insanları yeterince fark edememiş olmalıdır. Modernitenin öncüleri, henüz sınırlı sektörlerde gözlemledikleri dönüşümlerin faydasını tüm toplumsal bünyeye yaymayı amaç edinmişlerdi. Onlar henüz oluşum halindeki bir dinamikten geniş anlamlar çıkarmışlardı. Onların kurgularının “ütopik” niteliği tam da burada yatmaktadır. Genel bir durumu tarif etmezler; artık marjinal durumda olmasa bile geçmişin mirası tarafından ket vurulan (ister politik yapılar olsun, ister hukuksal düzenlemeler ya da toprağı işleme tarzları veya insanları çalıştırma tarzları nedeniyle) bir süreci dünya ölçeğine tamamlanmış olarak yansıtır.

Henüz gerçekleşmemiş dönüşümlerin toplumsal etkilerini, örneğin aşıldığını düşündükleri düzenlemelerin ortadan kalkmasının temel toplumsal ilişkilerde, özellikle toprakla ve çalışmayla ilişkide bir devrim yaratacağını öngörmemiş olmakla da suçlanabilirler mi? Karl Polanyi'nin analizleri, sanayi devriminin yol açtığı iki temel özgüllüğe ışık tutar: “kendi kendini düzenleyen” kapitalist pazar biçiminin önceki bütün değiş tokuş ve ekonomi örgütlenmeleri karşısındaki istisnai niteliği; ve kendini kabul ettirmek için, bütün toplumu meta egemenliği altındaki kendi imgesine göre yeniden şekillendirme gerekliliği.¹¹³ Bununla birlikte, Polanyi ve –aralarında Marx'ın da bulunduğu– ondan önce gelen başkaları, bu dönüşümlerin toplumsal sonuçları, özellikle de yeni yoksulluk biçimleri geniş ölçekte belirdiğinde, 19. yüz-

112 Günümüzde tarihçilerin çoğunun İngiltere'de sanayi devriminin ortaya çıkışını 1770'li yıllara tarihlemekte hemfikir olduklarını hatırlayalım. Bu, elbette ne atılımın aniden meydana geldiği anlamına gelir –çünkü ağır dönüşümlerle geçen yüzyıllar içerisinde hazırlanmıştır–, ne de etkilediği coğrafi alanın bütünü üzerinde doğrudan doğruya hegemonik bir şekilde kendi dayattığı. “Sanayi devrimi” Avrupa kıtası üzerinde “proto-sanayi”nin büyüyen gelişimiyle birlikte ilerler. Bkz. önceki bölüm. Gelecek, örtük bir şekilde ilerler. Süreklilikler altındaki bu örtük ilerlemeyi çözmeleri işte bu yüzden çok zordur.

113 K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e., 2. Kısım, 1. Bölüm.

yıldaki durumdan hareketle bu tür bir analiz yapacaklardır. Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısındaki durumdan yola çıkarak bunu yapmak mümkün müdür? O dönemde, aşağı yukarı şu türden “ilerici” bir söylemin, fazla kötü niyet içermeksizin üretilmesi mümkün olabilirdi: Krallık henüz yoksuldur ve tebaanın çoğu sefil durumdadır, çünkü toplum bloke edilmiştir. Bu engellemelere son verildiğinde tarım ve sanayi üretimi artacak, ticaret gelişecek, alım gücüne sahip talep artacak, böylece üretim canlanacak ve ulusal zenginliğin sonsuz ilerlemesi sağlanacaktır. Emekçi de bu zenginliğin meyvelerinden faydalanacak, ortak servetin büyümesine bağlı olarak onun payı da artacaktır; ve alım gücü olan talebin büyümesi sayesinde neredeyse tam istihdam sağlanacaktır.

Bu söylediklerimiz, dönemin çok sayıda metninin modern –deyim yerindeyse, “Keynesçi”– bir tercümesidir. Örneğin şu:

Eli ayağı tutan yoksullar mülksüz gündelikçi işçilerden farklıdır. İş alanları açın, atölyeler açın, el emeği için satış kolaylıkları sağlayın: İşe ihtiyaçları varken, bu ihtiyaçlarını görünüşte kabul etmeyenler eğer dilencilik yaparlarsa, cezalandırılacaklardır; dilencilik yapmazlarsa, geçim imkânlarını kuşkusuz başka yerde bulacaklardır.¹¹⁴

Yine de, “kuşkusuz” sözcüğünün altını çizelim: Sözcük, bu politikanın altındaki muğlaklığı ortaya koyuyor ve daha iyi bir geleceği muştulayan sayısız açıklamanın iyimserliğinin saf naiflik olmadığını gösteriyor. Ama bu saf sizizm de değildir. Henüz her şey belirsizdir. Büyümenin sağladığı kârın nispi paylaşımı, kısmi tam istihdamı gerçekleştiren talebin kendiliğinden yeniden dengelenmesi, tüm bunlar birer kesinlik değildir; keza, proletaryanın gelecekteki sömürüsü de henüz bir kesinlik değildir. Bunun tüm kapsamıyla ortaya çıkması için sadece pazarın genelleşmesinin ilanı değil, dahası, geniş bir ölçekte zaten gerçekleşmiş olması gerekecektir. Bununla birlikte liberal iyimserliğin 18. yüzyıl versiyonu, şimdi anlayabileceğimiz temel bir nedenden dolayı kırılgandır. Temel dayanağı istihdama serbest erişim olan bütünsel yapının zayıf bir halkası vardır. Bu yeni özgürlüğün tüm yükünü emekçiye yüklemektedir: yani maddi kaynakları, saygınlığı olmayan ve dolayısıyla –bunu yeniden vurgulamak gerekir– o dönemde statüsü “ayaktakımı”na yakın olan kişiye.

Abbé (Rahip) Sieyès, bilindiği gibi, İnsan Hakları Bildirgesi’nin baş esin kaynağıydı. Yine de bu satırları yazan da o olmuştur:

114 C. Bloch, A. Tuetey, *Procès-verbaux et rapport du Comité de mendicité, a.g.e.*, “Troisième Rapport”, s. 381. Le Chapelier yasasının ele aldığı önermeleri ifade eden bir raporun Şubat 1791’deki yazarı olan Leroy d’Allarde aynı anlayış içinde yazar: “Ticaretin ruhu sanayidir, sanayinin ruhu özgürlük. İşçilerin çoğalmasından çekinmeli miyiz? Onların sayıları her zaman nüfus oranında ya da –aynı anlama gelecek biçimde– tüketim ihtiyaçları oranındadır” (akt. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France, a.g.e.*, c. II, s. 25).

Zahmetli işlere mahkûm edilmiş, başkalarının yararına çalışan ama ıstırap ve ihtiyaç içindeki bedenlerini besleyecek şeyi bulamayan bahtsızlara, bereketsiz ellerden ve tükenen bir ruhtan başka bir şeye sahip olmayan, özgürlükten yoksun, ahlaktan yoksun bu iki ayaklı aygıtlar kalabalığına mı insan diyorsunuz siz? Onlar arasında toplum içine girebilecek tek bir kişi var mıdır?¹¹⁵

Sieyès'in bu tasvirinde istisnai hiçbir şey yoktur. Ulusal Meclis, İnsan Hakları Bildirgesi'nin oylanmasından üç gün sonra, aktif yurttaşlar ile pasif yurttaşlar arasındaki ayrımı benimser ve üç günlük çalışmaya denk düşen bir vergi ödemeyen iki milyon yedi yüz bin Fransız erkeğinin, yani ücretlilerin çoğunluğunun ve oy kullanma yaşına gelmiş erkeklerin üçte birinden çoğunun politik yaşama katılımını yasaklar.¹¹⁶ Gazeteci Loustalot bu vesileyle şu- nu ilan eder: "Hiçbir yurttaş oy kullanma yeteneğinden hukuk yoluyla yoksun bırakılmamalıdır; bu fiiliyatta bütün proleterlerin, yozlaşmaya müsait bütün yurttaşların bu haktan yoksun bırakıldığı anlamına gelir."¹¹⁷

Argümanın paradoksunu aydınlatan nokta şudur: Herkesin benimsemi- si gereken hukuk adına, proleterler fiilen tam yurttaş sayılmamalıdır. Tam yurttaşlık, gerçekten de bağımsızlık gerektirir ve efendisine tâbi hizmetçi gi- bi, ihtiyaçlarına tâbi durumdaki proleter de iyi yurttaş olamayan, yozlaşa- bilir biridir. Bu tavırları sadece "sağcılık " ya da "burjuvalık" diye niteler- sek ciddi bir sorunu görmezden gelmiş oluruz. İlimli olmakla suçlanamaya- cak olan Saint-Just de "sanayi" emeği karşısındaki küçümseyici bakışını or- taya koyar: "Gerçek yurttaş mesleklere doğru dürüst uyum sağlayamaz: İn- sanın elleri, sadece toprak ve silah için yaratılmıştır."¹¹⁸ Saint-Just; ama aynı zamanda devrimci radikallikte ondan bir nebze daha üstte olan ve bilindiği gibi Eşitler Komplosu'nun hazırlayıcısı olduğu için infaz edilen Grachus Ba- beuf de aynı görüştedir. Koşulların sarsıcı eşitsizliğine son vermeyi tutkuy- la istemesine rağmen, yine de ücretli emekçilerin durumunu yeniden değerk- lendirmeye yönelmez; tersine: "Çalışan insanların ortalama bir işle ve ücret almadan, dürüst ve değişmez bir rahatlıktan yararlanmalarını sağlayalım; ve

115 E. J. Sieyès, *Écrits politiques, a.g.e.*, s. 81. Her türlü destekten ve kaynaktan yoksun kişiler "top- lum içine girmek"te, kelimenin tam anlamıyla topluluk oluşturmada başansız kalırlar; sadece "iki ayaklı" bir küme oluştururlar: Önemli sonuç bölümünde vurgulanacak olan "olumsuz bi- reyçilik" tematisinin ilk açık ifadelerinden biri kuşkusuz budur.

116 Bu politik ayrımcılığın amacı üzerine bkz. O. Lecour Grandmaison, "Les citoyennetés en révo- lution, 1789-1794", Siyasal Bilimler doktora tezi, Paris I Üniversitesi, 1991 ve P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen*, Gallimard, Paris, 1993.

117 Loustalot, *Les révolutions de Paris*, no 17, akt. J. Bart, "Le prolétaire présent/absent", *La Révolu- tion française et les processus de socialisation de l'homme* (Kolokyum tebligleri), Rouen Üniver- sitesi, Éditions Messidor, 1988, s. 402.

118 Akt. A. Olivier, *Saint-Just ou la force des choses*, Paris, 1954, s. 18.

bir süre sonra önyargılar ve rutin nedeniyle yoldan çıkmış yurttaşların gözlerindeki bağ düşecektir.”¹¹⁹ Babeuf, mülk sahiplerinin asalaklığının ve toplumsal adaletsizliğin kaynağı olan aylaklığı kesinlikle mahkûm eder. Fakat ortalama bir işin karşılığı olarak önerdiği şey, küçük düşürücü niteliğinin bilincinde olduğu ücret değil, bir tür toplumsal ranttır.

Ücretli emeğin içinde bulunduğu itibarsız durum ve bunun ezici ağırlığı –ki bunun köklerinin çok eskilere dayandığı ortaya çıkarılmıştır– istihdama serbest erişim ilkesinin basitçe olumlanmasıyla ortadan kaldırılamaz. Kuşkusuz liberalizmin Aşıl topuğu –en azından bir sosyal adalet projesi yaratma arzusunu düşünecek olursak– söz konusu durumun toplumsal anlamda yaftalanmasıydı. Le Chapelier yasasının giriş bölümünde, “İşçi, kendisine iş sağlayan kişiyle yaptığı anlaşmaya uymak durumundadır” diye belirtilir. Fakat eğer gerçek bir ücretli emekçi, özgürlüğün sadece olumsuz özelliklerine sahipse, bu sözleşme idealinin fiiliyattaki tercümesi ne olabilir? İş sözleşmesinin teşvik edilmesi, nihayetinde sözleşmenin istikrarlı bir düzen kurmak konusunda etkisiz olduğunun keşfedilmesiyle sonuçlanır.

Muğlaklıktan iyimserliğe doğru eğilim gösteren ve daha önce sözünü ettiğimiz liberal açıklamaların çoğu karşısında, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirsizliğe düşmeyen bir söylem tutturmak için kuşkusuz son derece rasyonel olmak gerekiyordu. En azından bir kişi –Turgot– bunu yaparak, ücretlerin “tunç yasası”nı ve sanayinin “yedek ordu”sunu öngörmüştü:

Sadece kol gücü ve mahareti olan sıradan işçi hiçbir şeye sahip değildir; sadece kendi çileli emeğini başkalarına satmayı başarabilir. Bunu az çok pahalıya satar; fakat bu fiyatın yüksek olup olmaması sadece ona bağlı değildir: Emeğinin karşılığını ödeyecek şahısla yaptığı anlaşmanın sonucudur. Bu kişi, mümkün olduğunca az para öder: Çok sayıda işçi arasında tercih yapma şansı olduğundan, en ucuz çalışanı tercih eder. Dolayısıyla, işçiler birbirleriyle yarışarcasına fiyat kırmak zorundadırlar. Her türden işte, işçinin emeğinin karşılığı sadece hayatta kalmasını sağlayacak asgari bir seviyeye çekilmelidir ve gerçekten de çekilir.¹²⁰

Turgot bu noktada ne kadar öngörülü olabilmiştir? Aslında Malthus da bundan çok uzakta değildir.¹²¹ Ayrıca ondan da önce, İngiliz politik ekonomisinde de ihtiyaçlar meselesi üzerine düşünülmüştür; ki bu, doğallık fikrini yıkmaya ve sözleşmenin ne denli korkunç olduğunu ortaya sermeye imkân sağlar. Geleneksel korumalar ortadan kaldırılırsa, doğal yasaların rasyonel-

119 Akt. I. Buonarroti, *La conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf*, Éditions sociales.

120 A. R. J. Turgot, *Formation et distribution des richesses*, Éditions Schelle, Paris, c. II, s. 537, akt. H. Hauser, *Les débuts du capitalisme*, a.g.e.

121 T. R. Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, 1. baskı, Londra, 1798.

liğini değil, içgüdülerin biyolojik gücünü açığa çıkarma tehlikesi ortaya çıkar: Bu durumda yoksullar doğal zaruretlerle –yani açlık duygusuyla– hareket ederler.¹²² İş sözleşmesinin hukuki karşılıklılığının arka planında, tarafların toplumsal konumlarının farklılığı yatar ve ticari ilişkilerin barışçıl uzamı, iş sözleşmesine *zamansal* boyut yeniden dahil edildiğinde bir yaşam mücadelesi alanına dönüşür. İşveren bekleyebilir, “serbestçe” sözleşme yapabilir, çünkü zaruret içinde değildir.¹²³ Emekçi, emek-gücünü satmaya biyolojik olarak güdülenmiştir, çünkü zaruret içindedir, hayatta kalabilmek için ücretine şimdiden ihtiyaç duymaktadır. Edmund Burke, “gerici” olsa da, daha doğrusu kuşkusuz gerici olduğu için, liberal mantığa karşı geleneksel vesaleti savunurken bu durumu gayet iyi kavramıştır:

Emek bir metadır ve bir meta olarak, ticarete konu olur. Bir meta pazara sunulduğunda, fiyatının yükselmesi satıcıya değil, alıcıya bağlıdır. Bakış açısına göre emek-gücünü pazara sunan insanın hayatını idame ettirmesinin imkânsız olması [*the impossibility of subsistence*] gibi bir mesele yoktur. Tek soru şudur: [Bu meta] onu satın alan kişiye neye mal olur?¹²⁴

Bununla birlikte, Fransa’da sanki sanayi devriminin başladığı dönemde kendilerini ilerlemenin sözcüsü ilan eden kişilerin fikirleri politik bakımdan üst-belirlenmiş gibidir.¹²⁵ Başka türlü ifade edersek, onların politik durumu yorumlayışları berrakken, toplumsal durumu yorumlayışları bulanık kalır. Onların gözünde politik iradecilik gereklidir, çünkü ekonominin potansiyellerini serbest bırakmak için bu şarttır; fakat bu kopuşun toplumsal sonuçları belirsizdir. Girişim özgürlüğünün toplumsal maliyetleri aşırı oluyacak mıdır?

Bu durum, sefalet koşullarına dokunmadan piyasa yasalarını serbest bırakmakla yetinen bir rejimden yana olanlar ile ekonomik büyümenin önündeki engelleri ortadan kaldırdıklarında sosyal sorunun çözüleceği iddiasın-

122 “Hayatlarını gündelik olarak çalışıp kazananların, hizmet etmek için ihtiyaçlarından başka dürtüleri yoktur; bu ihtiyaçları yatıştırmak ihtiyatlılık olur, fakat tedavi etmeyi istemek yanlışır. [...] Köleliği yasaklayan özgür bir ulusta en emin servet, çalışan yoksulların çokluğuna bağlıdır” (B. de Mandeville, *The Fable of the Bees*, 5. baskı, Londra, 1728, s. 213 ve s. 228).

123 Adam Smith, ekonomik yasaların mikroptan arındırılmış evrenine mücadele içgüdülerini, ölüm kalımı yeniden dahil eden zaruretlere, yani zamansallığın oynadığı bu rolü fark etmişti: “Uzun vadede [...] işçi efendiye, efendinin işçiye gerekli olduğu kadar gereklidir; fakat birbirlerine olan ihtiyaçları bu kadar zaruri değildir” (*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, a.g.e., c. I, Bölüm V).

124 E. Burke, “Thought and Detail” (1795’te yayımlandı), *Works*, c. V., Boston, 1869, s. 142; akt. R. Bendix, *Work and Authority in Industry*, New York, 1956, s. 75.

125 Bu farklılığı açıklamak için tamamlayıcı iki hipotez: İngiltere’de daha ileri aşamada olan sanayi devrimi, onun bazı toplumsal sonuçlarının daha erken algılanmasını sağlar; daha esnek politik ve toplumsal kadrolar yeni mübadele rejiminin gelişmesine daha üstü örtük biçimde engel olurlar.

da olanlar arasındaki çatışmalara şimdiden gebedir. Yine de, sosyal soruna emek pazarını serbest bırakarak verilen bu cevabın bir anlamda tutarlı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu cevap, ilerlemeyi teşvik etmek için önceki kısıtlayıcı sistemlere karşı çıkar. Böylece politik devrimin gerekleri ile ekonomik rasyonelliğin gereklerini birleştirir. Devletin ve ekonominin –çifte– modernleşmesini gerçekleştirir. Fakat sanayi devriminin dinamiğine direnemeyecektir, çünkü yeni ekonomik düzen sosyal düzensizliklere neden olacaktır.

18. yüzyıl sonunda, bu yine de henüz gerçekleşmemiş, gelecekte yaşanacak bir dönüşümdür.

İKİNCİ KISIM

SÖZLEŞMEDEN STATÜYE

18. yüzyıl sonunda meydana gelen altüst oluşlarla istihdama erişim serbestleşti, fakat ücretli emeğin durumunu iyileştirecek hiçbir şey yapılmadı (ya da pek az şey yapıldı). İşçi bundan böyle, Turgot'nun güçlü ifadesiyle, “çileli emeğini başkalarına satmak” zorunda kalacak; üstelik karşılığında kendisine pek az pay düşecektir. Çalışma ilişkisinin sözleşmeye bağlanması, en alt toplumsal tabakalardan birini oluşturan ücretli emekçilerin saygınlıktan yoksun haline çare bulacak durumda değildir. Aslında onların da altında, dürüst olmayan yollarla ve suçla yaşayan aşağı tabakanın en sefil kesimleri vardır; fakat bunlar arasına ayırım çizgisini çekmek güçtür: Bir süre sonra, emekçi sınıfların bir kısmına “tehlikeli sınıflar” adı verilecektir. Dolayısıyla çalışma ilişkilerinin sözleşmeye bağlanmasından yola çıkarak yeni bir ücretlilik durumunun ortaya çıkışı, ücretlilik durumunun sıfır noktası olarak kabul edilmelidir –elbette bundan, güvence ve hakların bağlı olduğu bir statünün tanınması anlaşılıyorsa. Himaye dayanaklarından yoksun kalan ücretlilik durumu, sadece korunmasız olmakla kalmayacak, bir süre sonra yaşanmaz bir hal alacaktır.

Eski Rejim'in çöküşü sırasında sosyal soruna önerilen modern cevap, mevcut haliyle kurumsallaşamayacaktır. İstihdama serbest erişim ilkesi, bir kargaşa ve çatışma çağı başlatır. Sosyal sorun, ekonomik gelişmeyi adeta bir gölge gibi takip eden yeni istikrarsızlık kaynaklarına cevaben yeniden formüle edilir. Serbest bırakılan sanayileşme süreci bir canavar doğurur: Genelleşmiş sefalet. Pazar ile emek arasında toplumsal barışı sağlayan ve sanayileşmenin yarattığı kitlesel “mensubiyet yitimi” olgusunu ortadan kaldıran bir uzlaşma nasıl sağlanacaktır? Bu sorun, işçi sınıfının entegrasyonu soru-

nu halini alır. Fakat getirilen cevaplar tekyanlı olmayacaktır. Bireysel inisiyatif ve mübadele özgürlüğüne öncelik veren rejimler, kamu gücünü bu hedeflerin dışında tutmak için ilk başta ellerinden geleni yapacaklardır. Devletsiz bir sosyal politika mümkündür; liberalizm bunu icat etmiştir. Bu sosyal politika sözleşme mefhumunu yeniden güçlendirmek için, ücretli emeğin etrafında ücretlilik-dışı bir alan oluşturmak adına yeni vesayet biçimleri tesis eder. Himayecilik [*patronage*], ister insani yardım şeklinde olsun ister patronların işi olsun, sadece kişisel bağımlılık biçimleri dayatmakla kalmaz; çalışma dünyasını ahlâki bir yükümlülük sistemi temelinde yeniden yapılandırmayı hedefleyen gerçek bir politik yönetsellik planını da temsil eder (5. Bölüm).

Bunun nispi yenilgisinden sonra, devlete endekslenmiş yeni stratejiler ortaya çıkar. Sosyal devlet, ahlâki düzenlemelerin yetersizliğinin ve saf anlamda ekonomik düzenlemelerin kötücül etkilerinin sorumluluğunu üstlenir. Sosyal güvencelerin mülkiyetten çok çalışmaya bağlı olduğu (sosyal) bir güvenlik anlayışını garanti etmeye çalışır. Bu yine de politik bir iradeciliğin ifadesi değildir. Tersine, dayanışma adına tesis edilen özgül düzenekler, toplum yapılarının doğrudan politik anlamda dönüşmesini engellemeyi amaçlar. Herkes kendi yerinde kalmalıdır, ama herkesin bir yeri olmalıdır. Sosyalliği uygulamaya koymak veyahut sosyalizmin ekonomisini yaratmak nasıl mümkün olacaktır: Sosyal devlet, felsefesinde olduğu kadar pratiklerinde de bir uzlaşmadır.

Piyasanın çıkarları ile emeğin talepleri arasındaki uzlaşma: Bu farklı “toplumsal partnerler” arasındaki pazarlıklar, bunların birbirlerine göre işgal ettikleri konuma bağlıdır. Günümüzden önce bunun en azından iki versiyonu görülmüştür: III. Cumhuriyet dönemindeki minimalist versiyon, henüz çok korunmasız olan bir ücretlilik durumuna ve esasen kendi kendini düzenlemeye terk edilen bir pazara denk düşer (6. Bölüm); maksimalist versiyon ise, ekonomik büyümeyi, kısmi tam istihdamı ve çalışma hakkının gelişimini sanayi toplumunun yapılanmasına entegre eden Keynesçi uzlaşmadan sonra görülür. “Yararlı sonuçları sürecin teşvik nedenine dönüşen bir fasit daire” şeklinde üretimin çıkarları ile üreticilerin çıkarlarını bağdaştırabilir gözüktüğünden, o dönemde bu versiyonun hareket kabiliyeti iyice artar. En azından, hem üretkenlik hem de “sosyal kazanımlar” düzleminde, en az kazanan yine de gelecekte daha fazla şeye sahip olacağı umudunu beslemeye devam eder (7. Bölüm).

Bizim içinde bulunduğumuz durum bu değildir. Hem emek tarafında, hem de sosyal korumalar tarafında bir değer yitim sürecine girilmiş gözükmektedir ve bu sapmanın sonuçları bu kez “zararlı sonuçları sürecin teşvik nedenine dönüşen bir fasit daire” içinde birbirine eklenir. Bizim güvence an-

layışımızın, sanayi toplumunun dayattığı ücretlilik durumunun yapılanma tarzına ne denli bağlı olduğunu kuşkusuz düşünmemiştik. Emeğin ne ölçüde emekten fazlasını ifade ettiğini de düşünmemiştik: Emek un ufak olup parçalandığında, ona bağlı toplumsallaşma tarzları ve beslediği entegrasyon biçimleri de parçalanma riskine girer. Bu yeni konjonktürde sosyal devlet nerede durur? Sosyal korumalarda varlığını sürdüren kalıntı “delikler”i tıkmakla ya da eşitsizlikleri düzenleme ve şansları eşitleme yönündeki entegre edici politikalar geliştirmeye devam etmekle yetinmek artık mümkün değildir. İşin örgütlenme –ya da örgütsüzleşme– ve sosyalliğin yapılanma –ya da yapısızlaşma– düzleminde yürürlükte olan dönüşümlerden çıkarılması gereken bilanço budur. Bu dönüşümler günümüzde sosyal sorunu, kurtulduğumuza inandığımız kitlesel bir korunmasızlığın yeniden gündeme gelmesi biçiminde yeniden ifade etmeye davet ederler (8. Bölüm).

Bununla birlikte, sosyal devlet hem mirasımız hem de kuşkusuz ufkumuz olmaya devam etmektedir. Mirasımızdır: Hâlâ güçlü sosyal güvenlik sistemlerinin içinde yaşıyoruz; mevcut duruma özgüllüğünü veren şey de budur. Bu korumalardan sonra ve bunlarla birlikte görülen korunmasızlık durumu, 19. yüzyılın ilk yarısında görülen korumalardan önceki korunmasızlık durumuyla aynı şey değildir. Fakat sosyal devlet aynı zamanda bir ufuktur. Sosyal devleti tüm tarihsel boyutlarıyla sergilemek, onun aslında, kâr arayışının emrindeki ekonomik dinamik ile dayanışma gereklerinin emrindeki koruma kaygısı arasındaki uzlaşmanın aldığı bir biçim –ama değişken bir biçim– olduğunu gösterir. Şu ana dek ortaya konanlardan farklı bir biçimde de gerçekleşmiş olsa, böyle bir uzlaşmanın olmadığı bir toplum düşünebilir miyiz? Sosyal korumalardan önceki daimi sosyal güvencesizliğe geri dönmeyi kabul edebilir miyiz? Cevap hayır ise, sanayi toplumunun hegemonya kurduğu dönemde oluşturulmuş pazar ile emek arasındaki ilişkileri yeniden tartışıp bir anlaşmaya varmak gerekecektir. Ortaya koyacağımız şey şudur: 19. yüzyıldan itibaren toplumsal tarihin ortaya koyduğu ve o güne dek görülmemiş şey, güvenlik ile mülkiyetin ve incelikli bir çift oluşturan güvenlik ile emeğin en azından kısmen birbirinden ayrılmasıdır. Emeği geride bıraktığımızı düşünmeyeceksek ve sosyal güvenliğin gerisine düşmeye razı olmayacaksak, günümüzde bu kurgunun yeni bir versiyonunu icat etmemiz gerekmektedir.

Devletsiz Bir Politika

Eski Rejim sosyal alanda enerjik kamusal müdahalelerde bulunmuştu: Dilenciliğe ve gezgin serseriliğe karşı mücadele politikaları, çalışmanın geleneksel örgütlenmesinde krallığın desteği, krallık iktidarının iş kurumları yaratma yönünde inisiyatifleri, yoksul yurtları, “hayır atölyeleri”, dilenci nezarethaneleri... İngiltere’de kamusal müdahaleler, zorunlu vergilendirmeden beslenen gerçek bir yardım sisteminin kuruluşunu sağlamıştı. Yine İngiltere’de 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki politik sahne, *poor laws*’ın, yani prensip olarak bütün muhtaçlara asgari bir gelir sağlayan “yasal hayır işleri”nin ortadan kaldırılmasından yana ya da ona karşı olanların büyük tartışmasıyla canlandı. Başta Malthus olmak üzere, ekonomistlerin eleştirisinin öncülük ettiği, hayır işlerini ortadan kaldırma yönündeki bu eğilim baskın hale geldiğinde, 1834’te reformdan geçirilen yasama kurumları yeni bir kamusal yardım sistemi oluşturur. *Workhouse*, yani muhtaçların genellikle insanlıkdışı koşullarda zorunlu çalıştırılması üzerinde temellenen bu çok sert sistem, aynı zamanda merkezi ve ulusaldır, homojen olma iddiasındadır ve kamu fonlarıyla finanse edilir.¹

Fransa’da böyle bir şey yoktur. 1848’den önce muhtaçlık ve çalışma sorunları üzerinde önemli boyutlarda genel bir tartışma pek görülmez.² Hem abartılı bir mali bedele sahip olmakla, hem de yoksullarda yardım bekleyen bir zihniyet geliştirmekle suçlanan İngiliz “yasal hayır işleri”ne sürekli olarak eleştiriler yöneltilir. Gerçekten de, zenginliğin gelişimine ve uygarlığın

1 Bkz. J. R. Poynter, *Society and Pauperism, English Ideas on Poor Relief, 1795-1834*.

2 Mart 1841’de çocukların çalışma süresini sınırlandıran yasanın oylanmasından önceki parlamento tartışması hariç. Bu istisnanın anlamını daha sonra belirteceğiz: Bu, emekçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesinden ziyade, emeğin yeniden-üretimiyle ilgili bir meseleydi.

ilerlemesine eşlik eder gözükten genelleşmiş bir sefalet biçiminin bilincine varılması, 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurur. Sosyal sorun yeni maliyetler çıkarır, çünkü bu “yeni yoksullar” artık toplumun merkezindedirler; toplumun üretim aygıtının vurucu gücünü onlar oluşturur. Bir toplum parçalanma riskine ilgisiz kalabilir mi?

19. yüzyılın ilk yarısında toplum buna ilgisiz değildir. Alenen “sosyal” iddialar sergileyen özgün stratejiler seferber edilecektir. Dolayısıyla “sosyalliği yaratmak” mümkündür; ve devlete referansta bulunmadan ve hatta, tersine, devletin müdahalesini tamamen ortadan kaldırmak için, bu anlamda epey mesafe katetmek mümkündür. Eşitler arasındaki toplumsal ve ticari ilişkileri düzenleyen sözleşmelere paralel olarak, yeni vesayetler ve aydın görüşlü bir himaye sistemi, üsttekiler ile alttakiler arasında yani sıradan halk ile kamu yararını dert edinen rehberleri arasında karşılıklı bağımlılık ağı yeni-den yaratılmalıdır. Bununla birlikte, bu karmaşık düzeneklerin bağrında bir çatlak, hatta kuşkusuz bir çelişki mevcuttur: Ahlâki etkinlik, ahlâklı hale getirilmek istenen insanların katılımını varsayar; yani tâbi olanların toplumsal bir azınlık olma durumu devam etmelidir. Öyle ki, devletsiz bir politika anlayışının tarihi, somut politikanın ele geçireceği ahlâki bir sosyallik anlayışının nahoş yanlarını da ortaya koyacaktır.

Sefiller

19. yüzyılın toplumsal tarihi bir muammayla, o güne dek görülmemiş bir durumun kaygı verici tuhaflığıyla başlar:

Avrupa'nın değişik yöreleri gezildiğinde, görünüşte açıklanamaz olağanüstü bir manzara çarpar insanı. En sefil gözükten ülkeler, aslında en az sayıda muhtaç insanın olduğu ülkeler iken, refahına hayran kaldığınız ülkelerde nüfusun bir bölümü yaşayabilmek için başkasının bağışlarına muhtaç haldedir.³

Alexis de Tocqueville –dönemin aşağı yukarı bütün toplumsal düşünceleri gibi o da yoksullaşmayı incelemiştir– konuşmasına Portekiz ile İngiltere arasında bir karşılaştırmayla devam eder. Sanayi öncesi bir toplum ya da bir Eski Rejim toplumu diyebileceğimiz ve bolluk içindeki bir toplumun tam tersi olan Portekiz, kitlesel bir hal almış olan yoksulluğun kısmen görünür olduğu –çünkü bu entegre bir yoksulluktur–, kırsal sosyalliğin ilkel ağlarınınca ya da Katolik kilisesinin yarattığı kaba yardım biçimlerinde bu yoksulluğun sorumluluğunun üstlenildiği bir ülkedir. İngiltere ise, daha ziyade, o

3 A. de Tocqueville, *Mémoire sur le paupérisme*, 1835 yılında Cherbourg Akademisi'nde okundu. Yeni baskı: *Revue internationale d'action communautaire*, no. 16/56, 1986 Sonbahar, Montréal, s. 27-40.

dönemin Amerika ya da Japonya'sıdır. Sanayi devrimi orada olağanüstü bir şekilde zenginliği artırmış ve İngiltere'ye Avrupa karşısında, hele ki Portekiz gibi tarımın güçlü bir şekilde egemen olduğu ülkeler karşısında önemli bir öncelik kazandırmıştır. Yine de muhtaçlık İngiltere'de her yerde görülmektedir, ısrarcıdır, kitleseldir.

Tocqueville'in görüşlerinde özgün hiçbir şey yoktur. Örneğin Eugène Buret de aynı saptamada bulunur ve aynı tarihsel perspektifi çizer: “Günümüz koşullarında uygarlıkta ve zenginlikte farklı halkların, sefaleti peşleri sıra taşıdıkları ne yazık ki son derece doğrudur. İstatistik verilerine bakılırsa, ulusların zenginlik ölçeğinde de sefalet ölçeğinde de aşağı yukarı aynı sırayı işgal ettikleri görülür.” Ve bu yeni yoksullaşmayı ifade eden genelleşmiş sefalet [*paupérisme*] kelimesinin “İngiltere'den alındığını; sahip olduğu kötülük tüm diğer uluslardan önce adlandırma onurunun kuşkusuz İngiltere'de bulunduğunu” ekler.⁴

Gerçekten de bu “yeni yoksulluk”tur; ve bu keşfin kelimenin gerçek anlamıyla nasıl şaşırtıcı olabileceği unutulmuştur –şaşırtıcıdır çünkü 18. yüzyılın iyimser liberal versiyonuyla “ütöpik kapitalizm” karşısında mutlak bir tezat oluşturmaktadır. “Üzücü bir enerjiyle dolu yeni adıyla bu genelleşmiş sefalet; nüfusun bütün sınıflarını istila eden” bu muhtaçlık –der Villeneuve-Bargemont– “sanayi üretimi nedeniyle adım adım büyüme eğilimindedir. Bu bir tesadüf değildir, fakat toplum üyelerinin büyük bölümünün içinde bulunduğu zorunlu durumdur.” Bu nedenle, “genelleşmiş sefalet, politik ve toplumsal düzene bir tehdittir.”⁵ Aslında bu, yeni sosyal sorunun ifadesidir.

Genelleşmiş sefaletin iki temel özelliği, bu mefhumun yeniliğini kavramayı sağlar. Bir yandan, 18. yüzyılın ürünü olan ve “bir insan hiçbir şeyi olmadığından değil, çalışmadığından yoksuldur” (Montesquieu) şeklindeki liberal düşüncenin karşısına dikilir. Bunun için “atölyeler açmak”, “iş fırsatları yaratmak” gerekmekteydi (La Rochefoucauld-Liancourt). İşte, sonuç budur. İşsizliğe değil, işin yeni örgütleniş biçimine –yani “özgürleşmiş” emeğe– bağlı bir muhtaçlık durumu ortaya çıkar. Bu, sanayileşmenin evladıdır. Genelleşmiş sefaleti ortadan kaldırma yönünde kendi programını önermiş olan Louis-Napoléon Bonaparte şöyle der:

Sanayinin, bu zenginlik kaynağının, günümüzde ne kuralı, ne örgütlenmesi, ne hedefi vardır. Sanayi, düzenleyicisi olmadan işleyen bir makinedir; onu

4 E. Buret, *De la misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*, Paris, 1840, c. I, s. 120. Buret, “bilincin uyanışını ve hatta gelişmesini varsayan ve bir uygarlık unsuru olan sefalet” ile “Korsikalılar ve aşağı Bretonlar gibi, ilkel düzeydeki muhtaçlıkları içinde kalmış topluluklar” arasında ayrım yapar.

5 A. de Villeneuve-Bargemont, *Traité d'économie politique chrétienne ou recherches sur le paupérisme*, Paris, 1834.

kullanan devindirici gücün pek önemi yoktur. İnsanları da nesne gibi çarklarında ögütürük köyleri boşaltır, insanları kapalı mekânlarda toplar, ruhu da bedeni de zayıf düşürür ve ardından, ne yapacağını bilemediğinde, güçlerini, gençliklerini, yaşamlarını onu zenginleştirmek için feda etmiş insanları sokağa fırlatıp atar. Sanayi, çalışmanın tanrısı Satürn olarak, kendi çocuklarını yer ve sadece onların ölülerinden beslenir.⁶

Böylece genelleşmiş sefalet, moderniteye, kendi çocukluk hastalığını aşması yönünde meydan okur. Ama bu bir çocukluk hastalığı mıdır, yoksa sanayi toplumlarının yazgısı mı? Sefaleti genel olarak mahkûm eden sayısız yazarın ötesinde, bu olgunun belirgin bir analizini yapmaya kalkışmış yazarlar –örneğin Eugène Buret– bunun, daimi bir sosyal güvensizlik unsuru olan bu yeni iş örgütlenmesinin doğrudan sonucu olduğunu gösterirler. “Giderrek daha fazla baskı altına giren bu emekçi topluluklar, her zaman istihdam edileceklerinin güvencesine bile sahip değillerdir; onları davet etmiş olan sanayi, ancak onlara ihtiyaç duyduğunda onları çağırır ve vazgeçebilir olduğu anda, en ufak kaygı duymadan onları terk eder.”⁷ Burada söz konusu edilen şey, kelimenin gerçek anlamıyla, geçici istihdamdır. Buret işsizliğin önemini de vurgular; bunları “işsizlikler” diye adlandırır ve kol emeğiyle çalışan dokumacılar gibi belirgin örneklerden yola çıkarak analiz eder; dokumacılar açısından “işsizlikler diğer herhangi bir sanayide olduğundan daha sıkırtı ve ilk ekonomik sıkıntıda dokumacı işini kaybeder.”⁸ Bu toplumsal gözlemci, vasıfsızlığı da öne çıkarır: “Sanayi faaliyetlerinin büyük çoğunluğu mesleklerden değil, her önüne gelenin yerine getirebileceği geçici hizmetlerden oluşur yalnızca; bu öylesine gerçektir ki, altı yaşındaki çocuk daha manüfaktüre girer girmez beden gücünü kullanması karşılığında ücretlendirilir.”⁹ Yazar, aynı zamanda, hem bu vasıfsızlığın yol açtığı prekaryalaşmayı –bu terim kullanılmıştır–, hem de bu tür el emeğine kitlesel olarak başvurulmasını vurgular: “Mekanik sanayi maharetsiz emekçileri çoğaltır; özellikle çoğaltmasını teşvik ettiği bu maharetsiz emekçileri tercih eder.”¹⁰

Buret böylece sanayi işçilerinin korunmasızlığına dair bütünsel bir analize girer. Durumu ciddi kılan şey, hiçbir tesadüfi yanının olmamasıdır. Bu durum çalışma sisteminin arkaik ya da marjinal sektörlerini ilgilendirmez; verimliliğin modern gerekliliklerinden kaynaklanır. Emeğin eğretiliği, va-

6 L.-N. Bonaparte, *L'extinction du paupérisme*, Œuvres, Éditions napoléniennes, Paris, 1848 baskısı, c. II, s. 256 (özgün baskı 1844 tarihlidir).

7 E. Buret, *Misère des classes laborieuses...*, a.g.e., c. I, s. 68.

8 A.g.e., c. II, s. 25.

9 A.g.e.

10 A.g.e., c. II, s. 35. Buret, İngiliz yazarlardan aldığı ve aslında vasıfsız ya da düşük vasıflı emekçileri belirten *unskilled workers* deyimini “maharetsiz emekçiler” diye tercüme eder.

sıfırsızlık, istihdam ile işsizliğin birbirini izlemesi, çeşitli işsizlikler, doğmakta olan işçi sınıfının genel durumunu niteler: “Bu mevcut rejimde, en azından işin hiçbir güvenliğinin, güvencesinin ve korumasının olmadığını kimse inkâr edemez.”¹¹

Genelleşmiş sefaletin bir diğer özelliği, yeni ve kelimenin gerçek anlamıyla altüst edici niteliğini açıklar. Halkın bahtsızlığının, sadece maddi sefaletten değil, derin ahlâki çöküşten de oluşan, tarihsel olarak görülmedik bir özelliğini sergilemektedir. Ortaya çıkan şey, sanayileşmenin ürünü yeni bir tür antropolojik durumdur: Uygarlık öncesi vahşiliğe geri dönüşten ziyade, modern yaşama ve özellikle de kentsel yaşama özgü bir toplumsallıktan kopuş halinin ürünü olarak, yeni bir tür barbarlık.¹²

Sanayileşme süreci karşısında oldukça eleştirel bir tutum takınan Buret, “pislik içinde kokuşan”, “dermansız halde vahşi yaşamın içine düşen” insanlardan söz eder. Bunlar, “merhametten çok tiksinti” uyandırmaktadır. “Bunlar barbardır.”¹³ Bu yargılar, esasen sanayi şehirlerinin kenar mahallelerinde yığılmış işçi ailelerinin yaşam biçimlerinin tasvirinden beslenmektedir. Buralarda kadınlarla erkeklerin ve farklı yaşlardaki kişilerin sıkışık bir arada yaşaması, hiçbir hijyen önleminin olmaması, ahlâk çöküntüsünün yeni etiyolojisi olarak adlandırılabilir şeyi oluşturur. Ayrımların olmadığı mekânlar, üzerinde ahlâksızlıkların, erkeklerin şiddet ve alkolizminin, kadınların uygunsuz davranışlarının ve fahişeliğin, çocukların sapkınlığının geliştiği, bir gübre gibi, bir tür yaygın sefalet birikintisi olan bu “magma”, “getto” görüntülerini kökünden halletmek gerekmektedir. Bunlar, daha önce eşine rastlanmamış bir tarihsel durumla karşı karşıya olduğunun ifadesidir:

Aklın sefilliği ve yıkıcılığı, ruhun yoksulluğu ve alçalışı, iradenin ve enerjinin zayıflayıp çözülmesi, bilincin ve kişiliğin uyuşması; yani ahlâk unsuru hissedilir bir şekilde, hatta genellikle ölümcül bir şekilde zarar görür. İşte, yaygın sefaletin temel, asıl ve kesinlikle yeni niteliği budur.¹⁴

11 A.g.e., c. I, s. 70. Bu teşhis, daha yakın dönemde yapılmış tarihsel çalışmalarla global olarak doğrulanmıştır. Örneğin, E. J. Hobsbawm sanayileşmenin başlangıcında “yapısal ve döngüsel işsizliğin” önemini vurgular ve örneğin 1841-1842 krizi gibi belirli dönemlerde İngiliz manüfaktür işçilerinin yarıdan çoğunun işten yoksun olabileceğini belirtir. (“En Angleterre: révolution industrielle et vie matérielle des classes populaires”, *Annales ESC*, Kasım-Aralık 1962, s. 1049). Fransa’da, 1828 krizi sırasında, normalde 300 ile 400 işçinin çalıştığı Chaillot dökümhanesi ancak yüz kadar işçiye istihdam sağlar. Yine Savonnerie’de emek-gücünün yarısı işsizdir (bkz. E. Labrousse, *Le mouvement ouvrier et les théories sociales de 1815 à 1848*, CDU, Paris, s. 92).

12 Bkz. G. Procacci, *Gouverner la misère*, a.g.e., VI. Bölüm.

13 E. Buret, *Misère des classes laborieuses...*, a.g.e.

14 E. Laurent, *Le paupérisme et les institutions de prévoyance*, Paris, 1865, c. I, s. 13.

Dolayısıyla genelleşmiş sefalet, işçilerin ve ailelerinin yaşam tarzının değer yitiminden kaynaklanan doğallaşmış bir tür ahlâk yitimini temsil eder. Akıl hastalıkları uzmanı Morel, Rouen yakınındaki Saint-Yon tımarhanesine kapatılmış tekstil işçileri ve aile üyeleri üzerine gözlemlerinden yola çıkarak, –parlak bir geleceğe aday– yozlaşmışlık kavramını inşa edecektir. Yozlaşmışlık, insan türünün kalıtımsal ama kökensel olmayan değer yitimini ifade eder. Morel’in öncelikle kadın işçi toplulukları üzerinde üzücü etkilerini saptadığı toplumsal bir çevre buna yol açar.¹⁵

Böyle bir tutum, sanayileşmenin başlangıcındaki basit ve anlık bir tepkinin ifadesi değildir. Yine 1892 yılında, Léon Say ile Joseph Chailley’in, o dönemde otorite olan *Dictionnaire d’économie politique* [Siyasal Ekonomi Sözlüğü] adlı eserine Émile Chevalier’nin yazdığı “genelleşmiş sefalet” [*paupérisme*] maddesi şu yargıyı içerir:

Genelleşmiş sefalet, nedenleriyle olduğu kadar niteliğiyle de yeni bir durumdur. Kökeni, içinde bulunduğumuz dönemin sanayi örgütlenmesine bağlıdır; manüfaktür işçilerinin var olma ve yaşama tarzında yatmaktadır [...]. Ahlâkın ortadan kalkmasını, zihinsel yetilerin düşüşünü ve yozlaşmasını içerir.¹⁶

Bu değerlendirmeler, 19. yüzyıl burjuvazisinde yaygın olarak görülen ve haklı olarak “işçi-karşıtı ırkçılık” diye adlandırılabilir tutumun temelinde yatmaktadır. “Emekçi sınıflar, tehlikeli sınıflar.” Louis Chevalier çok sayıda metinden alıntı yapar –Lecouturier’den: “Paris bir göçebe çadırından başka bir şey değildir”; Jules Breyniat’dan: “Burjuvazi bu barbarların kurbanı olmalı”; Thiers’den: “Bütün cumhuriyetlerin kaybı olan değersiz çokluk”; Hausmann’dan: “Bu göçebe güruhu”, vb. –¹⁷ ve bu toplulukları “toplumun dışına, hukukun dışına” yerleştirir; bunlar “outlaws”tır (kelime bu kez Buret’ye aittir).¹⁸ Bununla birlikte, Louis Chevalier “emekçi sınıflar, tehlikeli sınıflar” şeklindeki bu egemen tematiğin –sınırını suçluluk oluştursa da– sadece suçluluk tematiği olmadığını gösterir: “Tehlike suçta değildir, toplumun alt ta-

15 Bkz. R. Castel, *L’ordre psychiatrique*, Éditions de Minuit, Paris, 1976, s. 280 ve devamı.

16 L. Say, J. Chailley, *Dictionnaire d’économie politique*, Paris, 1892, “Genelleşmiş sefalet” [*paupérisme*] maddesi, s. 450. Bu tavrın çok daha yeni ifadeleri de bulunabilir. Örneğin *Encyclopædia Americana*’nın 1951 baskısının “Genelleşmiş sefalet” maddesinde yine şu terimlere rastlanır: “Sefaletin tarihi, esasen yoksullara yardımlarda hata yapılmasının, fazla gayretli bir insanıcılığın ve mantıksız bir hayırseverliğin tarihidir. [...] Genelleşmiş sefaletin temel nedeni, düşüncesizce verilen sadakalardan başka, bireyi harap eden ahlâksızlıklardır. [...] Bedensel zevklere düşkünlük, insanı zayıf düşürür, kendine saygıyı ortadan kaldırır ve kronik bağımlılığa yol açar.”

17 L. Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, 2. baskı, Hachette, Paris, 1984, s. 602.

18 E. Buret, *Misère des classes laborieuses...*, a.g.e.

bakaları ile çalışma dünyası arasındaki ilişkilerdedir.”¹⁹ Çok eskilerden beri varlığını sürdüren “it kopuk” tasvirleri karşısında bu kavramın yeniliği, son derece kötüleşmiş ve toplulukları bütün olarak toplum dışılığı hudutlarına yerleştiren çalışma koşullarının farkına varılmasıyla ilgilidir.

Victor Hugo *Sefiller*’de bu durumun tablosunu, kuşkusuz toplumsal tarih eserlerinin çoğu kadar iyi çizmiştir.²⁰ Jean Valjean, Gavroche, Thénardierler, hepsi “sefiller”dir: Kahramanlıktan iğrençliğe uzanan, ama ortak özelliği sefalet olan tutumların sürekliliği, entegre yoksulluktan ya da Eugène Buret’in sözünü ettiği “Korsikalıların veya aşağı Bretonların ilkel muhtaçlığı”ndan kaynaklanmayan, halktan insanların bu yeni, “modern” durumu. Louis Chevalier’in doğru saptamasıyla, sefil kelimesi “giderek daha sıklıkla, giderek daha eksiksiz olarak, sefalet ile suçun belirsiz ve sürekli yeniden belirlenen hududunda bulunanlar için kullanılır. O [Hugo] iki farklı durumu değil, birinden diğerine geçişi, bizim tarif ettiğimiz toplumsal tahribi gösterir: Hareketli bir ara durum, yoksa sabit bir hal değil.”²¹

Fakat bütün “burjuvalar” sefillere Victor Hugo’nun gözleriyle bakmaz. Onlar daha ziyade Javert’in gözleriyle bakarlar. Davranışlarını yapılandıran küçümseme ve korku karışımı, ölümüne bir mücadele görünümüne edinebilecek temel bir toplumsal antagonizmanın ifadesidir. Örneğin, sayısız metin arasında, *Journal des débats*’da 1831 yılında Lyon’daki ipek dokuma işçileri isyanının ertesinde yayımlanan bu metin bunlardandır:

- 19 L. Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses...*, a.g.e., s. 255. Chevalier’in yorumladığı veriler, yeni bir sanayi metropolü olmayan ve iş örgütlenmesinde zanaatkarlık ya da yarı-zanaatkarlık biçimlerinin hâlâ egemen olduğu Paris’le ilgilidir. Fakat, emekçilere dair bu yeni tahayyül, yani onların potansiyel anlamda suça eğilimli olarak temsilinin, 19. yüzyıl başında Paris’in işçi nüfusunun bileşimindeki bu eşi görülmemiş dönüşümün sonucu olduğunu gösterir: toplum dışına düşmüş kırsal nüfusun kitlesel göçü, eski yoksul mahalleleri dolduran ve eşyalı odalara yerleşen yüzer gezer topluluklar, vb. “Genelleşmiş sefaleti” oluşturan şey, Paris’te de, ve özellikle de yeni sanayi komplekslerinde, iş örgütlenmesinin yeni biçimleri nedeniyle toplumun dışına itilmiş (mensubiyet yitimi yaşamış) yeni tabakaların gelişiyi oluşturan “alt sınıflar”ın yaşam koşullarının kötüleşmesidir.
- 20 *Sefiller*’in ilk baskısı 1862 tarihli olsa da, Paris’te geçen olayların Restorasyon döneminin sonunda ve Temmuz Monarşisi döneminde, yani sosyal sorunun somutlaştığı evrede cereyan ettiğini hatırlayalım.
- 21 L. Chevalier, *Classes laborieuses et classe dangereuses...*, a.g.e., s. 176. Örneğin, Hugo’ya göre, “sefil” nitelemesi bir suçlama değildir; tersine, sefaletin toplumsal etiolojisinin keşfinden yola çıkarak bir rehabilitasyon teşebbüsünü temsil eder. Ayrıca, Proudhon ya da Louis Blanc gibi sosyalist düşünürlerde de “sefil” teriminin tıpatıp aynı yananlamına ve masumiyet ile suç arasındaki aynı sürekliliğe rastlanır: “Sefalet, sürekli olarak haysiyetin bir yana bırakılmasını öğütler ve neredeyse her zaman bunu emreder. Sefalet, karakter bakımından bağımsız olan insanlara bağımlılık koşullarını dayatır; öyle ki yeni bir ıstırap bir erdem içinde gizler ve insanda cömertliğe dair ne varsa safraya dönüştürür. Sefalet ıstırap doğurduğu gibi suçu da doğurur. İnsanı hastaneye gönderebileceği gibi, hapishaneye de sürükleyebilir. O, köleler yaratır; hırsızların, katillerin, fahişelerin çoğu onun eseridir.” (L. Blanc, *Organisation du travail*, Paris, 1850 baskısı, s. 4, 1. baskı, 1839). Eugène Buret şu güzel ifadeyi kullanır: “Sefalet, manevi olarak hissedilen yoksulluktur.” (*Misère des classes laborieuses...*, a.g.e.).

Şehirde yaşayan herkes, kendi fabrikasında tıpkı sömürgelerde kölelerinin ortasında yaşayan plantasyon sahipleri gibi yaşar; Lyon ayaklanması bir tür Saint-Domingue isyanıdır... Toplumu tehdit eden barbarlar ne Kafkaslar'dadır ne de Tataristan'da. Onlar bizim manüfaktür şehirlerimizin kenar mahallelerindedirler... Orta sınıf bunu iyi bilmeli, kendi konumunun farkına varmalıdır.²²

Sınıf mücadelesi sadece “kolektivistler” tarafından icat edilmiş değildir. 1830'lu yılların başında, eli kulağında olan toplumsal parçalanma riskinin bilincine varan tutucular ve ılımlılar da bunu ifade etmişlerdir; çünkü sanayi emekçileri “ulus içinde bir ulus [oluştururlar] ve bunlar yeni bir adla, sanayi proletaryası diye belirtilmeye başlanır.”²³

Çağdaşlarının genelleşmiş sefalet karşısındaki şaşkınlığı ve bunun yol açtığı tepkiler günümüzde de şaşkınlığa yol açmalıdır. Çünkü öncelikle bu olgu, kendisine atfedilen tanımlarda ve kaygılarda görüldüğü kadar kitlesel değildir. 1848'ler civarında, Fransa'daki işçi nüfus yaklaşık 4 milyon 400 bin kişidir. Fakat bu çalışanların çoğunluğu hâlâ geleneksel düzenlemeleri sürdüren kırsal ya da yarı-kırsal bir çevreye dahildir. O dönemde ülke nüfusunun dörtte üçünün kırsal kesimde yaşadığını hatırlamak gerekir. Önceden şehirlere yerleşmiş olanlar için bile, “Fransa, 19. yüzyılın ilk yarısında, şehir yaşamının kırsal yaşamdan pek az ayrıldığı ve kırsal yaşamdan beslendiği küçük şehirler ülkesidir.”²⁴ Coğrafi hareketlilik çok sınırlıdır: 1856 yılında Fransızların sadece %1'i doğdukları bölgenin dışında yaşamaktadır.²⁵

Dolayısıyla, geleneksel yaşam tarzları, ama aynı zamanda iş örgütlenmesinin dağınık biçimleri süreklilik taşımaktadır. Sanayinin yoğunlaşma süreci çok yavaş olmuştur; emekçilerin büyük toplaşmalarının çoğu, kimi zaman “ikinci sanayi devrimi” diye adlandırılan dönemde, yani 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında gerçekleşir.²⁶ O zamana dek büyük sanayi işçileri, ondan az işçi çalıştıran küçük işletmeler karşısında azınlık kalır.²⁷ Büyük tekstil merkezleri olan Reims, Mulhouse ya da Roubaix gibi bu sanayi bölgelerinde bile dokumacılığın %75'i şehir dışında yapılmaktadır. Örneğin Carmaux gibi bir bölgede, bütün 19. yüzyıl boyunca madenleri geliştirmeye yönelik ateşli çabalara rağmen madencilerin çoğunluğunu kırsal kökenli işçiler oluşturu-

22 Saint-Marc Girardin, *Le journal des débats*, 8 Aralık 1831, akt. E. J. Hobsbawm, *L'Ère des révolutions*, a.g.e.

23 Daniel Stern, akt. Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses*, a.g.e., s. 599.

24 C.-H. Pouthas, *La population française pendant la première moitié du XIXe siècle*, Paris, 1956.

25 R. Noiriel, *Les ouvriers dans la société française*, Le Seuil, Paris, 1986, s. 18.

26 Sanayileşmenin yavaşlığı üzerine sentezleyici bir çalışma için bkz. C. Charle, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Le Seuil, Paris, 1991, 1. Bölüm.

27 Bkz. W. Sewell, *Gens de métiers...*, a.g.e.

muştur.²⁸ Nihayet, “proto-sanayi”nin, kırsal kesim zanaatkarlığının birer kalıntı olmadıklarını hatırlayalım (bkz. 3. Bölüm): 19. yüzyıl başında da bunlar yayılmaya devam etmektedir.

Dolayısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında büyük sanayinin gösterdiği utanç atılımı, iş örgütlenmesinin önceki iki biçimi olan kırsal kesim zanaatkarlığının ve kentlerde küçük atölyelerde örgütlenen işlerin yerini almamıştır. Tam zamanlı “sanayi işçisi”nin sayısını 1 milyon 200 bin olarak tahmin edersek,²⁹ bunun yaklaşık yarısı sefalet tasvirlerini esinlemiş olan büyük sanayi komplekslerinde çalışmaktadır.³⁰

Bu durumda, genelleşmiş sefaletin mülk sahiplerinin korkularından beslenen bir kurgu olduğu söylenebilir mi? Yakın dönemde yapılmış tarihsel çalışmalarda, 19. yüzyılda genelleşmiş sefaletle dair üretilmiş felaket betimlemeleri üzerinde durulur: Bir tür sınıf etnik-merkezciliğinin sonucu olan bu betimlemelerin yazarları –çoğunluğu önemli kişilerdir–, halkın canavarca sapkınlıklara benzetilen alışkanlık ve davranışlarını aslında hiç kavrayamadıklarını gösterirler. Burada, hem söylendiği kadar kötü olmayan halkın, hem de aslında o kadar korkunç olmayan bir durumu istismar ederek kendi acımasızlıklarını aklayan mülk sahiplerinin itibarı iade edilmeye çalışılmaktadır. Sanayileşmenin başlangıç dönemlerine dair bu türden bir yeniden okunma, aslında yeni değildir. 19. yüzyılın ortasından itibaren, iktisadi liberalizmin ilkelerinin saflığını savunan çevrelerde ortaya çıkmıştır. Örneğin *Journal des économistes*’te şu satırları görürüz:

On beş yıldır sürekli olarak işçilerin durumu hakkında karanlık tablolar çizmekten, emekçileri ezmek ve sömürmekle ve böylece onları bitmek bilmeyen bir sefaletle mahkûm etmekle –sırasıyla– hükûmeti ve orta sınıfları suçlamaktan başka ne yapıyoruz ki? Toplumsal reformlara böyle açıklamalarla varamayız.³¹

Bu yeniden değerlendirmeler, genelleşmiş sefaletin kimi görünümelerini ılımlılaştırmaya davet etseler de, bütünüyle ikna edici değildir. “Abartmalar” bir kenara bırakıldığında, yüz binlerce erkek, kadın ve çocuğun, kısa yaşamları boyunca sefil ücretler karşılığında, tümüyle patronların keyfiyetine

28 Bkz. R. Trempé, *Les mineurs de Carmaux, 1848-1914*, 2 cilt, Éditions ouvrières, Paris, 1971.

29 Bkz. R. Noiriél, *Les ouvriers dans la société française, a.g.e.*, s. 18.

30 J.-P. Rioux, *La révolution industrielle*, Le Seuil, Paris, 1971, s. 170’de, 1848 yılında ondan fazla işçiyi bir araya getiren kurumlarda 670 bin kişinin çalıştığını hesaplamaktadır. Bunun da yarısı kadın ve çocuklardan oluşur (254 bin ve 130 bin).

31 T. Fix, “Observations sur l’état des classes ouvrières”, *Journal des économistes*, Kasım-Aralık 1845. Ayrıca bkz. C. Dunoyer, *De la liberté du travail, ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s’exercent avec le plus de puissance*, Paris, 1845: Yazar burada “sadece hali vakti yerinde sınıfların değil, çoğunluğun da maddi refah yönünden gelişmesinin resmi ve reddedilemez belgelerle kanıtlanması”nı över.

teslim olmuş halde ve birer makine durumuna indirgenerek, işe yaramaz oldukları anda derhal fırlatılıp atılarak, günde on dört ya da on altı saate kadar çalışmak üzere ilk sanayi komplekslerinin tezgâhından geçtikleri kesindir. Bunları görmeye gitme zahmetine katlanmış bütün gözlemcilerin, örneğin Doktor Villermé ya da Eugène Buret gibi “ılımlıların” ya da Robert Owen veya Friedrich Engels gibi “radikallerin” tasvirlerinin benzerliği de çarpıcıdır.³² Bu yazarlar, sağlık görevlilerinin, din adamlarının sayısız tanıklığından, hatta uydurma olduklarından kuşkulanan için neden olmayan resmî soruşturma raporlarından alıntılar yaparlar. İngiltere’deki sürecin başlangıcını gözlemleyen ve politik bir aşırılıkçı olduğundan kesinlikle kuşkulanamayacak Jean-Baptiste Say daha 1815’te şunu yazmıştır: “İngiltere’de bir işçi, aile mensuplarının sayısına göre ve en yüksek saygıyı hak eden tüm çabalarına rağmen, giderlerinin ancak dörtte üçünü veya kimi zaman sadece yarısını kazanabilecek durumdadır.”³³

Genelleşmiş sefaletin toplumsal bir inşa olduğu tartışmasızdır. Fakat her tür toplumsal gerçeklik aslında bir toplumsal inşadır. Genelleşmiş sefaletin aşırı tariflerinin de 19. yüzyılın ilk yarısındaki emekçilerin bir azınlığı için geçerli olduğu tartışmasızdır. Fakat bu saptama, olgunun tarihsel önemini çürütmez. Sanayi devriminden önce, gezgin serseriler de emekçi halkın kitlesel korunmasızlığı ile karşılaştırıldığında ancak bir azınlığı temsil ediyordu. Sanayileşmeden önce de sonra da, sosyal sorun görünüşte marjinal toplulukların durumundan yola çıkarak ortaya konulsa da, bütün toplumu aynı ölçüde ilgilendirmektedir.

Gerçekten de genelleşmiş sefalet sorununu ciddiye almak, 19. yüzyılın ilk

32 Örneğin Villermé’nin *Tableau de l’état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de laine, de soie et de coton*’da (1838; Yeni baskı: UGE, Paris, 1971) Lille’deki Saint-Sauveur mahallesini tasvirini Eugène Buret’in *La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*’deki East London tasviriyle ve Friedrich Engels’in *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*’ndaki (1845, Fransızca tercüme: Paris, 1933) insanı şaşkına çeviren Manchester tasviriyle karşılaştıralım. Charles Dickens’in en “angaje” eseri olan ve 1854’te yayımlanan (Fransızca tercümesi *Temps difficiles*, Gallimard, Paris) *Zor Zamanlar*’ın da Manchester’i eksen aldığı hatırlayalım. Dickens, kaderlerinden hoşnutsuz olan, “yemeğini altın kaşıkla yemek istemek” gibi mantıksız ukalalıklar sergileyen işçiler karşısında iyi burjuvaların tutumunu Mr. Bounderby kişiliğinde acımasız bir mizahla çizer. Şunu da vurgulamak gerekir ki –bu, bilimselliğin mutlak bir kanıtı olmasa da– sosyal bilimler ilk savaşlarını bu “alanlarda” vermiştir. Bu yoksulluk tasvirlerinin çoğu, kusursuzca kodlandırılmış “siparişlere” cevap veren, nesnellik iddiası taşıyan ve pratik amaçlarla yürütülen araştırmalara denk düşmektedir. Örneğin 1838 yılında Ahlakî ve Politik Bilimler Akademisi’nin bu siparişi Buret’in birincilik almasını sağlamıştır: “Pozitif gözlemlerden yola çıkarak, Paris’te ya da herhangi bir başka büyük şehirde, ahlaksızlıkları, cehaletleri ve sefaletleriyle tehlikeli bir sınıf oluşturan nüfusun bu kesiminin hangi unsurlardan oluştuğunu araştırmak; idarenin, zengin ya da hali vakti yerinde insanların, zeki ve çalışan işçilerin bu tehlikeli ve ahlaksız sınıfı iyileştirmek için kullanabileceği araçları belirtmek.”

33 J.-B. Say, “De l’Angleterre et des Anglais”, *Œuvres*, c. IV, s. 213.

yarısı boyunca toplumsal tarihin temel kozlarından birini anlamamızı sağlar: *iki sanayileşme modeli arasındaki rekabet*. İlki “yumuşak” görünümlüdür; yani dramatik sıçramalar olmadan sürüyor gözüken asırlık dönüşümlerin bir parçasıdır. Dolayısıyla şehirde, zanaatkârlık türündeki küçük işletme yapısı içinde şekillenir. William H. Sewell 19. yüzyıldan çok önce bu örgütlenmenin yürürlükte olduğunu ortaya koymuştur. Kırsal kesimde, proto-sanayi ekonomik gelişme ile geleneksel vesayetlerin sürdürülmesini uzlaştırır gözükmektedir. Onun ailevi ve kırsal kesimdeki kökleri, birincil toplumsallıkta görülen “yakınların himayesini” sürdürür ve mensubiyet yitimi- ni önleme ihtimali vardır. Alain Dewerpe, bu konuyla ilgili olarak “ailecek proleterleşme”den söz eder:³⁴ Tam ücretliliğe geçiş, genellikle bir ev ekonomisi çerçevesinde gerçekleşir; aile yapısı içinde bir işbölümü gerçekleşir. Çalışmanın bu örgütlenmesi, böylece ailenin bölünmesini önler ve kırsal göçü frenler. Sanayileşme, ailenin ve köyün bu korunaklı çerçevesi içinde mümkün gözükmekte olup, onların geleneksel düzenleme sistemlerini, en azından görünüşte tartışma konusu yapmaz. Bu paradoksal durum, “proto-sanayileşmenin Janus yüzü”nü ortaya koyan Hans Medick tarafından vurgulanmıştır:³⁵ Bir yandan, bu işçiler kırsal topluluğun üyesi olarak kalırlar; ama aynı zamanda potansiyel olarak yersiz-yurtsuzdurlar, çünkü ücretleri yerel fiyatlara göre değil, emeklerinin değerini belirleyen ulusal, hatta uluslararası rekabete göre belirlenir. Le Play’e dek (hatta Vichy hükümetine dek) çok sayıda sosyal reformcu, önemli miktarda emekçinin yeniden bir tarım arazisine kavuşarak aile, ahlak ve din değerleriyle yeniden buluşmasıyla kırsal kesime geri dönme düşlerini besleyecektir.

Sanayi komplekslerinin modern biçimleri, bu model açısından trajik bir yeniliktir. Eugène Buret şöyle der:

Modern sanayi, emekçi sınıfların durumunda büyük bir değişim yarattı ve bu değişim aslında korkunç bir yenilikti: Ailecek çalışmanın yerine fabrikada çalışmayı geçirdi; ev içi yaşamın sessizliği ve huzuru aniden kesintiye uğrayarak, bunun yerini ortak yaşamın hareketliliği ve gürültüsü aldı. Hiçbir geçiş süreci düzenlenmemişti ve ailenin sakin yaşamına uygun olarak yetiştirilmiş kuşaklar, hazırlıksız biçimde atölyelere atıldılar; erkekler, kadınlar ve çocuklar, binler halinde, günde on dört, on beş saat yana yana ve karmakarışık çalışacakları geniş manüfaktürlere yığıldılar.³⁶

34 A. Dewerpe, *L'industrie aux champs. Essai sur la proto-industrialisation en Italie du Nord, 1800-1880*, École française de Rome, 1985, s. 479.

35 Akt. M. Garden, “L’industrie avant industrialisation”, P. Léon (ed.), *Histoire économique et sociale du monde, a.g.e., c. III* içinde.

36 E. Buret, *Misère des classes laborieuses en France et en Angleterre, a.g.e., c. II*, s. 20.

Ailecek çalışmayı ve kırsal kesimin cazibelerini kuşkusuz idealleştiren bir anlayış.³⁷ Yine de, bir ev ekonomisi ile “Manchester modeli” sanayi komplesi arasındaki bu karşıtlık, çağdaşların gözünde, sanayileşmenin aldığı yeni biçimlerin yeniliğini ve özgüllüğünü ortaya çıkarmada temel bir okuma şifresi oluşturmuştur. *Annali universali di statistica*, 1829 yılında, bu karşıtlığı sadece İtalya için geçerli olmakla kalmayan terimlerle ifade eder:

İtalya'nın belli bir sanayi türüne, örneğin ipek dokumacılığına yatkınlığı vardır. Fakat bu tür sanayi, Birmingham'ın, Manchester'ın ya da Paris'in atölyelerine benzemez. Sanayileri birbirinden ayırmak gerekir. Tarımsal faaliyetlere daha yakın olan ve kaderi geçici işçilik olan bir kalabalığı, daimi bir şekilde fabrika ve atölyelere yığmayı gerektirmeyen sanayi, her zaman için en masumu, devlet için en az nahoşu ve yükünü toplulukların en rahatlıkla taşıyabileceği sanayi olacaktır.³⁸

19. yüzyılın ilk yarısında proto-sanayi ağır ağır düşüşe geçer,³⁹ ardından da büyük sanayi onun yerini alır. Fakat araya bunca zaman girdikten sonra bize doğal gelen şey, o dönem yaşayanlar açısından bir tehlikedir. Bu olasılık, yani çalışmanın yeni örgütlenme tarzının görülmedik toplumsal sonuçlarıyla birlikte dünyanın geleceğini şekillendirme ihtimali onları ürkütmektedir:

Manüfaktürlerin bütün ülkedeki genel dağılımı, yöre sakinlerinde yeni bir özellik yaratır. Bu özellik sanayinin gönencine ve genel mutluluğa tamamen uygunsuz bir ilkeye göre biçimlendiğinden, eğer yasalar müdahale etmezse ve bu eğilimin yönünü değiştirmezlerse, en içler acısı ve en kalıcı kötülükle ri yaratacaktır.⁴⁰

Böylece genelleşmiş sefaletin yeni sosyal sorunun somutlaştığı nokta olduğu anlaşılabilir. Sefalet, öncelikle 18. yüzyıl tarzı liberal iyimserliğin yenilgisini teyit eden büyük bir hayal kırıklığıdır. Nicel olarak sınırlandırılmış

37 E. P. Thompson daha dengeli bir yorumda bulunur: “Fabrika sisteminin kabahati, hane içi dengeleyici unsurların hiçbirinin korunmadığı koşullarda, hane içi sistemin en kötü yanlarını miras almaktır” (*La formation de la classe ouvrière en Angleterre, a.g.e., s. 370*). David Lewine ise burada mutlak bir karşıtlıktan bahsedilemeyeceğini, proto-sanayinin gelişiminin kırsal kesimin yoksullaşmasında belirleyici bir unsur olduğunu, kırsal ailenin demografik ve toplumsal yapısını derinden etkilediğini gösterir (bkz. *Family, Formation in an Age of Nascent Capitalism, a.g.e.*). Fakat kırsallığın cazibelerinden söz etmeye devam eden çağdaş yazarlar için proto-sanayileşmenin bu nihai etkilerini hemen görebilmek mümkün olmayacaktır.

38 *Annali universali di statistica*, 19, 1829, akt. Alain Dewerpe, *L'industrie aux champs, a.g.e., s. 470*.

39 Proto-sanayi, özellikle fabrikanın maliyetli donanımlarını karlı kılma ve bunun için de daimi olarak belirli sayıda emek-gücünü seferber etme gerekliliği açısından bakıldığında üretkenlik-karşıtı görülecektir. Fakat bu sonuncu gereklilik, sanayileşmenin başlangıcında verili değildir; hatta el emeğinin şu ya da bu türde örgütlenmesinin avantajları ve sakıncaları arasında uzun süre gidilip gelinmiştir.

40 R. Owen, akt. K. Polanyi, *La Grande Transformation, a.g.e., s. 176*.

özelliğine rağmen sınırlı bir kesimi ilgilendiren bir sorun değildir bu; çünkü 19. yüzyıl başında ortaya çıkan yeni tarihsel durumun, geçmişten kopuşun bir ifadesidir. Bu istihdam örgütlenmesinde bir kopuştur. Ama bu aynı zamanda, en kötü ihtimalle yeni bir insan yaratabilecek türden bir kopuştur. Dolayısıyla, modernitenin en aleni niteliğini temsil eder. Ve aslında modernitenin anlamını ve taşıdığı temel tehlikeyi ortaya koyar: sanayileşmeyi reddetmedikçe, ekonomik ilerlemenin tam bir toplumsal çözülmeye yol açabileceği tehlikesi. Böylece, bu sorunun hedef tahtasındaki kitle, eskiden gezgin serseriliği hedef tahtasına koyan sorunu hatırlatsa da –parçayı bir bütün olarak, özel bir topluluğu sosyal sorunun bütününe somutlaşma noktası olarak görürsek– sorun şimdi daha ciddi bir hal alacaktır. Gezgin serseri, toplumsal uzamın çeperinde kalan, işsiz güçsüz bir aylaktı ve onun dramının nedeni üretim düzeninin dışında kalmasıydı. Ancak genelleşmiş sefalet ortaya çıktığında, bizzat servet üretimi sürecinin tam da merkezinde kitlesel bir mensubiyet yitimi tehlikesi baş göstermektedir.

Genelleşmiş sefalet belki de hayal mahsulüydü. Fakat böyle bir kurgu, derin bir tarihî, toplumsal ve antropolojik hakikat taşıyordu. Sanayileşmenin kurbanlarının sayısı kuşkusuz tartışılabilir ya da ücretlerde görülen değişimler hakkındaki istatistiklerle onların bahtsızlıkları nispileştirilebilir. Bu türden tartışmalar yapılabilir, fakat sayılar bir dönemin esas meselesini ve yaşanan dramı kavramamız için yeterli olmayacaktır. Keza yorumlamaya çalıştığım bu söylemleri tamamlayıcı olarak, Hugo ve Dickens'in ardından aynı zamanda önemli bir politikacı da olan bir şairi anacağım. Alphonse de Lamartine, modern “mensubiyet yitimi”nin fazla “lirik” bulunabilecek, fakat Abel Gance'ın bir film sekansını hatırlatacak güçteki bir freskosunu çizer. Bir Napoléon destanının tersine dönmesini çağrıştıran, 14 Aralık 1844'te çalışma hakkı üzerine mecliste yaptığı konuşması şöyledir:

İşçi ordularının emeği, onu kullanan sermayeler kadar engin, ona hükmeden spekülasyonlar kadar riskli, onu tüketen moda gibi hareketlidir, ama bu emek, ev ekonomisinin kararlılığından, sabitliğinden mahrumdur. Loire'in, Rhône'un, Alsace'ın, Vosges'un, Nord'un büyük fabrikaları, ipek, karton, kumaş, demir gibi büyük sanayilerin aracı haline gelen 6 ya da 7 yüz bin aileyi çağırıyor ya da istihdam ediyor; halktan çıkmış bir halk, ulusun içinde bir ulus, tek sermayesi kol gücü olan, toprak yerine mesleğe sahip, yuvası ödünç bir çatı, vatani bir atölye, hayatı bir maaştan ibaret olan, yurtlarından edilmiş bir ırk. Bu insanlar, çerçevesi parçalanmış, yüzergezer bir kast oluştururlar. Onlar tek bir şey yapmayı bilirler; kendi emek ve erzakları yetmediğinde, ittifaklarla, başkaldırıyla, serserilik, erdemsizlik, cüzam ve sefalet biçiminde ulusun içinde yayılır, damarlarından taşarlar. İşte proleter denen budur;

efendilerin en acımasız olan açlıkla terbiye edilen, toprağa yerleşmeye mahkûm ırk, bir tür sanayi kölesidir o.⁴¹

Tüm bu “abartmaların” altında yatan bir paradoks, günümüzde bile hâlâ dikkatimizi çeker: Rekabetçi bir üretim aygıtı inşa etme iradesi, bizzat modernleşme dinamiğinin odağında bulunan insanları bile kısmen dışlayabilir. Genelleşmiş sefalet sorununun güncelliği, sadece 19. yüzyılda ve günümüzde bazı toplumsal kategorilerin “sefalete düşmesi” ile ilgili değildir: Daha derinde, çalışma düzeninin yeni bileşimleri ile kitlesel olarak toplumsallıktan kopuş arasındaki ilişkileri sorgulamamıza yol açar. Genelleşmiş sefalet, toplumun marjlarına yerleşmiş olan unsurların aslında toplumun bir bütün olarak dengesini sarsmasını, yani bu bumerang etkisini canlı bir biçimde ortaya koyar.

Vesayetın geri dönüşü

Ücretli emeğin bu terk edilmişliği karşısında ne yapmalı? Diğer muhtaçlık biçimleri ve –gayrimeşru, terk edilmiş çocukların ve çocuk cinayetlerinin artışı gibi– diğer toplumsal çözülme riskleri karşısında ne yapmalı?⁴² Villeneuve-Bargemont’a göre, Fransa’da 1834 yılında 198 bin dilenci ve 1 milyon 600 bin muhtaç kayıtlara geçmiştir.⁴³ Ancak durum muhtemelen bu rakamlarda belirtilenden daha ciddidir; çünkü bütün muhtaçlar sayılmamıştır. Örneğin Lille’de, yine Villeneuve-Bargemont’a göre, 70 binlik nüfusun 22 bini hayatını idame edebilecek durumda değildir. Paris’te, Seine emniyet müdürünün hazırladığı bir rapora göre 1836 yılında her 12 kişiden birinin muhtaç durumda olduğu tahmin edilmektedir. Buret bu sayıya itiraz eder ve hastanelerde yaşanan ölümlerden yola çıkarak karmaşık hesaplar yapar ve Paris’te her 4,2 kişiden birinin, ülke genelinde ise her 9 kişiden birinin muhtaç durumda olduğu sonucuna varır.⁴⁴ Bütün bu tahminler tartışmalıdır. Fakat bunları ele alan Louis Chevalier şu sonuca varır:

Sonuç olarak, canavarca ve daimi sefalet: Bu sefalet krizlerin en derinleştiği dönemlerde şiddetlenir ve Paris nüfusunun yaklaşık yarısını, yani işçi nüfusun neredeyse tamamını açlık, hastalık ve ölümla baş başa bırakır; ama normal dönemlerde de ortalığı kırıp geçirir ve etki alanı, toplam nüfusun çeyreğinin, yani işçi kitlesinin büyük bölümünün altına asla inmez.⁴⁵

41 A. de Lamartine, *La France parlementaire, Œuvres oratoires et écrits politiques*, c. IV, s. 109, akt. L.-F. Dreyfus, *L’assistance sous la Troisième République*, Paris, 1907 içinde.

42 Krş. P. Strauss, *Assistance sociale. Pauvres et mendiants*, Paris, 1901.

43 A. de Villeneuve-Bargemont, *Traité d’économie politique chrétienne*, a.g.e., s. 255 ve devamı.

44 E. Buret, *Misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*, a.g.e., s. 585.

45 L. Chevalier, *Classes laborieuses, classes dangereuses*, a.g.e., s. 585.

Böyle bir durum karşısında, 19. yüzyılın ilk yarısında geliştirilen cevaplar ilk bakışta gülünç kalır. Devrim meclislerinin iddialı programları hükümsüz kalmıştır. Onların yerine, inanç topluluklarına bağlı eski yardım yapıları oluşmuş ve Devrim'den önce işgal ettikleri konumları aşağı yukarı yeniden elde etmişlerdir: 1848 yılında 25 bin din adamı 1.800 hayır kurumunu yönetmektedir (1789'da sayısı 27 bindi). Bu eski hayır örgütlenmesinin yanında, kamu hizmeti işlevi gören yapının da iki veçhesi vardır. Çok karmaşık idari rejimlere sahip, ama belediyelerin denetimi altına yerleştirilmiş hastane ve yurtlar, özellikle sakat durumdaki muhtaçları kapsamaktadır.⁴⁶ Bunlar kötü örgütlenmiş ve arkaiktir: 1869 yılında, 1.557 hastane ve yurdun 1.224'ü Eski Rejim'den kalmadır. Hastane ve yurtlar dışındaki kamu hizmetlerini 1796'da kurulmuş hayır büroları yerine getirir. Prensip olarak valilerin yetkisi altına yerleştirilen bu bürolar, finansmanı geçici olan (seyirlik faaliyetlerden alınan %10'luk vergiler ve özellikle kişisel bağışlar) belediye kurumlarıdır. 1871 tarihli bir anket, Fransa'daki 35.389 belediyeden 13.367'sinde bu kurumların bulunduğunu ve bulundukları yere göre büyük farklılıklar gösterdiklerini ortaya koyar.⁴⁷ Sağır, kör ya da dilsizler için enstitüler tarzında on kadar özel kurumun, ayrıca öksüz yurtlarının ve tımarhanelerin varlığını da hatırlatalım (prensip olarak, 1838 tarihli yasadan itibaren bölge başına bir tane). İşte, muhtaçların sorumluluğunun kamu tarafından üstlenilmesi böyle özetlenebilir. Bu yardım, iki istisnayla (akıl hastaları ve terk edilmiş çocuklar), isteğe bağlı ve yerel yetkililerin (belediyeler) sorumluluğunda kalır. Böyle bir örgütlenme bütün 19. yüzyıl boyunca kendine taraftar bulur. Léon Say ile Joseph Chailley'in *Nouveau Dictionnaire d'économie politique*'inde [Yeni Politik Ekonomi Sözlüğü] (1892), Émile Chevalier, yurt sistemi ile hayır bürolarının tamamlayıcılığını vurguladıktan ve onların işleyişindeki boşlukları kabul eder ve şunu ekler: "Bu örgütlenme ancak genelleşmesi halinde yeterli olacaktır."⁴⁸

Dolayısıyla, İngiltere'de mevcut "yasal hayır işleri"nin genişliği düşü-

46 Hastane ve yurt idaresinin eksiksiz bir sunumu için bkz. J. Imbert, *Le droit hospitalier de la Révolution et de l'Empire*, Paris, 1954.

47 Bu anketin raporunu Watreville'e borçluyuz: bkz. P. Leroy-Beaulieu, *L'État moderne et ses fonctions*, Paris, 1890, s. 304-305.

48 Émile Chevalier, "Yardım" maddesi: bkz. L. Say, J. Chailley, *Nouveau Dictionnaire d'économie politique*, a.g.e., c. 1, s. 76. Baron de Gérando'nun *Traité de la bienfaisance publique*'inin (Paris, 1839) dört cildinde, "hayır işleri" ile ilgili olabilecek bütün kurumların ayrıntılı bir sunumu bulunacaktır. Bunlara hapisaneleri ve Napoléon'un inisiyatifiyle canlandırılan dilenci nezarethanelerini de eklemek gerekir. Napoléon, 15 Kasım 1807 tarihinde İçişleri Bakanı'na yazdığı bir notta şunu emreder: "İlkbahar başlarken Fransa dilencisiz bir ülke manzarası sunmalıdır" (akt. L. Riviére, "Un siècle de lutte contre le vagabondage", *Revue parlementaire*, Mayıs 1899, s. 5). Sonuç olarak, "dilencilikğin kökünün kazanması" üzerine 5 Temmuz 1808 tarihli bir kararname, bölge başına bir dilenci nezarethanesi kurulmasını öngörür. Elbette, gezgin serserilik karşısındaki bu politika, önceki bütün politikalar gibi, başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

nüldüğünde bununla tam bir tezat oluşturan kamusal ya da kısmen kamusal yardım sistemi oldukça zayıftır. Bu sistem sosyal ihtiyaç durumlarının tümünün sorumluluğunu üstlenmekten de oldukça uzaktır. Elbette buna inanç gruplarına bağlı özel yardımların, ruhban çevrelerde hayır işleri yapan dinsel kurumların flü yapısını da eklemek gerekir. Fakat bahtsızlar karşısında bir himaye gücü sergilemek ve devlet müdahalesini en aza indirecek bir hayır işlevini üstlenmek için, toplumsal seçkinleri seferber eden yeni ve özgün bir anlayış da oluşur. Dolayısıyla “yasal hayır işleri” sisteminin gelişimiyle ilgili olarak Fransa’daki kısmi yasağa karşın, sosyal soruna devletle ilgili olmayan cevap arayışları üzerinde temellenen karmaşık stratejiler gelişir.

19. yüzyıl sonuna dek egemen olacak bu yönelimlerin ilk sözcüsü kuşkusuz Konvansiyon üyesi Delecroy’dır: Thermidor’un hemen ardından, hastane mülklerinin satışı üzerine II. Yıl 23 Messidor tarihli yasanın ertelenmesini sağlar. Direktuvar döneminde, bu yasağı kesin olarak ortadan kaldırtır ve bu vesileyle genel bir yardım örgütlenmesi planı önerir. Kısa ama yoğun bu metin, sosyal sorunla ilgili liberal tematiğin özünü içermektedir.⁴⁹

Plan, “Kurucu Meclis’ten bu yana abartılı bir insanseverlikle içine yuvarlandığımız derin uçurumun”, yani “yardımların dağıtımında müsavilik ve genellik takıntısı”nın ifadesi olan yardım hakkını mahkûm eder.⁵⁰ Dolayısıyla, ihtiyaç içindeki yurttaşlar karşısında ulusun “ihlal edilemez ve kutsal borcu” bir kenara bırakılır. Bu hüküm –mali açıdan konuşursak– masraflı olmak dışında, liberal yönetsellik ilkelerine de aykırı kabul edilir. “Yönetim, kendisine hizmet etmeyene hiçbir şey borçlu değildir. Yoksul kişi sadece merhameti hak eder.”⁵¹ Gerçekten de bu ilkesel bir tutumdur ve liberal düşünürler tarafından, yardım konusunda devlet müdahaleciliğini engellemek adına sürekli olarak hatırlatılacaktır. Adolphe Thiers, yardım ve tedbirlilik üzerine 1851 tarihli ünlü raporunda yine bunu ifade eder:

Bu erdemin [hayırseverlik], kolektif bir nitelik halini aldığı anda, özel erdemden kamusal erdeme dönüştüğünde, bir erdem olma karakterini yitirmemesi, yani gönüllü, kendiliğinden olması, sonuçta yapıp yapmamakta özgür kalınması önemlidir. Çünkü eğer öyle olmazsa, bir erdem olmaktan çıkarak zorlama halini alır, hem de korkunç bir zorlama. Gerçekten de bütün bir sınıf yardım almak yerine, yardım talep eder hale gelirse, elde tüfek bunu talep eden dilenci rolünü üstlenecektir. Bu da şiddetlerin en tehlikelisine yol açacaktır.⁵²

49 J.-B. Delecroy, *Rapport sur l'organisation des secours publics*. Ulusal Konvansiyon, 12 Vendémiaire, Yıl V oturumu.

50 A.g.e., s. 2.

51 A.g.e., s. 4.

52 A. Thiers, *Rapport au nom de la Commission de l'assistance et de la prévoyance publique*, 26 Ocak 1850 tarihli oturum, s. 11.

Bununla birlikte, bu tutum ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Delecroy ise şöyle devam eder: “Hükümet yoksulların bakımını tek başına üstlenemez; bunu prensip olarak belirtelim; fakat yoksulları genel merhametin ve hali vakti yerinde insanların himayesi altına yerleştirerek, imkânlarıyla sınırlı bir hayırseverlik örneği gösterir.”⁵³ Dolayısıyla burada kamusal politikalar hazırlamak reddedilmiş olsa bile “hayırseverlik” uygulamaları dışlanmamıştır; tersine hükümet tarafından da salık verilmiştir. Bunların statüsü ne olabilir? François Ewald, yardımları bir hak haline getirmeyi liberallerin şiddetle reddetmesinin ardında, sosyal sorunları düzenleyecek başka bir tarzı yerleştirme kaygısının olduğunu ısrarla vurgular.⁵⁴ Hukuk, sözleşmenin müsaade ettiği karşılıklı ilişkileri çerçevesinde, sorumlu ve eşit bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerinin teminatıdır. Oysa yardım uygulamaları eşitsiz bir değiş tokuş çerçevesinden kaynaklanır. Muhtaç kimse talepte bulunur ve aldığı şeyin dengi bir karşılığını veremez. Kendisine yardım eden kimseyle ilişkisi, *hukuk alanının gerisinde kalır*. Bu konularda yasa çıkarmak, sivil toplum örgütlenmesi hakkında bir hükme varmak ya da dönemin tabiriyle ifade edersek “ahlâk alışkanlıkları hakkında yasa çıkarmak” anlamına gelecektir. Bu, toplumsal ilişkiler bütününe kaçınılmaz bir yükümlülükler sistemi haline getirmek olur ve dolayısıyla henüz ortaya çıkmamış olan totalitarizmin oldukça doğru bir tanımını sunar. Portalis, Medeni Yasa’nın ve Ceza Yasası’nın hazırlanmasındaki tartışmalar sırasında oldukça açık bir şekilde bunu belirtir: “Ahlâk olmadan yasalar hiçbir şey yapamaz. Fakat ahlâki ilgilendiren hiçbir şeyi yasalar düzenleyemez. Ahlâkın alanına giren şeyleri yasa kapsamına almak isteyen bir yasa koyucu, bu düzenlemeleri icra edecek kişilere çok keyfi bir güç emanet etmek zorunda kalır; erdemi koruduğunu sanırken, tiranlığı yerleştirir.”⁵⁵ Portalis de şu güçlü ifadeyi önerir: “Fazla yönetmek, kötü yönetmektir.”⁵⁶

Fakat hukuk alanının bu şekilde katı biçimde sınırlandırılması, toplumsal yaşamın geri kalanının hayal gücüne ya da keyfiyete bırakılabileceği anlamına gelmez. Bu alan, aynı ölçüde katı ama farklı nitelikte bir yükümlülük türüne bağlıdır: *Ahlâki yükümlülükler*. Ahlâk, özel alanla sınırlı değildir. *Kamusal bir ahlâk* söz konusudur; yani cezai bir yaptırım olmadan bazı toplumsal ilişkileri düzenleyen yükümlülükler vardır. Liberalizmin iddiası, politik değil etik olan bu mekânda eksiksiz bir sosyal politika sürdürmeye çalışmak olacaktır. Kant’ın güçlü bir şekilde belirttiği gibi, ahlâk aslında özgürlük ile

53 J.-B. Delecroy, *a.g.e.*, s. 3.

54 F. Ewald, *L’État providence*, Paris, Grasset, 1985, birinci kitap, “Responsabilité.”

55 J. E. M. Portalis, *Discours et rapport inédits sur le Code civil*, Paris, 1844, s. 83, akt. F. Ewald, *L’État providence*, *a.g.e.*, s. 60.

56 *A.g.e.*, s. 53.

yükümlülüğün bir sentezidir. Ahlâki görevler alanı çok geniştir; özel ilişkileri, eşitler arasındaki kimi ilişkileri, ailevi ilişkileri kapsar... Ama aynı zamanda özgül bir sektörü de içerir; *aşağıdakilerle ilişkileri* ve özellikle “alt sınıflarla”, yani “sosyal” sektörü oluşturacak şeyin bütünüyle ilişkileri içerir. Bu bir koruma ödevidir ve “iyilik yapmak” denen kamusal faydaya dönük bu ahlâki erdem aracılığıyla uygulanır. “İyilik yapmak bir tür vesayettir” der Duchâtel.⁵⁷ Alt sınıf mensupları, çocuklar gibi kendi kendini yönetme yeteneği olmayan yani “reşit olmayanlar”dır. Bu nedenle, “aydın sınıf ile aydınlanmamış sınıf arasında, iyi insanlar ile ahlâk yönünden eksik ya da kusurlu olanlar arasında, binlerce biçim altında, iyiliksever ve gönüllü bir hamilik niteliği taşıyan koruma ilişkileri kurmak gerekir.”⁵⁸ Bir ahlâk politikası şarttır ya da –aynı anlama gelmek üzere– sosyal bir politika, azınlık durumundaki gruplara hitap ettiği ölçüde, ister istemez ahlâki niteliktedir. Halk ile çocuğun bu şekilde benzeştirilmesi, alt sınıfların kaderiyle ilgilenen herkesin ana temasıdır: “İşçi, güçlü kuvvetli ama kara cahil bir çocuktur; ne kadar zor durumdaysa o denli yönetilmeye ve öğüde ihtiyaç duyar.”⁵⁹ Ona karşı geliştirilecek tek olumlu davranış türü, onu ahlâki bir vesayet altına almaktır. Gérando, “Çocukluk, olgunluk karşısında neyse, yoksulluk da zenginlik karşısında odur” der.⁶⁰ Böylece;

Bizce, kimilerinin istediği gibi, genel bir sanayi örgütlenmesi sistemi, yani devletin kurduğu bir kurum planını hayal etmek mümkün değildir [...] Aydınlanmayı yaymayı, emeğe rehberlik ederek onu teşvik etmeyi, kapitalistler, tüketiciler ve üreticiler arasında dostane ilişkiler kurmayı, zayıfların güçsüzlüğünü patronların iyi niyetiyle telafi etmeyi hedef edinecek önlemlere daha fazla güvenimiz var.⁶¹

Vesayet, korumacılık, “yetkinlikler” (Guizot) ya da “toplumsal otorite” (Le Play): Alt sınıflar karşısında bir yönetsellik planının kurucu mefhumları bunlardır. Sosyal soruna *hem politik nitelikte, hem de devleti işin içine dahil etmeyecek* bir cevap, ancak ve ancak bu söz konusu mefhumlardan yola çıkarak, 19. yüzyıl başında topluma musallat olan parçalanma riskini bertaraf edecek kadar güçlü bir ilişkiler düzenini kurmakla mümkündür.

Bu toplumsal parçalanma takıntısı, devrim sonrası dönemin düşüncesinde mevcuttur. Herkesin paylaştığı ortak duygu, devrimin bir anlamda çok ba-

57 M. T. Duchâtel, *De la charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être des classes inférieures*, Paris, 1829, s. 29.

58 Baron de Gérando, *Le visiteur du pauvre*, Paris, 1820, s. 9.

59 P. Rossi, *Discours sur la liberté de l'enseignement secondaire*, Paris, 1844, akt. E. Labrousse, *Le mouvement ouvrier et les théories sociales en France de 1815 à 1848, a.g.e.*, s. 129.

60 Baron de Gérando, *Traité de la bienfaisance publique, a.g.e.*, c. IV, s. 611.

61 *A.g.e.*, c. III, s. 288-290.

şarhlı olduğu ama bütün aracı makamları ortadan kaldırarak devlet ile atomize bireyler arasında tehlikeli bir boşluk yaratmış olduğudur.⁶² Parçalanmış toplumsal bağları yeniden kurarak devrimi tamamlamak! İşte, 19. yüzyıl dönemecinin esas sorunu budur. Saint-Simon, Madam de Staël, Benjamin Constant, Rémusat, Royer-Collard, Auguste Comte vb.'nin yanında görmeyi umamayacağımız Napoléon şunu söyler: "Bir hükümet var, iktidar var, ama ya ulusun geri kalanı? Onlar sadece kum tanecikleridir. Darmadığınız, sistemsiz, birlik yok, temas yok." Ve enerjik diliyle ekler: "Birileri Fransa toprağında sağlam yapılar kurmalı."⁶³ Napoléon kendince bunu yapmaya girişecektir: Légion d'honneur madalyası sahibi⁶⁴ ve liyakata dayalı yeni birileri gelenler sınıfı yaratmak için bir imparatorluk soyluluğu oluşturma çabası, sağlam bir idari aygıt inşa etme yönünde daha eksiksiz bir çaba... Bütün bunlar sivil toplumdan geriye kalan ya da diriltilmesi gereken kesim ile "hükümet" arasında bir köprü kurma yönündeki teşebbüslerdir. Fakat Napoléon'un toplumu yeniden birleştirme çabası, esasen bireyler arasındaki somut ilişkilere tepeden hâkim olan idari bir merkezîyetçiliğe dayanır; üstelik imparatorluğun çöküşü kargaşayı iyice arttıracaktır. Royer-Collard, Restorasyon döneminde hâkim olan duyguyu şöyle özetler: "Devrim sadece bireyleri ayakta bıraktı; devrime son veren diktatörlük de işini böylece tamamlamış oldu."⁶⁵

Başka deyişle, Terör ve politik despotizme imkan tanıyan eski vesayet ilişkileri parçalanmıştır ve şimdi de genelleşmiş bir toplumsal istikrarsızlık söz konusudur.⁶⁶ Eski bağımlılık ilişkilerini mevcut haliyle yeniden oluşturma biçimindeki –kelimenin tam anlamıyla– gerici seçeneği reddedersek, prensip olarak sözleşme fikrinin egemen olduğu bir evrende, yokluklarında toplumsal bir düzenin imkânsız olduğu bağımlılık ilişkilerini korurken aynı zaman-

62 Bkz. P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, Gallimard, Paris, 1986. Ayrıca bkz. *Le sacre du citoyen, Histoire du suffrage en France*, Gallimard, Paris, 1993, 2. Kısım, 1. Bölüm, "L'ordre capacitaire." Çağdaşlarının bu durumu yaşama tarzının bir analizi için bkz. H. Gouhier, *La jeunesse d'Auguste Comte et la formation du positivisme*, 2 cilt, Paris, 1933.

63 Akt. P. Léon, *Histoire économique et sociale de la France*, c. III, s. 113.

64 İmparatorluğun sonunda, mevcut 32.000 lejyoner arasında sadece 1.500'ü sivilidir (P. Léon, a.g.e., s. 125).

65 P.-P. Royer-Collard, akt. Barande, *La vie politique de M. Royer-Collard, ses discours, ses écrits*, Paris, 1851, c. II, s. 131, (P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, a.g.e., s. 62).

66 19. yüzyıl başında yaşanan sosyolojik gerçeklik karşısında bu analizler kesinlikle tekyanlı nite-liktedir. Örneğin, hiyerarşik işleyişi ortadan kaldırılmamış olan aile yapısını dikkate almamak-tadırlar: Aile [kurumu], üyeleri üzerinde güçlü bir himayeci güç uygulamaya devam etmekte-dir. Keza, toplumsal ilişkiler, özellikle kırsal kesimde, geleneksel bağımlılıkların fazlasıyla be-lirlenimi altındadır. Politik restorasyondan bağımsız olarak "şato hayau", içerdigi tüm tâbiyet ilişkisiyle birlikte, 19. yüzyılın ilk yarısında kırsal kesimde yeniden doğar. Fakat bu saptamalar devrim sonrası dönemin sorunlarının büyük çoğunluğunun toplumsal parçalanma kavramıyla temsil edildiği olgusunu çürütmez.

da özgürlükle bağdaşabilen yeni düzenlemeler inşa etmek gerekir. Pierre Rosanvallon, Guizot'nun ortaya koyduğu "yetkinlikler" teorisini, böyle bir sorunsala *politik* düzlemde verilen bir cevap olarak yorumlar. Vergiye bağlı seçme seçilme hakkının, yani kalabalıkların iktidarından, niteliksiz insanların taşkınlıklarından kendini koruyan temsili bir rejimin meşruluğunu bu temelde düşünmek gerekir. Fakat bu çözüm dar anlamda politik bir çerçevenin ötesine uzanarak *toplumsal düzeni* yeniden inşa etme iradesine denk düşer. Guizot, birçok açıdan temel nitelikteki şu ifadeyi dile getirir: "Hissedilen ve kabul edilen üstünlük, beşeri toplulukların ilkel ve meşru bağıdır; bu hem fiili durumdur, hem de haktır; bu, hakiki ve tek toplumsal sözleşmedir."⁶⁷

Egemen bireylerin serbestçe sözleşme yapması şeklindeki Rousseaucu anlayışa karşı, *gerçek toplum sözleşmesi bir vesayet sözleşmesidir*. Feodal ilişkiler ya da eski tarz iş örgütlenmesi türünde geleneksel vesayet ilişkileri eskiden mevcuttu. Keyfiyete ve mutlakiyetçiliğe karşı elde edilen özgürlük adına, bu tür vesayet ilişkileri yeniden oluşturulamaz. Fakat toplumsal özneler arasında –zengin ile yoksul arasında, vasıflı ile kara cahil arasında, hekim ile akıl hastası arasında, uygar ile yerli arasında– karşılıklı bir değiş tokuş sözleşmesi yapmalarını engelleyecek şekilde seviye farklılığı olduğu andan itibaren *yeni vesayetler* söz konusu olabilir. Eşitsizlik ilişkisinin geçici ya da kalıcı niteliğine bağlı olarak, bu vesayetler de geçici ya da mutlak olabilir. Fakat bunlar, toplumun despotizm prensipleriyle idare edildiği ve cehalete gömüldüğü arkaik dönemlerin mirası olan irrasyonelliğin ifadesi değildir. Bunlar daha ziyade bilginin meşruluğunun, yetkinliklere dayalı otoritenin ifadesidirler; kısacası herkesin akli başında olmadığı tarihsel bir konjonktür içinde aklın en meşru şekilde kullanımı anlamına gelirler.⁶⁸ Guizot bunun politik düzlemde etkin olduğunu söyler. Fakat onun ifadesi genelleştirilerek genel bir yönetsellik düzlemi haline de getirilebilir: "Toplumda akıl, adalet, hakikat adına ne varsa ondan çekip almak ve bunları toplumu yönetmek için kullanmak."⁶⁹

67 F. Guizot, *Des moyens de gouvernement et d'opposition dans l'état actuel de la France*, Paris, 1821, s. 164, akt. P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, a.g.e., s. 109.

68 Akıl hastalığı çerçevesinde tedavi ilişkisinin bu türden bir vesayete dayandığını başka yerde gösterdim (bkz. *L'ordre psychiatrique*, a.g.e., 1. Bölüm). Ahlakî/manevi tedavi, akli temsil eden hekim ile yetilerini kullanmaktan yoksun olan hasta arasında eşitsiz bir ilişkiyi varsayar. Fakat bu vesayet, bilgiye dayalı bir vesayettir ve esasen psikiyatrik bilgiye dayalı olup, hedefi akıl hastasının iyileştirilmesi olan tıbbi deontolojinin denetimindedir. Bu ilişki, şiddetten ve keyfiyetten yola çıkarak kurulan önceki vesayet türlerinin tersidir. En iyi durumda geçicidir; çünkü tedavi, kişiler arasındaki eşitliği yeniden kuracaktır. Bütün 19. yüzyıl boyunca üsttekiler ile alttakiler arasındaki ilişkilere hâkim olacak bu yeni vesayet ilişkisinin bilgi tarafından en iyi oluşturulmuş ve en idealize edilmiş biçimi burada görülebilir.

69 F. Guizot, *Les origines du gouvernement représentatif*, c. I, s. 98, akt. P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, a.g.e., s. 93.

Guizot'nun sözüne karşı, Barère'in ifadesinde gayet iyi belirtilen ve devrimcilerin –özellikle Montanyarların– toplumsal idealinin temelini oluşturan anlayış –“Cumhuriyet, insanı insana bağımlı kılacak her şeyi ortadan kaldırmalıdır”⁷⁰– böylece reddedilmiş olur. Bundan böyle, insanlar arasında meşru bağımlılıklar olacaktır. Hatta yeni bağımlılıklar oluşturmak ve onları toplumsal dokunun içine sağlam bir şekilde yerleştirmek aciliyet taşıyacaktır.⁷¹

“Toplum içinde dağınık halde var olan bütün akli derleyip bir noktada toplamak”⁷² için benimsenen tarzın, aslında politik iktidarı küçük bir mülk sahipleri oligarşisine teslim etmek anlamına gelmesi burada pek de önemli görülmez. Zenginliğin altında ezilmeyecek bir “yetkinliğin” ölçütlerini saptamak mümkün müdür? Guizot kendisinden daha tutucu bir meclisin gerisinde kalmış gözükmektedir. Fakat toplumsal meziyetin bu şekilde paraya indirgenmesinin ötesinde, yeni bir otoritenin temeli olan “en iyilerin yönetimi”⁷³ şeklindeki genel model özellikle incelenmelidir; çünkü kısa sürede içinde birçok alana yayılacaktır.

Guizot'yu burada sadece Restorasyon döneminden 1848'e dek Fransız politikasını ve toplumu derinden belirlemiş kişi olduğu için anıyor değiliz. O aynı zamanda sosyal soruna liberal yaklaşımı en iyi temsil eden kişilerden biridir. Restorasyon döneminde liberal muhalefetin anahtar kişisi olan Gu-

70 Barère de Vieuzac, “Rapport sur les moyens d'extirper la mendicité et sur les secours que doit apporter la République aux citoyens indigents”, 24 Floréal, Yıl II, a.g.e., s. 55.

71 Önemli sonuçlarla dolu bu paradoks şöyle anlaşılabilir: Liberal toplumun yerleşmesi, total kurumların, dilenci nezarethanenin, hapisanenin, akıl hastaları için tımarhanenin ya da İngiltere'de *workhouse*'ların yeniden faaliyete geçirilmesiyle örtüşür. Tedavi ya da iyileştirme ideolojileriyle meşrulaştırılan ve daha modernleştirilmiş biçimler altında ortaya çıkan kapatılmaya bu geri dönüş, ister çalışmaktan hoşlanmayanlar, suçlular söz konusu olsun (bkz. M. Foucault, *Surveiller et punir*, Paris, 1975) isterse de deliler (bkz. *L'ordre psychiatrique*, a.g.e., I. Bölüm), en isyankar ya da en çok toplum dışına atılmış gruplara uygun “çözüm”dür. Fakat yeni stratejiler icat edilme aşamasındadır ve *in vivo* ahlâklı kılınması gereken kategorilere bunları uygulamak daha da güçtür. Sorun aynı zamanda bambaşka kapsamdadır, çünkü geleneksel düzenlemeler içinde hesaba katılmaması “alt sınıflar”ı, yani özellikle yeni sanayi topluluklarının önemli bir bölümünü ilgilendirmektedir.

72 “Seçimler” maddesi, *Encyclopédie progressive*, 1826, s. 406, akt. P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, a.g.e., s. 93.

73 Bunun “aristokrasi” kelimesinin etimolojisi olduğu bilinmektedir, fakat aristokrasinin geleneksel vesayet biçimlerinin temsilcisi olduğu ya da bu hali aldığı ve liberaller için aristokrasinin tarihsel rolünün bu nedenle aşıldığı eklenebilir. “En iyilerin yönetimi” ifadesini devrim sonrası koşullarda ilk zikreden (ya da ilklerden biri) 1795'te Boissy d'Anglas'tır: “Bizi en iyiler yönetmelidir: En iyiler, en eğitilmiş ve yasalara en bağlı olanlardır; ve pek az bir istisnaıyla, böyle insanlar ancak bir mülke sahip olanlar, bu mülkün bulunduğu ülkeye bağlı olanlar arasında bulunacaktır.” (“Discours préliminaire au projet de Constitution pour la République française”, *Le moniteur universel*, c. XXV, 29 Haziran 1795, s. 92). Fakat geleceğe dayalı ayrıcalıkları ortadan kaldırdıktan sonra vasıflı, yetkin seçkinler ortaya çıkarma zorunluluğu, aslında daha 1789'da “aktif yurttaşlar” ile “pasif yurttaşlar” arasında Sieyès'in başlattığı bütün tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bkz. O. Lecour-Grandmaison, *Les citoyennetés en révolution, 1789-1794*, a.g.e.

izot, aynı zamanda kendini “insansever” diye niteleyen ve toplumun “alt sınıfları”na yönelik hayırseverliği geliştirmeyi hedefleyen bu akımın aktif militanıdır. 1821 yılında Hristiyan Ahlak Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden biri, 1826’da başkan yardımcısı, 1828’de başkanı olmuştur. Bu cemiyet o dönemde toplumsal sorunlarla meşgul aydınları bir araya getiren en önemli baskı grubudur. “Hristiyanıdır”, ama tarikatlara dayanan ve geleneksel hayırseverliğe sadık kalan kilise politikası anlamında Katolik değildir. Hristiyan Ahlak Cemiyeti çok sayıda Protestanı, sanayileşmenin taşıdığı toplumsal parçalanma risklerinden kaygı duyan birçok bankacı ve sanayiciyi, ekonomik kalkınmanın en insanlık dışı etkilerini dengelemek için bir “sosyal ekonomi” geliştirmek isteyen Sismondi’nin öğrencilerini, eski Nord valiliği görevi sırasında işçilerin sefaletine duyarlılığıyla tanınan Villeneuve-Bargemont gibi aydın Katolikleri, 16. Louis’nin mahkûmiyetinin ardından, sürgüne gönderildiği Amerika’dan dönen La Rochefoucauld-Liancourt gibi liberal aristokratları bir araya getirir.⁷⁴ Bunlar Baron de Gérando’nun halkı ahlaklı hale getirmek üzere davet ettiği “iyi insanlar”dır. Bunların insansever faaliyetleri, Guizot’nun politik düzlemde araçsallaştırdığı “yetkinliğe bağlı” bir yönetimselliğin sosyal tarafını temsil eder. Ve bu yönetimsellik politik düzlemde sosyal düzlemde daha açıkça görülerek, III. Cumhuriyet’e kadar kısmen hegemonyasını korur.

Gerçekten de, özellikle Restorasyon dönemine ve Temmuz Monarşisi’nin başlangıcına damgasını vuran Hristiyan Ahlak Cemiyeti’nin faaliyetlerinin ötesinde, bu tutum bütün 19. yüzyıl boyunca koşullara uyum sağlayarak ve sayısız nüansla zenginleşerek sürer. Bu tutumu oluşturan akımları tek bir kavram altında düşünmek güçtür. Kuşkusuz bunlara “insansever” denebilir, ama kelime 1850’li yıllarda eskimeye başlar; “Sosyal Hristiyanlar”a gelecek olursak, söz konusu ifadenin muğlak olduğunu söyleyebiliriz, çünkü birbirinden çok farklı duyarlılıkları kapsamaktadır: örneğin 1848 yılında demokratik tutumları savunan Frédéric Ozanam,⁷⁵ bir meşruiyetçi olması- na rağmen yine de bütün bu sosyal reformcular arasında en önemli şahsiyet-

74 Cemiyette aynı zamanda Broglie Dükü, Baron de Gérando ile Baron Dupin, Benjamin Constant, Orléans Dükü, Lamartine, Tocqueville, Dufaure vb. de yer alır. Cemiyetin faaliyetleri hakkında bkz. L.-F. Dreyfus, *Un philanthrope d'autrefois, le duc de La Rochefoucauld-Liancourt*, a.g.e.

75 Frédéric Ozanam 1833 yılında Saint-Vincent-de-Paul Cemiyeti’ni kurar. Cemiyetin hedefi, etrafına topladığı genç Katolikleri, hayır işleri yoluyla iyiliğe alıştırmaktır. Fakat Hristiyanın rolünü git gide “istilacı, öfkeli ve umutsuz bir yoksulluk” ile “duygusuzlaşmış mali aristokrasi” arasında bir “aracı” olarak görmeye başlar (12 Temmuz 1840 tarihli mektup). 1848’e yaklaşırken, demokrat olur ve Şubat ayının arefesinde ünlü “Barbarların Safflarına Geçelim”i kaleme alarak, Hristiyanlara işçi sınıfına katılmayı öğütler (bkz. J.-B. Duroselle, *Les débuts du catholicisme social en France, 1822-1870*, PUF, Paris, 1951, s. 165-172). Fakat bu “Hristiyan-Demokrat” yönelim, Haziran 1848’de işçi isyanının bastırılmasından ve Louis-Napoléon Bonaparte’nin hükümet darbesinden sonra siyaset sahnesinden silinecektir.

lerden biri olan ve III. Cumhuriyet'in başına kadar yorulmak bilmez aktivizmini sürdüren Armand de Melun gibi.⁷⁶ Meşruiyetçiliğin "aşır" ve tam anlamıyla gerici bir versiyonunun (Eski Rejim'in vesayet sistemine açıktan geri dönüş) yanı sıra, soyluların kendilerine tâbi olanlar karşısında uyguladıkları geleneksel koruma ilişkisini sanayileşmenin yarattığı yeni bağlama taşımak isteyen daha esnek bir versiyonu da vardır. Bu meşruiyetçi eğilim, ekonomik gelişmenin en yıkıcı etkilerini bertaraf etmeye çalışan liberallerin tutumuyla etkileşime girebilir.⁷⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında Frédéric Le Play ve yandaşları da aynı çizgiyi takip ederler. Bunlar da liberal değillerdir, fakat "sefalet yarası"nı dert edinmişlerdir.⁷⁸ Le Play de toplum dışına atılmış bu kitleler üzerinde yeni bir "himaye" uygulamak için bütün "toplumsal otoritelerin" bir araya gelmesini ister. "Gönüllü himaye, yoksullukla mücadelede eski rejimin kısıtlamaları kadar etkilidir."⁷⁹ Bu ekolün paradoksal niteliği buradan kaynaklanır: Çünkü söz konusu ekol mühendislerden ve dinamik iş yeri şeflerinden oluşan çevreleri etkilemiş olan modernist özelemler ile arkaik nostaljileri bir araya getirmektedir.⁸⁰ Politeknik mezunu, toplumsal olguları gözlemlemekte özgün bir

76 Meşruiyetçiliğin toplumsal yönelimleri konusunda bkz. D. Renard, "Assistance en France au XIXe siècle: logique de l'intervention publique", *Revue internationale d'action communautaire*, no. 16-56, Montréal, Sonbahar 1986; meşruiyetçi tutumların çeşitliliği üzerine bkz. P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen, a.g.e.*, 2. kısım, I. Bölüm. "Sosyal Katoliklik" in kapsadığı tutumların karmaşıklığı üzerine bkz. J.-M. Mayeur, "Catholicisme intransigeant, catholicisme social, démocratie chrétienne", *Annales ESC*, Mart-Nisan 1972.

77 Başlangıçta Ozanam gibi hayır işlerinden yana olan, kendi deyişiyle "aynı günde hem tavan aralarına hem de salonlara giden" (Temmuz 1844 tarihli mektup) Armand de Melun, kendi gelişimini şöyle anlatmaktadır: "Araştırmalarının yoksullardan işçilere ve yardımdan derneklere doğru yönelmesi, beni kendi programıma daha da sadık kıldı" (Haziran 1850 tarihli mektup). Aslında II. Cumhuriyet döneminde kamu yardımlarında reform yapmakla görevli komisyonun kurucusu, ardından da yardımlaşma cemiyetlerinin yorulmak bilmez savunucusu olacaktır; fakat bunlara katılımın istegi bağlı olması ve cemiyetlerin belirli seçkin kişiler tarafından – Armand de Melun bunların başına kilise adamlarını yerleştirir – titizlikle denetlenmesi şartıyla (bkz. J.-B. Duroselle, *a.g.e.*, s. 439-474).

78 Le Play vahşi sanayileşmenin yarattığı dramı şöyle ifade eder: "Şimdiye dek benzeri yaşanmamış olaylar meydana gelmeye başladı. Yeni üretim araçlarının etrafında, ailelerinden kopmuş, yeni patronlarının tanımadığı, uygun konuttan yoksun, kilisesi, okulu olmayan, tek kelimeyle o zamana dek uygar bir halkın yaşamı için gerekli görülmüş refah ve ahlak imkânlarından yoksun sayısız topluluğun ortaya çıktığı görüldü. [...] Bu rejim, kadim bir himayeden ve geleneksel kanaatkârlık alışkanlıklarından aniden koparılmış bireylerin üzerine birdenbire çullanmıştı. Bu durumda, insanlığın o zamana dek hiç görmediği toplumsal karışıklıklara yol açmış oldukları düşünülebilir" (*La réforme sociale en France*, Paris, 1867, c. II, s. 413).

79 *A.g.e.*, s. 425.

80 Bu montaj, son Le Playcilerin kendilerini içinde rahat hissedecekleri Vichy rejiminin gerçekleştirmeye çalışacağı şeyi hatırlatmaktadır. Bu "unutulmuş mucitler" in sonuncusu olan ve belli bir üne kavuşmuş Paul Deschamps'ın Salazar tarafından Portekiz'e sosyal politika hazırlamaya yardım etmek için çağrılmış olmasını buna borçlu olduğunu belirtelim (bkz. B. Kalaora, A. Savoye, *Les inventeurs oubliés, Le Play et ses continuateurs aux origines des sciences sociales*, Éditions du Champ-Valon, Seyssel, 1989).

yöntemin yaratıcısı (işçi aileleri monografileri) Le Play, III. Napoléon'un sözünü dinlediği danışmanı ve "sosyal ekonomi"yi popülerleştiren 1867 fuarının düzenleyicisi olacaktır. Onun etkisi İkinci İmparatorluğun çöküşünden sonra da geniş ölçüde sürecektir. Bununla birlikte, Le Playci okul da homojen değildir: Katolik bir gericiliğe giderek daha fazla kapılan Le Play'in kendisinden, "toplum mühendisi" rolünün mucidi Émile Cheysson gibi henüz kesin halini almamış teknokratlara dek uzanır. Bununla birlikte, bütün bu insanlar karşılaşır, birbirleriyle görüşür ve etkileri birbirine eklenir. Böylece, Le Play'in Sosyal İktisat Cemiyeti kapılarını "sosyal Katolikler"e geniş ölçüde açar ve Armand de Melun bile cemiyetin idari meclisinde yer alır.⁸¹

Bu reformcuları politik olarak tam anlamıyla nitелеmek kolay değildir. İçlerinden çoğu, zamanı geldiğinde farklı rejimlerde yer alacaklar, bir parti etiketine sadakatten ziyade, saf ekonomizmin abartılı tepkileri ve saf kinizmi ile sosyalizmlerin "taşkınlıkları" arasında bu "merkezci" tutumu savunacaklardır. Bunlar Littré'nin *Dictionnaire*'inin bu kelimeye verdiği anlamda "sosyal"dirler: "[Sosyal], politikanın karşıtı olarak, yönetim biçimlerini dışarda bırakan ve halk kitlelerinin entelektüel, ahlâki ve maddi koşullarına gönderme yapan bir mefhumdur." "Sosyal", alt toplumsal sınıfların maddi durumunda, daha çok da ahlâki durumunda görülen zayıflıkları gidermeyi hedefleyen pratikler bütünüdür. "Politikanın karşıtı" ifadesinden ise, bu reformcuların çoğunun ustalıklı icra ettiği politikacıların politikasını değil, devleti bu sosyal pratiklerin düzenleyicisi yapan bir politikayı anlamak gerekir. Onların savunduğu sosyal politika, hükümetin değil, halk sınıflarını gönlüllü olarak himaye etme sorumluluğunu üstlenecek aydın yurttaşların sorumluluğundadır.

Bu anlamda, bu tutumların liberalizmin yürüngesinde kaldığı ya da her koşulda buna karşı çıkmadıkları söylenebilir. 18. yüzyılın "ütöpik" liberalizmi ile sanayi toplumuna damgasını vurmuş olan liberalizm arasında önemli bir farklılık vardır. İlki, toplum anlayışında fetihçi, putkırıncı ve tam anlamıyla devrimciydi: Özgürlüğün karşısındaki engelleri yıkmak gerekiyordu. 19. yüzyılda öne çıkan liberalizm –benimsediği değerleri değiştirmeden– tutuculaştı ya da daha doğrusu toplumsal düzeni restore edici bir hal aldı. Değişen şey, konumu oldu. Artık ayrıcalıklar sistemine değil, kargaşa yaratan unsurlara; boğucu ve arkaik düzenlemelerin aşırılığına değil, toplumsal çözülme risklerine karşı koymak gerekiyordu. Toplumsal barışı ne pahasına olur-

81 Le Playci yönelimler hakkında bkz. B. Kalaora, A. Savoye, *Le s inventeurs oubliés, a.g.e.* Yüzyıl sonunda *Musée social*'de keşilen bu akımların bütünü arasındaki karmaşık ilişkiler hakkında bkz. S. Elivit, *The Third Republic Defended, Bourgeois Reform in France*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1986. Çok zengin bu esere ihtiyatlı yaklaşmayı gerektiren şey, bence diğer "burjuva" akımların reddettiği, devlet müdahalesini savunan bir doktrin olarak dayanışmacılığın özgüllüğünü göz ardı etmiş olmasıdır (bkz. sonraki bölüm).

sa olsun koruma takıntısı içinde eleştirel idealin çözülmesiyle birlikte, liberalizm sosyal insanseverliğin değişik biçimleriyle uyumlu hale geldi.

Piyasa kurallarını azıcık da olsa etkilemeye yatkın –ne türde olursa olsun– her müdahaleye kuşkuyla bakan saf ve sert bir liberalizm elbette hep mevcuttur. Bunun sözcüleri de vardır. Örneğin Naville,⁸² Bastiat⁸³ ya da Dunoyer.⁸⁴ Malthus geleneğinden gelen kimileri ise –sefalete gözlerini kapatmamışlarsa– sefaletin her durumda gerekli ve zorunlu bir bela olduğunu yüksek sesle ve güçlü biçimde ilan ederler.⁸⁵ Tamamen tutucu tavırlar da mevcuttur. Bunlar genel olarak kilisenin, kırsal kesimdeki eşrafın ve bütün Eski Rejim sevdalılarının benimsediği tutumdur. Bu tutucular için, “yoksullardan” yana müdahalede bulunulması gerekse de, bunlar kilisenin ve tarikatların emri altındaki geleneksel uygulamalara indirgenir. Fakat bu iki uç arasında bir ya da birçok ara tutum mevcuttur. Bu tutumlar oldukça bulanık bir küme oluştursa da sonunda baskın çıkmışlardır. Sosyal politikaların 19. yüzyıldaki ilk modern versiyonu, tam da bu eğreti merkezden türemiştir.⁸⁶

Heterojenliğine rağmen bu eğretiliğin iki temel özelliği vardır. Bir yandan, daha önce belirtileri görülen ama pratikleri daha sonra ortaya çıkacak bir tür devlet yasağı ortaya çıkar; daha doğrusu, kamusal müdahalenin reddini mutlak biçimde sürdürmek giderek güçleşeceğinden, bu tür müdahaleyi asgariye indirgeme ve sınırlandırma yönünde amansız bir çaba söz konusudur. Ve görünürde çelişik olsa da, bununla eşzamanlı olarak, bırakınız yapsınlar politikasının reddi yönünde bir tutum ortaya çıkar; yani “saf” politik ekonomiyle araya mesafe konulur. Bu nedenle, söz konusu tutumların ortak yanını adlandırmak gerekse, bunların sosyal ekonominin birçok değişik halini temsil

82 F. M. L. Naville, *De la charité légale, de ses effets et de ses causes*, Paris, 1838, 2 cilt.

83 F. Bastiat, *Harmonies économiques*, Paris, 1850.

84 C. Dunoyer, *De la liberté du travail, au simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance*, Paris, 1845.

85 Charles Dunoyer: “Sizce [sefalet] korkunç bir kötülük müdür? Bunun zorunlu bir kötülük olduğuna da ekleyin. [...] Toplumda düzgün davranamayan ailelerin düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı böyle değersiz yerler olması iyidir. [...] Sefalet bu korkunç cehennemdir. [...] Türemüzün ilerlemesine ve düzenli gelişimine gerçekten en gerekli erdemlerin kavranmasına ve uygulanmasına bizi yöneltmesi gereken şey, belki de sefalet ve onunla birlikte yürüyen faydalı korkulardır. [...] O, en şanssız sınıfların sağlıklı kalmış tüm kesimlerine yararlı bir gösteri sunar; onların içini faydalı bir korkuyla doldurmak için vardır; daha iyi bir duruma varmak için ihtiyaç duydukları zorlu erdemlere onları teşvik eder.”

86 Elbette sosyalist tutumlar ve tamamen işçilere özgü hak talebi ve örgütlenme biçimleri de vardır. Radikal toplumsal dönüşümleri savunan bu kişiler, mevcut düşünce çizgisinin dışında kalırlar, çünkü sosyale ve sosyallığe dair bambaşka bir anlayışın taşıyıcısıdır. Cumhuriyetçilerin tutumu daha muğlaktır; kimi zaman işçi hareketine dayanır, fakat Haziran 1848'den sonra birçok cumhuriyetçi Düzen Partisi'ne katılırken, diğerleri politika oluşumunda önemli bir etkiye sahip olamayacak kadar azınlık bir konumda kalırlar. Cumhuriyetçi tutum ancak III. Cumhuriyet döneminde kendi rejimine kavuşacak ve –bu kez önemli– etkide bulunacaktır (bkz. sonraki bölüm).

ettigini söylemek doğru olur. Kapitalizmin servet üretimi biçimlerinin bizzat üreticiler üzerindeki etkileri meselesinin ortaya koyarlar. Fakat servet üretme biçimine doğrudan müdahalede bulunmazlar. “Sosyali yaratmak”, kapitalist dünyanın sefaletini, yani ekonomik gelişmenin sapkın etkilerini azaltmak anlamına gelir. Bu, toplumun yapısına dokunmadan kapitalizmin en insanlık dışı yan etkilerini düzeltmeye çalışmaktır.⁸⁷

Himayecilik ve patronlar

Dolayısıyla 19. yüzyıl versiyonu içinde sosyal sorun, yani sefalet belasıyla “kangrenleşmiş”⁸⁸ emekçi sınıfların durumunun düzeltilmesi sorunu, öncelikle bu sosyal reformcu küme içinde ifade bulur. Eğer yanılmıyorsak, bu tabir ilk kez meşruiyetçi bir gazete olan *La Quotidienne*’de Lyonlu ipek dokuma işçilerinin ayaklanmasının ardından çıkar. Gazetenin 28 Kasım 1831 tarihli sayısı hükümete şöyle çatar: “Sonunda şunu anlamak gerekir ki, bir iktidar uygulamasının parlamenter koşulları dışında, cevaplanması gereken sosyal bir sorun vardır... Bir parça ekmek isteyen insanların taleplerini reddeden bir hükümet, her zaman hatalıdır.”⁸⁹ Bu ifade, söz konusu sorunun III. Cumhuriyet’e kadar ne şekilde ortaya konacağını anahtarını vermektedir. Sosyal sorun, “bir iktidar uygulanmasının parlamenter koşulları dışın-

87 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken sosyal ekonomiyi yenilemeye çalışan C. Gide, bunu dört farklı akım olarak inceler: Sosyal-Hristiyan bir yönelim, liberal, dayanışmacı ve sosyalist bir yönelim (*Quatre écoles d'économie sociale*, Cenevre Üniversitesi Konferansları, Cenevre, 1890). Fakat ben dayanışmacılık ile sosyalizmlerin çok farklı bir sosyal anlayışın taşıyıcısı olduğunu göstereceğim (bkz. sonraki bölüm). Burada “devletsiz politikalar” söz konusu edildiğinden, bahsettiğim vesayet sistemini sadece liberalizmden ve sosyal Katoliklikten kaynaklı ilk iki biçim oluşturmaktadır. Bu teşebbüslerde kesin bir teorik tutarlılık aramak boşuna olsa da, yüzyılın başında ilkeleri en açık seçik ortaya çıkaran kuşkusuz Simonde de Sismondi olmuştur (*Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population*, Paris, 1819). Sismondi sadece servet üretimiyle ilgilenen politik ekonomiyi (“krematistik”) çok sayıda insanın mutluluğunu geliştirme kaygısını koruyan bir “sosyal ekonomi”yle düzeltmek ister. Marx, bunu, belli bir küçümsemeyle –Ricardo’nun yaklaşımından farklı olarak– kapitalizmin iç mantığının insani bakımdan yıkıcı bütün sonuçlarını ortaya koymayı reddeden “kaba ekonomi-politik” olarak görüyordu. Bu konularda bkz. G. Procacci, *Gouverner la misère*, a.g.e. Yüzyıl sonunda René Worms sosyal ekonominin hoş ve oldukça doğru şu tanımını verir: “Sosyal ekonomi, yumuşatılmış bir politik ekonomidir” (*L'économie sociale*, *Revue internationale de sociologie*, 1898).

88 Bu kangren imgesi başrahip Meyssonier’nindir: “İşçi sınıfını ahlaklı kılmak gerekir; o, toplumun kangrenli kısmıdır.” (akt. L. Reybaud, *Études sur le régime des manufactures*, Paris, 1955, s. 276). Bu din adamı, “ipek manastırları”nda din görevlisidir. Lyonlu patronların kurduğu bu fabrikalarda yoksul genç kızlar, rahibeler tarafından çalıştırılmakta ve bir manastır disiplinine tâbi kılınmaktadır.

89 Akt. J.-B. Duroselle, *Les débuts du catholicisme social en France*, a.g.e. Meşruiyetçiliğin karmaşıklığı burada doğrulanır: Meşruiyetçiliğin 1830’dan sonra takındığı politik muhalif rol ve liberal moderniteyi reddi, onu, halkın kimi taleplerini desteklemeye ve sanayileşmenin kurbanlarına yönelik koruyucu bir rol benimsemeye yöneltmiştir.

da", yani politika alanının dışında mevcuttur; halkın durumuna en yakından temas eder. Meşruiyetçilerden oluşan bu politik muhalifler, halkın sefaletine "eğilmesi" için hükümete (halk adına) seslenirler. Fakat sorun henüz politik alanın yeniden oluşumunu içermez. Sefaleti dindirmek söz konusudur; yoksa "bir iktidarın varlık koşullarını" sefaletten yola çıkarak tekrar düşünmek değil. Dolayısıyla bütün bu kesitte, dayanışma sorununun politik terimlerle yeniden ifade edilmesine dek, devlet yapısını işin içine katmayan "devletsiz bir politika"yla karşı karşıyayızdır.

Ardından sosyal sorun sosyal-Katolik çevrelerde gündeme gelir. Frédéric Ozanam dostu Falconnet'ye 13 Mart 1833'te "emekçi sınıfların büyük bir sosyal sorun teşkil eden durumunun iyileştirilmesi"ni öğütlediği için teşekkür eder.⁹⁰ Aynı bağlamda, genç işçilerin eğitime yönelik Katolik bir girişim olan Saint-François-Xavier Cemiyeti'nin konferanslarında Théodore Nizard şunu belirtir: "Günümüzün sosyal sorunu, muhakkak ki işçi sınıflarının durumunun iyileştirilmesidir."⁹¹ Villeneuve-Bargemont, çocukların çalışma süresinin azaltılması hakkındaki 1841 tarihli yasanın tartışmaları sırasında konuşur. Tartışmaya tüm kapsamını verebilecek tek kişi odur: "Alt sınıfların, işçi sınıflarının durumunun düzeltilmesi çağımızın en önemli meselesidir. Bunun çözümüne ciddiyetle girişmenin ve kısır politik çekişmelerimizin ortasında çoğu zaman gözden yitirilen gerçek sosyal ekonomiye nihayet adım atmanın zamanıdır."⁹² Bu sorunun en makul ifadesini ortaya koyan da kuşkusuz Armand de Melun olur: "Yoksulluk karşısında, yoksulluğun neden ve sonuçları karşısında toplumun görevi nedir? Bu görev ne ölçüde ve hangi araçlarla yerine getirilmelidir? İşte, bütün sosyal sorun bundan ibarettir."⁹³

Kuşkusuz 1830 ve 1840 yıllarında, alternatif bir iş örgütlenmesini, üreticilerin birleşmesini ve ücretli çalışmanın kaldırılmasını savunan sosyalistler ve işçiler tarafından da bu sorun tartışılmaya başlamıştır.⁹⁴ Bu konuya geri dönmemiz gerekecektir. Fakat burada, şu an için, egemen sınıfların tavrını ele alıyoruz. Bu açıdan dikkat etmemiz gereken şey hem devleti hem de "alt sınıflar"ın kendi kaderleri üzerinde söz sahibi olma imkânını reddetmelerine rağmen [egemen sınıfların] sistematik bir yöntem bütünü sergilemeyi başarmış olmalarıdır. Bu "ahlâklı hale getirme" stratejileri üç farklı düzeyde anahtar rol oynar: Muhtaç durumda olanlara –terimin profesyonel anlamında

90 A.g.e., s. 168.

91 A.g.e., s. 9.

92 A.g.e., s. 231.

93 Armand de Melun, *De l'invention de la société pour prévenir et soulager les misères*, Paris, 1849, s. 9.

94 Louis Blanc'ın *L'organisation du travail* eserinin birinci baskısı 1839 tarihli ve 1840-1851 tarihleri arasında çıkan *L'Atelier* adlı gazete işçi özerkliğine dair gerçek bir program geliştirir.

sosyal çalışmayı önceleyen tekniklerle– yardım; güvence sağlayan bir toplumun öncüllerini oluşturan tasarruf sandıklarının ve gönüllü yardım kurumlarının ortaya çıkması; hem istihdamın rasyonel örgütlenmesinin, hem de toplumsal barışın güvencesi olan patron himayeciliğinin kurumsallaşması.

1. Baron de Gérando *Le visiteur du pauvre*'da [Yoksulun Hamisi] yeni bir yardım tekniği önerir. Bu tekniğin temel amacı muhtaçlara yardım dağıtmak değildir. Gerçekten de, yoksullara yapılan aynı yardımlar, bunları kullanmalarını kesin olarak denetleyecek araçlar sağlanmadığı sürece her zaman tehlikelidir. Körlemesine bir hayırseverlik, yardım gören kişinin durumunu korumasını teşvik eder ve yoksul sayısını çoğaltır. Dolayısıyla ihtiyaç halindeki insanların ihtiyaçlarının titizlikle incelenmesi yoluyla bir yardım planı başlatılır: Bu, “bilinçli bir hayırseverliğin inşa etmesi gereken her yapının temelidir”.⁹⁵ Söz konusu ihtiyaçlar arasında, örneğin sakatlıktan kaynaklanan kalıcı ihtiyaçlar olduğu gibi, geçici ihtiyaçlar da vardır: örneğin hastalıktan kaynaklananlar, “işsizlik” gibi çalışma koşullarına bağlı olanlar ya da muhtaçların bozulan ahlâki yapısına veyahut öngörüsüzlüğüne bağlı ihtiyaçlar. Dolayısıyla her “neden”in kendine özgü bir çaresi vardır. Ama her şeyden önce bu yardım faaliyeti yardımdan faydalanan kişide iyi ve güzel davranışların gelişmesini teşvik etmelidir. Verilen hizmet, kişiyi ahlâklı kılmanın aracı olmalı, aynı zamanda karşılıklı alışverişin baş aktörleri arasında daimi bir ilişki tesis etmelidir. Yardım ilişkisi, iki kişi arasında dolaşıma giren bir insancılık ilişkisine benzetilebilir. Bu kuşkusuz eşitsiz bir ilişkidir, ama aslında bütün mesele de bu eşitsizliktir. Hayır işleyen kimse, bir sosyalleşme modeli sunar. Onun aracılığıyla, yardım gören kişinin üzerine iyilik saçılır. Yararlanan kişi de buna minnetiyle karşılık verir; iyi insanlarla sefiller arasında temas kurulur. İlgisizliğin, hatta düşmanlığın ve sınıf antagonizmasının yerine olumlu bir bağ tesis edilmiş olur. Vesayet ilişkisi, bağımlılık içinde ve bağımlılık aracılığıyla bir topluluk oluşturur. Hayır işleyen ile ona minnettar olan kişi bir topluluk oluşturur; ahlâki bağ toplumsal bir bağdır. Sefalet içindeki kişi onur kırıcı konumundan kurtulur ve ortak değerler evrenine yeniden bağlanır. Aslında, sadece kötü zenginler olduğu için kötü yoksullar vardır: “Zenginler, giriştiğiniz işin haysiyetini kabul edin! Fakat bunun muğlak ve belirsiz bir hamilik olmadığını da kabul edin... Sizin göreviniz serbest ve tercihinize göre, ama gerçek ve aktif bir hamilik yaratmaktır.”⁹⁶ Zengin kişinin erdemliliği, yaşam koşulları nedeniyle ahlâksızlaşmış, modern zamanların muhtaçları olan bu yeni barbarları yeniden toplumun üyesi yapacak toplumsal çimentodur.

Kuşkusuz, muhtaçlığın kitleselleştiği koşullarda bu tür bir müdahalenin

95 Baron de Gérando, *Le visiteur du pauvre*, a.g.e., s. 39.

96 Baron de Gérando, *Traité de bienfaisance publique*, a.g.e., c. IV, s. 611.

ancak sınırlı etkileri olabilir. “Yoksulun hamisi” kişisel (ama anlık olmayan: devamı gelmelidir) bir ilişki kurar. O aslında tıpkı bir “sosyal kljnik” gibi, tekil durumlara *kriz müdahalesinde* bulunur. Bununla birlikte, düşünülüp tasarlanmış bu hayırseverlik uygulaması hiç de naif değildir. Profesyonelleşmiş sosyal çalışmanın kaynağı olabilecek bir uzmanlığı ortaya çıkarır: İhtiyaçların belirlenmesi, yardımların nasıl kullanıldığının denetlenmesi, müşteriyle kişiselleşmiş ilişki, vb. 19. yüzyılın ikinci yarısında Anglosakson ülkelerde uzun süre varlık sürdüren *scientific charity* [bilimsel hayırseverlik] bu yardım yaklaşımını geniş ölçekte geliştirecektir.⁹⁷ *Case work* [vaka çalışması] geleneği de bu çizgiye dahildir.⁹⁸ Sosyal çalışmada klinik modelinin, ilk teorisyeni Baron de Gérando olan, müşterinin ihtiyaçlarını “bilimsel” olarak soruşturma ve onunla kişiselleşmiş bir ilişki kurma şeklindeki bu ikili gerekliliğe geniş ölçüde bağlı olması ihtimal dahilindedir.

19. yüzyıl söz konusu olduğunda, her koşulda, öncülerinin zihninde bu uygulamaların *yardım hakkının yerini tuttuğunu* anlamak gerekir. Yardıma erişimi ve bunun alması gereken biçimleri belirleyen şey, hayırseverlik erdeminin rehberliğindeki bu teşhisin uygulanmasıdır. Böylece, İngilizlerin “yasal hayırseverlik” tuzaklarından kaçınılacaktır; bunun imgesi ya da karikatürü, devletin yardım alanına müdahale teşebbüslerini püskürtmek için korkuluk görevi görür. Bu konuda herkes ya da hemen hemen herkes, en başta da liberaller hemfikirdir. Örneğin Alexis de Tocqueville şöyle ifade eder:

Yoksulların ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinen bütün düzenli, kalıcı idari sistemlerin, çare olacağından daha fazla sefil doğuracağına, yardım ve tescilli etmek istediği nüfusu yoldan çıkaracağına, zenginleri zaman içinde yoksulların tahsildarı olmaya indirgeyeceğine, tasarruf kaynaklarını kurutacağına, sermaye birikimini durduracağına, ticaretin atılımını daraltacağına, beşeri faaliyetleri ve ustalığı uyuşturacağına ve sonunda, sadaka alanların sayısı neredeyse sadaka verenler kadar arttığında ve muhtaç kişi, yoksullaşmış zenginlerden ihtiyaçlarını karşılayacak şeyi alamayarak, yardım talep etmekten onların mallarına el koymayı daha kolay bulduğunda, şiddetli bir devrime yol açacağına derinden inanıyorum.⁹⁹

97 Bkz. G. Himmelfarb, *Poverty and Compassion*, New York, A. Knopf, 1991.

98 *Social case work*, 1920’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde, dezavantajlı çevrelere sosyal müdahaleyi, müdahil ile yararlananlar arasındaki ilişki üzerinde yeniden odaklama iradesinden doğdu. 1930 yılında, yani Büyük Buhran sırasında Sosyal Çalışmalar Ulusal Kongre Başkanının söylediği gibi, “bütün resmi programların, özellikle devlete bağlı olanların işe yaradığı” ortaya çıkmıştır. (Bkz. F. Castel, R. Castel, A. Lovell, *La société psychiatrique avancée: le modèle américain*, Grasset, Paris, 1979, s. 59 ve devamı).

99 A. de Tocqueville, *Mémoire sur le paupérisme, a.g.e.*, s. 39. Şunu da hatırlayalım ki Tocqueville, 1849 yılında çalışma hakkı üzerine parlamentodaki tartışma sırasında sosyalizme karşı özellikle şiddetli bir saldırı kaleme alır: “Bu sosyalizm düşüncesinin, deyim yerindeyse, ülkenin göğ-

Adolphe Thiers ve mülk sahiplerinin “büyük korku”su uzakta değildir. Bugün, Tocqueville kadar derinlikli bir düşünürün, bu tür felaketleri tanımlayıp sonra da sadece birkaç muhtaç kategorisinin yardım hakkından yararlanması gerektiği yönünde fikir beyan etmesini şaşkınlıkla karşılız. Fakat bütün bu düşünürlerin zihnine musallat olan şey, bir *Leviathan-Devletin* ya da daha kötüsü sosyalizmin yolunu açacak çarklıya kolu kaptırma tehlikesidir.¹⁰⁰

2. Bununla birlikte, *person to person* [yüz yüze] bir ilişki içinde, yoksulların durumunu iyileştirmek için peyderpey kullanılan bu teknikler, genelleşmiş sefalet meselesinin kapsamına hâkim olamaz. Kurumların işi olan kolektif pratikleri de buna eklemek gerekir. Bu reformcu akım açısından sosyal müdahalelerin *kurumsal* boyutuna vurgu yapmak, onların gözünde geleneksel yardım biçimlerinden farklılıklarını oluşturan şeydir. Daha 1824 yılında, Hristiyan Ahlâk Cemiyeti’nin sekreteri faaliyet raporunu şöyle noktalar:

Beyler, sizin asıl sancağınız komşularımızı sevmek ve onların yardımına koşmak şeklindeki Hristiyan hayırseverliğinden ziyade insanseverlik, yani insanlığa hizmet etme ve insanlığı sevme felsefesi olmalıdır... Hayırseverlik, bahtsızlık ortadan kaldırıldığında tatmin bulur; insanseverlik ise bahtsızlığı önlediğinde... [İnsanseverin] işi, durum iyileştiğinde son bulmaz ve er ya da geç kurumsallaşır.¹⁰¹

Gerçekten de, Hristiyan Ahlâk Cemiyeti –hatırlayalım, La Rochefoucauld-Liancourt, Guizot, Constant, Dufaure, Tocqueville, Gérando, Dupin gibi farklı şahsiyetler burada buluşmuştur– içinden çok sayıda kurumun doğduğu bir düşünce ve inisiyatif odağı olmuş, tasarruf sandıklarını ve yardımlaşma cemiyetlerini desteklemiştir. İçinde mahkûmların ahlâk eğitimini hedefleyen bir komitenin yanı sıra, öksüzlerin barındırılması için bir diğer komite, bir kamu sağlığı komitesi, akıl hastalarına yardım komitesi vb. de bulunmaktadır. Ayrıca, bu tartışmalardan çok sayıda düzenleme de doğacaktır.¹⁰²

Bu bütünün içinde özellikle ilgiye değer olan, muhtaçlığın neden olduğu zararları *önleme* imkânı olan kurumlardır. Zarar görüldüğünde bunu telafi etmeye çalışmak önemli bir şeydir; ama bu zararların meydana gelmesini önlemek daha iyidir. Bu bakış açısından iki kurum yani tasarruf sandıkları ile yardımlaşma cemiyetleri, alt sınıfların ahlâkını yükseltme görevini ger-

süne bindirdiği yükten kurtulmamız gerekiyor... [Sosyalizm] insanın maddi tutkularına enerjik, sürekli, ölçüsüz bir çağrıdır. [...] Sonuç olarak, sosyalizmi nasıl gördüğümü belirtmek için genel bir ifade bulmam gerekiyorsa, bunun yeni bir kölelik biçimi olduğunu söyleyebilirim.” (akt. E. Labrousse, *Le mouvement ouvrier et les théories sociales en France*, a.g.e., s. 214).

100 Bkz. sonraki bölümde 1848’deki bu tartışmanın çalışma hakkı sorunu etrafında şiddetlenmesi.

101 L. de Guisart, *Rapport sur les travaux de la Société de morale chrétienne pendant l’année 1823-1824*, Paris, 1824, s. 22-23.

102 Bkz. L.-F. Dreyfus, *Un philanthrope d’autrefois*, a.g.e.

çekleştirmeye daha elverişlidirler; insanseverliğin esası da budur. “Hayırseverliğin alt sınıflara verebileceği en önemli hizmet onlarda tedbir duygusu geliştirmek olacaktır.”¹⁰³ Tedbirsizlik, gerçekten de halkın bahtsızlıklarının temel nedenidir. İşçi, tıpkı çocuk gibi, geleceği öngöremez ve kendi kaderi üzerinde söz sahibi olamaz. Gününbirlik yaşar, bir haftalık kazandığıyla bir akşam içer, hastalık, kaza, işsizlik, ailevi yükümlülükler, onu imkânlarından yoksun bırakacak olan yaşlılık gibi, başına gelebilecek türlü şeyler için tasalanmaz. Bir sandığa ödemede bulunmak, gelecek kaygısını şimdiki zamana dahil etmek demektir; içgüdülerini disipline etmeyi öğrenmek ve paraya acil ihtiyaçların tatminini aşan bir değer atfetmektir. Bu, aynı zamanda, bir kenara para koymak, hayatın risklerine karşı kendini güvenceye almaktır.

İlk tasarruf sandığı Paris’te 1818 yılında kurulur. Dilencililiğin Kökünü Kazıma Komitesi döneminde, “çalışan ve işe yarayan sınıfın menfaatlerine” katkıda bulunmak üzere her bölgede böyle bir sandığın kurulmasını savunmuş olan La Rochefoucauld-Liancourt dükü buna başkanlık eder.¹⁰⁴ 1830’dan sonra Villermé bu sandıklarda önemli bir gelişim olduğunu belirtir.¹⁰⁵ Bununla birlikte, işçi ücretlerinin ne denli düşük olduğu düşünüldüğünde, bu sandıkların ekonomik etkisinin sınırlı kaldığı görülür. Öngörülülüğün öğretilmesi açısından bu tür bir tasarruf ekonomisi özellikle ahlâklılaştırıcı değeri açısından önemlidir.¹⁰⁶ Rehinciler ve tefeciler sorumsuzca ve gündelik ihtiyaçları için yaşayan bahtsızları simgelerken, tasarruf sandığı halka rasyonel hesaplar yapmanın meziyetlerini ve üretici yatırım kaynağı olarak paranın değerini öğretir.

Fakat yardımlaşma cemiyetlerinin ahlâklılaştırıcı etkisi daha da büyüktür. Gerçekten de ekonominin liberal yapısıyla uyumlu olarak halk sınıflarının durumunu iyileştirme konusunda patronların himayeciliğiyle birlikte bu cemiyetlere de umut bağlanmıştır. İngiltere’deki durum burada model işlevi görürken, yardım hakkının zıddını temsil etmesi ona değer kazandırır. *Friend-*

103 M. T. Duchâtel, *De la charité dans ses rapports avec l’état moral et le bien-être des classes inférieures*, a.g.e., s. 306.

104 C. Bloch, A. Tuetey, *Procès-verbaux et rapports au Comité pour l’extinction de la mendicité*, a.g.e., “Quatrième Rapport.”

105 L. R. Villermé, *Tableau sur l’état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures*, a.g.e.

106 Bazı işçilerin, özellikle kırsal kökenlerinden kopmamış olanların, özel meziyetlere sahip olabileceği doğrudur. Louis Reybaud şaşkınlık içinde kalır: “İnsan aklını yitiriyor. Bir tarafta kaçınılmaz gözükten açıklar, diğer tarafta bu açıkları kapayacak yedek birikimler. Bu ikisi nasıl bağdaşır? Elbette ki kırsal kökenli işçilerde çok gelişmiş bir meziyetin yeterli derecede bulunduğunu dikkate almayarak bütün hesaplarımızda hata yaparız: perhiz yapma yeteneği, gönüllü yoksunluğun gücü. Harcamalarını ne kadar düşük düzeyde değerlendirsek de, onlar bunun berisinde kalmanın yolunu yine bulurlar. Ahlâksızlıkları bile, örneğin sarhoşlukları, bu hesapları hiç bozmaz; yakınlarını yoksunluk içinde bırakarak bu masraflarını karşılarlar. Böylelikle ve genellikle gözyaşlarının karıştığı damlalar halinde halkın tasarrufu büyür” (*Le fer et la houille*, Paris, 1874, s. 111).

ly societies'in [dostluk ve yardımlaşma cemiyetleri] gelişimi, bazı risklere karşı –hastalık, kaza, hatta işsizlik ve yaşlılık– meslek sahiplerinin bütün olarak güvencesini sağlayarak ücretli emeğin güvensiz durumuyla mücadelede bir imkân yaratılabileceğini göstermektedir.¹⁰⁷ Yardım sandığı hem gönüllü niteliğini koruyup hem de kolektif bir nitelik taşıyabilir. İnsanseverlik faaliyetlerine gerçekten “sosyal” bir boyut kazandırabilir. Ancak yardımlaşma cemiyetleri iki önemli engel yaratır. İşçiler bu cemiyetleri kötüye kullanıp bunları hak talebinde bulunmak ya da yıkıcı amaçlar adına birleşmek için kullanabilir ve yardım cemiyetlerini direniş cemiyetleri haline dönüştürebilirler. İşçi derneklerinin kökleri, Le Chapelier yasasından sonra az çok yasadışı bir şekilde hayatta kalmayı başarmış çok eski geleneklere dayandığından risk daha da büyüktür.¹⁰⁸ Dernek ödenekleri zorunlu hale gelirken ahlâklılaştırıcı değerlerini yitirmeleri tehlikesi de mevcuttur. Gerçek bir yardımlaşma sandığı ancak gönüllülük temelli olabilir. Yükümlülük ancak devlet tarafından güvence altına alınabileceğinden, zorunlu aidatlar bu durumda kamu gücünün emek sorunlarına müdahale etmesini sağlayan Truva Atı haline gelecektir.

Dolayısıyla yardımlaşma faaliyetleri denetlenmeli ve sınırları belirlenmeli, katılım ise isteğe bağlı olmalıdır. Bu iki koşulla atılım göstereceklerdir; söz konusu cemiyetlerin, çok geç bir tarihte zorunlu sigortaya dönüşmesinden önceki engebeli güzergâhı açıklayan da bu ikili gerekliliği yerine getirme güçlüğüdür (bkz. sonraki bölüm).

Demek ki burada denetimli özgürlük söz konusudur. Yardım cemiyetlerinin kuruluşu teşvik edilir, ancak bunlar titizlikle denetim altında tutulur. Restorasyon döneminde, prensip olarak, ancak belediye başkanının ya da polis komiserinin başkanlığında toplanabilirler. Temmuz Monarşisi'nin ilk dönemindeki işçi hareketlerinin ardından, 1834 tarihli bir yasayla üye sayısı yirmiye indirir ve ihlal durumundaki cezalar (iki yıl hapse kadar) arttırılır.¹⁰⁹

107 *Friendly societies* 1815 yılında 925 bin üyeye sahiptir. Bu rakama Fransa'da 1870'den sonra erişilecektir. Aynı tarihte İngiltere'deki cemiyetler 4 milyon üyeyi bir araya getirecektir. İngiltere'nin bu “ileri” hali, bu cemiyetlerin devlet gözetimi ve belirli şahsiyetlerin sınırlamaları karşısında daha özerk bir şekilde gelişebilmiş olmasına ve İngiltere'de ücretlilerin sayısının çok daha yüksek olmasına bağlıdır. Bununla birlikte, Büyük Britanya'da da Fransa'da da, yardım sandığı cemiyetleri özellikle en istikrarlı ve en iyi ücret alan emekçiler arasından üye toplarlar. Bkz. B. Gilbert, *The Evolution of National Insurance in Great Britain*, Londra, 1966.

108 Yardım cemiyetlerinin “korporatist” kökeni üzerine bkz. E. Laurent, *Le paupérisme et les sociétés de prévoyance*, c. 1, Paris, 1865 ve W. Sewell, *Gens de métiers et révolutions*, a.g.e. 1820'ye doğru yardım cemiyetlerinin sayısı, on binlerce üyeyi bir araya getiren 132 cemiyet olarak tahmin edilmektedir (A. Gueslin, *L'invention de l'économie sociale*, a.g.e., s. 124). Yardım cemiyetlerinin direniş cemiyetine dönüşmesine çok erkenden tanık olunmuştur. Örneğin Lyon'daki Karşılıklı Görev Cemiyeti 1831 ve 1834 dokuma işçileri ayaklanmalarında aktif bir rol oynar (bkz. M. Perrot, “Mutualité et mouvement ouvrier au XIXe siècle”, *Prévenir*, no 4, Ekim 1981). Yardımlaşmanın bütünsel bir tarihi için bkz. B. Gibaud, *De la mutualité à la sécurité sociale*, Éditions ouvrières, Paris, 1986.

109 G. Dupeux, *La société française*, A. Colin, Paris, 1964, s. 148 ve devamı.

1848 yaklaşırken bu cemiyetler çoğalır. Fakat içine girdikleri yoğun hareketlilik, işçilerin derneğe bakışlarını değiştirir: Bunlar emek alanını eksiksiz bir şekilde yeniden örgütleyecek ilke olarak görülmeğe başlanır. İlimlilerin gözünde yardımlaşma cemiyeti de bu salgından zarar görme tehlikesi altındadır. Bununla birlikte, yardım sandığı modelinin cazibesi sosyal reformcular için öyle güçlüdür ki, Haziran 1848 isyanını takiben düzen yeniden tesis edildikten sonra, meclis liberal ilkelere uymaları koşuluyla yardım derneklerine yeniden yasal statü vermek ister. Armand de Melun bunun ateşli savunucusu olur. Yasama Meclisi'nin çoğunluğu, cumhuriyetçi "Montanyar"ın desteklediği yükümlülük fikrini reddeder. 15 Temmuz 1850'de oylanan yasa sayesinde, yardımlaşma cemiyetlerine katılım isteğe bağlı kalır ve cemiyetler gelişmelerine engel oluşturacak ön izin ve denetimlerle sıkı bir gözetim altına alınırlar. Buna paralel olarak, 18 Haziran 1850 tarihli bir yasa "emeklilik sandığı ya da yaşlılık ödeneği" sistemini oluşturur. Fakat burada da katılım tamamen isteğe bağlıdır ve yardım sandıkları aslında ödeme yapan az sayıda iyi niyetli kişi için basit tasarruf sandıkları olarak hizmet görürler.¹¹⁰ Böylece yardım cemiyetleri, ancak vesayet bağlantılarına dahil olmaları koşuluyla, yardım yoluyla yoksullukla mücadele etmekle görevli olurlar. Meclisteki yasa raportörü Benoît d'Azy bunu son derece açık bir şekilde ifade eder:

Yardımlaşma cemiyetleri, ailelerin neredeyse bütün özelliklerine sahip olması gereken gerçek ailelerdir... Eğer bu cemiyetler birbirlerini tanıyan kişiler arasındaki gruplaşmalar olmaktan çıkarsa, bizim anladığımız anlamda cemiyet değil, genel dernek olurlar; kardeş olmaktan çıkarlar ve başka bir şey haline gelirler.¹¹¹

Bu yorum, anlatacağımız olgu tarafından doğrulanmıştır. Louis-Napoléon Bonaparte iktidara geldiğinde, yardım cemiyetlerini canlandırmak ve onlara zorunlu ve genel bir netelik kazandırmak ister. *L'extinction du paupérisme*'nin [Genelleşmiş Sefaletin Ortadan Kaldırılması] yazarı, daha o dönemde emekçileri otoriter bir şekilde koruma formülünün cazibesine kapılmış gözükmektedir, ki bu formül çeyrek yüzyıl sonra Almanya'da Bismarck tarafından gerçekleştirilecektir: Devletin teşvik ettiği ve teminat altına aldığı zorunlu yardımlaşma, belligahtlı sosyal risklere karşı bütün emekçileri güvence altına alacak ve onları hak talebi içeren faaliyetlerden vazgeçirecektir. Louis-Napoléon, Armand de Melun'a başvurur. Melun, Fransa'ya "gerçek bir devlet sosyalizmi"nin girmesini önlemek için, yardımlaşma sandıklarını zorunlu kılmaktan onu vazgeçirir. Cemiyetler, işsizlik durumunda da yardım da-

110 Krş. L.-F. Dreyfus, *L'assistance sous la Seconde République*, Paris, 1907.

111 Akt. J. Le Goff, *Du silence à la parole, droit du travail, société, État, 1830-1889*, Calligramme, Quimper, 1983, s. 84.

gütmayacaktır. Armand de Melun, 28 Mart 1852 tarihinde, “belediye başkanının ve bölge papazının himayesi altında” yardım cemiyetleri kurulmasını teşvik eden bir yasa hükmünde kararname kaleme alır. İçişleri Bakanlığı’nın “onayladığı cemiyetler” artık “onursal üyeler”, yani saygın kişiler tarafından titizlikle denetlenirler. Böylece, raportörü Armand de Melun olan Yardımlaşma Cemiyetlerini Teşvik ve Gözetim Üst Komisyonu, 1859 tarihli bülteninde kendi yaptığı işlerden övgüyle bahseder: “İşçi derneklerini, düzen, haysiyet ve ahlâk unsuru haline getirmeyi bilmiş Hristiyanca ve politik düşünceli herkes alkışlamalıdır.”¹¹² “1869 yılında 6.139 cemiyete mensup 913.633 kişi vardır; bunların 764.473’ü katılımcı üye, 119.160’ı onursal üyedir.”

İkinci İmparatorluk böylece III. Cumhuriyet’e halihazırda yapılandırılmış ve işçi sınıfının içine geniş ölçüde nüfuz etmiş bir yardımlaşma hareketi miras bırakacaktır. Fakat Armand de Melun gibi sosyal reformcuların militan faaliyetleri sayesinde, söz konusu hareket halk sınıflarını ahlâklı kılma yönündeki “insanseverlik” projesiyle sınırlı kalacaktır.

3. Yine de işletme sahibinin işçiler üzerindeki neredeyse mutlak iktidarı nedeniyle, himayecilik fikri en çok özel fabrikalarda tam anlamıyla gücüne kavuşur. Sanayi himayeciliğini öven Le Play bunu politik yönetselliğin gerçek ilkesi mertebesine yükseltir:

Gönüllü himayecilik adı bana göre [sanayi istihdamının] bu yeni örgütlenmesine gayet uygundur; hiyerarşi ilkesi burada korunmuş olur; sadece, vaktiyle toprağı korumakla görevli senyörlerin askeri otoritesinin yerini atölyeleri yönetecek patronların manevi nüfuzu alacaktır.¹¹³

Fakat, işletme sahiplerinin bu manevi himayecilik oyununu oynamak istemeleri gerekmektedir; yani, “İşçi emeğini ortaya koyar, efendi kararlaştırılan ücreti öder; karşılıklı yükümlülükleri bundan ibarettir. [Efendi] [işçinin] kol gücüne artık ihtiyaç duymadığında, onu kapının önüne koyarsa işçi başının çaresine bakmalıdır”¹¹⁴ şeklindeki, tamamen liberal ve sözleşmeye dayalı çalışma ilişkisi anlayışından bir anlamda vazgeçmelidirler. Söz konusu anlayışın tersine burada “patronun, kesin olarak borçlu olduğu şey dışında da işçiyle ilgilenmesini ve ona yararlı olmaya çalışmasını sağlayan bu yakın ilgi, himayeciliği oluşturur.”¹¹⁵

Politik ekonomi ile sosyal ekonomi arasındaki farklılık burada açık ve so-

112 Krş. J.-B. Duroselle, *Les débuts du catholicisme social en France*, a.g.e., s. 501-512.

113 F. Le Play, *La réforme sociale en France*, a.g.e., c. II, s. 413.

114 M. T. Duchâtel, *De la charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être des classes inférieures de la société*, Paris, 1829, s. 133.

115 H. Valleroux, “Patronage” maddesi, L. Say, J. Chailley, *Nouveau Traité d'économie politique*, a.g.e., c. II, s. 440 içinde.

mut bir içerik edinir. İşverenin, yapılan sözleşmeyle çalıştırdığı kişiye sadece maaş ödemekle yükümlü olduğu doğrudur. Fakat katı bir ticari mantığı aşan türden hizmetlerde bulunmanın da hakkaniyetli –hatta kendi çıkarına– olduğunu anlamalıdır:

İktisadi bir soyutlama olan emek-gücünün ardında bir işçi yani kendi hayatı ve ihtiyaçları olan bir insan vardır. Bir kişi, emeğin meta olduğuna inansa da, bu yine de kendine özgü bir metadır, başka hiçbir metaya benzemez ve tamamen özel yasaları vardır. Bu metayla birlikte, bütün olarak insanın kişiliği işin içine girer.¹¹⁶

Örneğin, aile yükümlülüğü olan işçinin ihtiyaçları bekâr bir işçiyle aynı değildir; ailesini beslemek, barındırmak, çocuklarını eğitmek gibi ilave yükümlülükleri vardır. Dolayısıyla, evli erkekle bekâr erkeğe aynı ücreti veren tamamen sözleşmeye dayalı adalette hakkaniyet söz konusu değildir; üstelik evli erkek toplumsal bakımdan daha yararlı ve daha az tehlikelidir: Bir emek-gücü üretir ve aile ocağına bağlıdır; bekâr ise genellikle örf ve âdetler açısından bir kargaşa ve toplumsal istikrarsızlık unsurudur.¹¹⁷ Keza işçi, hastalık ya da kaza sonucu geçinme imkânını ister sitemez geçici olarak yitirebilir. Bununla birlikte ücret politik ekonominin yasalarına göre belirlenir ve politik ekonomi bu aksalıkları göz önünde bulundurmayabilir. Dolayısıyla bu “sosyal” meseleler, iktisadi gerekliliklerle çelişmeksizin, hizmetler aracılığıyla ele alınabilir. Hastalıkların tedavisi, barınma imkânlarının iyileştirilmesi, yokluk durumunda sağlanan yardımlar, hatta eğitim imkânları, boş vakitlerini sağlıklı bir biçimde geçirebilme olanakları ve sakatlık yardımları, işçilerin dul ve yetimlerine destekler, kâr mantığıyla çalışmayan başka bir mantık içinde sağlanabilir. Böylece patron, işçinin kendi başına sağlayamadığı güvenliğinin bekçisi olabilir. “İşçinin kendi başına yapamadığı şeyi, yani kendi tedbirini alma, kendisi için tasarruf yapma, kendine özen gösterme görevi ona [patrona] düşmez mi?”¹¹⁸

Bu temelde, dönemin büyük sanayi bölgelerinden bazılarında, Alsace tekstil atölyelerinde, Anzin, Le Creusot, Monseau-les-Mines madenlerinde yavaş yavaş sosyal hizmetlerle ilgili eksiksiz bir altyapı ortaya çıkar. Örneğin Schne-

116 E. Cheysson, “Le rôle de l'ingénieur”, *La réforme sociale*, Paris, Ekim 1897.

117 Gezin serseri ya da mensubiyetini tümüyle yitirmiş aylak şeklindeki eski paradigma sanayi toplumunun peşini hiç bırakmaz: “Gezin işçiler, yöreye yabancı insanlar, gezgin serseriler, bekârlar, aile bağıyla bir yere bağlı olmayan herkes, genellikle en ahlâksız olanlardır ve çok ender olarak tasarrufta bulunurlar [...]. Hiç yolculuk etmeyip hep aynı yerde, akrabalarının ya da çocukluk arkadaşlarının yanında kalanlar kilisenin disiplin tedbirlerinden çekinirler ve kötü unsurlarla temastan sakınırlar.” (H. A. Fréguier, *Des classes dangereuses de la population dans les grandes villes et des moyens de les rendre meilleures*, Paris, 1840, s. 81).

118 H. Valleroux, “Patronage” maddesi, *a.g.e.*, s. 439.

ider ailesinin aşırı baskıcı yönetimi altındaki Le Creusot madeninde, eczacısı ve reviri de olan bir tıbbi servis, hasta ya da yaralı işçilere ve aynı zamanda işçilerin dul ve yetimlerine yardım sunan bir hayır bürosu, fabrikanın teminatlarından %5'lik faiz aktarımı yaptığı bir tasarruf sandığı, işçilerin maaşlarının %2'si düzeyinde katkıda bulunması gereken bir yardım cemiyeti kurulur. Şirket bir konut politikası da geliştirir: standart konut inşaatı, düşük fiyatta toprak satışı ve işçilerin mülk sahibi olabilmesi için borç verme. Montceau-Mines'de de Chagot'larla birlikte benzer hizmetler sunulmaya başlar.¹¹⁹

Burada hedeflenen şey, fabrika ile işçilerin ve ailelerinin gündelik hayatının kusursuz bir biçimde iç içe geçmesini sağlamaktır. "Fabrika gerçekte bir topluluktur [*commune*]; her ikisi de şu âna dek aynı kurala itaat etmiştir ve birlikte gayet iyi idare etmişlerdir... İşte, Creusot'nun az masrafla çok şey yapmasının sırrı buradadır; şehir ve fabrika aynı vasinin himayesinde büyümüş iki kardeştir."¹²⁰ Gerçekten de bu ikisi kelimenin tam anlamıyla total bir kurum, insanın bütün ihtiyaçlarını karşıladığı, yaşadığı, çalıştığı, barındığı, beslendiği, üreyip öldüğü tek bir mekân meydana getirirler. Reybaud, bu kez de Anzin konusunda yeniden hayrete düşer: "Şirket, kelimenin gerçek anlamıyla, işçiyi beşikten alır ve onu mezara kadar götürür; bunun nasıl titizlikle ve ne pahasına yapıldığı görülecektir."¹²¹ Dolayısıyla, bir tür sosyal güvenliğin bu ilk olarak hayata geçirilişinin bedeli, işçinin mutlak bağımlılığıdır.

Hayata geçirilen bu hizmetler, aynı zamanda sanayileşmenin başlangıcında kapitalizmin karşı karşıya kaldığı en ciddi sorunun çözümüne de katkıda bulunur: istihdamın istikrarsızlığını gidermek, David Landes'in deyişiyle "emeğin disiplinini ve iş disiplinini"¹²² sağlamak. Gerçekten de, işçilerin "başiboşluğu" [*sublisme*] bütün 19. yüzyıl toplumsal edebiyatının temel motifidir¹²³ ve coğrafi bir göçebelik (işçiler bir madenden diğerine, bir şantiyeden diğerine giderler; daha yüksek ücretlerin cazibesine kapılarak ya da çalışma koşullarından kaçarak işverenlerini aniden terk ederler) ve düzensiz çalışma ("kutsal pazartesi" kutlaması ve ihtiyatsızlık olarak görülen diğer halk gelenekleri) anlamına gelir.

119 Krş. J.-B. Martin, *La fin des mauvais pauvres, de l'assistance à l'assurance*, Éditions du Champ Vallon, Seysset, 1983.

120 L. Reybaud, *Le fer et la houille*, Paris, 1874, s. 34.

121 A.g.e., s. 190.

122 Krş. D. Landes, *The Rise of Capitalism*, a.g.e.

123 Krş. D. Poulot, *Le sublime* ve 1980 baskısına Alain Cottureau'nun sunumu, Maspero, Paris. Bu işçi düzensizliğini nitelemek için –Denis Poulot'nun ağzından küçümseyici anlamda çıkan– "sublime" [başiboş] teriminin yine de en iyi işçiler, en süratli ve en iyi çalışanlar için geçerli olduğunu ve bunların haftada sadece üç ya da dört gün çalışan, işverenlerini seçebilen, işsiz kalma riskleri olmayan işçiler oldukları söylenebilir. Aslında bu terim en kalifiye işçilerin özerklik kazanma iradesini ve kolektif emek biçimlerine ya da onlara dayatılmaya çalışılan ahlaki düzene karşı derin antipatilerini ifade eder.

Patronun himayeciliği bu işçi hareketliliğini belli bir yerde sabitlemenin güçlü bir unsurudur, çünkü emekçiler eğer şirketi terk ederlerse, bütün bu “avantajlar”ı yitirirler. Bununla birlikte, böyle bir nüfuz ancak büyük sanayi komplekslerinin kapalı mekânında kusursuz biçimde uygulanabilir. İşçi, küçük atölyelerde çalıştığında ya da şehirde yaşadığında, kabarenin ve halk dayanışmalarının bütün “kötü etkilerine” teslim olma, kötü eğilimlere kendini kaptırma tehlikesine maruz kalır.¹²⁴ Fakat, bu elverişsiz koşullarda bile patron himayeciliği, 19. yüzyılda oldukça etkili olmuş iki kurum aracılığıyla uygulanır: işçi karnesi ve atölye yönetmeliği.

Eski Rejim’in sonuna tarihlenen düzenlemeler temelinde Konsüllük tarafından kurumlaştırılan (bkz. 3. Bölüm), 1850 ve 1854’te yeniden düzenlenen, ancak 1890’da ortadan kaldırılan *karnenin* amacı işçilerin hareketliliğini denetlemektir. İşe alınmak için gereken, polis nezdinde pasaport görevini yerine getiren karne, ayrıca işçinin eski patronuyla yaptığı sözleşmedeki borçlarının kaydını da barındırır. “Patronun ve sadece patronun çıkarına göre tasarlanmış, çok özel ama çok da katı bir düzenin garantisi”¹²⁵ olan işçi karnesi, medeni hukuka göre sözleşme yapmış iki kişinin karşılıklı ilişkisini bozmaktadır. Bu, işe alımlarda patrona keyfi bir güç sağlayan “sanayi yasası”dır. Aynı zamanda, polisiye işlevleri olan bir yasadır: 1 Nisan 1831 ve 30 Aralık 1834 tarihli iki kararname, iş aramaya Paris’e gelen her işçinin karnesini bir hafta içinde komiserliğe onaylatmasını şart koşmaktadır.¹²⁶

Atölye düzenlemeleri, insan haklarına daha da zararlı bir uygulamadır. Söz konusu düzenlemeler kamusal ve özel alan ayrımını ortadan kaldırmaktadır; ki bu patronların himayeciliğinin özünü oluşturur. Fabrikanın sahibi olan patron, yasa gücünde olan ve ihlali durumunda cezai yaptırımlara sahip olan bir düzenleme dayatır. Reisinin patron olduğu bir aile modeline göre düşünülmüş olan fabrikanın özel alanında, ahlakçı işleve sahip zorunlu bir düzenlemeler sistemi dayatılır. Güvenlik ve hijyenle ilgili teknik gerekliliklere denk düşen düzenlemeler dışında, 1875 yılında Verrerie Saint-Édouard’da uygulamaya konan türden düzenlemeler de vardır. 30. madde şöyle der: “Verrerie’de istihdam edilen ve kanaatkâr, çalışkan, dürüst bir insan gibi davranmayan, her yerde ve her fırsatta efendilerinin çıkarını korumayan iş-

124 Georges Duveau, “dört bir yana yayılan fabrikayı, her daim ve her yerde mevcut olan patronu temsil eden” şehirlerde yaşayan işçilerin zihniyet ve tutumları ile özgürlük getiren ve “emekçilerin düşlerini besleyen” büyük şehirlerdeki yaşamı karşı karşıya getirir (*La vie ouvrière en France sous le second Empire*, Gallimard, Paris, 1946, s. 227). “İyi insanlar” açısından halk kabaresi bütün ahlaksızlıkların ve bütün tehlikelerin kaynağıdır. Örneğin Leroy-Beaulieu lafı dolandırmadan şöyle söyler: “Orada hem kışkanç, hem açgözlü, hem de devrimci ve kuşkucu olunur; kısacası komünist olunur” (*La question ouvrière au XIXe siècle*, Paris, 1871, s. 335).

125 M. Sauzet, *Le livret obligatoire des ouvriers*, Paris, 1890, s. 14.

126 Krş. J.-P. de Gaudemar, *La mobilisation générale*, Éditions du Champ Urbain, Paris, 1977, s. 115.

çiler kurumdan atılacak ve gerek görüldüğünde mahkemeye verilecektir.”¹²⁷ Alain Cottereau bu konuda yaptığı tespitte, Eski Rejim’in “manüfaktür polisi”nden farklı olarak ve medeni yasanın ruhunun aksine burada özel kişilerin yani patronların kendilerini işçi polisinin yerine koyduğunu ve kamu adına hareket ettiklerini belirtir.

Bu durum, vesayet düzeninin sözleşme düzenine üstün geldiği çok özel bir örnektir. Ama bütün bu düzenlemeler bir sistem oluşturur. Patronluk düzeninin inşa ettiği bağımlılıklar sistemi, toplumsal barışı sağlamak için toplumun bütününe yayılması gereken modeli temsil eder. Bu model, sınıf antagonizmalarının çözümüne katkıda bulunmanın ötesinde, Le Play tarafından en üstün uygarlaştırıcı prensip statüsüne yükseltilmiştir: “Yeni rejimin gönüllü patronları, halkın gözünde eski feodal senyörlerden daha fazla hakka sahiptir... Dolayısıyla ahlâksız ya da öngörüsüz sınıflara rehberlik etmeye, uygar uluslar arasında yararlı ilişkiler kurmaya ve vahşi ya da barbar ırkları korumaya gayet uygundurlar.”¹²⁸

Tersten bir ütopya

Bununla birlikte, bu stratejiler paradoksal bir nitelik taşımaktadır. Bunların sözcüleri, temelde iktisadi liberalizmi, sanayileşmeyi, genel olarak hukukun ve özel olarak ücretli emek ilişkisinin sözleşmeye dayalı yapısını kabul ederler. Öte yandan, Marx ve Engels’in acımasız bir ironiyle “feodal ilişkilerin büyüdü dünyası”¹²⁹ dedikleri şeyi anıştıran bir vesayet modelini bu modern evrene yeniden dahil etmeye çabalarlar. Burada bir tür gerici ütopya yok mudur? Yani, tarihin yepyeni diye sunduğu şeyi, toplumsal örgütlenmenin eski biçimlerini düşünmeye ve bunlara hâkim olmaya hizmet etmiş kategoriler içinde yeniden kodlama teşebbüsü değil midir bu?

Patronların uyguladığı bu teknikler özellikle büyük sanayi komplekslerinin kalbine, üretimin en ileri sektörlerine nüfuz etmiştir. Fakat böylesi uygulamaları öven literatürde şu türden tuhaf metinlere de rastlanır:

Patron kelimesi, astlarına huzur ve güvenlik sağlayan liderler için kullanılır. Bu rol yerine getirilmediğinde, patron fiilen efendi kategorisine iner ve olsa olsa –güvensizliğin hüküm sürdüğü bölgelerde hâkim olan barbarca terimle– bir işveren olur.¹³⁰

127 Akt. A. Cottereau, “Introduction”, A. Biroleau, *Catalogue des règlements d’atelier, 1798-1936*, Bibliothèque nationale, Paris. Marx da “yasalara uymaktansa onları ihlal ederek daha fazla kâr eden fabrika Likurgus’larının düzenbaz zihniyeti”nden söz eder (*Le capital*, a.g.e., c. II, s. 106).

128 F. Le Play, *La réforme sociale en France*, a.g.e., c. IV, s. 425.

129 K. Marx, F. Engels, *L’idéologie allemande*, Fransızca tercüme, Editions sociales, 1968.

130 F. Le Play, *La réforme sociale en France*, a.g.e., c. II, s. 458.

Dolayısıyla gerçek patron, işçilerini bir boyunduruk ilişkisi içinde tutan kişidir. Buna karşılık, “istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bölgelerde”, yani ve sayet düzenlemelerinin dışında kalan yeni istihdam havzalarında görev yapan “işveren” bir “barbar”dır. Bu personel yönetimi anlayışı, Baron Gérando’nun diğer bir ast kategorisi olan muhtaçlar için kullandığı “yoksulun hamisi” anlayışı olarak kalır: duygularla oynamak, iyilik karşısında minnet beklemek, rol farklılıklarını ve çıkar çatışmalarını kişiselleşmiş bir bağımlılık içinde eritmek. Böyle bir aile modeli, işbölümünün gelişimiyle, görevlerin giderek daha teknik bir şekilde hiyerarşikleşmesiyle ve çıkar çatışmasının bilincine varılmasıyla uyumlu bir model olabilir mi? Örneğin Eugène Schneider, işçilerine Le Creusot’nun büyük bir aile olduğunu hatırlama fırsatını hiç kaçırmaz. Fakat 1870 yılında işçiler işletmenin yardım sandığını kendileri yönetmeye karar verdiğinde, Schneider onları şöyle paylar: “Dikkat edin, muhalefet ediyorsunuz, nazikçe yapıyorsunuz, ama muhalefet muhalefettir ve ben muhalefet sevmem.”¹³¹ İşçiler ise buna grevle karşılık verecektir.

Patron himayeciliğinin en bilinçli ve en geç dönem temsilcileri, manevi hamiliği, teknik etkinliği ve toplumsal barışı birbiriyle uyumlu kılmanın bu güçlüğüne algılamıştır. 1871-1874 arasında Creusot’da müdürlük yapan Émile Cheysson, daha sonraları, teknik yeterlilik ile işçileri iyiliğe yöneltme kaygısını birleştirecek olan “toplum mühendisliği” kavramını yaratır. Fakat onun tavrı da muğlaktır:

İşçilerin bağımsızlıklarından gurur duyduğu ve bunu kıskançça koruduğu günümüzde, patronlar onları kendileri için tesis ettiği kurumlarda toplamalıdır; ama elbette üstü örtük öğütler vermek ve sübvansiyon ya da avanslarla onlara yardım etmek hariç, bu kurumların yönetimini tamamen onlara terk etmemelidir. Böylece kuşkulu zihinlerde “paternalizm”in yarattığı endişeleri önlemeyi ve hamiliği daha kabul edilebilir ve daha etkin kılmayı başaracaktır.¹³²

İşçinin, “gurur duyduğu ve kıskançça koruduğu” bu bağımsızlık duygusunu yok etmek için bu yeterli midir?

Himayecilik stratejileri, büyük sanayide giderek daha önemli bir rol oynayacak iki unsuru göz ardı etmiştir. Bunların ilki teknik unsurdur. İşgücünün geniş ölçekte örgütlenmek zorunda olması, ahlâki zorunluluklarla yaratılan kişisel bağımlılık ilişkilerinden ziyade, tamamlanacak işler ile tanımlanan nesnel ilişkiler gerektirecektir. Modernitenin karakteristiği olan “dünyanın

131 Akt. E. Dolléans, *Histoire du mouvement ouvrier*, a.g.e., c. I, s. 344.

132 É. Cheysson, “Le patron, son rôle économique et social” (11 Nisan 1906 tarihli konferans), *Œuvres choisies*, Paris, 1911, c. II, s. 117 içinde.

büyük bozumu”, çalışmanın örgütlenmesinde kliyantelizm ve kişisel itaat yeline, Max Weber’in kullandığı anlamda “bürokratik”, formel ilişkilerin tesis edilmesini gerektirir. Bu, Taylorizmle birlikte ortaya çıkacak genel yönelimdir. En azından şu söylenebilir ki, himayecilik ideolojisi iş örgütlenmesinin bu kökten dönüşümüne hazırlıklı değildir.

İkinci açmaz daha da ciddidir: [Patronlar] İşçilerin kendi bağımsızlıklarına dair “gurur ve kıskançlık duygusunu” küçümserler; daha doğrusu, işçilerin taleplerini ve onların özgül örgütlenme biçimlerini bu bağlamda göz önünde bulundurmaları imkânsızdır. Patronların hamiliği, yeni sanayi çevrelerinde yabancılaşmış, ama kökenlerini oluşturan kırsal değerlere hâlâ gömülü yeni dönem göçmenlerden oluşan işçi toplulukları üzerinde kuşkusuz bir nüfuza sahip olabilir. ¹³³ Buna karşılık, işçi sınıfı kök salıp örgütlendikçe, onun önemini yücelten ve uğradığı sömürüyü teşhir eden sosyalist ve komünist doktrinleri kendi içine alabilir duruma geldikçe, emekçilerin sefaletleri içinde mutlu olmalarını ve emekçilerden fayda sağlayanlara karşı minnet duymalarını isteyen patronların bu idare tarzına karşı koyabilir. Bu farklı çıkarlar arasındaki uyuşmazlığın ampirik kanıtı bir süre sonra ortaya çıkacaktır. İkinci İmparatorluğun sonundan itibaren, patron himayeciliğinin güçlü kalelerinde büyük işçi grevlerinin patlak vermesi oldukça anlamlıdır. ¹³⁴ Söz konusu büyük grevlerin yine bu tarihte, yani ikinci ya da üçüncü kuşak sanayi işçilerinin kendine özgü bir kültür oluşturabildiği ve kendine özgü örgütlenme biçimleri yaratmaya başladıkları dönemde ortaya çıkması da anlamlıdır. Daha önceleri, vesayet nostaljisini hâlâ taşıyan köylüler vardı. Ama şimdi, örgütlü bir işçi sınıfının embriyonu kendini göstermeye başlamıştı. ¹³⁵

19. yüzyıl sonunda patron himayeciliğinin izleri neredeyse tamamen silinir. Louis Reybaud 1863’te şunu belirtir: “Doğrudan himayecilik ve karşılıksız bir vesayetin artık yeri yoktur. Bu türden bir hikâye, fabrikaların çocukluk dönemine özgüdür; fabrikalar olgunlaştıkça silinip gider.” ¹³⁶ Fakat, De-

133 (Almanya’dan farklı olarak) Fransa’da kırsal göçün yavaşlığı ve nispeten sürekli niteliği, işçi sınıfının özgül durumunun bilincine varılmasını frenledi: İşçi topluluklarının birçok katmanı aynı yerde bir arada yaşamaktaydı; en yeni gelen topluluklar, kırsal yaşam biçimlerinin hâlâ içindeyken, ilk topluluklar bunlardan kurtulmuştu. Bu konuda bkz. F. Sellier, *La confrontation sociale en France, 1936-1981*, PUF, Paris, 1981.

134 Bkz. F. L’Huillier, *Les luttes ouvrières à la fin du second Empire*, A. Colin, Paris, “Cahiers des Annales”, 1957.

135 Bu saptamalar, patron himayeciliğinin esasen uygulandığı büyük sanayi komplekslerindeki proletaryanın evrimiyle ilgilidir. Kent proletaryasından doğan işçi elitinin evrimi daha önceye tarihlenir ve patronun nüfuzuna daha az bağımlı bir mantığa itaat eder. Bkz. örneğin G. Duveau, *La vie ouvrière en France sous le second Empire, a.g.e.* ve Parisli işçilerin zihniyetinin şaşırtıcı tasviri için bkz. D. Poulot, *Le sublime, a.g.e.*

136 L. Reybaud, *Le coton*, Paris, 1863, s. 368.

mir İşçileri Komitesi'nin gazetesi 1902 yılında şunu belirtir: "Patron, emekçilere sözleşmede belirtilen ücreti ödemediğinde borcundan tamamen kurtulmuş olmaz; onlar için, mümkün olduğunca, bir aile babasının öngörülü önlemlerini almalıdır."¹³⁷

Aslında, iş örgütlenmesinin geniş sektörleri himayeciliğin ve paternalizmin mirasını günümüze dek taşıyacaktır.¹³⁸ İşçilerin koşullarının istikrarsızlığına karşı ilk ortak mücadele teşebbüsünü bunlar oluşturmuştur. Aynı zamanda, ilk sistematik sosyal koruma biçimlerini de bunlar önermiştir. Fakat bu yenilikler, aynı zamanda çok arkaik tahakküm biçimlerini de canlandırır. Böylece himayecilik, Louis Bergeron'un deyişiyle "yeni sanayi toplumunu eski kırsal toplumun kalıbına uydurma"nın ya da "ilerleyen şehirleşmeyi ve proleterleşmeyi maskeleye" yönündeki imkânsız iddiasını denemiş olur.¹³⁹ Bu anlamda "gerici bir ütopya"dan ya da "tersine ütopya"dan söz edilebilir: Bu ütopyaya göre geçmişe yapılan gönderme, geleceği örgütleyecek şekma olarak hizmet eder ve kısacası, eski fiçılara yeni şarap dökmeye çabalar.

"Sosyal"ın sui generis varlığını tahayyül etmeyi başaramamak ya da bunu reddetmek, sosyal reformcuların işgal ettiği bu belirsiz konumlar kümesinin ortak dayanağını oluşturuyor gibidir. Genel olarak, liberallerin minimal devlet anlayışıyla sosyal müdahalelere devletin müdahalesini yasaklamakla yetinilir. Fakat daha derine baktığımızda, bu tutumlar yine liberalizmin beslediği bir *minimal toplum* anlayışı üzerinde temellenmiş değil midir? Liberal insan, karşısındakilerle kurduğu sözleşmeye dayalı ilişkiler temelinde kendi çıkarını düşünen, rasyonel ve sorumlu bireydir: henüz son halini almamış "yöntemsel bireycilik". Fakat bütün insanlar bu ideale uygun değildir. Genelleşmiş sefalet olgusunun keşfi, rasyonel bireylerden oluşan toplum anlayışına meydan okumuş olmalıdır. Fakat azınlıkta oldukları için onlarla bir vesayet ilişkisi kurulabileceğini varsaymış ya da meseleyi böylece saptırmıştır. Liberalizm, aralarındaki gerilim güçlü olsa da, ille de çelişkili olması gerekmeyen iki sosyal örgütlenme modeli ortaya koyar: Özgür, eşit, sorumlu, mantıklı bireyler arasında *sözleşmeye dayalı mübadele düzeni* ile karşılık-

137 Akt. A. Melucci, "Action patronale, pouvoir, organisation", *Le mouvement social*, no. 97, Ekim-Aralık 1976, s. 157.

138 Himayeciliğin kısmen çağdaş bir versiyonu için bkz. örneğin A. Lemenorel, "Paternalisme version XXe siècle: l'exemple de la Société métallurgique de Normandie, 1910-1988", *Le social aux prises avec l'histoire*, "Cahiers de recherches sur le social", c. III, 1991 içinde (Normandiya Metalürji Cemiyeti, Creusot'daki Schneider fabrikalarının bir şubesidir). Geleneksel düzenlemelere başvuran bir işgücü yönetme biçimi olarak tasarlanan himayeciliği, 19. yüzyıl sonundaki işçi grevlerinden sonra himayeciliğin kaulaşması olarak paternalizmden ayırt etmeye çalışmak mümkündür (bkz. G. Noiriel, "Du patronage au paternalisme: la restauration des formes de domination de la main-d'œuvre ouvrière dans l'industrie métallurgique française", *Le mouvement social*, no. 144, Temmuz-Eylül 1988). Fakat gerçekte bu iki tutum sık sık kesişir.

139 L. Bergeron, *Les capitalistes en France, 1780-1914*, Julliard-Gallimard, Paris, 1978, s. 152.

lı sözleşme mantığına dahil olamayanlar karşısında uygulanacak himayeciliğe dayalı eşitsiz mübadele düzeni. Benjamin Constant şöyle der: “Muhtaçlığın ezeli bağımlılık içinde tuttuğu ve gündelik işlere mahkûm ettiği kişiler, kamusal faaliyetler konusunda çocuklardan daha bilgili olmadıkları gibi ulusal refah konusuyla da yabancılardan daha ilgili degillerdir.”¹⁴⁰ Bu durumda “sosyal” müdahaleler, eşitler arasındaki sorumluluğu değil, olgunlaşmamış kişiler karşısında aydınlanmış bir vesayeti öngören, kısmen antropolojik bir referans alanına dahil olurlar. Gerçek bir toplum oluşturmayan bu “üsttekiler ile alttakiler” arasında bağ kurmak için, bir anlamda ikâme bir sosyal yapı tesis edilir.

Bu durumda, bu paternalist *Weltanschauung* ile Proudhon’un dilini kullırsak, kendi “kapasite”sinin¹⁴¹ bilincine adım adım varan bir işçi sınıfı arasındaki mesafe giderek açılır. Sanayi himayeciliği, gördüğümüz gibi, grevleri engellemez. Fakat daha genel bir reddediş görülür. 1840’lı yıllardan itibaren işçilerin özerkliğini savunan tutarlı bir ideoloji geliştirmiş olan *L’Atelier* gazetesi, “insanseverliği” küçümsediğini sürekli olarak ifade eder: “İnsanseverlik, işçi sınıflarının göğsüne tüm ağırlığıyla çöken gerçek bir kâbustur. [...] İnsanseverliğin paternalizm duygusundan bizi kim kurtaracak?”¹⁴²

İşçi hareketi, ücretli emek sömürsünü ortadan kaldıracak alternatif bir emek örgütlenmesi tarzını –işçi derneği– oluşturduğu ölçüde, himayecilik gitgide daha kesin bir biçimde mahkûm edilir. “Dernek sayesinde kendimize ait olabileceğimize ve başımızda artık efendi olmayacağına eminiz.”¹⁴³ Dernek, başka bir sosyal anlayış barındırır: Bu, eşit bireyler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri oluşturan kolektifler kurulmasıyla gerçekleşebilir. Bilindiği üzere, 1848 yılında yaşananlar tıpkı daha ilerdeki Paris Komünü gibi, tüketim ve özellikle üretimde, derneklerde olağanüstü bir artışa neden olur.¹⁴⁴ İleri gelenlerin bu girişimler karşısında tepkileri tipiktir. Thiers, 26 Temmuz 1848’de yaptığı değerlendirmede, bunları “yaratığımız bütün ütopyaların en gülüncü”¹⁴⁵ olarak niteler. Villermé, “işçiler sanayide iki insan sınıfı –şefler ve ücretliler– olduğunu; ve ne yaparlarsa yapsınlar, birleşseler de birleşmeseler de, şeflerinin ya da bugünün deyişle patronlarının her zaman var olacağını anlamıyorlar.”¹⁴⁶ Sınıf kibrinin doruğuna kuşkusuz Le-

140 B. Constant, *De la liberté chez les modernes*, Œuvres, La Pléiade, Gallimard, 1957, s. 316 içinde.

141 J. Proudhon, *De la capacité des classes ouvrières*, Paris, 1865.

142 A. Egon’un *Le livre de l’ouvrier* kitabının eleştirel değerlendirilmesi, *L’Atelier*’nin Şubat 1844 sayısında, akt. A. Faure, J. Rancière, *La parole ouvrière 1830-1851* UGE, Paris, 1976, s. 232.

143 A.g.e., s. 352.

144 Bkz. A. Gueslin, *L’invention de l’économie sociale*, a.g.e., s. 139 ve devamı.

145 A. Thiers, 26 Temmuz 1848 tarihli söylev, akt. L.-F. Dreyfus, *L’assistance sous la Seconde République*, a.g.e., s. 62.

146 L.-R. Villermé, *Des associations ouvrières*, Paris, 1849, s. 34.

roy-Beaulieu erişir: “Bu nafile girişimler karşısında ne üzülelim ne de sabırsızlığa kapılalım; işçilerin ellerine geçirmek istedikleri rol, burjuvazi tarafından daha tatmin edici bir şekilde ve üstelik herkesin çıkarına uygun biçimde yerine getirilmiştir. İşçi topluluğuna gelince, onun durumunu iyileştirmenin daha emin yolları mevcuttur.”¹⁴⁷

Egemen sınıf temsilcilerinin, kendilerini mülksüzleştirecek bu örgütlü emek biçimini –yani işçi derneğini– mahkûm etmelerine şaşırmayız.¹⁴⁸ Fakat kullanılan argümanlar ve bunların altında yatan sosyal faaliyet anlayışı daha anlamlıdır. Kınanan şey, üretim araçlarına kolektif olarak sahip olma iradesi anlamında, mevcut haliyle “kolektivizm” değildir (dernekler, anti-kolektivist liberterler de dahil bütün işçi akımları tarafından övülür). Reddedilen şey bizzat *kolektifin* varlığıdır, yani işçilerin sefaletinin ve boyunduruk altında tutulmasının sorumluluğunu, ilgili kesimleri de dahil ederek kolektif olarak üstlenme yönündeki bütün teşebbüslerdir. Leroy-Beaulieu’nün savunduğu haliyle, işçi topluluğunun “durumunu iyileştirmenin daha emin yolları”, her türlü örgütlenmeyi ve hatta tarafların her tür inisiyatifini dışlar. Onun önerdiği çare, “beyefendiler”in ellerindedir ve tâbi gruplara yönelik olarak kendilerince geliştirdikleri stratejilerden oluşur. Halkın kendi selameti için tek yol, onun için ve onu dahil etmeksizin oluşturulan değerler sistemine saygı gösterip katılmasıdır. Burada sosyal politikanın yerini tutan şey, ahlâki bir tutumu kolektif hedefler ölçeğine taşıyarak genelleştirmektir. Bu stratejilerin amacı, “yeni toplumsal düzenin, bir tür ahlâki yükümlülükler bütünü olarak yaşanması”dır.¹⁴⁹

Burada tuhaf bir paradoks vardır. Bütün bu düşünceler, sanayileşmenin sarstığı ya da yıktığı halkın yaşam tarzı üzerine yapılan soruşturmalar sayesinde, 1820’li yıllardan itibaren sefaletin genelleşmesinin fark edilmesiyle başlamıştır. Bu bilgiler sosyal bilimlerin nüvesini oluşturur.¹⁵⁰ Fakat bu bilginin pratik kullanımı, onu ahlâki araçsallaştırma düzlemine indirir. Bahsettiğimiz yazarların çoğunda görülen ortak tutum, yeni sefaletin kitlesel bir olgu olduğu, bunun sanayileşmenin yetersiz bireyler üzerinde yarattığı kaçınılmaz bir sonuç olduğu ve ayrıca bu sefaleti –ister bireysel olsun ister kolektif, ister rızaya dayalı ister zorunlu olsun– *kurumsallaşmış ahlâktan* kaynaklı tekniklerle ele alma inadıdır.

147 P. Leroy-Beaulieu, *La question ouvrière au XIXe siècle*, Paris, 1871, s. 287.

148 Aynı türdeki verilere “sempatiyle yaklaşan” farklı bir okuma için bkz. M. Leroy, *La coutume ouvrière*, Paris, 1913.

149 G. Procacci, *Gouverner la misère, a.g.e.*, s. 179.

150 Bu yaklaşım, 1920’li yıllarda toplumsal bağın kınlanlığı üzerine ve Amerikan toplumunun ortak düzenlemelerine dahil olamayan göçmen ve “sapkın” grupların varlığının taşıdığı kopma riski üzerine soruşturmadan yola çıkarak Amerikan sosyolojisini kuran Chicago Okulu’nun yaklaşımına benzemektedir.

Fakat bu stratejilerin politik amacı dikkate alınırsa bu muğlaklık aydınlanır. Bu amacı deşifre etmek için incelikli yorumlara hiç gerek yoktur; açıkça sergilenmiştir:

Toplumu mülk sahipleri ve proleterler şeklinde, karşılıklı olarak birbirlerinden nefret etmeye, birbirlerini soymaya kışkırtılan iğrenç kategoriler altında bölmek yerine, tersine varlıklı sınıfların bağrından en bahtsız insanlara ne denli bol ve kutsal bir sempati ve iyiliğin aktığını göstermeye çalışmalıyız. Bir işçi ailesinin başına gelebilecek bahtsızlıkların her birine karşılık, cömert bir hayırseverlikle bunları önlemeyi ya da en azından yatıştırmayı amaçlayan bir kurum ortaya çıkacaktır.¹⁵¹

Bu açıklamanın üzerinde durmalıyız, çünkü bu “devletsiz bir politika” hareketini –Armand de Melun’le birlikte– en iyi temsil eden kişilerden birinin düşüncesidir. 1827 yılında liberal hareketten vekil seçilen, ardından Fransa asilzadesi payesi kazanan, Légion d’honneur yüksek görevlisi, Enstitü üyesi, Guizot’nun başkanlık ettiği Hristiyan Ahlak Cemiyeti üyesi olan, sonra da Armand de Melun’ün kurduğu Hayırsever İktisat Cemiyeti’nin ve Le Play’in kurduğu Sosyal İktisat Cemiyeti’nin, vb. çalışmalarına katılan Charles Dupin, bu sosyal yaklaşımla ilgili bütün tartışma ve mücadelelerde biraz kararsız bir konumda kalmıştır.¹⁵² Fakat farklı yaklaşımların bu şekilde birleştirilmesi belirgin bir kavramsal çerçeveye gizlense de politik amacı açıktır. Bu tutumun sınırları da gayet açıktır; daha doğrusu, bir süre sonra netleşecektir. “En bahtsız insanlar”ın, bu “cömert hayırseverlik”le yetinmeleri için, özellikle erdemli olmaları ya da özellikle naif olmaları gerekmektedir. Bu yatıştırıcı söyleme cevap olarak, aşağı yukarı [Dupin’in] çağdaşı olan Proudhon’un sert sesine kulak vermek yerinde olacaktır:

151 Baron Dupin, *Bien-être et concorde des classes du peuple français*, Paris, 1840, s. 40.

152 Örneğin 1848 yılında Paris ulusal atölyelerinin kapaulmasını ilk talep eden o olur; fakat bu insansever biri için suradan bir tepkidir. Yapığı konuşmalardan ikisi 19. yüzyılda meydana gelen liberal tutum kaymalarını daha açık biçimde ortaya koyar. La Rochefoucauld-Liancourt dükünün ceneza konuşmasını Enstitü’de okuyan odur –insansever çevrede işgal ettiği saygın konumun işaretidir bu. Dükün Devrim sırasında oynadığı rolü dört satırda açıklama maharetini gösterir: O sadece “basit bir dilencilik komitesini yönetmek istemiştir” (*Éloge du duc de La Rochefoucauld-Liancourt prononcé le 30 mars 1827*, Enstitü yayını, 1827, s. 12). Dük, diğer faaliyetleri arasında, 1789’dan itibaren köleliğin kaldırılması için mücadele eden Siyahların Dostları Cemiyeti üyesiydi. Charles Dupin 1845 yılında, asiller meclisinde, köleliği 1848’e kadar sürdürecektir olan Siyahlar Yasası’ndaki [*Code Noir*] her türlü reforma şu terimlerle karşı çıkar: “Özgür olsun ya da olmasın, işçilerle efendiler arasındaki bağları sıkılaştıralım. Fransa’da Beyaz emekçiler arasında yaptığımız gibi, Siyah emekçiler arasında da düzeni, ekonomiyi ve hayat bilgeliliğini teşvik etmeye, bunlara saygı göstermeye devam edelim. Kışkırtıcı bildirgelerle onları kızdırmaktan ya da isyana teşvik etmekten kaçınalım” (*Le moniteur universel*, 5 Nisan 1845). Böylece insanseverlik, kölelerin iyiliği için ve “Beyaz emekçiler”in iyiliği için aynı kavgayı yürütmüş olur. Fakat böyle bir söylem özellikle 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl ortası arasında liberal ideolojinin dönüşümünü açıklar. Özgürlük özelemlerinin sözcülüğünden çıkarak, toplumsal düzenin korunmasının teminatı haline gelir.

Bana kardeşlikten ve sevgiden boş yere söz ediyorsunuz: Beni pek sevmediğinize eminim, ben de sizi sevmediğimi gayet iyi hissediyorum. Sizin dostluğunuz yapmacık; ve eğer beni seviyorsanız, çıkarınıza böylesi daha uygun olduğu içindir. Payıma düşen her şeyi istiyorum, sadece bana düşeni. Fedakârlık! Fedakârlığı reddediyorum, bu mistisizmden başka bir şey değil. Bana haktan ve sahip olmaktan söz edin, benim gözümde toplumdaki adaletin ve haksızlığın, iyiliğin ve kötülüğün tek ölçütü bunlardır. Önce, herkese emegine göre.¹⁵³

Burada uzlaşmaz iki tutum söz konusudur. Bu iki tutum temelinde, devletsiz bir politika kurgusu çıkmaza sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Manevi bir içeriğe sahip olan bu kurguların başarısı, son tahlilde halkın kendisine sunulan ya da dayatılan değerlere inanmasına bağlıdır. Fakat işçiler kendilerine özgü bir dünya kurmaya başladıkça, ötekini inkâr üzerinde temellenen bu anlayışlarla çatışmaya girebilen kendi örgütlenme tarzlarını ve kendi programlarını da hazırlarlar. Toplumsal barış söylemi de, ötelemek istediği sınıf mücadelesinin koşullarını bizzat hazırlamış olur. Bu söylem, devleti sosyal oyuna dahil etmeyi reddederek egemenleri ve ezilenleri, aracısız bir biçimde karşı karşıya bırakır. Bundan böyle, güç ilişkileri tersine dönebilecek ve kaybedecek bir şeyi olmayanlar, her şeyi elde etme fikrinin büyüüne kapılabileceklerdir. Kim onları engelleyebilir? Kuşkusuz devlet; fakat liberal devlet, –Haziran 1848’de ya da Paris Komünü sırasında olduğu gibi– halkın taşkınlıklarını –bunları yaratan nedenler üzerinde etkide bulunmadan ya da bunları önleyemeden– bastırmak için, sadece dışardan müdahale eden jandarma rolüne indirgenmiştir. Toplumsal barış adına da olsa, devlet bu yıkıcı antagonizmanın üstesinden gelebilmek için kendine yeni görevler biçmek zorunda kalacaktır.

153 J. Proudhon, *Système des contradictions économiques ou économie de la misère*, birinci baskı 1846, Édition Marcel Rivière, Paris, 1923, c. II, s. 258.

Sosyal Mülkiyet

Sosyal devletin ortaya çıkışı, halkı ahlâklı kılma çıkırtkanlığı yapanlar ile sınıf mücadelesi yandaşları arasına üçüncü bir mercinin girişi olarak yorumlanabilir. Her iki taraf da simetrik konumlarda yer alırlar; bir tarafta sefiller karşısında iyi insanların yüce gönüllülüğü, diğer tarafta sömürücülere karşı sömürülenlerin kavgası. Konumlar simetrik, çünkü iki tarafın ortak bir yanı yoktur, iki taraf arasında pazarlık yapılabilir hiçbir şey yoktur. Tersine, denebilir ki, saygın kişilerin kesin hâkimiyeti sona erdiğinde ve halk sosyal sorunu kendi hesabına çözümlemekte başarısız kaldığında sosyal devlet sahneye çıkar. “Sosyal”e yeni anlam katan bir dolayım mekânı açılır: Ne ahlâki yönetim yoluyla çıkar çatışmalarını ortadan kaldırmak ne de devrimci şiddetle toplumu yıkmak; bunlar yerine, farklı toplumsal konumlar arasında uzlaşma pazarlığı yapmak, insanseverlerin ahlâkçılığını aşmak ve “müşterekçiler”in sosyalizminden tasarrufta bulunmak.

Öte yandan buradaki temel sorun, mülkiyete ve ekonomiye doğrudan müdahaleler bir yana bırakılmışken kamu gücü faaliyetlerinin hukuki olarak nasıl dayatılabildiğidir. Özellikle Fransa’da ilk çözümün bulunması zahmetli olmuştur. Bu süreç 1848 Devrimi’nden III. Cumhuriyet’in sağlamlaştırılmasına kadar uzanan dönemi kapsar. Tüm bunlar, bir üreticiler kolektifinin topluluk oluşturabilmesinin koşullarını, hukukun kişisel sözleşmelerden başka bir şeyi düzenleyebilmesini ve mülkiyetin kişisel çıkarları engellemeden kamusal korumalar sağlayabilmesi gibi konuları yeniden düşünmeyi gerektirir. Güvenliğin artık sadece mülkiyete dayalı olmamasını sağlayacak, yasal güvence sistemlerinin benimsenmesi olarak anlaşılan sosyal devletin nüvesi durumundaki bu üç unsur, bir bütün oluşturacak biçimde birbi-

rine nasıl eklemenebilir? Devlet, egemenler ile ezilenler arasındaki antagonyizma karşısında nispeten hâkim bir konuma yükselmeyi nasıl başarmıştır?

Bu zahmetli çabalamaları değerlendirmek gerekir; çünkü refah devleti - himayeci devlet [*État providence*] adı verilen yapının dayanağını bunlar oluşturmuştur. Bunlar aynı zamanda *refah devleti* deyiminin *sosyal devletin* amaçlarını belirtmekte ne denli yetersiz kaldığını anlamamızı da sağlar. Aslında bu stratejilerde, halinden memnun durumdaki özneler iyilik saçan cömert bir eli hatırlatacak hiçbir şey yoktur. Bu devlet, daha ziyade cimridir, hesapçıdır ve yardımlarının kullanımı konusunda ister istemez kuşkucudur. Büyük miktarlarda bir serveti fark gözetmeksizin dağıtan bir merci olmaksansa, minik düzenlemeler bulmaya çalışan bir devlettir ve bu devletin yenilikleri, cömertlik kadar korkunun da emrindedir. Ürkek ilerlemelerin ve çoğu zaman da yerinde saymaların damgasını taşıyan yavaş genişlemesi, onun dinamizminin odağında çatışma olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat sosyal devlet, emperyal niyetler beslemese de son derece yenilikçidir. *Sosyal mülkiyetin* ortaya çıkışı, moderniteye borçlu olduğumuz önemli kazanımlarından biridir; bu, ortak malvarlığı ile emek arasındaki kadim çatışmayı yeni terimlerle yeniden ifade eder.

Kartların yeniden dağılımı

Öncelikle üçüncü bir mercinin ortaya çıkışı (bu, tarafsız bir hakemin varlığı anlamına gelmez), iki dizi önkoşulun gerçekleşmesini gerektirir. İlk olarak, himayecilik kısıkaçı gevşemelidir; başka deyişle, “alt sınıflar”ın tüm yaşam ve özelemlerinin denetim altına alınması konusunda ahlâki düzenleme ağlarının yetersiz kaldığı görülmelidir: Önemli şahsiyetlerce tanımlandığı haliyle sosyal düzen anlayışına direnç geliştiren kutuplar, tüm bir 19. yüzyıl boyunca yavaş yavaş olgunlaşır. Ama aynı zamanda ve aynı ölçüde, tahakküm ilişkisinin radikal bir şekilde altüst olması yönündeki tam anlamıyla devrimci alternatifin de yenilmesi, en azından ertelenmesi gerekir: Toplumsal değişim bir hegemonyanın yerine diğerinin geçmesiyle meydana gelmeyecektir. Sosyal devlet hem sınıf antagonizmasını varsayar, hem de bunun etrafından dolanır. Bu antagonizmayı yücelttiği, yani her türlü yüceltmede olduğu gibi, bir tür kurgu sunduğu iddia edilebilir.

Jacques Donzelot’un *L’invention du social*’de [Sosyalın İcadı] olaylara dair önerdiği yorum, bu ortaya çıkışın anlamını kavramaya yardımcı olur.¹ 1848, önceki toplumsal pasifikasyon stratejilerine yönelik şiddetli bir saldırdır: Halk (ya da en azından Parisli işçiler) kamusal alana yeniden çıkarlar ve baş-

1 J. Donzelot, *L’invention du social*, a.g.e., I. Bölüm. Ayrıca bkz. G. Procacci, *Gouverner la misère*, a.g.e.; P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen*, a.g.e.

langıçta, taleplerini hükûmete kabul ettirirler. İşçilerin böyle bir tehdit oluşturabilmesi, toplumun yönetilebilirliği düzleminde temel bir çelişkiyi ortaya koyar ve devletin rolünün yeniden tanımlanmasını gerektirir. İşçiler yenilince ve *çalışma hakkı* reddedilince, *çalışma/iş hukukuna* belli bir yer ayıran bir yönetim formülü bulmak kalır geriye.

Olayların gidişatı bilinmektedir: Şubat ayında, sokağın baskısı karşısında geçici hükûmet hem Cumhuriyeti, hem de genel oy ve çalışma hakkını ilan eder: “Geçici Cumhuriyet hükûmeti işçinin varlığını istihdam aracılığıyla güvence altına alır. İşçilerin, kendi emeklerinin ürününden yararlanabilmek için kendi aralarında birleşmelerini kabul eder.”² Fakat halkın, bu talepleri uygulamaya koymakla görevli bir çalışma bakanlığı ya da ilerleme bakanlığı kurulması yönündeki talebinin yerine, hem bir kayıt altına alma, hem de müzakere organı olan “Luxembourg Komisyonu” kurulur. Ulusal Atölyeler açılır: Bunlar, istihdamı örgütleyecek gerçek bir kamusal sistemden ziyade, Eski Rejim’deki hayır atölyelerine benzemektedir. Haziran ayında bu atölyelerin kapatılmasıyla başlayan işçi isyanları kanlı bir şekilde bastırılır.

Çalışma hakkının bu bozgununun sonuçları, ileri gelenlerin vesayet düzeninin kontrolünü ellerinde tutamadıklarının farkına varılmasıyla birlikte, yeni bir sosyal (lik) ve yeni bir sosyal politika anlayışının yeşereceği bir belirsizlik alanı açar. Bu başlangıç dönemi, aynı zamanda “başlangıç travması”³ işlevi de görür; çünkü bu dönemde meydana gelen bilinçlenme tam anlamıyla altüst edicidir: Genel oy hakkıyla artık gerçekleşmiş bulunan cumhuriyetçi ideal ile Parisli işçilerin hâlâ umut beslediği toplumsal demokrasi birbirinden ayrılır. Pierre Rosanvallon, kuşkusuz Lamartine’in kaleme aldığı 19 Mart 1848 tarihli *Bulletin de la République*’in [Cumhuriyet Bülteni] –sonradan şaşırtıcı gelen– bir açıklamasını aktarır: “Bütün yurttaşların seçme hakkı vardır. [Genel oy hakkını hükme bağlayan] bu yasadan itibaren Fransa’da artık proleter kalmamıştır.”⁴ Fakat şaşkınlık, –tarihin devamını bilen bizler açısından– geriye dönüp bakıldığında ortaya çıkar. Konsüllükten itibaren birbirini izleyen rejimlere muhalefet içinde oluşmuş cumhuriyetçi geleneğin özü bakımından temel talep, politik egemenliğin tam anlamıyla gerçekleşmesidir. Halkın politik anlamda azınlık haline son vermek, halkın toplumsal anlamda özgürleşmesine yol açmalıdır. Eksiksiz haliyle cumhuriyet, istisnasız bütün yurttaşların haklarına tümüyle sahip olmasını sağlayabilecek rejimdir.⁵

2 25 Şubat 1848 tarihli kararname, akt. M. Agulhon, *Les Quarante-Huitards*, Gallimard-Julliard, Paris, 1992 (birinci baskı 1973), s. 130.

3 J. Donzelot, *L’invention du social*, a.g.e., s. 20.

4 Akt. P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen*, a.g.e.

5 Bu inancın “samimi” olup olmadığını, “burjuvalar”ın kendi politik hedeflerini gerçekleştirmek için halkın özlemlerini –halkla kurdukları ittifakı bozmadan önce– kendileri için kullanıp kullanmadıklarını sorgulamak kuşkusuz gereksizdir. Burada, Devrim sırasında daha önce

1848 olayları böyle bir inancın yanıltıcı niteliğinin canlı kanıtıdır. *Bulletin de la République*'deki bu inanç bildirimi yayımlandığında, 24 Şubat'ta asılmış olan *Déclaration du peuple souverain* [Egemen Halkın Bildirgesi] Paris duvarlarında hâlâ asılı olmalıydı: "Her yurttaş, yurttaş ve emekçi olarak haklarından yararlanana dek silahını elden bırakmamalı ve barikatlar korunmalıdır."⁶ Cumhuriyetçi propaganda altındaki işçiler, genel oy talebini elbette adım adım benimsemişlerdir.⁷ Fakat kendileri açısından temel olan özgül taleplerini kendileri oluşturmuştur: çalışma hakkı ve dernekleşme yoluyla emekçilerin tâbi konumuna son verme.⁸ Çalışma hakkı şeklindeki bu talebin oluşumu, bir işçi eliti ya da Louis Blanc⁹ gibi bazı sosyalist teorisyenler sayesinde mümkün olsa da, bütün işçileri sefalet ve bağımlılıktan kurtarabilecek tek şey olarak bir tür hayati zorunluluk oluşturur (1848 devrimi, yüksek işsizlik oranlarıyla birlikte ciddi bir ekonomik krizin ortasında meydana geldiğinden, bu zorunluluk daha da büyüktür). *Manifeste des sociétés secrètes*'in [Gizli Cemiyetler Manifestosu] yayımladığı insan haklarının yeni versiyonunda bu talep açıkça ifade edilmiştir:

Bize iki görev düşüyor: Cumhuriyetçi formun yerleşmesi ve yeni bir sosyal düzenin kurulması. Örneğin 24 Şubat'ta cumhuriyeti ele geçirdik; politik sorun çözüldü. Şimdi istediğimiz şey, sosyal sorunun çözülmesi, emekçilerin ıstırapına acil çare bulunması, İnsan Hakları Bildirgemizde içerilen ilkelerin nihayet uygulanması... İnsanın birinci hakkı, yaşam hakkıdır.¹⁰

İşçilerin kendi ihtiyaçlarından yola çıkarak sosyal sorunu yeniden tanımlamaları bundan daha iyi ifade edilemez. Emekçiler için yaşam hakkının alabileceği tek sosyal biçim, *çalışma hakkıdır*.¹¹ Bu, mülk sahipleri için mülkiyet hakkının benzeridir. Böyle bir talep, Ulusal Meclis için –genel oyla meşru olarak seçilmiş olsa da– elbette aşırıdır. Çünkü sermaye ile emek arasında-

karşılaştığımız bir muğlaklık vardır (bkz. 4. Bölüm) ve bunu ille de kötü niyet olarak yorumlamaya gerek yoktur. Cumhuriyetçi form, yandaşları açısından, toplumun *bütünü* için geçerli, yani hem politik hem de toplumsal düzlemi kapsayan bir yönetim planı olarak düşünülür. Bu temsildeki "biçimcilik" eleştirisi ve bunun sınıf çıkarlarını gizlemek için bir kisse olarak kullanıldığına yönelik eleştiri –örneğin Marksistlerce yapılan eleştiri–, emekçilerin olay *gerçekleştikten sonra*, yani deneyim başlangıçtaki o muğlaklığı ortadan kaldırdıktan sonra çıkardığı bir derstir. (bkz. K. Marx, *La lutte des classes en France*, Fransızca tercüme, Éditions sociales, Paris, 1984.)

6 Akt. W. Sewell, *Gens de métiers et révolutions*, a.g.e., s. 327.

7 Bkz. G. Weil, *Histoire du parti républicain*, Paris.

8 1840-1850 arasında yayımlanan *L'Atelier* gazetesinin öne çıkardığı tema budur. Bkz. A. Cuvelier, *Un journal d'ouvrier, "L'Atelier", 1840-1850*, Paris, 1914.

9 L. Blanc, *L'organisation du travail*, a.g.e.

10 Akt. M. Agulhon, *Les Quarante-Huitards*, a.g.e., s. 128.

11 Félix Pyat, 2 Kasım 1848'de çalışma hakkını savunurken bunu güçlü bir şekilde ifade eder: "Çalışma hakkı, çalışarak yaşama hakkıdır" (a.g.e., s. 184).

ki bölünmeyi ortadan kaldırmak ve sanayi mülkiyetinin toplumsallaşmasını sağlamak, devletin toplumla ilişkisinde temel bir dönüşümü gerektirir. Karl Marx *Fransa'da Sınıf Savaşlarını*'nda bunun sonuçlarını kusursuz biçimde ortaya koymuştur: "Çalışma hakkının ardında, sermaye üzerinde bir iktidara sahip olma olgusu vardır; sermaye üzerinde bir iktidara sahip olmak ise üretim araçlarına el konması, onların birleşik işçi sınıfına tâbi kılınması, yani ücretli emeğin, sermayenin ve bunların karşılıklı ilişkilerinin ortadan kaldırılması anlamına gelir."¹²

Bu sadece "Marksist" bir analiz değildir. Diğer toplumsal kategorilerin de çoğunluk çıkarlarını temsil eden ve en hatip sözcüleri olan Thiers ve Tocqueville'in de aralarında bulunduğu Ulusal Meclis'in çoğunluk temsilcileri, çalışma hakkını şiddetle reddederken tam da bunu söylerler. Bu hakkın savunucusu olan ve 25 Şubat kararnamesine bu ilkeyi ekleyen politikacı Louis Blanc da başka bir şey söylemez: "Bu kararnamayı kaleme alırken, hükümeti nereye kadar bağlayacağını bilmiyor değildim: Bunun, ancak ortaklaşma üzerinde temellenen ve proletaryanın yok olmasıyla sonuçlanacak toplumsal bir reform aracılığıyla uygulanabileceğini gayet iyi biliyordum. Fakat benim gözümde, kararname tam da bu nedenle değerlidir."¹³

Dolayısıyla, 19. yüzyıl ortası Fransası'nda çalışma hakkının kendi yenilgisini içinde barındırdığı söylenebilir. Ama şunu da eklemek gerekir ki bu yenilgi, aslında sosyal soruna yönelik geliştirilen devrimci alternatifin (ya da alternatiflerin) de yenilgisidir ve devrimci seçenek, bir anlamda, bu yenilginin ardından asla kendine gelemeyecektir. Bunun nedeni, devrimin Haziran 1848 barikatlarında ya da bunu takiben, Düzen Partisi'nin egemenliğindeki parlamenter tartışmalarda sönümlenmesi değildir.¹⁴ Asıl sebep, Paris Komünü'nün yirmi yıl kadar sonra aşağı yukarı aynı senaryoyu tekrar oynamış – ve yine kaybetmiş– olmasına rağmen önemli ve geri dönüşsüz bir değişiklik meydana gelmiş olmasıdır.¹⁵ Sosyal sorunun radikal çözümü, bir anlamda

12 K. Marx, *La lutte des classes en France*, a.g.e.

13 L. Blanc, *Histoire de la révolution de 1848*, Paris, 1849, c. I, s. 129.

14 Çalışma hakkını anayasanın giriş bölümüne dahil etmek için Félix Pyat'ın önerdiği yasa değişikliği, 22 Kasım 1848'de 86'ya karşı 638 oyla reddedildi: Geçici hükümet tarafından Mart ayında prensip olarak kabulünden bu yana kat edilen yol çok büyüktür. A. Thiers ile Tocqueville'in en ateşli muhalifler arasında yer aldığı ve 1848 sonbaharında parlamentoda cereyan eden çok yoğun tartışma hakkında bkz. J. Garnier, *Le droit au travail à l'Assemblée nationale. Recueil complet de tous les discours prononcés dans cette mémorable discussion*, Paris, 1848.

15 Paris Komünü dramının Jacques Donzelot'nun sözünü ettiği 1848'in "başlangıç travması"nın depreştirdiği söylenebilir. Haziran 1848 isyanının bastırılması gibi, Komün'ün bastırılması da mülk sahiplerini tamamen rahatlatmaz ve sosyal sorunun ciddiyetini ortaya koyar. 1871 Noelinin arifesinde, yine Armand de Melun'un başkanlığındaki Hayır İktisadi Cemiyeti, Paris duvarlarına "İyi Niyetli İnsanlara Çağrı" başlıklı bir bildiri astırır: "Günümüzde sosyal sorun artık bir tartışma konusu değildir. Bizim karşımıza bir tehdit olarak, daimi bir tehlike olarak çıkmaktadır. [...] Tutkuları ve gururlarıyla övülen bu çocukların (çünkü halk başıboş ve bencil bir ço-

yasadışılığa itilmiştir. O ancak devrimci partilerin isyan yoluyla teşvik etmeye çalışacakları gibi, cumhuriyet düzeninin tamamen yıkılmasıyla gerçekleşebilir. Genel oy hakkının teşvik ettiği politik demokrasi biçiminin üzerine, çalışma hakkını sağlayan sosyal bir demokrasiyi doğrudan doğruya aşılama umudu artık zaman aşımına uğramış gözükmektedir.¹⁶

Fakat galipler için de 1848'den sonraki olaylar artık asla önceki gibi olmayacaktır. "Fransız halkı adına" 4 Kasım 1848'de oylanan cumhuriyet anayasası, 8. maddesinde, 25 Şubat tarihli kararnameyle zıtlık içinde, çalışma hakkına "ılımlı" bir yaklaşım sergiler:

Cumhuriyet, yurttaşın kişiliğini, ailesini, dinini, mülkiyetini, işini korumak ve bütün insanlar için zorunlu olan eğitimi her bir kişinin erişebileceği şekilde yapılandırmak zorundadır: Kardeşçe bir yardımlaşma anlayışıyla, ya imkânlar ölçüsünde iş sağlayarak ya da ailesi olmayan ama çalışabilecek durumda olmayanlara yardımda bulunarak, muhtaç yurttaşların yaşamını teminat altına almalıdır.¹⁷

Bunlar aşağı yukarı harfiyen ele alındığında, Dilencilğin Kökünü Kazıma Komitesi'nin savunduğu ve 1793 anayasasına kayıtlı önlemlerdir. Çalışabilir olmak ya da olmamak şeklindeki yüzlerce yıllık bu ünlü ikiliğe, sosyal alanı bölmek için yeniden başvurulur. Eski "engellilikbilimi" kapsamında olanlar açısından yardım hakkı en kısıtlı biçimde bile olsa –"ailesi olmayanlara"– yeniden gündeme getirilir –"Cumhuriyet... [bunları] teminat altına almalıdır." İşsiz işçilerin bir bölümünü de kapsayan eli ayağı tutan muhtaçlar kategorisi karşısında Dilencilik Komitesi'nin ve Konvansiyon'un muğlak tavrı varlığını sürdürür: "imkânlar ölçüsünde iş sağlayarak." Bu imkânların "ölçüsünü" ya da "sınırını" belirleyecek kişiler, "kardeşçe yardımlaşmanın" en uç yorumunu, yani çalışma hakkını reddedenler değilse kim olacaktır? İş örgütlen-

kultur), bu işçilerin, vatani ve dünyayı yıkmasına izin mi vereceğiz?" (akt. R. H. Guerrand, *Les origines du logement social en France*, Éditions ouvrières, Paris, 1967, s. 217).

- 16 Elbette isyan, 1848 öncesi cumhuriyetçilerin bir pratiğiydi. Gizli cemiyetlerin varlığı ya da ezeli asi Blanqui'nin yaşamı bunun kanıtıdır. Fakat tutucu rejimlerin bogduğu cumhuriyet idealinin zaferi için isyan, bir yıkıcılıktı. Babeuf'un Eşitler Komplosu gibi devrimci dönemin kimi olayları bir yana bırakılırsa, Jacques Donzelot'nun belirttiği gibi, 1848'den sonra cumhuriyet solcu düşmanlar edinmeye başlar ve burjuvazinin sömürüsüyle özdeşleştirilen cumhuriyet rejiminin hem teorik, hem pratik eleştirisi gelişir. Demokrasinin zaferini sağlamak yerine tutucu bir meclise halkın meşru desteğini sağlayan genel oy hakkının bu sınırlarıyla karşılaşmak kararlı cumhuriyetçiler için bile acı bir deneyim olmuştur. "Tüm cumhuriyetçi parti içinde" 1848'de cereyan eden tartışmaları özetleyen Eugène Spuller "Cumhuriyet, genel oy hakkının üstündedir" diye belirtir (*Histoire parlementaire de la Seconde République*, Paris, 1891). Aynı bağlamda, Paris Sosyal-Demokrat Komitesi, Şubat 1849'da programına şunu yazar: "Cumhuriyet çoğunluk haklarının üzerindedir" (akt. P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen*, a.g.e., s. 301).

- 17 Akt. M. Agulhon, *Les Quarante-Huitards*, a.g.e., s. 229.

mesindeki değişim yasaklandığından, bu alana kamu müdahalesi de geçer-sizleşmiş gözükmetedir.

Tarih tekerrür mü ediyor, ya da daha kötüsü, kekeliyor mu? Tam olarak değil. Bir yandan, yarım yüzyılı aşkın bir sürenin ardından yardım hakkı-nı yeniden ileri süren II. Cumhuriyet, Direktuvar'dan bu yana "yasal hayır işleri"ni mahkûm etmek için bir araya gelmiş bütün egemen yönelimlerin yetersizliğini kabul eder. Örneğin Kurucu Meclis yardımın koordinasyonuy-la ilgili büyük bir yasa hazırlar, fakat oylamadan önce Meclis feshedilir (buna karşılık, Paris Kamu Yardımı Reformu gerçekleştirilir). Mayıs 1849'dan iti-baren Kurucu Meclis'in yerine geçen, daha tutucu ve dinsel etkileri daha faz-la üzerinde taşıyan Yasama Meclisi bir yardım komisyonu kurar ve Armand de Melun başkanlığa, Thiers ise raportörlüğe getirilir: Cesur bir kamusal yar-dım sistemi geliştirme riski pek azdır.¹⁸ Keza, karşılıklı yardımlaşmaya resmî bir statü verme ve emeklilerle ilgili ulusal bir sandık kurma yönündeki ka-rarsızlıklar, sosyal ekonominin tercihe bağlı katılım ilkesine sadık liberalle-rin ve gelenekselcilerin muhalefetiyle karşılaşır.¹⁹

2 Aralık 1851 tarihli hükümet darbesi bu çekingen teşebbüslere son verir. Muhafazakârların ve "ertesı gün cumhuriyetçileri"nin²⁰ Louis-Napoléon Bonaparte etrafında kitlesel olarak birleşmeleri, kuşkusuz düzeni ve top-lumsal barışı sağlam temeller üzerinde sürdürmek konusunda bir diktatö-rün daha uygun olacağını düşünmelerinden kaynaklanır. Zaman içerisinde, Haziran olaylarını takiben mülk sahiplerinin büyük korkusu bir kez ya-tıştığında, II. Cumhuriyet'in Kasım 1848 anayasasının giriş bölümünde ya-zılı ılımlı sosyal programı sergileyecek olması da ihtimal dahilinde görül-mektedir. Fakat tarihi yeniden yazacak değiliz. Kesin gözükən şey, demok-ratik bir rejimde sosyal sorunun ele alınışı üzerine kamusal tartışmayı İkinci İmparatorluğun kesintiye uğrattığıdır.²¹ Yeniden inşa edilen cumhuriyet,

18 Bkz. L.-F. Dreyfus, *L'assistance sous la Seconde République, a.g.e.* Yasama Meclisi, kayıp çocuk-lar hakkında, mahkûmların himayesi, hastane ve bakım yurtlarının statüsü, çıracılık vb. hak-kında bazı yasaları oyladı, fakat Louis-Napoléon Bonaparte'in hükümet darbesi nedeniyle yar-dım programı hakkında bütünlüklü bir tartışma asla yapılamayacaktı.

19 Bkz. 5. Bölüm.

20 Cumhuriyet geleneğinde kök salmış olan "önceki gün cumhuriyetçileri"nin karşıtı olan bu de-yim, Şubat Devrimi sırasında cumhuriyet idealine katılmış, ama cumhuriyetçi inançları genel-likle belirsiz olanları ifade eder.

21 Bu, durumun İkinci İmparatorluk döneminde dönüşmediği anlamına gelmez. Bkz. özellikle yardım cemiyetlerinin gelişimi, I. Enternasyonal'in kuruluşuyla birlikte işçi hareketinin yapı-lanması ve radikalleşmesi. İşçilerin "birleşmesine" izin veren 1864 tarihli yasa, grevleri yasal-laştıran, patron himayeciliğinin kişiselleşmiş ilişkileri karşısında işçi kolektifi gerçekliğinin bilincine varılmasında belirleyici bir önem taşımaktadır. Yine teorik düzlemde, liberalizmin devlete oynattığı rolü sorgulayan bir düşünme sürecine girilir; özellikle de M. C. Dupon-White'in öncü eseri *L'individu et l'État* (Paris, 1857) bu süreçte rol oynar. Dupont-White çağ-daş emekçinin içinde bulunduğu çelişkiyi tarif eder: "Sanayi açısından, bir makinenin uzantı-

1880'li yıllara doğru sağlamlaşmaya başladığında tartışma yeniden alevlenecektir. Sosyal sorun konusundaki bu girişimler, sağcılar arasında hâlâ güçlü muhalafetle karşılaşmaktadır ama aynı zamanda işçi hareketinin yükselişi ve radikalleşmesi karşısında da tehdit altındadır. Sosyal durum, bundan böyle açıkça politik bir sorun olarak ortaya çıkar ve devlet bundan kaçınmaya devam edemez.

Bu tartışmanın merkezi, devletin sosyal soruna nasıl dahil olabileceği etrafında dönüp durmaktadır. II. Cumhuriyet'in bu konuda bu denli çekingen kalmasının nedeni sadece tutuculuk değildir. Keza, sosyal sorunun politik bir sorun olduğunu anlamış olmak da hata değildir: Haziran 1848 bunun aşikâr ve trajik bir kanıtı olmuştur. Fakat bu sorunlara dair bir devlet müdahalesinin nasıl *araçsallaştırılabileceği* meselesi oldukça muğlak kalmıştır. Mevcut iki seçenek arasında üçüncü bir yol yaratmak gerekmektedir; ancak bu üçüncü yol, biri için yetersiz, diğeri içinse kabul edilemezdir: Liberalizm ile aydın tutucuların ittifakı, sosyal müdahale ile ahlâki aktivizmi iç içe sokar; "sosyal" seçenek, Haziran 1848'in ve Komün'ün yenilgisine rağmen, işçi sınıfının kalbini kazanmaya devam eder, fakat bunun tek yolu politik rejimin tümüyle değişmesini gerektirdiğinden, çoğunluğun onayını alamaz.

Aslında sorun ikilidir. Sorun devlet açısından ortaya konulduğunda, (önemli şahsiyetlerin amentüsü olan) kamu müdahalesinin kısmen yasaklanması ile emekçi sınıfların özgürleşmesini sağlamak için devlete el koyma tehlikesi arasında bir formülün nasıl bulunacağı belli değildir.²² Fakat "kollektivite sorunu" diye adlandırdığım tarafta da sosyal bir politikayı düzenleyebilecek dayanak noktası eksiktir. Bir yandan, himayecilik stratejileri kollektif bağı ahlâki bağa indirgeme eğilimindedir; diğer yandan, devrimci sosyalizmin temsil ettiği "kollektivizm" riski vardır, bireyselliklerin ortadan kaldırılması ve özel mülkiyetin kollektifleştirilmesi riskidir bu.

Sosyal sorunun III. Cumhuriyet'e borçlu olduğumuz çözüm formülü, yeni bir devlet müdahalesi anlayışı ile kollektifin gerçekliğinin yeni versiyonunu –ya da tersi– birleştirerek sorunun *bu iki veçhesini* eklemlmeyi başarmasına bağlıydı. Léon Bourgeois: "Tecrit edilmiş insan şeklindeki soyut ve *a priori* mefhumun ortadan kaldırılması ve doğal dayanışma yasalarının kabul edilmesi, en az onun kadar soyut ve *a priori* olan, ayrı haklara sahip bir özne gi-

şı, genel oy açısından egemen... Bu antagonizmaların yargıcı devlettir" (s. 57). "İlerleme treninin, keza ilerlemenin kendisinin devlete geçmişte sahip olmadığı bir müdahaleci rol verdiği açıktır" (s. 62).

22 Louis Blanc'ın devlet anlayışı şöyledir: "Biz güçlü bir yönetim istiyoruz; çünkü içinde sürünmeye devam ettiğimiz eşitsizlik rejiminde, zayıflar kendilerini koruyacak toplumsal bir güce ihtiyaç duyarlar. Sanayiye müdahale eden bir yönetim istiyoruz; çünkü sadece zenginlere ödünç para verilen yerde, yoksullara ödünç para veren sosyal bir bankacı gerekir" (*L'organisation du travail*, a.g.e., s. 20).

bi ya da insanın tâbi kılınacağı yüksek bir güç gibi insanın karşıtı ve yalıtılmış bir devlet mefhumunu da ortadan kaldırır.”²³

“Dayanışma yasalarının kabulü”, esasen, bütünle ilişkileri içinde tarafların karşılıklı bağımlılıklarının bilincine varılmasıdır; ki bu, canlılar için doğal ve insanlık için toplumsal bir yasadır: “İnsanlar, her varlık ve beden gibi, mekânın ve zamanın her noktasında, kendi aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkileri içine yerleştirilmiş ve bu ilişkiler içinde tutulmuştur.”²⁴ III. Cumhuriyeti kurmuş olan bu “ilerlemeci cumhuriyetçiler”in kilit kişisi Léon Bourgeois, doğmakta olan sosyolojinin ve özellikle de liberal antropolojinin temel postulatını, önceki bölümde “yöntemsel bireycilik” diye adlandırdığım şeyi, yani toplumsal olgularda sadece bireysel inisiyatifleri görme eğilimini çürüten Durkheim sosyolojisinin kazanımlarını devreye sokar. Durkheim’la birlikte, “sosyolojik bir toplum anlayışı” olarak adlandırılacak yaklaşım kendini dayatır ki; bu bir totoloji değildir; bireyci bir toplum teorisi geliştiren liberalizm bunu tersinden göstermektedir. Kolektif’in *sui generis* bir biçimde oluşumu, Saint-Simon ile Auguste Comte’un eserlerinde geliştirilmiş ve Durkheim’da sistematikleştirilmiştir: Buna göre geniş nesnel düzenlemeler söz konusudur, global süreçler bireysel inisiyatiflere baskın çıkar, toplumsal olgular “şeyler gibi” var olurlar. Böylece, toplumsal insan ancak kolektiflere dahil olarak varlık bulur; Durkheim’a göre bu kolektiviteler, tutarlılıklarını, son tahlilde, toplumsal işbölümünde işgal ettikleri yerden alırlar.²⁵

Sosyal sorunun yeniden formülasyonunda Durkheim’ın önemi büyük-tür: Sanayi toplumunun toplumsal öznelar arasında özgöl anlamda yeni ilişkiler tarzlari oluşturdugunu anlar; bu tarz, birincil toplumsallıktaki “yakın-ların himayesi” üzerinde temellenemez –o bunu “mekanik” dayanışma diye adlandırır. Bundan böyle, toplumsal bağ sorununu kitlesel bir mensubiyet yitimi tehdidi altındaki modern toplumda yepyeni bir şekilde ele almak gerekir. “Organik” dayanışma, sanayi toplumunda öne çıkması gereken yeni varoluş rejimini başlatır.²⁶ İşbölümü görevlerin gitgide uzmanlaşmış bir biçimde birbirini tamamlamasını gerektirdiğinden, modern toplumun eşit-

23 L. Bourgeois, *Solidarité*, Paris, 1896, s. 87.

24 A.g.e., s. 50.

25 E. Durkheim, *De la division du travail social*, 1. baskı, Paris, 1895.

26 Dönemin söz dağarcığının Durkheim’a kötü bir oyun oynamış olması ve onun sezgisinin derinliğini anlamamızı güçleştirmesi mümkündür. Durkheim bu yeni karşılıklı toplumsal bağımlılık anlayışını “organik” sıfatıyla niteler. Bu kelime doğalcı bir yanarlama sahipken, Gérard Noiriel’in belirttiği gibi, Durkheim kök salma, yerel, topraksal, etnik ya da soyağacına dayalı toplumsallıklara dahil olma gibi temaların radikal bir eleştirisini önerir (*Le creuset français*, Le Seuil, Paris, 1988, s. 33). “Organik” dayanışma, tersine, birincil toplumsallığın harabeleri üzerinde inşa edilmiş ya da inşa edilmesi gereken bir toplumsallıktır. Aynı şekilde, Durkheim’ın “korporasyonlar” a yönelik ilgisi, geçmişe dönük bir özlemin ifadesi değil, modern sanayi örgütlenmesinin taşıdığı mensubiyet yitimi risklerinin bilincine varılmasıdır.

siz ve birbirine bağımlı toplumsal koşullar kümesi oluşturduğu fikrinin nesnel bir temeli vardır.

Bu önerme liberalizme karşıdır: Toplumsal bağın temeli aslında sözleşmeye dayalı mübadele değildir, “sözleşmedeki her şey sözleşmeli değildir”. Sözleşme, toplumsal işbölümünde işgal edilen konuma bağlı olan dengelelere dayanır. Fakat bu argüman kolektivizme karşı da geçerlidir. Kolektif, bireye karşı çıkmaz. Toplumsal yapıda ayırıcı ve tamamlayıcı konumlar işgal eden *birden fazla* kolektivite vardır. Toplumun zenginliğini, kitleyi oluşturan “mekanik” basit yanyanalıklara karşıt olarak toplumun “organik” niteliğini bu farklılık meydana getirir. İşbölümünün gelişimi toplumsal parçalanma risklerini arttırdıkça, farklılıkların ve karşılıklı bağımlılıkların bu karmaşık oyunu da daha titizlikle korunmak durumundadır. Bir toplumun çimentosu olan dayanışma oluşur ve varlığını korur; toplum karmaşılaştıkça bu dayanışma da artar. Dolayısıyla, modern bir toplumun yaratabileceği, ama aynı zamanda elinden de kaçırabileceği kırılgan mucizeyi, yani “farklılık içindeki bu birliği” sürdürmeyi ve güçlendirmeyi hedef olarak önüne koyan bir pratik ya da bir politika uygulamaya konmalıdır.

Bu toplum anlayışı, farklı kolektiflerin çıkarları karşısında devlete düzenleyici bir rol verir: “Devlet, sosyal düşüncenin organıdır.”²⁷ Kuşkusuz ki, bizzat Durkheim’da bu rolün analizi az çok biçimsel kalmıştır; çünkü özel çıkarlar karşısında hakem konumuna yerleşmiş olan devlet aygıtı temsilcilerinin tarafsızlığını ortaya koymaya çabalar.²⁸ Bulunduğu politik mevkiden yararlanarak bu teoriyi pratiğe dönüştüren kişi, Léon Bourgeois’dır. Bir toplum, üyelerinin karşılıklı olarak birbirlerine sunduğu hizmetlerin bütünüdür. Dolayısıyla herkes herkese karşı borçludur ve bir birey, dünyaya geldiğinde toplumsal zenginliklerin bakiyesinden kendi payına düşeni ödünç alır. Kolektivite karşısındaki yükümlülükler, toplum içindeki her bir kişinin bu borçlu konumunun ifadesinden başka bir şey değildir. Zorunlu ke-sintiler, mal ve hizmetlerin yeniden dağıtımı bireyin özgürlüğüne zarar vermez. Bunlar ondan hak olarak talep edilebilecek geri ödemeleri oluşturur ki bu adalettir. Bunları kim talep edebilir ve hatta zorunlu kılabilir? Devlet. “Devlet, kolektif çıkarların yöneticisidir,” demişti Dupont-White.²⁹ Fakat Dupont-White bu rolü nasıl araçsallaştıracağını bilmiyordu, çünkü eleştir-diği liberalizmin hâlâ kurbanı olduğundan, birey-devlet karşıtlığı içinde sıkışıp kalıyordu ve bu nedenle kolektifliği toplumsal öznenin dışında görü-

27 E. Durkheim, *Leçons de sociologie*, Paris, PUF, 1950, s. 95.

28 Bkz. P. Birnbaum, “La conception durkheimienne de l’État: l’apolitisme des fonctionnaires”, *Revue française de sociologie*, c. XVIII, no. 2, Nisan-Haziran 1976. Daha genel olarak, Durkheim’in eserinde politikanın yeri hakkında bkz. B. Lacroix, *Durkheim et la politique*, Presses universitaires, Montréal, 1981.

29 C. Dupont-White, *L’individu et l’État*, a.g.e., s. 345.

yordu. Léon Bourgeois'ya göre, kolektif çıkarların yöneticisi olan devlet, aynı zamanda bireylerin basitçe topluma mensup olmaları nedeniyle yaptıkları "kısmi-sözleşme"lerin de teminatıdır.³⁰ Devlet, bizzat toplumsal öznelerin taraf oldukları sözleşmelerdeki borçların icracısından başka bir şey değildir. Dolayısıyla devlet, bireyin çıkarlarına karışmadan "alacaklı olanlara alacaklarını verebilir ve borçlu olanlara borçlarını ödeyebilir."³¹

Devletin bu konumlanması, sosyal adalet politikası türünde bir politikayı somut olarak temellendirir: "Toplumsal hedefi mutluluk değildir, olamaz. Koşulların eşitliği de değildir... Bütün hemcinslerimize borçlu olduğumuz şey adalettir."³² Gerçekten de mutluluk hem fazlasıyla muğlak, hem de fazlasıyla genel bir mefhum olduğundan, "mutluluk politikası" yaşamın kamusal ve özel bütün sektörlerine müdahale etmek zorunda kalır ve totalitarizm halinde yozlaşır. Koşulların eşitliği ise, karşılıklı bağımlılık içindeki farklılaşma temelinde kurulan, başka bir deyişle tamamlayıcılık içindeki eşitsizlik üzerinde temellenen karmaşık bir toplumdaki toplumsal bağın doğasını yok edecektir. Buna karşılık, "sosyal hizmetlerin mübadelesindeki bu adaletin iki önkoşulunu açıkça görüyoruz: Toplum, sosyal malları bütün üyelerine açmalı ve herkes bunlara erişebilir olmalıdır; ve toplum, ortaklaşa bir çayla önlenebilecek risklere karşı güvence sağlamalıdır."³³

Dolayısıyla, demokratik bir toplum gayet meşru bir şekilde eşitsiz bir toplum olabilmektedir; fakat bunun koşulu —der Léon Bourgeois—, hali vakti olmayanların bir vesayet ilişkisi içine alınmış bağımlı kişiler değil, ortak bir faaliyette sıkı sıkıya işbirliği eden "hemcinsler"³⁴ olmasıdır. Dahası: Demokratik bir toplum, koşulların eşitliğini gerçekleştiremez; çünkü bunu gerçekleştirmek, "organik" farklılığı yok etmek, benzer öğelerin mekanik bir şekilde basitçe yan yana konulmasından ibaret bir kolektif anlayışına doğru gerilemek olacaktır. Fakat devlet, bu eşitsizliklere rağmen, herkese, bulunduğu yerde adalet sağlanması için müdahale edebilir ve etmelidir.

III. Cumhuriyet'le birlikte güçlenen bu yeni ilkeler, liberalizmin öne çıkardığı birey egemenliği anlayışını ve toplumu yeni temeller üzerinde yeniden inşa edebilen dışsal bir merci olarak düşünülen devlet egemenliği dü-

30 Bireyciliği bilinçsizlikten ya da bencillikten ibaret olan liberal insana karşıt olarak, yurttaş herkese karşı borcunu kabul eder; bu durumda, herkesin toplum üyesi olarak birbiriyle yaptığı "kısmi-sözleşme", "geriye dönük olarak işletilen sözleşmeden başka bir şey değildir" (*Solidarité*, a.g.e., s. 133).

31 A.g.e., s. 94.

32 L. Bourgeois, *Deux Discours de M. Léon Bourgeois*, Fédération nationale de la mutualité française, Paris, 1903, s. 23 (Fransa Karşılıklı Yardımlaşma Cemiyeti'nin kuruluşu için 28 Eylül 1902 tarihinde Saint-Étienne'de yapılan konuşma).

33 A.g.e., s. 22.

34 "Toplum hemcinsler arasında, yani onları birbirinden ayıran gerçek eşitsizliklerin altında yok edilemez bir ilk kimliğe/özdeşliğe sahip varlıklar arasında kurulmuştur" (*Solidarité*, a.g.e., s. 51).

sünçesini aşmayı sağlayacaktır. Fakat bu devletin faaliyetlerini ortaya koymadan önce, adlandırma meselesine bakalım. Bu soru sadece söz dağarcığıyla ilgili değildir. Burada herkes modern “refah devleti”nin çekirdeğini görür. Bence bu adlandırmadan en azından üç nedenden dolayı uzak durulmalıdır.

Öncelikle, bu tabir, iyilik yapan bir devlet ile bu iyiliklerden yararlananlar arasında, devletin bağışlarının pasif alıcıları arasında karşılıklı bir ilişki öngörür.* Bu lütuftan yararlananların bağımlılaşmasını, sorumluluklardan uzaklaşmasını ve sonuçta güçsüzlüğünü teşhir ederek devlet müdahalesini hor gören herkesin tekrarlayıp durduğu nakarat buradan kaynaklanır. Sosyal devletin rolüne dair bu yorum, çıkarları çatışan gruplar arasında devletin işgal ettiği üçüncü merci konumunu açıklamaz. Yine de, bu devletin eylem tarzlarındaki özgüllüğü oluşturan budur: Pasifize ettiği ya da sorumsuzlaştırdığı kadar antagonizmayı ve çatışmayı da doğurur.

İkinci olarak, “refah devleti” daha başından itibaren, bu sözde bağımlılığı teşhir etmek için kamu müdahalesine karşı çıkanların uydurduğu polemik bir ifadedir. Bu eleştiri, politika sahnesinin her iki cephesinde görülür. Hata payı bir yana, devletin himayeci rolünün küçümseyici terimlerle bu ilk zikredilişlerinden biri *L’Atelier*’de çıkar. Aralık 1849’da, işçi gazetesinin başyazarı Corbon, “Sömürülenlerin çoğu Tanrı lütfunun hükümet biçimini almasını ve kendisi hiç çaba göstermeden onu balçıktan çıkarmasını bekliyor,” diye üzülür.³⁵ *L’Atelier* gazetesi 31 Temmuz 1850 tarihli son sayısında, kapanmadan önce yayımladığı bu politik vasiyette, işçileri “kendi güçlerine daha fazla güvenmeye, devlet denen bu yanıltıcı Tanrı lütfundansa kendilerine inanmaya” çağırır.³⁶ Eleştirinin asıl hedefi, “burjuva” devletin gerçekleştirdikleri değil –haklı olarak, çünkü o dönemde bu alanda pek bir şey gerçekleşmemiştir–, işçilerin durumunu dönüştürmek için sırtını devlete dayayan sosyalist yönetimler ve muhtemelen, adı anılmasa da, Louis Blanc’tır. “Refah devleti” eleştirisi, burada işçilerin özerkliğinin savunulması biçiminde karşımıza çıkar.

Benzer bir eleştiri, yine aynı dönemde, gönüllü inisiyatifler biçiminde kalan, ılımlı bir reformist tutum arayışındaki çevrelerde de görülür. Özgür dernekler, yardım cemiyetleri gayet iyidir; fakat devletin her türlü etkisinden azade olmaları koşuluyla. Örneğin, Émile Laurent’ın doktrini, gönüllü himaye yoluyla himayeciliğin aşılması yönünde utangaç bir teşebbüs olarak kalmıştır,³⁷ ancak “devletin yetki ve görevlerinin aşırı biçim-

(*) Türkçeye *refah devleti* biçiminde aktarılan “État providence” tabirini kullanan yazar, *providence* sözcüğünün “Tanrı, koruyucu, himaye eden, gözetken, lütuflar vb.” anlamlarına atıfta bulunmaktadır – yay.haz.n.

35 Akt. A. Cuvillier, *Un journal ouvrier, “L’Atelier”, a.g.e., s. 222.*

36 A.g.e., s. 42.

37 Utangaç buna uygun düşen kelimedir, çünkü “himayecilik karşısında duyulan tiksinti, çağımızın en yenilmez akımlarından biridir” dedikten sonra, Émile Laurent karşılıklı yardımlaşma

de arttırılarak bir tür Tanrı lütfu haline getirilmesi" eğilimini Fransa'ya özgü "ulusal bir özellik" olarak gösterir.³⁸ Aynı çizgiden gelen Émile Ollivier, 27 Nisan 1864'te işçi derneklerini savunan bir meclis konuşmasında, "refah devleti"nin köklerini, bütün aracı kurumları ortadan kaldırarak mutlak erk sahibi devlet karşısında sadece atomize bireyler bırakan Fransız Devrimi'ne kadar götürür: "Aşırı merkezleşmenin, sosyal hakların ölçsüz biçimde yaygınlaşmasının, sosyalist reformcuların abartılarının kaynağı buydu; Babeuf davası, refah devleti anlayışı, her biçimiyle devrimci despotizm buradan kaynaklandı. Bireysel inisiyatif karşılığında önyargımızın kökenini de burada bulabiliriz."³⁹

"Sosyal hakların ölçsüz biçimde yaygınlaşması": İnsana hayal gibi geliyor! Refah devletinin mutlak erkine bu ürkütücü referanslar, gerçekte bu devlet tarzının aslında var olmadığı bir dönemde ortaya çıkar –refah devleti tabirinden kaçınmamızın üçüncü nedeni de budur. Refah devleti tabiri aslında devlet müdahalesi karşıtlarının ortaya attığı ideolojik bir inşadır: Bunlar, belki de devletin doğrudan idari ve politik planlarına yönelik itirazlarını, onun sözde sosyal rolüne yöneltmiş olurlar. Eski Rejim'den bu yana bu alanlarda devletin ölçsüz rolü hakkındaki söylem, dönemin politik düşüncesinin değişmez bir unsurudur: Öyle ki Tocqueville ve Marx kadar birbirine zıt eleştiriler, bu olguya eşit derecede vurgu yaparlar.⁴⁰ Oysa devletin idari ve politik rolü hakkında bu eleştirilerin geçerliliği kabul edilse bile,⁴¹ devletin sosyal rolü o dönemde yine de ikinci plandadır. İkinci İmparatorluk döneminde sosyal harcamalara ayrılan ulusal gelir payı %0,3 olarak tah-

derneklerinin ahlâklılaştırıcı erdemlerini şöyle över: "Himayecilik dediğimiz şeyin mutlak olarak ortadan kaldırılması değil, kökten dönüşümü" (*Le paupérisme et les associations de prévoyance*, a.g.e., s. 92).

38 A.g.e., c. I, s. 64.

39 E. Ollivier, *Le moniteur universel*, 15 Mayıs 1864, s. 688, akt. A. Cotterau "Providence ou prévoyance? Les prises en charge du malheur et la santé des ouvriers au XIXe siècle britannique et français", *Prévenir*, no. XIX, 2. Üçaylık, 1989, s. 25.

40 Fransa'da devlet merkezleşmesinin eşitleyici etkilerinin ve erken ortaya çıkışının ifşa edilmesi, bilindiği üzere Tocqueville'in *L'Ancien Régime et la Révolution*'unun yönlendirici temalarından biridir. Fakat Marx, devlet iktidarını "ücretli memurlara dönüşmüş saygın feodaller" de dayandırarak onu yankılar. "Bütün politik devrimler bu makineyi parçalamadan dönüştürdüler" (*Le 18 Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte*, Fransızca tercüme, Éditions sociales, Paris, 1984).

41 Yine de bunu en azından ayırınılandırmak gerekir. Örneğin "mutlak monarşi"nin en yeni tarihsel analizlerinde, kralın kabinesinin ve idari memurların 17. yüzyıl toplumu üzerindeki hegemonik rolü üzerinde durulmaktadır. Keza İkinci İmparatorluk döneminde devlete atfedilen mutlak erki de yeniden ele almak gerekir. Devletin politik vasılgının kendini güçlü biçimde hissettirdiği doğrudur (bkz. valilerin, idari mercilerin uyguladığı gözetim rolü vb.) ve devlet aygıtının gösterişinin daha göz kamaştırıcı bir hal aldığı da doğrudur. Fakat devletin rolünde nicel artış yoktur: Devlet harcamalarının ulusun "fiziksel ürünü"ne oranı (tarım ve sanayi ürünlerinin değeri bir araya geldiğinde) 1815-1874 arasında pratikte değişmeden %13 civarında kalmıştır (bkz. Alain Plessis, *De la fête impériale au mur des fédérés*, Le Seuil, Paris, 1973, s. 89 ve devamı).

min edilebilir.⁴² Dolayısıyla burada şaşkınlığa yol açması gereken şey, devletin “himayeci” bir rol üstlenmemiş olması ya da bunun çok geç ortaya çıkmasıdır. Özellikle Fransa’da bu böyledir. 20. yüzyılın başından beri devletin üstlendiği sosyal koruma önlemleri, Fransa’da sadece Büyük Britanya ve Almanya’dan değil, İskandinav ülkeleri, Avusturya, Hollanda ve hatta Romanya’dan da son derece düşük düzeyde kalır.⁴³

Bütün bu nedenlerle “refah devleti” deyimini aydınlatıcı olmaktan ziyade işleri bulanıklaştırır. Devletin sosyal alandaki bazı faaliyetlerini –ki bunları analiz etmek gerekmektedir– ve bunların kötü olabilecek etkilerini şaibe-li kılar. Dolayısıyla, bunun yerine, temelde tarafsız olan ve sergilediği müdahaleler bütününe bakarak içeriğini ortaya koymaya çabalayacağımız “sosyal devlet” ifadesini sistematik olarak kullanmayı tercih edeceğiz. Aslında, bir yanlış anlamadan ya da niyet çarpıtmasından çekinilmese, “nasyonal-sosyal devlet” deyimini daha uygun olurdu.⁴⁴ Sosyal devletin oluşum tarzı ve uygulanma çerçevesi, esasen, temelde ulus-devlettir. Dolayısıyla sadece ülkeler arasındaki kültürel ve politik gelenek farklılıklarına bağlı olarak ayrı ayrı ulusal sosyal politikalar ortaya çıkmakla kalmaz.⁴⁵ Sosyal devlet politikaları, daha temelde, devletlerin “uluslar birliği”ndeki yerlerini koruma gerekliliğiyle yönetilen dış politikalarından farklı ve bunu tamamlayacak biçimde, ülkelerin iç uyumlarını sağlamak için ulusal kaynaklarının bir kısmının seferber edilmesi olarak yorumlanabilir.⁴⁶ Buna geri dönmek gerekecektir, fakat sosyal devletin bir ulus-devlet gerçekliği içinde yer alması, çetrefil sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin eğer sosyal politikalar tarihsel olarak her zaman ulus-devletlerden kaynaklanmışsa, günümüzün “sosyal Avrupa”sı konusunda ne söyleyebiliriz?⁴⁷ Ve sosyal güvenceler konusunda güncel durumun ciddiyeti, ekonominin ve emek piyasasının küreselleşmesi karşısında ulus-devletlerin aşılması ile ilgili bir mesele değil midir? Fakat günümüzde karşılaştığımız güçlükler ne olursa olsun, ulus-devletin iç politikalarının “himayeci” bir işlevle alakasının olmadığı açıktır.

42 Bkz. P. Rosanvallon, *L’État en France*, Éditions du Seuil, Paris, 1990, s. 165.

43 Bkz. H. Hatzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, A. Colin, Paris, 1971, s. 34.

44 Étienne Balibar bunu kullanır, bkz. “Inégalités, fractionnement social, exclusion”, bkz. J. Affichard, J.-B. de Foucault, *Justice sociale et inégalités*, Éditions Esprit, Paris, 1992, s. 154.

45 Ulus-devletler arasındaki dengesizliklerin maksimalist bir versiyonu için bkz. “yeni-kurumsalcı” denen okulun çalışmaları ve özellikle P. B. Evans, D. Rueschmeyer, Theda Stockpol, *Bringing the State Back in*, a.g.e.

46 Bkz. F. Fourquet, N. Murard, *Valeurs des services collectifs sociaux*, Terka, Bayonne, 1992.

47 Bkz. A. de Swaan, “Les chances d’un système social transnational”, *Revue française des affaires sociales*, 1990, 3.

Bu durumda, sosyal koruma sistemini oluşturan şey nedir? 19. yüzyıl sonundan 1930'lu yıllara kadar Fransa'da sergilenen iptidai sosyal devlet biçiminin özü neydi? Henri Hatzfeld, cumhuriyet devletinin yardım hakkını ve ilk sosyal sigorta önlemleri dizisini geliştirmesini sağlamış olan parlamento tartışmalarını tümüyle kavramıştır.⁴⁸ Öncelikle, "liberal itirazlar"ın varlık sürdürme gücü, inadı karşımıza çıkar. İlk proje tasarısının hazırlanmasından (1880) iş kazaları üzerine yasanın onaylanmasına kadar (1898) on sekiz yıllık bir süre geçer; işçi ve köylülerin emeklilikleriyle ilgili pek de etkili olmayacak yasaların hazırlanması için yirmi yıl beklemek gerekecektir.⁴⁹ O tarihte (1910) Fransızların ezeli rakibi olan Almanlar, hastalık, kaza ve yaşlılık risklerine karşı emekçilerin çoğunluğunu kapsayan bir sigorta sistemine halihazırda çeyrek yüzyıldır sahiptirler. İngilizlerin sahip olduğu işsizlik sigortasının Fransa'da kabul görmesi için ise 1958 yılı bekleneciktir. Dolayısıyla bir "Fransız modeli"yle övünmenin hiçbir gerekçesi yoktur. Buna karşılık, bu düzenlemelerin ağır gelişimini hatırlamak, sosyal devletin karşı karşıya kaldığı engelleri değerlendirmek açısından son derece eğitici: Bir politik egemenlik ifadesi olmaktan uzak olan sosyal devlet, düşman güçlere bir tepki olarak ya da onlar arasında uzlaşmazlıkların giderilmesi için yapılır.

Bir dizi önlemle, muhtaç durumdaki hastaların tedavi ve bakım alma hakkı (1893 tarihli bedelsiz tıbbi yardım yasası), muhtaç yaşlılara ve sakatlara yardım hakkı (1905) kabul edilir. Kalabalık ve muhtaç aileleri destekleyecek 1913 tarihli bir yasa da –esin kaynağı biraz farklı olmakla birlikte– buna eklenebilir.⁵⁰ Bu yasama faaliyetleri, dayanışmacı "borcun" asgari uygulamasını temsil eder, çünkü genel kural olarak iş göremez ya da artık iş göremez durumdaki muhtaçlara asgari idame koşullarının sağlanması söz konusudur. Çünkü yardıma muhtaç olanlarla olmayanlar arasındaki ayrım çizgisini yine çalışabilir olup olmama şeklindeki eski ayrım oluşturmaktadır. Dilencilik Komitesi'nin "ihlal edilemez ve kutsal" tabiriyle ifade ettiği ve 1848 anayasasının giriş bölümüyle yeniden gündeme getirilen bu borç, yine de güç-

48 H. Hatzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e., II. Bölüm, "L'objection libérale et le problème de l'obligation."

49 İşçi ve köylü emekliliği hakkında yasa, potansiyel olarak 7 milyon ücretliyi kapsıyordu. 1912 yılında bu yükümlülüğe katılanların sayısı yaklaşık 2,5 milyon, 1922'de ise sadece 1 milyon 728 bindi; bkz. A. Prost, "Jalons pour une histoire des retraites et des retraités", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, c. XI, 1964.

50 Üçten fazla çocuğa sahip olup bunları yetiştirecek yeterli kaynağa sahip olmayan ailelere 13 yaşından küçük çocuk başına aylık bir yardımda bulunulmasını öngören 14 Temmuz 1913 tarihli bu yasa, 1932 tarihli aile yardımı yasasına varacak olan ve nüfus artışını teşvik eden bir dizi önlemin ilkidir.

lkle benimsenmiştir. “Yasal hayır işleri”yle korkutmaya devam eden “liberal itiraz”, özellikle 1905 yasanına karşı yeniden seferber edilmiştir.⁵¹

Gerçekten zgr bir ülkede devletin rolü aşağı yukarı kuruluşundaki görevlerle, yani i ve dış barışı sağlamakla sınırlandırılmalıdır; gerisi onun alanına girmez ve özellikle kamusal yardımıla ilgili tüm sorunların czm küçük topluluklara, yani komünlere ve idari bölgelere ve özellikle derneklerin ve özel şahısların inisiyatifine bırakılırsa ck daha tatminkâr bir şekilde ve aynı zamanda ck daha az masrafla hallolacağını sanıyorum.⁵²

Bununla birlikte, “aşağı yukarı” ibaresine dikkat edelim. Liberalizm, yükümlülük almaktan başka alternatifin olmadığı yoksulluk durumlarına denk düşen ck özel bazı durumlarda devlet yasağına bazı istisnalar getirmeyi kabul edebilir. Örneğin her türlü zorunlu güvenceye şiddetle karşı cıkacak olan kararlı liberal Edmond Villey şunu belirtir: “alışamaz durumda olanların korunması söz konusu olduğunda, prensip gereği, devletin müdahalesi meşrudur.”⁵³ “alışamaz durumda olanlar”: Bu kategori “engellilikbilimi” diye adlandırdığımız şeye denk düşer. Üretim ilişkilerine her türlü katılımdan fiilen dışlanmış topluluklar söz konusu olduğundan, devletin bunların sorumluluğunu üstlenmesinin ekonomik düzlemde istenmeyen sonuçlar doğurma tehlikesi yoktur.⁵⁴

Muhtaç durumdaki yaşlılara zorunlu yardım üzerine yasanın tartışılması

- 51 Hasta durumdaki muhtaçları tedavi etmek (1893 tarihli yasa) sosyal bir fayda teşkil eder, cnk bunlar yeniden alışabilecekler; ama sakat ve yaşlıların durumu farklıdır. Dolayısıyla 1893 tarihli yasa geniş oranda destek görürken, 1905 tarihli yasa şiddetli muhalefetle karşılaşmıştır.
- 52 Languinais kontunun 15 Haziran 1903 tarihli meclis oturumundaki konuşması, akt. H. Hatzfeld, *Du pauperisme a la Scurit sociale*, a.g.e., s. 72.
- 53 E. Villey, *Du röle de l’tat dans l’ordre conomique*, Paris, 1882, akt. J. Le Goff, *Du silence a la parole*, a.g.e., s. 50.
- 54 Dayanışmanın “icadı”ndan ve cumhuriyetçi devletin ortaya cıkışından ck önce, ilk zorunlu yardım yasanının onaylanması bu mantık içinde anlaşılır. Bu, uzun uzadıya tartışılan ama tutucularla liberallerin hegemonik konumda olduğu bir mecliste 30 Haziran 1838 tarihinde büyük cğunlukla kabul edilen ve akıl hastalarına yardımla ilgili yasadır. Bu ncelik iki gerekçeyle açıklanır: Muhtaç durumdaki akıl hastaları yoksulların en yoksuludur ve çalışma yükümlülüğünden belirsiz biçimde muafırlar. Ama aynı zamanda tehlikelidirler, kamusal düzene dair sorunlar oluştururlar ve kendi başlarına bırakılamazlar. Zorunlu tıbbi yükümlülük altına alınma, hem bu hastalara gereken bakımı sağlar, hem de kapatma aracılığıyla kamu düzeninin tesisi sorununu czer. Meclisin yasa raportörü şöyle der: “Kesin önlemlerin uygulanmasında, hasta yararını genel faydayla uyumlu kılan şanslı bir örtüşme” (bkz. R. Castel, *L’ordre psychiatrique*, a.g.e., s. 204 ve devamı). Cocukların çalışmasını sınırlandıran 1841 tarihli diğer zorunlu koruma yasanı daha ciddi bir sorun ortaya koyuyordu, cnk iş örgütlenmesine doğrudan bir müdahaleyi ve önemli bir denetim dışına cıkma riskini temsil ediyordu. “İlk kez tehlikelerden muaf olmayan bir yola giriyoruz; sanayiye düzenleyen ilk yasa budur ve sanayiye harekete geçmek için özgürlüğe ihtiyaç duyar,” diye vurgular mecliste konuşan Beaumont kontu. Fakat bu ciddi itirazın n alınmıştı, cnk cocukların çalışması işgücünün yeniden üretimini ve dolayısıyla sanayinin yüksek çıkarlarını tehlikeye atıyordu –uygulanması pratikte patronların keyfiyetine bırakıldığından, işilerinkini de.

sırasında Jean Jaurès'in ortaya koyduğu düşünceyi de ayrıntılandırmak gerekir: "Bu yasanın altında yatan düşünce nedir? Keyfi bir hayırseverliğin yerine yasa kesinliğini getirmek."⁵⁵ Kuşkusuz; ama üç düzeltme eklemek koşuluyla: İlki, yasadın önce ve yüzyıllardan beri, muhtaç yaşlılar gibi "yetersiz" ya da "engellilikbilimi" kapsamında olanların bakımı genellikle fiilen ikâmet temelli olarak, yakın çevrenin himayesi kapsamında sağlanmaktaydı (bkz. 1. Bölüm). Dolayısıyla, kısmi bir yasadın fiili bir yasaya geçiş söz konusudur; ki bu göz ardı edilemez bir farklılık olmakla birlikte, altüst edici bir yenilik değildir.

İkinci olarak, bu hak geçim kaynakları koşullarına tâbidir ve bu kaynakların tasarrufu idari denetimlere bağlıdır: Muhtaç kimse "geçim kaynaklarından yoksun" olduğunun kanıtını sunmalı, yani bahtsızlığının işaretlerini sergilemelidir. O, terimin güçlü anlamıyla bir hak sahibi olmaktan ziyade, idari bir mercinin incelemesine tâbi, potansiyel bir yarar sağlayıcıdır.⁵⁶ Yardıma hukuki bir statüsü kazandırmak, muhtaçlık damgasının tamamen silinmesi için yeterli değildir. Hakkı ikâmete bağlı olmaktan kopturmayı ya da –deyim yerindeyse– evrenselleştirmeyi de tümüyle başaramaz: Yardım hakkının verilmesi, yerel düzlemde yürütülen bir inceleme-ye bağlıdır.⁵⁷

Nihayet, bu haktan yararlananların yerine getirmesi gereken ölçütlerin son derece kısıtlayıcı olduğunu da vurgulamak gerekir. Kamu yardımları idaresinin başında olan ve bu sıfatla, kurumunun hukuki yetki alanını genişletmek için mücadele etmesi beklenebilecek Henri Monod, 1889 yılında şunu açıklar: "Kamu yardımı, başka yardımların yokluğunda, geçici ya da kalıcı olarak, ihtiyaçlarını karşılamakta fiziksel güçlük çeken muhtaç ki-

55 J. Jaurès, 9 Haziran 1903 tarihli meclis oturumu, akt. H. Hartzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 75.

56 Tocqueville'in yardım hakkının barındırdığı düşkünlük hakkında yarım yüzyıl önce yaptığı yorum "yasal hayır işine" karşı sistematik bir düşmanlık besliyor olsa da üzerinde durulmayı hak eder: "Sıradan haklar insanlara hemcinsleri karşısında edindikleri bazı avantajlara bağlı olarak verilir. Bu [yardım hakkı] ise, kişinin düşün olduğunun kabul edilmesiyle verilir. Birinciler bu avantajları belirgin kılar ve saptarlar. İkinciler ise bu aşağı konuma odaklanırlar ve onu yasalastırırlar" (*Mémoire sur le paupérisme*, a.g.e., s. 35).

57 Genişletilmiş bir yardım hakkının kararlı savunucusu olan bağımsız sosyalist Alexandre Mirman, sorunun farkındaydı. "Muhtaç" kategorisini mebuslar meclisinde değiştirerek yerine "hak sahibi" kategorisini, "yardım talep edenler" yerine de "haklarını kullananlar"ı koyar. Tahsis komisyonlarının kararlarını yazılı olarak gerekçelendirmelerini ve ilgililerin başvurabilmesini ister. Fakat bu öneriler senato tarafından reddedilir (bkz. H. Hartzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 74 ve devamı). Peki ama kullanılan sözcüklerin değiştirilmesi, yardım hakkı mefhumunu yüz yıllık damgalamadan kurtarmaya yetecek midir? Tüm bunlar, bir hakkın alacağın uygulanmasından ziyade yardım dağıtan mercilerin ahlâki değerlendirmelerde bulunma riskini ve muhtaçların taşıdığı "kötü yoksul" imgesini yıkabilecek midir? Günümüzde asgari gelir desteğinin hangi koşullarda bağlanacağına dair tartışmalar, bu rahatsız edici sorunun henüz çözülmediğini göstermektedir.

şıye yapılır.”⁵⁸ Geleneksel engellilikbilimi ilkesi –“ihtiyaçlarını karşılamakta fiziksel güçlük çeken”– sadece güçlü bir şekilde yeniden ortaya konmakla kalmaz, kamusal yardımlar da ancak ailevi ya da özel “başka yardımların yokluğunda” bir hak halini alır. Aile söz konusu olduğunda, hukukun uygulanmasında kısıtlayıcı bir titizliğe yol açan şey, “beslenme yükümlülüğü” konusundaki ısrardır (yardımın adının “sosyal yardım” olarak değiştirildiği 1953’te bu yükümlülük yeniden gündeme gelir). Özel yardımlara başvurma imkânı, ilkesel ruhban-karşıtlığına rağmen, III. Cumhuriyet döneminde yardım alanının özel hayır işlerinin varlığıyla gayet uyumlu olduğunu da göstermektedir. Yardım kongreleri, kamu ile özelin bu işbirliğini sağlayacaktır ve bu da en azından kamusal fonlardan tasarruf yapma avantajı sunacaktır.⁵⁹ Burada Dilencilik Komitesi’nin hazırladığı ve Konvansiyon’un uyguladığı ilkelerin oldukça ötesinde bulunmaktayız; zira bu “ihlal edilemez ve kutsal borcun” kabulü, bahtsızlara yardım görevinin “sadaka vermek gibi bir ad ya da nitelikle aşağılanmaması” için, kamu gücünün özel hayır işlerini dışlaması gerektiği anlamına geliyordu.⁶⁰

Dolayısıyla, cumhuriyetçi dayanışma ilkeleri burada pek yenilenmemiştir. Daha ampirik bir tarzda kendini dayatmayı az çok başarmış pratiklere daha büyük bir tutarlılık ve anlaşılabilirlik kazandırmışlardır. Fakat bu, aynı zamanda, bu yardım sorununun, sembolik olarak üst-belirlenmiş olsa da stratejik bir mesele oluşturmamasıyla ilgilidir. Yardım sorununun kapsadığı top-

58 H. Monod, “Discours d’ouverture”, *1er Congrès international d’assistance publique*, Paris, 1889. Monod eserinin anlamını yirmi yıl kadar sonra daha açık ifade edecektir: “Benim bütün çabam, devlet müdahalesini sınırlandırmak, kamu yardımlarının verilmesi gereken bahtsızlar kategorilerini belirlemektir” (*La réforme sociale*, Nisan 1906, s. 658).

59 Bu bakış açılarının tamamlayıcılığın bir açıklaması için bkz. *1er Congrès international d’assistance publique*, Paris, 1889, a.g.e. Mutlak yoksulluk durumundaki kişiler için neredeyse otomatik olan kamu yardımı ile müdahaleleri daha noktasal ve daha esnek olan özel sektör arasında bir işbölümü oluşmaktadır. Yardım görenlerin durumunun, ihtiyaçlarını kendi kendilerine karşılayanların durumundan daha az özenilir olmasına her iki taraf da dikkat etmektedir. İngilizlerin *poor laws*’undan esinlenen *less eligibility* ilkesidir bu. Özel yardım kuruluşları, mad-di yardımlardan ziyade manevi ve psikolojik çareleri öne çıkartırlar. İnsansever *visiteur du pauvre* (yoksulun hamisi) geleneği içinde “vakaları” derinlemesine ve çokboyutlu incelerler (bkz. Londra’daki Charity Organization Society sekreteri C. S. Loch’un sunumu: “De l’organisation de l’assistance”, *Congrès international d’assistance publique*, a.g.e., c. I, s. 51 ve devamı). Kuşkusuz alanda rekabet halindeki müdahiller arasında gerilim olmasına rağmen, sorumlular açısından bu iki biçim, birbirini tamamlayıcı olarak düşünülür.

60 C. Bloch, A. Tuetey, *Procès-verbaux et rapports du Comité pour l’extinction de la mendicité*, a.g.e., “Plan de travail”, s. 310. Bu kısıtlamalar, ne I. Cumhuriyet’in kurucularına saygısızlıktır, ne de sosyal yardım tarihinde devrimci meclislerin çalışmalarına verilecek anlam konusunda yoğun bir “ideolojik mücadele”yi dışlar. Camille Bloch ve Louis-Ferdinand Dreyfus gibi cumhuriyetçi tarihçiler ile Lallemand ya da Christian Paultre gibi “ruhban” tarihçiler karşı karşıya gelir. Böylece, III. Cumhuriyet’in yardıma verdiği anlam, politik kozlara olduğu kadar pratik zorunluluklara da denk düşmüş olur. Bu konularda bkz. C. Bec, *Assistance et République*, Éditions ouvrières, Paris, 1994.

luluklar nispeten oldukça sınırlıdır. Özellikle toplumsal yaşama katılımdan fiilen kısmen dışlanmış, istihdam dışı farklı kategoriler söz konusudur. Bir yardım politikasının bunların sorumluluğunu üstlenmesi, onları toplumla bütünleşmiş muhtaçlar haline getirebilir. Toplumun bütününün dengesinde pek bir şey değişmez. Sosyal sorun bu düzeyde keskin bir biçimde ortaya konmaz.

Buna karşılık, sosyal sorun işçilerin güvencesiz çalışma koşullarının getirdiği kitlesel korunmasızlık düzleminde ortaya çıkar. Bu, çoğu ücretlinin statüsü sorunudur; ki bu statü öncelikle genelleşmiş sefalet ile ifade edilir ve düzensiz istihdam, işverenlerin keyfî davranışları, düşük ücretler, güvencesiz çalışma, yaşlı emekçilerin sefaleti ile devam eder. Sorun burada ölçek değiştirir.

Kamunun yardımına ve yardımseverliğine sığınan kişilerin büyük çoğunluğu hangi sınıftandır? Yoksullar ordusu içinde ıstırap çekenlerin en kalabalığı elbette işçi ve emekçi sınıfından gelir. İşçi ve emekçi sınıfının diğerlerinden daha fazla sefalet içinde bulunmasının temel nedenleri nedir? Bu nedenlerin çoğu bu sınıfa özgü ekonomik koşullardan kaynaklanır.⁶¹

Yüzyılın başında bu noktada canlı bir tartışma yürütülür: Yardım mı, güvence mı? Sefaletin büyük oranda emek sorunsalına gönderme yaptığı kabul edildiğinde, emekçilerin bu sefaletine en uygun cevap onlara yardım etmek midir? Sanki bu sorun hakkındaki fikirler, cumhuriyetçilerin ve hatta bazı sosyalistlerinki de dahil olmak üzere, iki seçenek arasında tereddüt ediyor gibidir: Geçim imkânlarından yoksun sefillerin tümünün sorumluluğunu üstlenmek için *yardıma genişletmek* ya da kaza, hastalık durumunda veya yaşlılıklarında kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma düşme riskine maruz kalıp, geçinme imkânlarından yoksun kalacak herkes için *güvence (sigorta) zorunluluğunu benimsemek*.

İlk başta "oportünist" cumhuriyetçiler yardımı destekleyecektir. "Geçim imkânlarından yoksun olma" ifadesine, fiziksel olarak iş göremez olmaktan daha geniş bir anlam vererek, işçi sınıfının alt kesimini de dahil etmeye çalışırlar.⁶² Genelleşmiş bir yardım sistemi "bağımsız" sosyalistlere de cazip gelir. 1905 yılında, Alexandre Mirman ile Jean Jaurès'in karşı karşıya geldiği meclis tartışması bu açıdan özellikle anlamlıdır. Mirman, ihtiyaç içindeki bütün nüfusa –ücretli olsun olmasın– yardım edebilecek ve vergilerle fi-

61 C. Biancoli, IVe Congrès international de l'assistance publique et de la bienfaisance privée, Milano, 1906, s. 134.

62 C. Bec, *Assistance et République*, a.g.e. Bkz. Ayrıca J.-M. Tournier, *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, Éditions Cujas, Paris, 1971; 1906 yılında Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu öncesindeki tartışma ve projelerde güvenceye gösterilen ilginin yerini yavaş yavaş yardıma gösterilen ilginin alması.

nanse edilen ulusal bir dayanışma projesini savunur (bu henüz olgunlaşmamış bir *asgari ücret* olarak yorumlanabilir). Jaurès, sadece yardım konusuna odaklı bir yasanın yardımları en yoksul kategorilerle sınırlandıracağını ve ücretliler lehine sosyal bir yasa çıkarmayı önleyecek bir tuzak olduğunu görür. Bu vesileyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal güvenlik kurumları tarafından yeniden gündeme getirilecek amacı ifade eder: “Bu mevzuat birliğini biz de hayal ediyoruz; yardım yapmak yerine bütün riskleri kapsayan genel ve sistemli bir sigorta yapılanmasının günün birinde kurulacağına eminiz.”⁶³ Bu arada, önceliklere aldanmamak gerekir. Yardımı genelleştirmek, halkın bağımlılığını arttırmak anlamına gelecektir. İşçinin katkı paylarını ödeyerek eriştiği bir sigorta sistemi ise, Jaurès’in 1895 yılında madencilerin emeklilik hakkını savunurken söylediği gibi, “bir hayır örgütü değil, eşit fedakârlıkla onaylanmış bir hakkın kabulü” olacaktır.⁶⁴

Bununla birlikte, herkes Jaurès’in ferasetine sahip değildir. İşçileri özgürleştirme kaygısını da herkes paylaşmamaktadır. Bu “sınıf” çıkarı meselesini bir an görmezden gelsek bile, yüzyılın başında ifade edilen tereddüt son derece anlaşılırdır. Yardım konusu söz konusu olduğunda, neden bahsedildiği bilinmektedir: Yardım teknikleri yüzyıllardır iyice yerleşmiştir, bunların yetki alanını genişletmek (ve de yaygınlaşmalarını finanse etmek, ki bu pek de kolay değildir) yeterli olacaktır. Buna karşılık, sigorta, yeni ve kısmen sınırsız uygulamalara elverişli, bambaşka bir müdahale tekniğini gündeme getirir. *Zorunlu sigortanın* benimsenmesinin bu tür dirençlerle karşılaşması, geliştirdiği koruma türünün o zamana dek görülmemiş olmasından ve eskiden beri yardımları alan kitlelerden farklı, başka topluluklara yönelmesindendir. Burada tartışma konusu edilen şey, yeni bir devlet işlevinin, yeni bir hukuk biçiminin ve yeni bir mülkiyet anlayışının ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Bizim de bunu, kelimelerin anlamını tartarak da kullansak, tamamen devrimci diye nitelemeye hakkımız vardır: Zorunlu sigorta, ücretlilerin durumunda dingin bir devrim gerçekleştirecektir.

Bununla birlikte, yine de sıfır noktasında olduğumuz söylenemez. Fakat daha önceki girişimlerin niteliği, tartışmayı aydınlatmaktan ziyade karartıcı niteliktedir. Yardım cemiyetleri biçimi altında, riskleri gidermek amacıyla kurulmuş dernekler zaten büyük umutlar taşıdılar (bkz. 5. Bölüm). İnsansever akım bu cemiyetleri “alt sınıflar”ın maneviyatının yükseltilmesinin

63 Akt. H. Hatzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale, a.g.e.*, s. 78. Mirman’ın tavrı aynı dönemde Büyük Britanya’da Beatrice ve Sidney Webb’in tutumunu hatırlatmaktadır: *The Prevention of Destitution; La lutte préventive contre la misère*, Londra, 1911, Fransızca tercüme, Paris, 1913. Webb’ler hem güvenceye hem de her türlü sosyal yasaya karşıdılar. Merkezî kamu müdahalelerinin, muhtaçlığı özel bir hedef haline getirmeden, bağımlılık durumlarına düşmeyi önleyebilecek uzmanlaşmamış çeşitli belediye hizmetlerine aktarılmasını savunmaktadırlar.

64 H. Hatzfeld, *a.g.e.*, s. 118.

bir yolu olarak gördü. Sanayi patronlarının bir kısmı ise yine bunları işçinin emeğini bağımlı kılma politikasının aracı haline getirdi. Fakat sigortanın bu kullanımları iki temel himayecilik stratejisiyle bağdaşıyordu (ya da bağdaştığı iddiasındaydı): toplumun nüfuzlu şahsiyetleri ve polis tarafından gözetim ve/veya sınırlandırılma imkânı; henüz olgunlaşmamış bu sosyal avantajların katkısıyla el emeğinin belli bir yere sabitlenmesi.

Bununla birlikte, muğlaklıklar yok değildir. Bu cemiyetlerin sendikal ya da politik bir militanlığa destek olarak hizmet edeceği korkusunu kafasından atamayan nüfuzlu kişiler, daha derin bir tehlikeyi kuşkusuz küçümsediler: Bunlar, barışçıl nitelikte bile olsalar, *vesayet sisteminin tahakküm tarzıyla bağdaşmayan bir örgütlenme biçimi* geliştirirler.⁶⁵ Gerçekten de, “en iyilerin yönetimi”nin *dikey yapısının* karşıtı olarak, bu cemiyetlerin üyeleri arasında *yatay* ilişkiler hâkimdir. Karşılıklı yardımlaşma, hiyerarşik bağımlılık üzerinde temellenmeyen, kolektif bir varoluş tarzı öngörür. Yapısı itibarıyla da demokratik bir örgütlenmenin tohumunu içinde barındırır. Bunların sosyal bağları, manevi bir tahakkümden bağımsız ve piyasa yasalarının yönettiği ekonomik alışverişlerden farklı bir karşılıklı ilişkiler sistemi olarak varlık sürdürür. Bu, bir yardımlaşma kurumunun üyelerini birleştiren dayanışma ilkesidir. Dolayısıyla vesayet düzeni yandaşlarının, karşılıklılık üzerinde temellenen bu yapıları teşvik ederek aslında bağırılarında yılan beslemiş olması da mümkündür.

Diğer bir muğlaklık, “iyi insanlar”ın yardımlaşma kurumlarının rolüne dair tahayyülüyle ilgilidir. Bu yardım kurumlarının, kendi savundukları gibi halkı refaha ulaştıracak birer okul olduğu kabul edilse bile,⁶⁶ hangi kit-

65 Bu önde gelen kişilerin bazıları bundan en azından kuşku duymuş gözükmektedir. Örneğin bir imparatorluk savcısının kamu düzenini koruma kaygısıyla yazdığı 1867 tarihli raporda, bu türden oluşumların “her yönetimi, her üst merciyi” tehlikeye sokabileceği hissedilmiş görünmektedir: “Şaşırılmayacak tek bir şey vardır, o da hükümetin onların ellerinde bir altüst etme aracı olmasıdır... Karşılıklı yardımlaşma cemiyetlerinin sevilen kurumlar olduğunu doğrudur, fakat aileleri harap edenler tam da en sevilen çocuklardır. Proletaryanın hastalıkta, yaşlılıkta kendini kurtarabileceğini düşünmek cazip bir fikirdir; örgütlü gizli cemiyetlerin kurulmasına engel olunabileceğine inanmak tatmin edicidir; hükümete bağlı devasa bir birlik kurulacağını ummak da hoş olurdu. Ne yazık ki, bütün bu yan sonuçlar, bunların teşvik edilmesini benimseyenlerin düşünmediği şeylerdir. Onlar kendilerine verilen silahı alırlar; fakat bunu kendi keyiflerince kullanmaya çalışırlar... İşçi sınıfı içinde egemen ve gerçekten güçlü tek tutku, her türlü üst merciye, her türlü hükümete karşı nefrettir... Onlarda mutlak anlamda eksik olan tek şey örgütlenmedir; ve sözde yardım cemiyetleri de bunu onlara verir” (akt. B. Gibaud, *De la mutualité à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 38).

66 Bu konudaki tanıklıklardan biri, yardımlaşma cemiyetinin dokunaklı övgüsüyle, refah devletini ilk küçümseyenlerden olan Émile Laurent'ın tanıklığıdır: “Onursal üyeleriyle, fabrika içinde ya da dışında işverenlerle işçinin kardeşçe bir araya gelmesiyle, sadece ortak bir tartışma ortamı yaratmakla kalmayıp aynı zamanda bunların birbirlerini tanımalarını, birbirlerinin kalplerini okumalarını sağlayan, güvensizliklerin ortadan kalktığı, yanlış anlamaların giderildiği, en yüce varlıkların başkalarının sorumluluğunu üstlenerek en mütevazı olanlara öğretilen en büyüğün –örnek olmayı– sunma ihtiyacı hissettikleri; okulları, evlatlık kurumları ve hamiliğin

leyi kapsayacaklardır? Sadece iyi işçileri. İyi insanlarla bir arada olmayı arzulamak için zaten yeterince ahlâklı olanları, her koşulda iyiliğin cazibesine yeterince kapılmış olanları; aynı zamanda, katkı payını ödeyebilenleri, yani ücretleri “günü birlik” yaşama zorunluluğunun üzerinde olanları ve geleceği öngörebilenleri. Ama en yoksullar ya da kurtuluşlarının efendilerle yakınlaşmaktan geçtiğine inanmayı reddeden “kötü niyetliler”, yani özellikle ahlâklı olmaya en fazla ihtiyaç duyanlar değil. Gönüllü yardımın gelişimi, hal-kın mutluluğunu sağlamak yerine, “iyi” işçiler ile “kötü yoksullar” arasındaki uçurumu iyice derinleştirme riski içerir.

Karşılıklı yardımlaşma cemiyetlerine katılımın evrimi bu karamsar teşhisi doğrular gözükmetedir. Katılanların sayısındaki artışa kanmayalım (aslında bu mütevazı bir artıştır; İngilizlerin *friendly societies*’inin kitlesinden çok düşüktür). Loncalar ve işçi dernekleri geleneği içinde doğmuş halk cemiyetlerinin kökeninde bunlar olsa da, yardım kurumları toplumun nüfuzlu şahsiyetleriyle bir arada olmaya layık işçileri kendine çekerek adım adım “burjuvalaşır”. Sendikacılığın 1884 sonrası gelişimi, devrimci yönelimlerin egemenliğindeki örgütlü bir işçi hareketi ile politik bakımdan fazla ılımlı ve sözde hedefi sınıflararası işbirliği olan bir yardımlaşma yapısı arasındaki uçurumu da iyice derinleştirir.⁶⁷ Proletaryanın en sefil kesimleri ile politik bakımdan ileri kesimleri (bu iki kesim ille de örtüşmez) her koşulda gönüllü yardım girişiminin dışında kalırlar.⁶⁸

Dolayısıyla zorunluluğa geçiş, hem yardım sorunsalı karşısında, hem de gönüllü önleyicilik sorunsalı karşısında gerçek bir *paradigma değişimini* temsil eder. Peki ama bu nasıl benimsenmiştir?

Öncelikle, güvenceler ile himayecilik arasında bütün 19. yüzyıl boyunca kurulan bağın yavaş yavaş gevşemesi gerekmiştir. Bununla birlikte, yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan kimi yeni veriler bu kurguyu kırılğanlaştırır: öncelikle patronların, kendi çıkarları için kurdukları ve denetimini korumak istedikleri sandıklar üzerindeki hegemonyasına karşı, işçilerin büyüyen muhalefeti. İkinci İmparatorluğun sonunda itibaren grevlerin bu sandık denetimi sorunundan patlak verdiğini belirtmiştik. İşçi muhalefeti, bu sandıkların yönetimindeki bazı patronların keyfiyetinden, hatta dürüst olmamalarından

binlerce veçhesiyle birlikte karşılıklı yardımlaşma cemiyeti...” (*Le paupérisme et les associations de prévoyance*, a.g.e., c. I, s. 107).

67 Bkz. B. Gibaud, *De la mutualité à la Sécurité sociale*, a.g.e. Bu karşılıklı 20. yüzyıl boyunca varlığını sürdürecektir. Vichy rejimi koşullarında yardım kurumunun oynadığı muğlak rol için bkz. B. Gibaud, a.g.e., s. 100 ve devamı.

68 Yardımlaşma hareketinin sorumluları, yardımlaşma kurumları ile işçilerin çoğunluğu arasında açılan bu mesafenin zaten bilincindedirler. Fransa Ulusal Yardımlaşma Federasyonu’nun başkanı olacak Léopold Mabilieu, 1900 yılında, bu kurumun “ancak işçi sınıfının en az ilgili üyelerine, ülkede zaten iktisadi bir elit oluşturanlara yardım sağlayabildiğini” belirtir (*Premier Congrès international de la mutualité*, Paris, 1900, s. 12).

beslenmiştir. Joseph Lefort bu soruna ayırdığı kapsayıcı yazısında, patronların tezlerinden yana olmakla birlikte, yardım fonlarının işyerlerinin finansmanında kullanımından, hatta işçilerin keyfi olarak işten çıkarılması, otuz yıl iyi ve sadık biçimde hizmet ettikten sonra, tam emeklilik yaşına gelmişken, emekli maaşı ödemekten kaçınmak için tazminatsız işten atılmaları gibi sık rastlanan uygulamalardan bahseder.⁶⁹

Daha ciddisi ya da daha şaşırtıcısı, işyeri iflaslarının yardım sandıklarının iflasını da beraberinde getirmesi ve işçilerin ödeneklerden yoksun kalmasıdır. 1880'li yılların sonunda Terrenoire Maden Kumpanyası ile Paris Kredi Kuruluşu'nun durumu buna örnektir. Bu olayların geniş yankılar bulması, kamu gücünün denetimini dayatmasına yol açmıştır. 1895 yılında onaylanan bir yasa, işçilerin katkı paylarının Emanet Sandığı'na ya da idarenin onay verdiği sandıklara yatırılmasını zorunlu kılar.⁷⁰

Nihayet, patronlar bu türden tasarrufların ahlâklılaştırıcı değerinin teminatı sayılan gönüllülük ilkesini sık sık ihlal ederler. Ücretlerde yapılan zorunlu kesintiler, genellikle işverenlerin de desteğiyle, bu tasarruf sandıklarının finansmanını sağlar. Dahası: Yüzyılın bitiminden önce, iki büyük sanayi –madencilik ve demiryolları– pratikte zorunlu emeklilik sigortası rejimi altında bulunmaktadır.⁷¹ Bu durum söz konusu sanayi kollarının özgün nitelikleriyle açıklanabilir: Bunlar devlet işletmeleridir; madencilerin zorlu çalışma koşulları, demiryolcuların düzenli ve dakik biçimde çalışmak zorunda olması, bunların emek-güçlerini korumak için, emeklilik de dahil birçok “sosyal avantajın” artırılmasını gerekli kılmıştır. Fakat burada fiilen kısmi bir yükümlülük söz konusuysa, bunlar patronların keyfiyetine bağlı olmak yerine neden devlet tarafından garanti altına alınmaz? Özellikle madencilerin talebi budur. 1894 yılında isteklerini elde ederler. 29 Haziran'da kabul edilen yasa, emekliliği *bir hak* haline getirir. İşçilerin ve patronların ödentileriyle eşit olarak finanse edilen emeklilik hakkı, işverenlerin ve çalışanların tâbi olduğu yasal bir yükümlülük niteliği taşır. Böylece 19. yüzyıl bitmeden bir “sosyal sigorta” yapısı tesis edilmiş olur. Peki ama bu önlemler neden bütün ücretlileri kapsamaz?

İşçi ve köylü emekliliği üzerine yasa tasarısının ruhu budur ve bunun ilk versiyonu 1890 yılında Meclis'e sunulmuştur. Yine de parlamento içinde ve

69 J. Lefort, *Les caisses de retraites ouvrières*, Paris, 1906, c. I, s. 114 ve devamı.

70 Bkz. E. Levasseur, *Questions ouvrières et industrielles en France sous la Troisième République*, Paris, 1907, s. 500 ve devamı.

71 1898 yılında madencilerin %98'i ve demiryolu çalışanlarının yaklaşık üçte ikisi patronların kurduğu sandıklara üyedir (bkz. J. Lefort, *Les caisses de retraites ouvrières, a.g.e.*, c. II, s. 89 ve s. 177). Emeklilikten yararlanan üçüncü kategori, 1853 tarihli bir yasa sayesinde devlet görevlileridir. Fakat devlet burada istihdam ve emeklilik güvencesiyle ücretlerin düşüklüğünü telafi eden bir personel politikası çerçevesinde, tam bir işveren olarak müdahale eder.

dışında şiddetli tartışmaların damgasını vurduğu yirmi yılın sonunda, 1910 yılında yasanın yumuşatılmış bir biçimi kabul görür. Bunun nedeni, öncelikle nicel açıdan bir ölçek değişimini temsil etmesidir: Emeklilikten yararlanan birkaç yüz bin kişiden 7 milyon ücretliye geçiş söz konusudur.⁷² Fakat bu yaygınlaşma, özellikle *ilkesel* bir sorun ortaya koyar. Eseri 1906 yılında Ahlâki ve Politik Bilimler Akademisi tarafından ödüllendirilen Joseph Lefort, muhaliflerin tutumunu oldukça doğru bir şekilde ifade etmektedir:

Emeklilik sorunu özel sanayi işçileri için can alıcı biçimde kendini dayatsa da, özgürce, bireysel inisiyatifle, son derece verimli ve çeşitli biçimler altında birleşerek, iyi niyetlerle çözümlenmelidir. Yurt dışında yaşanan deneyim, yükümlülük ve devlet müdahalesi üzerinde temellenen bir rejimin Fransa'nın ekonomik durumuyla, irksal gelenekleriyle olduğu kadar, demokratik bir toplumda egemen olması gereken eğilimleriyle de karşılık içinde olacağı şeklindeki inancımızı doğrulamaktan başka bir şey yapmamıştır.⁷³

Burada tartışma konusu edilen şeyin emeklilik ilkesi olmadığını anlamamız gerekir. Emeklilik sorunu, çoğunluğu ölene dek çalışmak ve aile desteğine ya da yardımlara bağımlı olarak yaşamak zorunda olan yaşlı emekçilerin sefil koşulları nedeniyle “zaruri olarak” kendini dayatır. Fakat yine de mesele *gönüllü* yardımlar çerçevesinde kalır. Argüman, 19. yüzyılın insanseverliğinin ileri sürdüğü argümandır: “Dolayısıyla, öncelikle manevi eğitime bağlı kalmalıdır.” İşçi ücretlerinin düşüklüğü, bu çabalara engel oluşturmaz. “Hem sonsuzca çoğalabilen, hem de sonsuzca azaltılabilen ihtiyaçların olanüstü esnekliği sayesinde” gönüllü tasarruf yapma imkânı daima vardır.⁷⁴

Biraz yavan ve takınaklı bir şekilde tekrarlanan bu klişenin altında, işçi nüfusunu *manevi* bir ölçüte göre bölen temel bir ayrım görülür. Yardıma muhtaç duruma düşenler, “kaygısızlık”, “hafiflik”, “kanaatkâr olmama” gibi nedenlerle kendilerine sağlanan destekleri boşa çıkaranlardır. Gönüllü olarak geleceğini planlayabilenler bir tür özerkliğe kavuşurlar. Émile Cheysson bu ayrımı sertçe ifade ederken şunu vurgular:

Yardımları tasarruf sandıklarından ayırmak ve ayakları üzerinde duranlar ile düşmüş durumdaki insanlar arasında kesin bir ayrıma gitmek (ki bunları aynı sistem içinde ele almakla elimize hiçbir şey geçmeyecektir) manevi ve top-

72 Yaklaşık yedi milyon; yoksa o dönemde sayılan 12 milyon ücretli değil. Çünkü görüleceği üzere güvence öncelikle ücretlilerin alt kesimini kapsayacaktır.

73 J. Lefort, *Les caisses de retraites ouvrières*, a.g.e., c. I, s. III. Burada hedeflenen “Alman sistemi”ne karşı argümanlardan biri, bunu sadece sosyal yardım vermekle yetinmemesidir. Bu sistemde hastaneler, emekli yurtları, danışma hizmetleri, kısacası sağlık kurumları ve sosyal kuruluşların çekirdeği de yer alır; ki devlet müdahalesine karşı çıkanlar bu hizmetlerin kamusal bir nitelik kazanmasını asla kabul etmezler.

74 A.g.e., c. I, s. 9.

lumsal avantajlar sağlayacaktır. Yasa koyucu, bu sonunculara dair kaygılarını giderdikten sonra, yasal çözümleri himayeci bir anlayış gerektiren öngörüsüzlük ya da düşüşler düzeyine indirmek yerine, tasarruf yapabilen ve özel inisiyatifte yatkın kanaatkâr müşteri topluluğuna uygun düşen muameleyi kurumsallaştırmakta kendini daha rahat hisseder. Böylece serbest işbirliğine ve kişisel çabaya, hakkı olan saygınlığı kazandırmış olur.⁷⁵

Dolayısıyla “düşmüş insanlar”a, “aciz” olanlara yardımda bulunulabilir. Bunlara hiçbir güvence hakkı tesis edilmemelidir. Bu, der Chesson, “yasal çözümleri değersizleştirmek” olacaktır. Biraz tuhaf bir ifadedir bu, fakat söyle anlamak gerekir: Hukuk, sorumlu insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye devam etmelidir. Ancak gerektiğinde, çerçevesi titizlikle çizilmiş olan aciz topluluklara yardım hakkı tanınabilir. Yasa koyucu “bu sonunculara dair kaygılarını giderdiği” ölçüde sosyal güvence hakkını daha rahatlıkla savuşturabileceği için, söz konusu uygulama taktik olarak faydalı bile olabilir. Muhtaç durumdaki yaşlılara yardımla ilgili 1905 tarihli yasaya destek vermiş olan çok sayıda liberal açıkça bu eğilimdeydi: “Çıkaracağımız yardım yasasının işçi emekliliği yükümlülüğünden kurtulmamızı sağlayacağına kesinlikle inanıyorum.”⁷⁶ Dolayısıyla yardım hakkı, güvence zorunluluğuna karşılık içinde, bu zorunluluğun genişlemesine bir engel olarak düşünülmüştür. Açıkçası bu durum, zaten kısmen toplum-dışı olanları, özerk bireyler arasındaki alışveriş ağlarından kopmuş bu yardım bölgesi içindekileri kapsadığı ölçüde sosyal bir hakkın –bu yardım hakkından gerçekten *hak* diye söz edebilirsek– meşru olduğu anlamına gelir. Haklar, prekaryalaşmanın, kötü ücretlilik koşullarının hâkim olduğu bölgeye, korunmasızlık bölgesine kadar uzanmamalıdır. Sefalet ve bağımlılığa “düşmek” istemeyen kimse, kendi imkânlarıyla kendini korumalıdır. Halkın genel durumundan kaynaklı bahtsızlıklar karşısında kolektif bir sorumluluktan bahsedilemez. Ya da başka türlü ifade edersek: Kamu gücünün müdahalesi, ancak emekçinin durumuyla kıyaslandığında atipik olan ve muhtaç haldekileri kapsayan bu sınır durumların sorumluluğunun alınması durumunda meşrudur.

Dolayısıyla tüm ılımlılığına rağmen “dayanışmacı” tutum bir başka düşünce düzlemine aittir. Sosyal malların belli ölçüde dağılımı ve eşitsizliklerin bir anlamda azaltılması için hukuku seferber eder. Tam anlamıyla “hak sa-

75 E. Cheysson, “Discussion”, *La solidarité sociale*, Académie des sciences morales et politiques, Paris, 1903 içinde, s. 137. Cheysson, açıkça dayanışmacılığa karşı olduğunu söyler, çünkü sosyal borç mefhumunun bir hak yarattığını düşünür. Le Play’in öğrencisi olarak, yasal bir yükümlülüğe değil, manevi borca yol açan “sosyal görev” mefhumuna bağlı kalır. Devlete gelince, en fazla, o dönemde Belçika’da dendiği gibi, “teşvikçi özgürlük” ilkesi uyarınca, birbirlerine yardım edenlere destek olacak inisiyatifleri teşvik etmelidir.

76 M. Seblina’nın senatonun 9 Haziran 1905 tarihli oturumundaki tebliği, akt. H. Hatzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 71.

hipliği” mefhumunu benimser. Jaurès bunu gayet iyi görür: “Emeklilik hakkı ya da sigorta sayesinde, hak sahibi, yasanın emeklilik süresi olarak belirlendiği yaşta milyonları da olsa, tartışmasız ve mutlak bir kesinlikle bu hakka sahip olacaktır.”⁷⁷ Böylece Jaurès ve sosyalist mebusların çoğunluğu “ilerlemeci cumhuriyetçiler”in safına katılarak, işçi ve köylü emekliliği yasasının kabulünü mümkün kılarlar. Jaurès ve dostlarına göre, zorunlu sigorta kapitalizmin yapısı dahilindedir, ama hiç olmazsa emekçinin haysiyetini korur. Himayecilikten farklı olarak, işçi sınıfının özerkliğine saygı göstererek işçi sınıfına belli bir güvence sağlar.

Böyle bir sonuç, ne kadar zahmetle elde edilse de, oldukça küçük ve önemsiz görünebilir. Emekli maaşları, 1905 yılında kabul edilen muhtaç yoksullar için yardımdan biraz yüksekti. Üstelik potansiyel olarak emeklilikten yararlanacak yedi milyonun ancak beşte biri fiilen emeklilik hakkı kazanmış ve zorunluluk ilkesi bir süre sonra kenara atılmıştır.⁷⁸ İş kazaları üzerine 1898 tarihli yasayı ve çalışamayan bazı muhtaç kategorilerine yardım hakkı getiren farklı yasaları da buna eklersek, Cumhuriyet rejiminin Birinci Dünya Savaşı’nı önceleyen kırk yılında sosyal koruma ile ilgili mevzuatın özetini sunmuş oluruz. Pratikte gerçekleştirilenler açısından bakıldığında ise bilanço elbette çok daha sınırlıdır. Numa Murard şunu derken haklıdır: “19. yüzyılın, 1914’e kadar, sadece söylem ürettiği düşünülebilir.”⁷⁹ Fakat şunu da eklemek gerekir ki bu “söylemler” hukuksal düzenin tesis edilmesini ve özellikle de sosyal politikalar bakımından 20. yüzyılda büyük bir dönüşümü temsil eden malvarlığı ile emek arasındaki ilişkilerin yeniden yapılanmasını mümkün kılacaktır.

Mülkiyet ya da emek

Sosyal güvence düzeniğinin hukuk alanını yeniden belirleme konusunda oynadığı rol, yakın dönemli birçok çalışmada ortaya konmuştur.⁸⁰ Yasal yükümlülüğü bireysel sorumluluktan ayıran sosyal hak, toplumsal bünyenin

77 J. Jaurès, 12 Temmuz 1905 tarihli meclis oturumu, aktı. Hartzfeld, a.g.e., s. 71.

78 Temyiz mahkemesinin içtihadına göre eğer işçi pay ödeme yükümlülüğü altında değilse, patron payını ödeme zorunluluğundan muaf tutulur. “Yükümlülük” böylece kısmen tercihe bağlı olur. O dönem için işçiler arasında ancak bir azınlığın 65 yaşına erişebildiğini de eklemek gerekir: İşçi katkı payının ücretten kesilmesine şiddetle karşı çıkan CGT’nin karşı-propagandasında buna “mezarda emeklilik” denecektir. 1910 tarihli yasanın başarısızlığı, 1932 yılındaki sosyal güvenceler yasasının öncüleri tarafından resmen kabul edilecektir. “Bütün çalışma bakanlarının, bütün bütçe raportörlerinin ardından, yapabilebileğimiz tek şey sistemin çöküşünü saptamaktır.” (Édouard Gringa’nın raporu, *Documents parlementaires*, Mebus Meclisi, ek no. 5505, 31 Ocak 1923 tarihli oturum, s. 36).

79 N. Murard, *La protection sociale*, La Découverte, Paris, 1898.

80 Özellikle J. Donzelot, *L’invention du social*, a.g.e. ve F. Ewald, *L’État providence*, a.g.e.

farklı kesimlerini bir araya getiren dayanışmanın sonucu olarak, çıkarların toplumsallaşmasını dikkate alabilir. Böylece, toplumun karşılıklı olarak birbirine bağlı parçalar kümesi olduğu anlayışı ile bu toplum üzerinde pratik müdahale tarzları yani güvence tekniği arasında doğrudan bir bağlantı kurulur. Sosyal güvence, taraflar bunun bilincinde olmasa bile bir dayanışma tarzını devreye sokar. Emekçi, diğer pay sahipleriyle dayanışma içinde olmak amacıyla güvencelerden faydalanmaz, fakat dayanışma içindedir. Onun çıkarı, güvence alanlardan oluşan kolektifliğin diğer üyelerinin çıkarlarıyla karşılıklı olarak bağlıdır. Bireysel bir risk, bir gruba katılım çerçevesinde güvence altına alınmış olmakla “karşılanır.”

Güvenceye bu başvurunun esasen yenilikçi kapsamı, neredeyse sonsuz sayıdaki duruma uygulanabilir olan işlemsel bir matris sağlamasıyla ilgilidir. Başka deyişle, riskin karşılanması ilkesi, karşılanan riskin niteliğine bağlı değildir. Kazaya, yangına, dona ya da su baskınlarına karşı “güvence altına alınmış” olunabileceği gibi, aynı zamanda –ve özellikle– hastalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm de risk olarak görülebilir. Bunlar az çok ihtimal dahilindeki ya da şu veya bu dönemde meydana geldiğinde daha çok ya da daha az ihtimal dahilinde olan tehlikelerdir ve bu durumlar hesaplanabilir. Böylece sosyal yaşam –en azından eğilim olarak– bir miktar (sosyal) riske indirgenebilir. Bütün risklere karşı güvence altında olmak, tamamen güvende olmak demektir.

Devlet bu tür bir olasılık yelpazesi karşısında ne yapabilir?⁸¹ Bütün riskleri karşılayabilmesi yönünde güçlü bir talep olmasına rağmen, elbette bunu yapamaz. Fakat Dupont-White’in ifadesini kullanırsak, “kolektif çıkarların yöneticisi” rolü açısından, özellikle önemli ya da özellikle anlamlı riskler vardır; çünkü bunların kolektif çıkarlar üzerinde etkileri vardır ve sonunda toplumsal kaynaşmışlığı tehdit edebilirler. Örneğin, iş kazası sadece bir işçinin başına gelen bahtsız bir olay değildir. Bu aynı zamanda, topluma özgü bir olgudur ve genel çıkarın temsilcileri, bunun kabul edilebilir olup olmadığını, hangi bedelle ve hangi biçimde kabul edilebileceğini sorgulayabilirler: Ortak çıkar adına bunun mümkün olduğunca rasyonel bir şekilde idare edilip edilemeyeceğini kendilerine soracaklardır. Hizmetleri herkesin çıkarına hizmet eden bazı kişiler özellikle büyük risklerle karşı karşıya kalabilirler. Toplumsal bütünün parçaları arasındaki dayanışma, karşılıklı bağımlılık, onların durumunu telafi edebilecek bazı düzenlemeleri meşrulaştırabilir. Kaza-

81 Sigorta elbette “özel” bir uygulama olabilir ve kökleri de özel inisiyatiflerde bulunmaktadır. Örneğin Ortaçağ’dan itibaren uygulanan deniz sigortası: O dönemde deniz ulaşımının büyük riskleri, bunların ticari seferleri finanse eden farklı kurumlar tarafından paylaşılmasını gerekli kılıyordu. Fransa’daki ilk hayat sigortası şirketi olan Krallık Sigorta Kumpanyası 1797 yılında kuruldu, fakat bu da, adına rağmen, özel bir kumpanyaydı. Keza, farklı yardımlaşma kurumları da güvence ilkesi üzerinde işlev gören, fakat devlet garantisi olmayan derneklerdir.

nın kişisel etkisi, kolektif yarar taşıyan bir uygulamanın sonucundan başka bir şey değildir. Kurbanların ya da ailelerin gördüğü zararı telafi etmek sadece adalettir; ama burada bahsedilen, toplum dayanışmasını sürdürme zorunluluğu olarak sosyal adalettir.⁸² Keza, yaşlılık dönemleri de güvence altında olmalıdır, çünkü kolektif çıkara hizmet eden bir işletme için çalışmış bir emekçinin ihtiyaçlarının güvence altında olması adil bir durumdur.

Bu sonuçlar, yeniden üzerinde durmayı gereksiz kılacak kadar güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, güvencenin teşvik edilmesinin, en azından hukuksal düzenin dönüşümü kadar önemli bir diğer sonucu daha vardır. Ancak yirmi yılı aşkın süre önce Henri Hatzfeld tarafından dile getirilen kurucu sezgilerden sonra adeta unutulmuş gibidir. Bu, *bizzat mülkiyetin dönüşümüdür*; tarihsel bir doğuş hikayesi olsa da, tarihsel öncülleri olmayan bir sosyal mülkiyet türünün tesis edilmesidir.

Çünkü güvenceyi [sigortayı] sadece hukuksal sonuçlarına odaklanarak düşünmenin yetersizliğini ortaya koyan bir paradoksa dikkat çekmek gerekmektedir. Güvence, evrenselci bir tekniktir. Bu, François Ewald'ın deyişiyle, en azından eğilim olarak bütün sosyal risklerin karşılanabileceği “güvence temelli toplum”un yolunu açar. Bu aynı zamanda “demokratik” bir tekniktir; şu anlamda ki, güvence altında olanlar bir kolektivitenin içinde, benzer ve birbirinin yerine geçebilir bir konum işgal etmektedir. Bununla birlikte – ciddiye alınması gereken bir paradokstur bu– zorunlu sigortanın ilk uygulamaları, *toplumsal konumunu yitirme tehdidi altındaki kategorilerle sınırlıdır*. Farklı biçimlerde karşılanan risk –iş kazası, hastalık, muhtaç yaşlılık–, aslında korunmasız ve kırılgan bir durumdan sefil bir duruma düşme riskidir: Kazanın ya da hastalığın işçi bütçesinin eğreti dengesini bozma riski, yıpranmış ve geçim kaynağı olmayan bir ücretlinin yaşlanma riski, vb. Muhtaçlara yardım yükümlülüğüyle ilgili tartışmalarda ve sanayi ya da tarım emekçilerinin emeklilik yükümlülüğüyle ilgili tartışmalarda daha önce sözünü ettiğimiz tutum değişiklikleri bunu ortaya koyar: Kimileri ücretliler için emeklilik yükümlülüğünden kaçınmak amacıyla muhtaçlara yardım yükümlülüğüne razı olurken, diğerleri ise muhtaçlar için yardım hakkından kısmen daha tatmin edici olan işçi ve köylü emekliliği formülüne boyun eğmek zorunda kalırlar.⁸³

İlk başta, *güvence sanki yardımın benzeriymiş gibi görülür*. Açıkçası bu, yardıma muhtaç duruma düşebilecek kişilerin kendilerini güvence altına almak zorunda oldukları anlamına gelir. Azami bir gelirin üstünde, güvence iste-

82 Paradigmatik rolü François Ewald (*L'État providence*, a.g.e.) tarafından oldukça geniş biçimde vurgulandığından burada ele almayacağım iş kazaları üzerine 1898 tarihli yasanın amacı budur.

83 Bkz. F. Netter, “Les retraites en France au cours de la période 1895-1945”, *Droit social*, no. 9-10, Eylül-Ekim 1965.

ge bağlıdır. Yüksek ücretleri ya da malvarlıkları sayesinde geçim imkânlarıyla muhtaçlıktan korunan toplumsal kategoriler, zorunlu güvencesinin dışında kalırlar. İlk güvence yasaları, toplumsal yapının kolektif olarak güvence altına alınması gereken alt kademeleri ile kendi geçim kaynaklarıyla, yani kendi mülkleriyle, kendi özel mülkiyetleriyle kendilerini güvence altına alabilen üst kesimler arasında bir ayrım çizgisi varsayar.

Dolayısıyla, zorunlu sigorta başlangıçta genelleşmiş bir güvenlik sistemi ni teşvik etmekten çok uzaktır. Önceki durumdan tam bir kopma meydana getirmediği gibi, yeni bir rasyonellik rejiminin oluşmasına da yol açmaz.⁸⁴ Toplumsal antagonizmaları yönetme konusunda yeni bir paradigma önerir; ki bunun uygulanması karmaşık sosyal-tarihsel koşullara bağlı olacaktır. Bu saptama iki güç sorunu ortaya çıkarır. Evrenselci bir teknik olan sigorta neden başlangıçta halen *toplumsal itibarsızlıkla* nitelenen özel durumların sorumluluğunun üstlenilmesiyle sınırlı kalmıştır? İkinci olarak, formel bir evrensellikten güvence temelli bir toplumun dölyatağı haline gelerek cisimleşen bir evrenselciliğe geçiş hangi koşullarda gerçekleşir? (Arka planda ise, çağdaş konjonktürün merkezinde üçüncü bir soru bulunmaktadır: Güvence sağlayarak riskleri önlemenin evrensellliğini hangi koşullar istikrarsızlaştırmıştır ve günümüzde nasıl yeniden genelleşmiş bir sosyal güvencesizlik riskiyle karşı karşıya kalmış bulunuyoruz?)

Bu sorulara cevap verebilmek için, 20. yüzyıl başında (ücretli) emek, güvenlik ve mülkiyet arasında kurulan yeni ilişkileri dikkate almak gerekir. Güvenceden ilk yararlananların hayatta kalmak için tek sahip oldukları şey emekleridir. Onlar mülkiyet düzeninin dışına yerleşmiş proleterlerdir. Mülkiyet ile emek karşıtlığını temsil ederler, ki bu karşıtlık her zaman için güvenlik ile güvensizlik arasındaki karşıtlıkla ifade bulmuştur. Bu mülksüzlere güvence sağlamak, sadece emek ile güvenlik arasındaki ilişkiyi değiştirmekle kalmayacak, *mülkiyet ile emek arasındaki ilişkileri* de değiştirecektir. Bu noktada, “mülkiyet kaynaklı güvenliğin hukuki güvenliğe güçle dönüşümü”nü kavramayı deneyen Henri Hatzfeld’in açtığı yolu takip edeceğiz.⁸⁵ Fakat bu geçişin modern “ücretliler toplumu”na götürecek bir altüst oluşun ilk evresi olduğunu da göstereceğiz: toplumsal kimliğin mülkiyetten ziyade ücretlilik üzerinde temellendiği bir toplum.

Charles Gide 1902’de şunu belirtir: “Mülk sahibi sınıf açısından mülkiyet, diğerlerini neredeyse gereksiz kılan toplumsal bir kurumdur.”⁸⁶ Diğer taraf-

84 François Ewald’ın *L’État providence, a.g.e.*’deki etkileyici kurgusuna bu çekince getirilebilir. Güvencenin uygulanma koşullarını anlamak, ücretliliğin dönüşümlerini analiz etmeyi gerektirir.

85 H. Hatzfeld, “La difficile mutation de la sécurité-propriété à la sécurité-droit”, *Prévenir*, no. 5, Mart 1982.

86 C. Gide, *Économie sociale*, Paris, 1902, s. 6.

tan bu saptama sosyalin bütün alanını bir noksanlık mekânına, *mülkiyet noksanlığına* yerleştirmek anlamına gelir. Ve aslında bu tarihe dek (1902), önceki bölümde sözü edilen “sosyal” kazanımların çoğu, sadece mülkiyetin sağlabileceği özerklikten yoksun olma durumunu iyi kötü (daha doğrusu iyiden ziyade kötü bir şekilde) telafi etmeye çalışan “yapay birer taklit” niteliğindedir. Sosyal sorunun düğüm noktası tam da budur: Emekçilerin çoğu korunmasız ve sıklıkla sefil haldedirler; dolayısıyla mülkiyete bağlı korumalardan yoksun kalırlar. Fakat bu terimlerle, yani emekle mülkiyetin mutlak karşıtlığı çerçevesinde ortaya konduğunda, sorun çözümsüz kalır. Sosyal sorunun yeniden formüle edilmesi, mülk sahibi ile mülksüz arasındaki bu karşıtlığı ortadan kaldırmaktan değil,⁸⁷ yeniden tanımlamaktan, yani özel mülkiyetin yanına başka türde bir mülkiyeti –*sosyal mülkiyet*– koymaktan ibaret olacaktır; böylelikle, güvence eksikliği yaşamadan özel mülkiyet alanının dışında kalınabilir.

Burada bir düzlem değişimi söz konusudur. Sosyal güvenlik, devletin himayesi altında ve emek vasıtasıyla, bir tür *mülkiyet aktarımı* ile gerçekleşir. Güvenlik ve emek, özde birbirine bağlanacaktır; çünkü ücretlilik etrafında yeniden örgütlenen bir toplumda, geleneksel olarak mülkiyetin sağladığı korumaların modern türdeki benzerini üreten şey, emeğe tanınan statüdür. Evrelerini tek tek belirtme zahmetine artık girilmesi gereken –çünkü kelimenin tam anlamıyla bugün bu tarihin mirasçılarıyız– çok uzun bir parkurun varış noktası budur.

Devrim döneminden itibaren, emek ile mülkiyet arasında yeni ilişkiler kurma sorunu, üstelik karmaşık biçimler altında ortaya konmuştur. Sorun öncelikle mülkiyet alanı dışında kalan ve emek dünyasının özünü temsil eden kitlenin ortaya koyduğu politik aporia biçiminde görülür. Hiçbir şeyi olmayanlardan ve dolayısıyla aslında bir “hiç” olan insanlardan oluşan bu “dördüncü zümre” sosyal pakta nasıl dahil edilebilir?⁸⁸ 1793 anayasasının kabulünden önceki tartışmalar sırasında Başkan Harmand görüşlerini şöyle ifade eder:

Hukuksal olarak politik bir eşitliği elde ettikten sonra, en güncel ve en can alıcı arzumuzun fiili eşitlik olacağını adil olmak isteyen herkes benimle birlikte itiraf edecektir. Ben daha fazlasını söylüyorum: Bu fiili eşitlik arzusu

87 Özel mülkiyeti kaldırmaktan yana olan, fakat en azından Batı Avrupa’da pek etkili olamamış “kolektivist” seçenekler hariç. 1917 yılında Rusya’da zafer kazanan türde bir devrimin sosyal soruna dair diğer –“kolektivist” – seçeneği dayattığı kuşkusuz söylenebilir.

88 Bkz. Dufourny de Villiers, *Traité du quatrième ordre*, a.g.e. Yine 1789’dan itibaren, düşkünler yurduna yerleştirilmiş çırakların müfettişi ve Dilencilik Komitesi üyesi olacak Lambert, Kurucu Meclis’e çağrı yaparak “İnsan Hakları Bildirgesi’nde ve anayasada hükme bağlanmış önemli adalet ilkelerini mülk sahibi olmayan sınıfın korunmasına ve varlığını sürdürmesine özel olarak uygulamak”la görevli bir komite kurulmasını teklif eder. Dilencilğin Kökünü Kazıma Komitesi bu inisiyatifte cevaben kurulmuştur (bkz. L.-F. Dreyfus, *Un philosophe d’autrefois*, a.g.e., s. 147).

ya da umudu olmadan, hukuksal eşitlik acımasız bir yanılsama olarak kalır ve vaat ettiği hazlar yerine, yurttaşların en yararlı ve en kalabalık bölümüne Tantalos işkencesi yapar.

Ve Harmand şu temel soruyu sorar: “Sosyal kurumlar, insana doğanın vermediği bu fiili eşitliği toprak ve sanayi mülkiyetine zarar vermeden nasıl sağlayabilir? Tarım yasası çıkarmadan ve servetleri paylaştırmadan bu eşitliğe nasıl erişilebilir?”⁸⁹

Marcel Gauchet bunu modern sosyal sorunun düğüm noktası olarak görürken cumhuriyet rejiminin gelip çarpacağı temel aporiayı –“Yurttaşların özgürlüğünü ve eşitliğini eksiksiz biçimde ifade eden bir iktidar aygıtı oluşturmada ki başarısızlık”–⁹⁰ ve İnsan Hakları Bildirgesi’ni sosyal hakların geliştirilmesiyle tamamlamanın imkânsızlığını da saptar. Haklı olarak: O dönemde böyle bir “eşitlik”, “toprak ve sanayi mülkiyetine zarar vermeden [...] tarım yasası çıkarmadan ve servetleri paylaştırmadan” nasıl mümkün olabilir? Zorunlu güvence/sigorta halini alacak bir referans değişimi olmadan bu mümkün değildir. Fakat 18. yüzyılın sonunda böyle bir “çözüm” ne gerçekleştirilebilir, hatta ne de kuşkusuz tamamen düşünülebilir olduğundan, devrimciler üç başka çözüm önerirler. Ama bunlar arasında da gerçekten seçim yapamamışlar ve sonuna kadar götürememişlerdir.⁹¹ Bunlar, mülkiyet ile emek arasında var olan ve uzlaştırmaya çalıştıkları karşıtlık üzerine çeşitlemelerdir.

Birinci çözüm önerisi şöyledir: “Yardım hakkı – istihdama serbest erişim” çifti, “mülk sahibi olmayan sınıflar”a, yani çalışabilecek durumda olmayanlara (yardım hakkı) ya da iş bulacağından artık emin olan eli kolu tutan kimselere asgari bir güvence sağlar. Fakat gördüğümüz gibi (4. Bölüm), yardım hakkı Thermidor döneminde pek varlık gösteremedi ve emek pazarının açılması, emekçilerin bağımlılığını ve sefaletini ortadan kaldırmak yerine, yoksullaşmanın yolunu açtı.

Paralel olarak benimsenen ikinci yol, mülkiyete erişimi genelleştirme çabasından ibarettir. Dilencilik Komitesi’nin çalışmalarında bu zaten vardır. Komite, “yoksulluğun mülkiyetle ortadan kalktığına ve çalışmayla yatıştığına inanır. Bu nedenle, senyörlük ve kilise mallarının belirli bir kısmının,

89 15 Nisan 1793 tarihli söylev, *Archives parlementaires*, c. LXII, s. 271, akt. M. Gauchet, *La révolution des droits de l’Homme*, a.g.e., s. 214.

90 A.g.e., s. 201.

91 Yardım cemiyeti devrimci düşüncenin önemli bir bileşenini oluştursa bile. Bkz. La Rochefoucauld-Liancourt’un kaleme aldığı Dilencilik Kökünü Kazıma Komitesi’nin “Dördüncü Raporu” (a.g.e.) ve özellikle J. A. N. Condorcet, *Esquisse d’un tableau historique des progrès de l’esprit humain*, Paris, Yıl III. Bu eserde, “İnsan Tininin Gelecekteki İlerlemeleri” adlı onuncu bölüm, eşitsizliklerin azaltılmasına “toplumsal matematiği” uygulamaya çalışır. Fakat bu yardım cemiyeti gönüllü olarak kalır ve yardım hakkından farklı olarak, bu “görüşler” hiçbir uygulamaya başlangıç teşkil etmez.

çok sayıda alıcının erişebileceği ve bir aileyi yaşatmaya yeterli olacak şekilde çok küçük hisseler halinde satılmasını emrederek, mülk sahibi sayısını arttırmak için mevcut duruma el koymayı Meclis'e önermeyi düşünecektir."⁹² La Rochefoucauld-Liancourt, ulusal mülklerin satışıyla görevli "Devir Komitesi"nin de raportörüydü. Orada da bu tavrı savunacak, ancak belli ki başarı kazanamayacaktır; çünkü bilindiği gibi, bu mülkler esasen zaten mülk sahibi olanların yararına satışa çıkarılmıştı. Muhtaç durumda olanlara "çalışıp işletmeleri için" senyörlük mülklerinin dağıtımı şeklindeki benzer önerinin akıbeti de benzer olmuştu.⁹³ Bu aynı zamanda 1794 yılında Ulusal Hayır İşleri Kitabı'nın başındaki Barère Raporu'nda da sunulan bir öneriydi.⁹⁴

Mantıki sonucuna vardırıldığında, bu seçenek mülkiyete erişimi genel-
leştirerek mülk sahibi olan ile olmayan karşıtlığını ortadan kaldırır ve dev-
rim döneminin toplumsal imgeleminde derinden yer eder. "Geniş bir sını-
fın mülkiyetten yoksun bırakılması, hangi yönetim biçiminde olursa olsun,
yoksulluğun her zaman için daimi ve zorunlu bir ilkesi olacaktır."⁹⁵ Mülk-
leriyle ve tercihen topraklarıyla vatana bağlı olduklarından, ulusa sadık kü-
çük mülk sahiplerinden oluşan bir cumhuriyet ideali. "Herkes biraz toprak
vermeli," der Saint-Just.⁹⁶ Bu ideal Saint-Just gibi politik bakımdan en "ile-
ri" seçkinlerin ideali olarak kalır. Ama aynı zamanda halkın da bir özlemi-
dir. Albert Soboul, dönem için en radikal toplumsal taleplerden birinin Bota-
nik Bahçesi cumhuriyetçileri seksiyonu tarafından 2 Eylül 1793'te Konvan-
siyon'a iletildiğini belirtir. Talep şunu öngörmektedir: "Bir kişinin sahip ola-
bileceği toprağın azami bir sınırı olmalıdır, kimse belirli bir miktar hasat için
gerekenden daha fazla toprağa sahip olamamalıdır; bir yurttaş sadece tek bir
atölyeye, tek bir dükkâna sahip olabilmelidir." Böylece, diye ekler dilekçe sa-
hipleri, bu önlemler, "çok büyük servet eşitsizliğini yavaş yavaş ortadan kal-
dıracak ve mülk sahibi sayısını çoğaltacaktır."⁹⁷

92 *Procès verbaux et Rapports du Comité*, a.g.e., "Plan de travail", s. 318-319.

93 "Ulusal meclis [...] mülk sahiplerinin sayısını artırarak yoksullukla güçlü biçimde mücadele edebilir; mevcut durum ona kaçırmaması gereken -çünkü bir daha tekrarlanamayacak- bir fırsat vermektedir. Senyörlük mülklerine bağlı olan yaklaşık on beş ile yirmi milyon dönümlük bir arazi, çorak fundalıklar altında, bataklıkların balçığı altında ya da geleneklerin zorbalığı altında can çekmektedir. Verimli kılacakları toprakların bir kısmının kendilerine devriyle, emeklerinin bir bölümünün karşılığı ödenecek olan muhtaçların kol gücüyle, ekime geri kazandırılacak bu topraklar onları sefaletten sonsuza dek koruyacak, bahtsız ailelere rahatlık sağlayıp bunu genelleştirecek ve onları kendi öz çıkarları ve sizin iyiliğiniz sayesinde onları vatanlarına bağlayacaktır" (a.g.e., "Quatrième Rapport", s. 388).

94 Barère, "Rapport sur les moyens d'extirper la mendicité et sur les secours que la République doit accorder aux citoyens indigents", a.g.e.

95 *Procès-verbaux et rapport du Comité...*, a.g.e., "Plan de travail", s. 315.

96 Saint-Just, *Fragment sur les institutions républicaines*, éd. C. Nodier, Paris, 1831, akt. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France*, a.g.e., c. 11, s. 30.

97 Akt. A. Soboul, *Paysans, sans-culottes et jacobins*, Paris, 1966, s. 133.

Böyle bir ideal, Devrim'den sonra da, hem halkın içinde hem de sosyal reformcular arasında varlık sürdürecektir. Kronolojik olarak konuşursak, bunların ilki olan Simonde de Sismondi, ekonominin vahşi gelişiminin zararlarıyla mücadele etmek için gereken çareler konusunda –bir nokta hariç– çok flu kalır: “Mümkün olduğunca çok sayıda emekçiye tarlalarda tutabilmek” amacıyla, zorunlu ama sınırlı bir tarım reformuna girilmelidir.⁹⁸ Yeniden toprağa bağlama, belediye mülklerini çalışmayan muhtaçlar arasında bölüştürmeyi öneren Louis-Napoléon Bonaparte dahil,⁹⁹ “genelleşmiş sefaletin kökünü kazımak” için önerilen çoğu çözümde tekrarlanan bir referans olacaktır. “Toprağa geri dönüş” özelemleri, 19. yüzyılın geç dönemlerine ve sonrasına dek uzanacaktır. Üstelik yalnızca –örneğin– Le Play’le birlikte değil, III. Cumhuriyet’in politik şahsiyetleri arasında da görülecektir.¹⁰⁰ Vichy rejiminin kırsal özelemlerinden söz etmeye gerek yoktur sanıyorum.

Fakat mülkiyetin doğrudan doğruya yeniden dağıtımı biçimindeki bu seçeneğin pratik sonuçları olmadı. Sanayileşme ve şehirleşme dikkate alındığında da zaten olamazdı. Gerçekten de bu seçenek ücretli emek kesiminin daraltılmasını varsayar, oysa sanayi toplumunun kurulması ücretli emeğin yerleştirilip geliştirilmesini gerektirir.

Bununla birlikte, özel mülkiyeti toplumsal işlevleri yararına göreceleştirmekten ibaret üçüncü bir seçeneğin de devrim döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu seçenek Rousseaucu geleneğe bağlanabilir: “Benim düşüncem [...] özel mülkiyeti kesin olarak ortadan kaldırmak değildir; çünkü bu imkânsızdır, fakat onu en dar hudutlar içine kapatmaktır. Tek kelimeyle, devlet mülkiyetinin mümkün olduğunca geniş, güçlü olmasını ve yurttaş mülkiyetinin ise mümkün olduğunca dar, zayıf olmasını istiyorum.”¹⁰¹ Rousseau’nun öğrencisi olan Mably papazı da toplum düzeninin özel mülkiyetin kutsanması üzerinde kurulmasına itiraz eder.¹⁰²

Bu marjinal bir yönelim midir? Kurucu Meclis üyeleri, mülkiyet hakkını insan haklarının arasına gayet iyi dahil etmişlerdir ve Konvansiyon da “kim ki tarım yasaları oluşturmayı ya da toprak mülkiyetini, ticaret ya da sanayi mülkiyetini yıkıcı her türlü yasa ya da önlem önerir ya da buna kalkışır”,

98 Simonde de Sismondi, “De la richesse territoriale”, *Revue mensuelle d’économie politique*, Şubat 1834, s. 15.

99 L.-N. Bonaparte, *L’extinction du paupérisme*, a.g.e.

100 Bkz. Köylülerden yana korumacı bir politikanın ateşli savunucusu Jules Méline’in *Le retour à la terre et la surproduction industrielle*, Paris, 1906. Yine 1923 yılında, sosyal güvenceler üzerine yasa raportörü mebus meclisinde şöyle görüş belirtir: “Kırsal kesimin boşalmasının yol açacağı bütün zararları biliyoruz; kurtuluşumuz toprağa geri dönüştedir” (*Documents parlementaires*, mebus meclisi, ek no. 5505, 31 Ocak 1923 tarihli oturum, s. 53).

101 J.-J. Rousseau, “Projet de Constitution pour la Corse”, C. E. Vaughan, *The political writing of J.J. Rousseau*, Cambridge, 1915, c. II içinde.

102 Abbé de Mably, *Doutes sur l’ordre naturel et essentiel des sociétés*, Paris, 1767.

bu kişinin ölümle cezalandırılmasını oy birliğiyle kabul etmiştir.¹⁰³ Fakat bu düzenlemeler iki şekilde okunabilir: Özel mülkiyetin koşulsuz bir savunusu olarak ya da son derece sosyal niteliğinin kabulü olarak. İlk yorumu fazla öne çıkarmak kuşkusuz haksızlık olur. “Hâlâ söylemeye gerek var mı? Eğer mülk sahibi değilse hiç kimse gerçekten yurttaş değildir. Vatan nedir? Doğduğumuz toprak. Hiçbir bağ bizi ona bağlamıyorsa onu nasıl sevebiliriz? Bir ülkeyi terk etmek için ayaklarının tozunu silkelemesi yeten kimse onu nasıl sevebilir?”¹⁰⁴ Arka planda ise, gezgin serseri imgesi, evsiz barksız olduğundan inançsız ve yasadışı olan “ayakları tozlu” imgesi vardır. Mülkiyet toplumsal varlığı temellendiren şeydir; çünkü kişiyi belli bir yere yurda iyice yerleştirir. En büyük toplumsal belanın, yani mensubiyet yitiminin çaresi ve kuşkusuz o dönem için tek çaresi budur.

Dolayısıyla, mülkiyet sadece ekonomik bir değer olarak görülemez. Sağladığı özel yararları da indirgenemez. Toplumsal aidiyetin üzerinde yükseldiği dayanak odur. Örneğin, yoksul yurttaşların zararını telafi etmek için devrim düşmanlarının mallarına el koyan 11. Yıl 8 Ventöse tarihli kararnameyi de demagojinin ya da politik aşırılıkçılığın ötesine geçip anlayabiliriz. Saint-Just bu konuda şunu söyler: “Devrim bizi ülkesinin düşmanı olan kişinin mülk sahibi olamayacağı ilkesini kabul etmeye yöneltti... Yurtseverlerin mülkiyeti kutsaldır, fakat komplocuların mülkü bahtsızlara verilecektir.”¹⁰⁵ Olası tercümesi: Yurttaş yaratan mülkiyettir, ama yurttaşlık kişisel mallardan özel olarak yararlanma anlamına gelmez; toplumsal görevler bütünüünün temelinde mülkiyet bulunur. Nasıl ki mülk sahibi olmadan gerçekten yurttaş olunamıyorsa, aynı zamanda yurttaş –yani Saint-Just’un dilinde “yurtsever”– olmadan da mülk sahibi olmaya hak yoktur. Mülkiyete evet; ama yaygınlığı bakımından sınırlı, kullanımlarında denetimli ve sosyal yararına bel bağlanan bir mülkiyet. Robespierre’e göre de, “servet eşitliği bir efsanedir”, fakat “servetlerin aşırı dağılımı, sayısız kötülüğün ve suçun kaynağıdır.”¹⁰⁶

Montanyar grubunun en radikal kanadının tutumunun bu “ılımlı” yorumu, bazı mülkiyetlerin toplumsal niteliğinin devrimi yapmış olan politik akımların çoğunluğu tarafından açıkça tanınmış olmasıyla doğrulanmış gözükmektedir. Örneğin kilise mallarına ve vakıflara ulus adına el konması, La Rochefoucauld-Liancourt dükü gibi ölçülü biri tarafından önerilmiş ve geniş çaplı bir onay görmüştür. Neden? Çünkü bu mallar yoksulların hizmetinde

103 18 Mart 1793 tarihli yasa, akt. M. Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France, a.g.e.*, c. II, s. 30.

104 A. Duquesnoy, *Journal de l'Assemblée constituante*, Paris, 1894 baskısı, c. I, s. 498.

105 Akt. M. Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, c. II, s. 272.

106 M. Robespierre, *Projet de Déclaration des droits à la Convention*, 23 Nisan 1793. Buradan anlıyoruz ki Robespierre’e göre mülkiyet, “her yurttaşın, yasanın güvencesi altında bulunan mülk parçasından yararlanma ve kullanma hakkı”dır.

kullanılacaktır. Dolayısıyla, bu sosyal hizmetin daha iyi örgütlenmesini sağlamak amacıyla, kamu hazinesini beslemeleri adildir. Fakat sonuçta yoksulların mülkü haline geleceği için, toplumsal yarar olduğu düşünülenler sadece bu türden mallar mıdır? 10 Ağustos 1789'da, kilisenin aldığı verginin kaldırılması üzerine Ulusal Meclis'te yapılan tartışma sırasında Mirabeau şaşırtıcı bir konuşma yapar:

Toplum içinde var olmanın üç tarzını biliyorum: dilenci, hırsız ya da ücretli. Mülk sahibi de ücretlilerin başta gelenidir. Bizim kabaca onun mülkiyeti diye adlandırdığımız şey, tüketimleri ve harcamalarıyla diğer bireylere dağıtmakla görevli olduğu şeyler için toplumun ona ödediği bedelden başkası değildir. Mülk sahipleri, sosyal bünyenin aracıları, vekilharçlarıdır.¹⁰⁷

O dönemde ücretli emeğin toplumsal saygınlıktan yoksun olduğu dikkate alındığında, ücretli teriminin mülk sahibiyle neredeyse eşanlamlı kullanıldığını görmek gerçekten de şaşırtıcıdır. Fakat Mirabeau burada kamu hizmeti şeklinde bir mülkiyet anlayışı tarif eder: Mülk sahibi, siparişleri ve harcamalarıyla sosyal bünyenin faaliyetini canlandıran bir vekilharçla özdeşleştirilir ve bu şekilde, servetiyle bu bünyeyi beslemektedir. Bir vekilharç olarak, uyguladığı bu tür sosyal vekillikten sorumlu tutulabilir. Böylece devrim döneminin hareketliliği içinde, özel mülkiyetin, üstlendiği sosyal işlevlerden yola çıkılarak yeniden tanımlandığı görülür.

Düşündüğümüzde, bu tutum görüldüğü kadar özgün değildir. Esas mesele daha ziyade tamamen özel bir mülkiyet anlayışının hegemonyasıdır. Gerçekten de “eski toplum”da mülkiyet yaygın olarak sosyal bir mülkiyetti. Korporatist ayrıcalıklar mesleğin kolektif mülkiyetiydi, yoksa birey olarak emekçilerin değil; kamusal gayrimenkuller sanayi-öncesi ekonomide temel bir kolektif mülkiyet biçimini temsil ediyordu; feodal mülkiyet ise ticari değerine indirgenebilen bir malvarlığı değil, toprağa bağlı toplumsal ve hukuki ayrıcalıklar bütünüydü. Kuşkusuz, liberalizm bu “arkaizmleri” ortadan kaldırmak ve mülkiyeti –emek gibi– bir meta yapmak ister. Fakat nasıl ki emek ilişkilerinin sözleşmeye bağlanması toplumsal parçalanmanın bir unsuru olacaksa, mülkiyetin tam anlamıyla özelleştirilmesi de sosyal bünyeyi mülk sahibi bireylerden oluşan atomize bir yapı haline getirme riski taşır. Bağımsız mülk sahiplerinin basit birliği bir toplum oluşturabilir mi? Politik istikrarsızlığa ve toplumsal çalkantılara son vererek “devrimi tamamlamak” gerektiğinde, özel bir mal varlığından koşulsuz yararlanma temelinde istik-

107 Akt. Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France, a.g.e.*, H. G. Mirabeau 2 Nisan 1791'de düşüncesini şöyle açıklar: “Kullandığımız mülkiyet hakkına toplumsal bir eser olarak bakabiliriz. Yasalar mülkiyeti sadece korumakla, sürdürmekle kalmaz, onu bir anlamda doğururlar.” (s. 270)

rarlı bir düzen tesis edilebileceğinden kuşku duyanların sayısı artar. Auguste Comte'un tanıklığıyla yetinelim:

Her tür insanlık durumunda, her bir yurttaş aslında bir kamu görevlisidir: Az çok belirli katkıları, onun hem yükümlülüklerini, hem de hak taleplerini belirler. Bu evrensel ilke mülkiyete kadar genişletilmelidir; pozitivizm mülkiyette, her kuşağın bir sonrakinin çalışmalarını hazırlamasını sağlayan sermayeleri oluşturmaya ve dağıtmaya yönelik zaruri bir toplumsal işlev görür.¹⁰⁸

Dolayısıyla bireyin dilediğince kullanmakta özgür olduğu, ihlal edilemez ve kutsal malvarlığı olarak mülkiyet anlayışı kendiliğinden gelişmez. Kuşkusuz bu anlayış İnsan Hakları Bildirgesi'nde ve Napoléon yasasında kayıtlıdır; ticari alışverişleri de bu anlayış yönetmektedir. Ancak, Devrim'e eşlik etmiş ve izlemiş uçsuz bucaksız fikir yığını, toplumsal düzenin tek temeli olan bu "burjuva" mülkiyetin yükselişine indirgemek son derece kısıtlayıcı olur. Mülkiyetin mutlak niteliğine itiraz edenler ise sadece bu mülkiyetin ortadan kalkmasını isteyenler ya da "kolektivistler" değildir. Mülkiyetin toplumsal işlevlerine gösterilen dikkat, onu emek meselesine yakınlaştırır. Bu durumda mülkiyet, toplumun faaliyetini canlandıran şeydir (Mirabeau), "yaptığı işler" ile kuşaklar arasındaki sürekliliği sağlayandır (Comte). Kısacası, özel mülkiyet sadece *sahiplenilme tarzı* değil, *kullanımları* da dikkate alındığında toplumsaldır. Özel mülkiyetin emekten mutlak kopuşu daha da tartışmalıdır; çünkü emek, son tahlilde, servetin kaynağıdır. Fakat liberal kavranışı içinde, mülkiyetin kullanımları ile sahiplenilme tarzı arasında bir ayrım varlığını sürdürür. Mülkiyet, sağladığı toplumsal fayda aracılığıyla aklanır (patronlar kendi mutlak üstünlüklerini sürekli olarak böyle doğrulayacaklardır: Emekçilerin yaşamasını sağlayan şey işletmelerdir). Fakat mülkiyete özel olarak sahip olmak, mülkiyetin nasıl kullanılacağını da belirler. Tamamen liberal bu mülkiyet anlayışının çelişkisini aşabilir ve –en azından bazı kullanımları için– onu olduğu haliyle kabul edip *kolektif faydasını* ön plana çıkarabilir miyiz? Şahsi kullanımların keyfiliklerinden kurtulan ve genel çıkarın hizmetinde olan bir sosyal mülkiyet ancak böyle tanımlanabilir.

Mülkiyet aktarımı

Bu sosyal mülkiyet tematiği, 1880'li yıllardan itibaren temel bir tartışmanın konusu olur. "İlerlemeci cumhuriyetçiler", bireycilik ile sosyalizm arasında eşit mesafede duran bir tutumu benimseyerek cumhuriyeti buradan ha-

108 A. Comte, *Système de politique positive*, Paris, 1892 baskısı, c. I, s. 156.

rekette temellendirme olasılığını denerler. Alfred Fouillé,¹⁰⁹ Émile de Laveleye¹¹⁰ ya da Léon Duguit'nin¹¹¹ eserleri gibi önemli çalışmalardaki temel fikir budur. Laveleye, Thiers'e karşı doğmakta olan etnolojinin kaynaklarını kullanır: "Toprakta tam mülkiyet, çok yeni bir kurumdur"¹¹² görüşünü savunur ve mülkiyeti ortak fayda üzerinde temellendirmeye çalışır. Duguit bu noktada şu görüşü savunur: "Özel mülkiyet hakkı anlayışı yok olmakta ve yerini toplumsal işlev olarak mülkiyete bırakmaktadır."¹¹³ Sosyal mülkiyet, kamu hizmetlerinin gelişiminin merkezindedir. Kamu hizmetleri, herkese ortak fırsatlar –en başta da eğitimi fırsatı– sunarak eşitsizlikleri azaltmayı sağlayacak olan kolektif malları temsil eder.¹¹⁴ Böylece, cumhuriyetçi devletin işlevlerine, rejimin az da olsa kutsal kitabı –elbette laik!– olan *Manuel républicain*'inde [Cumhuriyetçinin El Kitabı] Barni'nin nitelediği gibi somut bir içerik verilebilir: "Devlet, tüm ülkeyi kurallara bağlamak ve yönetmekle görevli kamusal güçler bütünüdür."¹¹⁵

Konvansiyon üyesi Hammond'un –"Sosyal kurumlar, insana doğanın vermediği bu fiili eşitliği toprak ve sanayi mülkiyetine zarar vermeden nasıl sağlayabilir?" biçiminde– ortaya attığı aporia aşılmış mıdır? Eşitlik ile eşitlikçilik birbirine karıştırılmazsa, bir anlamda evet: Sosyal kurumlar, herkesin "kamusal olan"a katılımını desteklemektedir. Toplum, Léon Bourgeois'nın dediği gibi, "herkese ulaştırılabilir olan sosyal malları bütün üyelerine açmaya" başlar.¹¹⁶ Sosyal mülkiyetin ve kamu hizmetlerinin gelişimi, böylece klasik liberalizmin bireyciliğine-bencilliğine karşı dayanışmacı programın gerçekleşmesi anlamına gelir.

Kolektivizmle karıştırılmaması gereken bu kolektif mülkiyetin önemi, işçi partisinin ılımlı yönelimleriyle onaylanır. Bu "olasılıkçılar",¹¹⁷ kolektif mülkiyeti burjuvazinin hegemonyasıyla mücadele etmek için gerekli sosyal dönüşümlerin temeli haline getirirler. Devletin iskeleti olan kamu hizmetlerinde, kapitalist sınıfın haksız yere el koyduğu insan emeğinin somutlaşması-

109 A. Fouillé, *La propriété sociale et la démocratie*, Paris, 1884.

110 E. de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, Paris, 1891.

111 L. Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, Paris, 1908.

112 E. de Laveleye, a.g.e., s. 542.

113 L. Duguit, a.g.e., s. 148.

114 Bkz. C. Nicolet, *L'idée républicaine en France, 1789-1924*, Gallimard, Paris, 1982, özellikle X. bölüm.

115 J. Barni, *Manuel républicain*, Paris, 1872, s. 420.

116 Bkz. yukarda, *Deux Discours de M. Léon Bourgeois*, a.g.e., s. 22.

117 Kapitalist rejimin bağrındaki kısmi reform olasılıklarından yararlanmak isteyen sosyalistlere "olasılıkçılar" ya da "Broussecular" denir. Bunlar, Jules Guesde'in başını çektiği Marksist eğilim ya da doğrudan eylemci sendikalizm gibi toplumun radikal ve acil dönüşüm yandaşlarına karşı çıkarlar (bkz. G. Weill, *Histoire du mouvement social en France, 1852-1902*, Paris, 1904, s. 224 ve devamı).

nı görürler. Olasılıkçı versiyonu içinde sosyalizmin ortaya çıkışı, insan emeğinin sosyal faydasına –kamu hizmeti biçiminde– yeniden sahip çıkma üzerinde temellenebilecektir.

İktidarı ele geçiren çeşitli sınıflarla birlikte hükümetler değişse de, devlet baki kalır ve insan emeğinin her kategorisini yavaş yavaş dönüştürerek, kamu hizmeti ad ve biçimi altında bunu kendine mal ederek, normal gelişimine devam eder. Devlet, zaten tesis edilmiş kamu hizmetlerinin bütünüdür.¹¹⁸

Bununla birlikte, kamu hizmetlerinde cisimleşen bu sosyal mülkiyet biçimi, kişisellikten bağımsız olması anlamında da kolektif bir mülkiyet olarak kalır. Özel bir şahıs, onu kendine mal edemez. Bundan böyle eğer özel mülkiyetten yoksunsa, kişiyi sosyal bakımdan korunmasız kılan bu şahsi riskler –hastalık, işsizlik, yaşlılık...– ortaya çıktığında, bu mülkiyet onun için yetersiz bir destek sağlayacaktır. Emekçinin çalışamaz duruma düştükten sonraki ömründe daimi hale gelebilecek bu koşullar altında, emekçi kamu hizmetlerinin kolektif bir kullanıcısı olmakla yetinemez. Örneğin iş göremez hale geldikten sonra da beslenmeye ve barınmaya devam etmek gibi, kendi kişisel imkânlarıyla karşılaması gereken kişisel ihtiyaçları olacaktır. Fakat onun özel mal varlığı yoktur. *Özel olmayan* –dolayısıyla sosyal olan– ama özel kullanıma elverişli, *kışisel olarak tahsis edilebilir bir malvarlığı* mümkün müdür? Hammond'un ifade ettiği aporia'ya bir cevap verecek gerçek felsefe taşı bulunmuştur. Bu, zorunlu sigorta önlemlerdir: Kaynağı ve işleyiş kuralları sosyal olan, fakat özel işlev gören bir malvarlığı.¹¹⁹

Özel mülkiyet hegemonyasında tehlikeli bir çatlağın oluştuğunu, mülki-

118 P. Brousse, *La propriété collective et les services publics*, Paris, 1883, Éditions du Prolétaire (işçi partisinin yayın organı). Burada 1910'daki yeni baskısından aktarılmıştır, s. 27. Reformcu sosyalizm çevresinde iki dünya savaşı arasındaki dönemde kendini gösterecek ulusallaştırma doktrininin başlangıcı burada görülebilir. Ulusallaştırmanın ilk teorisini olan Henri de Man şu niyetlemede bulunur: "Ulusallaştırmanın özü, mülkiyet aktarımından ziyade yetki aktarımıdır; daha doğrusu idari sorun, sahip olma sorununa ve güdümlü ekonominin gerektirdiği yetki sistemindeki değişimlere baskın çıkar" (akt. P. Dogde (ed.), *A Documentary Study of Henrik de Man*, Princeton, 1979, s. 303).

119 Güvence ödenekleri, yine de bireylerin sahip olabileceği sosyal mülkiyetin tek biçimi değildir. Sosyal konut, belirli kurallara bağlı olarak özel kullanıma tahsis edilebilen kolektif mülkiyetin diğer önemli tarzını temsil etmektedir. Halkı korunmasızlıktan kurtarmak için sosyal bir mülkiyeti "halk"ın kullanımına vermenin iki önemli biçimi olan sosyal güvenceler ile sosyal konut arasındaki –aşağı yukarı ilk sosyal güvence biçimleriyle aynı dönemde ortaya çıkan "ucuz konutlar"dan, yaygınlaşması sosyal güvenliğin yaygınlaşmasına paralel olan büyük HLM [Kısmi kamu finansmanı ile yapılan konut projeleri] programlarına dek– bu paralellik, üzerinde durulmayı hak etmektedir. Fakat bu noktaları geliştirmek yeni alanlar açmayı gerektirir. Yine de bu düşünce, sosyal korunmasızlıklarla mücadele yönündeki inisiyatifleri François Ewald'ın "güvenceler toplumu" diye adlandırdığı şeyin inşasıyla özdeşleştirmemeye davet eder. Ne kadar temel olsa da, güvenlikçi teknik, III. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren sosyal sektörün gelişiminin bütününe kapsayabilecek bir kavram gibi gelen sosyal mülkiyet alanını kapsamaktan uzaktır.

yet düzeninin uyanık bekçisi olan Adolphe Thiers'in muhalefetinden daha iyi hiçbir şey açıklayamaz. Sıcak yıllar denebilecek 1848-1850'de, karşılaştırılması ilham verici olacak iki metin yayımlar. *Mülkiyet Üzerine*,¹²⁰ mülkiyetin şiddetli bir savunusu ve açıklaması olarak, Thiers'in –haklı olarak– “burjuva” denen anlayışını doğrulamak için olası bütün felsefi ve tarihsel argümanları seferber eder. Thiers, özel mülkiyetin toplumsal bir düzenin olası tek temeli olduğunu kanıtlamak için bütün tarihi ve felsefeyi özgürce yeniden yorumlar. Diğer metin, Yasama Meclisi'nin Yardım Komisyonu raporudur.¹²¹

Bu raporda sadece çalışma hakkı reddedilmekle kalmaz, yasal bir hayır kurumu haline gelip yozlaşmaması için hayırseverliğin koruması gereken “erdemli” karakteri savunulur (bkz. 5. Bölüm) ve ayrıca Meclis'in emekli sandıkları oluşturma projesi de ciddi biçimde eleştirilir. Bu eleştiri biraz beklenmediktir; çünkü daha önce vurguladığımız gibi, “alt sınıfların kalkındırılması” konusunda uzman olan çoğu insan, gönüllülük esasına dayalı kalmaları koşuluyla karşılıklı tasarruf planlarının çeşitli biçimlerini teşvik etmekte hemfikirdirler. Fakat Thiers emeklilik hakkına kavuşmak için –gönüllü bile olsa– bir birikim yapma fikrine karşı çok çekinceli yaklaşır. Tasarruf sandıkları ile emekli sandıklarını karşı karşıya getirir. Tasarruf sandığına para yatırma “her zaman için gönüllü olarak istenebilir; işsizlik, hastalık durumunda işçiye hizmet edebilir, usta olmasını, ailesine bakmasını, yaşlılığında hayatını idame ettirmesini sağlayabilir.”¹²² “Maddi ve manevi sonuçları bakımından verimli”dir,¹²³ çünkü özel mülkiyetin bütün özelliklerini taşır. Tasarrufta bulunan kimse, minik bir mülk sahibidir. Kuşkusuz asla bir rantiyeye olamayacaktır. Fakat onun küçük malvarlığı onu şimdiden saygın kişiler sınıfına dahil eder. O kişi, özel tasarrufu dolayısıyla mülk sahipliği düzenine yeniden entegre olmuştur.

Buna karşılık, bir emekli sandığına katkıda bulunmak ancak “sınırlı ve fazla ahlâki olmayan” sonuçlar meydana getirir ve bu şekilde hareket eden kimse, “sonuçta oldukça dar bakışlı bir bencil”dir.¹²⁴ Çünkü bu yolla biriktirilen sermaye sadece sandığa parayı yatan kişinin yararınadır. Fakat özellikle “[emeklilik] maaşının ödenmeye başlanacağı güne kadar, başka hiçbir ihtiyaç için kullanılamaz ya da borç verilemez.”¹²⁵ Dolayısıyla, sahip olan kişinin serbestçe kullanabileceği ve bir kapitalist birikim süreci içinde miras-

120 A. Thiers, *De la propriété*, Paris, 1848.

121 A. Thiers, *Rapport général au nom de la Commission de l'assistance et de la prévoyance publique*, a.g.e.

122 A.g.e., s. 114.

123 A.g.e., s. 115.

124 A.g.e., s. 118.

125 A.g.e., s. 118.

çılarına aktarabileceği, yani kelimenin tam anlamıyla özel bir malvarlığını temsil etmez. Bu nedenle, bu tür bir yatırım kesin olarak yasaklanamasa da tasarruf sandıkları kadar arzu edilir değildir. Bunun gelişimi, “çoğunluğu ayartmak ve aldatmak için yaratılmış sahte doktrinlerin büyüüp taşan bir sel yatağı gibi yükselmeye başladığı dönem”e tarihlenir.¹²⁶ Kısacası, böyle bir sermayeleştirmenin kolektivizmle müphem yakınlıkları olduğu ve gelecekte taşkınlara gebe olduğu söylenebilir.

Böyle bir yargı, kuşkusuz ki mülkiyeti, ona sahip olan kişinin denetiminde olan ve kendi soyundan gelenlere doğrudan aktarabildiği şahsi bir malvarlığından farklı bir biçimde tahayyül etme konusunda Thiers’in ve saf liberalizm yandaşlarının yetersizliğini ortaya serer. Fakat Thiers, ifade ettiği çekince-siyle birlikte, para gibi dolaşımda olmayan ve bir meta gibi değiş tokuş edilmeyen bir başka mülkiyet türünün ortaya çıkışından kuşku duyar. Bu, şahsi olarak elde bulundurululan bir maldan ziyade, bir kolektife ait olan ve belirli bir hukuki kurallar sistemi uyarınca yararlanılabilen bir ayrıcalık olacaktır.

Thiers’in sermayeleşmeye bu direncinde kişisel bir şey yoktur. Güvence yükümlülüğüne karşı tekrarlanan bir itirazın sert çekirdeğidir bu. Thiers buna aşırı, hatta aşırılıkçı bir yorum getirir; çünkü saf anlamda özel mülkiyet anlayışına birçok başka liberale kıyasla daha derinden ve daha bilinçli biçimde bağlandığından, gönüllü katılım biçiminde bile olsa, güvenceci tekniğin bütün ön koşullarını daha iyi algılar. Öyle ki, güvenceye/sigortaya başvurmak, özneyi aslında sorumluluk ve mülkiyetin liberal tanımıyla çelişik bir dayanışma diyagramına *de facto* dahil eder. Zorunlu güvence söz konusu olduğunda, bu sonuç aşikâr bir hal alır. Örneğin işçi ve köylü emekliliği üzerine tartışmalar sırasında yarım yüzyıl sonra geniş ölçüde geliştirilen ve yeniden ele alınan da yine bu aynı argümandır. Denys Cochin 25 Haziran 1901’de Meclis’te şöyle der:

İşçiye tasarruflarını sizin emekli sandığınıza yatırmaya mecbur edecek hukuki bir kural getirdiğinizde, onu tercih edebileceği birçok başka işten yoksun bırakmış olursunuz. Köyde bir tarla, bir ev, hayvan satın alır; şehirde alet edevat ya da küçük bir dükkan satın alır. Patronluğa yükseldiğini görür. Ama siz, onun küçük sermayesini özel bir yere vakfederek, ona tek bir yatırım tarzı dayatarak onu ücretli emekçi konumuna hapsediyorsunuz. Görüyorsunuz, beyler, sizin projenizin hatası yurttaşları iki sınıfa bölmek, onları iki klan halinde, patronlar ve ücretliler olarak ayırmaktır. Aslında, iki klan iç içe geçiyor, iki sınıf kaynaşıyor. Emekliler listenizde tasarruf yapan işçiyi boşuna arıyorsunuz; o, size haber vermeden ve size ihtiyaç duymadan patron oldu, burjuva oldu.¹²⁷

126 A.g.e., s. 115.

127 Akt. H. Hatzfeld, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 88.

İlk bakışta bu argüman paradoksal, hatta kötü niyetli gelir: Zorunlu sigortaya yasasının yandaşları, yani kaba bir ifadeyle parlamenter sol, ücretlileri tâbi bir konuma hapsedmekle suçlanır. Bununla birlikte, burada'derin bir sezgi vardır. Henri Hatzfeld'in belirttiği gibi, yaygınlaşan zorunlu sigorta fikri, sanayi toplumunun özgüllüğünün ve bunun yol açtığı toplumsal katmanlaşmanın geri dönüşsüz niteliğinin kabulünü içerir. Sanayi toplumunda görev bölüşümü giderek öne çıkmaktadır, fakat aynı zamanda toplumsal farklılaşma, geriye dönüş imkânı olmayan daha karmaşık biçimler almaktadır. Sadece mülk sahipleri ile hak ettiklerinde mülk sahibi olabilecek mülksüzler yoktur. Ücretli emek, toplumda yapısal bir konum edinmiştir: Ücretliler hep olacaktır ve giderek daha fazla sayıda da daimi ücretli var olacaktır. Bu durumda mülk sahipliği paradigması toplumun bütün üyeleri için tek bir ortak ideal ve güvenliğin tek teminatı olarak kalabilir mi? Bu, giderek artan sayıda insanın –sanayi toplumunun gelişimi için zorunlu olanların– geçici, eğreti işlere yerleşmesini kabullenmek olacaktır. Sorun, daha ziyade ücretli emeği istikrarlı hale getirmek ve –deyim yerindeyse– ona “haysiyet kazandırmak” değil midir? Ücretli emeği, ortadan kaldırılabilecek ya da mülkiyet sahibi olunarak kurtulunacak geçici bir durum olarak düşünmeye devam etmek yerine, bunu başlı başına bir statü olarak görmek gerek.

Böylece, sosyal güvencelerin ortaya çıkışı, modern toplumlarda toplumsal katmanlaşmanın geri dönüşsüz niteliğinin kabulünü ve artık sadece mülkiyet üzerinde değil, işbölümü üzerinde de temellenebileceğini gösterir. Tersine, zorunlu sigortaya karşı çıkanlar, toplumsal haysiyetin ve güvenliğin tek temeli olarak mülkiyetin hegemonyasını, bağımsız mülk sahibi modelini savunurlar. Bu ideal, büyük toprak sahibi ve rantıye tarafından temsil edilebilir; ama aynı zamanda zanaatkâr, dükkân sahibi, küçük köylü tarafından da temsil edilir. Köyde birkaç dönüm toprak ya da yerleşebilmek için birkaç alet edevat satın almak, halkın da özlemidir.¹²⁸

Böylece, sosyal sorunun –zorunlu sigortaya karşı– sadece mülk sahibi olunması yoluyla çözülmesi, sadece sınıf çıkarlarını savunmakla suçlanan mülk sahipleri ve ideologları tarafından desteklenmekle kalmaz. Özellikle

128 Güvence zorunluluğunun emekçinin kendi durumunu iyileştirmek ya da değiştirmek için kendi tasarruflarını özgürce kullanmasını engellediği yönündeki argüman, elbette kırsal kesim emekçileri için de kullanılmıştır: “Tarım işçisinin yardım sandığı, onu küçük bir rantıye değil, küçük bir mülk sahibi yapmalıdır. Buna göre, eğer perspektifi ve giderleri onu topraktan vazgeçirmişse, mülkiyetin sağladığı saygınlıktan ve haklarından yoksun bırakmışsa, emeklilik bir iyilikten ziyade bir tehlike olur” (A. Souchon, *La crise de la main-d'œuvre agricole en France*, Paris, 1914, s. 159, akt. H. Hatzfeld, s. 284). Köylülüğün İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal güvenlik sistemine girmedeki “gecikmesi”, bu sistemle sanayileşme ve sanayi ücretliliği arasında mevcut ayrıcalıklı bağları tersinden açıklar. Köylülüğün çok uzun süre boyunca güvenlik-mülkiyet modelinin ve bu modelin en arkaik çekirdeğinin –toprak mülkiyeti– esiri olarak kaldığı söylenebilir.

Fransa'da sosyal güvenceye son derece inatla muhalefet edilmesinin anlamı, bunun bütün mülk sahiplerinin –ya da mülk sahibi olmaya özlem duyanların– Fransa'sının muhalefeti olduğu anlaşılmazsa kavranamaz –“küçükler”in Fransa'sı kadar “büyükler”in de Fransa'sı, dükkâncıların Fransa'sı, zanaatkâr geleneklerinin ve kırsal kesimdeki küçük mülkiyetin Fransa'sı, sanayi-karşıtı Fransa–. Yeni güvenlik anlayışının, sosyal güvenliğin kabul görmesi için, bu muhalefetin yenilmesini ya da en azından zayıflamasını beklemek gerekecektir. Yavaş yavaş, çekingen bir şekilde, üç adım ileri iki adım geri, Fransız toplumunun yeniden ücretli emek etrafında odaklanmasını beklemek gerekecektir. Buna karşın, başlı başına ücretli emeğin kabulünün de moderitenin teşvikinde belirleyici bir evreyi temsil ettiği anlaşılabacaktır: toplumsal konumların esasen işbölümünde işgal edilen yerle tanımlandığı bir toplum modeli.

Dolayısıyla, güvenceci tekniğin gerçekleşmesini sağlayacak şey, mülkiyetteki bir dönüşümdür: kelimenin dar anlamında bir “mülkiyet aktarımı”nın teşviki.¹²⁹ Tasarruf edilen miktarlar otomatik olarak ve zorunlu bir şekilde toplanır; bundan yararlananlar tarafından yeniden piyasaya yatırılmaz; bu toplamdan ancak hastalık, emeklilik gibi belirli durumlarda ya da belirli sürelerle yararlanılabilir... Payların ödenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur; fakat devredilemez bir hak sağlar. Güvence altındaki kişinin mülkiyeti satılabilir bir mal değildir, hukuki kısıtlamalar sistemi içine alınmıştır ve meblağlar kamusal araçlar tarafından dağıtılır. Bu “vesayetçi bir mülkiyet”tir,¹³⁰ güvence için mülkiyettir. Bu mülkiyetin garantörü olan devlet, koruyucu bir rol oynar. Yine de bu bir “himayecilik” değildir: Devlet hayır dağıtmaz, yeni bir mal dağıtım düzeninin bekçisi olur.

Burada, düzenleme teorisinin gelirlerin toplumsallaşması olarak ifade edeceği ve toplumsal olarak dağıtılabılır gelirlerin giderek daha önemli bölümünü oluşturacak şeyin başlangıç noktasındayız (bkz. 7. Bölüm). Ücret, emekçinin ve ailesinin yeniden üretimini sağlamak için en doğru şekilde hesaplanmış emeğin ücretlendirilmesi değildir sadece. Çalışma dışı durumlar için bir tür emek rantı oluşturan bir pay da –“dolaylı ücret”– içerir. Bu çalışma haricindeki durumlar öncelikle olumsuz olarak tanımlanmıştır: hastalık, kaza, üretken olamayan yaşlılık, çalışmak gerekirken çalışmanın yete-

129 A. de Swaan, *In Care of the State*, a.g.e., s. 153 ve devamı. Ticaret hukukunun gelişiminin ve özellikle anonim şirketlerin kuruluşunun (24 Temmuz 1867 tarihli yasa) bu türden kolektif mülkiyete yol açmış olması da mümkündür. Alfred Fouillé, sermayelerin birleşmesi ile güvence ödeneklerinin birleşmesi arasında açıkça bağ kurar: “Birleşmiş sermayeler karşısında, emekçilerin de, güvence rejimi dolayısıyla gücü yüz misli artmış olan yardım sandıklarını ve tasarruflarını birleştirmesi gerekir” (*La propriété sociale et la démocratie*, a.g.e., s. 146). Önem taşıyan farklılık, yine de, anonim bir şirketin üyelerinin prensip olarak sermayelerini diledikleri gibi kullanabilmeleri, oysa bir güvence kurumu ortakları için bunun engellenmiş olmasıdır.

130 A. de Swaan, a.g.e.

rince ödünleyici olamaması... Fakat tüketim, eğitim, boş vakit imkânları gibi olumlu olarak da tanımlanabilirler ve böyle tanımlanacaklardır... Paradoksal bir şekilde, emeğe bağlı bu mülkiyet, emeğin hegemonyasından kurtulmak için bir dayanak sağlayacaktır.

Bununla birlikte, mülkiyet aktarımı ilk başta özellikle “burjuva” malvarlığının tam ve bütünlüklü ayrıcalıklarına kıyasla, esasen de bu malvarlığını kendi soyundan gelenlere aktarma olasılığı karşısında bir eksiklik olarak algılanmıştır. Fakat aynı zamanda, sanayi toplumunda temel bir işlevi şimdiden kusursuzca yerine getirmektedir: işçi sınıfını sosyal muhtaçlık durumundan korumak. Bu ikili karakter, yüzyılın tam sonunda, henüz proje aşamasında olan bu önlemlerin işçi ailesi üzerindeki sonuçlarını belirten bir yazar tarafından kusursuz biçimde ortaya konmuştur:

Burjuva ailesinin malvarlığının aktarımı vasiyetle ya da *ab intestat* [vasiyetsiz] yapılırken, işçi ailesi için vasiyetle aktarım söz konusu değildir; *ab intestat* vaserete gelince, tek bir şekilde düzenlenmiş olmayıp, işçi için bu malvarlığının yaratılmasını amaç edinmiş çeşitli kurumların benimsediği yasa ve tüzüklere tâbidir. Söylemiş olduğumuz gibi, burada vasiyet hazırlama söz konusu değildir, çünkü çeşitli yardımcı kurumları, işçinin vasiyet yoluyla kendi keyfince kullanabileceği bir malvarlığı oluşturması için değil, ailesini korumak için vardır; zira söz konusu kurumların yardımı olmazsa bu aile sınıf düşecek, kamu yardımlarının sorumluluk alanına girmiş olacaktır.¹³¹

Kapitalizm burada tuhaf bir simya işlemi gerçekleştirir. Mülkiyetin gücü korunmuştur. Hak, ödeneklere bağlanmıştır; bu da yardım hakkından farklı olarak ona koşulsuzluk niteliği kazandırır: Ödeme yapan kişi, bir bedel ödediği için mutlak anlamda ve ne olursa olsun –hayatta kalmak için yardım “muhtaç” olmasa bile, örneğin emekli olmanın yanı sıra zengin bir mülk sahibi olsa da– bir hak sahibidir.¹³² Dolayısıyla bu mülkiyet aktarımı klasik mülkiyet anlayışıyla bağdaşmaz değildir. Özel mülkiyetin ayrıcalıklarına saygı gösterir, hatta onları genişletir: Sadece bireylerin yaptığı ödeme, kolektif hakka erişim imkânı sağlar. Fakat bu işlem aynı zamanda yeni bir güvenlik düzeni oluşturur. Sosyal güvencelerden önce, güven içinde olmak demek, yaşamın tesadüflerine karşı koymak için bir mülk sahibi olmak anlamına geliyordu. Sosyal güvenceyle birlikte, bu riskler “karşılanmaya” başlar. Peki ama nasıl? Hukuksal güvenceler sistemiyle; yani son tahlilde hukuk

131 P. Aivarez, *De l'influence de la politique, de l'économie et du social sur la famille*, Paris, 1899, akt. J. Donzelot, *La police des familles*, Paris, 1977, s. 47.

132 Jaures'in yukarıdaki saptamasını hatırlayalım: “Emeklilik hakkı ya da sigorta sayesinde, hak sahibi, yasanın emeklilik süresi olarak belirlediği yaşta milyonları da olsa, tartışmasız ve mutlak bir kesinlikle bu hakka sahip olacaktır.”

devletince onaylanarak. Sosyal devletin burada özgül bir işlevi vardır. Denebilir ki, *mülkiyet aktarımının teminatı* bizzat devlettir. Böylece devlet, “burjuva” mülkiyetini çılginca savunan tutum ile ona sahip olmayı hedefleyen sosyalist programlar arasındaki mutlak antagonizmaya tepeden bakmasını sağlayan yeni ve tamamen özgün bir rol kazanır. Özel mülkiyete dokunmadan bu rolü oynayabilir. Mülkiyet aktarımını yöneterek¹³³ sosyal güvenliği teminat altına alan bir kamu yardımı sistemini bunun üzerine yerleştirir.

Güvenceci tekniğin bu politik araçsallaştırılması, toplumun nüfuzlu şahsiyetlerinin “devletsiz politika”nın ahlâkçılığını aşmayı sağlarken, kolektivistlerin “devlet sosyalizmi”nden tasarruf etmeyi de sağlar. Fakat bu defa artık proje, program yoktur: Yeni kurumlar yerleşmiştir ve yeni para akışları dolaşıma girmeye başlayabilir.

Böyle bir hazırlık çalışması, sanayi toplumuna özgü sosyal sorunun çözümünü odağına alır. Hatırlanacağı gibi, sosyal sorun sanayileşmenin başında mevcut çelişkidен yola çıkarak formüle edilmiş ve genelleşmiş sefaletin tariflerinden yola çıkarak da kendini göstermişti: hem üretim aygıtının merkezine yerleşmiş –çünkü sanayileşmenin esas gücünü onlar oluştuyordu–, hem de toplumdan kısmen dışlanmış, kolektif normlar ve hâkim yaşam tarzları karşısında mensubiyetlerini yitirmiş toplulukların varlığı. Vahşi sanayileşmenin marjlara sürüklediği bu topluluklar için güçlü bir toplumsal aidiyet ilişkisi nasıl kurulur? Auguste Comte’un deyişle, “Batı toplumunun göbeğinde kamp kurmuş ama yerleşikleşememiş”¹³⁴ bu kesimi, yani ücretlileri ya da en azından ücretlilerin alt kesimlerini yurtlarına kavuşturmanın yolunu sosyal güvenceler sağlayacaktır.

Nihayetinde iki seçenek vardır: Ya ücretli emek o parçalı ve eğreti konumu içinde tutulacak ve ücretlilik durumları çeşitlenip yerleştikçe, giderek daha geri dönüşsüz bir hal aldıkça, aynı zamanda sanayi toplumunun kalbine de istikrarsızlığın tohumları ekilecek ve ilerlemenin sosyal korunmasızlık bataklığı üzerinde kurulmasına razı olunacaktır. Ya da bu ücretlilik durumları istikrarlı bir hale getirilecektir. Sosyal güvence, bu dönüşümün işlemcisi olabilir. Güvenceler, belli bir maddi güvenlik sağlamakla kalmaz, ondan faydalanan kişiyi de bir hukuk düzenine dahil eder. Bu dahil oluş, yakınların himayesiyle sağlanan yardımdan ve himayecilik stratejilerinin sağladığı korumalardan bambaşka bir düzendedir. Söz konusu himaye stratejilerine göre

133 Devlet, güvence yardımlarını doğrudan yönetmez. Bu iş, bilindiği gibi, statüsü ve görevlileri zaten derin dönüşümler geçirmiş “sandıklar” aracılığıyla yapılır: Başlangıçta karşılıklı yardımlaşma amaçlı sandıklar, daha sonra işverenleri ve çalışanları temsil eder hale gelmiştir. Örneğin bkz. A. Catrice-Lorey, *Dynamique interne de la Sécurité sociale*, CREST, Paris, 1980. Fakat bu karmaşık tekniklerin ötesinde burada esas önemli olan, devletin bizzat bu düzeniğin teminatı olması ve sistemin olası dönüşümünün yasa koyucunun alanında görülmesidir.

134 A. Comte, *Système de politique positive*, Paris, 1929 baskısı, s. 411.

güvenlik ancak belirli bir toprak çerçevesine ya da vesayet ilişkilerine dahil olmak suretiyle mümkündür: Yakın çevre dayanışmasına katılım, bir işyeri-ne, bir patrona sadakat göstermek, işçi hayatının risklerini aşma fırsatı verir. Buna karşılık sosyal güvenceler, korumaları “bir yere bağlılıktan koparır” ve onları kişiselikten de çıkarır; “koruma-kişisel bağımlılık” şeklindeki yüzlerce yıllık bireşimi parçalamayı sağlar. Buna karşılık, *güvenlik ve hareketlilik görülmedik biçimde birleştirilir*. Hem gezgin serseriye özgürlüğün olumsuz fi-gürü yapan göçebelik, hem de güvensizlik alt edilmiş olur. Emekçi, kendi-sini hak sahibi kılacak koşulları yerine getirirse, ister Mauberg’te olsun ister Cholet’de, güvence altında olacaktır. Yersiz-yurtsuzlaşma artık mensubiyet yitimi anlamına gelmez. Hareketlilik ile güvenliği birleştirmek, emek pazarı-nın rasyonelleşmesinin yolunu açarken, hem sanayinin gelişimi için esnek-liğin gereklerini dikkate alır, hem de işçinin çıkarını. İşçi, teorik olarak sos-yal güvencelerden kopmadan dolaşabilir; çünkü hukuksal, yani evrenselci bir düzenin bir parçası olmuştur. Çalışma hakkıyla birlikte işleyen hukuksal düzen, işgücünün kurallı hareketliliği için de bir çerçeve sunar.

En azından teorik olarak; çünkü bu yeni diyagramın ilk uygulamaları ol-dukça mütevazı olmuştur ve uzun süre de böyle kalacaktır. Fakat Léon Bourgeois 1904’te şunu belirtir:

Ortak yaşamın bütün risklerine –hastalıklar, kazalar, irade dışı işsizlikler, yaşlılık– karşı bütün yurttaşlar için dayanışmacı bir güvencenin örgütlenme-si, 20. yüzyıl başında bütün toplumun barışçıl gelişiminin zorunlu koşulu ve sosyal ödevlerin zorunlu konusu olarak ortaya çıkar.¹³⁵

1945’te, hatta sonrasında hayata geçirilen bütün sosyal güvenlik progra-mı budur. İşsizliğin tazmini daha o zamandan öngörülmüştür; fakat Fran-sa’da, oldukça da çekimser bir şekilde ve ancak 1958’de Assedic’in [Ticari ve Sınai İstihdam Kurumu] kurulmasıyla bu mümkün olacaktır. Bununla bir-likte, Léon Bourgeois bu metni Nantes Yardımlaşma Cemiyeti kongresinde emeklileri savunmak için yazdığında, 1898 yasası nedeniyle sadece iş kazala-rı “tazmin edilmektedir.” İşçi emekliliği üzerine yasa, gördüğümüz gibi, ba-şarısız olacaktır. Yeni bir evreye geçilmesi için 1930’lu yılları beklemek gere-kecektir. Fakat sosyal güvence, ücretlilerin alt kategorilerine hâlâ kısıtlı bir şekilde uygulanmaktadır. 1921’de hazırlanan ilk yasa tasarısı –1930 tarihli yasaya varmak için gereken süreler yine uzun olacaktır ve 1910 yasasından öncekilere kıyasla argümanlar sıklıkla tekrarlanacaktır–¹³⁶ girişimin felsefe-

135 L. Bourgeois, *La politique de la prévoyance sociale*, a.g.e., s. 321.

136 Bununla birlikte, yüzyıl başına kıyasla iki yenilik vardır. 1925 yılında senatör Chauveau’nun teşebbüsü, çoğunluk tarafından “İşsizlik günümüzde Fransa ekonomisini tehdit etmeyen bir teh-likedir” biçiminde görüş belirtilerek reddedilmiştir. (*Documents parlementaires*, Senato, ek no.

sini şöyle ifade eder: “Güvenceler konusunda, ilgililer gerekli çabayı güçlük çıkarmadan gösterebiliyorsa neden devlet –kısmen bile olsa– onların yerine geçsin ki? [...] Devlet sadece zayıfların, mütevazı insanların, küçük ücretlilerin yararına katkı sunmalıdır.”¹³⁷

Buna ek olarak, gelirler için bir taban meblağ da saptanır; bu meblağın üzerinde kazananlar açısından sosyal güvence gereksizdir. Hatta bu taban meblağ, enflasyonu dikkate almak için, İkinci Dünya Savaşı arefesine dek düzenli olarak yeniden ayarlanır.¹³⁸ Burada yine ücretli emeğin statüsünü tam ve eksiksiz kabulden ziyade, en yoksul ücretlileri sefaletten uzak tutma teşebbüsü söz konusudur:

Ücretliler bundan böyle daha dengeli, daha hakkaniyetli bir iş sözleşmesinde, yaşamını idame ettirmek için kendisine gereken şeyleri –ihtiyaçlarını karşılaması fiziksel olarak imkânsız olsa bile– bulacaktır. Güvence altında olduğunda, kendisini ve yakınlarını felaketlerin en derinine ve en hak edilmemişine aniden düşürebilecek toplumsal riskleri silip atacaktır. Emekli maaşı alan bir ihtiyaç, çocuklarına yük olmayacak, aile sofrasında emekliliğiyle bir değer temsil edecektir.¹³⁹

Güvencenin yardım çerçevesinden gerçekten kurtulması epey uzun zaman almıştır. Ancak zorunlu sigorta, 1945 yılından sonra ve son derece farklı koşullarda, sosyal risklerin genelleşmiş biçimde karşılanmasının temeli haline gelecektir.

Bununla birlikte, “gecikme” meselesini o kadar da aceleyle geçiştirmemek gerek. Nasıl bir gecikmeden bahsediyoruz? Sosyal güvence, yapısı itibarıyla sosyal sorunun çözümü için mülkiyete zarar vermeden ve üretim ilişkilerine dokunmadan güvenliği öne çıkartan bir tekniği seferber etmeyi sağlar, ama kısmen beklenmedik bir şekilde ortaya çıkar. Fakat yardım tekniği sadece onun kendi gücüyle ilgili bir sorun olsaydı, kapitalizmin yapılarını altüst etmeden istikrar sağlama yönünde bulduğu bu fırsat tamamen mucizevi olacaktı. Güvence, toplumsal antagonizmaları kendiliğinden yok etme özelliğine sahip sihirli bir değnek değildir. Gerçekleşmesi, farklı çıkarlar ara-

182, 30 Mart 1926 tarihli oturum, s. 881). İkinci yenilik, yeniden ele geçirilen ve Bismarck'ın başlatığı koruma rejiminden yararlanan Alsace-Lorraine'in işsizlik tazminatını dayatmasıdır. Alsace-Lorraineelilerin yararlandığı sosyal avantajları yeniden Fransız oldular diye onlardan geri almak imkânsız olduğu gibi, Alsace-Lorraine'de ve Fransa'nın geri kalanında iki ayrı sosyal güvenlik sistemini yürürlükte tutmak da güçtür.

137 *Documents parlementaires*, Mebuslar Meclisi.

138 1930 yılında bu sınır taşrada 15 bin frank yıllık ücret ve nüfusu 200 bini aşan şehirlerde 18 bin frank olarak belirlendi. 1938 yılında bu rakam 30 bin franka çıktı (bkz. F. Netter, “Les retraites en France au cours de la période 1895-1945”, a.g.e.).

139 Birinci Gringa raporu, *Documents parlementaires*, Mebuslar Meclisi, 31 Ocak 1923 tarihli oturum.

sındaki sürekli dönüşen dengeye bağlı olan karmaşık bir düzenleme mekanizmasıdır. Bu çıkarlardan bazıları “devindirici” bir rol oynarken, diğerleri “fren” rolü oynar.¹⁴⁰ Bu incelikli oyunda bellibaşlı dört taraf yer alır: Ücretliler, işverenler, özel mülkiyet savunucuları ve devlet aygıtının temsilcileri.¹⁴¹ Fakat bu çıkar kutuplarından hiçbirisi, tutarlı bir strateji takip eden bir grup olarak görülemez. Biraz basitleştirirsek şunlar karşımıza çıkar: İşçi sınıfı, reformları destekleyen ılımlı bir yönelim ile buna şiddetle karşı çıkan devrimci bir eğilim arasında bölünmüştür; işverenler arasında büyük patronlar sosyal güvenceye daha kolay boyun eğerken, küçük girişimciler kendi bağımsızlıklarını savunmaya sıkı sıkıya sarılırlar; özellikle özel mülkiyeti ve girişim özgürlüğünü savunanların tümü en kararlı muhalefet yürütenlerdir –ama bu bütün de çok heterojendir, küçük işletmeciler, küçük tüccarlar, en başta hekimler olmak üzere bağımsız ve “serbest” meslek temsilcileri; nihayet devlet de hakem konumundadır ve toplumsal gerilimleri asgariye indirecek seçenekler dayatmaya çalışmaktadır.¹⁴²

Fakat böyle bir panorama fazla şematik olmakla kalmaz. Reformcu atılımlar ve geri çekilmeler, (örneğin nispi bir normalleşmeyi takiben, Birinci Dünya Savaşı sırasında) bu taraflar arasındaki güç ilişkilerinin sürekli değiştiği bu köşe kapmaca oyununun dinamikleri de bilinmelidir. Keza, söz konusu dinamik, bu grupların her birinin konumunu zayıflatan ya da güçlendiren sosyo-ekonomik dönüşümlerle de ilişkilendirilmelidir (örneğin ekonomik bir kriz ya da daha kalıcı bir şekilde, küçük mülk sahipleri, bağımsız küçük üreticiler, küçük rantiyeler vb. sınıfların ağır ağır zayıflaması). Sonuçta *reformcu bir tutumun* yavaş ve çatışmalı biçimde nasıl geliştiği de açıklanmalıdır.

Reformculuktan benim anladığım şey, toplumsal ilişkilerde devletin onayladığı rol değişimlerinin ortaya çıkmasıdır. Örneğin, insanseverliğin ya da himayeciliğin gerçekleştirdiği şeyler, önemli olsa da yasal anlamda onay almadıkları için gerçek anlamda sosyal reform değildir. Buna karşılık, zorunlu güvence, toplumsal partnerler –işverenler ve çalışanlar, mülk sahipleri ve mülksüzler– arasındaki ilişkilerde bir dönüşümü yasa yoluyla onaylayan önemli bir reformu temsil eder. Bu hipotez bu karmaşık oyunda devle-

140 H. Hatzfeld’in ifadeleri, *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, a.g.e.

141 Bkz. A. de Swaan, *In Care of the State*, a.g.e. De Swaan, Batı Avrupa ülkelerine göre sosyal güvencelerin gerçekleşme tarzlarındaki ve kronolojisindeki farklılıkları açıklamak için bu şemayı kullanır. Her ulusal konfigürasyonun kendine özgü olduğunu savunanlar ile sosyal devletin yapısının hudutlar ötesi birliğini savunanları karşı karşıya getiren tartışmaya ışık tuttuğu için bu girdi bana önemli görünüyor. Her ülkenin kendi özelliklerinin, her ulusal durumda bulunan farklı türdeki failler arasındaki bu “yapısal” ilişkilerle nasıl çerçvelendiği –ama farklı bir denge içinde gerçekleştiği– görülür.

142 Devletin rolünün sentezleyici bir sunumu için bkz. 7. Bölüm.

tin özgül rolünü kavramayı sağlar. Devlet diğer toplumsal güçler karşısında bağımsız bir merci değildir, fakat bir değişimin reform olması için bu değişimi taşıması ve onaylaması gereken mercidir. Dolayısıyla sosyal bir reformun mümkün olabilmesi için, değişim yandaşlarının devlet aygıtında temsil edilmeleri ve bir karar yetkisine sahip olmaları gerekir. Fransa'da böyle bir "reformcu" yönelimin hükümet aygıtında temsili geç bir dönemde olmuş ve etkisi de uzun süre cılız kalmıştır.¹⁴³

Fakat böyle bir kavramsal açıklama, mevcut analizimizin sınırlarını aşacaktır. Baştan itibaren seçtiğimiz yoldan gitmeye devam etmekle yetineceğiz: Ücretliliğin geçirdiği dönüşümler. Gerçekten de sosyal güvence sorunlarının özü, ücretli emeğin statüsü etrafında şekillenmektedir. Gördüğümüz gibi bu sorunsal öncelikle ücretli emeği itibarsızlık imgesinden kurtarmaya başlamak için onun çatlaklarına tutunmuştur; ücretliliğin teşvikiyle ücretliler toplumunda gelişecek ve yaygınlaşacaktır; nihayet, günümüzde sosyal güvenceleri kırılganlaştıran şey, ücretli emeğin yaşadığı krizdir. Ücretliliğin, sosyal güvencelerin hem dayanağı hem de Aşıl topuğu olduğu böylece anlaşılır. Ücretli emeğin statüsünün sağlamlaştırılması, güvencelerin yaygınlaşmasını sağlarken, prekaryalaşması da yeniden sosyal güvencesizliğe yol açmaktadır.

143 "Burjuva" hükümete katılmak istedikleri için sosyalist partinin devrimci yönelimlerinden kopan "bağımsız sosyalistler", devlet aygıtına girmeye yönelik böyle bir reformizmin ilk bariz sözcüleri oldular. Alexandre Millerand: "Cumhuriyet sosyalizmin politik formülüdür, tıpkı sosyalizmin cumhuriyetin ekonomik ve toplumsal ifadesi olması gibi" (*Socialisme réformiste français*, Paris, 1903). Millerand, bakanlık yapan ilk sosyalisttir. 1901-1903 arasında ticaret bakanlığı görevini yürütürken birçok "sosyal" proje hazırlar, fakat işçi ve köylü emeklileri üzerine yasayı geçirmeyi başaramaz. Yine bağımsız bir sosyalist olan Viviani 1906 yılında çalışma bakanı olur, fakat onun manevra alanı dardır ve oldukça mütevazı şeyler gerçekleştirebilmiştir (bkz. J.-M. Fournier, *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, a.g.e.). Aristide Briand 1909 yılında kâğıt üzerinde kalacak iddialı bir sosyal reform programı hazırlar (bkz. M.-G. Dezes, "Participation et démocratie sociale: l'expérience Briand en 1909", *Le mouvement social*, no. 87, Nisan-Haziran 1974). Savaş sırasında silahlanma bakanı olan Albert Thomas, zaferden sonra "Kutsal İttifak" sırasında çizilmiş sınıf işbirliği politikasını takip etmek ve bir "saniyet demokrasisi"ni teşvik etmek ister ancak patronlar bunu reddedecektir (bkz. P. Fridenson, M. Rebérioux, "Albert Thomas, pivot du réformisme français", *Le mouvement social*, a.g.e.). Almanya ve Büyük Britanya'da ortaya çıkan biçimiyle kıyaslanabilir çapta bir reformcu politikanın yerleşmesi, hem iki savaş arası dönemde bizzat devletin zayıflığı nedeniyle (bkz. R. F. Kuysel, *Le capitalisme et l'État en France*, Fransızca tercüme, Gallimard, Paris, 1984, III. ve IV. Bölüm), hem de işçi sınıfının nispi güçsüzlüğü nedeniyle ve özellikle reform ya da devrim noktasında içinde yaşanan bölünme nedeniyle başarısız olur. Hükümet çoğunluğunun sosyal reformlardan yana olması için Halk Cephesi'ni beklemek gerekecektir. 1936 yılının temsil ettiği dönüm noktası için bkz. 7. Bölüm.

Ücretliler Toplumu

Proleterler, işçiler, ücretliler: Sanayi toplumunda çalışma ilişkilerinin bil-
lurlaşmasının üç egemen biçimi ve aynı zamanda çalışma dünyası ile küre-
sel toplumun üç ilişkilenme biçimi. Şematik olarak konuşursak, bunlar bir-
birini izlese de art arda gelişleri doğrusal değildir. Bunlar toplumsal kimli-
ğin ve topluluğa entegrasyonun dayanağı olarak ücretlilerin statüsü şeklin-
de ortaya koyduğumuz sorun karşısında daha ziyade üç kaçınılmaz figürü
temsil ederler.

Proletaryanın durumu, toplumsal bün-yeden kısmi bir dışlanma ifadesidir.
Proleter, doğmakta olan sanayileşme sürecinde temel bir halkadır; fakat ken-
dini yeniden üretebilmek için çalışmak zorundadır ve Auguste Comte'un da-
ha önce aktardığımız ifadesini hatırlayacak olursak, "bulunduğu toplumda
kamp kurmuş ama yerleşikleşememiştir". Sanayileşmenin başlangıcında hiç-
bir "burjuva"nın aklına kendi durumunu ilk sanayi komplekslerindeki işçi-
lerin yaşam tarzları, barınma, eğitim, boş vakit açısından durumlarıyla kıyas-
lamak kuşkusuz gelmez (tersini yapmak da hiçbir proleterin aklına gelmez).
Bu durumda, bir hiyerarşiden ziyade sermaye ve emek karşıtlığı, yani mülki-
yet temelli güvenlik ile kitlesel korunmasızlık arasındaki karşıtlık eksenin-
de bölünmüş bir dünya söz konusudur. Bölünmüş, ama aynı zamanda teh-
dit altında... Bu durumda "sosyal sorun", tam da genelleşmiş sefalet tasvirle-
riyle ifade bulan bu merkezî parçalanmanın bütün toplumu ayrıştırabilece-
ğinin bilincine varılmasıdır.¹

1 "Merkezî" sıfatı burada sanayi toplumu açısından anlaşılmalıdır. Fransa'nın 19. yüzyıl başında
hala ve uzun süre boyunca köylülerin başat olduğu bir toplum olduğu unutulmamalı. Sanayi-
leşmenin ortaya koyduğu sosyal soruna verilen dolaylı ama temel cevap, sanayileşmenin fren-

İşçilerin, bir bütün olarak toplumla ilişkisi ise daha karmaşıktır. Yeni bir ücretlilik ilişkisi kurulmuş ve bunun sayesinde ücret artık bir işin anlık karşılığı olmaktan çıkmıştır. Ücret şimdi bazı haklar sağlamakta, istihdam dışı yardımlara (hastalıklar, kazalar, emeklilik) erişim imkânı vermekte ve sosyal yaşama geniş anlamda katılımı teşvik etmektedir: tüketim, konut, eğitim ve hatta 1936'dan itibaren boş vakit. Bu kez, tâbi oluş içinde bir entegrasyon görüntüsü karşımıza çıkar. Çünkü bu konfigürasyonun Fransa'da somutlaştığı dönem olan 1930'lu yıllara dek, ücretli emek esasen işçilerin ücretli olarak çalışması anlamına gelir. Sadece fiili işler, toplumsal piramidin en altında bulunanlar ücretlendirilir. Ama aynı zamanda ezen-ezilen karşıtlığından daha karmaşık bir tabakalaşma ortaya çıkar; bu tabakalaşma, işçi sınıfının tâbi oluş içindeki bu katılımı deneyimlediği kesitler arası bölgeleri de içerir: tüketim (ama kitlesel tüketim), eğitim (ama ilköğretim), boş vakit eğlenceleri (ama halka özgü olanlar), konut (ama işçi konutu), vb. Bu nedenle, söz konusu entegrasyon yapısı istikrarsızdır. Sanayi toplumu *Demiurgosvari* bir çalışma anlayışı geliştirirken, bütün olarak emekçiler uygulamaya dönük işlere yerleştirilmiş olmaktan, iktidarın ve haysiyet unvanlarının dışında tutulmaktan hoşnut olabilirler mi? Toplumsal serveti yaratan kimdir ve bu serveti uygunsuz bir şekilde kendine mal edenler kimlerdir? İşçi sınıfının örgütlendiği dönem, aynı zamanda sınıf bilincinin de kendini gösterdiği dönemdir: "Onlar" ile "biz" arasında henüz tüm sözler söylenmemiştir.

Ücretliler toplumunun ortaya çıkışı² yine de işçilerin zaferi olmayacaktır. Kol emekçileri, sınıflar mücadelesinde yenilmekten ziyade, art arda gelen emekçi kuşaklarınca geride bırakılmışlardır. "Burjuva" ücretliler, memurlar, yönetici kadrolar, ara meslekler, üçüncü sektör: Toplumun ücretlileştirilmesi, ücretli işçiliğin çevresinden dolanır ve onu yeniden tâbi kılar – bu kez kendi liderliğini dayatma umudu olmayacaktır. Eğer herkes ya da hemen hemen herkes ücretliyse (1975 yılında çalışan nüfusun %82'den fazla-

lenmesi olmuştur. Richard Kuisel, sanayi işçileri, şehirlerin büyümesi, halkı "yolundan saptırma" riski taşıyan fazla genel ve fazla soyut bir eğitim vb. karşısında duyulan kuşkudan ve öte yandan, toplumsal denge üzerinde istikrarlılaştırıcı bir rolü olan kategorilerin –özellikle bağımsız emekçiler, küçük işverenler, küçük köylüler– desteklenmesinden oluşan bu stratejileri "dengeli liberalizm" olarak adlandırır. "Büyüklerin küçükleri gölgede bırakmadığı, şehirlerin kırların içini boşaltmadığı, ekonominin bütün sektörlerinin aynı hızda gelişeceği, kademele ve dengeli bir büyüme, ulusal refahın ideal imgesidir." (R. Kuisel, *Le capitalisme et l'État en France, a.g.e., s. 72*). *Small is beautiful*. [Küçük, güzeldir.] Bu sosyo-ekonomik bağlam, benim ortaya koymaya çalıştığım süreçlerle çelişmektedir. Bu durum, sanayileşmenin Fransa toplumunun bütününde bu denli yavaş etkili olmasını da açıklar. Gerçekten de Fransa "sanayiciliğe" ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yani bu akımın çöküşünden sadece birkaç on yıl önce geçmiştir.

- 2 Burada, ücretliler toplumu kavramını Michel Aglietta ile Anton Bender'in verdikleri anlamda kullanıyorum: *Les métamorphoses de la société salariale*, Calmann-Lévy, Paris, 1984 ve bunun sosyolojik anlamını bu bölümde sergilemeye çalışacağım.

sı), toplumsal kimlik de ücretlilik ilişkileri içinde işgal edilen konumdan yola çıkılarak tanımlanır. Herkes kendini birbiriyle kıyaslar, aynı zamanda da bir diğerinden ayırt eder; toplumsal ölçek giderek artan sayıda basamak içerir; ücretliler, alt kademelerden farklarını vurgulayan ve üst katmanlara özelem duyan kimliklerini bu basamaklarda konumlandırırlar. İşçilik durumu, her zaman için merdivenin en alt basamağını (ya da hemen hemen en altını) işgal eder; (bunlar dışında yarı-işçi yarı-barbar göçmenler ve dördüncü dünyanın yoksulları vardır). Fakat büyüme devam eder; devlet, hizmetlerini ve korumalarını yaymaya devam eder ve hak eden “yükselir”: herkesin durumunun iyileştirilmesi, toplumsal ilerleme ve refah. Ücretliler toplumu karışı konulmaz bir yükseliş hareketine kapılmış gibidir: mal ve servet birikimi, yeni konumların ve görülmedik fırsatların yaratılması, hak ve güvencelerin artışı, güvenlik ve korumaların çoğalması.

Bu bölüm, bahsettiğimiz öyküyü yeniden yazmaktan ziyade, bunu mümkün kılan ve ücretliler toplumunu –hem sofistike hem korunmasız– görülmedik bir yapı haline getiren koşulları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu korunmasızlığın bilincine yakın dönemde, ancak 1970’li yılların başında varılmıştır. Bugün de bizim sorunumuz budur; çünkü hâlâ ve hep ücretliler toplumunu yaşamaktayız. Michel Aglietta ve Anton Bender’le birlikte, “ücretliler toplumu bizim geleceğimizdir”³ diye ekleyebilir miyiz? Bir sonraki bölümde bu soruyu tartışacağız, fakat böyle olsa bile, oldukça belirsiz bir gelecektir bu. Bu arada, ücretliliğin yükseliş mantığını hem gücü, hem de dağılıp un ufak olabilirliği içinde yeniden kavırsak, bu belirsizliğin nedenini de daha iyi anlarız.

Yeni Ücretlilik ilişkisi

“Ücretli emeği doğuran sanayileşmedir ve modern ücretlilik ilişkisinin görüldüğü en yetkin yer büyük işletmedir.”⁴ Bu yargı önceki analizler tarafından hem onaylanmış hem de ayrıntılandırılmıştır. Ücretli emek öncelikle sanayi-öncesi toplumda parçalı bir şekilde var olur; bir bütünlük oluşturacak kadar kendini dayatmayı başaramaz (bkz. 3. Bölüm). Sanayi devrimiyle birlikte, manüfaktürlerde ve fabrikalarda yeni bir işçi profili gelişmeye başlar; modern ücretli emek ilişkisini önceleyen bu profil henüz uyumlu bir bütünlük sağlamaktan uzaktır (bkz. 5. Bölüm).⁵

3 A.g.e., s. 7.

4 R. Salais, *La formation du chômage comme catégorie: le moment des années 30*, a.g.e., s. 342.

5 Elbette bu profil 20. yüzyılın ilk yarısında, sanayileşmenin atılım dönemindeki emekçilerin bütününe–hatta çoğunluğuna bile–denk düşmemektedir (zanaatkarların, “proto-sanayi”nin, geçim kaynaklarının bir bölümünü başka bir faaliyetten ya da ev ekonomisinden sağlayan kısmı ücretlilerin ağırlığı uzun süre belirgin kalır). Fakat, büyük ölçekli sanayi işletmelerindeki

Proletaryanın durumu olarak adlandırdığımız şeye denk düşen olgu, yani sanayileşmenin başlangıcındaki bu ücretli çalışma ilişkisinin belli başlı unsurları şöyle özetlenebilir: Emekçinin ve ailesinin yeniden üretimini sağlayan, ama tüketime yönelik yatırımlara imkân tanımayan, asgari gelire yakın bir ücretlendirme; kiralama sözleşmesiyle belirlenen çalışma koşullarında yasal güvencelerin yokluğu (Medeni Kanun'un 1710. maddesi); emekçinin iş yeriyle ilişkisinin "değişken"⁶ niteliği: Sık sık yer değiştirir, (özellikle kabul görmüş mesleki bir yeterliliğe sahipse) en fazla teklif verene emeğini kiralar ve sanayi çalışmasının disiplinine boyun eğmeden hayatta kalabiliyorsa, haftanın bazı günleri ya da az çok uzun dönemler "işsiz kalır". Bu özellikleri formel olarak belirtmek gerekirse, ücretli çalışma ilişkisinin kapsadığı içerik tanımlanabilir. Buna göre söz konusu ilişki, emek-gücünü ücretlendirme tarzını, -işçilerin ve ailelerinin tüketim ve yaşam tarzını büyük ölçüde belirleyen- ücreti, üretimin ritmini düzenleyen bir iş disiplini ve çalışma ilişkisini yapılandıran yasal çerçeveyi, yani iş sözleşmesini ve bunu çevreleyen düzenlemeleri kapsamaktadır.

Düzenleyici okulun "Fordist" üretim tarzında ücretli çalışma ilişkilerini tanımlamak için önerdiği ölçütlerden yola çıkarak bu özellikleri ortaya koyduğum görülecektir.⁷ Dolayısıyla aynı toplumsal yapının -kapitalizm- bağrında ücretli çalışma ilişkisinin farklı konfigürasyonlar alabileceğini, buradaki sorunun ise bir biçimden diğerine nasıl geçileceğini belirleyen dönüşümleri ortaya çıkarmak olduğunu düşünüyorum.⁸ Yani sanayileşmenin başlangıcında öne çıkan ücretli çalışma ilişkisinden "Fordist" ücretli çalışma ilişkisine geçişi sağlamak için şu beş koşulun bir araya gelmesi gerekir.

Birinci koşul: Fiili ve düzenli olarak çalışanlar ile emek piyasasından dışlanması ya da kurala bağlı biçimler altında piyasaya entegre edilmesi gereken iş-

emekçilerde somutlaşan sanayi toplumundaki egemen ücretli emek biçimini oluşturacak çekirdeği bunlar temsil eder.

6 Bu deyim, ilk sanayi komplekslerinde emekçilerin hareketliliğini nitelemek için S. Pollard tarafından kullanılmıştır: *The Genesis of Human Management*, Londra, 1965, s. 161.

7 Örneğin bkz. R. Boyer, *La théorie de la régulation: une analyse critique*, La Découverte, Paris, 1987.

8 Ücretlilik ilişkisi modern -"Fordist"- ücretlilik ilişkisine indirgendığında, bu ilişkinin kesin bir tanımına varmanın zorunlu yöntemsel koşulları ile fiili ücretlilik durumlarının çeşitlilik gösteren toplumsal-antropolojik koşulları birbirine karıştırılır (bkz. *Genèse* no. 9, 1991, bu sorunla ilgili farklı dair bakış açıları). Ben, kendi açımdan, sadece sanayileşmenin başlangıcındaki, "Fordist" ilişkinin yerleşmesinden önceki ücretlilik durumlarından değil, "sanayi-öncesi" toplumdakilerden de (bkz. 3. Bölüm) söz etmekte haklı olunduğu, ama elbette bunu "Fordist" ücretlilik ilişkisiyle karıştırmamak gerektiği kanısındayım. Fakat saf tutumu kesin olarak sürdürmek modern dönem için bile imkânsızdır, çünkü dar anlamda "Fordist" ilişki, montaj zinciriyle, zamanın kesin hesaplanmasıyla birlikte, sanayi toplumunun dorukta olduğu dönemde bile hep azınlıkta kalmıştır (bkz. M. Verret, *Le travail ouvrier*, A. Colin, Paris, 1982, s. 34'te 1970'li yılların sonu için kelimenin gerçek anlamıyla zincir halinde çalışan işçilerin oranını %8 olarak, otomatik makinelerde çalışanların oranını ise %32 olarak tahmin etmektedir).

tihdam dışı veya kısmen istihdam dışı unsurlar arasında kesin bir ayrım. Ücretli emeğin modern tanımı, istatistikçilerin faal nüfus diye adlandırdığı kesimin kesin olarak saptanmasını gerektirir: çalışanlarla çalışmayanları, kesintili faaliyetlerle tam zamanlı faaliyetleri, ücretlendirilen ve ücretlendirilmeyen işleri saptamak ve ölçmek. Uzun soluklu ve güç bir girişim. Bir toprak sahibi ya da ranttan geçimini sağlayan kişi “faal” olarak kabul edilebilir mi? Ya zanaatkârın veya çiftçinin karısı ve çocukları? Şehirleri ve kırsal kesimi dolduran, kesintili, mevsimlik çalışan sayısız emekçinin statüsü nedir? “İstihdam edilebilir olma”nın gerçekte ne anlama geldiği tanımlanamazsa, istihdamdan ve bununla bağıntılı olarak istihdam dışı kalmaktan ya da işsizlikten bahsedebilir miyiz?

Faal nüfus mefhumu ancak yüzyılın başında –Fransa’da 1896’da, İngiltere’de 1901’de–, el yordamıyla bir yığın yol alındıktan sonra, muğlaklıktan uzak ve güvenilir istatistiklerin oluşturulmasını sağlayacak şekilde tanımlanmıştır. “Faal nüfus, kendilerine parasal bir kazanç sağlayan bir piyasada, emek piyasasında ya da mal veya hizmet piyasasında bulunanlardan ve sadece bunlardan ibaret olacaktır.”⁹ Böylece, mal ya da hizmet sağlayanlardan farklı olarak ücretlinin durumu açıkça tanımlanabilir hale gelir; keza düzensiz olarak çalışanların ve onlardan farklı olarak istekleri dışında işsiz kalanların durumu da tanımlanmış olur.

Fakat emekçileri saptayabilmek ve kaydetmek önemli olsa da, hareketliliklerini denetleyerek “emek pazarı”nı düzenleyebilmek daha da önemlidir. İngilizler yüzyıl başından beri buna ciddiyetle önemsemişlerdir. William Beveridge, daha 1910 yılında, emek pazarının rasyonelleşmesinin önündeki temel engelin, katı bir disipline tâbi olmayı reddeden kesintili istihdam olduğunu görmüştü. Dolayısıyla onları yola getirmek gerekiyordu:

Haftada bir gün çalışıp geri kalan zamanda yataktan çıkmak istemeyenler varsa, iş bulma kurumu onların bu arzusunu imkânsız kılmalıdır. Ara sıra geçici bir iş bulmak isteyen kişiler için, iş bulma kurumu bu tür bir hayat tarzını yavaş yavaş imkânsız hale getirecektir. Sahip olmak istediği bu iş gününü ondan alacak, haftada zaten dört gün çalışan bir başkasına verecek ve böylece bu kişinin hayatını adabına uygun biçimde idame ettirmesini sağlayacaktır.¹⁰

9 C. Topalov, “Une révolution dans les représentations du travail. L’émergence de la catégorie statistique de population active en France, en Grande-Bretagne et aux États-Unis”, Tekirle çoğaltılmış metin, 1993, s. 24 ve *Naissance du chômeur, 1880-1910*, a.g.e.

10 W. Beveridge, *Royal Commission on Poor Law and Relief Distress*, Ek V8. House of Commons, 1910, akt. C. Topalov, “Invention du chômage et politiques sociales au début du siècle”, *Les temps modernes*, no. 496-497, Kasım-Aralık 1987. Beveridge’in o dönemde yayımlanmış *Unemployment, A Problem of Industry* (Londra, 1909) adlı eseri, İngiliz Sosyal Güvenlik sisteminin gelecekteki uygulayıcısını da tanıtacaktır.

İş bulma kurumu, tam zamanlı gerçek emekçiler ile çalışma dünyasından tamamen dışlanmış ve eli kolu tutan muhtaçlar için öngörölmüş kısıtlı yardım biçimlerine bağımlı olanlar arasında ayırım yapacak şekilde işi bölüştürmek zorundadır. Keza, Webbler bu işi “kişilerin cezai yaptırımlara tâbi kılınacağı ve kısıtlama altında tutulacağı, [...] işsizliği ele almakla görevli her etkin program için kesinlikle temel oluşturacak bir kurum”a havale eder.¹¹

Böyle bir “ideal”i gerçekleştirmek kesinlikle imkânsız olsa da, 20. yüzyılın ilk on yılında Büyük Britanya’da tesis edilecek kurumlar buna yaklaşmıştır. Belediyelerin iş bulma büroları ve *closed shop* –sendikalılar için istihdam tekeli– uygulayan güçlü emekçi sendikaları, Büyük Britanya’da sürekli baş gösteren işsizliği engellemeyi değilse de mevcut istihdam alanlarında işe alım koşullarına hâkim olmayı başarmışlardır.

Büyük Britanya’ya kıyasla Fransa’da ücretli sanayi işçiliğinin daha geç gelişmesinin başlıca nedeni,¹² bu türden iptidai bir istihdam politikasının burada sistematik bir nitelik kazanmamış olmasıdır. İstihdam süreci, uzunca bir süre prensip olarak emeklerini diledikleri gibi kiralamakta “özgür” olan emekçilerin inisiyatifinde kalmış, ayrıca “pazarlıkçıların” ya da “taşeronların”¹³ ilişkî ağlarıyla ilgili becerilerine, özel iş bulma kurumlarının –ve belediyelere ait az sayıdaki büronun– rüşvet çarklarında ve istihdam konularında hâkim bir konum edinmek, hatta tekelleşmek isteyen sendikaların teşebbüslerine terk edilmişti. Fernand Pelloutier, başka şeylerin yanı sıra, bütün istihdam taleplerini tek elde toplayacak ve işe alımları sendika denetiminde düzenleyecek bir tür emek borsası kurmak için çabalar.¹⁴ Fakat sendikal bölünmelerle tahrip olan girişim başarısız olacaktır. Politik düzlemde, “ilerlemeci cumhuriyetçiler”in ve bağımsız sosyalistlerin temsil ettiği re-

11 S. ve B. Webb, *The Prevention of Destitution*, a.g.e. Bu noktada, İngiliz sosyal reformcuları hemfikirdir. Bkz. P. Allen, *The Unemployed, a National Question*, Londra, 1906 ve –gerçek bir emek pazarı oluşturmak amacıyla kesintili çalışmaya son vermek için alınan önlemler bütününü ifade eden– “*policies of decasualisation*”ın [gündelik çalışmanın yerine yerleşik işçilerin getirilmesine yönelik politikalar – y.h.n.] bütünsel bir sunumu için bkz. M. Mansfield, “Labour Exchange and the Labour Reserve in Turn of the Century Social Reform”, *Journal of Social Policy*, 21, 4, Cambridge University Press, 1992.

12 1911 yılında Fransa’daki çalışan nüfus içinde ücretliler %47 olarak hesaplanmış olup, 7 ücretliye 3 patron düşmekteyken, Büyük Britanya’da bu oran %90 dolaylarındadır (bkz. B. Guibaud, *De la mutualité à la Sécurité sociale*, a.g.e., s. 54).

13 Bkz. B. Motez, *Systèmes de salaire et politique patronales*, Éditions du CNRS, Paris, 1967. Taşeron ya da pazarlıkçi, bir işin icrası için patrondan para alır ve işe yerleştirdiği emekçileri ücretlendirir. İşçilerin pek hoşlanmadığı bu uygulama 1848’de kaldırılmıştır, ama hemen ardından yeniden uygulamaya konmuş ve burada ikili bir avantaj gören Leroy-Beaulieu gibi liberaller tarafından da savunulmuştur: Taşeron tarafından işçilerin yakından gözetimi ve ücretlilikten yola çıkarak bir tür küçük girişimci elitinin teşviki (bkz. P. Leroy-Beaulieu, *Traité théorique et pratique d’économie politique*, c. II, s. 494-495).

14 Bkz. F. Pelloutier, *Histoire des bourses du travail*, Paris, 1902 ve Jacques Julliand, *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d’action directe*, Le Seuil, Paris, 1971.

formcu kanat bu sorunla ilgilenir. Özellikle Léon Bourgeois, emek pazarının düzenlenmesi ile yüzyılın başında tahminen 300 bin ile 500 bin arasında seyreden işsiz sayısıyla kaygı verici bir hal alan işsizlik sorunu arasındaki mevcut bağı kavrar.¹⁵ Fakat bununla mücadele etmek için önerdiği çareler çok ürkekçedir: “İşe yerleştirme meselesinin örgütlenmesi muhakkak ki ilk sırada yer alır.”¹⁶ Belediyenin ve sendika bürolarının yetersizliğinden şikayet eder, işsizliğe karşı bir güvencenin gerekliliğinden söz eder, fakat bunun sorumluluğunu profesyonel topluluklara bırakır.

Dolayısıyla, emek pazarının örgütlenmesinde ve işsizliğe karşı mücadelede kamu yetkililerinin uzun süre boyunca oldukça çekingen bir rolü olacaktır. 1891’de kurulan Çalışma Ofisi önemli bir belge toplama merkezi olmaya ve güvenilir istatistikler oluşturmaya çabalar. Bu iş 1906 yılında kurulan Çalışma Bakanlığı çerçevesinde sürer;¹⁷ fakat gerçek bir istihdam politikasının yerini tutacak hiçbir şey yoktur.

Böyle bir politikanın yerine, daha önce sergilenen işveren politikaları (bkz. 5. Bölüm), yani “sosyal avantajlar”la işçileri bulundukları yere sabitlemek ve katı düzenlemelerle direnişlerini boşa çıkarmak için ayartma ve zorlama karışımı politikalar izlenir. Aynı zamanda, daha genel olarak, insanseverler, sosyal reformcular ve liberalizm sözcüleri emekçiler üzerinde bir tür manevi şantaj uygurlar: “İşine düzenli gidip gelen ve ahlaklı, disiplinli, iyi işçi modeline uyum sağlayın; yoksa sanayi toplumundan dışlanmış o sefillerin arasına katılırsınız!”¹⁸ Halkın ahlakının zorla yükseltilmesi üzerine tekrarlanıp duran bütün bu literatür burada yeniden anmak gerekir. O dönemde gezgin serseriliğin bastırılması yönündeki olağanüstü atılım içinde, bu tutumun 19. yüzyıl sonuna ve 20. yüzyıl başına dek süren gücünün bir işareti görülebilir: 1890’lı yıllarda gezgin serserilikten dolayı her yıl 50 bin tutuklama, yılda 20 bine varan adli kovuşturma görülür;¹⁹ suçun tekerrürü durumunda ise sürgün tehdidi söz konusudur. Konjonktürel olarak, bu önlemler o dönemde ortalığı kırıp geçiren ciddi ekonomik krizle ve kırsal kesimdeki sefaletle açıklanabilir. Fakat bu aynı zamanda ikinci sanayi devrimiyle birlikte yeni çalışma düzeninin şekillendiği bir dönemde, bu düzenden kaçmanın bedelinin ne olduğunu hatırlatmanın da bir yoludur. Gezgin serseri on

15 L. Bourgeois, “Discours à la Conférence internationale sur le chômage”, Paris, 10 Eylül 1910, *Politique de la prévoyance sociale*, a.g.e., s. 279 içinde.

16 L. Bourgeois, “Le ministère du Travail”, 7 Temmuz 1912’de Caen’deki Normandiya Yardımlaşma Kurumu kongresinde yapılan konuşma, *Politique de la prévoyance sociale*, a.g.e., c. II, s. 206 ve devamı. Bourgeois, vasıflı emeği iyileştirmek için çıraklığın denetimini ve “büyük kamusal işlerin icrasında devletin aracılık görevini üstlenmesini” de önerir (s. 207).

17 Bkz. J.-A. Tournier, *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, a.g.e.

18 Bkz. J. Donzelot, P. Estébe, *L’État animateur*, Éditions Esprit, Paris, 1994, Giriş.

19 Bkz. M. Perrot, “La fin des vagabonds”, *L’Histoire*, no. 3, Temmuz-Ağustos 1978.

ya da yirmi yıllık bir süreyle yeniden sanayi-öncesi toplumunda temsil ettiği o nefret edilen karşı-model haline gelir (bkz. 2. Bölüm): istihdam düzenlemelerini katılaştıran bir toplumun alnında adeta bir leke olduğu için kökü kazınması gereken bir asosyalite figürü.²⁰

Fakat bir süre sonra, bir başka düzenleme tarzı daha etkin bir şekilde kendini dayatacaktır. Bütün bu baskı ve insansever hoşgörü hareketleri etki bakımından sınırlıdır; çünkü kelimenin tam anlamıyla istihdam örgütlenmesinin dışında kalırlar. İşçiyi, gerçek çıkarının daha disiplinli olmaktan geçtiğine ikna etmeye çalışarak daha düzenli bir tutum benimsemesini sağlamak gündeme geldiğinde, işçi isyan edebilir ya da gücünü ahlaktan alan bu yükümlülüklerden kaçabilir. Makine kullanımı bir başka türde ve bu kez nesnel zorlamalar dayatır. Bu tartışmaya kapalı bir meseledir. Teknik örgütlenmenin dayattığı ritme ya uyulur ya da uyulmaz. Eğer bu teknik örgütlenme kendi düzenini dayatacak kadar güçlüyse, çalışma ilişkileri artık “belirsiz” olmayacaktır.

*İkinci koşul: Emekçinin çalıştığı yere sabitlenmesi ve “belirli, sistemli, kuralla uygun bir zaman idaresi” çerçevesinde çalışma sürecinin rasyonelleştirilmesi.*²¹ Bizzat çalışmanın teknik zorunluluklarından yola çıkarak işçi davranışını düzenleme teşebbüsleri Taylorculukla birlikte gelişecek olsa da 20. yüzyılda başlamaz. Baron Charles Dupin 1847’de “mekanik motor”un yorulmak bilmez itkisi sayesinde kesintisiz çalışmayı hayata geçirme düşleri kurar:

Mola aralıklarını mümkün olan en az süreye indirgeyerek mekanizmaları yorulmak bilmez bir şekilde çalıştırmakta büyük bir avantaj vardır. Kazanç getiren yetkinleşme ancak sürekli çalışmayla olur... Dolayısıyla, birbiriyle –eğer bu terimlerle ifade edebilirsek– açıkça rekabet halinde sömürülen üç kuşak ve iki cins aynı atölyeye sokulur, uzayıp giden çalışmaya mekanik motor tarafından hiç ayırmıy sürdürüklenirler, daimi harekete yakınlaşmak için gece gündüz çalışmaya sürüklenirler.²²

20 Gezin seriseriliğe karşı gerçek bir hacli seferini savunan bu literatürden bir bölüm için bkz. Doktor A. Pagnier, *Un déchet social: le vagabond*, Paris, 1910.

21 R. Salais, “La formation du chômage comme catégorie”, *a.g.e.*, s. 325.

22 C. Dupin, Mebus Meclisi’ne rapor, 27 Haziran 1847, akt. L. Murard, P. Zylberman, “Le petit travailleur infatigable”, *Recherche*, no. 23, Kasım 1976, s. 7. Karmaşık makinelerin devreye girmesinden önce ve montaj zincirinin yerleşmesinden haydi haydi önce, fabrika disiplininin neredeyse “kusursuz” örgütlenmesine dair örnekler bulunabilir. Örneğin, 1770’e doğru İngiltere’de Josiah Wedgwood’un kurduğu çömlek fabrikası, katı bir çalışma örgütlenmesi modeli olarak sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Makineye dayalı bir örgütlenme değildir ama fabrika içinde emek gücünün işbölümü ile Metodist kilisenin ve patronun öncülük ettiği Ahlaksızlığı Yok Etme Cemiyeti’nin desteğiyle işçilerin ahlaklı hale getirilmesi politikasını birleştirir. Bkz. N. McKendrick, “Josiah Wedgwood and Factory Discipline”, D. S. Landes, *The Rise of Capitalism*, *a.g.e.* içinde. Makine olmadan zincirleme çalışmayı önceleyen işbölümü biçimleri de mümkündür. Örneğin “masa başı” çalışma: Bir masanın etrafında bir nesne elden ele dolaşır ve her işçi bir parça ekler ve sonunda bütün parçalar bir araya gelir (bkz. B. Dorey, *Le Taylorisme, une folie rationnelle*, Dunod, Paris, 1981, s. 342 ve devamı).

Fakat bu muhteşem ütopya, farklı personel kategorilerinin “rekabet halinde sömürülmesi”ne, yani insan faktörünün harekete geçirilmesine dayanır.

Buna karşılık, işin “bilimsel olarak örgütlenmesi”yle birlikte, emekçi dışsal bir zorlamayla değil, teknik işlemlerle çalıştığı yere şabitenmiştir; bunun süresini de kronometre belirler. Böylece işçilerin “avareliği” ve bununla birlikte, emekçinin korumayı başardığı inisiyatif ve özgürlük marjı ortadan kaldırılmış olur. Dahası, üretim parçalanıp görevler basit ve tekrarlanır hale gelince, karmaşık ve çok-değerli bir beceriye sahip olmaları artık gerekmez. İşçi, “mesleğin”²³ ona sağladığı pazarlık gücünden mahrum kalır.

Fakat “bilimsel iş örgütlenmesi”nin etkileri iki şekilde okunabilir: işçi özerkliğinin yitirilmesi ve mesleki yeterliliklerin en alt düzey yeniden-üretim işleriyle aynı düzeye indirilmesi. Taylorculuğun en yaygın analizleri mülksüzleştirmenin bu yanına vurgu yaparken, yine de fazlaca basitleştiricidirler. Bir yandan, en fazla ödeme yapan kişiye yeteneklerini satabilen Taylorculuk-öncesi işçinin özgürlüğünü idealleştirme eğilimindedirler. Ender bulunur ve çok talep edilen yeteneklere sahip zanaatkarlık mesleklerinin mirasçıları için bu kuşkusuz doğrudur. Bununla birlikte Taylorculuk özellikle büyük işletmelere yerleşmiş olsa da, çoğunlukla düşük vasıflı ve yeterince özerk olmayan, kırsal kökenlerini henüz koruyan işçi topluluklarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Diğer yandan, işçi sınıfının homojenleşmesine en güçlü şekilde katkıda bulunan şey, üretimin “bilimsel” rasyonelleşmesidir. Bu rasyonelleşme, üyelerinin kendilerini sıkı sıkıya özdeşleştirdiği, birbirinden kesin hudutlarla ayrılmış “meslek”lere saldırır: Kişi kendini “işçi” olarak düşünmeden önce, demirci ya da marangoz olarak tahayyül ediyordu (Eski Rejim’den sonra uzun süre varlığını sürdürmüş olan meslek cemiyetleri arasındaki rekabet, mesleğin özgüllüğüne bu sıkı sıkıya bağlı kalma eğilimini karikatürvari bir şekilde açıklar).²⁴ Ayrıca aynı mesleki uzmanlaşmanın içinde, kalfalığını tamamlamış olanlar, vasıfsız işçiler ve çıraklar arasında çok önemli ücret ve statü farklılıkları mevcuttu... Dolayısıyla çalışma koşullarının “bilimsel” homojenleşmesi, zorlu iş örgütlenmesi aracılığıyla daha keskin bir sınıf bilinci yaratabilirdi. 1936 yılındaki ilk fabrika işgalleri en modern ve en makineleşmiş iş yerlerinde görülecektir. CGT [Genel Emek Konfederasyonu] ve Komünist Parti de en kararlı militanlarını bu “işçi kaleleri”nden toplayacaktır.²⁵

23 Bkz. B. Coriat, *L'atelier et le chronomètre*, Christian Bourgois, Paris, 1979. F. W. Taylor’un erken dönemde yapılmış birçok Fransızca tercümesi mevcuttur; örneğin *Études sur l'organisation du travail dans les usines* (412 s.), Anger, 1907. Günümüzde Taylorculuğun ortaya attığı sorunların güncelleştirilmesi için bkz. Maurice de Montmollin ve Olivier Pastré editörlüğündeki kolektif eser, *Le Taylorisme*, La Découverte, Paris, 1984.

24 Bkz. A. Perdiguier, *Mémoires d'un compagnon*, Yeni baskı: Maspero, Paris, 1977.

25 Bkz. G. Noiriel, *Les ouvriers dans la société française*, a.g.e.

Üçüncü olarak, çalışma koşullarının homojenleşmesi yönündeki eğilim son noktasına kadar gidemez; daha doğrusu, bu eğilim öne çıktığı ölçüde ters yönde farklılaşma etkileri yaratır. Gerçekten de seri üretim tümüyle uy-
gulayıcı bir personel (örneğin uzman işçi) ile denetim ya da bakım persone-
li (teknisyen işçi) arasında bir ayrım gerektirir. Çalışmanın bu teknik evri-
mi, aynı zamanda üretimi tasarlayacak ve yönetecek personelin –“kadrolar”ı
bunlar oluşturacaktır– güçlenip çeşitlenmesini de gerektirir.

Homojenleşme ve farklılaşma: Bu ikili süreç ikinci sanayi devriminin ba-
şında işlemeye başlamıştır. Bu, “Taylorculuşma”dan işçi dünyasını fethetmiş
homojen bir süreç olarak söz etmememizi gerektirir. Taylorculuk ağır
ağır yerleşir ve çok özel sanayi bölgeleriyle sınırlıdır: Birinci Dünya Sava-
ş'ından önce Fransa'daki sanayi nüfusunun ancak %1'i bu Amerikan yenili-
ğinden etkilenmiştir.²⁶ Dahası Taylorculuk, sanayi emeğinin daha bilinçli ve
sistematiği biçimde örgütlenmesi yönündeki genel bir eğilimin en keskin
ifadesidir –Fransa'ya ithal edildiğinde biraz yumuşayacaktır–;²⁷ 1920'li yıl-
larda buna “rasyonelleşme” denmektedir.²⁸

Nihayet, bu yöntemler “Taylorculuğun” işaret ettiği sanayi bölgelerini aş-
arak bürolara, büyük mağazalara, “üçüncü” sektöre girecektir. Keza burada
“Taylorculuk”tan bahsetmek yerine daha ziyade üretim sürecinin azami öl-
çüde rasyonelleşmesiyle, işlerin senkronik bir şekilde birbirine eklenmesiyle,
iş zamanı ile boş zaman arasında katı bir ayrımla nitelenen –ki bunların
hepsi seri üretimin gelişimini sağlar– ücretlilik ilişkisinin yeni bir boyutu-
nun adım adım yerleşmekte olduğu söylenebilir. Bu anlamda, işlemleri katı
biçimde denetim altına alarak azami üretkenliği hedefleyen bu iş örgütlen-
mesi tarzının, modern ücretlilik ilişkisinin oluşumunda temel bir bileşen ol-
duğunu söylemek doğru olacaktır.

Üçüncü koşul: Ücret aracılığıyla “işçi sınıfı için yeni tüketim normları”²⁹
oluşturulması ve bu normlar aracılığıyla da işçinin toplu üretimin alıcısı haline
gelmesi. Taylor, işçileri yeni fabrika disiplininin kısıtlamalarına boyun eğme-
ye teşvik etmek için, ücretlerde önemli bir artışa gidilmesini savunuyordu.³⁰

26 Bkz. M. Perrot, “La classe ouvrière au temps de Jaurès”, *Jaurès et la classe ouvrière*, Éditions ouvrières, Paris, 1981 içinde. Büyük Savaşın bu konuda oynadığı rol hakkında bkz. Patrick Fridenson (ed.), *L'Autre Front, Cahiers du mouvement social*, Paris, 1982.

27 Taylorculuğun Renault fabrikalarına yerleşmesi ve bunun getirdiği sorunlar hakkında bkz. P. Fridenson, *Histoire des usines Renault*, Le Seuil, Paris, 1982.

28 Bkz. A. Moutet, “Patrons de progrès ou patrons de combat? La politique de rationalisation de l'industrie française au lendemain de la Première Guerre mondiale”, *Le soldat du travail*, Özel sayı 32-33, *Recherche*, Eylül 1978 içinde.

29 Deyim Michel Aglietta'nındır: *Régulation et crises du capitalisme, l'expérience des États-Unis*, Calmann-Lévy, Paris, 1976, s. 160.

30 Şu olasılığı bile öngörür: “İç ve dış pazarımızı önemli oranda genişletecek şekilde maliyeti düşürmek. Böylece, çalışma koşullarını ve konforu iyileştirirken, daha yüksek ücretler öde-

Fakat kitlesel üretim (yarı-otomatik montaj zincirinin genelleşmesi) ile kitlesel tüketim arasındaki ilişkiyi sistemleştiren Henry Ford'dur. "Five dollars day" [Günde beş dolar] sadece önemli bir ücret artışı anlamına gelmez; modern işçinin sanayi toplumu ürünlerinin tüketicisi statüsüne erişme olasılığı olarak da düşünülmür.³¹

Ücretli çalışmanın uzun erimli tarihi içinde düşündüğümüzde, bu önemli bir yeniliktir. Bu dönemece dek, emekçiler esasen, en azından patronların ideolojisine göre, azami üreten ve asgari tüketen biri olarak tahayyül edilmiştir: Mümkün olduğunca fazla üretmelidir; fakat emeğinin ortaya çıkardığı kâr payları ücretinin düşük olmasından daha önemlidir. Ücretlerin "tunç yasası"na patronların itirazının, ilave ücretlerle ilgili değil, hastalık, kaza, yaşlılık gibi durumlardaki aynı yardımlarla ilgili olması önemlidir. Bu yardımlar işçi ailelerinin tamamen düşkünleşmesini önleyebilir; fakat tüketimlerini azamileştiremez. Emekçinin kendini daha rahat hissetme ihtimalinin, yine bu patronlar ve sosyal reformcular tarafından daha fazla tüketim yapma olasılığı olarak değil, sosyal güvenliğini arttırmak için tasarrufta bulunma ya da pay ödeme görevi olarak düşünülmüş olması da önemlidir. Emekçi için tek meşru tüketim, emek gücünü uygun bir şekilde yeniden-üretmek ve ailesini de aynı kanaatkârlıkla geçindirmek için gereken meblağa indirgenmiştir. Daha fazla tüketme olasılığı engellenmelidir; çünkü ahlâksızlığa, ayyaşlığa, işten kaytarmaya yol açar...

Emekçiler açısından bakıldığında, yükselen tüketimle birlikte yükselen refah beklentisi, ancak kitlesel üretimin gündeme gelmesiyle ortaya çıkar. O dönemde CGT genel sekreteri olan Alphonse Merrheim, 1913 yılında şunu söyler (bu söyledikleri, sadece "Büyük Akşam"a hazırlanan doğrudan eylem sendikacılığına dair temsili az çok düzeltir):

Refah arzusunda sınır yoktur, sendikalizm bunu inkâr etmez, tersine. Bizim eylemimizin, çalışma saatlerinin azaltılması ve ücretlerin artırılması taleplerimizin hedefi, işçi sınıfının refaha erişimini, arzularını ve sonuç olarak tüketim imkânlarını arttırmak değil midir?³²

mek ve çalışma saatini düşürmek mümkün olacaktır" (*La direction scientifique des entreprises*, a.g.e., s. 23).

31 Bkz. M. Aglietta, *Régulation et crises du capitalisme...*, éd. Marabout, Paris, s. 23. Henry Ford'un *My life, my Work* eserinin Fransızca tercümesi *Ma vie et mon œuvre*, Paris. Fabrikada çalışmanın somut örgütlenmesi ve emekçilerin tepkileri hakkında eski bir Ford işçisinin tanıklığına bakınız: H. Beynon, *Working for Ford*, Penguin Books, 1973.

32 A. Merrheim, "La méthode Taylor", *La vie ouvrière*, Mart 1913, s. 305, akt. J. Julliard, *Autonomie ouvrière. Études sur le syndicalisme d'action directe*, a.g.e., s. 61. Bu yazıda Merrheim, Taylor yöntemine değil, Fransız patronlar tarafından bunun "tahrif edilmesine" saldırır. Dönemin diğer büyük sendika lideri Victor Griffuelhes'in bu açıklaması da önemlidir: "Biz Fransız patronların Amerikalı patronlara benzemesini ve büyüyen sanayi ve ticaret faaliyetimizin de benzemesini istiyoruz; bunun sonucunda bizim için bir güvenlik, bir kesinlik ortaya çıkar ki bu, mad-

Yüzyıl başında işçilerin tüketim ilgilerinin ortaya çıkması, halkın yaşam tarzlarında bir dönüşüme cevap verir: Bunun nedeni hane ekonomisinin gelişmesidir ve özellikle de büyük sanayi komplekslerinde çalışanları etkiler.³³ Daha sanayi-öncesi toplumda, ardından sanayileşmenin başlangıcında, emek dünyasının sefalet düzeyindeki ücretlerle ayakta kalabilmesinin nedeni, rakama dökülmesi güç olsa da tüketimin önemli bir bölümünün piyasadan bağımsız olmasıdır: kırsal kökenle korunan bağlar, küçük bir parça toprağa sahip olmak, madencilik gibi “sanayileşmiş” meslekler için bile tarlalarda mevsimlik çalışma.³⁴

Bu durum, sanayi komplekslerinin yaygınlaşmasıyla bir dönüşüm geçirir. Çalışma koşullarının homojenleştirilmesine, yaşam tarzlarının ve yaşam alanlarının homojenleşmesi eşlik eder. Bu karmaşık süreç onlarca yıla yayılmıştır. Bu dönüşüm, yerleşim yerlerini, ulaşım araçlarını ve daha genel olarak insanın çevresiyle ilişkisini, keza “pazar filesi”ni de kapsamaktadır. Fakat işçi nüfusunun giderek artan bir bölümü, nesnel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında genelleşmiş sefalet tablolarında görüne benzer bir durumdadır: aile ve kökensele çevre bağlarından kopmuş, homojen mekânlar içinde toplanmış ve emeğinin sağladığı kaynaklarla kısmen yetinmek durumundaki işçiler. Aynı nedenlerin aynı sonuçları –yani kitlesel bir yoksullaşmayı– yaratmaması için, bu emeğin ücretlendirilmesinin bir “hayatta kalma ücreti” olarak kalmaması gerekir.

İlk bilinçli uygulayıcısı kuşkusuz Henry Ford olan kitlesel üretim ile kitlesel tüketimin eklemlenmesine “Fordizm” denir. Henry Ford şunu ilan eder: “Sekiz saatlik iş günü ücretinin 5 dolar olarak belirlenmesi, bu güne dek yapmış olduğum en güzel tasarruflardan biri oldu; fakat 6 dolara çıkararak daha iyi bir tasarruf yaptım.”³⁵ Böylece, ücret artışı ile üretimin ve tüketimin artışı arasında yeni bir ilişki kurulur. Yüksek ücret, sadece çalışma motivasyonunu ve randımanı arttırmakla kalmaz. Üretkenlik artışlarına bağlı bir ücret politikası da şekillenir ve bu sayede işçi yeni bir sosyal varoluş düzenine erişir: sadece üretim değil, tüketim düzenine. Böylece, en acil ihtiyaçlarını tek tek gidererek onu yaklaşık olarak “günü birlik” yaşamaya mahkûm eden bu korunmasızlık bölgesini terk eder. Ancak ihtiyaçların aciliyetinden kopulması halinde ulaşılacak arzuya –Merrheim’in sözünü tekrar kullanıyorum– erişir. Yani zamana hükmedebilme gücüyle mümkün olabi-

di olarak bizi yükseltirken, el emeği ihtiyacının kolaylaştırdığı mücadeleye de bizi sevkeder” (“L’infériorité des capitalistes français”, *Le mouvement social*, Aralık 1910, akt. a.g.e., s. 55).

33 B. Coriat, *L’atelier et le chronomètre*, a.g.e., IV. Bölüm.

34 Bkz. R. Trempe, *Les mineurs de Carnaux*, a.g.e., tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesiyle uyumlu bir mesai örgütlenmesini korumak için madencilerin yaptığı coşkulu direnişi ortaya koyan bir çalışmadır.

35 H. Ford, *Ma vie et mon œuvre*, a.g.e., s. 168.

lecek ve ille de zorunlu olmayan dayanıklı malların tüketimiyle yatıştırılabilecek bir özgürlük biçimi. Arabaya, konuta, ev aletlerine vb. odaklı bir “refah arzusu” –ahlâkçılara rağmen– işçi dünyasının yeni bir varoluş düzenine erişmesini sağlar.

Ücretlilik ilişkisinin bu neredeyse antropolojik dönüşümünü sadece Ford’a atfetmek, onu fazlasıyla şereflendirmek olur elbet. Sırf “yarı otomatik montaj zinciri”nin icadına ve bir Amerikalı sanayicinin ücret politikasına indirgenemeyecek genel bir süreç söz konusudur. Yine de Ford’la birlikte, “tüketim tarzının üretim koşullarına dahil edildiği” bir ücretlilik ilişkisi anlayışının kabul görmeye başladığı doğrudur.³⁶ Geniş emekçi tabakalarının –ama bütün emekçilerin değil– yüzyıllardır varlık koşullarını oluşturmuş bu aşırı sefalet ve daimi güvensizlik bölgesini arkasında bırakması için bu kadarı yeterlidir.

Dördüncü koşul: Sosyal mülkiyete ve kamu hizmetlerine erişim. Emekçi aynı zamanda ticari olmayan, toplumda mevcut ortak mallar stoğuna katılma elverişli bir toplumsal öznedir. Burada sadece, bir önceki bölümde açıklamaya çalıştığımız ve aynı ücretlilik konfigürasyonuna dahil olan “mülkiyet aktarımı”nın ortaya çıkışını hatırlatıyorum. Genelleşmiş sefalet, sanayi toplumunun başlangıcındaki zehir olmuşsa, zorunlu güvence de onun en iyi panzehiri olmuştur. Çalışmaya bağlı asgari bir güvenlik ağı, işçiyi mutlak yoksulluk durumundan korumak amacıyla çalışma harici durumlara kadar uzanabilir. Yine de sosyal güvencelerin bu ilk biçimlerine baktığımızda, yarıdımın gerçekten yeniden bölüştürücü bir işlev taşımayacak ve “tüketim normu” üzerinde anlamlı bir ağırlık oluşturamayacak kadar vasat olduğunu görürüz. Bununla birlikte söz konusu güvenceler ücretli emeğin sınıflandırılıp tasnif edilebildiği (haklar, mütevazı bile olsa, ancak açıkça tarif edilebilir bir durumla ilişkilendirilebilirler; bu da faal nüfus kavramının oluşturulmasını ve kesintili çalışmanın sayısız biçiminin bir kenara bırakılmasını gerektirir), sabitlenip istikrarlı kılındığı (emeklilik gibi bir hak, uzun vadede sürekli bir çalışmayı gerektirir), kendi kendine yeterli olabilecek kadar özerkleşmiş olduğu (korumaları sağlamak için ev içi ekonomilerin kaynakları ve “yakınların himayesi”ne dayanmaya son verilir) bu aynı tarihsel konjonktüre denk düşerler. Bu model özellikle büyük sanayi işçileri topluluğu için düşünülmüş olsa da sonrasında daha geniş nüfusa yayılmıştır. Model, ücretli emeğin çalışma durumunun özgüllüğünü kabul ederken, aynı zamanda bu durumu sağlamlaştırır; çünkü işçiye kaza, hastalık ya da emeklilik durumlarında kendi kendine yeteceği kaynakları sağlamayı hedefler.³⁷

36 M. Aglietta, *Régulation et crises du capitalisme*, a.g.e., s. 130.

37 Fransa’daki ilk zorunlu güvence ve emeklilik yasasının, işçi ve köylü emeklileriyle ilgili 1910 tarihli yasa olması, sosyal güvenceyi sanayi işçileriyle bu şekilde ayrıcalıklı olarak ilişkilendir-

Sunu da hatırlayalım ki, mülkiyet aktarımının bu teşviki, sosyal mülkiyet ve özellikle de kamu hizmetleri anlayışının gelişimiyle aynı çizgide yer alır. Bunlar farklı toplumsal kategorilerin “kamusallığa” katılımını –bu katılım eşitsiz kalsa da– artırır. Üzerinde tekrar duracağımız gibi, işçi sınıfı sağlık, hijyen, konut, eğitim gibi kolektif mallara daha rahatça erişebilecektir.

Beşinci koşul: Emekçiyi, iş sözleşmesinin tamamen bireysel boyutunun ötesinde toplumsal statüye sahip bir kolektifliğin üyesi kabul eden bir iş hukukunun benimsenmesi. Keza, ücretlilik ilişkisinin sözleşme boyutunda da derin bir dönüşüme tanık olunur. Medeni Kanun’un 1710. maddesi bu sözleşmeyi “taraf-lardan birinin bir ücret karşılığında diğeri için bir şey yapma yükümlülüğünü üstlendiği bir sözleşme” olarak tanımlar. İlke olarak ikisi de “özgür” olan iki kişi arasındaki sözleşmedir bu; ama aralarındaki derin asimetri defalarca vurgulanır. Léon Duguit burada “özel hakkın”, yani “bir kişinin karşısındaki-ne kendi kişiliğini dayatma gücü”nün ifadesini görür.³⁸ Bunun yerini ise “insanlık üyelerini ve özellikle de aynı toplumsal grubun üyelerini, ihtiyaçlarının bir olması ve işbölümü sayesinde bir araya getiren” sosyal bir hak alacaktır.³⁹

Emeğin bu kolektif boyutunun dikkate alınması, sözleşmeye dayalı iş ilişkisini “ücretli emek” statüsüne dönüştürecektir. “Kamu hukukunun özelliği olan bu yasal çerçeve fikrinde, bireysel iradeleri aşan bir durumu nesnel biçimde tanımlama fikri vardır.”⁴⁰ Emekçiler grubunun hukuksal bakımdan kolektif muhatap olarak tanınması, grev suçunu ortadan kaldıran yasayla (1864) ve işçi birliklerine izin veren yasayla (1884) birlikte ortaya çıkmıştır. Fakat bu tür kazanımların iş sözleşmesinin yapısı üzerinde doğrudan etkisi yoktur. Keza, uzun süre boyunca işverenler ile emekçiler bütünü arasında iş yerlerinde ortaya çıkan pazarlıkların –özellikle de bir grev ya da grev tehdidi dolayısıyla çıkanların– hiçbir hukuksal değeri olmamıştır. Toplu sözleşme mefhumuna hukuki statü kazandıran olgu, “Kutsal İttifak” ve işçilerin savaştaki destekleri sayesinde sağlanan uzlaşmanın ardından 25 Mart 1919 tarihinde kabul edilen yasadır. Anlaşmanın hükme bağladığı düzenlemeler,

meye bir tür karşı çıkış olarak görülebilir. Fakat Henri Hatzfeld’in belirttiği gibi (*Du paupérisme à la Sécurité sociale, a.g.e.*) köylülerin ve işçilerin tam eşitliğine dayalı bu uygulama, köylülüğünün özellikle gözünün içine bakan ve öncelikle kırsal kesimin istikrarsızlaşmasını ve kırsal göçü engellemek isteyen “radikal” bir Fransa’da politik bir gerekliliğe denk düşüyordu. Söz konusu durumda, bu iyi niyetler doğru düzgün ödüllendirilememiştir. Emekliler üzerine 1910 tarihli yasanın, “saf” ücretlileri saptama güçlüğü ve işverenlerin, çalışma ilişkilerinin “paternalist” biçimlerine devletin kabul edilemez bir müdahalesi olarak algılanan bir buyruğa boyun eğmekteki güçlü direnişi nedeniyle, kırsal kesime neredeyse uygulanamaz olduğu görülmüştür. Ücretli köylü, bu durumda, sanayideki ücretli ile aynı koşullara tâbi tutulamayacak kadar farklı bir durumu temsil ediyordu.

38 L. Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l’État, a.g.e.*, s. 4.

39 A.g.e., s. 8.

40 J. Le Goff, *Du silence à la parole, a.g.e.*, s. 112. Ayrıca bkz. F. Sellier, *La confrontation sociale en France, 1936-1987, a.g.e.*

bireysel iş sözleşmesi düzenlemelerinin yerini alır. Léon Duguit bunun felsefesini derhal belirtir:

Toplu sözleşme yepyeni ve medeni hukukun geleneksel kategorilerine tamamen yabancı bir hukuksal kategoridir. İki toplumsal sınıfın ilişkilerini düzenleyen bir sözleşme-yasadır. İki toplumsal grup arasında kalıcı ve sağlam ilişkiler kuran bir yasadır. Söz konusu grupların üyeleri arasındaki bireysel sözleşmeler bu yasal rejime göre çözümlenmelidir.⁴¹

Gerçekten de toplu sözleşme, iş sözleşmesinin liberal tanımındaki işveren-çalışan yüzyüzelikliğini aşar. Bir iş yerine birey olarak alınan bir işçi, toplu sözleşmenin öngördüğü düzenlemelerden yararlanır.

Bu yasanın uygulanması, ilk başta hem işçi sınıfının hem de patronların bir pazarlık sürecine girmeyi reddetmesi nedeniyle oldukça hayal kırıklığı yaratmıştır. “Toplumsal partnerler”in pazarlık yapma konusundaki bu gönülsüzlükleri (bu kelime bir örtmecedir),⁴² anlaşma prosedürlerini yerleştirme konusunda devletin oynadığı rolü açıklar. 1900 yılında işçi konseyleri kurma yönünde Millerand’ın gösterdiği çabalardan beri,⁴³ çalışma hakkının oluşumunda motor rolünü devlet oynamış gözükmektedir. En azından işçi sınıfının (ayrıcalıklı hedef olarak ya da bir devrim sürecinin evresi olarak) reformları benimseyen kesimi, kendi bakış açısını dayatmak için sahneye girene dek bu böyle sürmüştür. 1936 yılı, bu açıdan tarihsel bir dönüm noktasını temsil eder: Politik bir irade (sosyalist-komünist çoğunluğa sahip Halk Cephesi hükümeti, farklılıklarına rağmen, işçilerden yana bir sosyal politikanın benimsenmesini ister) ile toplumsal bir hareketin (Haziran ayında yaklaşık iki milyon işçinin fabrika işgalleri) bir araya gelişine şahit olunur. Matignon anlaşmaları, toplu sözleşmeleri yeniden gündeme getirir ve bütün çalışanların oyuyla bir iş yeri delegesinin seçilmesini zorunlu kılar.⁴⁴

41 L. Duguit, *Les transformations générales du droit privé*, Paris, 1920, s. 135, akt. J. Le Goff, *Du silence à la parole, a.g.e.*, s. 106.

42 Patronların olduğu kadar sendikaların da işbirliği yaptığı bu kötü niyeti –ve Almanya ile Büyük Britanya’ya kıyasla farklılıkları– açıklayan tarihsel-sosyolojik bağlamın analizi için bkz. F. Sellier, *La confrontation sociale en France, a.g.e.*, s. 1 ve 2. Birinci Dünya Savaşı sırasında alınan önlemler ve barış yeniden tesis edildiğinde bunların yeniden sorgulanması hakkında bkz. M. Fine, “Guerre et réformisme en France, 1914-1918”, *Le soldat du travail, a.g.e.*

43 17 Eylül 1900 tarihli kararname. “Patronlar ile işçi topluluğu arasında, gerektiği zaman karşılıklı açıklamalar yapılmasını mümkün kılacak ve belirli bazı güçlükleri çözmeyi sağlayacak kalıcı ilişkiler kurmakta birinci derecede yarar vardır... Bu türden uygulamalar, takdirle karşılanan yeni adetleri uyarlamaya yardımcı olurlar. Bunları yerleştiren cumhuriyet hükümeti, pasifikasyon ve hakemlik rolüne sadık kalmaktadır” (akt. J. Le Goff, *Du silence à la parole, a.g.e.*, s. 102). Fakat kararname asla uygulanmadı.

44 1936 yılında 1.123 toplu sözleşme imzalanmışken, 1937 yılında 3.064 tane imzalanır. Bkz. A. Touraine, *La civilisation industrielle*, c. IV, L. H. Parias, *Histoire générale du travail*, Nouvelle Librairie de France, Paris, 1961, s. 172-173.

Fakat Halk Cephesi dönemi, bu “toplumsal başarı”nın ve diğerlerinin ötesinde, ücretli emeğin serüveninde özellikle anlamlı, belirleyici ve kırılğan bir evreyi temsil eder.

İşçilerin durumu

Sadece uzun erimli süreçler ışığında açıklanabilecek dönüşümleri tarihleme konusunda keyfiyet payı her zaman olsa da, bir an için 1936 yılına odaklanmak istiyorum. Söz konusu yıl gerçekten de sunmuş olduğum bu modern ücretlilik ilişkisinin hem somutlaştığı an, hem de yıkılma noktası olarak görülebilir. Ücretli işçiliğin teşvikinde belirleyici evre: 1936 reformları, özellikle işçilerinin durumunun bir anlamda kabulünü içerir. Fakat bu bir Pirus zaferi de olabilir. Peki ama toplum içinde işçi sınıfının statüsü nedir? 1936 yılı bir taraftan işçi sınıfının belirleyici toplumsal güç olarak tanınmasında önemli bir evreye işaret eder; işçi haklarının genişlemesini ve günün birinde dünyanın geleceğinin kendi ellerinde olacağını düşlemesini sağlayacak o gücünün bilincine varmasını sağlar. Diğer taraftan ise aynı 1936 yılı, işçi partikularizminin, toplumsal işbölümünde ve global toplumda aşağı bir konuma yerleştirilmesinin de onaylandığı yıldır.

İşçinin kutsanması açısından, sonbaharın hiç gelmeyecek gibi gözüktüğü güzel bir yaz yaşanmıştır. Solun seçim zaferi; Blum hükümetinin kararlarını önceleyen (ya da onun elini güçlendiren) fabrika işgalleri; ve işçilerin eş görülmemiş sosyal hakları aniden elde edişleri. Patronlar paniğe kapılır ve işçi iktidarının gelmekte olduğunu görürler.⁴⁵ 23 Mayıs 1936’da Sosyalist Parti’nin sol kanat lideri Marceau Pivert, *Populaire*’deki köşesinde “Her şey mümkün” diye yazar.⁴⁶ Elbette her şey mümkün değildir,⁴⁷ fakat önemli bir şeyler değişmiştir. Tâli gibi gelebilecek ama “ücretli emeğin itibarsız tarihi” içinde ele alındığında istisnai türde sembolik anlam taşıyan bir önlem, yani ücretli izin, bunun kanıtıdır. İşçi yolda birkaç gün hayatımı kazanacağım diye didinmeye son

45 Patronların bu tepkilerine dair tanıklıklar için bkz. S. Weil, *La condition ouvrière*, Gallimard, Paris, 1951 (Auguste Debœuf’e mektup, s. 188-190). Matignon anlaşmaları, patronların çoğu tarafından sürekli geri dönmeleri gereken bir emir gibi algılandı.

46 Akt. H. Noguères, *La vie quotidienne en France au moment du Front populaire*, Hachette, Paris, 1977, s. 131.

47 Maurice Thorez’in 11 Haziran 1936 tarihli bir söylevindeki cevabı, “bir grevi bitirmeyi bilmek gerek” şeklindeki sık sık alıntı yapılan cümlemin anahtarını verir: “Tatmin elde edildiğinde bir grevi bitirmeyi bilmek gerek. Bütün talepler henüz kabul edilmemiş, fakat taleplerin önemlileri üzerinde zafer elde edilmiş olduğunda da uzlaşmaya rıza göstermeyi bilmek gerekir. Her şeyi elde etmek mümkün değildir” (akt. a.g.e., s. 131); CGT’nin ve kimi sosyalist parti kliklerinin ekonominin planlanması ve ulusallaştırmalar gibi yapısal reformların teşvik edilmesi yönündeki eğilimleri karşısında Komünist Parti’nin tutumu için bkz. R. F. Kuisel, *Le capitalisme et l’État en France*, a.g.e., IV. Bölüm.

verebilir. Hiçbir şey yapmak zorunda olmamak, insanın sadece kendisi için var olma özgürlüğüdür. Bu imkânı yasaya dahil etmek, emekçinin var olma hakkını kabul etmektir; yani tüm diğerleri gibi, rantiyeler, “burjuvalar”, aristokratlar, mülk sahipleri gibi, en azından işçinin imgeleminde çok eski zamanlardan beri hayatı kendileri için ve keyiflerince yaşayanlar gibi olmak.

Çalışma süresinin azaltılması talebi, işçilerin en eski ve en ateşli taleplerinden biri olmuştur. İşçi derneklerinin ilk yasadışı “klikleri” bir ücret artışı elde etmekten ziyade mesai süresini kontrol etmek amacıyla ortaya çıkmış gözükmektedirler.⁴⁸ 1848 Şubat devrimiyle işçiler on saatlik iş günü hakkını koparır, ancak bu önlem anında geri alınır. Yüzyıl başı sendikacılığında hafta sonu tatili (1906’da elde edilmiştir) ve sekiz saatlik iş günü, “reformcu” olmayan doğrudan eylemci sendikalistler için bellibaşlı taleplerden biri, belki de tek taleptir. 1 Mayıs mücadelesinin en popüler sloganı budur ve CGT’nin propaganda afişlerinde yer almaktadır.⁴⁹ Fakat çalışma süresinin azaltılmasından (haftada kırk saatlik çalışma Haziran 1936’da elde edilmiştir) sembolik olarak daha anlamlı ve ücret artışlarının imkân tanıdığı tüketime erişim kadar derinden özgürleştirici⁵⁰ olan boş zamanın mali karşılık bulması, emekçinin de bir insan olduğunun ve emeğin insani haysiyetinin resmen kabulü niteliğindedir. Emekçi, aynı zamanda bir insandır; sürekli geçim sıkıntısı çekmeye mahkûm biri değil; ve işçinin emeği, gündelik yaşamın amansız yasasının hükmünden çıkarak, onun mevcut haliyle insani bir değer kazanmasını sağlar. Bu, “sosyal bir kazanım” olmasının ötesinde kültürel bir devrimdir; çünkü bu, yılda birkaç gün için bile olsa, hayatının ve yaşama sebebini değişmesi anlamına gelir. O dönemin insanları, en azından bu anların heyecanını paylaşanlar –çünkü aylıklık finanse edilmeye başladığında ve “kasketli pislikler” sosyeteye ayrılmış plajları istila etmeye başladığında utanç zamanının geldiğini söyleyecek kültürlü kişiler de olmuştur– ücretli izinlerini bu duyguyla yaşamış olmalıdır.⁵¹

48 Bkz. H. Hauser, *Ouvrier du temps jadis*, a.g.e.

49 Mesai süresinin azaltılması yönünde sendikal ısrarın iki nedeni vardır: Emekçiyi sürekli çalışmanın sersemleştirici etkisinden kurtararak onun haysiyetine yeniden kavuşmasına yardımcı olmak ve çalışmayı çok sayıda işçi arasında pay ederek işsizlikle mücadele etmek.

50 Matignon anlaşmalarıyla %7 ile 15 arasında bir ücret artışı kabul edilmiştir. 1926 ile 1939 arasında Paris’teki vasıflı işçinin gerçek ücreti (tüketim mali fiyatlarındaki artış ve enflasyon çıkarıldığında) yaklaşık %60 oranında artmıştır. Bkz. F. Sellier, *Les salariés en France*, PUF, Paris, 1979, s. 67.

51 Bkz. H. Noguères, *La vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, a.g.e. Bizzat “kültür devrimi”nden söz eder ve ilk tatile çıkmaların coşkusuyla birlikte, emekçileri ve ailelerini denize götürmek için Léo Lagrange’in çabalarıyla düzenlenmiş “zevk trenleri” karşısında muhafazakar basının tepkilerini anlatır. *Figaro* yazarının incelikli küçümseyişi: “Sonra, Tarihî Gezinti yerinin [Nice’deki İngilizlerin gezinti yeri kast ediliyor] dibindeki çakıllaşlarının üzerinde neşeyle yemekler atıştırıldı ve suda silkelenildi... Côte d’Azur’de kırmızı trenler artarken mavi trenlerin sayısı azalıyor” (s. 156).

Aslında mütevazı bir önleme, yılda birkaç gün ücretli izin verilmesine abartılı bir önem mi atfediyoruz? Aslında bu olay (1936'nın tartışma konusu edilmemiş tek "sosyal kazanım"ı), işçi sınıfının 1930'lu yılların sonunda işgal ettiği *askıda* ve dolayısıyla istikrarsız denebilecek konuma örnektir. Bir tarafta uzun bir toplumsal karantinanın ardından, işçi sınıfının durumu ortalama düzeye yaklaşır. Ücretli tatiller, her bakımdan ayrı iki durumun ve iki yaşam tarzının bu yakınlaşmasını simgeler. Bu çok kısa ve sınırlı zaman süresince işçinin yaşamı "burjuva" yaşamın temel bir özelliğiyle kesişir; ne yapacağını seçme ya da hiçbir şey yapmama özgürlüğü: Çünkü günü birlik olarak hayatını idame ettirme zorunluluğunda bir gevşeme yaşanmıştır. Yılda birkaç gün, işçinin durumu ile burjuvanın durumu *örtüşür hale gelir*.

Ama aynı zamanda, tâbi oluş içinde yaşanan ve bir sınıf antagonizmasını besleyen bir işçi partikülarizmi çok güçlü bir şekilde varlık sürdürür. "Burjuvaların" ücretli izinlere düşmanlığı –bağımsız küçük emekçilerin, tüccarların, ücretli olmayan bütün Fransa'nın da paylaştığı bu düşmanlık– bu ayrışmanın kalıcılığını gayet iyi ortaya koyar. Bu tutum, mülk sahibi sınıfların çalışmayan-işçiler karşısındaki kadim küçümseyici bakışını kısmen yumuşatarak yeniden canlandırır. Onlara göre işçi ancak ahlâki bir kusurdan dolayı boşa gezer ve işten çalınmış bu özgürlüğü ahlâksızlıklarını, aylaklıklarını, ayyaşlıklarını ve şehvetperestliklerini gidermekten başka türlü kullanma yolu bilmez. Emekçi için çalışmaktan başka olası bir yaşam tarzı yoktur: Bu bir totoloji değildir; işçiyi sadece fiziki işlerle uğraşan bir kişi olarak gören bütün muhafazakârların paylaştığı, hem ahlâki hem toplumsal bir yargıdır.

İşçiler açısından da, ücretli izinler karşısındaki tutum toplumsal bağımlılık duygusunun ne denli kalıcı olduğunu ifşa eder. Boş vakit eğlencelerine evet, ama "halka özgü" bir boş vakit. Başkaları gibi olma gururu; ama bu özgürlüğün –doğal olmanın ötesinde– mucizevi olduğu ve eğlenerek de olsa bunu iyi kullanmayı öğrenerek hak etmek gerektiği bilinci. "İşçi sınıfı boş vakit elde etmeyi öğrendi, şimdi bunu kullanmayı öğrenmesi gerekiyor" der Léo Lagrange.⁵² Halkın boş vakitlerinin örgütlenmesi –Halk Cephesi'nin başarılarının önemli ve özgün bir bölümünü oluşturur– bu bedavaya aylaklıktan kurtulma kaygısını ifade eder. Sınıf farklılıklarının ve belli bir pragmatik ahlâkçılığın güçlü ifadesi: Boş vakit, hak edilmesi ve içi iyice doldurulması gereken bir şeydir. Toplum için birer parazit olan aylak zenginlerden farklılaşmak gerekir. Çalışma dışında kalan süreyi kültür, spor, sağlık, doğayla yakınlaşma, gençler arasında (cinselliğe dayanmayan) sağlıklı ilişkiler doldur-

52 Akt. H. Noguères, *La vie quotidienne en France au temps du Front populaire*, a.g.e., s. 188. "Spor ve boş vakitler bakanlık müsteşarı" Léo Lagrange'in eserinin bütünsel bir sunumu için bkz. J.-L. Chappat, *Les chemins de l'espoir: combat de Léo Lagrange*, Éditions des fédérations Léo-Lagrange, Paris, 1983.

malıdır. Boşa harcanmış zamana hayır, özgürlük ne anarşidir, ne de saf haz. Burjuvalardan daha iyisini yapmak ve boş vakitleri değerlendirmek gerekir.

Daha derinde, bu kısa ve hassas özgürlük zamanı tersine de gönderme yapar: yani işçi sınıfının toplumsal statüsünün temeli olan yabancılaşmış emeğin sürekliliğine. Büyük sanayi işçileri 1936'nın sosyal kazanımlarını elde etme konusunda çok önemli bir rol oynadılar.⁵³ Oysa 1936 Haziranı'nda işgal edilen bu fabrikalarda çalışma koşulları genellikle "bilimsel iş örgütlenmesi" ya da buna denk örgütlenmelerin buyruğundaydı: tempo, kronometreyle ölçüm, sürekli gözetim, verimlilik takıntısı, patronların keyfiyeti ve küçük şeflerin küçümseyici tutumları. Simone Weil'in kitabını okumak yeterlidir: Çalışma sosyolojisinin başlangıcına damgasını vuracak olan "ufalanmış çalışma"nın bütün tematiği orada mevcuttur.⁵⁴ Fakat bu çalışma ilişkisi sadece üretimin teknolojik gereklerinin, işbölümünün, hızlı temponun yönetiminde değildir... Teknik çalışma sistemi dolayısıyla yerleşen şey, *toplumsal* bir tâbi oluş ve mülksüzleştirme ilişkisidir. Simone Weil, emekçinin çalışırkenki durumunu niteleyen bu "tâbi oluş mengenesi"⁵⁵ üzerinde ısrarla durur. İşçiye düşen şey, uygulamadır. Tasarlama, düşünme, hayal etme gibi şeyler onun harcı değildir. Oysa sadece teknik bir ilişki değil, *toplumsal* bir durum da olan bu bağımlılık hali, fabrikadan çıkarken vestiyerde bırakılmaz. Tersine, Yves Montand'ın *Luna Park*'ta söyleyeceği gibi, dengeleyici bir tezat olarak dışarıda ona eşlik eder. Kuşkusuz Alain Touraine'le birlikte diyebiliriz ki, "İşçi sınıfı bilinci her zaman için iki gerekliliğe tâbidir: ürün yaratmak ve bunların bu şekilde toplumsal olarak kabul edildiklerini görmek."⁵⁶ Fakat bu çoğu zaman bahtsız bir bilinçtir; fabrikada olduğu gibi fabrika dışında da, emekçi-üreticinin toplumsal servetin yaratılmasında oynadığı rol ile kolektivitinin onu tanıması –daha doğrusu, tanımaması– arasındaki çelişkidir. İşçilerin yazgısını şekillendiren şey, fabrikaya bağlanma ile toplumsal bakımdan değersizleştirilmiş bir konum arasındaki bu ilişkidir: "Hayatlarını uğruna tükettikleri yerlere ve nesnelere işçileri bağlayan hiçbir şey yoktur, fabrika onları kendi ülkelerinde yabancı, sürgün, köksüz yapar."⁵⁷

Bu çelişki özellikle işin rasyonelleştirilmesinin modern biçimlerine tâbi

53 İlk fabrika işgalleri, metalürji ve havacılık fabrikalarında, yani en "modern" sanayi alanlarında yaşandı. 1930'lu yılların başından itibaren işçi hareketinde meydana gelen ve zanaat geleneklerine ya da devlet görevlilerine bağlı sektörler aleyhine bu büyük sanayi işçilerini ön plana geçiren değişimler hakkında bkz. G. Noiriel, *Les ouvriers dans la société française, a.g.e.*, V. Bölüm. (1935'te yeniden birleşen) CGT'de meydana gelen dönüşümler hakkında bkz. A. Prost, *La CGT à l'époque du Front populaire, 1934-1939*, A. Colin, Paris, 1964.

54 Bkz. G. Friedmann, *Le travail en miettes*, Gallimard, Paris, 1963.

55 S. Weil, *La condition ouvrière, a.g.e.*, s. 242.

56 A. Touraine, *La conscience ouvrière*, Le Seuil, 1966, s. 242.

57 S. Weil, *La condition ouvrière, a.g.e.*, s. 34.

kılınmış büyük sanayi işçilerinin durumundan yola çıkarak okunabilse de bunlar işçi sınıfı içinde azınlıktadırlar.⁵⁸ Fakat bu çelişki emekçilerin genel durumunun bir özelliğini uç noktaya taşır: kol emeğine toplumsal bakımdan tâbi bir rol biçtiğinin farkına varılması. Zorunlu olan, ancak hiçbir toplumsal saygınlığı bulunmayan ve sadece bir işi uygulama görevine indirgenmiş bu işçi emeği anlayışı durumu gayet iyi özetler ve kol emeği çalışmasının bütün biçimleri için geçerlidir. İşçilerin durumunun bilimsellik iddiası taşıyan ilk analizinin ana tezi budur:

İşçinin durumu, kendisi gibi tüccar olmayan fakat emeğiyle birlikte hizmet kıdemi, entelektüel ya da ahlâki nitelikleri de ücretlendirilen görevlilerin, memurun durumuyla çelişir. [...] İşçinin emeğinde, sadece mekanik ve kısmen makineleşmiş işlemler ücretlendirilmektedir, çünkü işçi her türlü inisiyatiften kaçınmalı ve sadece basit ya da karmaşık, ama her zaman monoton bir göreve gayet iyi uyumlanmış şaşmaz bir aygıt gibi davranmayı hedeflemelidir.⁵⁹

İşçi düşünmez; bu gayet iyi bilinmektedir, hatta doğmakta olan sosyoloji disiplini onun düşünemeyeceğini bile ileri sürecek kadar ileri gider. Görüleceği gibi, François Simiand'ın 1932 yılında ücretli emeği ele aldığı kapsayıcı dev eserinin temel fikri de budur.⁶⁰ Kol emekçisi, teknik olarak en kaba ve toplumsal bakımdan en az saygın, emekçilerin en alt tabakası olarak tanımlanmaya devam etmektedir.

İşçiler, sosyolojinin ve ekonominin bilgiye dayalı kurguları kadar egemen sınıf temsillerinin de sunduğu bu emek anlayışını paylaşmak durumunda değillerdir. İşçi hareketi daha başından itibaren kol emeğinin saygınlığını ve zenginliklerin gerçek yaratıcısı olarak toplumsal başatlığını ileri sürmeye başlamıştır (1840-1850 arasında bizzat işçilerin hazırlayıp yayımladığı *L'Atelier*'nin de laytmotifi budur). İlerleyen zamanlarda madenci ya da metal işçisi gibi, Prometheusçu bir dünya anlayışının taşıyıcısı kimi işçi figürlerinin kahramanlaştırılmasına tanık olunacaktır.⁶¹ Fakat emeğin bu biçimde yüceltilmesi, işçinin bağımlılık duygusunu ortadan kaldırmaz. Hatta saygınlık iddiası ile bir mülksüzleşme deneyiminin bu birlikteliği işçi sınıfının bilincinin tam da temelinde bulunur. Bu, emeğinin meyvelerinden yoksun bırakılma olgusunun kolektif olarak bilincine varılmasından yola çıkarak, çatışma

58 1936 yılında en büyük 350 iş yerinde 900 bin işçi çalışmaktadır (H. Noguères, *La vie quotidienne au temps du Front populaire*, a.g.e., s. 97). 500'den fazla ücretlinin çalıştığı kurumlar, sanayideki 5,5 milyon ücretlinin yaklaşık üçte birini kapsar (bkz. F. Sellier, *Les salariés en France*, PUF, Paris, 1975).

59 M. Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, 1912, s. 121 ve 118.

60 F. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, 3 cilt, Paris, 1932.

61 Bu literatürün bir prototipi için bkz. A. Stil, *Le mot mineur, camarade*, Paris, 1949.

İNİNDE OLUŞMUŞ BİR DURUMDUR. Dolayısıyla bir hak talebinde bulunma tutumu, tâbi oluş bilinci olmadan gelişemez. Kendini bağımlı hissetmek, üretimin kapitalist örgütlenmesinin “yabancılaştırdığı” emeğin toplumsal saygınlığına yeniden sahip olma mücadelesinin motorunu oluşturur.

Dolayısıyla 1930’lu yıllarda toplum içinde işçilerin işgal ettiği yer, tâbi oluş içinde nispi bir entegrasyonla nitelenebilir. Aidiyet unsurlarını vurguladık: sosyal güvenceler, çalışma hakkı, ücret artışları, kitle tüketimine erişim, sosyal mülkiyete, hatta boş vakte nispi erişim. Bu kazanımların ortak özelliği, emekçi sınıfları ihtiyacın aciliyetinden bir nebze uzaklaştırarak işçilerin durumunu *istikrarlılaştırmaya* katkıda bulunmuş olmalarıdır. Dolayısıyla bu işçilik durumu sanayileşmenin ilk evresindeki, her an korunmasız olmakla nitelenen proleterlik durumundan oldukça farklıdır. Ve tam da bu anlamda bir tür entegrasyondan söz edilebilir: İşçi sınıfı o dönemde toplumun marjında işgal ettiği o kısmi olarak dışlanmış konumundan kurtarılmıştır.

Bununla birlikte, bu kurtuluş hâlâ düalist özellikler içeren bir çerçeveye dahildir. Şunu unutmayalım: Toplum hâlâ düalisttir, ama keskin bir ikili ayırım içinde değildir. İkili ayırımın keskin olduğu bir toplum, bazı grupların hiçbir şeye (hemen hemen hiçbir şeye) sahip olmadığı dışlayıcı bir toplumdur. Burada sözünü ettiğim modelde, kopukluklar ve karşılıklı bağımlılıklar bir arada var olur; tahakküm ilişkileri baskın olsa da, tâbi konumda olanların keyfiyete mahkûm edildiği durumlara denk düşmez. Fakat *bağımlılık içinde bağımsızlığın* bir arada varoluşu, egemenler ile tahakküm altındakiler arasında global bir çıkar karşılığı duygusunu besler. Böyle bir toplumsal yapı, Richard Hoggart’ın gayet iyi ortaya koyduğu “onlar” ile “bizler” arasındaki çift-kutupluluk biçiminde yaşanır.⁶² “Biz” zombi değiliz; bizim de saygınlığımız, haklarımız, dayanışma ve örgütlenme biçimlerimiz var. Bize saygı gösterilsin: İşçi bir hizmetçi değildir, ihtiyacın bir kölesi değildir, bir efendinin insafına kalmış da değildir. İşçinin gururu, yardım talep etmek yerine “iki yakasını bir araya getirmek için” debelenmeyi her zaman tercih eder: “Biz”, hayatımızı kazanıyoruz. Ama “onlar” yine de bambaşka bir şeydir. “Onlar”ın serveti, iktidarı vardır; meşru kültüre ve bizim rengini bile asla göremeyeceğimiz bir yığın mala erişebilirler. “Onlar” kibirli ve züppedirler; bizim iyiliğimizi istediklerini iddia ettiklerinde bile kuşkulananmak gerekir, çünkü kurnazdırlar ve bizim asla hâkim olamayacağımız ipler onların ellerindedir.

Bu ayrışma bilinci, toplumsal yaşamın bellibaşlı sektörlerinde –tüketim, konut, eğitim, çalışma– işçi sınıfının yaşadığı deneyimden beslenir. Söylediğimiz gibi, tüketim hayatta kalmak için gereken ihtiyaçların karşılanmasına indirgenemez ve işçi sınıfı “kitle tüketimi”ne erişir. Fakat işçilerin bütçesinde beslenmenin payı 1930’lu yıllarda hâlâ %60’lardadır (bu oran 1856’da

62 R. Hoggart, *La culture du pauvre*, Fransızca tercüme, Éditions de Minuit, Paris, 1970.

%70'in üstünde, 1890'da %65'ti).⁶³ Veblen gibi Maurice Halbwachs da bütçenin önemli kısmının gıda harcamalarına ayrılmasının antropolojik sonuçlarını göstermiştir: Biyolojik yeniden-üretim amaçlı olmayan harcamaların düşük seviyede olması, toplumsal yaşama katılımı sekteye uğrattır.⁶⁴ Bu analizler 1912 tarihlidir; fakat durum yirmi beş yıl sonra da önemli bir değişim geçirmemiştir: 19. yüzyıl sonundan 1930'lı yıllara dek, işçi bütçelerinde gıda dışı harcamaların payı sadece 5 puan artmıştır.

Halk konutları, tam da Michel Verret'nin 19. yüzyıl için belirttiği "konut cehennemi" olmamakla birlikte, sağlıksız koşullar ve tıkiş tıkiş yaşam yine işçi konutlarının çoğunun kaderidir. Paris açısından, 1926 tarihli bir soruşturma her dört kişiden birinin yarın odadan azına sahip olduğunu ve korkunç "eşyalı odalar"da hâlâ 320 bin kişinin yaşadığını göstermektedir. Durumda daha sonra da pek iyileşme görülmez: 1930'lu yılların sonunda Fransa'da yılda yaklaşık 70 bin konut inşa edilirken, Almanya'da bu rakam 250 bindir.⁶⁵ "Bahçe-şehir" tarzı kentleşme, sosyalist ya da radikal birkaç belediyeyle sınırlı kalır ve Le Courbusier tarzı aydınlık kent deneyimleri istisnadır. Keza bunlar işçilerden çok memurları ve yeni doğmakta olan orta sınıfları ilgilendirmektedir.⁶⁶

Eğitim açısından bakıldığında, ücretsiz orta öğretim hakkı ancak 1931'de elde edilir. Orta öğrenim görenlerin sayısı 1880-1930 arasında sabit kalır: ortalama 110 bin öğrenci.⁶⁷ Bu demektir ki, halk sınıflarından gelen çocuklar "ilkokul" kademelerinde kalmıştır. Halkı "köklerinden koparan" çok ileri bir eğitimin tehlikeli olduğu teması, dönemin literatüründe değişmez bir unsurdur.⁶⁸ Halk Cephesi'nin bakanı Jean Zay, zorunlu eğitimi on dört yaşa kadar uzatır ve bütün öğrenciler için hazırlık sınıfını ve ortak müfredatı uygulamaya koymaya çalışır. Fakat eğitimin (nispi) "demokratikleşmesi"nin benimsenmesi için 1950'li yılları beklemek gerekecektir.

İstihdamla ilişki açısından bakıldığında, işçilerin işletmelere sosyal açıdan ne denli bağımlı olduğunu daha önce vurgulamıştık. Ama dahası, emek pazarı 1930'lu yıllarda hâlâ iş yasasının korumadığı, işten çıkarılma tehdidi altında, belirsiz bir hareketliliğin egemenliğindedir. İş başına, saat ya da gün başına işe alımlara daha sık rastlanmaktadır. Genellikle ne yazılı sözleşme

63 R. Boyer, "Les salaires en longue période", *Économie et statistiques*, no. 103, Eylül 1978, s. 45. İşçi bütçelerinde gıdanın payı ancak 1950'li yılların sonunda %50'nin altına iner.

64 M. Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie, a.g.e.*, bkz. E. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, Londra, 1924.

65 Bkz. J.-P. Flamand, *Loger le peuple. Essai sur l'histoire du logement social*, La Découverte, Paris, 1989.

66 L. Haudeville, *Pour une civilisation de l'habitat*, Éditions ouvrières, Paris, 1969.

67 Bkz. A. Prost, *Histoire de l'enseignement en France, 1800-1967*, A. Colin, Paris, 1968.

68 M. Barrès'ten beri, bkz. *Les Déracinés*, Paris, 1897.

vardır ne de istihdam süresi önceden kayıt altına alınır. İşçinin “hesabı görülür” ya da işveren onu “işten atar”; her ikisi de şaşırtıcı bir kolaylıkla gerçekleşir.⁶⁹ İşsizlik tehlikesi ise elbette vardır; 1930’lu yılların başındaki kriz bu tehlikeyi canlandırmıştır. Göçmenler şiddetli bir işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar: Büyük Savaş’a bağlı demografik düşüşün ardından Fransa’ya yerleşmiş yaklaşık 2 milyon yabancıların 600 bini sınır dışı edilir. Fakat ülke vatandaşları da bundan kurtulamaz. 1936 yılında işsiz sayısı yaklaşık 1 milyon olarak hesaplanır.⁷⁰ Halk Cephesi dönemi, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık evresidir ve ardından da, bir süre sonra büyük bir bozgun ve dram yaşanacaktır.

Nihayet, üzerinde uzun uzadıya durduğumuz gibi, zorunlu güvence işçilerin korunmasızlığını önleme konusunda belirleyici olacak bir düzenleme-dir. Fakat 1930’lu yıllarda etkileri henüz pek az kendini hissettirmeye başlar. İşçi emekli maaşları gülünç denecek kadar düşüktür; sermayeleştirme ve işçi ölümleri dikkate alındığında, o dönemde emeklilikten yararlananların sayısı 1 milyondan azdır.⁷¹ 1930’lu yıllarda, hayatta kalmak için yardıma muhtaç durumda olan yaşlı işçiler, neredeyse zorunlu sosyal yardımdan yararlanabilecekler kadar çok sayıdadır.⁷²

Bu özelliklerin birleşmesi, güçlü bir işçi partikülarizminde ısrarı göstermektedir. Yaşam düzeyi, eğitim düzeyi, hayat tarzları, çalışmayla ilişki, toplumsal yaşama katılım derecesi, paylaşılan değerler, toplumsal sınıf olarak işçinin durumunu oluşturan özgül konfigürasyonu çizmektedir. Onlar sanayileşmenin ilk evresinde Lamartine’in sözünü ettiği “ulusun damarlardan fışkıran [...] yüzergezer kast” (bkz. 5. Bölüm) değildir artık. Fakat “işçilerin toplumsal ve kültürel tecridi, hâlâ somut gruplar oluşturan toplumsal birimler arasında sınıf ilişkileri oluşturacak kadar belirgindir.”⁷³ Dayanışmacılığı ve ahlâkıyla, basit zevkleri ve yoğun sosyallik biçimleriyle işçi yaşamının günümüzde nostaljik bir havaya bürünmüş tasvirlerinden kuşkusuz kaçınmak gerekir. Bununla birlikte, toplumsal hiyerarşide işgal ettiği tâbi konum bakımından olduğu kadar kendi iç kaynaşmışlığıyla da işçi dünyası hem ulusun parçası olarak görülür, hem de kendine özgü çıkar ve özelemler etrafın-

69 Bkz. R. Salais, “La formation du chômage comme catégorie”, a.g.e. Dönemin işçi yaşamı üzerine otobiyografik bir tanıklık için bkz. R. Michaud, *J’avais vingt ans*, Éditions syndicalistes, Paris, 1967. Eser, mesleki hareketin sürekliliğini ve işverenle ilişkinin “değişken” niteliğini ortaya koyar.

70 Bkz. J.-J. Carré, P. Dubois, E. Malinvaud, *La croissance française*, Le Seuil, Paris, 1972. O dönemde işsizler ücretlilerin %8,5’ini ve aktif nüfusun %4,5’ini temsil ediyordu (F. Sellier, *Les salaires en France*, PUF, Paris, 1979, s. 87).

71 Bkz. A. Prost, “Jalons pour une histoire des retraites et des retraités”, a.g.e.

72 A.-M. Guillemard, *Le déclin du social*, Le Seuil, Paris, 1986.

73 A. Touraine, *La conscience ouvrière*, a.g.e., s. 215.

da örgütlenmiş olarak.

Bu durum, 1930'lu yılları niteleyen ve 1950'li yıllara kadar hâkim olan entegrasyon modelinin ne kadar istikrarsız olduğunu göstermektedir. İşçi sınıfı, bağımlılığı sürdüremeyecek kadar haklarının bilincinde –ya da fazla açgözlü, demeyecek midir rakipleri?–, aynı zamanda fazla mücadeleci olmamış mıdır? Bu belirsiz konjonktür iki tür dönüşüme varabilir: Ya “onlar” ile “biz” arasındaki mesafeyi adım adım aşındıran “sosyal kazanımlar” sürer ya da örgütlü işçi sınıfı iktidarı ele geçirir. Yani basitleştirerek söylersek ya reform ya devrim. 1930'lu yılların sonunda sosyal sorunun yeniden formülasyonu böyle ifade edilebilir.

İki antagonist formülden ziyade, aynı maddi koşulların, aynı pratik temellerin neden olduğu iki seçenek söz konusudur. İşçi sınıfı artık “zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmama” durumunda değildir. Dolayısıyla işçi hareketi “savunulacak ve erişilecek hedeflere dair pozitif ilke” etrafında sağlamlaşabilir.⁷⁴ Daha önce kendini göstermiş olan reformizmin sağlamlaşması yönünde ilerlenir, çünkü önemli kazanımlar elde edilmiştir. Fakat bu ille de işçi mesihçiliğinin sonu anlamına gelmez. Militan imgelemde 1936, 1848'in ve Paris Komün'ünün yanında, alternatif bir toplum örgütlenmesi olasılığının kendini gösterdiği kurucu momentler arasında yer alır. 1936'da ayağa kalkan “kuşak”, İşgal yıllarından Direniş hareketiyle geçecek ve Kurtuluş'tan sonra özellikle CGT'de mücadeleci bir sınıf tavrının çekirdeğini oluşturarak çok sert toplumsal mücadeleleri harekete geçirecektir.⁷⁵

Zaten düşmanları da eksik olmaz. Diğer alternatif faşist tehditle ve –1848'de ya da 1871'de olduğu gibi– rövansı bekleyen muhafazakâr bir Fransa'yla temsil edilir. Bu dönemin keskin politik ve toplumsal antagonizmalarla ne ölçüde dolu olduğunu anlayabilmek için dönemin basınına bir göz atmak yeter. 5 Mayıs 1936'da Henri Béraud *Gringoire*'da Kızılların tehdidine karşı ortalama Fransız'ın korkularını harekete geçirmeye çalışır: “Küçük bahçeni seviyordun, yiğidim; kafeni, dostlarını, küçük otomobilini, oy pusulanı, hicivle ve vaka-i adliyeyle dolu gazetelerini. O halde, dostum, bütün bunlara veda edeceksin.”⁷⁶ Diğer tarafta, 1938 yılı başında Halk Cephesi'nin yenilgisi politik düzlemde az çok tescillenmişken, Paul Faure Sosyalist Parti'nin resmi organı *Populaire*'de şunu yazar: “Sınıf mücadelesini inkâr etmek, gün ışığını inkâr etmek demektir.”⁷⁷

74 A.g.e., s. 353.

75 Bkz. G. Noiriel, *Les ouvriers dans la société française*, a.g.e., VI. Bölüm.

76 Akt. P. Reynaud, *Mémoires*, c. II, Flammarion, Paris, 1963, s. 51.

77 A.g.e., s. 151.

Bununla birlikte işçi sınıfı Haziran 1848'deki Paris işçileri örneğindeki gibi, bir cephe muharebesiyle yenilmiş değildir. İşgal döneminde yaşananlar üzerine ve işçi sınıfının bir bölümünün Direniş'e katılımı üzerine, Kurtuluş dönemi üzerine, 1947 yılındaki neredeyse isyana yaklaşan grevler ve "Amerikan emperyalizmi"ne karşı mücadeleler üzerine, keza CGT ile Komünist Parti'nin devrimci bir tutumu –en azından sözel olarak– sürdürmedeki çöküşü üzerine söylenecek kuşkusuz çok şey vardır: Bunlar 1930'lu yıllarda somutlaşmış ve 1960'lı yıllara dek canlılığını koruyacak toplumsal bir çatışmanın görünümleridir. Fakat bu radikal muhalefet adım adım söner; çünkü politik değişimlerin berisinde, sosyolojik nitelikteki bir dönüşümün tahribatı altındadır. İşçi sınıfı, ücretlilerin yükselişi konusunda işgal ettiği vurucu güç konumundan azledilmiştir. Kırk yıllık bir süre zarfında (1930'lu yıllardan 1970'li yıllara dek) meydana gelen dönüşümü şematize edersek, "işçi partikülarizmi"nin ortadan kaldırılmadığını, fakat sanayi toplumunun oluşum sürecinde sahip olduğu "çekici"⁷⁸ rolü artık oynamadığını söyleyebiliriz. Ücretli işçilik, işçi hareketinin ona atfettiği tarihsel potansiyellerini kelimenin gerçek anlamıyla yitirmiştir. İşçilik durumu başka bir toplum biçimi doğurmadı, sadece ücretliler toplumunda kendisini tâbi bir konuma yerleşti. Peki ama bu türden bir dönüşümün altında yatan süreçler nelerdir?

Ücretlilik ve işçilik, 1930'lu yılların başına dek fiilen aynı şeyi ifade etmiştir. François Simiand, ücret üzerine özetleyici olma iddiasındaki 1932 tarihli eserinde bunu açıkça kabul eder:

Ücret terimi, bizce tarımda hizmetlilerden, ticarete, sanayide ve tarımda çalışanlardan, hizmet ve işletme şeflerinden, mühendislerden, her türden yöneticiden farklı olarak, hem genel hem de özel bir durumla ilgili olarak, işçi kategorisiyle ilgilidir.⁷⁹

Gerçekten de "ayrı bir ekonomik çerçeve" oluşturan, "saf emek hizmeti" sunan, işçi sınıfıdır.⁸⁰ Fakat "saf emek hizmeti" nedir? Kuşkusuz tamamen kol emeğine dayalı bir çalışma; fakat makinelerle de çalışılmaktadır ve Simi-

78 Bu "çekici" terimini Luc Boltanski'den ödünç alıyorum: *Les cadres, la formation d'un groupe social*, Éditions de Minuit, Paris, 1982, s. 152. Boltanski, mesleki bir alanın yeniden örgütlenmesinde toplumsal bir grubun oynadığı egemen rolü böyle niteler. Ücretliliğin yapılanmasında ücretli işçiliğin başlangıçta bu rolü oynadığı, sonra da onların yerini çalışan-orta sınıf ücretlilerin aldığı söylenebilir.

79 F. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, a.g.e., c. I, s. 151. Bu nedenle, diğer çalışma biçimlerinin ücretlendirilmesine başka adlar verilmelidir: "maaş", "tretman", "hisse", "tazminat", vb... ama "ücret" değil.

80 A.g.e., s. 173.

and bir ayrıntı getirmek zorundadır: İşçi, “bir kol gücünü ya da en azından, büyük ölçüde kol gücüne dayalı emeğini” kiralar.⁸¹ Bu aynı zamanda tümüyle uygulamaya dönük rutin bir çalışmadır; fakat çalışanların çoğu tümüyle uygulamacı değil midir? Simiand’ın bulduğu çare, sıkıntısını ifade eder: Ücretli çalışanlar [*employé*], “kol gücüne dayalı olmayan ya da en azından kol gücünün fiili etkisinin önemli bir pay sahibi olmadığı emeği kiralar.”⁸² İş yeri sahibi olmayan servis şeflerinin, mühendislerin, müdürlerin durumu nedir? Onlar da, esasen, “çalışma yükümlülüğü”nü yerine getirirler. Peki onlara bir kurum bünyesinde çalışan ücretliler statüsünü vermemek için bir neden var mıdır? Fakat Simiand için bunu söz konusu etmez.

Aslında Simiand’ın tavrı, sanayinin doğrudan hammadde işlenmesine yönelik işlerle nitelenen başlangıç dönemlerinin toplum modeline gönderme yapan, çoktan aşılmış savunmacı bir tutumdur. Oysa ücretli emeğin farklılaşması sürecine 1930’lu yıllarda güçlü biçimde girilmiştir. Bu [farklılaşma] ücretli işçiliğin ve buradan yola çıkarak iş örgütlenmesinde işçilerin ağırlığının adım adım göreceleşmesine neden olmuştur. Bu dönüşümlerin anlamı, ücretliler toplumunun doruk noktası olarak alınabilecek tarih olan 1975’e doğru ortaya çıkacaktır.⁸³

Öncelikle, faal nüfus içinde ücretlilerin oranı kitlesel olarak artar: 1931’de nüfusun yarısından azını (%49), 1975’te yaklaşık %83’ünü temsil etmektedirler. Mutlak rakamlarla, tarım işçileri de katılırsa, kol emekçilerinin sayısı 9 milyon 700 binden 8 milyon 600 bine inmiştir; buna karşılık tarımda çalışmayan işçilerin toplam sayısı hafifçe artarak 7 milyon 600 binden 8 milyon 200 bine çıkmıştır. Fakat faal nüfusun bileşimindeki temel dönüşüm, işçi olmayan ücretlilerin artışıdır. 1931 yılında sayıları 2,7 milyonken, 1975’te 7,9 milyona çıkar. Dolayısıyla sayıları işçilerinkini yakalamıştır (ve o zamandan beri de büyük ölçüde onları geçmiştir). Fakat bu grubun iç dönüşümleri de önemlidir. İstatistikî veriler mutlak kesinlikte karşılaştırmalara imkân tanımasa da (örneğin o dönemde yaklaşık 125 bin “uzman ve teknisyen” olduğu hesaplanırken, “orta ve üst düzey kadro” kategorileri 1930’lu yıllarda yoktu), işçi olmayan ücretlilerin büyük çoğunluğunun kamusal ve özel sektördeki küçük çalışanlar oldukları ve statülerinin, işçilerinkinden yüksek olarak görülse de, yine de genellikle vasat kaldığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, 1975 yılında “basit çalışan”lar işçi olmayan ücretlilerin yarısından azını

81 A.g.e., s. 171.

82 A.g.e., s. 171.

83 Ücretlilerin durumunun kötüleşmeye başladığı “kriz” genellikle 1973’e tarihlenir. Fakat, ilk sonuçların kendini hissettirmesinin belli bir zaman almasından başka (örneğin işsizlik 1976’da çok belirgin biçimde artar), 1975 uygun bir tarih oluşturur; çünkü çok sayıda istatistikî anket bu tarihi kavşak bir dönem olarak ele alır. Keza, 1975 yılında işçi nüfusunun Fransa’da azami sayıya eriştiği de belirtilebilir. Daha sonra düzenli olarak düşecektir.

temsil etmekteyken, 2 milyon 700 bin “orta düzey kadro” ve 1 milyon 380 bin “üst düzey kadro” mevcuttur. En fazla artışın yaşandığı üst düzey ücretliliği bu gruplar temsil eder.⁸⁴

Böylece, istatistiklerin tasniflediği değişimler ücretliliğin yapısında temel bir dönüşümü ifade ederler. Ücretli işçilik sayı bakımından aşağı yukarı varlığını sürdürmüştü de, ücretliliğin içindeki konumu temelde *değer* yitirmiştir. Bunun ilk nedeni şudur: İşçi sınıfı, denebilir ki, toplumsal statü, ücret ve yaşam koşulları bakımından kendisinden aşağı olan ücretli emekçi tabakasını yitirmiştir. Tarım işçileri 1930’lu yılların başında kol emekçilerinin çeyreğini oluşturuyordu (1876’da yarıdan çoktular). 1975 yılında hemen hemen yok olmuşlardı (375 bin). Bundan böyle işçi sınıfı, ücretliler piramidinin tabanını temsil etmektedir; aslında toplumsal piramidin tabanıdır.⁸⁵ Buna karşılık, işçi sınıfının üzerinde sadece bir ücretliler tabakası değil –genellikle yaygın ifadeyle “beyaz yakalı proletarya”⁸⁶ olabilir bu–, özellikle “burjuva” bir ücretliler tabakası da gelişir. Bu durumda ücretli işçilik hem giderek daha yaygınlaşmış bir ücretlilik anlayışı içinde boğulur, hem de kendininkinden her zaman üstün ücretlilik durumlarının çoğalması karşısında ezilir. Her koşulda, ücretli emeğin oluşumunda oynamış olduğu “çekici” rolünden mahrum kalır.

1930’lu yıllardan 1970’lere dek ücretliliğin yükselişinin analizi, işçi sınıfının bu adım adım azlını doğrular. Luc Boltanski bir “burjuva ücretliliğin”, ücretli işçiliğin karakteristikleri karşısında kendi farklılığını vurgulayan bir ayrışma süreciyle birlikte kendini güçlkle dayatmaya başladığını gösterir. Bu

84 Burada ve –tersi belirtilmedikçe– ilerleyen sayfalarda kullanılan kaynaklar: L. Thévenot, “Les catégories sociales en 1975. L’extension du salariat”, *Économie et statistiques*, no. 91, Temmuz-Ağustos 1977; C. Baudelot, A. Labaupin, “Les salaires de 1950 à 1975”, *Économie et statistiques*, no. 113, Temmuz-Ağustos 1979; F. Sellier, *Les salariés en France*, PUF, Paris, 1979; M. Verret, *Le travail ouvrier*, A. Colin, Paris, 1988; F. Sellier, “Les salariés, croissance et diversité” ve M. Verret, “Classe ouvrière, conscience ouvrière”, J.-D. Reynaud, Y. Graffmeyer, *Français, qui êtes-vous?*, La Documentation Française, Paris, 1981. Homojen kaynaklar olmadığından, 1930’lu yıllar için referans tarih 1931 ile 1936 arasında değişebilir; fakat bu farklılığın sonuçları genel argümantasyon açısından önemsizdir.

85 Sanayideki ücretli emeğin artışı iki temel kaynaktan beslenir: Bağımsız mesleklerin azalması ve kırsal göç. Bu sonuncu noktada bkz. F. Sellier (*Les salariés en France*, a.g.e., s. 10 ve devamı) şehrin ve sanayinin çekimine köylülüğün güçlü direnci üzerinde ısrarla durur (1946 yılında faal tarımsal nüfus neredeyse 1866’daki kadar kalabalıktı). Bunun sonucunda, köyü terk edenler tarım işletmecilerinden ziyade öncelikle tarım işçileridir; yetişkinler kadar çocuklar da, fakat işletmecilerin çocuklarından ziyade ücretlilerin çocukları. Böylece, bu tarım işçileri ve çocukları için işçi sınıfına katılım uzun süre boyunca nispi bir toplumsal yükselme olabilmıştır. Fakat bu katılım sona erdiğinde, işçilerin durumu en alt konum halini alır: “yükselinemediğinde” kalınan ya da aşağı doğru hareketlilik yüzünden “düşülen” konum.

86 Çalışanlar dünyası, özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra işin rasyonelleşmesinden etkilenmiştir: Büro işleri mekanikleşir (yazı makinesi yüzyıl başında ortaya çıkar), uzmanlaşır, kolektifleşir ve de kadınsılaşır; bu da her zaman için bir toplumsal statü kaybı anlamına gelir. Birçok işçi gibi, büyük mağazalarda ya da fabrika bürolarında çalışanlar da, işverenine bağlı tezgâhtar ya da yazman türünden klasik çalışanın çok-değerliliğini yitirir.

vesileyle, zorunlu güvence üzerine tartışmalar döneminde 19. yüzyıla damgasını vurmuş olan, ücretli emek ile malvarlığı arasındaki karşıtlıkta yeni bir durum kendini gösterir: “memurluklara” ve serbest mesleklere bağlı sosyal sermayeye ya da mülkiyete dayanmayan bir saygınlık statüsünü tahayyül etmeyi güçleştiren gelenek. Böylece yeni ücretlilik konumlarının saygınlığını, “aslında orta sınıflara özgü müşterek değerler olan girişimcilik ruhu, tasarruf, miras, mütevazı bir konfor, sade bir yaşam, saygı vb.” üzerinde temellendirme yönünde tuhaf çabalara tanık olunur.⁸⁷ Bu yeni ücretlilerin çoğu öncelikle bir malvarlığına, bir mirasa sahip olan ailelerden geldiği için durum daha da karmaşıktır. Bunlar saygınlıklarını mesleklerinden mi, yoksa miraslarından mı almaktadır? Bu iki boyutu birbirinden ayırmak güçtür. Başlı başına “burjuva” bir ücretli kategorisini tahayyül etmenin önündeki bu geleneksel engellerin gücüne bir örnek: 1937 yılında temyiz mahkemesi bir hekimin iş kazasına uğradığını kabul etmeyi reddeder. Bir sanat erbabı bir hastane müdürüyle “ast-üst ilişkisi geliştiremez”. Dolayısıyla, çalışırken yaralanan bu doktor kendisini istihdam eden kamu kurumunun ücretli çalışanı olarak kabul edilmez.⁸⁸

Ücretli olarak kendini gösteren ilk “saygın” profesyonel grubun mühendisler olması ve bu inisiyatifin 1936’da alınmış olması önemlidir: Ücretli Mühendisler Sendikası 13 Haziran 1936’da kurulur.⁸⁹ Patronlarla işçiler arasında “orta” bir konumda olduklarını ilan ederler; keza işçi sınıfından kendilerini ayırırken, işçi sınıfının sosyal avantajlarından da yararlanma kaygısı taşırlar. Her koşulda, bu tutum savaştan sonra iyice belirginleşecektir. İdari Kadrolar Genel Konfederasyonu da faaliyetinin önemli bir bölümünü hem ücretlilik hiyerarşisini genişletme talebine, hem de işçi “kitleler”iyle karışma yönündeki her türlü riski ortadan kaldıran özel bir emeklilik rejimine ayıracaktır.

Mühendisler “burjuva” ücretliliğin yükselişinin vurucu gücünü oluştursa da, sanayi kadrolarının bütününe temsil etmekten çok uzaktırlar. 1944 yılında kurulduğunda İdari Kadrolar Genel Konfederasyonu’na geniş katılım olur. Bir sorumluluk payına sahip olan her kamusal ya da özel girişim görevlisi kadro olarak tanımlanır; ustabaşılar da buna dahildir. İşçi sendikaları ise, “mühendis ve kadroları” saflarına kabul etmek için özel yapılar oluşturmak zorundadırlar; CFTC [Fransız Hristiyan İşçiler Konfederasyonu] 1944’tte Fransa Mühendis ve Kadro Sendikaları Federasyonu’nu, CGT ise 1948’de Mühendisler ve Kadrolar Genel Birliği’ni kurar.⁹⁰

87 Abbé J. Lecordier, *Les classes moyennes en marche*, Paris, 1950, s. 382, akt. L. Boltanski, *Les cadres*, a.g.e., s. 101. Boltanski, 1930’lu yılların “orta sınıf”ın varlığını kanıtlamaya çalışan literatürüyle aynı üsluptaki 1950 tarihli bu metnin “gecikmiş” niteliğini belirtir. (Örneğin A. Desque-rat, *Classes moyennes françaises, crise, programme, organisation*, Paris, 1939.)

88 Akt. L. Boltanski, *Les cadres*, a.g.e., s. 107.

89 A.g.e., s. 106.

90 A.g.e., s. 239 ve devamı.

İşletmelerin ücretlilik yapısındaki bu dönüşüme paralel olarak “üçüncü sektör” faaliyetlerinin gelişimi, fabrika dışında çalışan ücretlilerin sayısında artışa yol açar: ticari hizmetlerin çoğalması, bankalar, belediyelerin ve devletin idari birimleri (sadece milli eğitimde 1975 yılında bir milyon görevli bulunmaktadır), yeni faaliyet sektörlerinin açılması, iletişim, reklam...⁹¹ Bu faaliyetleri çoğu için ücret karşılığı personel çalıştırılır. Keza bunların çoğu gelir ve prestij bakımından ücretli işçiliği aşar. Michel Collinet 1951’de, kimi çalışanları, orta düzey memurları, büro şeflerini, kadroları, ustabaşları, teknisyenleri, mühendisleri kapsayan, oldukça karmaşık bir “ücretli orta sınıf” tablosu çizer.⁹²

İşçi sadece giderek çeşitlenen ücretli işlerin altında ezilmekle kalmaz, iç tutarlılığında da sorunlar vardır. 1975 yılında vasıflı işçilerin oranı yaklaşık %40, uzman işçilerinki %40 ve vasıfsız işçilerinki ise %20 olarak hesaplanmıştır. Kadınların payı artarak işçi nüfusunun %22,9’unu oluşturmuştur ve bunlar özellikle düşük vasıflı işlerde yer alırlar (kol emekçilerinin %46,6’sı kadındır). Yaklaşık beş işçiden biri göçmendir. Kamu sektörünün gelişimi (toplam ücretlilerin çeyreği) başka bir tür ayrım yaratır: Devlette çalışan işçiler, yerel kolektiviteler ve kamulaştırılmış işletmeler, genel olarak özel sektördekilere göre daha istikrarlı bir statüden yararlanırlar. *Emek pazarının parçalanması* teması, yani korunan sektörler ile geçici çalışanlar arasındaki ayrım 1970’li yılların başında ortaya çıkar.⁹³ İşçi sınıfının birliğinin asla gerçekleşmediğine kuşku yoktur: 1936’ya doğru, nitelikleri, kamusal ya da özel statüleri, uyrukları, büyük fabrikalarda ya da küçük işletmelerde çalışmaları gibi açılardan farklı emekçi kategorileri arasındaki ayrım da belirgin olmalıdır. O günlerde ortak çıkarların bilincine varılmasını sağlayan ve “sınıf düşmanlarına” karşı ortak bir muhalefet yaratan birleştirici bir süreç işliyor gözükmektedir. Fakat sözünü edeceğimiz gerekçelerle, daha 1970’li yıllara varmadan bu dinamik parçalanmış ve işçilerin durumunu “nesnel” ihtilaflara terk etmiş gözükmektedir.⁹⁴

91 Birincil (tarımsal), ikincil (sınat) ve üçüncül faaliyetler (hizmetler) arasındaki ayrım C. Clark (*The Conditions of Economic Progress*, Macmillan, Londra, 1940) tarafından getirilmiş ve Fransa’da Jean Fourastié’nin eseriyle popülerleşmiştir. Ekonomik ve sosyal gelişim, üçüncül faaliyetlerin gelişimiyle ifade bulur. Fakat ticari üçüncü kesim ile idari üçüncü kesimden başka, giderek daha önem kazanan bir “sınat üçüncü kesim” de saptanabilir. Sekreterler, muhasebeciler gibi, doğrudan üretici olmayan sanayi kesimi çalışanı kategorisidir bu.

92 M. Collinet, *L’ouvrier français, essai sur la condition ouvrière*, Éditions ouvrières, Paris, 1951, 2. kısım, IV. Bölüm.

93 Gerçekten de bu tema Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960’lı yıllarda ortaya çıkar ve Fransa’da 1970’li yıllarda kendine bir kitle bulur. Bkz. M. J. Piore, “On the Job Training in the Dual Labour Market”, A. R. Weber (ed.), *Public and Private Manpower Policies*, Madison, 1969 ve M. J. Piore, “Dualism in the Labour Market”, *Revue économique*, no. 1, 1978.

94 Toplumsal bir sınıfın sadece bir “veri” ya da ampirik verilerin bir toplamı olmadığını ileri süren E. P. Thompson’un ana tezini benimsiyorum. Toplumsal sınıf, çatışma içinde oluşan kolektif

Genellikle daha az üzerinde durulan bir diğer değişim, uzun vadede işçilik durumunun geçirdiği dönüşümleri açıklamakta kuşkusuz daha fazla önem taşımaktadır. 1978 tarihli bir soruşturma –ancak bu gelişme çok daha önce başlamıştır–, başka şeylerin yanı sıra işçilerin “esas olarak gerçekleştirdiği iş türü”ne yönelik olup, imalat işlerinde çalışanların işçi nüfusun üçte birinden biraz fazlasını temsil ettiğini saptamaktadır.⁹⁵ Başka deyişle, işçilerin çoğunluğu ya malları satışa hazırlama, teslimat, ambalajlama, bekçilik gibi düşük verimli denebilecek işlerde çalışmaktadır, ya da makinelerin denetimi, ayarlanması, denenmesi, bakımı, incelenmesi, işin örgütlenmesi gibi, uygulamadan ziyade tasarlama ve düşünmeye daha yakın faaliyetlerde.

Bu, her tür işçilik biçimi için olmasa da, en azından sanayi toplumunda bu emeğin egemen temsili açısından önemli bir değişimdir. İşçi sanayi toplumunda en yetkin *homo faber* olarak, emeğiyle doğayı doğrudan dönüştüren kişi olarak görülür. Üretken emek, imal edilmiş bir nesnede cisimleşir. İngiliz politik ekonomi geleneği bakımından olduğu kadar Marksizm açısından da emek esasen somut, yararlı, tüketilebilir malların üretilmesi için temel kaynaktır.⁹⁶ Bu imalat faaliyeti iki zıt okumaya yol açar. Örneğin Halbwachs’a göre bu durum “insanlarla değil, doğayla ilişkide olan, madde karşısında tecrit edilmiş halde bulunan, sadece cansız güçlerle çarpışan” işçinin kısıtlarını açıklamaktadır. Bu nedenle işçi sınıfı “mekanik ve cansız bir kitle”ye benzemektedir.⁹⁷ Marx ise, tersine, doğanın dönüştürülmesi yönündeki bu faaliyeti insanın özü, her değerın kaynağı yapar ve böylece, proletaryaya attettiği *Demiurgos*luk rolünü temellendirir. Fakat her ikisinin de –Simiand’ın da bunu vurguladığını görmüştük– sanayileşmenin başlangıcında öne çıkan işçi emeği anlayışına gönderme yaptığı muhtemeldir ve işbölümündeki gelişmelerle birlikte bu anlayış zaman aşımına uğramaya başlamıştır. İşçi emeği “eser” üretiminin paradigması olmaktan çıkar.⁹⁸

bir dinamikten yola çıkılarak “imal edilir” (bkz. E. P. Thompson, *La formation de la classe ouvrière anglaise*, a.g.e.).

95 A.-F. Moliné, S. Volkoff, “Les conditions de travail des ouvriers et des ouvrières”, *Économie et statistiques*, no. 118, Ocak 1980. Bu değişim, işçi emeğinin en geleneksel biçimlerinin çöküşüne güçlü biçimde bağlıdır. Örneğin 1930 yılında sayıları 500 bin olan madenciler, 1975 yılında ancak 100 bin civarındadır; kadın tekstil işçilerinin sayısı aynı dönemde 1,5 milyondan 200 bine düşmüştür (bkz. F. Sellier, “Les salariés: croissance et diversité”, a.g.e., s. 48).

96 Bkz. P. Lantz, “Travail: concept ou notion multidimensionnelle”, *Futur antérieur*, no. 10, 1992/2.

97 M. Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., s. 118 ve s. XVII.

98 Hannah Arendt, *La Condition de l'homme moderne*, a.g.e., III. Bölüm’de emek ile işin birbirine karıştırılmasını eleştirir: Bu sadece Marx’ta değil Locke ve Adam Smith’ta da görebileceğimiz üzere modern dönemde emek üzerine düşüncelere damgasını vurmuştur. Ama Hannah Arendt’in bu eleştiriyi 20. yüzyılın ortasında, yani ancak sanayileşmenin başlangıcında ortaya çıktığı şekliyle sanayi emeği anlayışının dönüşümünden iki asır sonra yaptığını da eklemek gerekir.

Hem işçi emeğinin hem de ücretlilik içinde işgal ettiği yerin bu derinleşmesine dönüşümü, sanayi toplumunda işçi sınıfına atfedilen rolün kavranışını sarsar. İşçi sınıfı, devrimci rolünü yüceltenlerin olduğu kadar, onu toplumsal düzene bir tehdit olarak görenlerin de atfettikleri merkezî konumu korumakta mıdır? Bu tartışma 1950'li yılların sonunda başlamıştır ve Michel Crozier “proletarya çağı tamamlanıyor” diye ilan eden ilk kişilerden biridir: “Toplumsal tarihimizin bir evresi kesin olarak kapanmıştır: proletarya dini evresi.”⁹⁹

Yine de oyun tamamen bitmiş değildir; çünkü işçinin durumundaki dönüşümler görünüşte zıt iki yoruma neden olabilir. “Yeni işçi sınıfı”, işbölümünün yakın dönemde edindiği biçimlerin gelişimiyle oluşur. Fakat üretimde giderek daha belirleyici bir rol edinen yeni aktörler, “en yeni” sanayilerdeki işçiler, uygulayıcılardan ziyade tasarımcılar, teknisyenler, desinatörler, yöneticiler, mühendisler, vb. üretimin kapitalist örgütlenmesi nedeniyle emeklerinin ürünü olan kârdan ve karar alma gücünden yoksun kalmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla sınıf antagonizması meselesinde eski proletaryanıninkine benzer bir konumu işgal ederler. Ve tüketim toplumunda denizkızlarının sesine aldanan ve reformist sendikal-politik aygıtların çevrelediği geleneksel işçi sınıfının artık terk ettiği o devrimci dönüşümü yeniden başlatma konusunda ayrıcalıklı mirasçılar haline gelirler.¹⁰⁰

Öte yandan, işçi sınıfının “burjuvalaşması” tezi, yaşam tarzlarında görülen genel gelişmeyle toplumsal antagonizmaların yatışmasına dayanır. “Konfor ve refah arayışının öne çıktığı bir topluma entegre olma arzusu”¹⁰¹ işçi sınıfını orta sınıfların mozaigi içinde adım adım erimeye yöneltir.

Gerçekten de bu iki zıt tutum, en azından argümantasyonlarının sosyolojik olmaktan çok politik bir alanda bulunması bakımından tamamlayıcıdır. Serge Mallet bu yeni ücretli sanayi tabakalarının ağırlığını abartır.¹⁰² Özellikle üretimde yaşanan dönüşümler (esasen 1960'lı yılların çalışma sosyolojisindeki ayrıcalıklı tema olan otomasyonun gelişimi) dolayısıyla kendini gösteren bu yeni kategoriler açısından, işçi sınıfının “ateşleyici” rolü oynama kapasitesini abartır. Bununla birlikte, 1936'dan itibaren CGT “işçi hareketinden teknis-

99 *Arguments*, “Qu'est-ce que la classe ouvrière française”, Özel sayı, Ocak-Şubat-Mart 1959, s. 33. “Yeni işçi sınıfı” temasının doğuşuyla tartışma yeniden başlar; bkz. *Revue française des sciences politiques*'in özel sayısı (c. XXII, no. 3, Haziran 1972); özellikle de J.-D. Reynaud'nun “La nouvelle classe ouvrière, la technologie et l'histoire” başlıklı yazısı.

100 Bkz. Serge Mallet, *La nouvelle classe ouvrière*, Le Seuil, Paris, 1966.

101 G. Dupeux, *La société française*, A. Colin, Paris, 1964. Bolluga doğru ilerleyiş ve orta sınıfların yüceltilmesiyle ilgili bu tematik üzerine literatür geniştir. Özellikle Jean Fourastié'nin eseri *Les Trente Glorieuses* (Fayard, Paris, 1979) ele alınabilir.

102 1970'li yıllara dair bir inceleme bu profile denk düşen sanayi işçilerinin oranını %5 olarak değerlendirmektedir (bkz. P. d'Hugues, G. Petit, F. Rerat, “Les emplois industriels. Nature. Formation. Recrutement”, *Cahiers de Centre d'études de l'emploi*, no. 4, 1973).

yenilerin kopuşu” gibi acı bir deneyim yaşamıştı.¹⁰³ 1968 yılı yaşanan birkaç istisna dışında, “yeni” bile olsalar, toplumsal çatışma analizleri, teknisyenlerin, kadro ve mühendislerin kendi özgül çıkarlarını savunmaya yöneldiğini göstermektedir: İşçi sınıfının yanında yer almak yerine, toplumsal farklılaşmanın sürdürülmesi anlayışına riayet eder ve hiyerarşiye saygı duyarlar. Tabii eğer güçlü bir politik inançları yoksa... Fakat sorun tam da budur: 1960’lı yıllarda “yeni işçi sınıfı”nın tarihsel rolünün yüceltilmesinin altında yatan inancın özü politiktir. Onlar devrim ateşini korumaya ve Billancourt’u değilse de CFDT’yi [Fransız Demokratik Emek Konfederasyonu] ve PSU’yu [Birleşik Sosyalist Parti] hayal kırıklığına uğratmamaya çalışırlar.¹⁰⁴

Fakat işçilik durumunun orta sınıflar kümesi içinde çözülüşünü ilan eden zıt yöndeki söylem de, toplumsal çatışmalara kesin olarak son verme yönündeki (bilimselden ziyade politik) arzudan kaynaklanıyor gibidir. Bu, ideolojilerin sonunu ilan eden herkesin ideolojisidir. İşçi sınıfının tüketim iştahını oburca gözleyip, politik ve sendikal yatırımların zayıflamasını hoşnutlukla saptarlar.¹⁰⁵ Fakat yaşam koşullarının tartışmasız biçimde iyileşmesine rağmen, işçi sınıfının orta sınıflar içinde kesinlikle erimediyi vurgulamayı ihmal ederler. 1950’li ve 1960’lı yıllarda yürütülen araştırmalar, 1930’lu yılların sonlarında gözlemlenene yakın bir sınıf ethosunun ve bir tâbi oluş bilincinin varlığını sürdürdüğünü doğrulamaktadır.¹⁰⁶ Çünkü teknik ve toplumsal tâbi oluş ilişkisi açıdan çalışma koşulları pek az değişmiştir¹⁰⁷ ve bu da her zaman

103 S. Weil’in 1936 grevlerinden sonra CGT’ye hitaben yazdığı rapor, “Remarques sur les enseignements à tirer des conflits du Nord”, *La condition ouvrière*, a.g.e.

104 Bu yorum, kendi yaklaşımını “bilgi sorunlarını nesnel olarak ortaya koyan bir bilim insanının değil, işçi hareketinin, özellikle de sendikal hareketin bir militanının yaklaşımı” (*La nouvelle classe ouvrière*, a.g.e., s. 15) olarak sunan Serge Mallet’in düşüncesini reddetmez. Sadece Mallet’in üretim sürecine dahil olmuş bu yeni aktörlerin devrimci yönelimleri iddiasının amacına ulaşmadığını belirtelim.

105 Örneğin Dupeux, işçilerin “depolitizasyon”undan, “devrimci mitin çöküşü”nden ve “politik katılımının düşüşü”nden söz ediyordu (*La société française*, a.g.e., s. 252).

106 A. Ligneux, J. Lignon, *L’ouvrier d’aujourd’hui*, Gonthier, Paris, 1960; J.-M. Rainville, *Condition ouvrière et intégration sociale*, Éditions ouvrières, Paris, 1967; G. Adam, F. Bon, J. Capdeville, R. Moureau, *L’ouvrier français en 1970*, A. Colin, Paris, 1970. J. H. Goldhorpe, D. Lockwood, F. Bechhofer, J. Platt’in sentezleyici çalışması *The Affluent Work Series*’in (3 cilt, Cambridge University Press, 1968-1969) Fransa’da muadili yoktur. Bununla birlikte, “refah işçisi” başlığı yanlış anlamalara müsait olsa da, eserin önemli sonuçlarından biri şudur: “Orta sınıflara katılım ne günümüzde devrede olan bir süreçtir, ne de işçilerimizin çoğunun arzuladığı bir hedeftir... Ücret artışlarının, çalışma koşullarının iyileştirilmesinin, daha elverişli, daha liberal istihdam politikalarının uygulanmasının, vb. çağdaş toplumun içinde sanayi emekçisi sınıfının durumunu temelden değiştirmediyi gördük” (kısaltılmış Fransızca baskı, *L’ouvrier de l’abondance*, Le Seuil, Paris, 1972, s. 210).

107 En önemli değişimlerden biri kuşkusuz ki en güç ve en kötü işlerde çalışan göçmenlerin ve kadınların payıdır. Fakat sanayi örgütlenmesinin yeni biçimlerinin gelişimi, özellikle montaj zincirleri üzerinde yer alan sayısız işin ne kısıtlamalarını ne de güçlüğünü ortadan kaldırmıştır. Kırk yıl arayla yapılmış ve işçi konumunda olmadan fabrikada çalışmış yazarlarının, fabrikada

için işçilerin “toplumsal bakımdan aşağı” olduğu duygusuyla ifade bulunmuş-
tur.¹⁰⁸ Yaşam tarzları ve sosyallik biçimleri de kendine özgüdür; “İster tüketim alışkanlıkları olsun, ister yaşam tarzı, kamusal alanın kullanımı, çok sayıda ve değişik gösterge, işçi çevrelerindeki davranışların özgüllüğünü ortaya koymaktadır.”¹⁰⁹ Herkes tüketiyor, ama aynı ürünleri değil; çok fazla diploma var, ama hepsi aynı değerde değil; çok kişi tatile çıkıyor, ama aynı yerlere gitmiyorlar, vb. Toplumsal birlikçilik söylemini nispileştiren bütün bu analizleri burada ele almaya gerek yok. Bu birlikçilik, kuşbakışı bir düşünceyi ifade eder ve yukarıdan bakıldığında homojenlik hükmüne varır. Kuşkusuz bu hüküm, sayısız istatistik tablosuna ve büyüme eğrilerine dayanmaktadır. Fakat bu dönüşümlerin toplumsal aktörler için taşıdığı anlamı geçiştirmektedir. Soyutlamalarıyla, ifade etme iddiasında oldukları toplumsal gerçeğe uymayan bu sofistike kurguların bir örneği şudur: Konunun erbabı olan Jean Fourastié, “1970'lere doğru işe yeni başlayan ve ömrü boyunca uzman işçi olarak kalan birinin, altmış yaşına gelmeden önce, bugün emekli olan bir danıştay üyesinin göreve başladığı sırada kazandığından daha fazla bir alım gücüne sahip olacağını” ustalıkla hesaplar.¹¹⁰ Bu şanslı uzman işçiye 1995'te yeniden bulup, kendisinin danıştay üyesinin konumuna bu şekilde yerleştirilmesi hakkında ne düşündüğünü sormak eğlenceli olacaktır.¹¹¹

Demek ki, 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca olgunlaşmış olan kesin dönüşüm ne toplumun bütünüyle homojenleşmesidir ne de devrimci alternatifin meşalesini yeni bir aktöre –“yeni işçi sınıfı”– vermektir. Burada söz konusu olan şey daha ziyade bu devrimci alternatifin çözülmesi ve sınıflı toplum modelinden farklı bir modelle toplumsal çatışmaların yeniden dağıtılmasıdır: Bu yeni model ücretliler toplumdur.

Devrimci alternatifin çözülmesi: İşçi sınıfının tarihsel gerçeği, tarif edilen yaşam tarzlarının, karşılaştırılan ücret eğrilerinin bütününe ya da özlem duyulan popülist bir folklorla indirgenemez. Bu, aynı zamanda, bir yüzyıldan uzun sürmüş, inişli çıkışlı, alternatif bir toplum örgütlenmesini önceler gözüken güçlü dönemlerin –1848, Komün, 1936, belki 1968– damgasını taşımış bir maceradır. Toplumsal tarihin başka bir yere varabileceği yönündeki

çalışmanın özelliklerini aynı şekilde anlattığı iki tanıklık karşılaştırılabilir: S. Weil, *La condition ouvrière*, a.g.e. ve R. Linhart, *L'établi*, Éditions de Minuit, Paris, 1977.

108 A. Ligneux, J. Lignon, *L'ouvrier d'aujourd'hui*, a.g.e., s. 26. Bunlar işçi röportajlarından alınmıştır. Bu röportajlarda emekçiler toplumsal statülerinden kaynaklı algıyı ifade ederler: “budala”, “zavallı enayi”, “nal toplayıcı”, vb.

109 J.-M. Rainville, *Condition ouvrière et integration sociale*, a.g.e., s. 15.

110 J. Fourastié, *Les Trente Glorieuses*, a.g.e., s. 247.

111 Büyüme eğrileri karşısında duyulan şaşkınlığın nereye götüreceğini görmek için, günümüzde Jean Fourastié –eğlenerek ya da ölkeyle– yeniden okunacaktır: *La civilisation de 1995*, PUF, Paris, 1970.

bu inancın –ki Crozier daha 1959’da buna “proletarya dini evresi” diyorduzayınflaması, tarihi kesin olarak saptanabilir bir şey değildir. Bu inanç, mu-
zaffer dönemlerinde bile ancak işçilerin küçük bir kesimi tarafından benim-
senmiştir¹¹² ve anlık olarak her zaman dirilebilir, “grev gençliği”ni¹¹³ hatırla-
tan ani flaş patlamalarına yol açabilir ve gözden yitip gitmiş ütopyaları yeni-
den canlandırabilir.¹¹⁴ Bununla birlikte, günün birinde güzel yarınların kuru-
lacağı inancı giderek daha az ikna edici olmaktadır. İşçi hareketine nüfuz et-
miş olan devrim ile reform arasındaki salınım, giderek daha ısrarlı bir şekil-
de reform kutbu üzerinde sabitlenmektedir ve “onlar” ile “bizler” arasındaki
bölünme de radikal bir değişim imgelemine beslemekten çıkmaktadır. Aşkın-
lıktan yoksun bir tekboyutluluğa indirgenmiş toplumsal dünyanın büyübo-
zumu: Toplumsal dönüşümler artık ya hep ya hiç şeklinde yaşanmamaktadır
ve tarihin erekselliği ilkesinin hâkimiyetinden çıkmış durumdadır. Paradok-
sal olarak, bu bilinçlenmeyi somutlaştıran belki de Mayıs ‘68 olmuştur: Bu
kez işçi sınıfı hareketin merkezi olmak yerine harekete katılmış ve “reform-
cu” kazanımlar elde etmekle yetinmiştir. 1968’in hemen ardından ise “siste-
me entegre olmuş” haldeki yerli işçi sınıfının terk ettiği devrimci bir mesih-
çiliğin meşalesini devralmak üzere göçmen emekçiler sahneye çağırılmıştır.¹¹⁵

Bu serüvenlerin politik boyutunun berisinde, son on yıllarda ücretli emeğin
egemen antropolojik anlamı sarsılmıştır. İşçi sınıfı, zincirlerinden başka kaybe-
decek bir şeyi olmayan ve özgürleşmesi dünyanın çehresini değiştirecek olan
bu “itibarsız ücretli emeği” temsil ettiğinden devrimci potansiyelini koruyor-

112 Hareketin kapsamına rağmen 1936 grevcilerinin küçük bir kesimi: 7 milyon ücretli işçinin 2 milyondan azı; Haziran 1848 ve Komün gibi esasen Parisli bir olgu. Dahası: Ilgisizler ve “sarılar” da sendikacılar ve militanlar gibi işçiydi ve Haziran 1848’de Saint-Antoine dış mahallesini ele geçiren muhafızların en savaştı birlikleri genç işçilerden oluşuyordu. Yine de hem Haziran 1848, hem Paris Komünü, hem de 1936 bütün bir sınıfın belleğinde varlığını sürdürdü.

113 M. Perrot, *Jeunesse de la grève*, Le Seuil, Paris, 1984.

114 Bir ütopyanın ne zaman yok olduğunu bilme arzusunun bir anlamı yoktur, çünkü ütopya tarihdışıdır (örneğin Meksika yerlileri için Zapata ölmemiştir). Asıl güç sorun, bir ütopyanın tarihle yakın ilişkide olmaya ve kısmi de olsa ona damgasını vurmaya ne zaman son verdiğidir. Örneğin Fransız Devrimi’ne referans, uzun süre boyunca, kaba anlamda reformist girişimleri bile bir mutlaklık halesiyle çevrelemiştir. Ne zamandan beri durum böyle değildir?

115 Örneğin bkz. J.-P. de Gaudemar (*Mobilité du travail et accumulation du capital*, Maspero, Paris, 1976) 1970’li yılların başında bütün “goşist” akımların konsensüsünü ifade eder. On yıl önce “yeni işçi sınıfı” üzerinde gerçekleştirilene benzer bir yer değişikliği söz konusudur ve bu, 19. yüzyılın devrim kehanetçiliğinin mirasçısı olma iddiasındaki ideologların gözünde bile, “klasik” işçi sınıfının devrimci rolünden azledilmesi sürecinde yeni bir evre olarak yorumlanabilir. Gerçekten de göçmen emekçiler, 1970’li yılların başındaki en sert toplumsal mücadelelerin bellibaşlı aktörü ve kozu oldular. “Yerli” işçi sınıfı açısından, Lip çatışması kuşkusuz işçi hareketinin alternatif potansiyelini seferber etmiş son çatışma oldu (bkz. P. Lantz, “Lip et l’utopie”, *Politique d’aujourd’hui*, no. 11-12, Kasım-Aralık 1980). Fakat Lip çatışması, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden büyüme döneminin son mücadelelerinden biri olarak da yorumlanabilir. Meclisin 12 Ekim 1973 tarihinde tımturaklı bir şekilde açıkladığı gibi: “Ne işten atmayı, ne yeni ücret sistemini, ne de dağılmayı kabul edeceğiz” (a.g.e., s. 101). Bugün bu tür açıklamalar hayal bile edilemez.

du. Bu noktada Marx, görüldüğü kadarıyla, bir insanın kendi emek gücünü bir başkasının hizmetine sunması nedeniyle oluşan bağımlılık ilişkileri konusunda genel kabul görmüş antropolojik tanımı radikallemekten başka bir şey yapmamıştı. “Yabancılaşmış emek” deyiminin düz anlamı budur: kendi için değil, başkası için iş yapmak, emeğinin ürününü tüketecek ya da ticarileştirecek üçüncü bir kişiye bırakmak. Bu türden bir kısıt, liberalizmle birlikte açıkça sözleşmeye dayalı bir biçim edindiğinde örtmece bir anlam da kazanabilir, ya da örneğin toplu sözleşmelerin uygulandığı anonim bir şirket için çalışıldığında kişiselleşmiş bağımlılık niteliğini de yitirebilir; bu durumlar ilişkinin asimetrik halini değiştirmez: Ücretlilik, kişinin emeğinin ürününü başka bir kişiye, bir işletmeye ya da bir kuruma ya da “sermayeye” terk etmesi suretiyle işler.

Bu mantık içerisinde, özerk bir toplumsal öznenin faaliyetleri, hizmet biçiminde olsa bile, ücretlilik ilişkisi olarak kabul edilmemelidir. Bağımsız bir üretici, ücretli olamaz. Bu basit bir totoloji değildir; ama bazı faaliyetlerin, başkası için yerine getirilen bir çalışmaya denk düşseler bile, devredilemez olmasının, dolayısıyla ücretlendirilemez olmasının sonucudur. Bir ayakka-bıcı, bir dokuma işçisi bağımsız emekçi olabileceği gibi, ücretli de olabilir. Temyiz mahkemesinin daha 1937’de belirttiği hükmündeki gibi, bir doktor ücretli olamaz.

Bu kadim ücretlilik anlayışı 1950 ve 1960’lı yıllara doğru silinerek, işçi sınıfının tarihsel rolünün silinmesine yol açar. Burjuva bir ücretliliğin ağır ağır yükselişi bunun yolunu açmıştır. Artık ücretliler ile ücretli olmayanlar arasındaki, yani proleterler ile burjuvazi, emek ile sermaye arasındaki çatışmadan geçmeyen bir toplum modeline varılır. 1970’li yılların başında kullanılan bir sloganı alırsak, “yeni toplum”,¹¹⁶ bu değişimin politik tercümesi olmak ister ve daha ziyade ücretli çalışma faaliyetlerinin farklı kutupları arasındaki rekabet etrafında örgütlenir. Bu toplum ne homojendir ne de kendi içinde bir uzlaşıya varmıştır. Bu toplumun antagonizmaları sınıf mücadelesinden ziyade statüler ve sınıflandırmalar için verilen bir mücadele biçimini almıştır. Bu, ücretliliğin başat toplumsal tanımlama unsuru haline geldiği bir toplumdur.

Ücretlilik durumu

1950’li yılların ortasından itibaren yeni bir tür “geleceğin insanları” söylemi ortaya çıkar. Bunlar burjuvaziden olur almış bir tür saf ücretli emekçidir.¹¹⁷

116 Bunun, Jacques Chaban-Delmas’ın 1968 sonrasında toplumun –bir süre sonra tersine dönecek olan– önündeki engellerin kaldırılması iradesine ve güçlü bir ekonomik genişlemeye denk düşen politik programına verdiği ad olduğu bilinmektedir.

117 “Orta sınıflardan ücretli çalışanları ve memurların büyük bölümünü çıkarmak, bunları burjuvazinin bir karikatürüne indirgemek olur” (P. Bleton, *Les hommes des temps qui viennent*, Éditions ouvrières, Paris, 1956, s. 230).

Bu profil, büyümenin ve ilerlemenin savunucularını orta sınıfın geleneksel temsilcileriyle, Malthusçu küçük patronlar ve tüccarlarla, muhafazakâr eş-
rafla karşı karşıya getiren Fransız toplumunun modernleşmesi çerçevesin-
den çıkar. Bir yanda aşırı hassas, "Poujade'cı",* geçmişini korumaya sıkı sıkıya
sarılmış bir Fransa, diğer yanda nihayet kendi yüzyılıyla birleşen ve vurucu
gücünü yeni ücretlilerin oluşturduğu dinamik bir Fransa.¹¹⁸

Bu bağlamda, yeni bir ücretliler topluluğunun ateşleyici işlev üstlendiği
görülür; tıpkı falanca sinai ya da ticari sektörün bütün bir toplumun ekono-
mik büyümesini "ateşlediği"nin söylenmesi gibi, toplumsal dinamiği "ateşle-
me" görevi de ona düşer. Bu durumda, etkin ve dinamik, arkaizmlerden kur-
tulmuş, hem rahatlamış hem rekabet edebilir, etkili çalışan, prestijli malla-
rın, zekice düzenlenmiş tatillerin ve yurtdışı yolculuklarının tüketicisi bir er-
kek (ve ilaveten kadın)¹¹⁹ profilinin kısmen mitolojikleştirilmesine tanık olu-
nur. O, tasarrufa dayalı püriten etikten, geleneksel burjuvazinin özelliği olan
benimsenmiş hiyerarşilere saygıdan ve malvarlığı kültüründen kurtulma iddia-
sındadır. *L'Express* –"kadroların gazetesi *L'Express*"–¹²⁰ ya da *L'Expansion* gi-
bi gazeteler bu toplumsal dünya temsiline gördüğü ilgiye tanıklık eder ve
bunu yayarlar. Bu temsil esasen farklı ücretli kategorilerince benimsenir: or-
ta ve üst kadrolar, öğretmenler, reklamcılar, iletişim uzmanları; ve alt kesim-
de de kültür animatörleri, tıp personeli, eğitimciler gibi bazı ara meslekler.¹²¹
Bunlar güçlenirken, Henri Mendras'ın "merkezî gruplaşma" dediği ve "ikinci
Fransız devrimi"nin yayılma odağı olarak gördüğü şeyi oluştururlar.¹²² "İkin-

(*) Poujadecilik tabiri, 1953 yılında Pierre Poujade tarafından aşırı vergilendirmeye karşı başlatı-
lan bir esnaf ayaklanmasına atfen, reaksiyoner tarzda bir tür orta sınıf muhafazakârlığını işaret
etmek için kullanılmaktadır – yay.haz.n.

118 Bkz. J. Donzelot, "D'une modernisation à l'autre", *Esprit*, 1986, Ağustos-Eylül 1986 ve M. Wi-
nock, *La République se meurt*, Florio, Paris, 1985. Toplumun kapitalizm-öncesi örgütlenmesi-
nin savunucularına dair bu yazarın nefis tasvirini aktarmasak olmaz: "Diğer tarafta, köy ha-
yatını övenler, küçük tüccarlar, Bay Paul Ricard'ın servetini oluşturan birahaneler, 19. yüzyıl
Fransası, radikal, korumacı, küçük müstakil evlerden, noterlerden, dava vekillerinden, müba-
şirlerden, gelenekselci din adamlarından, Bask bereli bowling oyuncularından, azgın köpekler-
den, şişe kırıkları yerleştirilmiş duvarlardan, Guillaume-Budé Derneği'nin aktif üyelerinden,
üzüm damıtanlardan, sömürge idarecilerinden, eski genelev patronlarından oluşan ve Mare-
şal Pétain'in sadık adamlarının da eklendiği Fransa serpilip geliyordu." Ben, kendi payıma, bu
"kamp"ta hiç (ya da hemen hemen hiç) ücretli olmadığımı ekleyeyim.

119 Kadınlar yüksek ücretli kesimde çok azınlıkta kalıyordu; örneğin 1962 yılında mühendislerin
%3,8'i, 1975'te %4'ü, 1962'de üst düzey idareci kadroların %12'si ve 1975'te %17,3'ü kadındır
(L. Boltanski, *Les cadres*, a.g.e.).

120 A.g.e., s. 179.

121 Bazı serbest meslekler aynı çevreye dahil olabilir; fakat bunlar bu ücretlilik konfigürasyonu kar-
şısında fazlasıyla azınlıktadır. 1975 yılında 172 bin serbest meslek üyesine karşılık, 1 milyon
270 bin üst düzey idari kadro ile 2 milyon 764 bin orta düzey kadro vardır (bkz. L. Thévenot,
"Les catégories sociales en 1975", a.g.e.).

122 H. Mendras, *La seconde Révolution française*, Gallimard, Paris, 1988.

ci Fransız devrimi” ifadesi kuşkusuz abartılıdır. Fakat modernite, ilerleme, moda ve başarı gibi değerlerin esas yayıcısı olan hizmet sağlayıcılar kümesinin (daha doğrusu, birbiriyle bağlantılı alt-kümelerin) toplumun en hareketli ve en dinamik çekirdeğini oluşturduğu doğrudur. Buna ek olarak söz konusu grup, toplumun bütününe bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunu takip eden “atılım”dan bu yana en sürekli ve en hızla büyümüş gruptur.

Ücretlilik ilişkilerinin bu gelişimi, çalışma/emek ile malvarlığı arasındaki kadim karşıtlığı sarsar. Rahatlık sağlayan gelirler, iktidar ve prestij, yaşam tarzı ve kültürel tarzlar konusunda liderlik, yaşamın risklerine karşı güvenlik, artık ille de kabarık bir malvarlığına sahip olmaya bağlı değildir.¹²³ “Saf” ücretliler, yani gelirleri ve toplumsal yapı içindeki konumları esasen emeklerine bağlı olan kişiler de son tahlilde toplumsal bakımdan egemen konumları elde edebilirler.

Ama sadece son tahlilde. Bu ücretlilik konumlarının yükselişi, özellikle üçüncü sektörde,¹²⁴ unvan ve diploma gerektiren profesyonel sektörlerin gelişimine bağlıdır. Oysa bu eğitim sermayesinin ailenin kültürel mirasına sıklıkla bağlı olduğu, bu mirasın da ekonomik sermayeye güçlü biçimde bağlı olduğu bilinmektedir. Diğer yandan, artık bir malvarlığı oluşumunun kökeninde –özellikle kredi ve mülkiyete erişim aracılığıyla– ücretlilik de olabilmektedir. Malvarlığı ile çalışma arasındaki ilişkiler, böylece, sanayileşmenin başlangıcından çok daha karmaşık olabilmektedir. Bu durumda, şematikleştirecek olursak bir malvarlığına sahip olmak, insanları ücretli işlere girişmekten muaf kılabilir; ve ayrıca mütevazı bile olsa emekçilerin bir malvarlığına sahip olması, onları kendi işlerini kurarak ücretlilikten kurtulmaya yöneltebilir. Ücretlilik ile mal varlığı artık iki anlamda örtüşmektedir: Malvarlığı, diplomalar aracılığıyla yüksek ücretlilik konumlarına erişmeyi kolaylaştırırken, sağlam ücretlilik konumlarına yerleşmek malvarlığına erişmeye yöneltebilir.¹²⁵

123 “Ailelerin sosyal-mesleki kategorilere göre ortalama malvarlığı artışı” üzerine 1977 tarihli bir soruşturma (J.-D. Reynaud, Y. Graffmeyer, *Français, qui êtes-vous?*, a.g.e., grafik 5, s. 136), bu yeni ücretli tabakaların temelini oluşturan “üst düzey kadro” ve “orta düzey kadro” kategorilerinin, “sanayici ve tüccar” ve “serbest meslek sahibi” kategorisinden dört kez daha az malvarlığına sahip olduklarını, “çiftçiler”den net bir şekilde daha düşük ve hatta “zanaatkar ve küçük tacirler” kategorisinden iki kez daha düşük olduğunu gösterir. Bir başka soruşturma (a.g.e., grafik 3, s. 133), malvarlığı dağılımında büyük dengesizlikler olduğunu göstermektedir: En varlıklı ailelerin %10’u %54’e sahipken, en yoksul %10, %0,03’üne sahiptir. Buna karşılık, gelirlerin ve malvarlıklarının dağılımının karşılaştırmalı eğrileri, düşük bir malvarlığına oldukça yüksek gelirlerin eşlik edebileceğini göstermektedir.

124 1954-1975 arasında, üçüncü sektör çalışanlarının oranı %38’den %51’e çıkar. Bkz. M. Maruani, E. Reynaud, *Sociologie de l’emploi*, La Découverte, Paris, 1993, s. 49.

125 1977 yılında, asil konutlar ve ikinci evler Fransızların toplam malvarlığının %37,8’ini temsil ediyordu (bkz. J.-D. Reynaud, Y. Graffmeyer, *Français, qui êtes-vous?*, a.g.e., grafik 3, s. 133). Bilindiği gibi, mülk sahibi olmak için borçlanma kolaylıkları, büyük ölçüde borç alanların

Dolayısıyla, “merkezî gruplaşma” “saf” ücretlilik konumlarının bir konfigürasyonunu temsil etmez. “Geleneksel burjuvazi”yi kısmen tasfiye etmiş “sermayesiz burjuvazi”nin hegemonik konumunu da –ki en ateşli dalkavukları ona bu konumu sunarlar– işgal etmez.¹²⁶ Bu gruplaşma, iktisadi, toplumsal ve kültürel sermayeyi, kamusal ve özel girişimlerin idaresini ve devlet aygıtında uygulanan yetkileri bir araya getiren ve iç içe soka *egemen konumlar çekirdeği* olarak kalır. Bu “devlet soyluluğu” hakkında Pierre Bourdieu şöyle der:

Doğuştan gelen aristokratlık ve okul başarısının liyakate dayalı hiyerarşisi ya da bilimsel yeterlilik, veyahut “kamu hizmeti” ideolojisi ve üretkenliğin yüceltilmesi kisvesi altındaki kâr kültü gibi görünüşte çelişik de olsa yeni yöneticilere kendi meşruluklarının en mutlak kesinliğini esinlemek için birleşmiş, bu kadar farklı meşrulaştırıcı ilkeyi yönetici grupların pek azı bir araya getirebilmiştir.¹²⁷

Gerçekten de “merkezî gruplaşma” içindeki birçok meslek, iktisadi sermayeye düşünülüşünden daha fazla bağlıdır: kaderi şirketin kaderine bağlı olan yöneticiler, ama aynı zamanda finansman olanakları elde etmeleri sayesinde meşruiyet kazanabilen iletişim profesyonelleri ve kültür üreticileri... Keza, eski tarz patronlar ile işletmelerin ücretli yöneticileri (“owners” ile “managers”) arasındaki klasik karşıtlık da nispileştirilmeyi hak eder. Örneğin, profesyonelliği ve teknik yeterliliği için seçilerek seve seve en yüksek dilimden ücretli yapılan büyük iş yerlerinin genel müdürleri (CEO’lar), genellikle uzun süredir iş dünyası içindedirler ve şirketin önemli hissedarları arasında yer alırlar.¹²⁸ “İki yüz aile”nin mutlak güç sahibi olduğu görüşü solun bir efsanesi olmakla birlikte, iktisadi gücün özenle seçilmiş çevrelerin elinde olduğu da doğrudur (bkz. büyük şirketlerin “güçlü seçkinleri”).

Ama, tam da bu: Ücretliler toplumunu oluşturan farklı bloklar arasında karşılıklı etkileşim yoksa, mutlak başkasılık da yoktur. Ücretlilerin en yük-

mesleki profiline ve gelirlerinin istikrarı ve gelişimiyle ilgili öngörülerıyla bütçe oluşturma yeteneklerine bağlıdır; işçilerin mal sahibi olabileme imkanı buradan doğar: 1973 yılında işçilerinden %38’i kendi konutlarının sahibidir (bkz. M. Verret, J. Creusen, *L’espace ouvrier*, A. Colin, Paris, 1979, s. 114).

126 “Örneğin, nesnelere sahip olmaya bağlı olan geleneksel burjuvazi, üçüncü sektörün yaygınlaşmasının temeli olan sermayesiz bir yeni-burjuvazi içinde evrim geçirir. Kısacası, miras kalan mülkiyet, (diploma, meziyeti ödüllendirdiği ölçüde) yerini layık olunan mülkiyete bırakma eğilimindedir. Böyle bir mülkiyetten daha kişisel ne olabilir?” (A. Piette, “La propriété héritée ou méritée”, *Le Monde*, Ocak 1978, akt. P. Bourdieu, *La noblesse d’État*, a.g.e., s. 479).

127 P. Bourdieu, *La noblesse d’État*, a.g.e., s. 480.

128 A.g.e., s. 478. Ayrıca bkz. J. Marchal, J. Lecaillon, *La répartition du revenu national*, Édition Génin, Paris, 1. Kısım, c. I, üst düzey kadroların yararlandığı aynı avantajlar, primler ve çeşitli kâr payları, aslında işletme kârlarına katılım anlamına gelen ve ücret şeklinde olmayan bir ödüllendirme türünü temsil ederler.

sek kademesi ateşleyicilik rolünü oynadı; hatta geleneksel olarak egemen gruplar üzerinde bile bunu başardı. Bu grupların en dinamik kesimleri, eski imtiyazlarından vazgeçmeden, örneğin büyük okullara devâm etmekten ve en iyi diplomalara sahip olmaktan geçen başarısının ve saygınlığının yeni öz-niteliklerini edinerek gelişime uyum göstermeyi başardılar. Bunu yaparken, geleneksel egemen sınıfların bir bölümü, ücretli emek piyasasına –hem de en üst düzeye– yerleşti.

Böylece, egemen gruplar içinde bile, homojenleşmeden çok rekabet, bir yere yerleşme mücadelesi vardır. Bu toplumsal uzam, çatışmanın ve farklılaşma kaygısının etkisi altındadır. Bir *ayrım* [distinction] ilkesi toplumsal grupları hem karşı karşıya getirir hem de birleştirir. Karşı karşıya getirir ve birleştirir; çünkü ayrımlar, aynı ile başka'nın, yakınlık ile mesafenin, büyülenme ile reddin incelikli diyalektiğiyle işler. Ayrım, farklı gruplaşmalarda yatay bir boyut olduğunu varsayar; bu boyut birbirine karşı duranları bile bir araya getirir ve birbirlerini kıyaslamalarını ve sınıflandırmalarını sağlar. “Sınıflandırılabilirlikleriyle sınıflandırılmış sınıflandırıcılar” olarak, diğer konumlar karşısındaki mesafeleriyle birbirlerini kabul ederler ve böylece bir süreklilik oluştururlar.¹²⁹ Bu farklılaşma mantığı, hem konsensüs üzerinde temellenen bir modelden, hem de sınıfa karşı sınıf çatışmasının antagonizması üzerinde temellenmiş bir modelden farklıdır. Bu kümelenmeyi nitelemek için, bunu, Georg Simmel'in yine üç parçalı bir toplum temsili içinde “orta sınıf” hakkında söyledikleriyle karşılaştırabiliriz: “[Orta sınıfta] gerçekten özgün olan şey, diğer iki sınıfla sürekli alışverişte bulunması ve bu daimi dalgalanmaların, hudutları ortadan kaldırarak onların yerine kusursuz biçimde işleyen sürekli geçişler koymasındır.”¹³⁰ “Kusursuz biçimde işleyen sürekli geçişler”i tartışmak gerekir. Fakat burada ücretliler toplumuna özgü konumların sürekliliği fikri vardır.

Dolayısıyla ücretliler toplumu, hem her bir kümenin içinde hem de farklı kümeler arasında görülen bu ayrım mantığıyla birbirinden ayrılmış ve aynı zamanda birleşmiş blokların¹³¹ bir arada varlığı biçiminde tahayyül edilebilir. Bu konfigürasyon içinde, *koşullara uyum sağlamamış, malvarlıklı bağımsız meslekler* blokuna yani Michel Winock'un canlı bir şekilde sözünü ettiği modernleşmenin mağlupları blokuna yer açmak gerekir. Bu gruplar marjinalleştiği içindir ki ücretliler toplumu gelişebilmiştir: burjuvazinin temel pa-

129 Bkz. Pierre Bourdieu'nün analizleri, *La distinction, critique du jugement social*, Éditions de Minuit, Paris, 1979 [Ayrım. Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi, Heretik Yayıncılık, 2015].

130 G. Simmel, *Sociologie et épistémologie*, Fransızca tercüme, PUF, Paris, 1981, s. 200.

131 Ben blok terimini sınıf terimine tercih ediyorum; bir konsensüs ideolojisi (sınıf yoktur, dolayısıyla çatışma da yoktur, vb.) anlamında değil, ama bir sınıf, kelimenin tam anlamıyla, onu –işçi sınıfının olduğu gibi– kendine özgü tarihsel bir projenin taşıyıcısı kılan toplumsal bir dinamik içinde ele alındığında var olur. Bu anlamda, artık işçi sınıfı yoktur.

radigması olan rantiyenin ölümü, küçük ticaretin ve zanaatkârlığın amansızca gerilemesi (1980'li yılların başında 900 bin zanaatkâr, 780 bin tüccar ve ticaret erbabı),¹³² geleneksel köylülüğün sona ermesine yol açan tarım dünyasındaki devrim.¹³³ Ya mal varlığına sahip bu kesimler ücretliler toplumunun yeni gereklerine uyum sağlayarak dönüşüm geçirebilmiştir (bkz. örneğin küçük ya da orta işletmelerin nispi dinamizmi ya da tarımsal kooperatiflerin gelişimi), ya da kendilerini geri çekmeye razı olmuşlardır. Bir buçuk yüzyıldır ilerlemenin gelişimini frenleyen, şehirleşmeden ve sanayileşmeden nefret eden bu “derin” Fransa’da bile, eğitim ve kent kültürüne atfedilen değerler ve ücretli emek daima çekim gücü olmuştur. Ücretli emekten kendilerini tamamen ayırmak için onlara küçümseyerek bakan bu “bağımsız” kategoriler, daha sonra da ücretliliği hınçla karışık bir imrenmeyle kabul etme noktasına geldiler: Köylüler, zanaatkârlar, küçük tüccarlar, kendilerini ücretlilerle, sadece gelir bakımından değil, çalışma süresi, boş vakte sahip olma ve sosyal güvence bakımından da karşılaştırmaktadırlar. “Poujade’cılığın” –kelimenin tam anlamıyla, Poujade olgusunun çok ötesine uzanan– derindeki gücü, bütün sosyal avantajlardan yararlanarak daha az çalışıyormuş gözükken ücretli tabakalar karşısında bağımsızlıklarını tehdit edilen bu kategorilerin hasedi ve hıncıdır. Dolayısıyla, ücretliliğin cazibesi, kendi sınırlarının ötesinde, buna erişemeyen kategoriler üzerinde etkili olduğu gibi, daha ötede, üst burjuvazi üzerinde de etkili olur.

Bu cazibe, ücretlilik konfigürasyonunda tâbi bir yer işgal eden işçi ve çalışanlardan oluşan *halk bloku* üzerinde de etkili olur. Kuşkusuz işçiler ve çalışanlar tahminen aynı “blok” içine yerleştirilmektedir. Bununla birlikte, 1960’lı yıllarda “giderek daha fazla çalışanı kendi bünyesine katan, yaygınlaşmış ve yenilenmiş bir işçi sınıfı dönüşümü”ne tanık olunur.¹³⁴ Buna paralel olarak, büro işlerinin mekanikleşmesi nedeniyle, çalışanlar ender olarak patronun doğrudan işbirlikçisi konumunda kalırlar. Büyük mağazaların ya da işletme bürolarının “beyaz yakalı”sı, işçilerinkine benzer kısıtlamalara maruz kalır. Ücretlerin seyri de aynı homojenleşme eğilimini gösterir.¹³⁵ 1970’de aylık ücret ödenmesi ilkesinin yaygınlaşması bu evrimi teyit eder:

132 Bkz. *Données sociales* 1993, INSEE, Paris, 1993, s. 459. Fakat bağımsız ya da benzeri türde çalışanların sayısının, ücretliler toplumunun krizinin sonuçlarından biri olarak yeniden artmaya başladığını belirtmek önemlidir: Bkz. bir sonraki bölüm.

133 Bkz. H. Mendras, *La fin des paysans, suivi d'une réflexion sur la fin des paysans vingt ans après*, Le Paradou, Actes-Sud, 1984. 1980’li yılların başında bir milyondan az işletmeci çiftçi kalmıştır. Bkz. *Données sociales* 1993, a.g.e. Dolayısıyla bu, Colin Clark’ın sınıflandırmasına göre, “birincil” sektörün çöküşüdür.

134 M. Aglietta, A. Bender, *Les métamorphoses de la société salariale*, a.g.e., s. 69.

135 1950’de çalışanların 100 endeksi üzerinden hesaplanan ortalama kazançları 1960’da 288,6 endeksine; işçilerinki ise 304,8 endeksine erişir (bkz. J. Bunel, *La mensualisation, une réforme tranquille?*, Éditions ouvrières, Paris, 1973, s. 36).

Aylığa bağlanmış işçilerin mesleki statüsü, idari görevlilerinkiyle hemen hemen aynıdır.¹³⁶

Bununla birlikte, halk gruplarının yararlandığı ya da kazandığı tartışmasız iyileştirmelerin onların özgüllüğünü tamamen ortadan kaldırmadığını bir kez daha belirtelim. Alfred Sauvy'nin söylediği gibi, "biçiminin bozulması, oranının değişmesi gereken her toplumsal organizma, bunu, eksiltmeden ziyade toplamayla daha kolay yapar."¹³⁷ Özellikle, yeni ücretli tabakalarının ücretli işçilere "eklenmesi", onu yabancılaşmış ücretli emek modeli yapan bütün özellikleri "ortadan kaldırmamıştır". Bu noktada, halk sınıflarının tüketim, barınma, yaşam tarzı, eğitim ve kültür, toplumsal haklara katılım gibi konulardaki farklılaşmış katılım endekslerinin 1936 yılı civarında çıkarılmış bilançosunu 1970'li yılların başı için güncellemek gerekir. Fakat bunu yapmak için, bütün bu ilişkiler altında, halk kategorilerinin gecikmelerini kapatmaktan hâlâ çok uzak olduklarını gösterecek en azından bir bölüm ayırmak gerekecektir.¹³⁸ Ama burada özellikle önem taşıyan şey, bu tâbi oluşa rağmen, söz konusu grupların ücretliler toplumunu oluşturan konumların sürekliliğine dahil olmaları ve bu nedenle, birbirlerinin yerine geçebilir değil, farklılaşarak birbirleriyle kıyaslanabilir olmalarıdır.

Bu yıllar boyunca tüketim temasının varlığı –"tüketim toplumu"–¹³⁹ genelleşmiş farklılaşma ilkesi diye adlandırabileceğimiz şeyi gayet iyi ifade etmektedir. Tüketim, toplumsal kategoriler arasında bir ilişkiler sistemi talep eder; bu sisteme göre, sahip olunan nesneler kişinin toplumsal konumuna işaret etmektedir; bunlar "sınıflandırma belirteci"dirler.¹⁴⁰ Artık tüketimin değerinin üst-belirlendiği düşünülür: Burada toplumsal öznelere görünüm-leri değil, kimlikleri işin içindedir. Öznelere toplumsal bütün içindeki yerlerini, tükettikleri şeyler ortaya koyar. Artık aşkınlığın olmadığı bir toplumda kutsalın yerini tutan nesne tüketimi, güçlü anlamda, bir bireyin işbölü-

136 İşçilerin aylığa bağlanması ilkesi uyarınca, 20 Nisan 1970'te işveren sendikalarıyla emekçi sendikaları arasında eşit temsilli bir anlaşma imzalanır. Bu önlem, tatil, hastalık durumunda tazminat, emeklilik gibi konularda aylıklı ücretlilerin avantajlarını işçileri de kapsayacak biçimde genişletir. Öz itibarıyla, işçi ücreti bir çalışmanın doğrudan ücretlendirilmesi olmaktan çıkarak, genel bir zaman tahsisinin karşılığı olur. 1969 yılında işçilerin %10,6'sı aylıklıydı. 1971 yılında %53'ü, 1977'de ise %82,5'i aylıklı olacaktır (bkz. F. Sellier, *Les salariés en France, a.g.e.*, s. 110).

137 A. Sauvy, "Développement économique et répartition professionnelle de la population", *Revue d'économie politique*, 1956, s. 372.

138 J.-D. Reynaud, Y. Graffmeyer, *Français, qui êtes-vous?*, a.g.e.'de gelir, malvarlığı, diploma, kültüre ve boş vakte erişim, toplumsal hareketlilik gibi konularda toplumsal kategorilerin farklılaşmış performanslarını gösteren tablolar bulunur. Çalışanların az da olsa geride bıraktığı işçi kategorileri, düzenli olarak en alt konumları işgal etmektedir (bunun tek istisnası, çiftçilerin ve çalışmayan kesimin bazı kategorileri, yok olmakta olan tarım işçileri ve üzerinde duracağımız "dördüncü dünya" topluluklarıdır).

139 Bkz. J. Baudrillard, *La société de consommation*, Denoël, Paris, 1970.

140 M. Aglietta, A. Bender, *Les métamorphoses de la société salariale, a.g.e.*, s. 98.

mündeki yerine bağlı olan içkin değeri anlamına gelir. Tüketim, 18. yüzyıl anlamında bir “ticaret”in, yani toplumsal öznelere iletişiminde bulundukları uygar bir alışverişin temelidir.

Ücretliler toplumunun eksiksiz bir panoramasını sunma iddiasında bulunmasak da, en azından, *periferik ya da artık* olarak adlandırılacak son bir blokun yerini daha belirtmeliyiz. Başka şeylerin yanı sıra aylığa bağlanmayla da ifade bulan emekçilerin çoğunluğunun nispi entegrasyonu, marjinalleşmiş ve istikrarsız, mevsimlik, kesintili meşguliyetleri bağrında toplamış bir emek-gücüyü aradaki mesafeyi iyice derinleştirir.¹⁴¹ Bu “periferik emekçiler”¹⁴² konjonktüre tâbidirler. El emeği talebindeki değişimlerin dolaylı sonuçlarına öncelikle onlar maruz kalır. Büyük ölçüde göçmenlerden, kadınlardan ve vasıfsız gençlerden, “uyumlandırma” çabalarını takip etmeyi başaramayan yaşlı emekçilerden oluşan bu kesim, işletmelerdeki en güç ve en geçici konumları işgal eder; gelirleri en düşüktür ve sosyal haklardan en az yararlanırlar. Ücretliler toplumuna tüm haklarıyla katılmaktansa bu toplumun hudutlarına yerleşirler. Böylece, işçilerin durumu sağlamlaşırken, emekçilerin içerisinde, esasen kol emekçileri arasında, durumu eski proletaryanın durumunu hatırlatan korunmasız gruplar ile toplumsal ve ekonomik kârdan pay alır gözüken bir çoğunluk arasında ayrım çizgisi oluşur. Bununla birlikte, 1970’li yılların sonundan önce bu olgunun özgüllüğü ve önemi doğru dürüst kavranamamıştır. İlerlemelerden fayda sağlayanlar açısından bakıldığında, toplumun bütününe refaha götüren egemen dinamğin içinde bu küçük sorun gözden kaçmıştır. Öte yandan bu kesimle esasen politik nedenlerle ilgilenenler, burada, mevcut haliyle işçi sınıfı sömürsünün sürdürüğünün kanıtını görürler.¹⁴³ Daha sonraları, prekaryalaşma tematiğinin ilgi görmesiyle birlikte ücretliler toplumunun bağrındaki bu ayrışmanın önemi anlaşılacaktır.

Nihayet bu “periferik” durumlar, sanayi toplumunun dinamğine asla dahil olmamış toplulukların durumlarıyla –birbirine karıştırmadan– karşılaştırılabilir. Bu, “dördüncü dünya” diye adlandırılan olgudur. Aslında bu tabirin egzotizminden biraz kuşkulanılabilir; çünkü gelişmiş toplumların içinde, toplumsal entegrasyonun bedelini ödememiş ya da ödemek istememiş insanların yaşadığı ve düzenli çalışmanın, uygun barınma imkânlarının, benimsenmiş ailevi birliklerin ve kabul görmüş sosyallik kurumlarıyla iliş-

141 Bkz. J. Bunel, *La mensualisation, une réforme tranquille*, a.g.e., s. 192-193.

142 Emek piyasasının parçalanması üzerine çalışmalara paralel olarak, bu “periferik emekçi” teması Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960’lı yılların sonunda ortaya çıkar, bkz. D. Morse, *The Peripheral Worker*, Columbia University Press, New York, 1969.

143 Bkz. işçi sınıfının “nispi yoksullaşması” ya da “mutlak yoksullaşması” üzerine dönemin tartışmaları. Daha genel olarak kısmi tam istihdam nedeniyle, işçi sınıfının bu parçalanma tematiği, ortaya çıktığı dönemde, artan prekariteden ziyade eşitsizliklerin kalıcılığı ile ifade bulmuştur.

kinin dışında kalmış arkaik adacıklar varlığını sürdürabilirmiş gibi bir hava yaratır. “Bunlar, modern yapılara dahil olmadıklarından, ulusal hayatın ana akımlarının dışında kalanlardır.”¹⁴⁴ Şehirlerin sınırında gezinir ya da yaşarlar; kuşaktan kuşağa kendi aralarında ürerler; gayrimeşru yollarla ya da yardımlarla yaşarlar ve onları ahlâklı hale getirmek ve normalleştirmek isteyen herkesin iyi niyetli çabalarını hayal kırıklığına uğratan bir halleri vardır. Modernitenin değerlerini benimseme ve büyüme konularında utanç kaynağıdır; fakat kuşkusuz her toplumda olduğu gibi, ortak yaşamda yer almayan marjinallerin ya da sınırlı bir asosyaller kesiminin var olmasında aslında şaşırtıcı bir şey yoktur. Her koşulda, yoksulluğun artıklarını oluşturan bu kesimler, ne toplumsal değiş tokuşun genel kurallarını sorgular, ne de toplumun süregelen ilerleme dinamiğini. Onlara dördüncü dünya adını vermek, “bu insanlar”ın her koşula uyum sağlamaları nedeniyle, ücretli haline getiremeyeceğini belirtmenin bir yoludur.

Bu “periferik” ya da “artık” nüfusların varlığı bir yana –ve tepede de kuşkusuz seçkin konumlar, sanatçılar, medya yıldızları, büyük işyeri yöneticileri, büyük servetlerin mirasçıları vardır, ki bunların durumu da genel düzence kıyaslanamaz gözükmektedir, ama *Paris Match*’ın mitolojisini beslemek için dördüncü dünyanınkinden farklı bir egzotizm gerekir–, ücretliler toplumu farklılığı içinde nispeten homojen bir yapı sergileyebilir. Bunun nedeni sosyal faaliyetlerin esasının ücretli çalışma etrafında (1975 yılında ücretlilerin yaklaşık %83’ü) odaklanması değildir sadece; ama özellikle bu toplumun üyelerinin çoğu, ücretli olarak çalışmayı hem birleştirici hem de ayrıştırıcı ve böylece *toplumsal kimliklerini* temellendiren biricik bir ilke olarak görürler. “Ücretliler toplumunda her şey dolaşıma girer; herkes birbirini ölçer ve karşılaştırır.”¹⁴⁵ Belki abartılı bir ifadedir bu; çünkü böyle bir toplumun marjları vardır, ücretli emeğin üzerindeki en üstün konumlar ile ücretli emeğin altındaki yakışıksız konumlar. Yine de eğer “birbirini karşılaştırmak” birbirine denk olmakla karıştırılmazsa ve “birbirini ölçmek” toplumsal öznelerin farklılık içinde kendi kimliklerini işin içine kattıkları bir rekabet olarak anlaşılırsa, bu genelde doğru bir ifadedir. Ücretlilik sadece çalışmanın ücretlendirilme tarzı değildir; bireylerin toplumsal uzam içinde dağı-

144 Papaz Wresinski’nin önsözü, J. Labbens, *La condition prolétarienne*, Science et service, Paris, 1965, s. 9. Bu eserin alt başlığı “geçmişin mirası”dır ve yoksulluğun ücretliler toplumuna yabancı bir olgu olduğu yönündeki algıyı ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca bkz. J. Labbens, *Sociologie de la pauvreté*, Gallimard, Paris, 1978. Bu yazara göre, “yoksullar en son basamakta yer alırlar, daha doğrusu merdivenin yanında durup ilk basamağa ayak basamazlar. Kendilerini işçi sınıfının içinde görmezler ve işçi sınıfı da kendini onlarda görmez” (s. 138). “Dördüncü dünya” sorunsalını işçi sınıfı sorunsalından kesinlikle ayrı olarak düşünmek, ATD-Quatre Monde’un [yoksullukla mücadele için kurulmuş bir hareket, çn.] ideolojisinin ana –ve çok tartışmalı– bir bileşenidir.

145 M. Aglietta, A. Bender, *Les métamorphoses de la société salariale*, a.g.e., s. 98.

lımlarını da belirler. Margaret Maruani ile Emmanuelle Reynaud'nun saptadığı gibi, "her istihdam durumunun ardında, toplumsal bir yargı yatar."¹⁴⁶ Bu ifadeyi en güçlü anlamında kavramak gerekir: Ücretli, istihdamdaki konumuna göre değerlendirilir – yerleştirilir ve ücretliler bulundukları yerden yola çıkarak kendi ortak paydalarını bulur ve toplumsal olarak var olurlar.

Büyüme devleti

Bununla birlikte, ücretliler toplumu ücretli çalışma konumlarının bağlantı noktasına indirgenemez. Sadece ayırım ve rekabet mantığına teslim olduğunda, bir merkezkaç hareketince sürüklenme riski taşır. Bu toplum, aynı zamanda özel mülkiyet ile sosyal mülkiyeti, ekonomik gelişmeyle sosyal hakların edinilmesini, piyasayla devleti birleştiren bir *politik yönetim* tarzıdır. Ücretliler toplumunun güzergâhı boyunca ona eşlik etmiş ve onunla birlikte temel bağları dokumuş olan iki temel parametrenin eklenmesi ne ben burada "büyüme devleti" diyorum: ekonomik büyüme ve sosyal devletin büyümesi. Bu büyümenin önündeki tüm engellerin elbette ekonomik bir krizin sonucu olarak görülebileceği doğrudur; ama ekonomik faktörlerin ve sosyal düzenlemelerin modern ücretliliğe o kırılgan yapısını veren karmaşık kurgusunun, ekonomik kriz bahane edilerek tartışma konusu edilmesi de mümkündür.

Önce ekonomik büyümeyi ele alalım. Geriye dönüp baktığımızda 1970'li yılların başına kadarki dönemin insanlık tarihinde ya da en azından sanayileşmiş toplumlarda eşine pek rastlanmamış bir dönem olduğu doğrudur. Fransa'da 1953 ile yaklaşık 1975 yılları arasında, yıllık %5-6'lık büyüme oranlarıyla birlikte, üretimin, tüketimin ve ücret gelirlerinin aşağı yukarı üç misli artışına tanık olunur.¹⁴⁷

Bu inanılmaz zenginleşme, ücretliler toplumuna *hareket kabiliyeti* sağlar. O dönemde, CGT-Force Ouvrière'in genel sekreteri Louis Bergeron'un ünlü deyişiyle, "yeni imkânlar" ortaya çıkmıştır. Sadece pay edilen malların nispi bolluğu söz konusu değildir burada. Büyüme –sürdüğü müddetçe– gelecek öngörülerinde bulunmayı sağlar. Sadece bugün herhangi bir avantaj sağlamak değil, gelişmenin koşullarını sonuna dek programlamak söz konusudur. Ekonomik gelişme bu sayede rekabet halindeki farklı gruplar için toplumsal ilerlemeyi ortak bir amaç olarak sunar. Bunun sonucunda, şu anda yaşandığı haliyle farklılıklar aynı zamanda geçici farklılıklar olarak da algı-

146 M. Maruani, E. Reynaud, *Sociologie de l'emploi*, a.g.e., s. 113.

147 Örneğin bkz. E. Mossé, *La crise... et après*, Le Seuil, Paris, 1989; Y. Barou, B. Kaiser, *Les Grandes Économies*, Le Seuil, Paris, 1984. CERC açısından, ücretlerin sabit frankla alım gücü 1950-1973 arasında 2,7 misli artmıştır (CERC, no. 58, ikinci dönem, 1981).

lanabilir. “Sektörel talepler böylece meşrulaştırılabilir”¹⁴⁸ ve hatta yüceltilebilir: Çünkü söz konusu talepler nihayetinde eşitsizliği azaltacak bir parkurun evrelerini oluşturlar. Eğer özel bir kategori her talep ettiğini elde edemezse –ve tersine, istediklerine asla yeterince sahip olmadığını düşünürse–, bir yandan bir şeylerden yararlanırken, gelecekte daha fazlasını elde edebileceğini umabilir. Özlemlerin bu şekilde geleceğe yansıtılması, bugünkü çatışmaları yatıştırır ve eşitsizliklerin yarın adım adım silineceğine dair sosyal-demokrat ideale duyulan güveni artırır. Geleceğe dair tutuşulan bahis, sadece genel olarak ilerlemenin erdemlerine bir inanç bildirimi değildir. Ücretli kişi, tüketim tarzıyla, dayanıklı tüketim mallarına yaptığı yatırımla, kredi kullanımıyla, günden güne büyümenin süreceğini öngörür ve yazgısını fiilen sonsuz bir ilerlemeye bağlar. Ücretliler toplumunda daha iyi bir gelecek öngörüsü, şimdiki zamanın yapısına dahildir. Öyle ki, ücretli kişi, kendi ertelenmiş özlemlerini gelecek kuşakların gerçekleştireceğini umabilir: Benim yapamadıklarımı çocuklarım elde edecek diyebilir.

Dolayısıyla ücretliler toplumunun gelişimi, ekonomik büyümeye bir şekilde ilişkiliydi. Ancak esas sorun bu ikisi arasında özsəl bir bağ mı olduğu yoksa bunu konjonktürel bir veri olarak mı ele almamız gerektiğidir. Fakat ücretliler toplumunun gelişimi ikinci bir dizi koşula da bağlıdır: sosyal devletin gelişimi. Rekabetin ve ayırım arayışının, ücretlilerin durumunun bir kaidesi olduğu doğruysa, dengeyi sağlamak için karşılıklı müzakereler yoluyla kurulacak uzlaşılarda hareket edilmesi gerekir. Nasıl ki sınıflı bir toplum, bir üçüncü mercinin yokluğunda topyekûn bir çatışmanın tehdidi altındaysa, ücretlilik temelinde kurulan bir toplum da merkezî bir düzenleyici mercinin yokluğunda farklı kategorilerin mücadelesiyle parçalanma riski taşır. Ücretliler toplumu, odağına aynı zamanda sosyal devletin de yerleştiği bir toplumdur.

Devletin müdahalesi üç ana yönde gelişir. Bunları daha önce belirtmiştik; fakat bu yeni sosyal oluşum çerçevesinde çok daha büyük ölçüde gelişecektir: genelleşmiş bir sosyal korumanın temin edilmesi; genel dengelerin korunması ve ekonomiye kılavuzluk; büyüme sürecine müdahil olan farklı taraflar arasında bir uzlaşma arayışı.

1. 1945 yılında Sosyal Güvenlik [sisteminin] tesis edilmesi, öncelikle mülkiyet aktarımının bir uzantısı olarak, *ücretlilerin korunmasında* önemli bir evreyi oluşturur (bkz. önceki bölüm). Fakat sonraki on yılda, sistemin geçirdiği değişim, sınıflı bir toplumdan ücretliler toplumuna geçişi tamamlar. 4 Ekim 1945 kararnamesi, sosyal güvencelerin asıl amacını gerçekleştiriyor gözükmektedir: halk sınıflarının korunmasızlığına (bu kez kesin olarak) son vermek. İlgili topluluk –“emekçiler”– yine işçi sınıfıdır. Söz konu-

148 M. Anglietta, A. Bender, *Les métamorphoses de la société salariale*, a.g.e., s. 80.

su ücretliler, kadim bir prekaryalıktan güçlkle çıkmış ücretli işçilerdir. Sosyal güvenlik, “her tür risk”in tehdit ettiği bu emek-gücüne eklemlenerek söz konusu riskleri ortadan kaldırmaya çalışır: “Çalışanları ve ailelerini, kazanç sağlama yetilerini azaltabilecek ya da ortadan kaldırabilecek her türden riske karşı güvence altına alacak, üstlendikleri ailevi yükümlülüklerin ve çocukların bakım giderlerinin karşılanmasını sağlayacak bir Sosyal Güvenlik [sistemi] tesis edilmiştir.”¹⁴⁹

Emekçilerin “kazanç sağlama yetilerini”ni sağlamlaştırmak: Böyle bir program, bir anlamda işçi sınıfının durumunun iyileştirilmesinden yola çıkarak sosyal adaleti gerçekleştirmeyi amaçlayan Halk Cephesi türünde bir tavrın devamı olarak anlaşılabilir.¹⁵⁰ İşçi yine hem sanayi toplumunun temel dayanağı, hem de en kötü muamele gören kesim konumundadır ve toplumun bütünüünün gelişimi onun özgürleşmesinden başlamalıdır. Emekçilerin yararlandığı bu pozitif ayrımcılık ile eşzamanlı olarak ileri sürülen, güvence-sizliğe karşı bütün nüfusu koruma özlemini uzlaştırmak mümkün müdür? “Fransa topraklarında yaşayan her Fransız, [...] Sosyal Güvenlik mevzuatından yararlanır.”¹⁵¹ Evet, ama şayet güçlü bir politik irade (herkes için) genel bir rejimi uygulamaya koyup finansman ve bölüşüm mekanizmalarıyla bunu bazı kesimlere (yani en fazla tehdit altındaki ücretli emekçilere) yarar sağlayacak biçimde hayata geçirebilirse. [Nazi işgalinden] Kurtuluş dönemi bağlamında arzulanan buydu.¹⁵² Uygulanan genel sistemin yeniden bölüştürme işlevi güçlü olmalıydı; en yüksek gelire sahip kategorilerden alınan paylar, emekçilerin ya da maddi olanaklardan yoksun ailelerin kaynaklarını tamamlamaya katkıda bulunmalıydı.¹⁵³ Fakat sosyolojik gerçeklikler söz konusu olduğunda, her toplumsal kategori kendi çıkarını savunur.

Bu sosyolojik ağırlıklar, daha önceden analiz ettiğimiz o ücretli emek dö-

149 4 Ekim 1945 tarihli 45-2258 no’lu kararname, *Journal officiel*, 6 Ekim 1945, s. 6280.

150 Bununla birlikte, Halk Cephesi çalışma hakkı ve toplu sözleşmeler konusunda önemli adımlar atmış olsa da, belki de zaman yokluğundan, kelimenin gerçek anlamıyla sosyal güvenlikle ilgili hiçbir önlem almamıştır.

151 “Sosyal güvenliğin genelleşmesine yönelik” 22 Mayıs 1946 tarihli yasanın 1. maddesi.

152 Kurtuluş bağlamında –1944’ten itibaren Ulusal Direniş Meclisi’nin direktifleri, savaşın yol açtığı zarar ve parçalanmaların ardından ulusal dayanışmayı örgütleme kaygısı, “işçi sınıfı partisi”nin sayısal egemenliği altındaki bir solun üstünlüğü, itibarını büyük ölçüde yitirmiş bir sağın ve himayeciliğin zorunlu ölçülülüğü, vb. hakkında bkz. H. Galant, *Histoire politique de la Sécurité sociale*, A. Colin, Paris, 1955. Beveridge raporunun önemi üzerine, *Social Insurance and Allied Services*, Londra, 1942 ve Fransa’daki etkisi üzerine A. Linossier, “Crise des systèmes assurantiels aux États-Unis, en Grande-Bretagne et en France”, Sosyoloji doktora tezi, Paris VIII Üniversitesi, 1994.

153 “Maddi koşulları elverişli bireylerin gelirlerinden, yoksun ailelerin ve emekçilerin kaynaklarını tamamlamak için gerekli miktarı almak” amaçlanmıştı (A. Parodi, “Exposé des motifs accompagnant la demande d’avis no 504 sur le projet d’organisation de la Sécurité sociale”, *Bulletin de liaison no 14 du Comité d’histoire de la Sécurité sociale*.)

nüşümlerinin ağırlıklıdır. Genel sosyal güvenlik rejimi yerleştğinde, ücretli işçiliğin çerçevesi zaten kısmen çizilmiş ve maddi imkânları daha iyi olan diğer ücretlilik konfigürasyonları da bunların üzerine bindirilmiştir. Ayrıca işçilerle aynı durumda olmayı asla istemeyen, ücret karşılığı çalışmayan kategoriler, serbest meslekler de ücretli işçiliği kuşatır. Politik konjonktür kendi seslerini duyurmalarına imkân tanıdığına ise başka bir sistem dayatacaklardır.¹⁵⁴

Özel rejimlerin çoğalmasıyla birlikte, sistemin marjlarında yapılan bazı düzenlemelerden ziyade başka bir sistemin ortaya çıktığı görülür. Bu sistem, ücretliler toplumunun çeşitliliğini ifade eder. Bu sistemin kalbinde, ücretli olarak çalışmayanlar bile avantajlarını en azami seviyeye çıkarmaya ve güvenlik maliyetlerini de asgariye düşürmeye çalışarak, ücretli emekçilere ayrılmış alanı işgal ederler.¹⁵⁵ Dayanışma ve konsensüs yerine farklılaşma ve ayrımın mantığı devrededir. Ayrıca Sosyal Güvenlik örgütlenme şeması da ücretliler toplumunun yapısını, yani kendi ayrıcalıklarını kıskançça savunan her profesyonel gruplaşmanın bu ayrıcalıkları kabul ettirmeye ve tüm diğer gruplar karşısında kendi mesafesini çizmeye çabaladığı hiyerarşikleşmiş bir toplumu gayet iyi bir biçimde yansıtır.

Sistemin kökenindeki demokratik esinin geri çekilmesi ve bazı boşlukları¹⁵⁶ karşısında üzüntü duysak da, bunun ücretliler toplumunun dönüşüm mantığına gayet uygun olduğunu kabul etmek gerekir. İşçi sınıfının hiyerarşiye tâbi oluşu, artık ücretli emeğin ateşleyici gücü olmaktan çıktığının ifadesidir. Sosyal Güvenlik [sistemiyle] hayata geçirilen şeyler, işçi olmayan ücretlilerin giderek daha başat bir yer edindiği bir ücretliler toplumunun tepesi noktası olarak yorumlanabilir. Bu gerçekleştirilenler, eşitlikten çok farklılığa dayalı bir toplumun yarattığı güvencelerin ifadesidir. Bir yandan halk sınıflarının kadim korunmasızlığı engellenmiş gözükmektedir: herkes için gü-

154 Sonunda bu sistemde 120 temel düzenleme ile 12 bin tamamlayıcı düzenleme sayılacaktır, bkz. N. Murard, *La protection sociale*, a.g.e., s. 90 ve devamı. Genel rejime ket vuran olaylar hakkında bkz. H. Galant, *Histoire politique de la Sécurité sociale*, a.g.e. Parlamenter sahnenin arka planında, farklı meslek gruplarının ve "bağımsızlar"ın temsilcileri yoğun bir lobicilik faaliyetine girişmişlerdir. Programın top alanındaki etkilerine karşı koymak konusunda doktorların oynadığı rolün haricinde, işçilerin statüsüyle her türlü uzlaşya karşı olan ücretli kategorilerinin temsilcisi İdari Kadrolar Genel Konfederasyonu'nun rolü de önemlidir, bkz. L. Boltanski, *Les cadres*, a.g.e., s. 147 ve devamı.

155 Bkz. G. Perrin, "Pour une théorie sociologique de la Sécurité sociale dans les sociétés industrielles", *Revue française de sociologie*, VII, 1967. Farklılaşma kaygısı, işçi sınıfının içinde de etkili oldu: Madenciler, demiryolcular, gemiciler gibi vaktiyle özgül rejimlere sahip profesyonel kategoriler "kazanılmış avantajlar"ını korumak için ellerinden geleni yaptılar. Genelleştirme teşebbüsü öncesindeki düzenlemeler hakkında bkz. F. Netter, "Les retraites en France avant le XXe siècle", *Droit social*, no. 6, Haziran 1963.

156 Özellikle işsizlik sigortasının olmaması. Buna karşılık güvencelerle ilgili eksiksiz bir analizde, Fransızların nüfus artışını teşvik etme yönündeki kaygısının ifadesi olarak aile yardımlarının önemine vurgu yapılmalıdır.

vence ağı. Fakat gelirlerin sosyalleşmesi aynı zamanda diğer ücretli kategorilerini ve hissettirmeden de olsa, topluluğun neredeyse tamamını etkiler.¹⁵⁷ İşçi ve köylü emeklilikleri ve sosyal güvencelerle birlikte sosyal piramidin en alt basamağı için benimsenmeye başlanan “mülkiyet aktarımı” (bkz. 6. Bölüm) genelleşir. “Dolaylı ücret” artık ücret gelirlerinin yaklaşık çeyreğini temsil etmektedir ve artık tek amacı en korunmasız kesimleri sosyal azlin risklerine karşı korumak değildir.¹⁵⁸

Demek ki bu gelişme, aynı hareket içinde, hem ücretliliği teşvik eder, hem de öncüsü ve güvencesi devlet olan sosyal mülkiyeti. Bunun nedeni, sistemin yerleşmesinde idarenin yerinin başat olması değildir yalnızca (örneğin bkz. Fransa’da Pierre Laroque’un ya da İngiltere’de hükümet üzerinde etkili olan Lord Beveridge’in oynadığı rol); daha derinde, bizzat ücretin yapısında hukuksal bir boyut vardır. Dolaylı ücret aracılığıyla, “her bir kişinin sahip olduğu şeyden ziyade, kişinin mensubu olduğu grupta edindiği haklar önem kazanmaya başlar. Mal sahibi olmaktansa, bir kurallar bütününe tanımlandığı kolektif statü daha önemlidir.”¹⁵⁹

Böylece, güvencenin genelleşmesi toplum üyelerinin neredeyse hepsini mülkiyet aktarımı rejimine tâbi kılar. Malvarlığı ile emek arasındaki mücadelenin son sahnesi budur. Ücretin (emek-gücünün değerinin) bir bölümü, bundan böyle ekonominin dalgalanmalarından kurtularak, emeğin ürünü olan ve çalışma dışı durumlar, hastalık, kaza, yaşlılık hallerinde kullanılabilecek bir tür güvence için mülkiyeti oluşturur. Bu nedenle sosyal devlet ücret düzeniğinin merkezinde yer almaktadır. Böylece, işverenlerin çıkarları ile çalışanların çıkarları arasında aracı rolü oynayan üçüncü bir merci olarak kendini dayatır: “İşverenler ile ücretliler arasındaki doğrudan ilişkilerin yerini, işverenler, ücretliler ve sosyal kurumlar arasındaki üçlü ilişkiler almıştır.”¹⁶⁰

2. Sosyal güvenceyi destekleyen bu devlet anlayışı, yine İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kamu gücünün üstlendiği *ekonomik aktör* rolünün tamam-

157 1975 yılında Fransa nüfusunun %75’i, 1984’te ise %99,2’si sigortalıdır (bkz. C. Dufour, *La protection sociale*, La Documentation française, Paris, 1984, s. 49).

158 Sosyal güvenceye ayrılmış miktarlar 1938 yılında ulusal gelirin %10’unu, 1960’ta %15,9’unu, 1970’te %24’ünü, 1980’de %27,3’ünü temsil ediyordu (bkz. J. Dumont, *La sécurité sociale toujours en chantier*, Éditions ouvrières, Paris, 1981, s. 42). Hane başına mevcut gelirin yüzdesi olarak, sosyal yardımlar 1913 yılında %1,1’den 1938’de %5’e, 1950’de %16,6’ya, 1975’te %28’e, 1980’de %32,4’e çıkmıştır (R. Delorme, C. André, *L’État et l’économie*, a.g.e., s. 415).

159 H. Hazfeld, “La difficile mutation de la sécurité-proprété à la sécurité-droit”, a.g.e., s. 57.

160 J.-J. Dupeyroux, *Droit de la Sécurité sociale*, Dalloz, Paris, 1980, s. 102. Devletin bilindiği gibi eşitlikçi tarzda gerçekleşen sistemin idaresine doğrudan karışmadan bu rolü oynadığını hatırlatalım. Bu, sosyal devletin işleyişinin ille de hantal bir devlet bürokrasisinin gelişimine eşlik etmediğini kanıtlar. Fransız devleti bile böyle değildir. Fransız sosyal güvenlik sisteminin, örneğin İngiliz sisteminden kıyaslanamaz biçimde daha esnek, daha çeşitli ve daha ademerkeziyetçi kurallara uyduğunu hatırlatmak belki de gereksiz değildir (Bkz. D. E. Ashford, *British dogmatism and French Pragmatism*, George Allen and Unwin, Londra, 1982).

layıcısıdır. Fakat sosyal güvenlik, 19. yüzyıl sonundan itibaren başlayan sosyal mülkiyetin genelleşmesi sürecini tamamlarken, devletin ekonominin düzenleyicisi olarak müdahalesi bir yenilik gibi görünür.¹⁶¹

Devlet, öncelikle yeniden yapılanma çerçevesinde, sonra da modernleşme çerçevesinde, toplumu geliştirme sorumluluğunu üstlenir. Hem büyük den- geleri tarif etmek ve ayrıcalıklı yatırım alanlarını seçmek, hem de canlandı- rıcı politikalarla tüketimi desteklemek güçlü bir politikayı gerektirir. 1950'li yılların başında devletin temel sanayilere yatırımını özel sektörün yatırımın- dan daha yüksektir.¹⁶² Bu güdümlü ekonomi, ulusallaştırılmış işletmelere ve kamu sektörüne önem kazandırır. Kredi, fiyat ve ücretlere müdahaleler- le de bu sürer.

Devlet çok büyük düzenlemelerin gücünden yararlanıyordu; diğer alanların yanında, yatırım, kredi, fiyatlar, ücretler de az çok devletin denetimine giri- yordu. Örneğin bir yandan genel bir asgari ücret saptayarak, diğer yandan da kamu kalemlerinde tarifeler belirleyerek ücretler üzerinde etkili olabiliyordu. İstatistik ya da planlamaya dayalı yeni hizmetler, şimdi geleceği daha iyi ör- gütmek için öngörülü olmaya hazır bir devlet tavrını simgeleyerek, son de- rece yararlı gözüküyordu.¹⁶³

Böylece, üretim koşullarını toplumsallaştıran araçlar yerleşir. Keynesçi il- keleri uygulayan ekonomi artık ayrı bir alan olarak görülmemektedir. Eko- nomi; fiyatlara, ücretlere, yatırımlara, kimi sektörlerle yapılan yardımlara müdahalelerle yumuşatılabilir bir alandır. Devlet ekonomiyi yönetir; ekono- mik hedefler, politik hedefler ve toplumsal hedefler arasında bir denklik ku-

161 "Liberal" devlet, Guizot ya da Thiers'in uyguladığı kasıtlı korumacılık gibi, sanayinin aleyhi- ne tarımı sistematik teşvik, hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında ulusal savunmanın hizmetin- de üretimin temelinin seferberliği gibi kendiliğinden ekonomiyi açıkça engelleyen politikalar sürdürmeyi kendine yasakladığından değil (bkz. P. Rosanvallon, *L'État en France de 1789 à nos jours*, a.g.e.). Fakat –savaş dönemi hariç; barış sağlandığında savaş dönemi direktiflerinin ço- ğu geri getirilir– devlet sanayi yönetimine karışmamalıdır ve fabrikalarının hedeflerini tanım- lamak ve bunları çıkarlarına en uygun şekilde sürdürmek sanayicilerin işidir. İki dünya savaşı arası dönemde, reformcu sosyalist çevrelerde ve de güçlü bir devletin inşasının cazibesine ka- pılmış çevrelerde planlamanın ve ulusallaştırmaların ilk tasarımları ortaya çıkar. CGT önem- li bir ulusallaştırma programı geliştirir; fakat program kâğıt üstünde kalır. Ulusallaştırmalara düşman olan Léon Blum'un Halk Cephesi hükümetinin teşvik edeceği tek ekonomik müdahale- cilik inisiyatifli, köylülere asgari bir gelir sağlamak için bir buğday bürosunun kurulması olup, bu, sanayi karşısında tarıma verilen önceliğe ek bir işarettir (bkz. R. Kuisel, *Le capitalisme et l'État en France*, a.g.e., ve A. Bergourieux, "Le néosocialisme. Marcel Déat: réformisme traditi- onnel ou esprit des années trente?", *Revue historique*, no. 528, Ekim-Aralık 1978; Jacques Amo- yal, "Les origines socialistes et syndicalistes de la planification en France", *Le mouvement so- cial*, no. 87, Nisan-Haziran 1974; devlet yatırımlarının niceliksel büyümesi üzerine bkz. R. De- lorme, C. André, *L'État et l'économie*, a.g.e.).

162 R. Kuisel, *Le capitalisme et l'État en France*, a.g.e., s. 437.

163 A.g.e., s. 417.

rar. Sosyal [sistemi] teşvik etmek için ekonominin üzerinde ağırlık oluşturulan ve sosyal [sistemi] ekonomi çöktüğünde, bunu düzeltmenin bir aracı haline getiren düzenleme sarmalı...¹⁶⁴ Clauss Offe'nin dediği gibi, devlet otoritesi global talep doğrultusunda ekonominin içine "aşılanmıştır"; piyasa kısıtlamaları ise devletin içine "dahil edilmiştir".¹⁶⁵ Ekonominin sözde yasaları artık kaçınılmaz bir yazgı olarak deneyimlenmez. Canlandırma politikalarıyla, ücretleri garanti etmek için oynadığı rolle, gerçekleştirdiği sanayi ter-cihleriyle devlet sadece mal üreticisi olarak değil, aynı zamanda, deyim yerindeyse, tüketicilerin üreticisi olarak da, yani ödeme gücü olan ücretlilerin üreticisi olarak da müdahalede bulunur.

Fakat şimdiki konumuz açısından dikkat edilmesi gereken şey esasen sosyal mülkiyetin gelişimidir. Öncelikle bahsedilebilecek konu, Henri de Man'ın da belirttiği gibi mülkiyet üzerindeki otoritenin aktarımıyla sonuçlanan ulusallaştırmalardır (bkz. 6. Bölüm). Ama aynı zamanda, (ilk defa "Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı" diye adlandırılan) 1962 tarihli IV. Plan'dan itibaren –ister nüfusun muhtaç kategorilerinden yana özel kurumlar, ister kolektif kullanıma dönük kamu hizmetleri olsun– sosyal alanın somutlaşma tarzını temsil ettiğini söyleyebileceğimiz¹⁶⁶ kamu hizmetlerinin ve kolektif donanımların gelişimiyle de ilgilidir. Pierre Massé, ekonomik gelişmenin bireysel tüketim üzerinde odaklandığı "Amerikan" modelinin eleştirildiği (başkalarının yanı sıra, Jacques Delors'un da bulunduğu) döneme dikkat çeker. "İnsana dair daha tarafsız bir fikre" sahip olan kolektif düzenekler, bölünmez bir mülkiyeti herkesin kullanımına sunarlar.¹⁶⁷ Victor Hugo'nun bir dizesini aktarırsak, "tek tek herkese bir pay düşer, ama bütünün sahibi herkeştir."¹⁶⁸

Kamu hizmetleri böylelikle sosyal mülkiyeti arttırır. Bu hizmetler, bireysel olarak sahip olunamayan, ticarileştirilemeyen, ama herkesin hizmetinde olan bir sosyal mal türünü temsil ederler. Bunlar, malvarlığı ve özel ticari malların hâkimiyeti mantığının dışında, Sosyal Güvenlik ile aynı dönemde genişleyen mülkiyet aktarımıyla aynı türdendirler. Burada bir tür mülkiyete dayalı güvenliğin sağlamlaştırılması ile kamusal kullanımlı bir mülkiyetin geliştirilmesi arasında paralellik görürüz.

Bu yönetim biçimini adlandırmakta tereddüt edilmesi mümkündür. Kur-

164 Bkz. J. Donzelot, *L'invention du social*, a.g.e., s. 170 ve devamı.

165 C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, Hutchinson, Londra, 1986, s. 182-183 ve de A. Li-nossier, *Crise des systèmes assurantiels aux États-Unis, en Grand-Bretagne et en France*, a.g.e.

166 F. Fourquet, N. Murard, *Valeur des services collectifs sociaux*, a.g.e., s. 104.

167 Pierre Massé, akt. F. Fourquet, *Les comptes de la puissance*, Éditions Recherches, Paris, 1980.

168 Akt. F. Fourquet, N. Murard, *Valeurs des services collectifs sociaux*, a.g.e., s. 56. Hugo'nun şiirindeki imge, bütün denizcileri aydınlatan, herkesin hizmetinde olan ama kimsenin mülkiyetinde olmayan deniz feneridir.

tuluş döneminde ortaya çıkmış sosyal seçeneklere kıyasla bu tutumların geriliğine duyarlı olan Richard Kuisel buna “neoliberalizm” adını verir.¹⁶⁹ Fakat o dönemde, önceki liberal politikalarından kısmen kopmuş halde bir liberalizm söz konusudur. Jacques Fournier ile Nicole Questiaux ise “sosyal kapitalizm”den bahsederek, bu ekonominin hem tartışmasız biçimde kapitalist karakterini, hem de güçlü sosyal düzenlemelerle bunun sınırlandırılması yönündeki çabaları vurgularlar.¹⁷⁰ Pierre Rosanvallon’un önerdiği haliyle, planlamacı ve merkeziyetçi, Fransız tarzı bir Keynesçilikten de söz edilebilir.¹⁷¹ Fakat Fransa’ya özgü durumların ötesinde, bu devlet biçimi Clauss Offe tarafından oldukça iyi nitelenmiştir: “Kapitalist ekonominin sosyalleşme yapılarını yönetmeyi hedefleyen, çok-işlevli ve heterojen bir politik ve idari kurumlar kümesi.”¹⁷² Burada ekonominin vahşi işleyiş sürecinde yapılan düzeltmelerin ötesinde, büyümeyi/kalkınmayı teşvik ederken birbiriyle etkileşim halindeki parametreleri dönüştüren sosyalleşme süreçlerine vurgu yapılmaktadır. Burada da devlet ücretliler toplumunun gelişme dinamiğinin merkezinde yer almaktadır.

3. Devletin düzenleyici rolü, üçüncü bir düzlemde, “sosyal partnerler” arasındaki ilişkileri düzenleme konusunda da devreye girer. Bu gaye, sosyal devletin ilk kararsız müdahalelerinin ortaya çıkışıyla aynı dönemde görülür.¹⁷³ Fakat bu anlamdaki fiili faaliyetler uzun bir süre çok sınırlı kalır ve 1970’li yılların başında bile kendini kabul ettirmekte güçlük çeker. Burada söz konusu olan, işverenlerle ücretlilerin farklı çıkarlarının devlet inisiyatifi ya da hakemliğiyle sözleşme düzleminde ele alınmasıdır. Şayet çalışma ilişkilerinin tarihi, genellikle çatışmaları çözmek için pazarlık yapmaya direnç biçiminde yorumlanabilecek bir tarihsel,¹⁷⁴ ücretlilik durumunun sağlamlaş-

169 R. Kuisel, *Le capitalisme et l’État en France*, a.g.e. Pierre Mendès-France’in tutumundan farklı olarak, örneğin André Philipp ekonomik politikaların tanım ve denetiminde sendikalara geniş yer veren bir seçeneğin temsilcisiydi. Fakat “planlı ekonomi” aslında büyük sanayi yoğunlaşmalarına, kapitalizmin en dinamik sektörlerine ve ulusallaştırılmış büyük işletmelere dayanır.

170 J. Fournier, N. Questiaux, *Le pouvoir du social*, a.g.e. Yine bu eserde, savaş sonrası gerçekleştirilenleri sürdürmek ve sosyalist bir politikaya yönelmek için kimi öneriler de bulunur.

171 P. Rosanvallon, *L’État en France*, a.g.e.

172 C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, a.g.e., s. 186.

173 Alexandre Millerand’ın 1900’de yaptığı saptamayı hatırlayalım: “Patronlar ile işçi kolektifleri arasında, gerekli açıklamaları zamanında yapmayı ve bazı türdeki güçlükleri düzenlemeyi sağlayan sürekli ilişkiler kurmakta birinci dereceden yarar vardır... Bu ilişkileri yerleştiren cumhuriyet hükümeti barıştıcılık ve hakemlik rolüne sadık kalır.”

174 Bkz. Özellikle J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e., F. Sellier, *La confrontation sociale en France*, a.g.e., J.-D. Reynaud, *Les syndicats, les patrons et l’État, tendances de la négociation collective en France*, Éditions ouvrières, Paris, 1978 ve P. Rosanvallon, *La question syndicale*, Calmann-Lévy, Paris, 1988. Bu durumun iki temel nedeni vardır. İşyerindeki işleri sadece kendi meselesi olarak kabul etme eğilimindeki çoğu işverenin genel tutumu, sendikalar karşısında ilkesel bir küçümsemeye yol açar. Bu tutum, bir yüzyıl içinde çok yavaş biçimde değişmiştir. Diğer yanda, işçi sendikalarının ücretliler toplumunun oyununa katılma konusundaki güçlüğü ve kimi

tırılmasında etkisi olan iki tedbirden burada bahsetmemiz gerekmektedir.

Meslekler arası garanti altına alınmış asgari ücret olarak adlandırılan SMIG, 1950 yılında kurumsallaşır ve 1970'te meslekler arası büyüme odaklı asgari ücret, yani SMIC halini alarak hem enflasyona hem de büyümeye endekslenir. Ücretli emeğin tarihi açısından bu önlemler önemlidir, çünkü ücretlilik durumunun asgari koşullarını tanımladıkları gibi buna yasal bir statü de verirler. Bir ücretli, sadece emeği karşılığında belli bir ücret alan herhangi bir çalışan değildir. SMIG'le birlikte çalışan kişi denebilir ki "ücretli durumuna geçer"; yani, bir sürerlik içinde karşılaştırılabilir bir konuma yerleşir ve böylece bizler de söz konusu durumun temel yapısını görebiliriz. Çalışan, ayrımsal bir entegrasyon mantığına dahil olur, bu mantık, SMIC örneğine bakarsak, bizzat üretkenliğin global gelişimine endekslenmiştir. Burada söz konusu olan rakam, asgari bir yaşam gelirinden ziyade kişinin ekonomik ve sosyal kalkınmaya katılımını sağlayan ücrettir. Bir ücretlilik *statüsü*ne dahil olmanın birinci basamağı buradadır; bu sayede, ücret sadece ekonomik bir karşılık olmaktan çıkar.

Aylığa bağlama, istihdam ölçeğinin en alt basamağındakiler için ücretlilik durumunu sağlamlaştırma yönünde bir diğer önemli adımdır. Bu, söylediğimiz gibi, çoğu işçinin durumunu diğer çalışanların [*employé*] durumuyla aynı seviyeye getirir ve ücret anlık bir işin karşılığı olmaktan çıkarak bir kişiye verilen global bir ödenek halini alır. Fakat, aylık ücretlendirme, işçinin toplumsal entegrasyonuna katkı sağlamanın ötesinde, kendini dayatma şekliyle de sözleşmeye dayalı politikalarda devletin oynadığı rolü örneklendirir. Hükümet tarafından önerilmiş olan bu politika, öncelikle hem bunun bedelini ödemekten çekinen patronlar tarafından, hem de bunu patronların işçiler arasına nifak tohumları serpmeyi amaçlayan stratejilerine yarayan bir önlem olarak düşünen işçi sendikaları tarafından soğuk karşılanmıştır.¹⁷⁵ Bununla birlikte, Mayıs 1970'ten itibaren tek tek her iş kolunda tartışılan aylığa bağlama anlaşmaları hızla benimsenir. Bu, seçimlerle ilgili olası art düşüncelerden bağımsız olarak –Cumhurbaşkanı adayı Pompidou aylık ücret bağlamayı programına almıştı–, antagonist gruplar arasında toplumsal bir uzlaşma iradesi ortaya koymak konusunda devletin tartışmasız bir başarısını ifade eder.¹⁷⁶

Mesleklerin yapısını ve çalışma hakkını ilgilendiren bu düzenlemelere,

zaman da bunu reddedişleri görülür. Bu, farklı bir müzakere biçimini ve büyük çaplı değişimlerden sonra uzlaşma arayışını hedefleyen kısmi çözümlerin kabul edilmesini gerektirir.

175 J. Bunel, *La mensualisation, une réforme tranquille?*, a.g.e.

176 Bu politikanın altın çağı, Jacques Chaban-Delmas'ın "yeni toplum"u teşvik etme teşebbüsüne denk düşer. Temmuz 1970'de kalıcı formasyon üzerine meslekler arası anlaşmalar, aylığa bağlama üzerine anlaşmalarla birlikte, bu yaklaşımın örnek bir şekilde gerçekleşmesini temsil ederler. Sözleşmeye dayalı bir uzlaşmanın ürünü "ulusal yükümlülük" halini alır: "Daimi mesleki formasyon, ulusal bir yükümlülük oluşturur" (İş Kanunu'nun L 900-1 maddesi).

ekonomik genişlemenin meyvelerini paylaşmaya yönelik çabaları da eklemek gerekir. Başbakan Beşinci Plan'ın hazırlanmasıyla ilgili olarak Ocak 1965'te verdiği direktifte, "genişlemenin meyvelerine herkesin geniş ölçüde erişimini teşvik etmek ve aynı zamanda, eşitsizlikleri azaltmak için gelirlerin, ücretlerin, kârların, sosyal yardımların ve diğer bireysel gelirlerin büyümesinin gerçekte [...] ne anlama gelebileceğini aydınlatma"yı talep eder.¹⁷⁷ 1963 yılındaki büyük madenci grevinden sonra başlatılan bir "gelir politikası" geliştirme teşebbüsü, bu çerçevede yer alır. Pierre Massé, Ocak 1964'te, her planın hazırlanması vesilesiyle toplanacak Komiserliğin görevini şöyle belirtiyordu:

Büyük ölçekli geleneksel planlamaya paralel olarak, değeri belirten bir programlama sunmak. Bu, büyük gelir kütleleri için, özellikle ücretler, sosyal yardımlar, tarımsal gelirler ve kârlar için yönelimleri ve bir yandan tasarruf ile yatırım arasındaki, diğer yandan kamusal gelir ve harcamalar arasındaki denge koşullarını ortaya çıkartacaktır. [...] Yıllık yönelimlerden yola çıkan hükümet her bir gelir kategorisi için bir artış oranı tavsiye edebilir.¹⁷⁸

Gelir politikası asla gün yüzüne çıkmayacaktır; en azından bu biçimiyle... 1950'den 1975'e ücretlerin evrimi dengesizliklerin aşağı yukarı sabit kaldığını; daha ziyade, derinleşme yönünde bir eğilim görüldüğünü gösterir (1950 yılında üst düzey kadrolarla işçiler arasında mesafe 3,3 iken, 1975 yılında 3,7'dir).¹⁷⁹ Bu durumda, büyümenin meyvelerinin paylaşılmasından söz edebilir miyiz? Eğer bundan anlaşılan, eşitsizliklerin azaltılması ise, evet. Global olarak ücretlerdeki artış üretkenlik artışını takip etmiş ve bütün kategoriler bundan yararlanmıştır; fakat hiyerarşiler yelpazesi aynı ölçüde daralmamıştır. Bununla birlikte, bu gelişim ekonomik büyümeyle mümkün kılınmış olsa da, onun mekanik bir sonucu değildir. Ekonomik kalkınma, hukuksal düzenlemeler dahilinde yaşanmıştır. Ayrıca, ekonomik dinamikler tıkanmaya başladığında, bu düzenleme sisteminin istikrarı krizin etkilerini ilk başta yatıştırır. 14 Ekim 1974'te imzalanan meslekler arası anlaşma, birinci yıl brüt ücretin %90'ı oranında işsizliği tazmin ederken, kısmi işsizlik işleme tarafından, kamu fonlarının desteğiyle tazmin edilir.¹⁸⁰ Devletin sorum-

177 Akt. B. Friot, "Protection sociale et salarisation de la main-d'œuvre: essai sur le cas français", İktisadi Bilimler Tezi, Paris X Üniversitesi, Paris, 1993.

178 Akt. F. Sellier, *La confrontation sociale en France*, a.g.e., s. 217. Gelir politikasındaki özelemlerin bir sunumu için bkz. G. Caire, *Les politiques des revenus et leurs aspects institutionnels*, BIT, Cenevre, 1968.

179 Bkz. C. Baudelot, A. Lebeauvin, "Les salaires de 1950 à 1975", *Économie et statistiques*, no. 113, Temmuz-Ağustos 1979. Düşük ücretlerdeki artış 1968 yılında özellikle SMIC artışıyla meydana gelir (Paris'te %35, taşrada %38), bir yanıyla önceki düşüşü yakalar ve ardından yeniden aşınma gösterir.

180 J.-D. Reynaud, *Les syndicats, les patrons et l'État*, a.g.e., s. 14-16. Bu konuda, -Fransa'da geç dönemde ortaya çıkan- işsizlik tazminatının bu tür eşit temsilli anlaşmalarla gerçekleştirildiğini ha-

luluğunu yükümlölük altına alan eşit temsilli güvence düzenekleri, ekonomik durumun düşüş göstermeye başladığı dönemde bile, kısmi bir istihdam hakkının varlığını hâlâ düşündürtüyordu.

Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve bunun mantıksal sonucu olan (nere-
deyse) tam istihdam ile çalışma ve sosyal güvence haklarının gelişimi ara-
sında güçlü bir sinerji oluşmuştur. Ücretliler toplumu giderek yükseliyor gi-
bidir; aynı hareket içinde, hem kolektif zenginleşmeyi sağlamakta, hem de
fırsatların ve güvencelerin en iyi şekilde dağıtılmasını teşvik etmektedir. Bu
eserdeki sunumu abartılı bir şekilde ağırlaştırmamak ve savı yönlendiren ipi
elden kaçırmamak için, çalışmaya doğrudan bağlı korumalarla kendimi sı-
nırlandırdım. Ekonomik gelişme ve devlet düzenlemeleri şeklindeki aynı
kurgu, eğitim, kamu sağlığı, bölgesel düzenleme, şehircilik, aile politikaları
alanlarında da etkili oldu... Global olarak bakıldığında, ücretliler toplumu-
nun başarıları, tüketim artışı, mülkiyete erişim ya da uygun konuta, kültü-
re ve boş vakte giderek artan erişim, daha iyi bir fırsat eşitliğinin gerçekleş-
mesine yönelik ilerlemeler, çalışma hakkının sağlanması, sosyal güven-
celerin yaygınlaşması, yoksul kesimlerinin kademeli olarak yok edilmesi gi-
bi yollarla sanayi toplumunun başlangıcına damgasını vurmuş olan *enteg-
rasyon eksikliği*ni ortadan kaldırıyor gibiydi. Sosyal sorun, sonsuz ilerlemeye
inanç içinde sanki yok olup gidecekti.

İşte, parçalanmış olan şey bu yörüngedir. Daha misafirperver, daha açık,
eşitsizlikleri azaltmaya ve güvenceleri azamileştirmeye çalışan bir topluma
yöneldiğimizi bugün kim iddia edebilir? Bizzat ilerleme fikri un ufak ol-
muştur.

tırlayalım (Assedic'leri [Ticari ve Sınai İstihdam Kurumu] ve Unedic'leri [Ulusal Ticari ve Sı-
nai İstihdam Kurumu] kuran anlaşma, yine kamu güçlerinin baskısı altında, Aralık 1958'de
imzalanır).

Yeni Sosyal Sorun

Önceki analizlerin sonucunda görüyoruz ki günümüzde sosyal sorunu ücretlilik durumundaki parçalanmadan yola çıkarak yorumlamalıyız. Birkaç yıldan beri tartışmaların merkezini işgal eden dışlama sorunu bunun bir sonucudur; bu kuşkusuz temel bir sorundur, fakat toplumun aslında tam da göbeğinde yer alan bir meseleyi çeperlere taşır. Ya Gambetta'nın ileri sürdüğü gibi, sadece özel "sosyal sorunlar", tek tek başa çıkılması gereken birçok güçlük vardır;¹ veyahut tek bir sosyal sorun vardır ve bu da ücretli emeğin statüsü sorunudur; çünkü bizim sosyal sistemimizi neredeyse tümüyle ücretli emek yapılandırmıştır. Ücretli emek uzun süre boyunca toplumun çeperlerinde kalmıştı; ardından, tâbi kalmayı sürdürerek toplumun içine yerleşmiş, sonunda yayılmış ve bir uçtan diğerine toplumu kaplayarak her tarafa kendi damgasını vurmuştur. Fakat kişiyi topluma yerleştiren ve sınıflandıran statüyü nitelemek için ailevi aidiyet ya da somut bir topluluğa dahil olmak gibi kimlik dayanaklarının yerine, emekle bağlantılı öznitelikler kesin olarak ön plana geçtiğinde, emeğin bizzat bu merkezî konumu aniden sorgulanmaya başlanır. Serüveni bir drama dönerken, ücretliliğin antropolojik tarihinde dördüncü evreye vardığımızı söyleyebilir miyiz?

Böyle bir soruya günümüzde kuşkusuz kesin bir cevap verilemez. Fakat

1 20 Ocak 1880 tarihli bir söylevde Léon Gambetta, "ekonomik ve sınai sorunların çözümü diye adlandırdığım ve sosyal sorun demeyi reddedeceğim şey"e bağlı kalınması gereğini belirtir ve devam eder: "Bu sorunlar ancak tek tek incelenerek ve iyi niyetle, özellikle de bilgi gücü ve çabayla çözülebilir." (*Discours politiques*, IX, s. 122, akt. G. Weill, *Histoire du mouvement social en France, a.g.e.*, s. 242). Descartes'ın *Yöntem Üzerine Söylev*'ine göre, "güçlükleri daha iyi çözebilmek için mümkün olduğunca çok parçaya bölme" tarzı mı burada söz konusudur, yoksa sosyal sorundan sıyrılabilmek için onu parçalara ayırmak mı?

bütün bu yapıya esin kaynağı olmuş yönlendirici ipucunu koruyarak sorunun içerdiği tartışmaları belirlemek ve olası seçenekleri tanımlamak mümkündür. Öncelikle herhangi bir durumun, öncekine kıyasla bir *ayrışma* [bifurcation] olduğunu kavramamız gerekir. Bu da, eskiden olmuş olanla şu an olmakta olan arasındaki mesafeyi incelemekle mümkündür. Ücretliler toplumunun yirmi yıl kadar önce eriştiği denge noktasını mistifiye etmeden, bu kırılgan dengeyi sağlayan bellibaşlı parametrelerde bir kayma saptayabiliriz. Yenilik, sadece büyümenin sona ermesi ya da –burada emeğin oynadığı “büyük entegre edici” rolün geçirdiği dönüşümün tezahürünü görmezsek eğer– tam istihdamın sonu değildir.² Ücretli çalışma, bütün kitap boyunca saptadığımız gibi, daima çalışmadan fazlasıdır ve dolayısıyla çalışmama durumu da işsizlikten fazlasını ifade eder –ki bu da az bir şey değildir. Keza, mevcut durumun en allak bullak edici özelliği, kuşkusuz Hannah Arendt’in sözünü ettiği “işsiz işçi” profilinin yeniden ortaya çıkışıdır; “işsiz işçi” toplumda kelimenin gerçek anlamıyla fazlalıktır, “lüzumsuz”dur.³

Bununla birlikte bu saptamayı yapmak, olayın anlamını bütünüyle değerlendirebilmek için yeterli değildir ya da –daha önce karşılaşılan en eski durumları hatırlatsa da– son yarının yüzyıl ölçeğinde benzerine rastlanmamış bir durumla nasıl başa çıkılacağını anlamak için de yeterli değildir. Örneğin oturup yeni bir ekonomik atılımı bekleyemeyiz: Yeni çareler üretmek için sabırla çabalamak gerekir. Üretim ilişkilerinin kaçınılmaz yeniden yapılanmasına doğru belirsiz bir geçiş dönemi: İstikrarlı bir konfigürasyona kavuşmadan önce kimi alışkanlıkları değiştirmek gerekir. Bu, çalışmayla ilişkimizin ve dolayısıyla dünyayla ilişkimizin tümüyle dönüştüğü bir dönemdir: Bu durumda ya yaşamının bambaşka bir tarzını yaratacağız ya da kıyamete razı olacağız.

Felaket tellallığından da kehanette bulunmanın cazibelerinden de kaçınmak için, yirmi yıl içinde meydana gelen değişimlerin tam kapsamını, sonra da bununla başa çıkmak adına alınan önlemlerin kapsamını değerlendirmeye çalışarak işe başlayacağız. Örneğin 1970’li yıllara dek hüküm süren entegrasyon politikaları karşısında, sosyal dahil etme [insertion] adı verilen politikalar önümüzde duran sosyal çatlakları kapatabilecek türde midir? Kamu politikaları modernleştiriliyor mu, yoksa bu politikaların başarısızlıkları gizlenmeye mi çalışılıyor?

Bu çalışma esasen analitik olma iddiasında olup, mucizevi bir çözüm önerme iddiasında değildir. Bununla birlikte olaya tarihsel bir perspektiften bakmak, yeni bir yapboz oluşturmak için gerekli parçaları bizlere sağlayacaktır. Çünkü bu uzun yolculuk bizlere bazı bilgiler sunmuş olmalıdır:

2 Y. Barel, “Le grand intégrateur”, *Connexions*, 56, 1990.

3 H. Arendt, *Condition de l’homme moderne*, a.g.e., s. 38.

Ekonomik sistem, hiçbir zaman kendi içinde ve kendiliğinden bir toplumsal düzen kuramamıştır; karmaşık bir toplumda, dayanışma verili, bir olgu değil, bir inşadır; sosyal mülkiyet hem kişisel malvarlığıyla çelişmez, hem de onu kolektif stratejilere dahil etmek için gereklidir; ücret, ona atfedilen kadim itibarsızlığından kurtulmak için, bir işin basitçe karşılığı olmaktan çıkmalıdır; demokratik bir toplumda herkese bir yer açma zorunluluğu, bir tür “istihdam damarı” açarak söz konusu toplumun tümüyle metalaştırılmasıyla hayata geçirilemez, vb.

Gelecek, tanımı gereği öngörülemez ise, tarih de insanın sorunlarını çözmek adına sahip olduğu kaynaklar yelpazesinin sonsuz olmadığını gösterir. Bu durumda, bugün bizim sorunumuz birbirine bağımlı öznelerden oluşan bir toplumu kurmaya devam etmek olsa da, bunun gerçekleşebilmesi için uyulması gereken birkaç koşulun en azından adını koyabiliriz.

Yol kazası

Belki de “kriz”le birlikte yok olan şey aslında ilerlemeye dair imge olmuştur: Yarının bugünden daha iyi olacağı ve gelecekte durumun iyileşeceğine duyulan inanç; ya da daha az naif bir biçimde, gelişmiş bir toplumun geleceğini denetleyebilecek, çalkantılarını aşabilmesini sağlayacak ve onu daima daha iyi ve istikrarlı koşullara yöneltecek mekanizmalara sahip olduğuna dair inanç [yok olmuştur]. Kuşkusuz tarihe –zorla da olsa– ereksellik ekleme arzusuyla, insanın kendi kaderine tümüyle hâkim olabileceği şeklindeki devrimci idealin örtük bir mirasıdır bu. Öte yandan ilerleme açısından artık şimdi ve burada daha iyi bir dünya kurmak değil, daha ziyade böyle bir dünyaya yaklaşmamızı sağlayacak geçişleri adım adım düzenlemek söz konusudur.

Tarihin bu temsili, devletin rolünün değer kazanmasından ayrılmaz. Bu stratejileri yönetmek, partnerleri makul hedefleri kabul etmeye zorlamak, uzlaşmalara riayet edilmesini sağlamak için merkezî bir aktör gereklidir. Bu aktör sosyal devlettir. Daha önce gördüğümüz gibi, sosyal devlet yavaş yavaş, parça parça oluşmuştur. Fakat giderek güçlendikçe, ilerlemenin başını çekme arzusuna kapılmıştır. Bu nedenle, özlemlerinin eksiksiz gelişimi içinde sosyal devletin en eksiksiz ifadesi, *sosyal-demokrasidir*. Her modern devlet kuşkusuz ki bazı işlev bozukluklarına geçici çözümler bulmak, toplumsal gruplar arasında asgari ahenk sağlamak, vb. için “sosyali yaratınaya” az çok mecburdur. Fakat sosyal devlet, sosyal-demokrat ideal aracılığıyla kendini toplumu yönetmenin ilkesi olarak, herkesin hayatını adım adım iyileştirme sorumluluğunu üstlenmesi gereken devindirici güç olarak ortaya koyar.⁴ Bunu yapmak

4 Liberal bir devlet istemeye istemeye “sosyalliği yaratmak” zorunda kalabilir; sosyalist bir devlet ise radikal dönüşümleri dolaysızca teşvik edemeyeceğinden bunu doğallığında yapar. Sosyal

için, ekonomik büyüme sayesinde oluşturulmuş ulusal hazineden yararlanır ve farklı toplumsal gruplarla kâr paylaşımı pazarlığı yaparak bunun meyvelelerini bölüştürmeye çalışır.

Bu sosyal-demokrat devletin “var olmadığı” itirazında bulunulabilir. Gerçekten de bu biçimiyle bahsettiğimiz şey tam bir ideal-tiptir. Fransa’da gerçek bir sosyal-demokrasi hiçbir zaman var olmamıştır;⁵ örneğin İskandinav ülkeleri ya da Almanya ise daha fazla sosyal-demokrat olmuştur. Fakat Amerika Birleşik Devletleri daha az sosyal-demokrattır; hatta belki de hiç değildir. Bu, sosyal demokrat bir sosyal devlet idealinin tümüyle hayata geçirilmesinden bağımsız olarak, bu devletin bazı özelliklerinin farklı toplumsal bağlamlarda az çok sistematik konfigürasyonlar altında var olduğu anlamına gelir. Şimdi, 1970’li yılların başında Fransa’nın bu idealin gerçekleşmesine ne ölçüde yaklaştığını kendimize sorabiliriz. Fransa’yı bir tipolojinin içine dahil etmek, sosyal-demokrat ideale yeterince yakın olamamanın ya da fazla yakın olmanın meziyetlerini –veya utancını– ona atfetmek için değil, yirmi yıl içinde meydana gelen değişimlerin kapsamını değerlendirebilmek ve yirmi yıl önceki güzergâha kıyasla meydana gelen istikamet değişikliğini saptamak için gereklidir. Yol kazası mı, yoksa baştan sona bir politika değişimi mi? Daha iyi bir geleceğe taşıyor gözükün bu güzergâh üzerinde o dönemde işgal edilen konumun eleştirel bir değerlendirilmesine girişmek artık şarttır.⁶

Bunun için öncelikle “Şanlı Otuz Yıl”ın⁷ fazlasıyla önümüzü tıkayan anısından kurtulmamız gerekir. Bunun tek nedeni sömürge savaşlarından sayısız adaletsizliğe kadar pek çok olayın yaşandığı utanç verici bir dönemin gü-

reformları başlı başına iyi olarak gören, sosyal-demokrat devlettir; çünkü onun kendi idealinin gerçekleşme evrelerini temsil eder. Reformizm burada tüm anlamını edinir: Reformlar, politik hedefleri gerçekleştirmenin araçlarıdır.

- 5 Sosyal-demokrasiye en fazla yaklaşılan dönem, en azından açıkça ifade edilmiş niyet olarak, kuşkusuz Jacques Delors’dan büyük ölçüde esinlenmiş olan Jacques Chaban-Delmas’ın “yeni toplum” dönemidir. Bu, çatışmacı ve devrimci arzuların terk edilmesi ve yerine bütün toplumsal taraflarla pazarlık halinde kurulacak bir uzlaşma politikası geçirme yönünde açık bir niyet beyanıdır. “Hükümet hem patronlara hem de sendikal örgütlenmelere, ortak çıkarlar adına devletle işbirliği yapmayı önerir” (Genel politika hakkında 16 Eylül 1969 tarihli söylev, akt. J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e., s. 227).
- 6 1970’li yıllarda sosyal-demokrat modelin tıkanmasının bütünsel bir sunumu için bkz. R. Darendorf, “L’après-social-démocratie”, *Le Débat*, no. 7, Aralık 1980.
- 7 Bu ünlü ifadeyi Jean Fourastié’nin ilk kez nasıl dile getirdiğini hatırlatalım: “Fransa’yı binlerce yıllık yoksulluktan çağdaş yaşam düzeyine ve tarzına [...] geçiren [...] otuzlu yılların şanlı yıllar olduğunu söylememiz gerekmez mi? Bu kuşkusuz çoğu devrim gibi, ya bir despotizmin yerine bir diğeri koymuş ya da en iyi durumda, iki vasat dönem arasında yaşanmış 1830’ların ‘üç şanlı günü’nden daha iyi bir tabirdir” (*Les Trente Glorieuses*, a.g.e., s. 28). 1830’un “üç şanlı günü”nün yıllar değil günler olması bir yana, devrimler üzerine yargısının sorumluluğunu da Jean Fourastié’ye bırakabiliriz. Fakat 1949 Fransası’nın durumunu, “binlerce yıllık bir yoksulluğun karakteristiği” olarak “sürünerek geçen geleneksel bir hayat”a indirgemek ciddi bir tutum değildir. Bu “Şanlı Otuzlar” deyiminden kaçınmak için bir neden de budur.

zellemesini yapması değil, daha ziyade büyümeyi mitleştirerek, o dönemde ücretliler toplumunun en azından üç özelliğini, yani tamamlanmamışlığını, kimi etkilerinin muğlaklığını, bazı başka etkilerinin çelişik niteliğini göz ardı etmesidir.

1. *Tamamlanmamışlık*: İlerleme ideolojisi öncelikli olarak benimsenmiş olsa da, bu dönemde gerçekleşen birçok şeyin kesintisiz bir sürecin akışı içindeki ara evreler olduğunu kabul etmemiz gerekir. Örneğin, çalışma hakkının sağlamaştırılması çerçevesinde, dönemin sonunda (1973 ve 1975) işten çıkarmaları düzenleyen iki yasa. O zamana dek, işten çıkarmaya işveren karar veriyordu ve bu önlemin meşru olmadığını mahkemeler önünde kanıtlamak işçiyeye düşüyordu.⁸ 13 Temmuz 1973 tarihli yasa, işverenin işten çıkarmayı haklı göstermek için “gerçek ve ciddi bir neden” –dolayısıyla, prensip gereği nesnel ve doğrulanabilir bir neden– ileri sürmesini şart koşmaktadır.⁹ 3 Ocak 1975 tarihli yasa ise ekonomik nedenlerle işten çıkarmalarda [kamu] idaresine yetki verir (bilindiği gibi bu, 1986’da yeniden yürürlüğe konacaktır). Böylece, François Sellier’in vurguladığı gibi, “işten çıkarmaların denetimi istihdam idaresine intikal etmiştir”.¹⁰ Kamu idaresi, iş müfettişleri aracılığıyla, patronların temel bir ayrıcalığı karşısında hakemlik ve başvuru mercii rolünü üstlenir.

Dolayısıyla, işten çıkarma konusunda patronların keyfiyeti azaltılır. Fakat yine de, çalışma hakkının düzenlenişi açısından işverenler ile çalışanlar arasında karşılıklılık yoktur. Kişisel gerekçelerle işten çıkarmalarda (1973 tarihli yasa), “işletmenin çıkarı”nın ne olduğuna hükmeden işveren, işten çıkarmalara karar verir ve bunun gerekçelerini ifade eder; itiraz durumunda ise adaletsizliğe uğradığını kanıtlaması gereken yine işten çıkarılan kişidir. Keza, ön izne tâbi ekonomik gerekçeli işten çıkarmalar için (1975 tarihli yasa), yine işletmelerin çıkarı adına, inisiyatif elbette işverendedir. İş müfettişlerinin, genellikle önlemin haklılığını ciddi olarak değerlendiremeyecek kadar işleri başlarından aşkındır ve hukuki içtihat, ekonomik gerekçeli işten çıkarmalarda patronun kararına itiraz etmenin çok güç olduğunu ortaya koyar.¹¹ Böylece, çalışma hakkı yönündeki tartışmasız gelişim işten çıkarmalar söz konusu olduğunda iş yerinde demokrasinin hayata geçirildiği ya da işletmenin “yurttaş” halini aldığı anlamına gelmez.¹²

8 19. yüzyılın “fabrika despotizmi”nin en istikrarlı miraslarından biri buydu. Bu, Napoléon yasına göre “kiralama sözleşmesi”nin tanımına dayanmaktadır: “Süre belirlenmeden yapılan iş sözleşmesi, sözleşmenin taraflarından birinin inisiyatifiyle iptal edilebilir.” (Medeni Kanunun 1780. maddesi).

9 Bkz. F. Sellier, *La confrontation sociale en France*, a.g.e., s. 136-138.

10 A.g.e., s. 145.

11 Bkz. J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e.

12 Aynı analiz, dönemin “sosyal kazanım”larının çoğu için de yapılabilir. Örneğin 1968’deki Grenoble Anlaşmaları’nın ardından iş yerlerinde kurulan sendika seksiyonları esasen bilgi edinme

Bu örnek, ekonomik kalkınma döneminde atılan adımları daha da muğlaklaştırır. O dönemde çok fazla işten çıkarma görülmez ve süresiz iş sözleşmesi (CDI) sık sık sonuna dek geçerli kalarak, ücretlinin aynı iş yerinde ömür boyu çalışmasını sağlayacaktır. Fakat genel kural olarak bundan kaynaklanan istihdam güvencesine baktığımızda, bu ne ölçüde elverişli ekonomik konjunktüre bağlıdır, ne ölçüde sağlam temellere dayalı güvencelerden kaynaklanır? Başka deyişle, önceki bölümde “büyüme devleti” olarak adlandırıldığımız yapıda, bu ne ölçüde fiili durumdan –kısmi tam istihdam–, ne ölçüde yasa güvencesindeki bir haktan gelmektedir? Otuz yıl kadar sürmüş olan ve açıkça ifade edilmemiş olsa da fiili bir durum olarak zımnen kabul edilen bu bağlantının statüsü nedir? Örneğin, daha önce sözünü ettiğimiz 13 Temmuz 1973 tarihli yasanın sunumu sırasında çalışma bakanı görüşlerini şöyle ifade eder:

Burada söz konusu olan nedir? Ücretlileri kanunsuz biçimde işten çıkarmalara karşı koruyarak, çalışma hakkı alanında tartışmasız ilerlemeler gerçekleştirmek... Günümüzde ekonomik gelişmenin, bu gelişmenin gerçekleşmesine katkıda bulunan emekçilere zarar vermemesi gerekir. Ekonomik genişleme ile sosyal koruma at başı gitmelidir.¹³

Bunlar gerçekten de at başı gitmişlerdir. Fakat bu ikisi arasındaki bağın niteliği yine de aydınlatılmamıştır. “Sosyal koruma olmadan ekonomik büyüme olmaz” (bu önermenin tersi şöyle olur: “Ekonomik büyüme olmadan sosyal koruma olmaz”) türünden sıkı bir ilişki yoktur. Büyüme, olayları kolaylaştırmıştır, fakat politik iradenin yerine geçemez. Sosyal haklar konusundaki en önemli atılımın, üretkenlik seviyesinin 1929’un dahi altına düştüğü altüst olmuş bir Fransa’da, 1945 ve 1946 yılındaki Sosyal Güvenlik Yasası’yla gerçekleştiği sıklıkla unutulur.

Dolayısıyla, güvenceler sadece ekonomik büyümeye dayanırsa aldatıcı olabilirler. 1950’li ve 1960’lı yıllarda, süresiz iş sözleşmesi norm halini almıştı ve istihdam güvenliğinin kısmi bir garantisi yerine geçebiliyordu.¹⁴ Fakat bu durum kısmi tam istihdam döneminde çok fazla kişinin işe alınmasına ve pek işten çıkarma olmamasına bağlıydı. Konjunktür değişince güvence-

ve danışma işlevi görürler, yoksa iş yeri politikası üzerinde karar yetkisine sahip değillerdir. Bu konularda bkz. J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e., s. 231 ve devamı.

13 Akt. J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e., s. 203.

14 Bkz. B. Fourcade, “L’évolution des situations d’emploi particulières de 1945 à 1990”, *Travail et emploi*, no. 52, 1992. Bu yazarın analizi, süresiz iş sözleşmesi (CDI) türü bir istihdam paradigmasının oluşumunun ücretliler toplumunun potansiyel yükselişle bağlantılı olduğunu doğrular. 1950’li yıllardan önce, genel istihdam normu yoktur; fakat çok sayıda istihdam durumu vardır ve bunların içinde bağımsız çalışma önemli bir yer işgal etmektedir. 1970’li yılların ortasından itibaren “özel istihdam durumları” giderek önem kazanır, bkz. *aşağıda*.

ler ortadan kalktı ve sözleşmenin “belirsiz” niteliğinin, yasal bir garanti değil, ampirik bir olgunun basit bir sonucu olduğu ortaya çıktı. Kısacası, memurlarınki gibi özel bir statü ya da –kapsamının sınırlı kaldığını gördüğümüz– işten çıkarmalara karşı yasal güvence durumu hariç süresiz bir sözleşme, ancak kesintiye uğramadıkça süren bir sözleşmedir.¹⁵ Bu durum, büyüme yıllarında ücretlilerin çoğunun istihdamla ilişkilerinde geleceklerine yatırım yaparak yaşamalarını ve dayanıklı tüketim malları alımı, ev kredisi gibi bu geleceği yükümlülük altına alan tercihler yapmalarını engellememiştir. Konjonktür değişiminin ardından, borçlanma, ekonomik büyüme yıllarının kötü bir mirası gibi görülecek ve birçok ücretlinin prekarya durumuna düşmesindeki etken olarak kabul edilecektir. Fakat ücretlilerin, farkında olmasalar da, daha önceleri de zaten *potansiyel olarak* korunmasız oldukları söylenebilir: Onların kaderi, parametrelerini denetleyemedikleri bir ilerlemenin sürmesine somut olarak bağlıydı.¹⁶

2. “Sosyal kazanımlar” diye adlandırmayı uygun gördüğümüz şeyin tamamlanmamış ve hâlâ kırılgan niteliğinden başka, güvencelerin gelişip yaygınlaşmasının kimi *yan etkileri* de olmuştur. Her devlet müdahalesinin ister istemez kişiyi sorumluluklarından azat eden ve onu tâbi kılan etkileri olduğu görüşündeki liberallerin eski nakaratını tekrarlamadan,¹⁷ büyüme yıllarının sonundaki toplumsal ve politik durumun derin bir rahatsızlığın damgasını taşıdığını ve bunun en çarpıcı ifadesinin 1968’deki “Mayıs olayları” olduğunu saptamak gerekir. Bu olaylar, büyüme döneminin ortasında ve tüketim çağının doruğunda, toplumun önemli bir kesiminin –özellikle gençliğin– bireysel gelişim özelemlerini güvence ve konforla takas etmeyi reddetmesi olarak yorumlanabilir. “Hayatı değiştirmek” sloganı, –Sorbonne duvarlarındaki bir yazıda söylendiği gibi– “âşık olunamayacak” o ilerleme, büyüme eğrilerine tapma ve verimlilik ideolojisi içinde eriyip gitmiş bireyin egemenliğini yeniden kurma gerekliliğini ifade eder. Hedonizm ve ânın yüceltilmesi de –“her şey, hemen şimdi”–, güvencelerin devlet tarafından planlanması nedeniyle tatminlerin ertelenmesini ve programlı yaşam mantığını ka-

15 Toplu sözleşmeler işten çıkarma durumunda tazminatlar ve özel prosedürler öngörür; dolayısıyla işten çıkarma işveren için aynı zamanda bir maliyet ve sakınca oluşturur (tam istihdam döneminin ardından işverenlerin süresiz iş sözleşmesinden (CDI) daha az güvenceli işe alma biçimlerini öne çıkarmaları da bundan kaynaklanır). Fakat bu düzenlemeler bir istihdam güvencesine denk olmaktan uzaktır.

16 1973 yılında işçilerin %38’i mülk sahibi durumundadır. Fakat bunların üçte ikisi, konutlarının değerinin yaklaşık yarısına yaklaşan bir miktarda borçlanmışlardır. Keza, işçilerin dörtte üçünün arabası, çamaşır makinesi ve televizyonu vardır. Fakat yeni otomobillerin dörtte üçü, çamaşır makinelerinin yarıdan çoğu ve yeni televizyonların yaklaşık yarısı krediyle satın alınmıştır (bkz. M. Verret, J. Creusen, *L’espace ouvrier*, a.g.e., s. 113-114).

17 Bu ideoloji 1980’li yılların başında güçlü bir nakarat halini alır. Özellikle yaygın bir ifade için bkz. P. Beneton, *Le fléau du bien*, Calmann-Lévy, Paris, 1982.

bullenmemek anlamına gelir: Güvencelerin bir bedeli vardır; bu bedel arzuların bastırılmasıyla ve her şeyin önceden belirlendiği bir hayatın uyuşukluğuna razı olmakla ödenir.¹⁸

Bu tutumlar bugün bize, tüketim mallarından ve fazlasıyla kolaylıkla elde edilen güvencelerden bıkmış tuzu kuruların tepkileri gibi gelebilir. Bununla birlikte, sosyal devletin yönetsellik biçimi karşısında temel bir çekinmeyi de ifade ederler. İtiraz edilen şey, devletin fazla şey yapması değil, daha ziyade, yapması gereken şeyi kötü yapmasıdır. Aslında söz konusu yıllar boyunca, kendini ilerlemeye adanmış toplumsal bir düzenin radikal eleştirileri, özellikle dikkat çekici biçimlerde ifade edilmiş olsalar da azınlıkta kaldılar.¹⁹ Buna karşılık, devletin geleneksel vesayetlerden ve geçmişten miras kalmış adaletsizliklerden kurtulma biçimleri de çok sayıda ve değişik eleştirilere yol açmıştır. Örneğin, gündelik hayatta karar alma süreçlerine katılımı önemseyen dernek ve kulüplerin –Kulüp Jean Moulin, Citoyens Soixante...– yaygınlaşmasıyla birlikte, toplumun teknokratik idare tarzı 1960'lı yıllarda çok şiddetle tartışma konusu edilir. Toplumun teşhir edilen depolitizasyonuna karşı, politik ve toplumsal eylemi yurttaş katılımı üzerinde yeniden temellendirmek gerekir. Yurttaşların pasifliği, sivil toplumun denetimi olmadan değişimi tepeden yönetme rolünü devlete vermiş olmanın bedelidir.²⁰ 1960'lı yıllarda ve 1970'li yılların başında “toplumsal hareketlerin” gücü, sosyal devletin bürokratik ve kişisellikten uzak biçimleri altında uyuşmuş olan toplumsal aktörlerin sorumluluk alma iradesine işaret eder.

Daha teorik bir düzlemde, ücretliler toplumunun yükseliş dönemi aynı zamanda belibaşlı üç tematik etrafında kesin bir eleştirel sosyolojinin geliştiği dönemdir: Özellikle eğitim ve kültür alanlarında eşitsizliklerin yeniden üretimi ortaya konulur; toplumsal adaletsizliğin ve emek sömürsünün sürmesi teşhir edilir; demokratik bir topluma yakışmayan, nüfusun bazı kategorilerine –mahkûmlar, akıl hastaları, muhtaçlar...– yönelik muamale biçimleri reddedilir... Kısacası, örneğin 1946 Anayasasının girişinde ifade edildiği haliyle cumhuriyetçi ideal kelimesi kelimesine ele alınır:

Herkes çalışma ve bir iş sahibi olma hakkına sahiptir. [...] Ulus, özellikle çocuklara, annelere ve eski çalışanlara sağlık koruması, maddi teminat, dinlen-

18 Bu analizin geliştirilmesi için, bkz. J. Donzelot, *L'invention du social*, a.g.e., IV. Bölüm.

19 Bu tür eleştirileri, ilerlemeyi ezelden beri küçümseyen aşırı sağın kalıntılarından başka, özellikle aşırı solcu gruplar ve gösterişli gösterilere rağmen kitlesel marjinal kalmış kendiliğindenliğin aşırı biçimleri yöneltir. Egemen yönelimleri içinde, tüketim toplumu eleştirileri de, farklı Marksizm ekollerinin devrimci eylemi yüceltmesi de, ücretliler toplumunun yükselişini destekleyen tarih felsefesinin temellerini reddetmez. Birinci kesimdekiler daha ziyade modern toplumun yaratıcı kapasitelerinin meta tuzagina sapmasını, ikinciler ise bu kapasitelere egemen grupların el koymasını teşhir ederler.

20 Bkz. J. Donzelot, *L'invention du social*, a.g.e., IV. Bölüm.

me ve boş vakit hakkını garanti eder. Yaşı, fiziksel ya da zihinsel durumu, ekonomik durumu nedeniyle çalışamaz durumda olan herkes, uygun yaşam koşullarını mensubu olduğu topluluktan elde etme hakkına sahiptir. Ulus, çocuğun ve yetişkinin eğitime, mesleki formasyona ve kültüre eşit erişimini garanti eder.²¹

1970'li yılların başında henüz bu amaca ulaşmaktan oldukça uzak olduğumuzu saptamak ve ilk bakışta büyüme ve ilerleme hakkındaki teskin edici söylemleri kabul etmemek pek de yersiz bir tutum değildi. Ben de bu akıma dahil olduğum için bugün pişmanlık hissetmiyorum. Fakat bu eleştiriler ücretliler toplumuna hâkim olan ve toplumsal yapıyı bütünüyle yukarı doğru çeken ani ve şiddetli hareketi tartışma konusu etmiyordu. Bu eleştiriler, bu kazanımların paylaşımına ve ilerleme ideolojisinin genellikle edinilen konumları sürdürmek için oynadığı aldatmaca işlevine itiraz ediyorlardı.²²

3. Fakat büyüme yıllarındaki sosyal devletin işleyişinde belki de daha derin bir çelişki vardır. Bunun bilincine daha yakın dönemde varılmıştır: Kuşkusuz, bütün çelişki unsurlarının kendini göstermesi için durumun giderek kötüleşmeye başlaması gerekiyordu. Bir yandan sosyal devlet müdahalelerinin güçlü homojenleştirici etkileri vardır. Hizmetlerden yararlananları ister istemez kategorileştiren yönetim, bireysel özellikleri yok eder. Örneğin “hak sahibi”, soyut bir kolektivitenin üyesi haline gelir, hukuki-idari bir bütüne bağlıdır ve burada kişiler birbirlerinin yerine geçebilirler. Kamu hizmetlerinin bu işleyiş tarzı gayet iyi bilinmektedir ve sosyal politikanın idaresinin “bürokratik” ya da “teknokratik” niteliğinin eleştirilerini uzun süre bu beslemiştir. Fakat bununla paradoksal olarak bağlantılı bir diğer öge pek bilinmez; yani bu işleyiş aynı zamanda müthiş bireyselleştirici sonuçlar yaratmaktadır. Hizmetlerden yararlananlar, yine bu hareketle homojenleştirilmiş, hukuki-idari kategorilerce çerçevelenmiş ve gerçek kolektiflere somut aidiyet bağları koparılmıştır:

Klasik refah devleti, sınıf uzlaşmacılığı çabasıyla birlikte, müthiş bireyci etkiler üretir. Bireylere bu yardım güvencesi denen olağanüstü paraşüt sağlan-

21 Akt. J. Fournier, N. Questiaux, *Le pouvoir du social, a.g.e.*, s. 97. Bu eser, sosyalistlerin iktidara gelişlerinden kısa süre önce sosyalist perspektif içinde sosyal alanda gerçekleştirilecek ilerlemelerin oldukça eksiksiz bir katalogunu sunmaktadır.

22 1964 yılında gerçekleştirilen bir sosyologlar ve ekonomistler buluşması (bkz. Dartras, *Le partage des bénéfices*, Éditions de Minuit, Paris, 1965) iki ilerleme anlayışı arasındaki bu gerilimi gayet iyi ifade etmektedir; bunun eleştirel versiyonu bu ilerlemeyi reddetmezken, demokratik bir şekilde gerçekleşmesi için gereken teorik ve pratik koşulların kesin olarak açıklanmasını talep eder. Ben, ubbi-psikolojik ve sosyal kurumları ve müdahale biçimlerini eleştiren hareketin bir bilançosunu çıkarmaya çalıştım, bkz. “De l'intégration sociale à l'éclatement du social: l'émergence, l'apogée et le départ à la retraite du contrôle social”, *Revue internationale d'action communautaire*, 20/60, Montréal, Sonbahar 1988.

dığında, yaşamının her noktasında, bütün topluluklardan, yakınlıktan kaynaklı temel dayanışma ağları başta olmak üzere olası bütün aidiyetlerden kurtulma izni çıkar; eğer sosyal güvence varsa, yakınımın bana yardım etmek için çareler bulmasına ihtiyaç duymam. Refah devleti güçlü bir bireycilik unsurudur.²³

Sosyal devlet bireyler toplumunun merkezindedir; fakat bireycilikle sürdürdüğü ilişki ikilidir. Sosyal güvenceler –gördüğümüz gibi– birincil toplumsallığın çatlaklarına ve yakınların himayesinin boşluklarına nüfuz eder. Bu güvenceler, sanayileşmenin ve şehirleşmenin gelişiminin yakın çevre dayanışmalarını zayıflattığı bir toplumda birey olmanın risklerine cevap verir. Kamusal iktidarlar korumayı ve bağı yeniden yaratırlar; fakat somut topluluklara aidiyetten bambaşka bir zeminde. Genel düzenlemelerde bulunan ve nesnel hakları temellendiren sosyal devlet, sonuçta koruma sağlamak için hiçbir gerekçesi kalmayan aidiyet gruplarıyla mesafeyi iyice açar. Örneğin, zorunlu sigorta belli bir kolektiviteye aidiyetten kaynaklanan bir tür dayanışmayı devreye sokar. Fakat uygulanma biçimi nedeniyle, bu “toplum yaratma” tarzı çok sınırlı kişisel girişimler ile asgari bir sorumluluk gerektirir (kişi sadece ödeneklerini ödemekle –ki bunlar zaten otomatik olarak alınır–, işleyişinde herkesin yetkisi sahibi olmadığı “sandıklar”ı idare edecek vekilleri seçmekle yükümlüdür...). Bütün sosyal korumalar için durum aynıdır. Devlet müdahalesi, bireylerin, Durkheim’ın gayet iyi gördüğü gibi, sanayi toplumlarının gelişiminin parçası olan anomi risklerini alt etmelerini sağlar. Fakat bunu yapmak için, bireylerin esas ve sonuçta biricik muhatabı devlet ve onun aygıtlarıdır. Dolayısıyla bireyin bertaraf edilen korunmasızlığı bir başka düzleme taşınmış olur. Devlet bireyin temel dayanağı ve başlıca koruyucusu olur; fakat bu ilişki, bireyi soyut bir kolektiviteye bağlayan ilişki olarak kalır. Jürgen Habermas “Hukuksal-bürokratik araçlarla yeni yaşam biçimleri üretmek mümkün müdür?” diye sorar.²⁴ Bunun reçetesi, eğer varsa, henüz bulunmamıştır.

Kamu gücü bu işleri –büyüme döneminde yaptığı gibi– nispeten acısız bir şekilde yerine getirmekte güçlük çektiğinde, devlet karşısındaki bu bağımlılığın içerdiği tehlikeler iyice belirginleşecektir. Descartes’ın dünyayı her an yeniden yaratan Tanrı’sı gibi, devlet de sağladığı korumaları sürekli eylem halinde sürdürmelidir. Eğer geri çekilirse, toplumsal bağ dağılma riskiyle karşılaşır. Bu durumda birey, kendisini ücretliler toplumunun mantığıyla baş başa bırakılmış halde bulur, ki bu mantık sadece somut dayanışma ağ-

23 M. Gauchet, “La société d’insécurité”, J. Donzelot, *Face à l’exclusion*, a.g.e., s. 170.

24 J. Habermas, “La crise de l’État providence et l’épuisement des énergies utopiques”, *Écrits politiques*, Fransızca tercüme, Éditions du Cerf, Paris, 1990.

larını değil antagonizmalarıyla toplumun birliğini sağlamlaştıran önemli kolektif aktörleri de ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda, korporatizm genel çıkarın yerini tutma riski taşır: alt tabakalardan farklılaşan ve üst katmanların ayrıcalıklarına özlem duyan bir ücretliler katmanının savunulması ve örneklenmesi. Sonuçta, her bireyin hedefi kendisinin ve ailesinin durumunu muhafaza etmek ve –eğer mümkünse– iyileştirmek olduğuna göre, toplumsal yaşamın bir *struggle for life* [yaşam mücadelesi] tarzında bürünmesi riski ortaya çıkar.

İmdi, ücretliler toplumunu niteleyen bireyciliğin bu gelişimi ile sosyal devletin işleyişi için zorunlu olan gelirlerin toplumsallaşma biçimlerinin ve idari zorunlulukların dayatılması arasında her koşulda güçlü gerilimler –eğer bu bir çelişki değilse– vardır. Zorunlu dayanışmanın bedeli çok ağır olmadıkça ve düzenleyici zorunluluklar bizzat bireyin paylarını almasıyla ödüllendikçe, bu antagonizma yatıştırılabilmektedir. Böylece, sosyal destekler, bilindiği gibi, sonuçta özellikle kendileri adına bir pay ödeyen çalışanların büyük çoğunluğu tarafından finanse edilmiş olur: Hem kendi geleceklerini hem de ücretlilerden oluşan kolektivitenin geleceğini teminat altına alırlar. Fakat sosyal güvence sistemi işsizliğin ve demografik dengesizliğin kısıtlamaları altında kısıpaca alınmış olur. Çalışanların özellikle çalışanlar için ödeme yaptığı bir güvence sisteminden, çalışanların giderek kalabalıklaşan *çalışmayanlar* adına da ödeme yapmasını öngören bir ulusal dayanışma sistemine geçilir.²⁵

Bir yandan, yaşlıların ve okula giden çocukların sayısının arttığı, diğer yandan üretim, istihdam ve gelir arasındaki bağların gerginleştiği bir ortamda, çalışan faal nüfusun dar bir kesimi, kaynaklarının giderek daha büyük bir bölümünü henüz *çalışmayanların*, artık *çalışmayanların* ya da asla *çalışmaya* cak durumda olanların ezici payını finanse etmeye ayırır.²⁶

Bu koşullar altında acılı tercihlerden kaçınmak kuşkusuz imkânsız olacaktır. Yirmi yıl önce tümüyle akademik düzeyde yaşanan kimi tartışmalar, günümüzde az bulunur bir keskinlik kazanmıştır. Örneğin sosyal güvenceler bütün muhtaç yurttaşları kurtarmalı mıdır, ya da kimin tercih edileceği çalışmaya mı bağlı olmalıdır? Birinci seçenek Beveridge'in tercihidir ve buna çok geniş bir anlam verir: “Birleşik Krallık'ın bütün yurttaşlarına yükümlülüklerini yerine getirebilmelerini sağlayabilmeleri için yeterli bir geliri te-

25 D. Olivennes, “La société de transfert”, *Le Débat*, no. 69, Mart-Nisan 1992.

26 A.g.e., s. 118. Sorunun tamamen demografik boyutu hakkında bkz. J.-M. Poursin, “L'État providence en proie au démon démographique”, *Le Débat*, no. 69, Mart-Nisan 1992. İstihdam açısından bakıldığında, finansman güçlüklerinin sadece işsizliğe değil, hem telafi edici güçlü yardımlar gerektiren hem de cılız sosyal ödeneklere imkân tanıyan prekarya tarzı ve doğru dürüst ücretlendirilmeyen işlerin artışına da bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

min etmek.”²⁷ Bununla birlikte, aynı rapor, bir sosyal güvenlik planının başarılı olması için, kısmi tam istihdam durumunu teşvik etme zorunluluğunu güçlü biçimde vurgular: “Bu rapor, tam istihdamın sürdürülmesini ve işsizliğin önlenmesini sosyal güvenliğin hedeflerinden biri kabul eder.”²⁸ Diğer seçenek olan “Bismarck sistemi”, korumaların özünü ücretlilerin kesintilerine bağlar. Fransa’nın da bu sisteme yakın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Pierre Laroque, “muhtaçlıktan kurtulmak” üzerine Beveridge’in formülasyonunu aşağı yukarı kelimesi kelimesine yineler: Sosyal güvenlik, “kendi geçimini ve yükümlülüğündeki insanların geçimini her durumda tatminkâr koşullarda sağlayabilmesi için her bir insana verilen güvencedir.”²⁹ Beveridge ve Laroque, bambaşka esinli iki modeli birbirinin karşısına çıkarmayı değilse de, en azından yan yana koymayı fazla sıkıntıya düşmeden başarırlar. Tercihle bulunmaları gerekmiyordu; çünkü kısmi tam istihdam, nüfusun çoğunluğunun çalışmasıyla birlikte muhtaçlıktan “kurtulmaya” katkıda bulunabiliyordu. Fakat çalışan nüfusun dayanışması ve güvenceler yoluyla herkesin korunması, çalışan nüfus azınlıkta kaldığında bir çelişki oluşturur.

Keza, sosyal güvenlik sisteminin işsizliğin güvence altına alınmasını pek dert etmediğini belirttik. Pierre Laroque bunu şöyle haklı gösterir: “Fransa’da işsizlik asla Büyük Britanya’daki kadar ciddi bir risk oluşturmamıştır.”³⁰ Böyle bir açıklamanın günümüzde son derece eskimiş görünmesi bir yana, belki de temel bir güçlüğü ifade etmektedir: İşsizlik, işten/çalışmadan yola çıkılarak “güvence altına alınabilir” mi? Elbette belli bir eşiğe kadar. Fakat işsizlik (iş kazası, hastalık ya da yaşlılıkta parasız kalmak gibi) diğer risklere benzemez. Eğer genelleşirse, diğer riskleri finanse etme olanaklarını, dolayısıyla kendi kendini “güvence altına alma” imkânını ortadan kaldırır.³¹ İşsizlik durumu, ekonomik büyüme yıllarındaki sosyal devletin Aşıl topuğudur. O dönemde edindiği konfigürasyon, günümüzde derinden sarsılmış olan bir istihdam rejimine dayanmaktaydı.

Fakat sosyal devletin belki de en derin sarsıntısı, doğrudan uzantısı olduğu ulus-devletin zayıflamasıyla yaşandı. “Ulusal egemenliğin ayrıcalıkların-

27 W. Beveridge, *Full Employment in a Free Society* (1944), Fransızca tercüme, Domat-Montchrétien, Paris, 1945, s. 15.

28 A.g.e., s. 16.

29 P. Laroque, “De l’assurance à la Sécurité sociale”, *Revue internationale du travail*, LVII, no. 6, Haziran 1948, s. 567. “Freedom from want” [muhtaçlıktan kurtulma – y.h.n.] deyimini ilk kez Başkan Roosevelt’in New Deal döneminde, 1935 tarihli Social Security Act’ta görürüz.

30 P. Laroque, *La sécurité sociale dans l’économie française*, Fédération nationale des organismes de Sécurité sociale, Paris, 1984, s. 9.

31 İşsizliğin bu “istisnailiği”nin iki işareti: 1958’den beri işsizliğin Assedic tarafından tazmini sosyal güvenlik kapsamında değildir; Kasım 1982’de Pierre Bérégovoy’un çalışma bakanlığının bir sirküleri, sonunda işsizleri güvence sisteminin korumaları kapsamından çıkararak, –yardımı yeniden adlandırmanın nazik biçimi olan– “dayanışma” sistemine yerleştirir.

da" yaşanan ikili erozyon: aşağıdan, "ademimerkeziyetçi" yerel iktidarların hızla gelişmesi sonucunda yaşanan erozyon ve yukarıdan, Avrupa'yla ve daha çok da ekonominin küreselleşmesi ve uluslararası mali sermayenin hâkimiyet kazanması sonucunda yaşanan erozyon. Nasıl ki Keynesçi sosyal devlet kendi hudutları içindeki sosyal partnerler arasında bir uzlaşmaya dayanıyorsa –ve bir yanıyla bunu inşa ediyorsa–, ekonomik ve sosyal gelişme açısından karşılaştırılabilir bir düzeyde yer alan farklı devletlerin de dışardan –en azından zımni olarak– uzlaşmasını öngörür. Aslında kaçınılmaz ulusal farklılıklara rağmen, örneğin Almanya, Büyük Britanya ya da Fransa gibi ülkelerin sosyal politikaları, ücret politikaları da dahil, *kendi aralarında uyumludur* (ya da böyleydiler); yani bu ülkelerin ekonomik ve ticari düzlemde girdikleri rekabetle uyushabilmektedir. Bir devletin sosyal politikası, aslında iç politika gereklilikleri (basitleştirecek: sosyal ahengi sürdürmek) ile dış politika gereklilikleri –rekabetçi ve "güçlü" olmak– arasındaki çetrefil bir müzakerenin ürünüdür.³² Fakat oyunun kuralları 1970'li yılların başından beri değişmiştir. Örneğin, Avrupa devletleri, göçmen emek-gücü ithal ederek bunları kendi ülkelerindeki koşullarda çalıştırmak yerine, küreselleşmiş bir emek piyasasında el emeğinin ucuz olduğu coğrafi bölgelerle rekabete girerler. Ekonomik büyüme yeniden yaşansa bile, devletin "birinci petrol şoku" öncesinde benimsemiş olduğu politikayı yarın yeniden benimsemesinin ihtimal dışı olduğunu düşünmek için ilave ve çok güçlü bir nedendir bu.

Dolayısıyla, Jürgen Habermas'la birlikte, "bir modelin tükenişi"ne tanık olup olmadığımızı kendimize sormamız gerekir. Sosyalizmin farklı biçimleri, emeğin heteronomluğunu yenmeyi, özgür insanlar toplumunun kuruluş koşulu yapmıştı. Sosyal-demokrat türdeki sosyal devlet bu ütopyanın yumuşatılmış bir versiyonunu korumuştur: Emeğin itibarını iade etmek için devrim yoluyla toplumu yıkmak artık gerekli değildi; fakat emeğin yeri, toplumsal kabulün temeli olarak ve güvencesizliğe ve bahtsızlığa karşı korumaların dayanağı olarak merkeziliğini koruyordu. Ücretli çalışmanın zahmeti ve onunla birlikte gelen bağımlılık hali tamamen ortadan kalkmış olmasa da emekçi, bir sosyal haklar sistemi içinde yurttaş olarak, devlet bürokrasilerinin dağıttığı yardımlardan yararlanan biri olarak ve de piyasada üretilen malların kabul görmüş bir tüketicisi olarak zararını tazmin edebilmekteydi.³³ Bu ehlileştirilmiş kapitalizm, devletin güvencesi altında, istihdam etrafında modern dayanışma ve değiş tokuş biçimleri tesis etmişti. Peki ama emek eğer merkezî konumunu yitirirse, bu bileşimden geriye ne kalacaktır?

32 Bu noktada bkz. François Fourquet'nin analizleri, özellikle "La citoyenneté, une subjectivité exogène", *La production de l'assentiment dans les politiques publiques. Techniques, territoires et sociétés*, no 24-25, Ministère de l'Équipement, des Transports et du Tourisme, Paris, 1993 içinde.

33 J. Habermas, "La crise de l'État providence et l'épuisement des énergies utopiques", a.g.e.

"Nedenler"³⁴ ne olursa olsun, 1970'li yılların başından beri toplumu etkileyen sarsıntı, öncelikle istihdam sorunsalının dönüşümüyle kendini gösterir. Rakamlar gayet iyi bilinmektedir ve günümüzde güncel bir tartışmanın konusudur: yaklaşık 3,5 milyon işsiz, yani faal nüfusun %12'sinden fazlası.³⁵ Fakat işsizlik istihdam konjonktürünün derinlemesine dönüşümünün sadece en gözle görülür tezahürüdür. Emegin *prekaryalaşması* bunun daha az göze görünür, fakat kuşkusuz daha da önemli bir diğer özelliğini oluşturur. Süresiz iş sözleşmesi hegemonyasını yitirmek üzeredir. 1975 yılında doruğa erişmiş olan ve faal nüfusun o dönemde yaklaşık %80'ini kapsayan istihdamın bu en istikrarlı biçimi, günümüzde %65'in altına düşmüştür. Gelişen "özel istihdam biçimleri" bir yığın heterojen durumu kapsamaktadır: belirli süreli çalışma sözleşmeleri (CDD), geçici işler, yarı zamanlı işler ve "desteklenen istihdam", yani işsizliğe karşı mücadele çerçevesinde kamusal iktidarların desteklediği farklı istihdam biçimleri...³⁶ Mutlak rakamlarla, süresiz iş sözleşmeleri hâlâ büyük ölçüde çoğunluktadır. Fakat işe alımlar sayıya dökülürse, oranlar tersine döner. Yıllık olarak işe alımların üçte ikisinden çoğu, "atıpık" de denen bu biçimlere göre yapılır.³⁷ Bu en çok gençleri kap-

34 Düzenleme ekolünden esinlenmiş iktisadi terimlerle bir yorum için örneğin bkz. J.-H. Lorenzi, O. Pasturé, J. Toledano, *La crise du XXe siècle*, Economica, Paris, 1980 ya da R. Boyer, J.-P. Durand, *L'Après-fordisme*, Syros, Paris, 1993. Bu perspektif içinde güncel "kriz", verimlilik düşüşü, tüketim normunun tükenmesi ve üretken olmayan ya da az üretken bir üçüncü sektörün gelişiminin keşif noktasında "Fordist" modelin tükenmesinin sonucudur. Fakat burada seçtiğimiz analiz düzeyi nedeniyle söz konusu "nedenler" üzerinde görüş belirtmiyoruz.

35 Durumun kötüleşmesini ölçebilmek için: 1970 yılında ANPE'ye [Fransız Ulusal İstihdam Ajansı] kayıtlı 300 bin kişi iş arıyordu; bunların %17'si bir yıldan uzun süredir iş talebinde bulunmaktaydı (dışlamadan kaynaklandığı söylenen bu işsizlik, günümüzde bir milyondan fazla kişiyi kapsamaktadır). Gerçek işsizlik "patlaması", işsiz sayısının milyona eriştiği 1976 tarihidir. İstihdam sayısındaki hafif artışa rağmen (1982'deki 21 milyon 612 bine karşılık 1990'da 22 milyon), iş arayanların sayısı o zamandan beri neredeyse sürekli olarak artmıştır. 1988 ve 1989'da %4'e erişen bir büyüme oranıyla 1980'li yılların sonunda yeniden görülen büyüme sayesinde 850 bin yeni istihdam yaratılır; fakat işsizlik sadece 400 bin azalır (bkz. *Données sociales*, INSEE, Paris, 1993). İşsizlik sorunuyla ilgili yakın dönemli bir tartışma için bkz. J. Freyssinet, *Le chômage*, La Découverte, Paris, 1993.

36 Bkz. B. Fourcade, "L'évolution des situations d'emploi particulières de 1945 à 1990", a.g.e. Süresiz sözleşmelerin yaygınlaşmasından önce "özel istihdam durumları"nın çok sayıda olduğunu bu yazarla birlikte hatırlayalım (Fourcade 1950 yılında 4 milyondan fazla kişiden bahseder). Fakat genel olarak bağımsız çalışmaya yakın biçimler söz konusuydu ve bunlar ücretliliğin genelleşmesi tarafından aşağı yukarı emildiklerinden "ücretlilik-öncesi" diye nitelenebiliyordu. Bunlar ücretlilik durumunun değersizleşmesinin göstergesidir. İş sözleşmesinin hukuksal yapısının evrimi üzerine bkz. S. Erbes-Seguin'in sentezleyici açıklaması, "Les images brouillées du contrat de travail", P. M. Menger, J.-C. Passeron, *L'art de la recherche, Essais en l'honneur de Raymonde Moulin*, La Documentation française, Paris, 1993 içinde.

37 A. Lebaube, *L'emploi en miettes*, a.g.e. Ayrıca, emek pazarı üzerine güncellenmiş sayısız veri için bkz. B. Brunhes, *Choisir l'emploi*, La Documentation française, Paris, 1993 içinde.

sar; erkeklerden çok da kadınları.³⁸ Fakat bu olgu aynı zamanda işgücünün sert çekirdeği olarak adlandırılabilir olan otuz ile kırk dokuz yaş arasındaki erkekleri de ilgilendirmektedir: Daha 1988 yılında bunların yarısından çoğu özel bir statüyle işe alınmıştır.³⁹ Ve en azından büyük sanayi kompleksleri kadar küçük ve orta işletmeleri de etkiler: 50'den fazla ücretlinin bulunduğu iş yerlerinde, yirmi beş yaşın altındaki gençlerin dörtte üçü bu tür sözleşmelerle çalışılmaktadır.⁴⁰

Bu süreç tersine dönecek gibi görünmemektedir. Sadece yeni işe alımların çoğu bu biçimlerde yapılmakla kalmaz, süresiz sözleşme stoğu da azalır (1982-1990 arasında bu tür istihdamın bir milyondan fazlası ortadan kalkar). Ayrıca bu süreç hızlanıyor da gözükmemektedir. 2 Mart 1993'te *Tribune-Desfossés* gelecek on yıl için bir tahmin yayımlamış ve süresiz sözleşmelerle diğer istihdam biçimleri arasındaki oranın tamamen tersine döneceğini öngörmüştür. Süresiz sözleşme sayısı bu durumda 3 milyona düşebilir. Kuşkusuz bu tür öngörülerin matematiksel kesinliği hakkında çekinceler belirtilebilir. Bunlar yine de ücretlilik durumunun derinlemesine bir altüst oluşunu ifade etmektedirler.⁴¹ İstihdam biçimlerinin çeşitliliği ve süreksizliği, homojen ve istikrarlı istihdam paradigmasının yerini almaktadır.

Burada, işsizliğin yükselişi kadar, hatta daha önemli bir olgunun varlığından niçin söz ediyoruz? İşsizlik durumunun ciddiyetini sıradanlaştırmak için değil elbette. Fakat emeğin prekaryalaşmasına vurgu yapmak,⁴² sosyal korunmasızlığı besleyen ve yolun sonunda işsizliğe ve mensubiyet yitimine yol açan süreci anlamamızı sağlar. Bu yeni istihdam biçimlerini "özel" ya da "atipik" diye nitelemek de farklı anlamlara çekilebilir. Böyle bir adlandırma,

38 Ekonomistlerin deyişiyle, 1990 yılında "stok" itibarıyla genç erkeklerin sadece %58'i ve yirmi bir ile yirmi beş yaş arası genç kadınların %48'i belirsiz süreli sözleşme koşullarında tam zamanlı olarak çalışmaktadır. 1982 yılında ise bu oranlar sırasıyla %70 ve %60 idi (bkz. J.-L. Heller, M. Th. Joint-Lambert, "Les jeunes entre l'école et l'emploi", *Données sociales*, INSEE, Paris, 1990).

39 M. Cézard, J. L. Heller, "Les formes traditionnelles de l'emploi salarié se dégradent", *Économie et statistiques*, no. 215, Kasım 1988.

40 J. Jacquier, "La diversification des formes d'emploi en France", *Données sociales*, INSEE, Paris, 1990.

41 Aynı mantık içerisinde, André Gorz bir Alman araştırma enstitüsünün incelemesinden söz eder ve gelecek yıllar için, daimi, vasıflı ve güvenceli çalışan oranını %25, taşeron olarak çalışan, düşük vasıflı, kötü ücret ve güvencesizlik koşullarındaki "periferik" çalışanların oranını %25, işsizler ile rastgele ya da küçük işlerde çalışanların oranını ise %50 olarak öngördüklerini belirtir (*Les métamorphoses du travail*, Galilée, Paris, 1988, s. 90).

42 Çalışma ilişkilerinin bu dönüşümleri elbette bütün bu yeni durumların keyfiyete teslim olduğu anlamına gelmez. Aksine, yirmi yıldan beri onları iş hukukuna dahil etme yönünde yoğun bir hukuksal hazırlığa tanık olunmaktadır (örneğin, "belirsiz süreli kesintili sözleşme" gibi oldukça tuhaf bir mefhum uydurulmuştur). Fakat bu yeni hazırlıkların süresiz sözleşmelere referansla yapılması ve daha ziyade onu ilga eder olması da tipik bir durumdur. Bu konularda bkz. S. Erbes-Seguın, "Les images brouillées du contrat de travail", a.g.e.

belirsiz süreli sözleşmelerin kuşkusuz geçmişte kalmış başatlığına gönderme yapmaktadır. Dahası: İşsizliğin de atipik, dolayısıyla irrasyonel bir olgu olarak sunulması ve biraz iyi niyet ve hayal gücüyle kökünün kazanılabileceğinin düşünülmesi, kuşkusuz geçmişte kalmış bir iyimserliğin ifadesidir. İşsizlik, çalışma ilişkilerinde görülen ve kademeli olarak ortadan kaldırılabilecek bir baloncuk değildir. İstihdamın prekaryalaşmasının ve işsizliğin, modernleşmenin güncel dinamigine dahil olduğu açık seçik görülmeye başlanmaktadır. Bunlar istihdam yapılanmasının yeni tarzlarının zorunlu sonucudur; sanayinin yeniden yapılanmasının ve rekabet gücü adına verilen mücadelenin taşıdığı gölgedir ve fiilen birçok şeyi karanlıkta bırakmaktadır.

Sorgulanma riski taşıyan şey, bizzat ücretlilik ilişkisinin yapısıdır. Ücretlilik durumunun sağlamlaşması, daha önce vurguladığımız gibi, bir kişiye ücret vermenin uzun vadede onun hizmet üretebilme becerisine ve yeteneklerine giderek daha fazla bağlı kalmasıyla ilgilidir; bu ise, anlık bir işi yerine getirmesi için bir kişiyi kiralamaktan ibaret daha kaba bir ücretlilik anlayışının tersidir. “İstihdam bağının kalıcılığı, gerçekten de, ücretlinin önceden tanımlanmış hangi somut görevleri yerine getireceğinin önceden bilinmemesine bağlıdır.”⁴³ “Özel” istihdamın yeni biçimleri, işle ilgili yeni zorunluluklar karşısında emekçinin statüsünün silindiği eski işe alım biçimlerine daha fazla benzemektedir. Esneklik bir anlamda modern emekçiyi işine/görevlerine uydurma zorunluluğunun adıdır.

Olayı karikatürleştirmeyelim. Esneklik, elbette mekanik bir işe uyum sağlama zorunluluğuna indirgenemez. Fakat işverenin talep dalgalanmalarına anında uyum sağlayabilir olmasını gerektirir. Kriz yönetimi, sipariş üzerine üretim, piyasa koşullarına anında cevap vermek... Bunlar rekabet gücüne sahip işletmelerin kati kuralları olmuştur. İşletme, bu görevleri yerine getirebilmek için taşeronluğa başvurmak zorunda kalabilir (dış esneklik) ya da kendi personelini esnek ve çok-amaçlı biçimde yetiştirerek, her tür beklenmedik durumu karşılayabilir olmasını sağlar (iç esneklik). İlk durumda, piyasa dalgalanmalarını üstlenme işi uydu işletmelere emanet edilir. Bunlar, çalışma koşullarının önemli ölçüde prekaryalaşması ve güçlü işsizlik riskleri pahasına bunu yapabilirler. İkinci durumda, işletme kendi personelinin teknolojik değişimlere uyum sağlama yükümlülüğünü üstlenir. Fakat bunun da bedeli, bu yeni yetkinlik normları düzeyine çıkmayı başaramayanların devreden çıkarılmasıdır.⁴⁴

43 F. Dauty, M.-L. Morin, “Entre le travail et l’emploi: la polyvalence des contrats à durée déterminée”, *Travail et emploi*, no. 52, 1992. Ücretlilik ilişkisine dair farklı anlayışlar hakkında bkz. J. Rose, *Les rapports de travail et d’emploi: une alternative à la notion de relation salariale*, GREE, Cahier no. 7, Université de Nancy II, 1992.

44 Japonya, Almanya ve İsveç’ten farklı olarak, fakat Amerika Birleşik Devletleri ya da Büyük Britanya’dan daha az farklı olarak, Fransa dış esnekliği teşvik etme eğilimindedir. Bu da yüksek iş-

Bu saptamalar işletmenin entegre edici işlevini derinden sorgulamaktadır. Ekonomik büyüme yıllarının işletmesi, ücretliler toplumunun, temel örgütlenme matrisini oluşturuyordu. Michel Aglietta ve Anton Bender'in vurguladığı gibi, ücret farklılıkları esasen bu temelde oluşur: İşletme, nispeten istikrarlı insan gruplaşmalarını yapılandırır ve onları birbirine bağımlı konumda hiyerarşik bir düzenin içine yerleştirir.⁴⁵ Bu toplumsal bağdaşıklık biçimi her zaman sorunludur, çünkü çıkar çatışmalarının ve son tahlilde sermaye ile emek çatışmasının etkisi altındadır. Bununla birlikte, gördüğümüz gibi, büyüme, gelirlerin ve sosyal avantajların artışı sağlayarak ve ücretlilerin mesleki hareketliliğini ve toplumsal anlamda yükselişini kolaylaştırarak, belli ölçüler içerisinde, çalışanların özlemlerini ve yönetim hedeflerini dengelemeyi sağlıyordu. “Kriz”, bu kâr marjlarını daraltır ya da ortadan kaldırır ve en üst düzeyde rekabet edebilirlik adına talep edilen genel seferberlik açısından bu “sosyal kazanımlar” engel oluşturmaya başlar.

Ekonomik işletmeleri savunan bir söylemin, tam da bunların bütünleştirici işlevlerinin önemli bir kısmını yitirdiği bir ortamda ortaya çıkması paradoksaldır.⁴⁶ İşletme, kuşkusuz milli servet kaynağı, başarı ekolü, etkinlik ve rekabet edebilirlik modelidir. Fakat işletmelerin korunmasızlığı artıran bir makine gibi, hatta bir “dışlama makinesi” olarak da işlediğini –ve görünüşte giderek daha fazla böyle işlediğini– eklemek gerekir.⁴⁷ Ve bunun ikili bir anlamı vardır.

Bizzat işletmenin içinde etkinlik ve rekabet yarışı, en az yetenekli olanların iyice vasıfsızlaşmasına yol açar. “Katılımcı iş yeri yönetimi”, sadece teknik becerilerin değil, ücretlilerin çoğunluğunun geleneksel mesleki kültürünün tersi yöndeki toplumsal ve kültürel becerilerin de seferber edilmesi gerektirir.⁴⁸ İşletme, “iç esneklik” arayışı çerçevesinde, emekçilerin teknolojik dönüşümlere uyum sağlaması için çabalamaya başladığında, sürekli eğitim sürekli ayıklama olarak işlev görebilir.⁴⁹ Sonuç, yeniden çevrime dahil olamayacak kadar yaşlı ya da yeterince formasyon sahibi olmayan, ama

sizlik oranını ve istihdamın büyük ölçüde prekaryalaşmasını açıklamaktadır: İş yerinde giderek daha az sayıda ücretli bulundurulmakta ve en az vasıf gerektiren işler genellikle dışarda, bu konjonktürde en dayanıksız personele yaptırılmaktadır (bkz. R. Boyer, *L'Économie française face à la guerre du Golfe*, Commissariat général du Plan, Paris, 1990).

45 M. Aglietta, A. Bender, *Les métamorphoses de la société salariale*, a.g.e. Ayrıca bkz. M. Maurice, F. Sellier, J.-J. Sylvestre, “Production de la hiérarchie dans l'entreprise”, *Revue française de sociologie*, 1979.

46 1982'den sonra hükümet sosyalizminin pazarın erdemlerine dönüşmesiyle bu savunma güçlenmiştir. Her inanç değişikliği gibi, o da kendi inancını yarma çabasına gönüllü olarak girer. Bkz. J.-P. Le Goff, *Le mythe de l'entreprise*, La Découverte, Paris, 1992.

47 Bkz. X. Gaulier, “La machine à exclure”, *Le Débat*, no. 69, Mart-Nisan 1992.

48 Bkz. N. Aubert, V. de Gaulejac, *Le coût de l'excellence*, Le Seuil, Paris, 1991.

49 X. Gaulier, a.g.e.

emeklilikten yararlanamayacak kadar da genç olan “yaşlanan emekçiler”in iskartaya çıkartılmasıdır. Fransa’da 55-60 yaş dilimindeki insanların istihdam oranı %56’ya düşmüştür. Bu oran Avrupa’daki en düşük yüzdelerden biridir (İsveç’te %76’dır) ve çalışanların çoğunluğu, klasik güvenceli çalışma modeli uyarınca tam faaliyetten emekliliğe doğrudan geçmemektedir.⁵⁰

Fakat işletme, gençlere yönelik entegre edici işlevinde de başarısız kalır. İşe girişte gereken vasıf düzeyi yükseltilerek, işgücü daha hizmet etmeye başlamadan önce değersizleştirilir. Böylece, yirmi yıl önce üretime hiç sorunsuz katılabilecek olan gençler bir stajdan diğerine ya da önemsiz işlerin birinden diğerine dolanmaya mahkûm bulurlar kendilerini. Çünkü talep edilen vasıflar her zaman teknik zorunluluklara denk düşmez. Birçok işletme, düşük statülü sektörler de dahil olmak üzere, aşırı vasıflı gençleri işe alarak, gelecekteki teknolojik dönüşümlere karşı kendilerini koruma eğilimindedir. Örneğin, mesleki bir yeterlilik ya da öğrenim sertifikası sahibi gençler giderek vasıflarının altında kalan işlere girmektedir. 1973 yılında bunların üçte ikisi eğitimini aldıkları mevkide görev yaparken, 1985 yılında bu konumda olanlar ancak %40’ıdır.⁵¹ Bunun sonucu, motivasyon düşüklüğü ve hareketlilik ile prekaryalaşmanın artışıdır; bu gençler, eğer mümkünse, kendi vasıflarıyla işleri arasında daha fazla uyum aramak üzere başka yerlere gitme eğilimi gösterirler. Özellikle gerçekten vasıflı olmayan gençler işsizliğe karşı hiçbir alternatif bulamayabilirler, çünkü bunların yerleşebileceği mevkilere onlardan daha vasıflı olanlar geçmiştir. Dahası, bu mantık işsizliği önlemenin ya da bir çıkış bulmanın en başat yolu olarak becerilere vurgu yapan politikaları geçersiz kılma riski taşır. Bu, kuşkusuz “kriz”e henüz iyimser bir bakıştır ve kişinin vasıflarını iyileştirip çoğaltarak “istihdam edilmeme” durumuna karşı önlem alınabileceğini düşünmeye yöneltir. İstatistiki olarak konuşursak, “düşük vasıflı”ların işsizlikteki payının en fazla olduğu doğrudur. Fakat bu bağlantı, vasıf ile istihdam arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki olduğu anlamına gelmez. Genel eğitim düzeyi yükseldikçe “düşük vasıflıların” mücadelede her zaman geri kalma tehlikesi vardır.⁵² Yine bu nedenle, belli bir yaş grubunun %80’ini lise mezunu düzeyine çıkarmak gibi hedefler istihdam sorununa sahte çözümlerdir. İstihdamın %80’i –günümüzde ya da öngörülebilir bir gelecekte– böyle bir eğitim düzeyini gerektirmemektedir.⁵³ Dolayısıyla

50 Bkz. A.-M. Guillemard, “Travailleurs vieillissants et marché du travail en Europe”, *Travail et emploi*, no. 57, 1993.

51 P. d'Iribarne, *Le chômage paradoxal*, a.g.e.

52 Vasıflı olma yarışı tam anlamıyla sapkın etkiler yaratabilir. Aşırı vasıflı adaylar tercihen işe alınırsa, yeterince vasıflı olmayıp iş talep edenler, kendilerinden daha vasıflı ancak bu işlerde daha yeteneksiz olanlar tarafından bulabilecekleri türdeki işlerden dışlanabilirler.

53 İktisadi Veri ve Tahmin Bürosu’nun geleceğe dönük bir incelemesi, 2000 yılında iş alanlarının en az %60’ının lise diplomasından düşük bir vasıf düzeyi gerektireceğini öngörmektedir.

la ortaya çıkan şey işsizliğin azalmasından ziyade, işsizlerin vasıflılık düzeyindeki artıştır.

Şunu iyi anlayalım: Demokrasi açısından bakıldığında, “düşük vasıflılık” sorununa el atmak (yani daha az teknokratik bir dille ifade edersek nüfusun bir kısmının kültürel az gelişmişliğine son vermek) meşru ve hatta zorunludur. Fakat istihdam edilmeyenlerin sırf okula geri dönerek iş bulabilecekleri sonucunu çıkarmak tam bir hayaldir. Eğitim ile istihdam arasındaki ilişki yüzyıl başındakinden bambaşka bir bağlamdadır. O zaman okulun teşvik ettiği formasyon ve sosyalleşme türü, kırsal kesimden gelen gençlerin şehre doğru göçünü ve eğitilmiş, yetenekli bir işçi sınıfının oluşumunu kolaylaştırmıştı: Cumhuriyetin eğittiği gençler yeni vasıflarına göre iş buluyordu. Günümüzde herkes vasıflı ve yetenekli değildir ve formasyon düzeyinin yükselişi temel bir hedef olarak kalır. Fakat bu demokratik buyruk, yeni ve ciddi bir sorunu, yani vasıflı olanların istihdam edilememe ihtimalini gizlemelidir.⁵⁴

Bu durumun bütün sorumluluğunu işletmelere yüklemek haksızlık olur. İşletmelerin rolü teknolojik değişimlere hâkim olmak ve pazarın yeni gerekliliklerine uyum sağlamaktır. Çalışma ilişkilerinin bütün tarihi, “sosyali tesis etme”nin işverenlerden talep edilemeyeceğini göstermektedir (bunu yaptıklarında, 19. yüzyıl patronlarının insanseverliği örneğinde olduğu gibi, işletmenin gayet iyi kavranmış çıkarlarını savunmak gibi kesin ve sınırlı bir anlamda yaparlar). Oysa şu an yaşanan dönüşümler içinde, verimliliğin acil gerekliliklerine birinci dereceden cevap vermek sonuçta işletme açısından verimli olmayabilir (örneğin, esnekliğin kontrolsüz biçimde kullanımı işletmenin toplumsal ahengini bozabilir ya da çalışanların motivasyonunu düşürebilir). Dolayısıyla, bu buyrukların işletme tarafından zekice yönetilmesi gerekir. Buna karşılık, işletmelerin işleyişten kaynaklanan sosyal parçalanma risklerinin sorumluluğunu üstlenebileceğine inanmak naiflik olur. Sonuçta, en fazla rekabet edebilen işletmeler aynı zamanda genellikle en seçici olanlar ve dolayısıyla bazı açılardan en dışlayıcı olanlardır (örneğin otomobil sanayi) ve “sosyal planlar”ın yayımlanmasına genellikle olumlu ticari bilançoların yayımlanması eşlik eder. Bu, ücretlilik durumunun kötüleşmesinin sonuçlarını denetim altına almayı ve işsizliği durdurmayı kendine hedef edinmiş bir politikanın sadece işletmelerin dinamiğine ve pazarın erdemlerine dayanamayacağını söylemenin başka bir yoludur. İstihdamı desteklemek, işletmeler tarafından işe alma yükümlülüğü olmaksızın sosyal harcamala-

54 Böylece, yönetici kadroların işsizliğinin yakın dönemde geliştiğini –eğilimin kapsamını henüz belirleyemsek de– gördük. Bkz. Olivier Marchand, “La montée récente du chômage des cadres”, *Premières Informations*, 356, Temmuz 1993. 1992 yılında işsiz yönetici kadroların sayısı %3,4 iken, ara mesleklerde bu oran %5,1; işçilerde %12,9 ve memurlarda ise %13,3 idi.

rın vergiden düşülmesi gibi çok sayıda önlem, gereksiz değilse de son derece sınırlı etkilere sahiptir. Özellikle güçlük içindeki kitlelere yardım etmek söz konusu olduğunda, “her koşulda mümkün olabilecek işe alımlar için daha az sübvansiyon dağıtmak” gerekir.⁵⁵ Kimi sosyal önlemlerin “beklenmedik fırsat” diye adlandırdığı şey, işletmeler açısından çok ilginçtir ve bu fırsatı neden değerlendirmedikleri anlaşılmaz. Fakat bunlar işsizliğin denetlenmesi konusunda genellikle kötü etkiler yaratır.

Çareyi işletmelerde aramak, her koşulda, düzlemi şaşırmak olur. İşletme, “sadece işletmelere özgü kurumsal alan” olan piyasanın, ekonominin mantığını ifade eder.⁵⁶ Bu düzlemde manevra alanı dardır; çünkü (“reel sosyalizmi” deneyimleyen ülkelerin yaşadığı çöküntünün gösterdiği gibi) nasıl ki yerçekimi yasası göz ardı edilemezse, bir toplum da piyasayı göz ardı edemez. Fakat piyasaya “karşı” olmak intihar anlamına gelse de, bundan piyasaya teslim olmak gerektiği sonucu da çıkmaz. Sosyal uyum sorunsalı piyasaya sorunsalı değildir; dayanışma, rekabet edebilirlik ve verimlilik terimleriyle oluşmaz. Bu iki mantık bağdaşır mı? Bu soruna tekrar döneceğiz. Burada, güncel sosyal sorunun yükünü işletmelere yüklemenin ortaya çıkardığı bu açmazı belirtmek için bunların farkını anlatmak gerekiyordu. Politik bir irade, belki de piyasanın işleyişi nedeniyle toplumun un ufak olmaması için piyasanın çerçevesini çizebilir ve sınırlandırabilir –her koşulda bunları yapmalıdır. İşletmeler devletin görevini uygulamakla görevli kılınmaz; tabii eğer “General Motors için iyi olan Amerika Birleşik Devletleri için de iyidir” diye düşünmekle kalmayıp, bütün toplumun iç uyumunu sağlamak için bu yeterlidir diye düşünülüyorsa.

Sosyal sorunun idaresi sadece işletmeler ve ekonomi alanıyla ilgili değilse, bunun nedeni mevcut dinamiklerin toplumsal uyum açısından korkunç sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Durum ilk bakışta emek pazarının ikileşmesinin analizlerinden yola çıkarak yorumlanabilir,⁵⁷ fakat bunun sonuçlarının köklerine uzanmak gerekir. Gerçekten de, emek piyasası iki “segment”e ayrılır: vasıflı, iyi ücret alan, sağlam güvenceli ve daha istikrarlı unsurlardan oluşan “birincil” bir pazar ile geçici, daha az vasıflı, talep dalgalanmalarına doğrudan maruz kalan çalışanlardan oluşan “tali” bir pazar. Fakat bu iki segment arasındaki ilişkiler kesin olarak belirlenmiş değildir. Şematik olarak, emeğin arz ve talebi arasındaki denge ve büyüme döneminde bu iki segment arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğu söylenebilir. Beşeri sermayeyi sabitlemek,

55 R. Tresmontant, “Chômage: les chances d'en sortir”, *Économie et statistiques*, no. 241, Mart 1991, s. 50.

56 F. Fourquet, N. Murard, *Valeur des services collectifs sociaux, a.g.e.*, s. 37.

57 Bkz. M. J. Piore, “Dualism in the Labor-Market: The Case of France”, J. Mairesse, *Emploi et chômage*, Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1982 içinde.

işletmenin –ve elbette ücretlilerin– avantajıdır. Bu durum formasyon maliyetlerini asgariye indirir, becerilerin sürekliliğini ve işletmenin içinde en iyi toplumsal iklimi yaratır; üretkenlik düşüşü yaratan ani duraklamalardan tasarruf edilmesini sağlar. Bu durumda, tali piyasa öngörülemezlik durumlarla başa çıkma konusunda yardımcı rol oynar ve istikrarlı bir şekilde entegre edilecek olan bazı ücretlileri toplumsallaştırmada muhtemelen geçirimli bir bölge işlevi görür. Düşük istihdam ve çalışan sayısının fazlalığı durumunda ise, iki piyasa, tersine, doğrudan rekabet durumunda olur. İşletmelerde çalışanların statülerinin kalıcılığı, dönüşen konjonktürle başa çıkma zorunluluğuna engel teşkil eder. Aksine, tali sektörün ücretlileri daha “çekici”dir; çünkü daha az hakları vardır, toplu sözleşmelerle korunmazlar ve “parça başı” kiralanabilirler.⁵⁸ Emek pazarının uluslararasılaşmasının ulusal emek pazarının değerini düşürdüğünü de ekleyelim. İşletmeler, el emeği maliyetinin katbekat daha düşük olduğu ülkelere taşeron iş verirler (dış esneklik). İlk başta, bu yer değişikliği esasen düşük vasıflı işleri ve geleneksel sanayileri etkilemiştir (bkz. en yüksek istihdam talep eden sanayi sektörü olarak tekstilin “gelişmiş” ülkelerde çöküşü). Fakat bir işletme daha incelikli parçaların yapımını ya da bilgisayar programlarını da Güneydoğu Asya’da ya da başka yerlerde taşeronlara imal ettirebilir.⁵⁹

Bu gelişme, Bernard Perret ile Guy Roustang’ın önemle vurguladıkları gibi, faaliyetlerin “hizmet sektörüne dönüşmesi”yle daha da ciddi bir boyut kazanır.⁶⁰ Böyle bir dönüşüm, üretici ile müşteri arasındaki doğrudan ilişkilerin benimsenmesi ve faaliyetlerin bilişimsel ve ilişkisel niteliğinin artması anlamında çalışma ilişkilerini değiştirmekle kalmaz. Bu durum, emeğin üretkenliği üzerinde de doğrudan bir etkiye sahiptir. Ortalama olarak, sanayi faaliyetlerinde üretimden sağlanan kazanç hizmet sektöründeki kazançla-

58 Bkz. G. Duthil, *Les politiques salariales en France, 1960-1990*, L'Harmattan, Paris, 1993. 1970’li yıllara dek el emeğinin işletmede sabitlenmesi kaygısı üzerinde kurulu egemen çalışma sorunlarından, değişime uyum ve esneklik sorunsalına geçildiğine dair (ki bu statülerin parçalanma riskini doğurur) ilk kolektif bilinç, Fransa’da Aralık 1980’deki ikinci Dourdan kolokiyumu sırasında ortaya çıkar. Bkz. Colloque de Dourdan, *L'emploi, enjeux économiques et sociaux*, Maspéro, Paris, 1982.

59 Bu yer değiştirmelerin ulusal emek pazarının gelecek yıllardaki çöküşü üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Ayrıntılı (fakat 1980’li yılların başına tarihlenmiş) bir bakış açısı için, bkz. P. Eisler, J. Freyssinet, B. Soulage, “Les exportations d’emplois”, J. Mairesse, *Emploi et chômage, a.g.e.* Avrupa ölçeğindeki daha yeni tahminlere göre, dünya üzerindeki üretimin Batı Avrupa’daki oranının 1988’de %27,3’ten 2000 yılında %24,6’ya düşeceği öngörülmüştür. Bu oran önemli olsa da, kimi zaman sunulan felaket senaryosunun berisindedir (bkz. G. Lafay, “Industrie mondiale: trois scénarios pour l’an 2000”, *Économie et statistiques*, no. 256, Temmuz-Ağustos 1992).

60 Bkz. B. Perret, G. Roustang, *L'Économie contre la société*, Le Seuil, Paris, 1993. Bu sürecin önemi, ücretliler toplumunun ortaya çıkmaya başladığı dönemde daha önce vurgulanmıştı (bkz. 7. Bölüm). Fakat o zamandan beri gemi aza ya almış gibidir. Hizmet sektörü 1954 yılında ücretlilerin %38,5’ini temsil ederken, günümüzde yaklaşık %70’ini oluşturmaktadır (bkz. B. Perret, G. Roustang, a.g.e., s. 55).

rın iki mislidir.⁶¹ Bunun sonucunda, büyümedeki canlanmanın istihdam açısından kapsamı ve sonuçları üzerine ciddi bir sorgulama görülür. Alfred Sauvy'nin değerlendirdiği gibi, klasik ekonomistlere göre üretim tekniklerindeki dönüşümleri, her zaman için, eski sektörlerdeki el emeğinin yeni faaliyet alanlarına "akıtılması" takip eder⁶² (örneğin, tarıma bağlı el emeğinin azalması daha üretken bir sanayi sektörünün gelişimine yol açmıştır). Teknik gelişmelerin cılız üretkenlik artışları ortaya çıkarması ve yarattığından daha fazla iş imkânını ortadan kaldırması söz konusuysa, bu akıl yürütme yine de şüphelidir. Fiilen de durum böyle gözükmektedir.⁶³

Dolayısıyla, günümüzde sorun sadece "eğreti bir çeperin" oluşması değil, "istikrarlı olanın da istikrarsızlaşması"dır.⁶⁴ Prekaryalaşma süreci istihdamın önceden istikrar kazanmış kimi bölgelerine nüfuz eder. Yavaş yavaş ortadan kaldırıldığını gördüğümüz kitlesel korunmasızlık artar. Bu dinamik içinde "marjinal" hiçbir şey yoktur. Nasıl ki 19. yüzyıldaki yoksulluk erken sanayileşmenin kalbinde meydana çıktıysa, emeğin prekaryalaşması da merkezdeki bir süreçten kaynaklanır, modern kapitalizmin gelişiminin yeni teknolojik-ekonomik gereklilikleri tarafından dayatılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında, dönemin insanlarını şaşkınlığa düşüren genel sefaletin ortaya çıkarıldığıyla aynı kapsam ve merkezilikte bir "yeni sosyal sorun" ortaya çıkar.

İstihdam açısından bakıldığında, bu sorunun somutlaştığı üç nokta ayırt edilebilir. Öncelikle, istikrarlı durumdakilerin *istikrarsızlaşması*. Entegre olmuş işçi sınıfının ve küçük orta sınıf dahilindeki ücretlilerin bir bölümü salıntı tehdidi altındadır. Ücretliler toplumunun sağlamlaşması, güvence altındaki konumların temelini sürekli olarak genişletmiş ve toplumsal anlamda yükselme yollarını kolaylaştırmışken, şimdi ters yönde bir hareket öne çıkmaktadır. Toplumsal yapımızın dengesi, kuşkusuz –toplumsal pirami-

61 Bu saptamalar, "sanayisizleşme" üzerindeki bir muğlaklığı ortadan kaldırmayı sağlar. Sanayisizleşme, klasik işçi sınıfının yapısının dağılması şeklindeki toplumsal sonuçlarıyla birlikte, bir olgudur (bkz. Demir-çelik gibi büyük sanayilerin güçlükleri ve önemini nispeten yitirmesi). Fakat Philippe Delmas'ın gösterdiği gibi (*Le maître des horloges, a.g.e.*) sanayi faaliyetleri en büyük servet kaynağı olarak ve büyüme "elde etmeye" tek elverişli faaliyet olarak kalır. Dahası, hizmetlerin en gelişkin ve en iyi ücretlendirilen sektörü genellikle sanayi faaliyetlerine bağlı olanıdır. Alain Minc (*L'après-crise est déjà commencée*, Gallimard, Paris, 1982), toplumsal servetin ana yaratıcısı ve uluslararası rekabette bir ulusa en iyi yeri sağlayanların başında sanayi faaliyetlerinin geldiği üzerinde ısrarla durur.

62 A. Sauvy, *La machine et le chômage*, Dunod, Paris, 1990.

63 Örneğin –hizmet sektörünün başatlığıyla ilişkili olarak– bir saatlik çalışma için ortalama verimlilik artışı yıllık olarak 1970-1974'de %4,6'dan 1984-1989'da %2,7'ye inmiştir (bkz. B. Perret, G. Roustang, *L'Économie contre la société, a.g.e.*, s. 117). "Yeni teknolojiler"in iş örgütlenmesi üzerindeki etkilerinin bir bilançosu için, bkz. J.-P. Durand, "Travail contre technologie", J.-P. Durand, F.-X. Merrien, *Sortie de siècle*, Vigot, Paris, 1991 içinde.

64 Bkz. D. Linhart, M. Maruani, "Précarisation et déstabilisation des emplois ouvriers, quelques hypothèses", *Travail et emploi*, no. 11, 1982.

din ne altında ne üstünde olan– bu ara tabakaların kaderine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu tabakalar, yukarı yönlü hareketliliğin engellenmesi karşısında günümüzde umutlarını yitirmiş, dahası ellerindekileri de kaybetme tehlikesi içindedirler. (Ayrıca belirtmek gerekir ki popülizm, ister sağcı olsun ister solcu, onların güvencesiz hale getirilmesinin politik tercümesidir). Bu, sosyal sorunu marjlardan yola çıkarak ele almanın ve “dışlama”yı teşhir etmekle yetinmenin ne kadar yetersiz olduğunu gözler önüne serer.

Günümüzdeki durumun ikinci özgüllüğü ise *prekariteye düşmektir*. Geçici işler, çerçevesi belirsiz ama özerkleşme eğiliminde olan bir kümenin ifadesidir. 1986 yılında Ulusal İstihdam Ajansı'nın (ANPE) saydığı 2,5 milyon işsiz yaklaşık çeyreği (%22) ancak iki yıl sonra sabit bir iş bulabilmiş, %9'u kesin olarak işgöremezlik durumunu kabullenmiş ve %44'ü hâlâ işsiz durumda kalmıştır; yani (çeyreği) işsiz kalmaya devam etmiş (uzun süreli işsizlik) ya da bir veya birkaç işte çalıştıktan sonra yeniden işsiz kalmışlardır. Soruşturma sırasında işten çıkarılma tehdidi altında çalışanlar da buna eklenirse, demek ki işsizlerin ya da eski işsizlerin yaklaşık yarısı istihdam edilme ve edilmeme arasında gidip gelen bu gezgin yörüngelere yerleşmişlerdir.⁶⁵ Başka anketler de bu oranları doğrulamıştır. Örneğin 1988 yılında, sadece dört stajyerden biri ve üç geçici çalışandan biri bir yılın sonunda kalıcı bir iş bulabilmiştir.⁶⁶ Aynı yıl, iş arayanların yaklaşık %50'sinin daha önceki zamanlarda belirli süreli sözleşmeyle istihdam edildiğini de belirtmek gerekir.⁶⁷

Dolayısıyla tekerrür eden işsizlik, istihdam piyasasının önemli bir boyutunu oluşturur. Bütün bir nüfus, özellikle gençler, kısa vadeli, kolaylıkla son verilebilen, birkaç aylık ya da haftalık işlerde istihdam edilebilir gözükür. “Daimi geçici-çalışan” deyimini bir kelime oyunu değildir. Faaliyetle faaliyetsizlik arasında gidip geline, geleceğin belirsizliğinin damgasını taşıyan bir hareketlilik söz konusudur. Esneklik talebine getirilen toplumsal cevaplardan biri budur. Bu cevabın bedeli sorunun ilgilendirdiği kesim açısından çok ağırdır. Daha 1975 yılında Michel Pialoux, gençliğin bazı kesimlerini bu günü birlik stratejileri “seçmeye” zorlayan “umutsuzluk gerçekliği”ni resmetmişti.⁶⁸ O dönemde bu, esasen banliyölerde yaşayan göçmen çocuklarından oluşan, özellikle dezavantajlı bir gençlik kitlesiyle sınırlı bir durumdu. Günümüzde ise “klasik” işçi sınıfından gelen, mesleki yeterlilik sertifikası (CAP) gibi teknik diploma sahibi geniş gençlik kesimlerini de ilgilendirmek-

65 *Données sociales*, Paris, 1990, s. 72.

66 M. Elbaum, “Petits boulots, stages, emplois précaires: quelle flexibilité pour quelle insertion”, *Droit social*, Nisan 1988, s. 314.

67 G. Duthil, *Les politiques salariales en France*, a.g.e., s. 132.

68 M. Pialoux, “Jeunesse sans avenir et travail intérimaire”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1975.

tedir ve orta sınıfın bazı kesimlerine de nüfuz etmiştir.⁶⁹ Prekaryalık yazgı gibidir. Gelecek kuşakları etkileyecek olan ve kimilerinin emek uygarlığının yabancılaşmasının sonu olarak gördüğü emeğin gözden düşmesi meselesinden söz edildiğinde, istihdam pazarının bu nesnel gerçeğini akıldan tutmak gerekir. Buna nasıl bir anlam vermek gerekir ve bu eğilim hangi hedeflerle birleştirilebilir? “Geçici çalışanların düşü”, kalıcı olma arzusudur; kalıcı bir işe kavuşma umuduna ise buna asla ulaşamama kaygısı eşlik eder.⁷⁰ Karşı çıkılan şey, çalışmadan ziyade, hâkim olunabilir bir gelecek ihtimaline dayanak oluşturmayan süreksiz ve kelimenin gerçek anlamıyla önemsiz bir istihdam türüdür. Toplumsal dünyada yaşamının bu tarzı, şimdiki zaman üzerinde temellenen hayatta kalma stratejileri dayatır. Bundan yola çıkarak, Laurence Rouleau-Berger’in uygun deyişiyle “rastlantısallık kültürü” denen bir kültür gelişir.⁷¹ Böylece, o dönemde halk diye adlandırılan kesime dayatılmış çok eski bir yükümlülük toplum sahnesine geri döner: “günü birlik yaşamak.” Bu durumda yeni-sefaletten haklı olarak söz edebiliriz, değil mi?

Üçüncü ve en kaygı verici olgu güncel konjonktürde ortaya çıkıyor gözükmektedir. İstihdamın geçici ve eğreti hale gelmesi ve işsizliğin artışı, kuşkusuz toplumsal yapıda yer bulamamanın bir tezahürüdür (eğer “yer”den, sosyal bir yararın ve kamusal bir kabulün eşlik ettiği konumları anlıyorsak). “Yaşlanan” emekçilerin (ama genellikle ya ellisinde ya da daha gençtirler) üretim sürecinde artık yeri yoktur; ama başka yerde de kendilerine yer bulamazlar; gençler ilk işlerini aramakta ve stajdan staja ya da ufak tefek işlerin birinden diğerine koşturmaktadırlar; uzun süreli işsizler yeniden vasıf kazanmakta ya da yeniden motive olmakta büyük başarı gösteremeden yok olup gitmektedirler. Bizimki gibi toplumlar, ortadan kalktığı sanılan bir nüfus profilinin kendi bağrındaki varlığını şaşkınlıkla yeniden keşfediyor gibidir: gerçekten topluma mensup olamadan toplumda barınan “lüzumsuzlar.” Bunlar fazlalık bir konumu işgal etmektedirler; toplumsal bir tür “insansız bölgede” yüzergezer haldedirler ve en azından Durkheim’in integrasyondan birbirine bağımlı unsurların bütünü oluşturana bir topluma mensup olma olarak söz etmesi anlamında, entegre olamamışlardır.

69 Örneğin, kimi zaman “melez statüler” diye adlandırılan, ne ücretli ne de zanaatkar olan ve aslında işverenlerin talebi üzerine, iş sözleşmesi ya da sosyal güvence olmadan çalışanların artışı. Hiçbir yerde sistematik olarak kayda geçmemiş bu işlerin sayısını tahmin etmek güçtür, fakat günümüzdeki gelişimleri ücretlilik durumunun değer yitimine dair iyi bir işaretidir (bkz. D. Gerritsen, “Au-delà du ‘modèle typique.’ Vers une socio-anthropologie de l’emploi”, S. Erbes-Seguin, *L’emploi: dissonances et défis*, L’Harmattan, Paris, 1994 ve J. Le Goff, *Du silence à la parole*, a.g.e., s. 248-249). Ayrıca doğası gereği ölçümü güç olan, fakat kesinlikle büyük bir prekarya potansiyeli oluşturan kayıt dışı işler için, bkz. J.-F. Laé, *Travailler au noir*, Métailié, Paris, 1989. Bütün bu belirsiz istihdam biçimleri için sosyal güvence yoktur, varsa da en geçicilerindendir.

70 S. Beaud, “Le rêve de l’intérimaire”, P. Bourdieu, *La misère du monde*, Le Seuil, Paris, 1993 içinde.

71 L. Rouleau-Berger, *La ville intervalle*, Méridiens-Klincksieck, Paris, 1992.

Bu sosyal yararsızlık, onları hem yurttaşlık düzleminde hem de politik düzlemde niteliksizleştirmektedir. Sanayi toplumunun tâbi konumdaki, sömürülen ama vazgeçilemez gruplarından farklı olarak, olayların akışı üzerinde hiçbir etkileri yoktur. 3,5 milyon gibi bir işsizlik rakamının kapsamlı hiçbir toplumsal harekete yol açmamış olmasına şaşırabiliriz. Buna karşılık, inanılmaz miktarda tartışmaya ve çok sayıda “eşlik edici önlem”e yol açmıştır. Toplumsal aktör olmayan, fakat belirttiğimiz üzere “toplumsal (olmayan-)güç”, “sıradan lüzumsuzlar” olan bu istihdam edilmeyen kategoriye “ilgi gösterilir”.⁷² Bunlar günümüz toplumsal yapısında, sanayi toplumunun tepe noktasına vardığı dönemde görülen dördüncü dünyanın durumuna benzer bir konumdadırlar: Üretim ağlarına dahil değildirler; modernleşme trenini kaçırmışlardır ve küçük bir bavulla peronda beklemektedirler. Bundan böyle, dikkat konusu olabilirler ve endişeye yol açabilirler, çünkü sorun oluşturmazlar. Ama asıl sorun, bunların bizzat var olmalarıdır. Mevcut halleriyle onları hesaba katmak güçtür; çünkü onların vasıfları negatiftir –yararsızlık, toplumsal (olmayan-)güç– ve genellikle bunun bilincindedirler.⁷³ Toplumsal kimliğin üzerinde yükseldiği dayanak eksik olduğunda, hayır demek için bile konuşmak güçtür. Mücadele, bir kolektivitenin ve bir gelecek projesinin varlığını gerektirir. Lüzumsuz görülen bu insanlar ise yer yer şiddet, çoğunlukla kendini yok edici bir “öfke” (Dubet) ve boyun eğme arasında seçim yaparlar.

Yakın dönemde yaşanan bu dönüşümler konusunda, belki de faal nüfusun giderek daha geniş kesimi için, özellikle de kendilerini mecburi olarak çalışmaz durumda bulanlar için *çalışma aracılığıyla kimlik edinmenin* artık mümkün olmadığı söylenerek bir özet yapılabilir. Fakat kimliği çalışma/iş aracılığıyla edinme mefhumunu, kesinlik iddiası taşıyan bir argümantasyon çerçevesinde kolay kolay kullanamayız.⁷⁴ Kuşkusuz öncelikle mesleği temel alan birçok kolektif kimlik çevresi (çalışma kolektifi) saptanabilir,⁷⁵ bunlar, yerleşim alanı topluluğu (mahalle),⁷⁶ yaşam tarzı topluluğu (meyhane, Marne

72 J. Donzelot, P. Estèbe, *L'État animateur*, a.g.e.

73 Dominique Schnapper'in 1981'de gösterdiği gibi (*L'épreuve du chômage*, Gallimard, Paris, 1981), ilk başta, işsizlik yaşantısı, toplumsal aidiyete ve seferber edilebilir kültürel sermayeye bağlı olarak, çok farklı olabilir. Genç ve eğitilmiş bir kitle bu durumu bir süre ergenlik-sonrası açıktaki olma döneminin uzantısı olarak görebilirken, işini kaybeden işçi için bir dram olarak yaşanır. Fakat bu analizler emek pazarının daha az gergin bir konjonktürüne dahildirler ve bu “tatil” duygusu geçicidir.

74 Bkz. sentezleyici bir bakış açısı, C. Dubar, *La socialisation. Construction des identités sociales et professionnelles*, A. Colin, Paris, 1991 içinde.

75 Bkz. R. Sainsaulieu, *L'identité au travail*, Fondation nationale des sciences politiques, Paris, Birinci baskı, 1978.

76 Suzanna Magri ve Christian Topalov'un derlediği metinler (*Villes ouvrières, 1900-1950*, L'Harmattan, Paris, 1990) halkın bu toplumsallık biçimlerini gayet iyi tarif etmektedir; bu biçimler dolayısıyla, coğrafi yakınlık yaşamın tesadüflerine karşı “güvenlik ağı” yerine geçen dayanışmaların örgütlenmesinin temelidir.

kıyısında açık hava kahveleri, kızıl banliyö, sendikal ve politik aidiyet) halinde de sürebilir. Richard Hoggart, kişinin mesleki faaliyetleri etrafında inşa edilmiş fakat entegre etme gücü yüksek değerler sistemi geliştiren bu halk kültürünün en iyi tasvirlerinden birini sunmuştur.⁷⁷ Sanayi toplumunda, özellikle de halk sınıfları için, çalışma “büyük entegre edici” işlevi görür; bu, Yves Barel’in belirttiği gibi, çalışma haricindeki sosyalleşme unsurlarını dışlamaz. “Ailevi entegrasyon vardır. Okul entegrasyonu, mesleki entegrasyon, sosyal entegrasyon, politik, kültürel, vb. entegrasyonlar vardır.” Fakat çalışma bütün bu alanları boyulu boyunca geçen bir genelleyicidir; bir prensip ve bir paradigmadır; sonuçta ilgili çeşitli entegrasyonlar içinde bulunan ve farklılıkları ya da çatışmaları ortadan kaldırmadan entegrasyonların entegrasyonunu mümkün kılan bir şeydir.”⁷⁸

Fakat belirli monografileri toplamak dışında, bu genel kavramsal çerçeveyi aşmak güçtür. İşin bu entegre edici işlevlerinin yakın dönemde ne ölçüde değer yitirdiğini saptamak daha da güçtür.⁷⁹ Ben, çalışma –kalıcı iş, geçici iş, işten atılma– aracılığıyla entegrasyon ekseninde olup bitenler ile aile ve toplumsallık ağları içine ilişkisel dahil oluşturma –güçlü aidiyet duyguları, ilişkisel korunmasızlık, sosyal tecrit– yoğunluğu arasındaki tamamlayıcılığı açıklamak için genel bir hipotez öneriyorum. Bu bağlantılar, toplumsal ilişkilerin farklı yoğunlukta olduğu bölgeleri nitelemektedir: entegrasyon bölgesi, korunmasızlık bölgesi, yardım bölgesi, dışlama, daha doğrusu mensubiyet yitimi bölgesi. Fakat burada sadece mekanik bir bağlantı sorunu yoktur çünkü bir eksenindeki güçlü bir değerlilik diğerinin zayıflığını tamamlayabilir (bkz. örneğin, 1. Bölümde “utanç içindeki yoksul” ve gezgin serserinin ele alınışı: Her ikisi de çalışma alanının dışındadır; fakat ilki topluluğa tamamen dahilken, ikincisi her türlü toplumsal bağdan kopuktur).

Günümüzde bu ilişkilere hâkim olmak daha da güçtür çünkü sosyal devlet her yerde hazır ve nazır bir varlık gibi müdahalelerde bulunur. Bunlar böyle, CERC [İstihdam, Gelirler ve Sosyal Uyum Konseyi] örneğinde olduğu gibi, örneğin boşanma oranları ile geçici iş ilişkisi arasında istatistiki bir bağ kurmak ilginç olsa da,⁸⁰ bu ilişkileri yöneten süreçler pek de açık değildir. Aslında ailevi korunmasızlığın iki düzlemi vardır. Genel olarak aile gide-

77 R. Hoggart, *La culture du pauvre, a.g.e.*, ve 33 *Newport Street*, Fransızca tercüme, Gallimard-Le Seuil, Paris, 1991.

78 Y. Barel, “Le grand intégrateur”, *a.g.e.*, s. 89 ve 90.

79 Açıklayıcı olma sıfatıyla, bkz. F. Dubet, *La galère: jeunes en survie*, Fayard, Paris, 1987, s. 92 ve devamı. Hâlâ işçi kültürünün etkisini taşıyan çöküş halindeki küçük bir şehrin gençlerinin davranışlarıyla, sınıf geleneği olmayan büyük banliyö kümelerinin gençliğinin sapması arasındaki karşılaştırma.

80 Örneğin, sabit işi olan bireylerin evliliklerinin parçalanma oranı %24’ken, geçici işlerde çalışanlarda bu oran % 31,4; iki yılı aşkın süredir işsiz olanlarda ise %38,7’dir. (“Précarité et risques d’exclusion en France”, CERC, no. 109, 3. dönem 1993, s. 30)

rek korunmasızlaşmıştır,⁸¹ çünkü giderek daha “demokratik” bir yapı halini almıştır. Medeni Kanun’un kurumsallaştırdığı sözleşmeye dayalı düzenin bağrında ailenin oluşturduğu himaye gücü adadığı ağır ağır erozyona uğrar. Aile yasasında yapılan bütün reformlar, çocuk hakları üzerine en yeni yasalara varana dek, aile içi roller arasında bir eşitlik ilişkisi üzerinde temellenen ailevi bir partnerliğin kurulması yönündedir.⁸² Başka deyişle aile, iç uyumu esasen üyeleri arasındaki ilişkilerin niteliğine bağlı olan ilişkisel bir yapı olma yönünde ilerlemektedir. Müzakere ve sözleşmeye dayalı bir aile düzeninin teşviki, mevcut haliyle aile yapısını bizzat kendi denetiminde olması gereken öz-düzenlemelere bağımlı kılarak korunmasızlaştırmaktadır.

Fakat bazı aileler bambaşka türde tehditlere maruz kalırlar. Bunlar, düşük toplumsal statüleri ve ekonomik eğretilikleri nedeniyle geçinme imkânına sahip olmadığından sosyal yardım alan ailelerdir.⁸³ Devlet müdahalesi de burada bambaşka bir biçim edinir. Aile yasası medeni hukuktan kaynaklanırken ve buyrukları genel kapsamdayken, dezavantajlı topluluklara yardım ve toplumsal uyumu koruma politikası çerçevesinde yapılan belirli müdahaleler sosyal devletin işidir. Fakat aile dokusu içindeki sıkıntıların –ayrılık, boşanma, dul kalma...– genellikle aile kaynaklarında bir azalmaya yol açtığını gösteren çok sayıda araştırma olsa da, bu sıkıntıların onları ekonomik prekaryalığa sürüklediği sonucu çıkarılamaz.⁸⁴ Sosyo-ekonomik durumun kötüleşmesi –işsizlik, borçlanma, iflas...– ile ailenin parçalanması arasındaki ters ilişki de genellikle hem doğrulanmış hem de kanıtlanmıştır. Nihayet ve özellikle, bu türden dezavantajlı ailenin korunmasızlığı ile bambaşka mantıklara denk düşen “modern” ailenin genel korunmasızlığını ilişkilendirmek gerekir. Aile kaçınılmaz bir biçimde gitgide daha büyük risklere maruz kalmaktadır. Aile yapısının kısmen kendi ilişkisel sermayesinin idaresinden kaynaklanan korunmasızlığına, toplumsal statü kaybı ve ücretlilik koşullarının kötüleşmesi nedeniyle ekonomik eğretiliğe maruz kalmış ailele-

81 1960’lı yılların ortasından itibaren ailelerin korunmasızlaşmasındaki bu artışa kanıt oluşturan işaretler hakkında –evlenme, doğum, boşanma, evlilik dışı birlikte yaşama, “gayri meşru doğum”, vb. oranları– bkz. L. Roussel, *La famille incertaine*, Odile Jacob, Paris, 1989.

82 Bu gelişim üzerine sentezleyici bir çalışma için: I. Théry, *Le démariage*, Odile Jacob, Paris, 1993. Yazar bu konudaki bir hakkı ifade ettiği için bütün aileleri ilgilendiren bu gelişimin, farklı biçimlerde etki gösterdiğini ortaya koyar; çünkü halk tabakalarından aileler oldukça liberal esinli bu haktan genellikle daha az yararlanırlar.

83 Özellikle “tek ebeveynli aileler.” Bkz. N. Lefaucheur, “Les familles dites monoparentales”, *Autrement*, no 134, Ocak 1993.

84 Daha ziyade çok kesin ampirik bir anketin ardından Claude Martin’in dediği gibi, ailenin parçalanması, “kopuştan önce zaten korunmasız durumda olanların prekaryalaşma sürecini hızlandırır.” (“Transitions familiales; évolution du réseau social et familial après la décision et moder de régulation sociale”, Sosyoloji doktora tezi, Paris, Paris VIII Üniversitesi, s. 464). Bu sorunlar üzerine araştırmaların dökümü için bkz. J.-C. Kaufman, *Célibat, ménages d’une personne, isolement, solitude*, Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, Ekim 1993.

rin özel korunmasızlığı eklenir. Fakat bu düzlemlerin birbirine nasıl ekme-lendiğini de göstermek gerekmektedir.⁸⁵

Çalışma durumuna bağlı statü kaybı ile ailenin ötesinde “yakınların hi-mayesini” (komşuluk ilişkisi, gruplara, dernek, parti ve sendikalara katılım) sağlayan ilişkisel desteklerin kırılabilirliği arasındaki bağlantı da aynı durum-dadır. Çalışma düzeninden tamamen dışlanmayla toplumsal tecridi birbirine bağlayan uç durumlarda bu hipotez geniş ölçüde doğrulanmış gözükmekte-dir: Örneğin evsizler sanayi-öncesi toplumların gezgin serserisinin modern benzeri gibidir.⁸⁶ Ara durumlar açısından iki eksen arasındaki ilişkiler da-ha karmaşıktır. Emegün değer yitimiyle ilişkisel sermaye yitimi ne ölçüde ör-tüşür? Hata payı olmakla birlikte, yaşam hikâyeleri tarzında anlık analizle-rin⁸⁷ ya da toplumsal bağdaki kopuşların ve geleneksel dayanışma biçimleri-nin bozulmasıyla ifade bulan genel tartışmaların ötesinde bu soruya gerçek-ten ikna edici bir cevap verilemez.

Bu soruları daha derinlemesine ele almak için farklı sosyallik biçimle-ri arasında daha belirgin ayrımlar yapmak gerekir. Bu sosyalliklerin bazıla-rı, emek kolektiviteleri gibi yapılandırılmış kolektivitelere mensup olmak-la, bir derneğe, bir sendikaya üye olmakla ilgilidir. Bununla birlikte “sosyal yardımla yaşamak” (milyonlarca kişiyi kapsayan bir deneyim), tam tecride denk düşmez; daha ziyade başka ilişki türlerini beraberinde getirir (örneğin, sosyal hizmetlerle ve diğer bahtsız yoldaşlarıyla) ve bunlar da başka amaçla-ra cevap verir (örneğin yardım alma yolları hakkında bilgi alışverişi). Keza, benim mensubiyet yitimi diye adlandırdığım şey ille de bütün bağların kop-ması demek değildir; kişinin anlam taşıyan yapılarla dahil olmaması anlamı-na da gelir. Bu hipotez, artık kolektif amaçlara dahil olmayan yüzgerzer ye-ni sosyalliklerin, köklerini yitirmiş gençlerin yarattığı “sıkıntı” örneğindeki gibi serseri aylakların olduğunu varsayar. Onların eksikliği, başkalarıyla ile-tişimden ziyade (bu gençlerin genellikle birçok orta sınıf mensubundan da-ha yaygın ilişkileri vardır), etkileşimlerin anlam bulduğu projelerinin olma-

85 Genel olarak ilişkisel dokunun kırılabilirliği ile ekonomik bakımdan dezavantajlı ailele-rin özel korunmasızlığı arasındaki bu kümülatif etkiyi derinleştirmek için bir hipotez öner-dim: “L’État providence et la famille: le partage précaire de la gestion des risques sociaux”, F. de Singly, F. Schultheis, *Affaires de famille, affaires d’État*, Éditions de l’Est, Nancy, 1991; ayrı-ca bkz. F. de Singly, *Sociologie de la famille contemporaine*, Nathan, Paris, 1993.

86 Sabit ikametgâhı olmayan (SDF) ve tamamen çalışamaz durumda olanların sayısını belirlemek çok güç olsa da bunlar çalışma yaşındaki nüfusun yaklaşık %1’i olarak değerlendirilebilir. Muhtemelen çalışabilir haldeki nüfusun yaklaşık %5’i, emek pazarından kısmen dışlanmış, mad-di ve ilişkisel büyük bir yoksulluk içindedir. Bunlar, mensubiyet yitimi sürecinin uç noktasını temsil ederler (bkz. “Précarité et risques d’exclusion en France”, CERC, a.g.e.).

87 Ve bu analizler düzgün yapıldığında, tekyanlı bir şekilde okunmazlar. Örneğin, işsizlik duru-mu aile bağlarının kopmasına yol açabildiği gibi, aile imkânlarının seferber edilmesine de yol açabilir (bkz. O. Schwartz, *Le monde privé des ouvriers*, a.g.e.).

masıdır. Sosyal dahil etme konusuna tekrar döneceğim, çünkü yeni dahil etme politikalarının anlamı tam da bu sosyallikleri yaratmak ya da mevcut oldukları fakat bir entegrasyon projesini destekleyecek kadar sağlam olmadıkları durumda bunları sağlamlaştırmak olabilir.

Demek ki, bir yandan ekonomik ve sosyal durumun kötüleşmesi ile diğer yandan güncel sarsıntılarla karşı karşıya kalan grupların yaşam tarzlarının istikrarsızlaşması arasındaki ilişkiler sistemini anlamak için daha epey yol katetmek gerekmektedir. Bu ayrıntıların tümünü sergilemek mümkün olmadığından, yazgı olarak içselleştirilmiş bu düşüş sürecinin tipik bir imgesini, tersine bir klişe imgeyi öneriyorum. Bu imge, payına yine korunmasızlık düşen ücretlilerin dramının temel bileşenlerini gösterir: daha gerçekleşmeden ilan edilen ve hatta kutlanan bir entegrasyonun başarısızlığa uğramasıyla birlikte, artık “pamuk ipliğine bağlı” hale gelen bir yaşam.⁸⁸

1980’li yıllarda –ücretliler toplumunun yükseliş trendine kıyasla çok geç bir dönemde– herhangi bir aile, çok küçük bir hane içi tasarrufla, yardım ve borçlarla “mülk sahibi” olabilmekteydi. Fakat düşük statülü ve önemsenmeyen bir çalışan olan kadın, hemen hemen aynı dönemde işten atıldı. Vasıfsız ve diplomasız olan koca, bulmakta giderek daha fazla güçlük çektiği ufak tefek işler yapmaya başladı. Borçlar birikti, çünkü araba ve televizyon senetlerini de ödemek gerekiyordu; bir süre sonra gecikmiş telefon ve elektrik faturalarını da ödemek gerekecekti. Mülakat sırasında kadın, verdiği işsizlik maaşı dosyasının kabulünü beklerken, deneme sürecinde olan kocası fazla umut bağlamasa da asgari ücretten işe alınmayı ummaktaydı. Her ikisinin de aileleri kınayan bir edayla onların dibe vuruşunu seyrediyorlardı; çünkü büyüme yıllarının mirasçısı olduklarından, bir kişinin gerçekten aradığında iş bulamamasını akılları alamıyordu. Bu utanç verici çocuklar toplumsal yükseliş vaadine ihanet etmişlerdi; bu durum ancak onların hatası sonucu olabirdi. Böylece proletaryanın küçük burjuva yaşam tarzına geçişine dair *success story* [başarı hikâyesi] bir kâbusa döner. Sanki halkın korunmasızlığı konusunda yaklaşık bir asırlık kazanımlar siliniyor gibidir. “Bu çağda böyle yaşamak, hâlâ böyle sorunların olması mümkün değil. İlerlemenin sürdüğü söyleniyor, ama bu doğru değil. Bence ilerlemek yerine geriliyoruz. Mümkün değil, çözüm olmalı, bir şeyler yapmalılar.” Bir şey yapması istenenler ne yapacaktır? Çünkü sorgulanan şeyin sosyal devlet olduğu aşîkârdır.

Dahil etme ya da Sisifos miti

Paradoks: Liberalizmin yükselişiyle ve işletmenin yüceltilmesiyle nitelenen bir dönemde, devlet müdahaleleri, özellikle istihdam alanında hiç bu kadar

88 P. Bourdieu, “Suspendue à un fil”, *La misère du monde*, a.g.e., s. 487-498.

çok, çeşitli ve ısrarlı olmamıştı. Fakat devletin rolünün ağırlık kazanmasından ziyade, müdahale tarzlarındaki dönüşüme odaklanmak gerekir. Değişimin nüanslarını belirtmeye çalışmadan önce anlamını tek cümleyle ifade edelim: *entegrasyon amacıyla yürütülen politikalardan sosyal dahil etme amacıyla sürdürülen politikalara geçiş*. Entegrasyon politikalarından benim anladığım şey, bunların büyük dengeleri koruma arayışı içinde, toplumu merkezden çepere doğru homojenleştirme politikaları olduğudur. Bunlar ulusal bir çerçeve dahilinde genel politikalar uyarınca işlerler. Örneğin herkesin kamu hizmetlerinden ve eğitimden yararlanmasını teşvik edici teşebbüsler, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve fırsat eşitliği, güvencelerin geliştirilmesi ve ücretlilerin durumunun sağlamlaştırılması.⁸⁹

Ben burada sosyal dahil etme politikalarını entegrasyon politikaları karşısındaki farklılıklarından, hatta biraz abartarak, karşıtlıklarından yola çıkarak yorumlayacağım. Bu politikalar *pozitif ayrımcılık* mantığına uyarlar: Özel toplulukları ve toplumsal mekânın belirli bölgelerini hedef alırlar ve niyetlerine uygun özgül stratejiler sergilerler. Bazı grup ya da alanların daha fazla dikkat ve özen konusu olması, daha az şeye sahip olmalarından ve sayıca az olmalarından dolayı zarar eden konumunda olmalarındandır. Gerçekten de yoksul mahallelerde yaşayanlar, okula geç başlamış öğrenciler, sosyalleşmemiş aileler, doğru dürüst istihdam edilemeyen ya da hiç istihdam edilmeyen gençler, uzun süreli işsizler... *entegrasyon eksikliği* çekmektedirler. Sosyal dahil etme politikaları, tam bir entegrasyon (haysiyetli bir yaşam çerçevesi, “normal” bir eğitim, kalıcı bir iş, vb.) eksikliğini telafi etmek için güncellenmiş girişimler kümesi olarak anlaşılabilir. Ama on beş yıldır bu yönde sergilenen önemli çabaların günümüzde şu saptamayı temelde değiştirmedigine dair bir kuşku doğmaktadır: Bu topluluklar, belki de her şeye rağmen, mevcut durumda *entegre edilemez*dir. Bu ihtimalle korkmadan yüzleşmek gerekir.

Genel kapsamlı önlemler ile bazı topluluklara yönelik özel önlemler arasındaki farklılıktan yola çıkarak entegrasyon politikalarıyla dahil etme politikalarını birbirinden ayırabilir miyiz? Bazı açıklamalarda bulunmadan bu mümkün değildir. Gerçekten de böyle bir ayrım yeni değildir ve dahil etme politikalarının ortaya çıkışından önce görülür. Sosyal güvence alanında, sosyal güvence ile sosyal yardım arasındaki klasik tamamlayıcılık ilişkisinin ilkesi budur. Sosyal güvenlik; ücretlileri, onların ailelerini ve sonuçta istihdam düzenine dahil olan herkesi “güvence altına alarak” risklerin genelleştirilip toplumsallaşmasını sağlar. Sosyal yardım (1953 yılında bu adı almış-

89 1960'lı yıllarda DATAR'ın [Bakanlıklar Arası Bölgesel Düzenleme ve Çekim Merkezi Oluşturma Heyeti] homojenleştirici ve merkezileştirici iradesinin gayet iyi örneklediği üzere bunun aynı zamanda bir mekân, komşuluk, kent, şehir planlama politikaları sorunu olacağını da ekleyelim.

tır), emek ya da mülkiyet temelinde geçimini sağlayamayan herkese ilave kaynak dağıtma şeklindeki çok eski yardım işlevini miras alır. Bu ağır miras sosyal yardım yükümlülüklerini, hak olarak verilseler bile, asgari bir maddi kaynakla ya da belli bir sakatlık düzeyiyle ilişkilendirir. Bu nedenle, modernist ve ilerici sosyal reformcular açısından bu ikiliğin nihayetinde silinmesi ve tek bir güvence sisteminin bütün yurttaşlara homojen bir yasal garantiler bütünü sunması gerekir. Belirttiğimiz gibi, bu 1905 yılında Jaurès'in ve de Beveridge ile Laroque'un Sosyal Güvenlik sistemini kurarkenki fikirleriydi.

Ancak bu, hâkim eğilim halini alamaz. Tersine, “kriz”den çok önce sosyal yardım farklılaşır ve güçlenir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren sosyal yardımın tarihine baktığımızda, yardım alanların giderek daha açık biçimde saptandığını görürüz ve bu amaçla daha ileri düzey kurumsal, teknik, mesleki ve yönetsel uzmanlıklar gelişir. Devlet bu süreçte taraftır. Yasa çıkarır, uzman kurumlar oluşturur, diplomaların ve profesyonellerin homojenliğini garanti eder, bürolar kurar ve kamu sektörü ile özel sektörün işbirliğini koordine eder.⁹⁰ Böylece sosyal yardımdan yararlanan birçok farklı kategori somutlaşır: zor durumdaki çocuklar, “ekonomik bakımdan güçsüz” yaşlılar, engelliler, maddi imkânları zayıf ya da parçalanmış aileler.⁹¹ 1970'li yılların başında bu kategorilerden bazılarının, ortak özelliği ücretliler toplumunun gereklerine uyum sağlayamamak olan geniş topluluklar biçiminde topladığına da tanık olunur. Lionel Stoleru “zengin ülkelerdeki yoksulluğu” yeniden keşfeder ve bununla mücadele etmektense “en muhtaç” durumda olanlara asgari bir gelir sağlayarak bu yoksulluğu istikrarlılaştırmayı önerir (negatif vergi).⁹² Eşitsizlikleri azaltmaya çalışmak değil, sadece liberalizmin en aşırı sonuçlarını denetleyerek pazara azami hareket alanı sağlamak söz konusudur. Aşağı yukarı aynı dönemde René Lenoir dikkati “dışlanmışlar”ı çeker. Bu terimin daha o dönemde taşıdığı belirsizlik hâlâ sürmektedir: 2,3 milyon fiziksel ya da zihinsel engelli, 1 milyondan fazla yaşlı sakat, 3,4 milyon “sosyal açıdan uyumsuz.”⁹³ Önerilen çareler yine de daha cömerttir çün-

90 “Riskli topluluklar”ın özel olarak hedef seçilmesini, klinik yönelimli profesyonel bir teknikle ele alınmalarını ve merkezî idari direktiflerin ortaya çıkmasını bir araya getiren bu politika anlayışı hakkında bkz. R. Castel, *La gestion des risques, a.g.e.*, III. Bölüm.

91 1960'lı yıllarda iki önemli rapor özgül bir politikanın temellerini ortaya koyar. Bunlardan biri yaşlılıkla ilgilidir (P. Laroque, *Politique de la vieillesse*, La Documentation française, Paris, 1962, bazı tavsiyeler VI. Plan'da yeniden ele alınacaktır); diğeri engellilikle ilgilidir (F. Bloch-Lainé, *Étude du problème général de l'adaptation des personnes handicapées*, La Documentation française, Paris, 1969, engelli kişilerle ilgili 30 Haziran 1975 tarihli yasanın kökenidir). Parçalanmış ailelerin sorunlarına yönelik ilgi 1976 yılında tek ebeveyne yardımın onaylanmasına varır. Bu yasa, aile yardımlarından farklı olarak “tek ebeveynli aileler”in durumunu yükümlülük altına almaktadır.

92 Lionel Stoleru, *Vaincre la pauvreté dans les pays riches*, Flammarion, Paris, 1973.

93 R. Lenoir, *Les exclus*, Le Seuil, Paris, 1974.

kü bu toplulukların koşullarını mümkün olduğunca iyileştirmeyi ve özellikle dışlanma risklerini önlemeyi önerir.⁹⁴

Böylece, 1970'li yılların başında birbirlerini tamamlayarak her tür güven-
ceyi sağladığı iddia edilen “sosyal güvenlik-sosyal yardım” ayrımı iyice bula-
nıklaşır.⁹⁵ Hedef kitlelerin ve özgül politikaların çeşitlenmesi, devletin ge-
neli kapsayan ve homojenleştirici entegrasyon politikaları sürdürme kapasite-
si hakkında kuşku uyandırır. Bununla birlikte, özel programlardan yarar-
lanan bu toplulukların hepsi de ücretliler toplumunun dinamiğini izlemekte
yetersiz kalır; ya bir engelle karşılaşılır ya da ilerlemenin ritmine uyum sağ-
lama konusunda yeterli kaynağa sahip değildir. “Sosyal açıdan uyumsuz-
lar” kategorisinin şişmesinin nedeni (René Lenoir’a göre 3 ya da 4 milyon!),
–engellilerin, ruhsal sorunları olanların vb. çoğundan farklı olarak– modern
toplumun belirsiz kalan yeni kısıtlarından hareketle yapılan *çıkarma işlemi-*
nin tespit ettiği artık nüfustur. *Sosyal uyumsuzluk* da Bloch-Lainé raporunun
ana mefhumudur: “Başkaları gibi davranmakta çeşitli nedenlerle birtakım
güçlükler çeken çocuklar, gençler ya da yetişkinler, parçası oldukları toplu-
ma uyumsuzdurlar.”⁹⁶ “ATD-dördüncü dünya”nın özcü yoksulluk anlayı-
şı da aynı işlevi görmektedir: Ekonomik büyümenin gerisinde kalanları sos-
yal yetersizlikleriyle tanımlamak.

Ekonomik büyümenin hâkim olduğu bir toplumda heterojenlik ilkesinin
bu şekilde bilincine varılması, hiç kuşkusuz entegre edici global politikaların
gerilemesinde ve “sorunlu topluluklar”a yönelik özel programların çoğalma-
sında belirleyici olmuştur. Fakat bu bilinç, sosyal aygıtın işlemlerini ve ilerle-
menin yaygınlaşmasını engellemez. Yine bu nedenle, finansman işlemlerin-
deki ihtilaflara rağmen, bu gelişim sosyal güvenliğin bütün tarihini kateden
ayrımı temelde sorgulamaz: yani çalışabilecek durumda olan –ve dolayısıyla
çalışması gereken– herkes için çalışma vasıtasıyla güvence sağlama ile ça-
lışamayanların ya da meşru nedenlerle bu gereklilikten muaf tutulmuş olan-
ların yardıma erişimi arasındaki ayrımı.⁹⁷

94 1970'li yılların başında yoksulluğun yeniden keşfinin bütünsel bağlamı hakkında bkz. B. Jo-
bert, *Le social en plan*, Éditions ouvrières, Paris, 1981.

95 E. Alphandari, *Action social et aide sociale*, Dalloz, Paris, 1989, özellikle s. 118 ve devamı, “La
distinction de l'aide sociale et de la Sécurité sociale.” Bu iki kümenin hudutlarında giderek da-
ha çok sosyal ödenek ortaya çıkar: ulusal dayanışma fonu, engelli yetişkinlere yardımlar, API
(tek ebeveyn yardımı). Ayrıca bkz. C. Guitton, N. Kerschen, “Les règles du hors-jeu”, *L'insertion
en question(s)*, Annales de Vaucresson, no 32-33, 1990 içinde.

96 F. Bloch-Lainé, *Étude du problème général de l'inadaptation des personnes handicapées*, a.g.e., s. 111.

97 Böylece, görünüşe rağmen, API (tek ebeveyn yardımı), yardıma erişiminin bu çok eski ölçütü-
nü modern toplum koşullarında yeniden yorumlayarak korur. Çocuğunu tek başına yetiştiren
anne, çalışma zorunluluğundan geçici olarak muaf tutulmuştur (bundan kasıt, üç yıl boyunca
çocuğuna bakmasıdır). Ama aynı zamanda çalışma yükümlülüğü temelde korunmuştur, çün-
kü bu dönemin ardından yeniden iş bulmak zorunda kalacaktır (tabii bir iş bulabilirse).

Yeni bir “sorunlu topluluk” profilinin ortaya çıkışı bu yapıyı sarstığında sosyal dahil etme sorunu ortaya çıkar. Bu önemli bir yeniliktir: Burada kusur, engel, anormallik düzleminde yeni bir kategorinin açılması söz konusu değildir. Bu yeni kitle, ne çalışma buyruğuyla ne de sosyal yardımın sunduğu farklı çözümlerle doğrudan ilgilidir. Sosyal dahil etme politikaları, işin – çalışmak isteyen insanlar için bile– güvence altında olmadığı ve bazı yaşam güzergâhlarındaki tutarsızlıkların bireysel uyumsuzluk unsurlarının ötesine geçtiği bu belirsiz bölgede hareket edecektir. Sosyal dahil etme politikaları bu yeni topluluklar için yeni müdahale teknikleri yaratmak zorunda kalacaktır. Bunlar geneli kapsayan entegrasyon politikalarının amaçlarının berisinde kalırlar; ama yine de klasik sosyal yardımın onarıcı, düzeltici, destekleyici hedefler güden özgül faaliyetlerinden de farklıdırlar. Bunlar, belli bir konjonktürde, 1970’li yılların sonunda ücretliler toplumunda çalkantılı bir bölge oluşmaya başladığında ortaya çıkarlar. Peki ama bu sarsıntıyı karşılayabilecek midirler?

Bugün bu tür soruları sorarak işe başlayabiliriz; çünkü sosyal dahil etme politikalarının gündeme gelmesinin üzerinden şimdi on beş yıl kadar bir süre geçmiştir. Başlangıçta bu politikalar anlık, doğaçlama nitelikte ve geçici olma iddiasındaydı. O dönemde hiç kimse bunların kapsamını öngöremezdi elbette. Fakat adım adım sağlamlaşmaları, *varoluş biçimi olarak “geçiciliğe” yerleşme* olgusunu gözler önüne serer.

Sosyal dahil etme mefhumunun ortaya çıkışından önce bile, en azından 1980’li yıllardan beri edindiği anlam dahilinde,⁹⁸ ekonomik büyüme yıllarında bile silinememiş eski bir kaygının yeniden belirmesiyle yeni tematik oluşmaya başlar: bazı çalışma koşullarının *prekaryalaşması*.⁹⁹ Örneğin Agnès Pitrou, “sosyal bir vaka” haline gelmese de, hatta işsiz duruma düşmese bile, en ufak bir sarsıntıda muhtaç duruma düşebilecek işçi ailelerinin kırılganlığını tarif eder.¹⁰⁰ Fransız toplumunda varlık sürdüren “sefalet adacıkları”nı ortadan kaldırmak için önerilerde bulunmak üzere Başbakan Raymond Barre tarafından 1980’de davet edilen Gabriel Oheix, sadece yok-

98 Yanılığ payımız olsa da, “dahil etme” [insertion] terimi daha önce iki resmî metinde görülür: 1972 yılında genç emekçilerin hareketliliğini kolaylaştırmak için bir “dahil etme yardımı” kurumsallaşmıştır ve 1975 yılında engelli kişilerle ilgili yasanın 56. maddesi “engellilerin mesleki alana dahil edilmesi ya da yeniden dahil edilmesi”yle ilgilidir (bkz. P. Maclouf, “L’insertion, un nouveau concept opératoire en sciences sociales?”, R. Castel, J.-F. Laé, *Le RMI, une dette sociale*, L’Harmattan, Paris, 1992 içinde). Fakat bunlar özgül teknikleri harekete geçirmeyen anlık kullanımlardır. Keza, hapisneden çıkanların “yeniden dahil edilmesi”ne yapılan çok sayıda referans, eski mahkûmların normal bir yaşama uyum sağlamasına elverişli araçlarla onlara yardım etmek gerektiğini söylemektedir sadece.

99 Bkz. M. Messu, “Pauvreté et exclusion en France”, F.-X. Merrien, *Face à la pauvreté*, Éditions ouvrières, Paris, 1994 içinde ve M. Autès, *Travail social et pauvreté*, Syros, Paris, 1992.

100 Bkz. A. Pitrou, *La vie précaire. Des familles face à leurs difficultés*, CNAF, Paris, 1980.

sullukla değil, prekaryalaşmaya karşı da mücadele etmek için altmış öneri sunar: Bunlardan bazıları istihdamdan yana önlemler içermektedir.¹⁰¹ Aynı bağlamda Valéry Giscard d'Estaing'in yedi yıllık iktidar döneminin ikinci yarısında, büyüme dinamiğindeki çöküş giderek daha hissedilir hale geldiğinde gençlerin işe alımını kolaylaştırmayı amaçlayan ilk "istihdam paktları"¹⁰² ve yoksul bazı mahallelerdeki yaşamı iyileştirmek için "yaşam alanı ve sosyal yaşam" programı uygulamaya konur.¹⁰³ Bu inisiyatiflerin altında ikili bir bilinçlenme yatar: ilerleme yolundaki bir toplumda yoksulluğun sadece arkaik adacıklarla temsil edilemeyeceği ve istihdamla ilintili süreçlere de bağlı olabileceği; bazı gençlerin yarattığı sorunların sadece kişisel uyumsuzluk olarak yorumlanamayacağı ve istihdam durumuyla birlikte yaşam koşullarını da dikkate almak gerektiği. Ücretliler toplumunun vicdanı rahatsız olma-ya başlamaktadır.

Yine de sosyal dahil etme politikalarının resmî anlamda doğuşu 1980'li yılların başına tarihlenebilir. Üç rapor bunların kendine özgü alan ve yöntemlerini belirtmektedir.¹⁰⁴ Nüfusun belirli kategorileri, özellikle de kamu hizmetlerinin alışıldık temsil ve eylem tarzlarına girmeyen gençler, bu politikaların kapsamına alınmıştır. Örneğin 1981 yılında bütün bir yaz boyunca medyanın iştahla aktardığı bitmek bilmez kargaşa gecelerinde arabaları yakan Minguettesli gençler tam olarak ne istemektedir? Görünüşte belirgin hiçbir şey; ama aynı zamanda çok şey ifade etmektedirler. Onlar kimi zaman çalışsalar da çalışan sınıfların temsilcileri değildir; fırsat bulduklarında suç işleseler de "tehlikeli sınıflar"ın uzantıları değildirler; gerçekten "yoksul" da değildirler –çünkü ne kaderlerine boyun eğmişlerdir ne de yardım almaktadırlar, günü birlik işlerde çalışmaktadırlar–; özgül bir getto kültürünü de ifade ediyor değildirler –çünkü kendi yaş sınıflarının kültürel ve tüketimci değerlerini paylaşmaktadırlar–; eğitim sistemine tamamen yabancı da

101 G. Oheix, *Contre la précarité et la pauvreté. Soixante propositions*, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Paris, Şubat 1981.

102 Üç tane "Barre planı" vardır. Bunlar 1976'dan itibaren bir milyondan fazla genci ilgilendirecektir ve (daha o dönemde) eğitim stajları ile iş yerleri için yükümlülük muafiyetlerini birleştirmektedirler. Bu inisiyatif çok sayıda çevrede gerçek bir protestoya neden olur. Bkz. F. Piettre, D. Schiller, *La mascarade des stages Barre*, Maspero, Paris, 1979.

103 Amaç, "kentsel yaşam çerçevesinin tasarlanışını, üretim ve yönetimini daha sosyal kaygılara açmaya elverişli hukuksal, mali ve idari önlemlerin incelenmesi ve deneysel bazı operasyonların başlatılması"dır (Journal Officiel, 10 Mart 1977).

104 16-18 yaş arasındaki vasıfsız gençlerin eğitimi için B. Schwartz, *L'insertion professionnelle et sociale des jeunes*, La Documentation française, Paris, 1981; dezavantajlı mahallelerin rehabilitasyonu için H. Dubedout, *Ensemble refaire la ville*, La Documentation française, Paris, 1983; dezavantajlı mahallelerde suçla mücadele için G. Bonnemaïson, *Prévention, répression, solidarité*, La Documentation française, Paris, 1983. En dezavantajlı çocuklara yönelik eğitim imkânlarını çoğaltmak amacıyla 1981 yılında Milli Eğitim Bakanı Alain Savary'nin başlattığı "öncelikli eğitim bölgeleri" de (ZEP) bu bağlama dahildir.

değillerdir –çünkü kötü koşullarda da olsa okula gitmişlerdir–, vb. Gerçekten bunların hiçbiri değillerdir ama aynı zamanda biraz bunların hepsidirler. Bütün toplumsallaşma mercilerini sorgulamaktadırlar; ama bu mercilerin hiçbiri onlara cevap veremez. *Yatay* bir sorun ortaya koyarlar ve bunun *entegrasyonlarıyla ilgili bir sorun*¹⁰⁵ olduğu ileri sürülebilir. Bu sorunun birçok veçhesi vardır: İşe, yaşam alanına, polis ve adalet sistemine, kamu hizmetlerine, eğitime entegrasyon... Yer sorununu, toplumda bir yer edinme sorununu, yani hem –ve birbiriyle bağlantılı olarak– sosyal bir dayanak hem de sosyal bir fayda sağlama sorununu ortaya koyarlar.

“Bakanlıklar arası misyonlar”, bu meydan okumaya sosyal müdahale yöntemi ve tekniklerinin yeni bileşimiyle yine *yatay* ve *global* bir cevap verirler: Operasyonların belirli bir yere yönelik olmasını ve belirgin hedeflere odaklanılmasını, konuyla ilgili hem profesyonel hem de profesyonel olmayan çeşitli aktörlerin seferber edilmesini, kamusal merkez ile yerel arasında, sosyal çalışma geleneklerini zorlayan profesyonel teknikler ile erişilecek global hedefler arasında faaliyet geleneklerini altüst eden yeni ilişkiler tesis edilmesini öngörürler. Bu uygulamalar yeterince iyi analiz edildiğinden, burada tekrar üzerinde durmaya gerek yok;¹⁰⁶ ve bu çerçeve içinde, söz konusu tamamlayıcı yaklaşımları farklılaştırmak da şart değildir: Bunlar, kamu politikalarının yenilenmesi yönündeki aynı iradenin ifadesidirler.¹⁰⁷

Başlangıçta bunlar *deneysel* ve *geçici* olarak görülüyorlardı ve bu iddiadaydılar. İlk sosyalist hükümetin başlangıcıyla eşzamanlı olan bu politikalar, o dönemde Keynesçi esinli ekonomi ve istihdam politikasının iddialı hedeflerinin bir parçasıydı: ekonomik canlanmayı beklerken, şehirlerdeki has-

105 Ele aldığım konunun bütününde olduğu gibi burada da entegrasyon terimini, göçmenlerin entegrasyonunu özel bir durum olarak kapsayan genel anlamı içinde ele alıyorum. Genç bir Magripli ya da genç bir Siyahi, ırkçılık nedeniyle, bazı işverenlerin ya da ev sahiplerinin tavrı nedeniyle ya da ailesinin kimi sosyal özellikleri nedeniyle “entegre olmakta” ilave güçlüklerle karşılaşabilir. Fakat bu özellikler –aşağı yukarı bir yüzyıl önce genç Bretonlar için ya da yarım yüzyıl önce genç İtalyanlar için olduğu gibi– ilave engeller yaratsa da, halk sınıflarından gelen gençlerin ortak sorunlarına dahildir. Etnik kökenin eklenebileceği toplumsal bakımdan dezavantajlılaştırmacı özellikler bütünü –düşük ekonomik düzey, kültürel ve sosyal sermaye yokluğu, damgalanmış yaşam alanı, hoşlanılmayan yaşam tarzları, vb.– olsa da, Fransa’da etnik temelli *underclass* [sınıf-olu] unsur yoktur –her halükarda, henüz yoktur. Fransız banliyöleri ile Amerika’daki Siyah gettoları arasındaki farklar hakkında örneğin bkz. L. Wacquant, “Banlieues françaises et ghettos noirs américains, de l’allemagne à la comparaison”, M. Wieworka, *Les visages du racisme*, La Découverte, Paris, 1992; ulusal bir çerçeve içinde göçmenlerin entegrasyonun özgül sorunları hakkında bkz. D. Schnapper, *La France de l’intégration*, Gallimard, Paris, 1991.

106 Bu politikalar hakkında sentezleyici bir bakış açısı için bkz. J. Donzelot, P. Estèbe, *L’État animateur, a.g.e.*; sosyal müdahalelerin klasik biçimleri karşısında bu yeni yaklaşımların analizi için bkz. J. Ion, *Le travail social à l’épreuve du territoire*, Privat, Toulouse, 1990.

107 Bunlar alanda çok sık olarak bir arada yer alırlar. “DSQ” (sosyal gelişim mahalleleri) olarak sınıflandırılmış bir alanda genellikle “belediye suç önleme meclisi”, gençlerin dahil edilmesi için “yerel heyet” ve “öncelikli eğitim bölgeleri” rejimine bağlı eğitim kurumları bir arada bulunur.

sas bölgelerde şiddet patlaması risklerini önleyerek (Sosyal Gelişim Mahalleleri ve Suçu Önleme Komiteleri) mümkün olduğunca hızla ilerlemek ve iş yokluğundan ziyade vasıfsızlık yüzünden “istihdam edilemez” durumdaki bir gençliğin eğitim ve formasyon koşullarını iyileştirmek (Öncelikli Eğitim Bölgeleri ve “Yeni Beceriler” programları). Gençlerin sosyalleşme koşullarını iyileştirmek ve mesleki beceri yelpazelerini genişletmek, önlerinde açılacak fırsatlara uyum sağlayabilmeleri için *gereken düzeye erişmelerinin* zorunlu koşullarını temsil etmektedir. Zorunlu, ama yeterli olmayan koşullar. Bu inisiyatiflerin gerçek anlamlarına kavuşmasında genel politik ve ekonomik önlemler belirleyicidir. Bertrand Schwartz bu açıdan gayet açıktır: “Bu faaliyetin sınırlarını belirlememiz gerekir çünkü küçük yerel ekiplerin, kalabalık bile olsalar [...] gençlerin mesleki, kültürel ve toplumsal sorunlarını tek başlarına çözebilecek olduklarına inanacak kadar saf değiliz.”¹⁰⁸

Bu umutlar yok olduğunda ve “kriz” –çözülmenin ötesinde– ağırlaşıp yerleştiğinde ne olacaktır? “Sosyal Gelişim Mahalleleri” (DSQ) politikasından “Şehir Politikası”na geçiş, bu dahil etme politikalarının ortak yazgısının ne olabileceğini göstermektedir. Sayıları çok fazla olmayan ilk DSQ’lerin, hem güçlü bir politik yatırımın hem de teknik yenilik iradesi temelinde, belirgin bir deneysel özelliği vardı. Bu politikalar bölgelerin yerel potansiyellerine ve öz-yönetim faaliyetlerinin gelişimiyle toplumsal kimliklerin yeniden oluşumuna vurgu yaparlar.¹⁰⁹ Böyle bir mesleki hareketlilik asla küçümsenemez; bu konuya geri döneceğiz. Fakat en dinamik çabalar, mahalleyi total bir sosyal olgu haline getirme eğilimine teslim olmuş –ya da buna zorunlu kalmış– gibidir. Daha büyük bir tecrit yönündeki bu risk iki ürkütücü soru ortaya atar: Bu deneyimler ne ölçüde başka bağlamlara aktarılabilir ve genelleştirilebilir? Her şeyden öte, mahalle ne bir istihdam havzası ne de kentsel mekânın örgütlenmesinin eksiksiz bir birimi olduğuna göre, mahalle haricindeki parametreler üzerinde ne ölçüde etkili olabilirler?

1988 yılında Bakanlıklar Arası Şehir Heyeti’nin (DIV), ardından da 1991 yılında Şehir Bakanlığı’nın kuruluşuyla bu bölgesel sınırlamaların aşılması yönünde çaba gösterildi. Bu çaba, sorunları kısmen kendi içlerine kapalı olmalarına bağlı olsa da, sadece bu alanda ele alınamayacak olan ve şehir mekânı içinde yeniden düşünölmeleri gereken “zor mahalleler” denen bu yerlerin tecridine son verme yönünde bir iradeydi. Bunlar özellikle devletin farklı makamlarını seferber etme çabasıydı: Şehir Bakanlı-

108 B. Schwartz, *L’insertion sociale et professionnelle des jeunes, a.g.e.* Başbakan, misyon mektubunda, “16-18 yaş aralığındaki gençlerin asla işsizliğe ve fazlasıyla geçici işlere mahkûm edilmemesi” için önerilerde bulunulmasını istemişti. Bu durum hükümet açısından benzer bir iyimserliğe işaret etmektedir.

109 Bkz. M.-C. Jaillet, “L’insertion par l’économie”, *Évaluation de la politique de la ville*, c. II, Şehir Bakanlığı Heyeti, Paris, 1993.

ğı'nın misyonu, resmî dilde en üst sosyal sorun haline gelmiş olan "dışlama sorunu"nun çözümü hakkında kamu gücünün tüm olanaklarını birleştirmektir. "Şehir sözleşmeleri" bu öncelikli hedef üzerinden devletin ve kamu güçlerinin sorumluluğuna işaret ederken, yerel kaynak ve yetkilileri işbirliğine çağırırlar.

Fakat daha önce işletme düzeyinde karşılaşılan çelişkinin aynısı tekrar karşımıza çıkar. Yerleşim yerleri arasında öne çıkan rekabet ve verimlilik arayışı bağlamında, yerel sorumlular hem ekonomik başarı ve yetkinlik kartına, hem de "dezavantajlılar"ın sorumluluğunu üstlenme kartına oynayabilirler mi, hatta bunu isterler mi? Bu durumda "dışlanmışlar"a yönelik yerel sosyal politika, –sorumluluk komşu belediyeye atılamadığında– fazlasıyla bariz bozuklukların ortaya çıkmasını engellemek için sadece asgariyi gerçekleştirmekten ibaret, çeperdeki küçük çabalar olarak kalır.

İstihdam söz konusu olduğunda bu sorun ciddiyet kazanır; öyle ki, istisnalar hariç, "gerçek" işletmeler bu yönde davranmaktan daha başından beri uzak durmuşlardır. Yerel politikalar, örneğin semt sakinleri için mahallelerinde özel iş alanları yaratan semt yönetimleri [reji] gibi, özgün ve ilginç şeylerin gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Fakat bunlar çok sınırlı kalmıştır (günümüzde yüz kadar mahalle rejisi vardır). Martine Aubry ile Michel Praderie'nin Haziran 1991'de hükümete sundukları bir rapor, istihdamla ilgili atılan tüm adımları değerlendirmektedir.¹¹⁰ Sonuç olarak bu raporda işletmenin dahil etme dinamiğine katılması gerektiği belirtilerek, bunun için işletme sahiplerinin yurttaşlık bilincine seslenilmektedir. Bu, kimseye zahmet vermeyecek bir davettir; fakat aynı yöneticilere aynı zamanda her yolu kullanarak üretkenliği artırma yetkisi de verildiğinden (ki bunlara emeçiler zararına yöntemler de dahildir), bu davetin etkinliğinden kuşku duyulabilir.¹¹¹

Bu politikaları tek yanlı bir biçimde eleştirmek kuşkusuz haksız bulunabilir. Etkileri kolayca "değerlendirilebilir" olmasa da, bu politikalar elbette birçok patlamayı ve birçok dramı önlemişlerdir. Keza, kamusal faaliyetin yeniden yaygınlaşmasının deneyimlendiği laboratuvarlar olarak da işlev görmüşlerdir. Hatta belki de yeni bir yönetimsellik planına, merkezle yerelin ilişkilerinde yeni bir düzene, demokrasinin yenilenme kaynağı bulabileceği şekilde yurttaşları topluma dahil etmenin yeni biçimlerine dair bir çerçeve çizmişlerdir.¹¹²

110 M. Aubry, M. Praderie, *Entreprises et quartiers*, Şehir Bakanlığı, Paris, 1991.

111 Bkz. M.-C. Jaillet, "L'insertion par l'économie", a.g.e.

112 Bu konularda bkz. J. Donzelot, P. Estébe, *L'État animateur*, a.g.e. Bu aynı politikaların etkisinin daha bilinçli bir değerlendirilmesi için bkz. Ch. Bachman, N. Le Guennec, *Violence urbaines, 1945-1992*, Albin Michel, Paris, 1995.

Bununla birlikte bölgesel politikaların bilançosuna baktığımızda, bugün sıklıkla dendiği gibi sosyal sorunun “yer değiştirip” kent sorunu halini almasından söz ederken son derece ihtiyatlı davranmamız gerekmektedir. Kuşkusuz %80’i kentleşmiş bir toplumda, sosyal sorunların çoğu kent çerçevesi içindedir. Yine kuşkusuz, ücretlilerin durumunun kötüleşmesinin sonucu olan bütün sorunlar –yüksek işsizlik oranı, prekaryaya geçiş, sınıf dayanışmalarının parçalanması ve aile, okul ve kültürel aktarım tarzlarının çöküşü, geleceğe hâkim olacak perspektif ve proje yokluğu, vb.– bir araya gelip özellikle dramatik bir şekilde belirli alanlarda somutlaşmıştır.¹¹³

Fakat nasıl ki aceleci bir sosyoloji bütün toplumu kateden bir sorun olarak “dışlama” ve “dışlananlar” üzerinde odaklanıyorsa, kişinin belirli bir bölgeye kapanmasını da dışlanmanın mekânsal yansıması –ya da metaforu– yapma ve birini ele alırken diğerini de ele aldığını sanma eğilimi görülmektedir. “Sorunların bölgesel yönetimi”nden söz etmek daha doğru olacaktır; ki bu çok farklı bir meseledir. Michel Autès, bölgesel politikalar ile bölgeselleşmiş politikaları haklı olarak birbirinden ayırmaktadır.¹¹⁴ Bir anlamda, her politika –özellikle ademimerkezileşmeden itibaren– bölgeselleşmiştir çünkü yerel olarak bir bölgeye uygulanması gerekir. Buna karşılık bölgesel bir politika, sorunu bulunduğu yerde ele almak için esasen yerel kaynakları devreye sokar. Bunun özgünlüğü ve aynı zamanda muğlaklığı da buradan kaynaklanır. Yerel ile merkez arasındaki araçsal ilişkiyi parçalarken, çatışmaları yerel düzlemde çözme girişimine indirgeme riskini de içerir. Yerel bir politikanın ortaya attığı sorun sadece bir ölçek sorunu değildir (yerel, “geniş ölçekli” politikaların sürdürülemeyeceği kadar “küçük” kalır). Yerele odaklanmış bir faaliyetin denetim altına alabileceği sorun öncelikle *parametrelerin doğası* sorunudur. Global yeniden bölüşümler gerçekleştirme ve temsil gücü olan partner-

113 Bu kasvetli teşhisleri yine de ayrıntılandırmak gerekmektedir. Bir yandan, Jean-François Laé ile Numa Murard’ın *Argent des pauvres*’da (Le Seuil, Paris, 1981) gösterdiği gibi, hâlâ şehirlerde çalışıyor, yaşıyor, karşılıklı alışverişte bulunuyor ve şehirlerde aşk yaşıyoruz. Diğer yandan, 19. yüzyıldaki insanseverlerin tutumunu çağrıştıran bir tavırla, birçok “sosyal gözlemci” halk pratiklerinin olumlu olduğunu kavrayabilecek konumda değildir. Bazı site ve banliyöler, halk mahallelerinin dengi, deyim yerindeyse, onların “postmodern” dengi olabilirler. Fakat, meyhaneleri, şansonları, açık hava eğlenceleri ve cilveli kızlarıyla, ama aynı zamanda daha az şiirsel olan sefaleti, ölke ve şiddetiyle birlikte, “Belle Époque” döneminin Ménil-montant örneği “halk mahallesi”nin idealleştirilmiş popülist imgesini bunlara yansıtırsak onları elbette tanıyamayız. Bu konuda bkz. Daniel Behar’ın tezleri, “Le désenclavement, entre le social et le local, la Politique de la Ville à l’épreuve du territoire”, *Évaluation de la politique de la ville*, a.g.e., c. II. Keza, kimilerinin “şehirin krizi” diye adlandırdıkları şeyin bugüne özgü olmadığını da hatırlamak gerekir. Böyle bir “kriz”in nesnel parametrelerinin (halkın yaşam alanının değer yitirmesi, aşırı nüfus yoğunluğu, şehirde “tehlikeli sınıflar”ın varlığı) bugünkü kadar, hatta daha belirgin olduğunu anlamak için Victor Hugo’yu ya da “Belle Époque” basınının küçük havadisler köşesini okumak yeter. Yeni olan şey, kuşkusuz ki, çok daha genel bir sosyal “krizi” tercihen bölgesel bağlamda ele alma eğilimidir.

114 M. Autès, *Travail social et pauvreté*, a.g.e., s. 287 ve devamı.

lerle kolektif pazarlıklar sürdürme olasılığına sahip değildir.¹¹⁵ Bölgesel bir politika sistem mantığına doğru itilir: Burada ve şimdi denetlenebilecek sonlu parametreler kümesinin sınırlarını tespit eder ve değişim, sınırları gayet iyi belirlenmiş bu parametrelerin yeniden dengelenmesiyle mümkündür. Bu durumda değişim, durumu dışardan yapılandıran verilerin dönüşümünden ziyade, sisteme içkin unsurların yeniden düzenlenmesinden ibarettir.

Yerel dahil etme politikaları, özellikle bunun “şehir politikası” versiyonu, bu kapalılıktan kurtulmaya elbette çalışmaktadır. Fakat her koşulda, bizi burada özellikle ilgilendiren istihdam sorunu açısından bakıldığında, bu politikalar tamamen anlaşılır bir engele çarparlar. İstihdamın idaresi yerel mercilere emanet edilmişse, bunun nedeni global politikalar düzeyinde buna çözüm bulanamamasıdır. İstihdamın idaresi bu durumda istihdam eksikliği olduğunu unutturmaya çalışırken bu eksikliğe dair faaliyetleri gündeme getirerek istihdam edilmemenin idaresi haline gelme riski taşır.

Mahalle rejileri gibi sınırlı başarılar haricinde durum genellikle böyle gibidir. 1988 tarihli bir rapor, “Sosyal Gelişim Mahalleleri” programlarının çoğunun ekonomik bir tasarı içermediğini, istihdam yaratmadıklarını, işsizliğin gerilemediğini, hatta kimi zaman arttığını saptıyordu. Rapor, bu politikanın amacını daha alt düzeyde gözden geçirmeye davet ediyordu: “[Bu politikalar] işsizlik ve beceri sorununu çözme iddiasında bulunamaz; sadece nüfusun bir bölümünün tamamen dışlanmasını önleyebilirler.”¹¹⁶ Elbette bu tür politikalar işsizliği engelleme gibi abartılı bir güce sahip olamaz. Fakat verilen bu mesajı çözümlersek –“nüfusun bir bölümünün tamamen dışlanmasını engellemek”–, bunu asıl anlamının bütünüyle asayiş ve anomi tehdidi altındaki bu mekânlarda asgari bir ilişki ve faaliyet yaratarak toplumsal kargaşaların yerinde yönetilmesinin istendiği anlaşılır. “En kötü senaryo” politikasının yandaşları hariç, bu çabaların önemine kimse itiraz edemez. Fakat bu uygulamalarda “yeni bir yurttaşlığın” öncüllerini görmek için de aşırı iyimser olmak gerekir. Yurttaşlık, sosyal faydasızlık üzerinde yükselmez.¹¹⁷

115 Yerellik düzeyinde bile, “kullanıcılar”ın bu düzeneklere katılımlarının yeterli olmadığı ortaya çıkar. Örneğin, bir “Sosyal Gelişim Mahalleleri” sözleşmesi elde etmek için şehirlerin sunduğu dokuz dosyaya yönelik bir soruşturma, sadece tek bir örnekte bir kullanıcı derneğinin önemli rol oynadığını göstermektedir; üstelik bu da belediyeye yakın bir dernektir. (bkz. M. Ragon, “Médiation et société civile: l'exemple de la politique de la Ville”, *La formation de l'assentiment dans les politiques publiques. Techniques, territoires et sociétés*, no. 24-25, 1993).

116 F. Levy, *Le développement social des quartiers. Bilan et perspectives*, Paris, 1988. Ayrıca bkz. J.-M. Delarue, *Banlieues en difficultés: la relégation*, Syros, Paris, 1991, özellikle s. 40 ve devamı. Kitap 1981-1991 arasında bu gençlerin durumunun “şiddetlenmesi”nden söz eder. Bu bölgelerin sosyolojik bir analizi için bkz. F. Dubet, D. Lapeyronnie, *Les quartiers d'exil*, Le Seuil, Paris, 1992.

117 Yerel yurttaşlık konusunda yapılmış olanın –daha doğrusu, yapılamayanın– daha karamsar bir bilançosu için bkz. C. Jacquier, “La citoyenneté urbaine dans les quartiers européens”, J. Roman, *Ville, exclusion, citoyenneté. Entretiens de la Ville*, II, Éditions Esprit, Paris, 1993.

Asgari gelir desteğine (RMI) dair yapılacak değerlendirme de aynı türdendir. RMI, dahil etme sorunsalını genelleştirir; çünkü gelirleri belli bir eşığın altında olan yirmi beş yaşın üstündeki bütün nüfusu kapsar. Aynı zamanda, önceki sosyal politikalar karşısında iki özelliğiyle önemli bir yeniliği temsil eder. Sosyal güvencenin uzun tarihinde ilk kez, çalışabilir topluluklar ile çalışamayanlar arasındaki ayrım reddedilmiştir: “Yaşı, fiziksel ya da zihinsel durumu nedeniyle veyahut ekonominin ve istihdamın durumu nedeniyle çalışamaz durumda olan herkes, uygun geçim araçlarını elde etme hakkına sahiptir.”¹¹⁸ Böylece, eski “engellilik bilimi”nin konusu olanlar ile emek pazarının konusu olması gereken herkes, aynı düzleme yerleştirilir ve aynı haklardan yararlanır hale gelir.

İkinci olarak, “uygun geçim araçları” elde etme hakkı, basit bir yardım görme hakkı değildir. Bu bir “dahil olma” hakkıdır: “Güçlük içindeki kişilerin toplumsal ve mesleki anlamda [sisteme] dahil edilmesi ulusal bir buyruktur.”¹¹⁹ Dahil etme sözleşmesi, bundan yararlanan kişiyi bir projenin gerçekleşmesine bağlayan, ama ulusal topluluğu da o kişinin bu projeyi gerçekleştirmesine yardım etmekle yükümlü kılan bir kaynak aktarımıdır. Bu, çalışması gerekirken asalak gibi yaşayan “kötü yoksul” şeklindeki kadim imgeyi parçalama çabasıdır; ama aynı zamanda kendi sorumluluğunu yerine getiremeyen, bir yardımdan pasif şekilde yararlanan kişi biçimindeki damgayı da silme çabasıdır.

Sosyal yardım anlayışında yaşanan bu önemli dönüşüm, bahtsızlık durumlarının sorumluluğu kendilerine isnat edilemeyecek olan bu yeni muhtaç profilinin varlığının bilincine varılmasına yol açtı. Dolayısıyla onları ne tercih etmedikleri çalışmama durumundan dolayı suçlayabiliriz, ne de onları sosyal yardımın klasik kategorilerinden birine yerleştirerek iyileştirmeye ya da rehabilite etmeye çalışabiliriz. Onlara toplumda “normal” bir yer bularak yardım etmek gerekir.¹²⁰ Dahil etme mefhumu, bu özgün müdahale tarzına işaret etmekte ve sözleşme aracılığıyla kendi yöntemini ortaya koymaktadır: hem yardım gören kişinin hem de topluluğun sorumluluğunu ortaya koyan ve bu politikadan yararlanan kişinin ortak rejime yeniden dahil olmasını sağlayan bir proje oluşturmak.

118 Asgari Gelir Desteği (RMI) ile ilgili 1 Aralık 1988 tarihli 88-1088 no’lu yasa, *Journal Officiel*, 3 Aralık 1988. Bu ifade 1946 anayasasının giriş bölümünden alınmadır, ama bu zamana dek hiçbir şekilde uygulanamamıştır.

119 A.g.e.

120 Gerçekte asgari gelir desteği alan kitle heterojendir. Yeni önlem, sosyal yardımın önceki düzenekleri tarafından sorumluluğu üstlenilmeyen “dördüncü dünya” türünde eski yoksulluk figürlerini “geri almıştır”. Yine de, asgari gelir desteğinin yerleşmesinin kökenindeki seferberliği başlatan şey, 1984’ten itibaren “yeni yoksullar” diye adlandırılmaya başlanan insanların varlığı, yani krizin istikrarsızlaştırdığı yeni bir muhtaç profildir (bkz. R. Castel, J.-F. Laé, “La diagonale du pauvre”, *Le RMI, une dette sociale*, a.g.e.).

Bununla birlikte, 1988 tarihli yasanın birinci maddesi temel bir muğlaklık içermektedir. “Güçlük içindeki kişilerin toplumsal ve mesleki anlamda [sis-teme] dahil edilmesi...” Toplumsal ve mesleki anlamda dahil etme mi, yoksa toplumsal ya da mesleki anlamda dahil etme mi? Bu ifade yasa hazırlanırken şiddetli tartışmalara yol açmıştır.¹²¹ Fakat asgari gelir desteği uygulanmasından birkaç yıl sonra muğlaklık giderilir. Bu iki dahil etme türü, birbirinden tümüyle farklı iki toplumsal varoluş düzlemini ilgilendirir. Mesleki anlamda dahil etme, şu ana dek entegrasyon diye adlandırdığımız şeye denk düşer: toplumda kendine bir yer bulmak, tüm sıkıntıları ve güvenceleriyle yeniden ücretliler arasına girmek. Buna karşılık, “tümüyle” toplumsal bir dahil etme, özgün bir varoluş düzlemine vararak o ana dek görülmemiş bir sorunu ortaya koyar.

Öncelikle niteliksel olarak, asgari gelir desteğine (RMI) dair bütün değerlendirmeler (çok sayıda değerlendirme vardır; hiçbir sosyal önleme böyle bir inceleme, soruşturma ve her türden takip bolluğu eşlik etmemiştir) bu iki tür dahil etme [politikası] arasında tam bir aykırılığa tanıklık eder. Birçok veri dizisini incelediğimizde, asgari gelir desteği alanların yaklaşık %15’inin kalıcı ya da geçici bir iş buldukları ileri sürülebilir.¹²² Dahası, yardım görenlerin önemli bir kısmı “istihdam teşviki” [iş bulamayan kişinin işe alınması için işverene mali yardım yapılan sözleşmeler] ve staj evrelerinden geçerler; bunlar da toplam sayının yaklaşık %15’ini temsil eder.¹²³ Geri kalan %70’lik kısımda genellikle tazminat alamayan işsizler ve çalışamaz durumda olanlar vardır.¹²⁴

Dolayısıyla asgari gelir desteği kendisinden beklenen rolü yerine getirememiştir, en azından bu projeyi savunanların düşündüğü biçimiyle: yani güçlük

121 9 Mart 1989 tarihli uygulama sirküleri, sorunu mesleki alana dahil etme yönünde çözüme bağlamış gözükmektedir: “Asgari Gelir Desteği’nden (RMI) yararlananların büyük bölümü açısından dahil etme yöntemi, az çok uzun vadeli hedef olarak mesleki alana dahil etmeyi kapsar. Gerçekten de kalıcı bir sosyal dahil etme ve özerklik ancak böyle en iyi şekilde garanti edilmiş olur.” (Dayanışma, Güvenlik ve Sosyal Güvence Bakanlığı, 9 Mart 1989 tarihli sirküler, *Journal Officiel*, 11 Mart 1989, paragraf 2-3).

122 Bkz. P. Valereyberghe, *RMI, le pari de l’insertion*, Asgari Gelir Desteği Ulusal Değerlendirme Komisyonu raporu, La Documentation française, Paris, 1992, 2 cilt. CERC (“Atouts et difficultés des allocataires du RMI”, CERC, no. 102, La Documentation française, Paris, 1991) ve CREDOC (“Panel RMI-CREDOC, synthèse des quatre vagues d’enquêtes”, Nisan 1992, teksir) tarafından iki büyük ulusal soruşturma yürütüldü. Ayrıca bkz. *Le RMI à l’épreuve des faits*, Syros, Paris, 1991, on beş idari birimde Araştırma-Deneyimleme Misyonu tarafından sipariş verilen değerlendirmelerin açıklanması, S. Paugam, *La société française et ses pauvres, l’expérience du RMI*, PUF, Paris 1993, S. Wuhl, *Les exclus face à l’emploi*, Syros, Paris, 1992.

123 Bkz. S. Paugam, “Entre l’emploi et l’assistance. Réflexion sur l’insertion professionnelle des allocataires du RMI”, *Travail et emploi*, no. 55, 1993.

124 CERC’in anketinin gösterdiği gibi, yardım görmekte olup bir iş bulanların çoğunluğunun bunu kelimenin gerçek anlamıyla asgari gelir desteği düzenekleriyle başarmadıklarını da belirtmek gerekir. Asgari gelir desteği muhtemelen onlara soluk alacak biraz şans tanıdığından, kendi mesleki stratejilerini geliştirmişlerdir.

içindeki insanlara geçici bir süreyle, sınırlı bir yardım sağlayarak onların bel-
lerini doğrultmalarını sağlamak. Fakat asgari gelir desteği bir elek gibi işleme-
miş olsa da, varlığı toplumsal onay görmeyen herkesin üşüşebileceği, gelece-
ği olmayan bir girişim halini almıştır. Değerlendirme raporlarının, az çok açık
terimlerle yaptığı saptama budur: “Asgari gelir desteği, bundan yararlanan-
ların yaşam koşullarını dönüştürmeden, sadece biraz nefes almalarını sağla-
yan bir oksijen maskesidir [...]. Bundan yararlananların, mevcut durumlarını
değiştirmeden biraz daha iyi yaşamalarını sağlar.”¹²⁵ Dahası, mesleki anlam-
da dahil etme sözleşmesinin genellikle edindiği anlam konusunda şu söyle-
nir: “Karşılık mefhumu, mevcut durumda sözleşmenin tarafı olan kişiye basit-
çe eşlik edilmesi anlamına gelebilecek bir mefhum haline gelerek zayıflar.”¹²⁶

Başka deyişle, mesleki anlamda dahil etme projesini, yani entegrasyonu
içermeyen bir sosyal dahil etmenin anlamı nedir? Sürekli dahil olmaya [ça-
balamaya] mahkûm olmak mı? Peki, sürekli dahil edilmeye çalışılan kişi
hakkında ne söyleyebiliriz? Tamamen terk edilmemiş ama etrafında faaliyet-
lerden, inisiyatif ve projelerden bir ağ örülerek mevcut haliyle “eşlik” edilen
biri. Bu noktada, bazı sosyal hizmetlerde gerçek bir mesleki hareketliliğin
geliştiği görülür. Bu çabalar asla küçümsenemez. Tek suçu “istihdam edile-
memek” olan çok sayıdaki üyesini tamamen terk etmeye razı olmamak, bir
demokrasiye şeref (ama belki de aynı zamanda vicdan azabı) verir. Fakat bu
teşebbüslerde patetik bir yan da vardır. Bunlar, kayasını iten ama tam zirveye
erişecekken sürekli geri yuvarlanan, çünkü kalıcı bir yerde sabitlemenin im-
kânsız olduğu Sisifos’un çabasını çağrıştırmaktadır. Asgari gelir desteği [sis-
teminin] esas başarısı, insanları, dahil edilmesi gereken öznelere enteg-
re edilmiş öznelere dönüştürerek kendi kendini ortadan kaldırmak olurdu.
Oysa ilk uygulandığı yıllardan bu yana doğrudan “yararlananların” sayısı iki
misli artmıştır ve günümüzde yaklaşık sekiz yüz bine erişmiştir. İçlerinden
çoğu için dahil etme *bir evre* değil, *bir durum* halini almıştır.

Bir durum olarak dahil etme, oldukça tuhaf bir sosyal yaşam tarzını temsil
eder. Böyle bir ihtimali ben uydurmuyorum. Asgari Gelir Desteği Ulusal De-
ğerlendirme Komisyonu raporu bunu kendi diplomatik diliyle aktarır: “Bu
faaliyetler yardım alanların büyük bölümünü ‘daimi-geçici’ bir duruma yö-
neltir: Dahil olma halindeki bu kişilerin statüsü, dışlanma ile kesin olarak
dahil olma arasında ara bir yerdir.”¹²⁷

Daimi-geçici hal, kalıcı olarak geçici biçimde çalışan kişinin ya da ömür
boyu dahil etme projesinin konusu olan kişinin durumudur. Bu “hal”ler sa-

125 *Le RMI à l'épreuve des faits*, a.g.e., s. 63.

126 A.g.e. Asgari gelir desteğinde sözleşme mefhumunun anlamı üzerine sentezleyici bir düşünce için bkz. R. Lafore, “Les trois défis du RMI”, *Actualité juridique*, no. 10, Ekim 1989.

127 P. Valereyberghe, *RMI, le pari de l'insertion*, a.g.e., c. I, s. 332.

dece asgari gelir desteğinden yararlananların tekelinde değildir. Stajdan staja dolaşan, kimi zaman ufak tefek işler bulan, sonra da umutsuzluğa kapılıp dahil edilmeye aday kişinin dayanılması güç bu parkurunu terk eden gençler de bu durumdadır. Onlar “gerçek bir iş” aradıklarını söylerler. Bir yazar, bazı uzun süreli işsizlerin durumu konusunda da “daimi-geçici hal”den söz eder.¹²⁸ Mahallelerde girilen birçok projenin durumu da budur. Proje yöneticileri, projeleri yaratmak, katılımı mümkün kılmak, yarattıkları faaliyetler etrafında bir zaman çizelgesi oluşturmak için çabalarlar. Sonuçta, bunların çabası, daha ziyade hayal kırıklığı yaratan bir gündelik hayatı katlanılır kılmak için, burada bulunan kişilerin içinde yaşadığı mekândan farklı sosyallik mekânları inşa etmekten ibarettir. Peter Berger ile Thomas Luckman’ın söz dağarcığını kullanırsak, sosyal dahil etme projesinin “ikincil bir sosyalleşme” gerçekleştirmeye çalıştığı, yani bireyi “kurumsal ya da kurumlara dayalı bir alt-dünya”ya bağlamaya çalıştığı söylenebilir.¹²⁹ Fakat dahil etme projesini destekleyen “kurumsal” uygulamalar, sıradan bir hayatı yapılandıran diğer “alt-dünyalar”la, özellikle iş dünyasıyla karşılaştırıldığında değişken ve kesintilidir. Dahil etme politikalarının konusu olan bireyler açısından “birincil sosyalleşme”, yani aile ve okul aracılığıyla toplumun genel normlarının içselleştirilmesi de genellikle eksik olduğundan, bu korunmasızlık daha da belirgindir. İkincil sosyalleşmeden ziyade, belki de “asosyal-sosyallik”ten söz etmek gerekir. Benim bundan anladığım, kabul görmüş “kurumlar”a dahil olmayan ya da kesintili ve sorunlu bir şekilde dahil olan ve bunları yaşayan öznelere yerçekimsiz duruma yerleştiren, az çok uçucu ilişkisel konfigürasyonlardır.¹³⁰

Dahil etme politikaları, ilk amaçları olan entegrasyona doğru bu geçişi, katılımcılarının önemli bir bölümü için gerçekleştirmekte başarısız kalmış gözükmektedirler. “İster asgari gelir desteği çerçevesinde olsun, ister formasyon kredisi, isterse de daha genel olarak dışlanma yolundaki toplulukları dahil etme politikaları bütünü çerçevesinde olsun, dahil etme politikaları işletmelerin insafına bırakılmıştır.”¹³¹ Bu saptama söz konusu politikaları mahkûm etmez, çünkü –en azından, şiddet eylemine ve isyana geçişin önlen-

128 Bkz. D. Demazière, “La négation de l’identité des chômeurs de longue durée”, *Revue française de sociologie*, XXXIII, 3, 1992.

129 P. Berger, T. Luckman, *La construction sociale de la réalité*, Fransızca tercüme, Méridiens-Klincksieck, Paris, 1989, s. 189.

130 Bu “asosyal-sosyallik” mefhumu üzerine bkz. *La gestion des risques, a.g.e.*, Bölüm IV. Üyeler arasındaki ilişki kültürünün özerkleştiği ve bu kültürün kendisinin “toplumu” oluşturduğu grup durumlarının analizinden yola çıkarak bu mefhumu önermiştim. Bu yaşam düzeninin, aynı zamanda, durumun yapısına hâkim olamayan aktörlerin ilişkisel bir oyuna mahkûm oldukları bazı toplumsal durumları niteleyebileceğini de belirtmiştim. Bu tür durumlar o zamandan beri çoğalmıştır.

131 S. Wuhl, *Les exclus face à l’emploi, a.g.e.*, s. 185.

mesi gereken daha kötü durum olduğu düşünülürse– şimdilik daha kötü-sünü önlemeye katkıda bulunmuşlardır. Üstelik bu tür eylemlere yol açmış olan çok gergin ekonomik ve toplumsal konjonktürde, tamamen entegre olmuş insanlar bile altüst olurken, daha önce kopmuş olanları ya da geldikleri çevre ve yaşam koşulları bakımından korunmasızlaşmış olanları ortak rejime yeniden dahil etmek özellikle güçtür. Fakat bu durumda, açıkça sergilediklerinden farklı bir işlevleri olduğunu da eklemek gerekir. Sosyolojik yetkinliğe sahip bir ifadeyi kullanmaya cesaret edecek olursak, bunların “*enayi kandırdıkları*” söylenebilir.¹³² Fransa’da 1980’li yıllardan itibaren piyasanın uluslararasılaşmasının ve ne pahasına olursa olsun rekabet ve verimlilik arayışının temsil ettiği “başat kısıtlama”yı kabul etme yönünde oldukça genel bir konsensüs ortaya çıkmıştır. Bu tercih nedeniyle, nüfusun bazı kategorileri kendilerini yeniden kandırılmış buldular. Dahil etme politikalarına bel bağlanmasının, işletmelerin yükselişle ve girişimcilik ideolojisinin zaferiyle eşzamanlı olarak ortaya çıkması bir tesadüf müdür? Böyle bir “sosyal eksik kapatma”yı (“ruhun eksiğini kapatmak, ruhun gıdası” anlamında) esinlemekte özen gösterenlerin –aşağı yukarı tam da ekonomik zorunlulukların kendi yasalarını dayatmasını kabul ettikleri dönemde– sosyalist hükümetler olması da kuşkusuz bir tesadüf değildir. Mükemmellik arayışında, mağlup yoksa galip de yoktur. Fakat demokratik ideallerini terk etmemiş bir toplum açısından mağlup olanların paryalık yazgısına terk edilmemesi de hâlâ doğru ve basiretli bir tavır gibi gelmektedir. Dahil etme politikalarının anlamı şu olabilir: *konjonktür nedeniyle çalışamaz halde olan ama işgörebilir kişilerle ilgilenmek*. Bu, bir yokluktan yola çıkarak hedef kitlesini belirleyen klasik sosyal yardım politikaları karşısında olduğu kadar, hiç ayırmıyarak herkese hitap eden entegrasyon politikaları karşısında da dahil etme politikalarının özgülüğüdür. Bu politikalar “işe yaramayan normaller”in bağlarının koptuğu ya da kopmak üzere olduğu toplumsal yaşamın özellikle kırılgan bölgelerinde faaliyet yürütür.

Sosyalleşme tarzlarının ve (örneğin okuldan çalışmaya, çalışmadan emekliliğe şeklindeki) toplumsal evrelerin kesintisiz biçimde birbirine bağlanmasını vaat eden bir toplumsal sistemde, dahil etme [politikalarından] söz edilmez, bunlar *zaten verilidir*: Entegrasyon mefhumuyla aynı anlama gelirler.¹³³

132 E. Goffman, “Calmer le jobard: quelques aspects de l’adaptation à l’échec”, *Le parler frais d’Erving Goffman*, Fransızca tercüme, Éditions de Minuit, Paris, 1989 içinde. Goffman, toplumsal oyunda, kaybedene onurlu bir çıkış kapısını her zaman bırakmak gerektiğini açıklar. Mağlup olan, bu koşullarda, tamamen prestij yitirmez ve ne kendisi ne de yandaşları tamamen kanmaza da, bütünüyle gözden düşmemiş bir “benlik temsili”ni koruyabilir. Buna karşılık yenilenlerin tepkileri öngörülemez ve denetlenemeyebilir; ve ben de şunu ekleyeceğim: özellikle bir oyuna dahil olduklarını bilmiyorlarsa.

133 Buna karşılık, uyumsuzluktan, marjinallikten, suça eğilimden vb. söz ediliyor: “Kusursuz” entegrasyonun etrafında, özellikle halk çevrelerinde, uyumsuz davranışların oldukça geniş bir hâ-

Ücretliler toplumunun çarkları gevşediğinde dahil etme mefhumu bir sorun olarak kendini gösterirken, aynı zamanda bu sorunu çözecek, bir teknoloji de önerilir. Hem entegrasyon karşısındaki mesafeyi hem de bu mesafeyi kapatma iddiasındaki pratik düzene böyle (dahil etme olarak) adlandırır. Fakat cevap da iki kısma ayrılır. Dahil etme meselesine konu olan kitlenin bir kısmı ortak düzene yeniden entegre olur. Sürekli serum verilen diğer bir kesim ise, ara bir sosyal düzlemde varlık sürdürürler. Bunlar, ücretliler toplumunun ufalanmasına ve günümüzde bununla mücadele etme yönündeki çabalara borçlu olduğumuz yeni bir statüyü temsil ederler.

Gelecek krizi¹³⁴

18. yüzyılda söylendiği gibi, karışık dönemler “proje yapımcıları” için beklenmedik fırsatlar sunar. Yine de ben bir proje sunma niyetinde değilim. Eğer gelecek, senaryosunu sadece tarihin yazdığı bir maceraysa, büyük ölçüde öngörülemezdir. Yarınlar tamamen meçhuldür. Fakat bugünün mirasından yola çıkarak da bir şeyler yapabilmeliyiz. Şu ana dek ele aldığımız uzun yol, ekonomik durum, bazı topluluklara sunulan korumalar ve sosyal devletin eylem tarzları arasındaki güçlü bağlantıları ortaya çıkarmamızı sağlar. Bundan böyle, geleceği öngörme iddiasında bulunmak saçma olsa da ekonomik politika, istihdamın örgütlenmesi ve sosyal devlet müdahaleleri konusunda benimsenecek (ya da tersine benimsenmeyecek) seçeneklere bağlı olarak geleceği farklı bir yöne sevk edecek ihtimalleri belirtmek mümkündür. Basitleştirmek için dört ihtimal üzerinde duracağım.

Birincisi, 1970’li yıllardan beri ücretlilik durumunda gözlemlenen çöküşün devam etmesidir. Bu, piyasa hegemonyasının dolayimsız kabulünün doğrudan sonucudur. “Eğer Fransızların %20’si Koreliler ya da Filipinliler kadar düşük vasıflı ise, onlara daha fazla para ödemek için hiçbir neden yoktur. SMIC’i [asgari ücret] kaldırmak gerekir.”¹³⁵ Bu sav, Korelilere ve Filipinlilere hakarettir. Bu yabancı işgücünün büyük bir bölümü de elbette vasıflı işçi, teknisyen ve hatta en yeni teknolojiyi kullanan bilişimci olarak istihdam edilen Fransız meslektaşları kadar vasıflıdır (ya da yakında böyle olacaktır) ve çok daha ucuzdurlar. Onları Fransız vatandaşı olan ücretlilere tercih etmek için hiçbir ekonomik neden yoktur.¹³⁶ Bu mantık içinde, Fransız işve-

lesi hep var oldu. Fakat bu kusurlar ve bu yasadışlıklar, öznenin eğer isterse dahil olabilmesi verili görüldüğü sürece, uyum normunu tartışma konusu etmiyordu.

134 Krzysztof Pomian’ın yazısının başlığını kullanıyorum, “La crise de l’avenir”, *Le Débat*, no. 7, Aralık 1980.

135 J. Plassard, akt. B. Perret, G. Roustang, *L’économie contre la société*, a.g.e., s. 104.

136 Örneğin dış esnekliğe denetimsiz başvuru biçiminde, kuralsızlaşmaların vahşi kullanımının işletmeler için üretkenlik-karşıtı görülebileceği doğrudur. Fakat azami bir verimliliği kurtarmak

renlerinin başkanı 1983 yılında şunu ilan ediyordu: “1983, Şanlı Otuzlar döneminde yasalara geçmiş kısıtlamalara karşı mücadele yılı, esneklik için mücadele yılı olacaktır.”¹³⁷ Bu, bir insanın iki efendiye birden hizmet edemeyeceği ve “işletmelerin rehabilitasyonu”nun bütün toplumun uyması gereken yeni kesin buyruk olduğu fikrini içinde barındırır.

Bu perspektiften bakıldığında, sosyal güvencelerin çoğu toplumsal uzlaşmaların piyasa buyruklarıyla uyum içinde olduğu geçmiş dönemin mirasıdır. Günümüzde bunlar yeniden canlanma dinamiğini engelleyen geciktirici bir etkiye sahiptir. Bu atalet etkisi gerçekten önemlidir. Ronald Reagan ya da Margaret Thatcher aşırı-liberal bir seçeneği uygulamaya çalıştıklarında, yine de sosyal güvencelerin büyük bölümünün varlığını sürdürmesine izin vermek zorunda kalmışlardı.¹³⁸ Fakat bu politikanın yandaşları açısından sonuçlarda başarısız olunmasının iki nedeni vardır: “ayrıcılıklar” edinmiş toplumsal grupların dirençleri ve ayrıca çok sert ve çok hızlı biçimde kural-sızlaştırmalara girişmenin politik riskleri. Böylece, liberal ideologların teorik tutumları ile bunların politik tercümesi arasında önemli bir farklılık gözlemliyoruz. Yine de bu aşırı-liberalizm açısından, bunlar adım adım yok edilmesi gereken, geride kalmış bir geçmişin mirası olan sosyolojik ağırlıklardır.

Fakat yasalarına tamamen bağlı bir toplumu yönetilemez kılan bir piyasa *hubris*’i (aşırı kibir) vardır. “Piyasa, toplumun doğal halidir; fakat seçkinlerin görevi onu bir kültür devleti yapmaktır. Hukuksal normların yokluğunda, gelişmiş toplumlarda da diğerlerinde de piyasa vahşi bir ormana dönüşür; en güçlüünün hükmü geçmeye başlar; ayrımcılık ve şiddet ortaya çıkar.”¹³⁹ Bu aynı zamanda Karl Polanyi’nin sanayi devriminin gelişimine dair gözlemden çıkardığı derstir. Kendi başına bırakılmış ekonomi mantığının gelişiminin saf biçimi olan “kendi kendini düzenleyen” piyasa, kesin olarak ko-

için bunların dengelenmesi, sosyal uyumu sürdürme kaygısından çok farklıdır. Soru, örneğin şu olacaktır: Mümkün olduğunca daha fazla rekabet edebilir olmak için faaliyetleri en fazla ne kadar dışallaştırabilirim? Yoksa soru, benim azami verimliliğimin işsizlik ve istihdamın prekaryalaşması anlamında bedelinin ne olduğu değildir.

137 Y. Chotard, CNPF genel kuruluna rapor, Paris, 13 Ocak 1983, M.-T. Join-Lambert ve diğerleri, *Politiques sociales*, Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1994. 1980’li yıllarda Fransız patronların esneklik adına “modernleşme”yi sürdürüşündeki sert tavır hakkında bkz. A. Lebaube, *L’emploi en miettes*, a.g.e.

138 Amerika Birleşik Devletleri üzerine bkz. F. Lesemann, *La politique sociale américaine*, Syros, Paris, 1988; Margaret Thatcher’ın politikasının ardından Büyük Britanya’nın durumu üzerine bkz. L. Ville, “Grande-Bretagne: le chômage diminue, l’emploi aussi”, *L’expansion*’un dosyası, no 478, 2-15 Haziran 1994.

139 A. Minc, *Le nouveau Moyen Âge*, Gallimard, Paris, 1993, s. 220. Michel Albert’in analizleri (*Capitalisme contre capitalisme*, Le Seuil, Paris, 1991) de aynı yöndedir. Şematik olarak, kapitalizmin iki biçimi varsa, bunun nedeni mevcut piyasanın, sınırları kabul etmesi değildir. Fakat bu piyasa farklı bağlamlarda, az çok güçlü karşı-kuvvetlerle karşılaşır: “Anglosakson” ülkelerde yuları oldukça gevşek bırakılırken, “Ren ülkelerinde” ya da “Alp ülkelerinde” daha güçlü toplumsal düzenlemelerle kuşatılmıştır.

nuşursak, uygulanamaz bir şeydir; çünkü bir toplumsal düzeni temellendirmek için gereken unsurların hiçbirini içermemektedir.¹⁴⁰ Hatta kendisinden önce var olan toplumsal düzeni bile yok edebilir. 19. yüzyıldan itibaren ekonominin tahakkümü toplumu tamamen yok etmediyse, bunun nedeni ticari olmayan iki tür düzenlemeyle sınırlandırılmış olmasıdır. Piyasa toplumu, öncelikle geleneksel himayelerin ve “organik” dayanışma biçimlerinin henüz güçlü olduğu bir toplumsal oluşum içine yerleştiğinden çevresine uyum sağlayabilmiştir: geniş ve sağlam aile bağları ve yakınların etkin himaye ağlarıyla birlikte kırsal kesimin egemen olduğu bir toplum. Piyasanın ortaya çıkışından önceki bu durum, piyasanın istikrarsızlaştırıcı potansiyellerinin etkisini zayıflatmıştır; bunların şiddetine sadece zaten akıntıya kapılmış (mensubiyet yitimine uğramış) topluluklar, yani ilk sanayi komplekslerinin el emeğini oluşturmuş olan yerinden edilmiş, yoksullaşmış iç göçmenler maruz kalmıştır.¹⁴¹ İkinci olarak, bu sarsıntıya verilen karşılık, yeni sosyal düzenlemelerin –sosyal güvenceler, sosyal mülkiyet, sosyal haklar– oluşumu olmuştur. Piyasayı evcilleştiren ve kapitalizmi insanileştiren şey “sosyal’in icadı”dır.¹⁴²

Günümüzde bambaşka koşullar içinde bulunuyoruz. 19. yüzyılda hâlâ güçlü olan toplumun *Gemeinschaft* [topluluk] yapısı adım adım aşındı ve gayriresmî dayanışma kaynakları genel olarak tükendi. Bunun yerini sosyal devletin düzenlediği korumalar aldı ve günümüzde de esasen yerini bunlar tutmaktadır. Bu korumaların yaşamsal önemi de buradan kaynaklanır. Bunların kökünü kazımak, sadece az çok tartışmalı “sosyal kazanımlar”ı ortadan kaldırmak anlamına gelmekle kalmaz, toplumsal uyumun modern biçimini de parçalamak olur. Bu iç uyum, geniş ölçüde söz konusu düzenlemeler tarafından oluşturulduğundan yine bunlara bağlıdır. Toplumun bütününe piyasa yasalarını koşulsuz biçimde dayatmak, sosyal sonuçları öngörülemezcek gerçek bir kültürel karşı-devrime denktir; çünkü bu, bir yüzyıldır inşa edilmiş sosyal düzenlemenin özgül biçimini parçalamak olur. İlerlemenin

140 K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e.

141 Daha yakında, 1930’lu yıllardaki krizin Büyük-Britanya’da ve Fransa’daki ağırlığı arasındaki farka bakabiliriz. Bu farklılık, Büyük-Britanya’nın neredeyse tamamen ücretlilerden oluşan ve kentleşmiş bir toplum olmasıyla, kaynakların ve korumaların büyük bölümünün sanayi emeğine bağlı olmasıyla, Fransa’nın “arkaizm”leri’nin ise krizin etkisini azaltmayı ve köye, zanaatkarlığa ve sanayi-öncesi çalışma biçimlerine dönüş çözümleri bulmasıyla yorumlanabilir. (1930’lu yıllarda Fransa’da yaklaşık olarak “sadece” bir milyon işsiz vardı). İngilizlerin kolektif belleğinde Büyük Buhran’ın öyle bir anısı kalmıştır ki, tam istihdam için mücadele, herkes tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal politikaların mutlak önceliği olarak görülmüşken, işsizlik riski Fransa’da –en zeki kişiler tarafından bile– dikkate alınmamıştır.

142 Polanyi’ye göre, kendi kendini düzenleyen piyasanın neden olduğu açmazlar iki önemli tür karşılığa sebep olur: Demokratik olarak kalmış ülkelerde sosyal devletlerin oluşumu, ama Almanya’da faşizm (bkz. *La Grande Transformation*, a.g.e., XX. Bölüm).

paradokslarından biri, en “gelişmiş” ülkelerin aynı zamanda en kırılgan yapıdaki ülkeler olmasıdır. Bazı ülkeler –örneğin yeni-Peroncu Arjantin– büyük ıstıraplar pahasına vahşi kuralsızlıkların etkisine maruz kaldı, ama görünüşte büyük bir çöküş yaşamadı. Kuşkusuz Fransa gibi bir ülkenin parçalanması için çok daha azı yeter; çünkü daha eski koruma biçimlerine çekilerek kendini toparlayamaz. Sosyal devletin kurduğu etkileşim ağı, onun sosyallik türünün başat bileşeni olmuştur ve bundan böyle toplumla ilgili olan her şeyin iskeletini bu sosyal oluşturmaktadır. Bu durumda, tarifi imkânsız olan “daha kötü” bir biçimin ortaya çıkması için, tümüyle piyasanın “doğal yasaları”nın hâkimiyetine izin vermek yeterli olacaktır; ancak bunun bir eşitler toplumu meydana getirmek için gereken asgari koşulları bile sağlayamayacağını bilmek gerekir.

İkinci ihtimal, mevcut durumu istikrarlı kılmaya çalışarak bu durumu aşağı yukarı olduğu haliyle sürdürmeye çalışmaktır. Şu ana dek, yirmi yıldır meydana gelen dönüşümler toplumsal bir sarsıntıya yol açmadı. Hatta muhtemelen düşüşte olanlar kadar güçlendirdikleri de olmuştur.¹⁴³ Bu nedenle, çok sayıda olan fakat genelde üstü örtülü biçimde yaşanan kişisel dramları ve tek tük görülen ama zaten damgalanmış çevrelerle sınırlı kalan kimi şiddet patlamalarını bir yana bırakırsak, Fransa nüfusunun %10'unun, %20'sinin, belki de daha fazlasının sosyal işlevsizliğinin telafi edilebilir olduğu düşünülebilir.

Dolayısıyla, sorun oluşturan durumların idaresini iyileştirmek de mümkündür. Bunların sorumluluğunu üstlenmeye devlet zaten hazırdır. 1992 yılında 1 milyon 940 bin kişi, birçok istihdam teşviki düzenine girip çıkmıştır.¹⁴⁴ Dahil etme politikalarının sınırlarını, aynı zamanda da becerisini daha önce vurguladık. Mevcut durumun kontrolden çıkma risklerini denetlemede devlet henüz bütün kapasitesini kullanmamıştır. Müdahale tarzını temelde değiştirmeden daha başarılı olması mümkündür. Örneğin asgari gelir desteği biraz daha yüksek olabilir ve sosyal dahil etme politikasının farklı aktörlerini daha güçlü biçimde seferber edebilmek için ilave çabalar gösterilebilir. Şehir ve istihdam politikaları, gençlere ya da işsizlere destek olma gibi konularda da aynısı yapılabilir. Sosyal devletin, 11 ile 13 milyon kişinin nispisi ya da mutlak yoksulluğa düşmemesi için yardımda bulunduğunu hatırlamak gerekir.¹⁴⁵ Fakat devletin rolü sosyal yardım dağıtmaya indirgenemez.

143 1980'li yıllarda gayrimenkul malvarlıklarının ve mali sermayenin kârları ve yüksek ücretler artış gösterirken, zorunlu kesintilerin hızı azaldı. Gelirlerin pek şeffaf olmadığı bu bölgede aşırı zenginleşen nüfusun oranını saptamak güçtür; fakat üst düzey gelirlerin yaklaşık %10'unu teşvik etmiş olmalıdır. Tersine, en yoksul ailelerin %10'unun gelir payı 1979-1984 arasında %15 azalmıştır. (bkz. CERC raporu, *Les Français et leurs revenus, le tournant des années quatre-vingt*, La Documentation française, Paris, 1989)

144 M. Lallement, “L'État et l'emploi”, B. Eme, J.-L. Laville. *Cohésion sociale et emploi*, a.g.e.

145 Bkz. “Précarité et risques d'exclusion en France”, CERC, no. 109, a.g.e.

Kamu hizmetlerinin potansiyelleri “dışlamaya karşı mücadele” edecek kadar büyüktür; fakat bunlar hâlâ büyük ölçüde tam kapasite kullanılmamaktadır. Devlet, yerel düzeyde yapım, nakliye ve iletişim, mimari ve şehircilik yönetimleri, polis, milli eğitim, sosyal hizmet personelleri gibi çok sayıda, çeşitli ve kimi zaman güçlü hizmet kurumlarına ve personele sahiptir. Kimi mahallelerde karşılaşılan güçlüklerin önemli nedenlerinden biri, kamu hizmetlerinin zayıflığına bağlıdır. Bunlar, sorunlu bölgelerde pozitif ayrımcılık politikasına daha açık bir şekilde girişebilirler; bu ihtimal zaten yazılı belgelerde öngörülmüştür.¹⁴⁶ Devlet, abartılı olmayacak bir bedelle, sosyal ahengin garantörü rolünü güçlendirebilir.¹⁴⁷ Nihayet, şehir politikasında ne yapılması öngörülse de, bu önlemlere ahenk kazandırabilmek için yerel düzeyde bütün bu önlemleri sıkı sıkıya koordine etmek şarttır.

Böyle bir “ılımlı” seçenek mantıksız değildir. Ayrıca bunun iki versiyonu vardır. İyimsen versiyona göre, sanayi-sonrası toplumun istikrarlaşmasını da beraberinde getirecek yeni düzenleme sisteminin canlanmasını ve/veya sağlamlaşmasını beklerken, birkaç yılı ya da birkaç on yılı hesaba katmak gerektiği düşünülebilir. Daha müstehzi diğer versiyona göre, bir toplumun bir miktar insanı kendi kaderiyle baş başa bırakmayı kabul ederek refaha erişebilmesi utanç verici değildir.¹⁴⁸ Fakat “kriz”in politik idaresinde şu ana dek baskın çıkmış bu sükûnet hali, kısmi statükoyu uzun süre devam ettirebilme şansından kuşku duymamıza neden olacak üç koşula dayanır.

İlk olarak, mevcut durumun iyileşmesi, sürmesi ya da çok fazla düşüş göstermemesi gerekir: Emek piyasasının uluslararası düzeyde yer değiştirme süreci denetlenmelidir; geçersiz iş kategorilerinden yeni ve üretken işlere doğ-

146 “Erişim ve uygulamada eşitlik ilkesi, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerle mücadele amacıyla kamu hizmetinin eylem tarzlarını farklılaştırmasını engellemez. İhtiyaçlara verilen cevaplar, mekân ve zaman içinde farklılaşabilir ve kullanıcıların durumlarındaki çeşitliliğe uyarlabilir olmalıdır.” (Kamu İşlevi ve İdaresinin Modernleştirilmesi Bakanlığı. Kamu işlev ve idaresinin genel yönetimi, Paris, 18 Mart 1992, s. 4.)

147 Sosyal sorunu şehir sorununa “taşıma” yönünde sıklıkla rastlanan eğilimin, devletin işletme düzeyinde kendi personeline sahip değilken (iş müfettişleri sonradan müdahale ve kontrol rolüyle sınırlıdır ve “istihdam politikaları” dışardan yasa yapmaktadır), kamu hizmetleri aracılığıyla devletin yerel düzeyde güçlü biçimde var olmasına bağlı olduğu hipotezi ileri sürülebilir. İstihdam sorununun yerel düzeyde ele alınabileceğini sanmak bir yanılsama olsa da, yerelik sorununu böylece çalışma sorunundan ziyade iktidarın yetki sorunu olarak düşünmek daha kolay olur.

148 Eğer bu ikinci versiyon baskın çıkarsa –günümüzdeki durum sürerse en muhtemel hipotez budur–, “dahil etme politikaları karmaşıktır, masraflıdır ve sonuçları tesadüfe kalmıştır; en muhtaç olanlara asgari bir geçim imkânı sağlamak yeterli olur” şeklindeki bir akıl yürütme adına sosyal politikaların giderek daha fazla yardım yönünde dönüşmesi muhtemeldir. Asgari gelir desteği basitçe asgari bir ücret halini alır ve şehir politikası da açıkça güvenlikçi bir nitelik edinir. Bu, pazara tam bir hareket serbestisi bırakmak için 1974 yılında Lionel Stoleru’nün savunduğu liberal “çözüm”dür. Aynı zamanda ikili toplumun varlığının ve kurumsallaşmasının da açıkça kabulü olacaktır.

ru el emeğinin makul biçimde “akışı” sağlanabilmelidir; çalışma koşullarının eğrileşmesi birçok işe asgari bir koruma sağlamayı imkânsız kılacak denli belirlenleşmeye devam etmemelidir, vb. Bu ihtimaller karşısında, günümüzde elbette hiç kimse şu ya da bu yönde mutlak bir iş güvencesine sahip olamaz. Fakat her koşulda, bizi yeniden ilk seçeneğe, Alain Minc’in sözünü ettiği o “vahşi ormana” geri dönüşe yöneltecek, denetlenemeyen bir çöküş riski güçlüdür.

Aynı zamanda, krizin asgari idaresini başarmak [kriz] kurbanlarının mevcut duruma maruz kalmaya rıza göstereceklerini varsayar. Böyle bir tahmin de saçma değildir. Aksine, işçi hareketinin tarihi, günümüzde giderek iyice düşen ücretli emek durumunun genellikle pasif bir şekilde kabulündeki şaşırtıcılığı anlamayı sağlar. Toplumsal bir muhalefet ve dönüşüm gücünün oluşumu, en azından üç koşulun bir araya gelmesini gerektirir: ortak koşullar etrafında yapılandırılmış bir örgütlenme, alternatif bir toplum projesine sahip olmak ve toplumun işleyişi açısından vazgeçilmez olduğu duygusu. Toplumsal tarih bir yüzyılı aşkın süredir işçi sorunu etrafında dönüp durmuşsa, işçi hareketi bu üç koşulu yerine getirdiği içindir. Kendi militanları ve aygıtları vardı, bir gelecek projesi taşıyordu¹⁴⁹ ve sanayi toplumunda toplumsal servetin temel üreticisiydi. Günümüzün “fazlalıklar” bu özelliklerin hiçbirini taşımaz. Atomize haldedirler, mevcut toplumda biraz daha iyi bir yer işgal etmekten başka umut besleyemezler ve toplumsal bakımdan faydasızdırlar. Dolayısıyla, İşsizler Sendikası gibi azınlık militan grupların çabalarına rağmen,¹⁵⁰ bu bir dizi heterojen durumun özerk bir toplumsal hareket doğurabilmesi imkân dahilinde değildir.

Fakat örgütlü hak talebi, tek muhalefet biçimi değildir. Anomi şiddeti kışkırtır. Genellikle projeden yoksun, hem yıkıcı hem de kendi kendini yok edici, dahası, pazarlık edecek hiçbir şey olmadığından denetlenmesi daha güç bir şiddettir bu. Bu tür şiddet potansiyelleri zaten vardır; fakat eyleme geçtiklerinde çoğu zaman bizzat yaratıcılarına karşı dönerler (bkz. banliyölerde uyuşturucu sorunu) ya da muhtaç durumda olanlara küstahça gelen bir zenginliğin kimi dışsal işaretlerine yönelirler (işlenen suçlar, süpermarket yağmalama, arabaların gösterişli bir şekilde imhası gibi). Fakat özellikle durum ciddileşirse ya da sadece “varlığını sürdürürse”, bu tür gösterilerin hoşgörülemez noktaya gelecek kadar çoğalmayacağını, bir “Büyük Akşam” a değilse de, dünyanın sefaletindeki umutsuzluğun gizli yüzünü gös-

149 Hatta toplumsal örgütlenmeye dair biri “devrimci” diğeri “reformist” iki proje taşıyordu ve her birinin kendi değişkenleri vardı. Bu ikilik, bunlara bağlı örgütlenmeler arasındaki rekabetle birlikte, kuşkusuz ki işçi hareketinin yenilgisinin temel nedenlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, bu akımlar büyük “işçi zaferleri” dönemlerinde aynı yönde hareket etmişlerdir.

150 1982 yılında kurulan İşsizler Sendikası üzerine bkz. *Partage* (aylık dergi). Bu dergi, aynı zamanda istihdam ve işsizlik sorunları üzerine, bunların neden olduğu tartışmalar ve mevcut duruma alternatif arayışları üzerine en iyi bilgi kaynaklarından biridir.

tereceği birçok mavi geceye varmayacağını kimse söyleyebilir? Bu durumda, demokratik bir toplum bu kargaşaya karşı koyma gerekliliği içinde kendini tamamen çaresiz ya da itibarını yitirmiş halde bulur. Gerçekten de bas-kıdan ya da gettolara kapanmadan başka mümkün hiçbir cevap bulunamaz.

Üçüncü bir düşünce tarzı da vardır, ki bence bu en ciddisidir ve mevcut durumun sürmesini da haklı gösterilemez kılar. Bu oyunda ustaca galip gelenler ile mağlup olanlar arasına bir güvenlik kordonu çekmek imkânsızdır ve bunun temel bir nedeni vardır: Bu sadece bir “in”ler ve “out”lar durumu değildir, aynı küme içinde bir arada var olan ve birbirlerine “bulaşan” konumların sürekliliği söz konusudur. Papaz Messonnier, geçen yüzyılın ortasında “yoksullaşma kangreni”ni teşhir ederken, sadece halka yönelik bir kü-çümseme ifade etmiyordu. Eğer genelleşmiş sefalet sorunu 19. yüzyılın yüz-leşilmesi gereken sosyal sorunu olmuşsa, bunun nedeni “kangren” ve istik-rarsızlaşma riskinin çeperden merkeze bir bumerang etkisiyle bütün toplu-mu ilgilendiren bir sorun olmasıydı.

Bugün “dışlama”nın durumu da aynıdır ve bu nedenle bu terimi son de-rece özenle kullanmak gerekir. Bunun üzerinde son bir kez daha duracağım: Dışlama, toplumsal ilişki yokluğu değildir; bir bütün olarak ele alınan özel toplumsal ilişkiler toplamıdır. Kimse toplumun dışında değildir, ama toplu-mun merkeziyle ilişkileri az çok gergin olan konumlar bütünü vardır: Uzun süreli işsizliğe düşmüş eski çalışanlar, iş bulamayan gençler, düzgün eğitim alamamış, düzgün bir evi olmayan, sağlık sorunları çözülmemiş, saygı gör-meyen topluluklar... Bu durumlar ile örneğin, hâlâ çalışan ama bir sonraki ay işten atılabilecek, daha iyi koşullarda ikâmet eden ama senetlerini öde-mezlerse evlerinden kapı dışarı edilebilecek, bilinçli olarak öğrenim gören ama bitirememe riski olduğunu bilen korunmasız kesimlerin biraz daha az şanssız durumları arasında hiçbir ayırım çizgisi yoktur. “Dışlananlar” genel-likle “bıçak sırtı” bir durumda olan ve nihayetinde düşmüş haldeki korun-masızlardır. Fakat bu korunmasızlık bölgesi ile entegrasyon bölgesi arasın-da bir dolaşım vardır; istikrarlı konumda olanların istikrarsızlaşması, pre-karya durumuna düşen vasıflı emekçiler, kendilerini işsiz konumda bulabi-lecek kabul görmüş kadrolar da mevcuttur. Toplumsal yapıyı kateden şok dalgası *merkezden* başlar. Örneğin işletmelerin esneklik politikası tercihinde “dışlananlar”ın –durumlarının bunun somut sonucu olması dışında– bir pa-yı yoktur. Kendilerini *mensubiyet yitimine uğramış* halde bulurlar ve bu ni-teleme onlara dışlanmış nitelemesinden daha uygundur: Bağları kopmuştur, fakat merkeze bağımlı kalırlar; ki bu merkezin varlığı toplumun bütünü açı-sından hiçbir zaman şimdiki kadar bariz olmamıştır. Bu nedenle bazı birey-lerin ve bazı grupların değersizleşmesiyle ortaya çıkan sorunun herkesi ilgi-lendirdiğini söylemek, sadece muğlak bir ahlâki dayanışmaya çağrı yapmak

değildir; bu, aynı dinamığın –ücretliler toplumunun sarsılmasının– kapsadığı konumların birbirine bağlı olduğunu saptamak anlamına gelir.

Böyle bir sürekliliğin bilincine varılması giderek yaygınlaşmaktadır.¹⁵¹ Aralık 1993'te, *La Rue* dergisi “Dışlanmayla yüz yüze olan Fransızlar” üzerine bir CSA soruşturması yayımlamıştı.¹⁵² Kuşkusuz soruşturmaları ihtiyatla karşılamak gerekir; özellikle de bu kadar belirsiz bir tema üzerineyseler. Bununla birlikte bu soruşturmanın sonuçları sarsıcı olmuştur. Sanki her grup peşinden koştuğu nesnel riskleri içselleştirmiş gibidir: İşçiler ve memurlar orta düzeydeki mesleklerden ve kadrolardan daha kaygılıdır ve özellikle on sekiz ile yirmi dört yaş arasındakilerin %69'u dışlanmadan çekinirken, altmış beş yaşın üzerindekiilerin sadece %28'i bundan çekinmektedir (buna karşılık, bunların %66'sı bir yakınlarının başına bu durumun gelmesinden çekinmektedir). “Gelecek krizi” de kuşkusuz budur; yaşlıların gençlere kıyasla gelecekte daha emin oldukları bir toplumdur. Ve gerçekten de yaşlılar, ücretliler toplumunun yarattığı korumalardan daha fazla yararlanmaktayken, gençler ilerleme vadinin tutulmayacağını bilmektedirler. Bu rakamlar kaygı verici bir paradoksu ortaya koymaktadır. Zaten iş hayatının dışında olanlar hâlâ çalışanlardan daha güvencededirler ve özellikle mesleki yaşama girmeye hazırlananlar en derin huzursuzluğu ifade etmektedir. 1994 ilkbaharında CIP'e [26 yaş altı gençlere yönelik mesleki uyumlandırma sözleşmesi] tepkiler (“genç SMIC” [“gençlere yönelik asgari ücret”]) bu izlenimleri güçlendirmektedir. Bu ücretliler toplumunu, bu topluma katılamama riskiyle karşı karşıya olduklarının aniden bilincine varan bu gençlerin isyanından daha onurlandırıcı bir şey olamaz. Bu tepkinin asıl anlamlı yanı, esasen nispeten ayrıcalıklı ya da en azından okul başarılarını ve çalışma yoluyla entegre olma özlemini ödüllendiren toplumsal bir yükselişin yollarını takip edebilecek gençlerin tepkisi olmasıydı. Ücretliler toplumunun değerlerine katılım –“hep daha fazla”nın demagojik bir eleştirisinin inandırmak istediği gibi– sadece “ayrıcalıklar”ın savunulması değildir.¹⁵³ Bu, daha ziyade, “hep daha az”dan çekinmektir ve bu kaygıyı taşıyanların gençler olması tesadüf değildir. “Savaşta beri ilk kez yeni bir kuşak mesleki ilerleme koşullarının ilk evrede istihdam açısından, ama aynı zamanda bir işe sahip olmayı başardığında ise ücret bakımından kötüleştiğini gördü.”¹⁵⁴

151 Medyada ve politik söylemde geniş ölçüde yankı bulan bu bilinçlenmenin aniden yaygınlaşması 1992 sonu ile 1993 başına tarihlenebilir. Bu kuşkusuz Ekim 1992'de erişilen 3 milyon işsiz yarattığı psikolojik eşğin ve de büyük oranda, işsizlik sorununu çözme konusunda kendisine atfedilen kapasite nedeniyle 1981 yılında buna yol açmış olan sosyalist iktidarın bilançosu üzerine tartışmaların bir etkisidir.

152 “Exclusion, la grande peur”, *La Rue*, no. 2, Aralık 1993.

153 F. de Closets, *Toujours plus!*, Paris, Grasset, 1982.

154 N. Questiaux, CERC raporunun sonucu, *Les Français et leurs revenus*, a.g.e.

18. yüzyılın ikinci yarısındaki toplumsal kargaşayı sonradan ifade eden (Fransız Devrimi'nin görülmemiş altüst oluşlarının arefesi idi, ama elbette o an kimse bunu bilmiyordu) Paul Valéry, "Toplumsal bünye kendi yarısını yavaş yavaş yitiriyor" der.¹⁵⁵ Belki de toplumumuz kendi yarısını yitirmek üzeredir. Sadece yirmi, otuz yıldır toprağa gömülmüş olan mutlu yarınlar değil, az çok öngörülebilecek gelecek tasarımı da yitmektedir. Bu durum, tehdidi en keskin biçimde hissediyor olsa da elbette sadece gençliği ilgilendirmez. Daha genel olarak, gelecek duygusunu yitirmek, yarını bugünden daha iyi kılacak kümülatif stratejiler gerçekleştirmeyi mümkün kılacak dayanağın parçalandığını görmektir.

Üçüncü seçenek, emeğin merkezi konumunu yitirdiğini ve ücretliliğin de değersizleştiğini kabul eder ve bunlara kaçamak yollar, ödünleyici teşebbüsler ya da alternatifler bulmaya çalışır. Kuşkusuz, mevcut duruma dair her şeyi eleştirmek gerekmez. Yeni mesleki yollar öylesine atipik gözüktür ki, sanayi toplumunun sıkı sıkıya vurgulanmış ritimleriyle –okul eğitimi, ardından çıraklık, evlilik ve sürekli bir meslek yaşamına kırk yıllığına girmek, ardından da kısa bir emeklilik– tezat oluşturur. Bu geçmişte kalmış bir modeldir; fakat bundan şikayet mi etmeliyiz? ("Metro-iş-uyku" tarzı bir yaşam biçimine yönelik pek de eski olmayan itirazları hatırlayalım.) Mevcut güçlükleri, tek sorumlusu "kriz" olmayan derin bir toplumsal dönüşümün işaretleri olarak okumamız da gerekmiyor mu? Daha geniş kültürel dönüşümler, gençliğin toplumsallaşmasını etkiledi ve yaşam döngülerinin birbirlerine geleneksel bağlanışını sarstı. Toplumsal zamansallığın tüm örgütlenişi altüst oldu ve bireyin hem ailevi hem de toplumsal farklı rollere entegrasyonunu sağlayan düzenlemeler iyice esnekledi.¹⁵⁶ Her yerde anominin işaretlerini görmek yerine, toplumu daha esnek, kurumları daha az donuk ve iş örgütlenmesini daha az katı kılan kültürel mutasyonları nasıl tanıyacağımızı da öğrenmemiz gerekir. Hareketlilik mutlaka prekaryalaşma demek değildir. Sık sık iş değiştirmelerle nitelenen bütün mesleki güzergâh değişimlerinin, emek pazarının yıkımının sonucu olan bu prekaryalaşma durumuna indirgenemeyeceğini de görmemiz gerekir. Kendi yollarını arayan ve otuzlu yaşlarına gelip de istikrara kavuşmadan önce –duygusal düzlemde de yaptıkları gibi– deneyim yaşayan gençler de söz konusu olabilir.¹⁵⁷ Geleceğe en iyimser gözlerle bakanlar, "emek bitti!" (ya da bitmesine ramak kaldı) iddiasında bulunuyorlar ve bugün yeniden icat edilen şeyi kaçırmamak için başka yerlere bakmanın tam zamanıdır.

155 P. Valéry, "Montesquieu", *Tableau de la littérature française*, c. II, Gallimard, Paris, 1939, s. 227.

156 Bkz. M. Bessin, "Cours de vie et flexibilité temporelle", Sosyoloji doktora tezi, Paris VIII Üniversitesi, Paris, 1993.

157 C.-Nicole-Drancourt, *Le labyrinthe de l'insertion*, La Documentation française, Paris, 1991 ve aynı yazardan "L'idée de précarité revisitée", *Travail et emploi*, no. 52, 1992.

Bununla birlikte, bu yeni konjonktürle başa çıkabilmek için seferber edilebilecek kaynaklar somut olarak nelerdir? Öncelikle, ücretliler toplumu modelinden ve onun “katılıkları”ndan kurtulmayı kabul edersek olası birçok başka işin ortaya çıkacağı söylenebilir. Örneğin kişiye özel yardım hizmetleri, yaşlıların ve çocukların bakımı, ev içi yardımları, her türden bakım hizmetleri vardır. Bununla birlikte, iki saptamada bulunmak gerekir.

İlk olarak, bu faaliyetleri sistematik olarak işe dönüştürmeye girişmek, toplumun genel olarak “metalaşmasını” teşvik etmek anlamına gelir ki bu Karl Polanyi’nin “kendi kendini düzenleyen pazar” eleştirisiyle teşhir ettiği şeyin bile ötesine uzanır. Toprağı ve emeği metalaştırmanın toplumsal açıdan derinden istikrarsızlaştırıcı sonuçları olmuştur. Fakat 19. yüzyılda kapitalizm, benim yakınların himayesi diye adlandırdığım şeyden kaynaklanan bütün bir uygulamalar dizisine saygı göstermişti; daha doğrusu bunları tamamen kendine eklememişti. Yine de “istihdam patlaması” üzerine iyimser söylemin, sosyal devlete karşı derece eleştirel bir düşünce ailesinden destek gördüğünü saptamak ilginç olacaktır: Bu düşünce, sosyal devletin kendisinden önceki dayanışma biçimlerini parçalayan bürokratik müdahaleleri ve genel düzenlemelerini eleştirir. Peki ama burada yakınlık ilişkilerini savunmak adına, düzenlemelerin egemenliği yerine meta egemenliğini mi geçirmek ve her insani ilişkiyi (belki aile çerçevesindeki ilişkiler hariç) paraya çevrilebilir bir ilişki haline getirmek mi istiyoruz?

İkinci saptama: “Yakınlık hizmetleri”nden ve “kişiye özel yardımlar”dan söz edildiğinde, tamamen heterojen bilgi ve yetenekleri harekete geçiren bulanık bir kümeye gönderme yapılmaktadır. Kişiye özel hizmetler söz konusu olduğunda, en azından iki büyük tür ayırt edilebilir. Bunlardan bazıları Erving Goffman’ın “telafi hizmetleri” diye adlandırdığı şeyden kaynaklanır.¹⁵⁸ “Başkasına müdahale”nin bu biçimleri, fazlasıyla ya da nispeten karmaşık teknik bir yeterlilikle donanmış uzmanların işidir.¹⁵⁹ Esasen tıbbi, toplumsal, mediko-sosyal meslekler söz konusudur (buna avukatlar, mimarlar ve her türden danışmanlar da eklenebilir). Birçok nedenle ve özellikle maliyetleri nedeniyle, bu hizmetlerin yaygınlaşması sınırlı olacaktır: Toplumsal tecrit durumundaki herkese bir psikanalist sağlayamayız. Buna karşılık, bambaşka türde bir kişisel yardım söz konusudur ki, şehirleşme, aile ilişkilerinin çekirdek aile etrafında sıkışıp kalması, iş örgütlenmesinin kısıtlamaları gibi şeylerin sonucu olarak gayriresmî yardımlaşma biçimlerinin parçalanmasıyla buna ihtiyaç artar. Aşırı çalışan yöneticilerin köpeğini gezdirecek zamanı yoktur ve komşularıyla hiç ilişkisi olmadığından bu hizmeti onlardan

158 E. Goffman, *Asiles, a.g.e.*, IV. Bölüm.

159 “Başkasına müdahale” alanının analizi için bkz. A. Ogien, *Le raisonnement psychiatrique*, Méridiens-Klincksieck, Paris, 1990.

talep edemez. Yemek yapmayı da bilmiyor olabilir ve kendine pizza söyler... Burada gerçekten de “istihdam patlaması” söz konusu olabilir; daha doğrusu, aslında ev içi düzendeki hizmetlerin finansmanı kapsamında alt-işler söz konusudur. André Gorz bu çalışma ilişkilerinin, kişileri “yeni-hizmetçi” haline getiren kölece türdeki bir bağımlılıktan ayrı düşünülmeceğini gayet iyi göstermiştir.¹⁶⁰ Sadece düşük vasıflı ve düşük ücretli olduklarından değil, yerine getirilecek işin özü, nesnelleşmiş ve kurumsallaşmış sosyal bir hizmet ilişkisinin yerini devraldığı için bu böyledir. Modern ücretlilik ilişkisinin be-risindeyiz; ve hatta –mevcut partnerler çıkar antagonizmalarıyla yapılanmış gruplara mensup olduğundan– sanayileşmenin başındaki biçimin de be-risindeyiz. Bu ünlü “yakınlık hizmetleri”, paternalist bir yeni-insanseverlik ile emek sömürsünün postmodern biçimleri arasında gidip gelme riski taşır; bu sayede hali vakti yerinde olanlar, örneğin vergi indirimleriyle finanse edilen “kişisel hizmetler” satın alırlar.

Kuşkusuz ki, yaratılabilen bütün hizmetler bu yeni-hizmetçilik biçimlerine indirgenemez. Jean-Louis Laville bu hizmetlere dair çok geniş yelpazeyi ortaya koyar.¹⁶¹ Fakat bunları kısmi yardım ve kısmi gönüllülük tarzlarından ayırma çabasıyla, pek az sayıda işin hem yenilikçi hem de ileri görüşlü olduğunu gösterir. Gerçekten de hem parasal hem de parasal olmayan kaynakları seferber etmeye, kamusal alan ile özel alanı, kişisel yatırımlar ile genel düzenlemeleri eklemlmeye çabalayan hizmetler mümkün olabilir. Fakat toplumsal olarak bunlar pek görünür değildir ve deneysel aşamayı geride bıraktıkları söylenemez. Bir “dayanışma ekonomisi”ni¹⁶² teşvik etme, yani istihdam sorununu toplumsal uyum sorunuyla birleştirme, kişiler ve faaliyetler arasında bağlar kurma yönündeki bu kaygı gayet saygındır. Fakat mevcut durumda, bir politika beyanından ziyade niyet bildirimi söz konusudur. Aynı zamanda, normal istihdam ile yardım arasında, toplumsal dahil etme ile mesleki yeniden vasıflanma arasında, ticari sektör ile kamu sektörü arasında bir “üçüncü sektör” vardır ki bu, kimi zaman “sosyal ekonomi” diye adlandırılır.¹⁶³ Bu faaliyetler, özellikle de işsizliğin “sosyal olarak” ele alınışıyla giderek yaygınlaşmaktadır. Burada, asıl hedefin istihdama geri dönüş mü yoksa tam da çalışma ile yardım arasında “ara” konumdaki bir durumun yerleşmesi mi olduğuna karar vermek genellikle güçtür. 1993 yılında 400 binden fazla kişiyi ilgilendiren ve klasik emek pazarından bağımsız bir

160 Bkz. A. Gorz, *Les métamorphoses du travail*, a.g.e., s. 212 ve devamı.

161 J.-L. Laville, *Les services de proximité en Europe*, Syros, Paris, 1992; ayrıca bkz. B. Eme, J.-L. Laville, *Cohésion sociale et emploi*, Desclée de Brouwer, Paris, 1994. J.-L. Laville’in “Services, emploi et socialisation” ve B. Eme’nin “Insertion et économie solidaire” yazıları.

162 Bkz. J.-B. de Foucault, “Perspectives de l’économie solidaire”, J.-L. Laville, B. Eme, *Cohésion sociale et emploi*, a.g.e. ve B. Eme, “Insertion et économie solidaire”, a.g.e.

163 Bkz. F. Bailleau, *Le travail social et la crise*, IRESCO, Paris, 1987.

alandanda özerkleşme eğilimi taşıyan bu faaliyetler, bir felaket konjonktüründe yararlılık gösterirler.¹⁶⁴ Bununla birlikte, bunlara “istihdam politikaları” demek ancak bir örtmece olacaktır.

Dolayısıyla, umulmadık “istihdam patlamaları” olmadığı söylenemez. Fakat eğer mevcut kriz, istihdam aracılığıyla entegrasyon krizi ise, bu “patlamalar”ın vahşi sömürsü bu krizi çözemeyecek, hatta şiddetlendirecektir.¹⁶⁵ Eğer istihdam, hizmetlerin “metalaşması”na indirgenirse ücretliler toplumunu oluşturan ve bir dayanışma toplumu yaratmak için her zaman gerekli olan kalıcı konumlara ne olacaktır? Bebek bakıcıları, McDonald’s’larda çalışanlar ya da süpermarketlerdeki paketlemeciler bir “toplum” oluşturur mu? Bunu söz konusu işlerde çalışan insanlar için küçümsemeden söylemek mümkündür. Fakat tersine, istihdamı kişinin haysiyetinin temel ek-seni haline getiren koşulları sorgulanmak da mümkündür. “Herkesin çalıştığı” toplum, yine de herkesin haysiyet kazandığı toplum değildir; keza Amerika Birleşik Devletleri’nin kendi istihdam sorununu çözme tarzı ille de takip edilmesi gereken bir örnek değildir. 1980-1986 arasında Amerika Birleşik Devletleri’nde yaratılan 8 milyon istihdamın yarısı, sanayi ücretlerinin ortalamasından %60 daha az ücret almaktadır,¹⁶⁶ ve statüsüz emekçilerin çoğalması, şehirlerdeki şiddet olayları, suç işleme ve uyuşturucu kullanımı oranları ve toplum bünyesinden tamamen kopmuş, sefil ve sapkın gerçek bir *underclass*’ın [sınıf-altı] ortaya çıkması gibi toplumsal ayrışmanın bu ciddi işareleriyle mücadele etmede hiçbir işe yaramamıştır.¹⁶⁷

İki saptama, yönelimi değiştirmeden bu değerlendirmeleri ayrıntılandırma-ya davet eder. Mevcut teknolojik dönüşümler, vasıflı ve üst düzey vasıflı çalışanlar gerektirmektedir. “Sanayi sonrası toplum”, bilişim, sağlık, eğitim gibi, maddi ürünlerden ziyade sembolik mallar dağıtan ve yüksek profesyonel yetenekleri seferber eden yeni sanayilerin başatlığıyla tanımlanmıştır.¹⁶⁸ Fakat burada bizi ilgilendiren bakış açısından baktığımızda, bütün sorun baş-

164 Bkz. M. Elbaum, “Pour une autre politique de traitement du chômage”, *Esprit*, Ağustos-Eylül 1994.

165 Yirmi yıl önce yolculuk eden biri karşılaştığı tezdı görünce şaşkına dönebilirdi. “İleri” ülkelerde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nde ev içi hizmetler çok ender ve pahalıydı; bunların yerini uzun süredir küçük ev aletleri almıştı. Tersine, daha az “gelişmiş” ülkelerde ev hizmetleri bol ve neredeyse bedavaydı. Yine tarihsel açıdan, hizmetçilik 19. yüzyıla dek yaygındı. 19. yüzyılda şehirlerdeki nüfusun yaklaşık %10’unu temsil ediyordu. Daha sonra ise yüksek sosyetenin neredeyse bir ayrıncılığına dönüştü. Günümüzde bu tür hizmetlerin çoğalmasının “gelişmiş” toplumların “üçüncü dünyalaşması”nın bir işareti olup olmadığını kendimize sorabiliriz.

166 P. Delmas, *Le maître des horloges*, Odile Jacob, Paris, 1991, s. 68.

167 *Underclass* [sınıf-altı] mefumu üzerine bkz. E. R. Ricketts, I. Sawill, “Defining and Measuring the Underclass”, *Journal of Policy Analysis and Management*, c. 7, Kış 1988.

168 Bu konuda bkz. Alain Touraine’in analizleri. Ayrıca bkz. R. Reich, *L’économie mondialisée*, Fransızca tercüme, Dunod, Paris, 1993, maddi malların üreticileri ve klasik hizmet sağlayıcılar aleyhine “sembol manipülatörleri”nin potansiyel yükselişini açıklar.

ka yerde yitirilmiş istihdamın bu yeni işlere doğru bütünüyle “akıtılması”nın gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini bilmektir. Dengesizliğin kapsamını ölçmek imkânsız olsa bile, cevap, hayırdır.

Diğer yandan, toplumsal öznelere ve özellikle gençlerin çalışma mefhumuyla sürdürdüğü ilişkide derin dönüşümler gerçekleştiği kesindir. Belki de 18. yüzyıldan beri ekonomiyi komuta mevkiine ve üretimi de toplumsal gelişimin temeline yerleştirmiş olan “emek uygarlığı”ndan çıkmak üzereyiz. Bu durumda, klasik çalışma anlayışını aşmak için yapılan yenilikleri ve aranan alternatifleri küçümsemek, geçmişe beyhude bir bağlılık göstermek olur. Dahası, bir bireyin toplumsal itibarının temelini oluşturan şey, ille de ücretlendirilmiş iş ya da emek değil, toplumsal faydasıdır; yani toplumun üretimindeki payıdır. Dolayısıyla, derin toplumsal dönüşümlerin “kriz” aracılığıyla gerçekleştiğini hatırlayalım; fakat Yves Barel’le birlikte, bunların muhtemelen olumlu etkilerinin o an için büyük ölçüde “görünmez” kaldığını da ekleyelim.¹⁶⁹ Buna karşılık, emeğin yabancılaşmasını ve ücretliliğin bağımlılıklarını bir an önce aşmaya çalışan kişilerin içine düştüğü tuzaklar gayet açıktır. Böyle bir aşma, büyük kapsamda kültürel bir devrimi temsil edecektir. Ancak bu denli ezici bir sorumluluğun, asgari gelir desteği alanlar gibi sosyal dahil etmenin mesleki entegrasyon kadar önemli olduğunu kanıtlamak zorunda olan ya da bir polis kontrolüne maruz kaldıklarında veya ev ya da iş talebinde bulunduklarında gündelik yaşam içinde asgari kabulden bile çoğu zaman yoksun kalmalarına rağmen “yeni yurttaşlık” yaratması buyurulan banliyö gençleri gibi en dayanıksız ve en muhtaç gruplara delege edilmesi tam bir paradokstur.

İstihdamın sadece ekonomik olarak değil, psikolojik, kültürel ve sembolik bakımdan da egemen kaldığını, bundan yoksun olanların tepkileri kanıtlamaktadır. Asgari gelir desteği alanların üçte ikisi öncelik olarak iş talebinde bulunmaktadır¹⁷⁰ ve gençler “gerçek bir iş”e varmadığını anladıklarında stajlarından vazgeçmektedirler. Onları anlamak mümkündür. Kabul gören hiçbir şey yapmazlarsa, hiçtirler. “Asgari gelir desteğiyle yaşayan” etiketi neden birkaç yıl içinde bir damga halini aldı ve bundan “yararlananlar” tarafından sıklıkla böyle deneyimlenir oldu? Birçoğu iş bulamadığı için son çare olarak bunu kabul ettiğine göre, bu daha da haksız bir durumdur. Fakat toplumsal yaşam iyi niyetle işlemez. Sadece çalışmayla da işlemez; ve sadığında birden fazla ok –boş vakit, kültür, değer kazandıran başka faaliyetlere katılım...– olması daima iyidir. Fakat ayrıcalıklılar ya da toplumsal aşağı-

169 Y. Barel, “Le Grand intégrateur”, a.g.e.

170 P. Valereyberghe, *Le défi de l'insertion*, a.g.e. Keza 1988 yılında, her 100 işsizden 84’ü belirsiz süreli “normal” bir iş ararken, 10’u kısmi zamanlı ama sürekli bir iş, 4’ü sınırlı süreli bir iş ve 2’si ise ücretli olmayan bir iş arıyordu (*Enquête emploi*, INSEE, Paris, 1988, ek 5).

lanmaya maruz kalmayı kabul eden küçük gruplardaki azınlıklar için, yayı germeyi ve okları birçok istikamete yöneltmeyi sağlayan şey, çalışmadan aldıkları güçtür. Yıllarca en çetin koşullarda çalıştıktan sonra yirmi beşinde – çünkü sözleşmede belirtilen yaş sınırı budur– asgari gelir desteği alır konuma düşen kişinin, –bu tür durumlar kendini göstermeye başlamıştır– böyle bir genç erkeğin ya da kadının toplumsal kaderi ne olacaktır? Ömrünün eli yıldan fazla bu şekilde devam edeceği bilindiğinden, çalışmaktan azat edilmiş böyle bir hayatın yaratacağı kabus hayal edilebilir.

“İkili toplum” modelini neredeyse herkes açıkça reddederken, birçok kişi de “sosyal yararlılığı olan” bir sektörün gelişiminden “yeni istihdam damarları”nın açılışına dek gerçekleştirilen herhangi bir şeyi –yeter ki “fazlalıklara” herhangi bir faaliyet sağlasın– kutlayarak bu modelin işini kolaylaştırmaktadır.¹⁷¹ Fakat bir entegrasyon sorunsalından duruma bakarsak, sorun sadece herkese bir iş bulmak değil, aynı zamanda bir statü sorunudur. Bu bakış açısıyla, asgari ücret etrafında dönen tartışma bir örnektir. “Asgari ücretli” statüsü elbette pek imrenilecek bir şey değildir. Fakat asgari ücret, ücretliler toplumuna giriş kapısını açan pasaporttur ve sadece bir işi olmakla ücretli olmak arasındaki farklılığı somut olarak anlamayı sağlar. Asgari ücret; ücret, çalışmanın önemi, kabul, prestij ve bunların sağladığı güç bakımından son derece farklı ama –belirttiğimiz gibi (bkz. 7. Bölüm)– *karşılaştırılabilir* konumlar yelpazesini beraberinde getirir. Bunlar, parasal ödüllendirmeye birlikte, kolektif düzenlemeleri, prosedürleri, konvansiyonları ve hak statüsündeki korumaları içeren *ücretlilik rejimi koşullarında* bir hiyerarşi oluştururlar, birbirinden ayrılır ve rekabete girerler. Asgari ücret, bir emekçinin ücretlilik *episteme*’sine dahil olmayan herhangi bir işte çalışan birinden ayrıldığı ilk basamaktır. Böylece, ateşli sembolik mücadelelerin asgari ücret etrafında cereyan edebileceği öngörülebilir;¹⁷² çünkü bu, ücretliler toplumunun parçalanmasını önleyen engellerden birini temsil eder. Dolayısıyla [asgari ücret] gelecekte emeğin ücretlendirilmesi konusunda olduğu gibi yasal güvenceler konusunda da söz konusu modelden çıkışın aşağıdan gerçekleşmemesi için ücretlilik-sonrası toplumun yeni faaliyetlerinin uyması gereken asgari bir zemini tanımlamakta bir referans oluşturabilir.

171 Bu anlamda uç bir tavır, 1993 yılında İşsizler Sendikası’nın örgütlediği Yaz Üniversitesi’nde Roger Sue’nün, ticaret sektörünü vahşi rekabet yasasına tamamen terk ederek, iyi ilişkilere dayalı ve paylaşılan bir “sosyal yararlılık sektörü” oluşturma önerisidir (bkz. *Partage*, no. 83, Ağustos-Eylül 1993). Yerlilerin rezerv alanlarının iyi ilişkilere dayalı olup olmadığını bilmiyorum; ancak bunlar, görüldüğü kadarıyla, koruma altındadır.

172 Gerçekten de ücretlerin genel maliyetinin şişmesinde asgari ücretin oynadığı rol çok sınırlı gözükmemektedir ve bu tür işler için vergilerin hafifletilmesi gibi teknik önlemlerle bu maliyet azaltılabilir. Fakat işten çıkarmak için idari izin gibi –ki bunun kaldırılması patronlara göre geniş ölçüde istihdam yaratacaktır ama durum böyle olmamıştır– ve sembolik anlamı ekonomik önemine baskın çıkan (bu onların önemini hiç ortadan kaldırmaz –tam tersine) önlemler söz konusudur.

Dördüncü seçenek, toplumsal bakımdan yararlı emekten kaynaklanan “kıt kaynaklar”ın yeniden dağılımını düzenlemektir. Bu ihtimal ücretliler toplumunun restorasyonu ile karıştırılmamalıdır. Hem işin örgütlenmesi hem de sosyal devletin yapısı şeklindeki ikili düzlemin –ki bunların eklemelenmesi kırılgan bir denge yaratmaktadır– geri dönüşsüz olduğunu vurguladım. Ücretliler toplumu, diğer sosyal oluşumların ardından gelmiş tarihsel bir bileşimdir; ezeli ve ebedi değildir. Bununla birlikte, canlı bir referans olarak kabulabilir; çünkü emek ile güvenceler arasında görülmemiş bir bileşim gerçekleştirmiştir. Bu bilanço, Batı toplumlarının tarihi bakımından tartışmasızdır. Ücretliler toplumu, kitlesel korunmasızlığı geniş ölçüde uzak tutmayı ve ortak toplumsal değerlere geniş bir katılım sağlamayı başarmış toplumsal bir oluşumdur. Başka deyişle, ücretliler toplumu, meziyetleri ve boşluklarıyla birlikte, Batılı tarzda bir demokrasinin dayandığı sosyolojik zemindir: konsensüs değil çatışmaların düzenlenmesi, durumların eşitliği değil farklılıklar arasında uyum, sosyal adalet değil zenginlerin ve kudretlilerin keyfiyetinin denetlenmesi ve azaltılması, herkesin yönetimi değil ama bütün çıkarların temsili ve bunların kamusal sahnede tartışılması. Bu “değerler” adına –ve elbette bunları paylaşan kadın ve erkeklerle birlikte ve onlar için– bu mirasın en iyi şekilde nasıl korunabileceğini sorgulayabiliriz.

En kesin seçenek, toplumun bütün üyelerinin toplumsal bakımdan yararlı işlerle ve buna bağlı olan ayrıcalıklarla sıkı bir bağı korumasını gerektirir. Bu konunun gücü, tersi kanıtlanana dek, ekonomik ve toplumsal bir boyut içeren emeğin, yurttaşlığın esas temeli olarak kalması olgusuna dayanır. Çünkü emek ve esasen ücretli emek, elbette toplumsal bakımdan yararlı tek emek değildir, fakat onun egemen biçimidir. Ücretliliğin gelişimi emeği ve çalışanları yerel bağımlılıklara, köylüleri gelenegın ve âdetlerin himayesine, kadınları ev içi düzene bağlanmaktan kurtardı. Ücretli emek, pazar için, yani kurallı bir değiş tokuş çerçevesine girebilecek biri için dışlaştırılmış bir üretdir. “Özel” faaliyetlere genel bir toplumsal yarar sağlar. Ücret, “genel olarak” emeği, yani potansiyel olarak herkese yararlı faaliyetleri kabul eder ve ücretlendirir. Çağdaş toplumda bu böyledir; üyelerinin çoğu açısından onların ekonomik yurttaşlıklarının temelidir. Aynı zamanda, toplumsal yurttaşlığın da ilkesidir: Bu emek, herkesin toplum için bir üretime ve dolayısıyla toplumun üretimine katılımını temsil eder. Böylece, sosyal hak ve görevlerin, sorumluluk ve kabullerin, aynı zamanda bağılıkların ve zorlamaların üzerinde yükseldiği somut dayanaktır.¹⁷³

Fakat –zaten pahalıya mal olan ve “itibarsız ücretlilik”in uzun tarihinde geç bir dönemde eksik bir şekilde teşvik edilen– bu bileşim, mevcut haliyle iş-

173 Bkz. A. Gorz, “Revenu minimum et citoyenneté, droit au travail et droit au revenu”, *Futuribles*, Şubat 1993.

lemeye devam edemez. “Kriz”in yapısal niteliğini ilk kavrayanlardan biri olan Alain Minc’in dediği gibi, “İçine girdiğimiz kıtlık ekonomisi bir ehven-i şere çağrı yapmaktadır: paylaşım. Ender kaynakların, yani üretken emeğin, birincil gelirlerin ve sosyalleşmiş gelirlerin paylaşımı.”¹⁷⁴ “İstihdam damarları”nın gerçek istihdam olanakları açma kapasitesi karşısında eğer kuşkucuysak ve kullanılabilir el emeğinin bütününe yeniden dönüşüme sokmak için zarar görmüş sektörlerin üretken sektörlerle “akışı”nın kapsamı hakkında kuşkucuysak, bu karamsar saptamadan kaçınmak güçtür. “Fazlalıklar” hâlâ mevcutsa ve kitlesel korunmasızlık yeniden artıyorsa, prekaryalaşmanın ve tesa-düf kültürünün genelleşmesinden kaçınmak için üretici emek ve asgari korumalardan oluşan bu “kıt kaynaklar”ı bir anlamda yeniden dağıtmadıkça, durumun giderek kötüleşme riskinden nasıl kaçınılabilir?

İşin paylaştırılması yönündeki önerileri bu duruma en mantıklı cevap olarak anlamak gerekir: etkili bir çalışma temelinde, haysiyetli yaşam koşullarının ve sosyal hakların eşlik ettiği toplumsal bakımdan kabul görmüş konumların sürekliliği içinde herkesin bir yer bulmasını, bu yeri korumasını ya da yeniden bulmasını sağlamak. Böyle bir gereklilik somut olarak gerçekleştirilebilir mi? Karmaşık bir tartışmayı birkaç kelimeyle açıklayabileceğimi iddia edemem.¹⁷⁵ Tartışmanın temelini belirtmek için iki saptamada bulunacağım sadece.

Haftalık çalışma süresinin otuz beş ya da otuz iki saate indirilmesi gibi genel önlemlerin mekanik olarak uygulanacak mucize çözümler olmadığı doğrudur. Somut emek nicelendirilebilir ve birbirinin yerine geçebilir bir şey olmaktan giderek çıkmaktadır: Sadece iş yerinde bulunma zamanıyla ölçüle-

174 A. Minc, *L'après-crise est commencé*, Gallimard, Paris, 1982. Michel Albert bir süre sonra aynı anlayışla şunu belirtiyordu: “Sınırlı olan şey, çalışma saatlerinin toplam sayısıdır” (Altını yazar çizmiştir: *Le Pari français*, Seuil, Paris, 1983) der ve işin paylaştırıldığı, “sınırlı saatlerde çalışmaya gönüllü olanlara prim” verilen bir model önerir.

175 Bu bölüştürmeyi gerçekleştirmek amacıyla farklı öneriler için bkz. D. Taddéi, *Le temps de l'emploi*, Hachette, Paris, 1988; Guy Aznar’ın çeşitli eserleri, özellikle *Travailler moins pour travailler tous*, Syros, Paris, 1992; F. Valette, *Partage du travail, une approche nouvelle pour sortir de la crise*, L’Harmattan, Paris, 1993; J. Rigaudiat, *Réduire le temps de travail*, Syros, Paris, 1993. Ayrıca bkz. sorunun kavramsal bakımdan en derinleştirilmiş versiyonunu öneren André Gorz’un farklı katkıları. İşin bölüştürülmesi sorunsalı, genel yardım ya da yurttaşlık geliri ya da yaşam geliri savunularıyla –bence yanlış bir şekilde– örtüştürülür (bkz. Eleştirel bir dosya: “Pour ou contre le revenu minimum, l’allocation universelle, le revenu d’existence”, *Futuribles*, Şubat 1994). Yanlış bir şekilde örtüştürülür, çünkü gelirlerin bölüşümü fikri bambaşka bir toplum modeli içerir. Bir yanda gelirler ve diğer yanda çalışmaya bağlı haklar arasındaki kopukluğu kabul eder. İşin bölüştürülmesisorunsalı ise, tersine, bundan korunmaya çabalar. İşin bölüştürülmesinin farklı ifadelerinin ekonomik kapsamı üzerine bkz. G. Cette, D. Taddéi, “Les effets économiques d’une réduction du temps de travail”, Y. Bouin, G. Cette, D. Taddéi, *Le temps de travail*, Syros, Paris, 1993; bu operasyonların başarısı için işin derinlemesine yeniden örgütlenmesinin önemine vurgu yaparlar. OFCE’nin simülasyonları haftalık çalışma süresinin 35 saate indirilmesi durumunda, bu indirimin başka önlemlerle çevrilmesi koşuluyla, yaklaşık 2,5 milyon istihdam yaratılması olasılığını ortaya koymaktadır (bkz. J. Rigaudiat, *Réduire le temps de travail*, a.g.e., s. 102 ve devamı).

meyen, bir işteki “görünmez” çalışmanın ve kişisel yatırımın payı, ücretliliğin modern biçimlerinde giderek başat olmaktadır.¹⁷⁶

Fakat işin paylaşılan bir “pasta” gibi bu yeniden bölüştürülmesinin eleştirileri sorunu ortadan kaldırmıyor. Collège de France’taki bir profesörün “yaptığı iş” ile uzman bir işçinin yaptığı iş birbirine indirgenemez olduğunu herkes her zaman bilir ve bir işsize istihdam sağlamak için ilkinin zamanını kısmayı kimse asla düşünmemiştir. Tersine, asgari ücretliden Collège de France profesörüne dek uzanan, toplumsal bakımdan kabul gören işlere bağlı nitelikler, hem indirgenemez hem de birbirine bağlı, yani dayanışma içindeki konumlar bütününe dahildir. Bunlar (bir pasta gibi) paylaşılmaz, fakat bir çalışma süresi, bir ücret, korumalar, hukuksal güvenceler içeren karmaşık bir bütünlük oluşturduklarından kısmen yeniden yaygınlaştırılabilirler. Eğer bir bölüşüm olacaksa, bu, “kıt” mallarla ilgili olacaktır. Kuşkusuz sürdürülmesi zahmetli, fakat en azından böyle bir bölüşümün, eleştirenlerin söylediği gibi “basit fikir”, yani kolaycı düşünce olmadığını bu işlem kanıtlamaktadır. Bence, işin bölüştürülmesi başlı başına bir amaç olmaktan ziyade bir araçtır; toplumsal yurttaşlığın özniteliklerinin etkin yeniden paylaşımına erişmekte en dolaysız olanıdır. Bu yeniden paylaşım, muhtemelen işin bölüştürülmesiyle bağlantılı başka araçlarla gerçekleşse de, toplumsal ahenk açısından aynı hedefe erişilebilir.¹⁷⁷

İşin bölüştürülmesi ya da az bulunan kaynakların yeniden bölüştürülmesi sorununu bu terimlerle ortaya koymak, bunun sadece güç teknik sorunlar getirmekle kalmadığını, temel bir politik sorun da ortaya koyduğunu gösterir. Çalışma süresinin azaltılması yönünde yapılan utangaç öneriler –istihdam yaratılması alanında bir yenilgi olan 1982’deki otuz dokuz saat yasasından, 1993 tarihli istihdam için beş yıllık planın düzenlediği “deneyisel” kimi önlemlere dek– bu derme çatma çabaların soruna cevap vermediğini açıkça göstermektedir. Aynı şekilde, ekonomik ve toplumsal durumdaki kötüleşmeden kaynaklanan fedakârlıkları bölüştürmek için alınan önlemler de (en güç durumda bulunanları cezalandırmıyorlarsa) genellikle yetersizdir. Dolayısıyla, işsizlik kesin olarak günümüzde en ciddi toplumsal risktir; işsiz kalanlar için en istikrarsızlaştırıcı ve toplumsallıktan çıkartıcı etkileri olan risktir. Yine de işsizlik tazminat biçimleri ve bunların oranlarını azaltmak için katı bir mantık içinde azami “disiplin” gösterilmiş olması bir pa-

176 Fazla “basit” fikir olan işin bölüştürülmesi üzerine eleştirel bir bakış açısı için bkz. P. Boissard, “Partage du travail: les pièges d’une idée simple”, *Esprit*, Ağustos-Eylül 1994; D. Mothé, “Le mythe du temps libéré”, a.g.e., A. Supiot, “Le travail, liberté partagée”, *Droit social*, no. 9-10, Eylül-Ekim 1993.

177 Refah devleti çerçevesinde sahip olduğu biçimlerden farklı biçimler alması gereken bu yeniden bölüşüm sorunu için bkz. Pierre Rosanvallon’un önerileri, “Une troisième crise de l’État providence”, *Le Banquet*, no. 3, 2. dönem, 1993.

radokstur. Tazminatları düşürmek için 1984'ten beri sert önlemler alınmıştır ve böylece, sosyal yardımların idaresinde tasarruf yapmak için ilk kemer sıkamak zorunda kalanlar işsizler olmuştur.¹⁷⁸ Daha ciddi: Kasım 1982 tarihli bir sirkülerden yola çıkarak, işsizlik tazminatı, süreye ve işsizlerin önceki eğitimine göre, katkı zemininde finanse edilen ve eşit tarzda yönetilen bir sigorta rejimi ile dayanışma rejimi diye adlandırılan ve iş bulamayan bazı kategorilerdeki kişilerin tazminatının devlet tarafından üstlenildiği bir rejim şeklinde bölünmeye başlamıştır.¹⁷⁹ İşsizlerin bir kısmının –uzun süreli işsizler, vaktiyle doğru düzgün istihdama katılamamış çalışanlar– bir çalışma rejiminden çıkarak, aslında cılız meblağlardan oluşan yardımlar aldıkları bir “dayanışma” rejimine geçişleri şeklindeki bu yenilik, UNEDIC'in muhasebe dengesini koruma amacıyla, en ufak kamusal tartışma olmaksızın kararlaştırılmıştır. Böylece III. Cumhuriyet'te herkesin toplumsal bir bütüne aidiyeti anlamına gelen ve toplumun işleyişine faaliyetleriyle “katkıda bulunamayan”lara verilen asgari kaynak yardımı halini alan dayanışma mefhumunda olağanüstü bir değersizleşme onaylanmış olur.

Böyle bir değersizleşme, ulusal birliği koruması için devletin kelimenin tam anlamıyla “hükümlerlik ayrıcalıkları” işlevine çağrı yapar. Bu işlevin, söylediğimiz gibi, bir “dış politika” veçhesi (“uluslar birliği” içindeki yeri savunmak) ve bir de “iç politika” veçhesi (toplumsal ahengi korumak) vardır. Savaşın çoğu zaman aşırı bir maliyeti olduğundan, toplumsal ahengin da bir bedeli vardır ve bu yüksek olabilir. Bu karşılaştırma biçimsel değildir. Toplumsal ahenk ile devletin yönettiği belirli bir sosyal politikayı birleştiren organik ilişkinin bilincine, İkinci Dünya Savaşı'nın felaketleri sırasında ve özellikle Büyük Britanya'da varılmış olması bir tesadüf değildir. William Beveridge, bu bakımdan gayet açıkça ifade eder:

Bu ilişkinin temel önermesi şudur: Britanya halkı, Büyük Britanya'nın mevcut bütün insan potansiyelini istihdam etmek için, bütün Britanya'da, kassından yeterli bir ödeme yapmayı her an garanti etmekte devleti açıkça sorumlu kılmalıdır.¹⁸⁰

178 Bkz. J.-P. Viola, “Surmonter la panne sociale”, *Le Banquet*, no. 3, 2. üç aylık 1993. Bunun, sağlık sigortasından yararlananlar ya da emekliler için olduğundan ve özellikle de doktorlar, eczacılar, ecza laboratuvarları gibi sağlık harcamalarından doğrudan yarar sağlayanlar için olduğundan çok, işsizler için daha sert bir önlem olduğu saptanır. Bir başka düzlemde, “istihdam politikaları”nın ve “işsizliğin sosyal tedavisi”nin yüklü miktarlar gerektirdiği doğrudur (1991 yılında 256 milyar frank, yani GSMH'nin %3,5'i). Fakat bu önlem yığınının hedefi, genellikle gedikleri yavaş yavaş kapatmaktır. Yirmi yıldır sürdürüldüğü haliyle istihdamın ve işsizliğin ele alınışı, en fazla asıl eksikliğin, bu alana ayrılmış fonlar değil, tutarlı bir politika olduğunu göstermektedir.

179 O dönemde Çalışma Bakanı olan Pierre Bérégovoy'un bu sirkülerinin içerimlerine ve uzun vadeli sonuçlarına dair bkz. A. Lebaube, *L'emploi en miettes*, a.g.e., s. 57-62.

180 W. Beveridge, *Full Employment in a Free Society*, a.g.e., s. 144.

Çünkü, diye ekler:

...eğer tam istihdam [*full employment*] sağlanamazsa ya da kortunamazsa, hiçbir özgürlük mümkün olmaz, çünkü birçok kişi için bunun bir anlamı olmayacaktır.¹⁸¹

Britanya halkının bütünlüğünü korumak için devletin üstlenmesi gereken görev, dış saldırıyı püskürtmek için üstlendiği görevle aynı türde ve o denli kesindir. Bu durumda, tam istihdam sorunu 1930'lu yılların Büyük Buh-ran'ının anısıyla hâlâ travma yaşayan bir İngiltere'de toplumsal bağı koruma sorununun aldığı konjonktürel biçimdir. Günümüzde ve Fransa'da, tam istihdama geri dönüş neredeyse kesinlikle dışlanmış olduğundan, *benzer* sorun, işin bölüştürülmesi sorunudur ya da en azından, sosyal bir yurttaşlığı oluşturan teminatlar sorunudur (ben, kendi açımdan, bunların çalışmadan nasıl tamamen ayrılabilceğini düşünmekte güçlük çekiyorum). Bütün yurttaşların toplumsal bünyeye karşılıklı bağımlılık ilişkisinin ancak bu dolaımla korunabileceği ya da onarılabilceği doğruysa, bu benzer bir sorundur. Bu durumda, maliyet sorunu, toplumun birliğini korumak için razı olunan fedakârlıklar sorunudur.

Devlet, prensip gereği, yurttaşların iradesini ifade ettiğinden, bu bedeli ödemeye ne ölçüde kararlı olduklarına kamusal tartışmayla karar vermesi gerekenler, yurttaşlar olmalıdır. Ben, olası seçeneklerin ardındaki esas tartışmayı gizleyen sözde-itirazları gidermek için sadece üç saptamada bulunacağım.

İlki, Ulusal Atölyeler ya da "toplumun girişimci gücü olarak devlet" ha-yaletini diriltmek olur. "Reel sosyalizm" deneyimini yaşamış ülkelerde ha-rabeye dönmüş ekonomi, işsizliğin kararnameyle ortadan kaldırılmadığını ve üretimin devlet tarafından programlanmasının felakete sürüklediğini kanıtlamaya yeter. İşin bölüştürülmesi yönündeki herhangi bir formül, ancak farklı partnerler tarafından kabul edilir ve pazarlığı yapılırsa ve örneğin iş-letmede, işi somut olarak yeniden örgütlemek amacıyla, donanımların daha verimli kullanımına varırsa, vb. başarı şansına sahiptir. Keza, derinlemesine bir sosyal güvenlik reformu, tasarlanma aşamasında uzlaşmazsa ve uygulanmasında da pazarlıklar olmazsa düşünülemez. Fakat örneğin, mesai süresi, asgari ücretler ve asgari sosyal haklar konusunda yükümlülükleri dayatan bir yasal çerçeve –farklı "partnerler"ın bunları pazarlık yoluyla düzenlemesi ve uyarlaması koşuluyla– düşünülebilir.¹⁸²

181 A.g.e., s. 279. Beveridge, Marksizme düşmanlığına rağmen, tam istihdam kesin buyruğunu gerçekleştirmek için –eğer kesinlikle zorunluysa– üretim araçlarının kolektifleştirilme biçimlerini düşünmeye kadar işi vardırı. Dönem kuşkusuz temelden değişmiştir, fakat Beveridge'in gözünde bile neredeyse umutsuz bu çare, sosyal uyumu koruma sorununa atfettiği önemi göstermektedir.

182 Böyle bir önerme eski çalışma hakkı ilkesinin modern bir yeniden ifadesi olarak yorumlanabilir ve bu ilkeye başvuru, işçi hareketinde devrimci bir potansiyelle yüklü olması ölçüsünde kö-

İkinci olarak, Avrupa çerçevesinde ve genelleşmiş bir küresel rekabet karşısında ulus-devletlerin zayıflaması, istihdam politikası ve sosyal politika konusunda “hükûranlık ayrıcalıklarının” uygulamayı daha da güçleştirir. Bununla birlikte, bu artan güçlüğün saptanması, sorunun temel verilerini değiştirmez. Ulus-devlet politikaları, sosyal politikalar da dahil olmak üzere (bkz. aşağıda, rekabet halindeki ülkelerin sosyal güvence düzeyleri arasındaki zımnı ya da aşikâr “uyumluluk” zorunluluğu), uluslararası konjonktüre daima sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Bu rekabetin günümüzde daha sıkı olması ve her ulus-devletin manevra alanının daha dar olması, ulusal bütünlüğü koruma buyruğunun inkârı değildir; tersine: Bir ulusun toplumsal uyumu özellikle kriz durumlarında gerekli olur. Yerel düzlem ile (yenilikleriyle, ama aynı zamanda sık sık geri çekilmeleri ve bencillikleriyle birlikte) ulus-aşırı düzlem (kısıtlamalarıyla birlikte) arasında kalan devlet, modern topluluğu temsil eden ve onun temel tercihlerini tanımladığı mercidir hâlâ. Nasıl ki ulus-devletler, hegemonya kurdukları dönemde bile ittifaklar oluşturmuşsa, günümüzde de sosyal alandaki amaç birliklerini daha sıkı bir şekilde kurumsaltırmaya yönelebirlirler ya da uluslararası konjonktür onları buna zorlayabilir (bkz. örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nin, Japonya’nın ya da Güneydoğu Asya ülkelerinin –toplumsal düzlemde de etkili olan– rekabeti karşısında adına layık bir “sosyal Avrupa” inşa etme sorunu).¹⁸³

Nihayet, farklı bir sosyal politikanın gerçekçi ve sorumlu bir politik ekonominin sürdürülmesiyle bağdaşmadığı ileri sürüldüğünde tartışmanın esası yine göz ardı edilmiş olur. Piyasa yasalarının kabulünün hiçbir manevra payı bırakmamasını verili kabul etmektir; ki bu bizzat politik eylem olasılığının inkârı anlamına gelir. Ama durum böyle değildir. Aynı anda bütün tablolarda statüko onaylanırsa, yani ekonomik oyun kabul edilirken bu tercihten kaynaklanan ve yine de bu ekonomik gerekliliklerle bağdaşan fedakârlıkların bölüşümü reddedilirse, ancak o zaman oyun engellenmiş olur. Bu durumda, sosyal güvencenin finansmanının, eğer bu finansman tarzları aynı durumda –çalışan nüfusun bir azınlığının bir süre sonra çalışmayan çoğunluğun parasını ödemesi ve çalışan nüfus arasındaki bazı ücretli kategorilerinin aşırı vergilendirilmesi şeklinde– kalırsa, kuşkusuz ki kopuş noktasına vardığı ya da yakında varacağı doğrudur.¹⁸⁴ Fakat daha yaygın ve daha adil bir vergi sis-

tü bir şöhrete sahip olabilir. Fakat 1958 anayasasında yeniden ele alınan 1946 anayasasının giriş bölümüne inanmak gerekirse, bu kötü şöhreti yitirmiştir: “Herkes çalışma ve iş bulma hakkına sahiptir.” Cumhuriyet anayasasına uyulmasını istemek yıkıcılık mıdır?

183 Michel Albert, inşa ettiği iki kapitalizm modeli, “Anglosakson” kapitalizmi ile “Ren” kapitalizmi arasındaki çatışmayı aşağı yukarı bu terimlerle yorumlamaktadır (*Capitalisme contre capitalisme*, a.g.e.).

184 Birincil gelir karşısında dolaylı ve dolaysız vergilerin kesinti payı 1980’li yılların başında işçi aileleri için %49,2 iken, bağımsız meslekler ve tarım işletmecileri için %26,6’ydı (CERC, *Le Reve-*

temiyle sosyal güvenliği finanse etme biçimleri –örneğin genelleşmiş sosyal katkı payı–, ücretlilerin ve işletmelerin üzerine orantısız bir şekilde çullanmayacak genişlemiş bir dayanışmayı besler. Mevcut finansman tarzı onları cezalandırdığından, bu onların da işine gelir. Daha genel olarak, gerekliliğini onlarca yıldır herkesin kabul ettiği vergi sisteminde derinlemesine bir reformun yapılmaması, kaçınılmaz ekonomik kısıtlamaların varlığından ziyade politik irade yokluğunun ifadesidir.

İkinci örnek: İşletmelerin düzgün çalışması ulusal refahın tartışmasız bir gereği olarak tanımlandığında, işletmenin istihdam sağlayarak ve rekabet gücü sayesinde fiilen genel çıkara, ama aynı zamanda hissedarların da çıkarına (mali sermayenin ödüllendirilmesi) hizmet ettiği gözardı edilir. Bu “gözardı etme”nin ardından, ancak optimal bir iş örgütlenmesi ve ücret maliyetlerinin azami ölçüde azaltılmasıyla yatırım yapıp rekabet gücünün korunabileceği ve azami kârlar elde edilebileceği öne sürülür. Bununla birlikte, eğer işletme daha fazla ve daha iyi üretmek amacıyla emeğin sermayeyle canlı biçimde eklemlenmesiye, “hem emeğin hem de sermayenin ücretlendirilmesini eşit düzeyde savunmak en azından mantıklı gerir.”¹⁸⁵

Üçüncü örnek: Rekabet gücünü engelleyen emek maliyeti, her zaman düşük ücretlerden ve özellikle asgari ücretten yola çıkarak düşünülmektedir. Fakat tepe ücretlerin eşitsizliği, ücretlilik *episteme*’sinin tutarlılığını tartışma konusu eder. Ücretlilik, daha önce tarif ettiğimiz konumların sürekliliğini temsil ediyorsa, o halde bütün konumlar arasında bir karşılaştırılabilirlik olmalıdır (bazı ücretlerin, örneğin iş yeri yöneticilerinin ücretlerinin “karşılaştırılmazlığı” bunu bozmaktadır). Fransa’ya özgü bu ücret farklılıkları ile rekabet edebilirlik arasındaki ilişki de artık apaçık değildir. Genellikle bir ekonomik başarı modeli olarak gösterilen Almanya’da düşük ücretler net bir şekilde daha yüksekken, en yüksek ücretler ise karşılaştırıldığında daha az yüksektir.¹⁸⁶

Böylece, uluslararası pazarın “önemli kısıtlamaları” üzerindeki ısrar, genellikle ekonomik olmayan ve sosyal bir mantık dahilindeki pratiklerden uzaklaşılması için bir aldatmaca olarak kullanılır: “Temellere” saygı yerine, intikal eden durumları ve kurumsal ağırlıkları yeniden-üretmeye hiz-

nu des Français, no. 58, 2. üçaylık 1981). Fakat Fransız vergi sisteminin bütün emeğin aleyhine gayrimenkul ve mali sermayeyi teşvik etmektedir. Örneğin, aynı hak sahipleri kategorisi için doğrudan miras hakları Fransa’da malvarlığının azami olarak % 20’sini, Amerika Birleşik Devletleri’nde %53’ünü, İsveç’te %64’ünü ve Büyük Britanya’da %74’ünü temsil etmektedir (M. Albert, *Le pari français*, a.g.e., s. 109).

185 R. Boyer, J.-P. Durand, *L’Après-fordisme*, a.g.e., s. 120.

186 Bkz. M. Elbert, *Le pari français*, a.g.e., s. 97. Yazar, Almanya’da bir temizlikçi kadının ücretinin Fransa’da olduğundan iki misli daha yüksek olduğunu, en iyi ücret alan profesyonellerin vergi kesintilerinden sonra kalan gelirin Fransa’dakilerden belirgin biçimde daha düşük olduğunu belirtir.

met ederler. Eğer toplumsal yaşam, en güçlünün kendi avantajlarını azami-leştirdiği bir savaş ise, bu iyi bir taktiktir. Ama Machiavelli'ye hak mı ver-meliyiz? “İnsanlar ancak zorunlulukla karşılaştıklarında rahatlıklardan vazgeçerler.”¹⁸⁷ Sosyal ilişkilerin tarihini işte bu ışıktaki okumak gerekir, ama bu aynı zamanda gürültü ve öfkeden oluşmuş bir tarihtir ve “rahatlıklar”ı sahip olanlar ile bunları edinme imkânından bile yoksun olanlar –günümüz-de buna “dışlanma” diyoruz– arasındaki toplumsal parçalanmanın sürekli tehdidi altındadır. Toplumsal ilişkilerin örgütlenmesinde önce çıkan bir di-ğer tema, dayanışmanın farklılıklar üzerinde temellendiği ve toplumun birli-ğinin, farklı grupların işgal ettiği tamamlayıcı konumlarda bulunacağıdır. Bu dayanışmanın varlığını sürdürmesi günümüzde “rahatlıklar”ın belli ölçüler-de paylaşımını gerektirir.

Ücretliler toplumunun yükselişini böyle bir dayanışmanın kırılan inşaa-sı olarak ve günümüzdeki “kriz”i de bunun çimentosunu oluşturan çatış-malı karşılıklı bağımlılık türünün sorgulanması olarak yorumlamaya çaba-ladık. Fakat, şunu da vurguladık ki, günümüzde ücretliler toplumuna gü-venilir bir alternatif yoktur. Eğer bir tür durgunluk söz konusuysa, “proje yapımcıları”nın bütün hayallerinin özgürce gelişeceği “daha iyi bir dünya” şeklindeki güzel ütopyanın inşasından geçmez bu –kimileri kuşkusuz buna üzülecektir. Yapbozun ana unsurları hemen şimdi zaten verilidir: daha güç-lü sosyal korumalar, herkes için felaket olmayan bir ekonomik durum, nite-likli “insan kaynakları”; fakat, aynı zamanda, tarazlanan bir toplumsal doku, işe yaramazlığa mahkûm edilmiş kullanılabilir bir işgücü ve ücretliler toplu-munun bütün kazazedelerinin giderek büyüyen huzursuzluğu. Kantarın to-puzu kuşkusuz şu ya da bu yöne yatabilir, çünkü yürürlükteki dönüşümleri belirleyen parametreler bütününe kimse hâkim değildir. Fakat olayların akı-şını etkilemekte iki değişken kesinlikle belirleyici olacaktır: durumu karma-şıklığı içinde analiz etme yönünde entelektüel çaba ve toplumsal ahengi mu-hafaza etmek suretiyle toplumda bir emniyet ağı oluşturarak durumu kendi hâkimiyeti altına alabilecek bir politik irade.

187 N. Machiavel, *Histoires florentines*, Fransızca tercüme, *Œuvres complètes*, La Pléiade, Gallimard, s. 1001.

Olumsuz Bireycilik

Sosyal sorunun çekirdeğini günümüzde yeniden “lüzumsuzlar”, artıklar oluşturmaktadır. Bunların etrafında, belirsiz yarınlara ve prekaryalaşmanın damgasını taşıyarak kitlesel bir korunmasızlığın geri dönüşüne tanıklık eden durumlar yığını vardır. İnsanın çalışmayla ilişkisinin uzun tarihi düşünülürse, bu bir paradokstur. Emekçiye işine bağlamak ve ardından toplumsal kimliği oluşturan bir *statü*yü niteleyecek “sosyal” avantajlar yelpazesiyile onu bu konumda tutmak için fedakârlıklarla, ıstıraplarla ve zorlamalarla – yasamanın ve kuralların gücü, keza ihtiyacın ve açlığın dayatmasıyla– yüklü yüzyıllar geçmesi gerekti. Bu “emek uygarlığı” ücretli emeğin hegemonyası altında kesin olarak kendini dayatacak gözükürken, yapı çatlamakta, halkın “günü birlik” yaşama zorunluluğu şeklindeki kadim kaygısı yeniden gündeme oturmaktadır.

Bununla birlikte, bunun anlamı kötülüğün ezeli geri dönüşü değildir; *korumalardan sonraki* bir korunmasızlıkla başa çıkma sorununu günümüzde görülmedik bir şekilde ortaya koyan tam bir dönüşümdür bu. Kurmaya çalıştığım öykü, *Gemeinschaft*’tan [topluluk/cemaat] *Gesellschaft*’a [toplum] geçişin hikâyesi olarak okunabilir; bu hikâyede ücretli emeğin dönüşümleri belirleyici bir rol oynamıştır. Yarınki konjonktür ne olursa olsun, artık *Gemeinschaft*’ta değiliz ve bir daha buna geri dönmeyeceğiz; üstelik değişimin bu geri dönüşsüz niteliği de ancak ücretli emeği toplumun merkezine yerleştirmiş süreçten yola çıkarak anlaşılabilir. Kuşkusuz, ücretli emek uzak geçmişte kalmış angarya [*corvée*] modelindeki (bkz. 3. Bölüm) –André Gorz gibi konuşursak– “heteronom” ya da –Marx gibi konuşursak– “yabancılaşmış” boyutunu korudu; ve doğrusu halk da hep böyle düşündü. Fa-

kat ücretliler toplumunun inşasına varana dek yaşanan dönüşümler, bir yanıla bu tâbi oluşun en arkaik özelliklerini silmekten ve diğeri yanıla, güvenceler ve haklarla bunu dengelemekten, ve bunun ötesinde yaşamsal ihtiyaçların tatminini aşarak tüketim olanaklarına erişmekten oluştu. Böylece ücretli emek, en azından birçok biçimiyle, onu uzun süre ezmiş olan diğeri iki durumla –proleterin ve bağımsız çalışanın durumu– rekabet edebilen ve kimi zaman bunlara baskın çıkabilen *bir durum* halini almıştı. Günümüzdeki güçlülere rağmen, bu dönüşüm henüz tamamlanmadı. Örneğin birçok serbest meslek, giderek ücretli meslek halini almaktadır; doktorlar, avukatlar, sanatçılar kendilerini istihdam eden kurumlarla iş sözleşmeleri imzalamaktadırlar.

Dolayısıyla, ücretliler toplumunun ölümü üzerine açıklamaları, ister bu duruma sevinmek için isterse de üzülmek için yapılmış olsunlar, epey ihtiyatlı karşılamak gerekmektedir. Öncelikle sosyolojik bir analiz hatası vardır: Daha hoş faaliyetler için “ücretli emeği alt etme” sabırsızlığı, sıklıkla “feodal ilişkilerin büyüdü dünyası”nı anımsatan, yakınların himayesinin, aynı zamanda da geleneksel himayelerin başat olduğu dönemi hatırlatan çok eski kırsal hayallerde kök salmış olan modernitenin reddinin tezahürüdür. Ben burada tersi bir tercihte bulunuyorum, belki bu da “ideolojik”tir: Günümüzdeki güçlükler, aynı zamanda şehirleşmenin ve doğa karşısında teknik hâkimiyetin, pazarın ve laikliğin, genelleşmiş hakların ve demokrasinin de tarihi olan bir tarihle, yani tam anlamıyla *Gemeinschaft*’tan *Gesellschaft*’a geçişin tarihiyle hesaplaşmanın vesilesi değildir. Bu tercihin yararı, ücretliler toplumunun mirasının tamamen terk edilmesinin ardındaki meseleyi aydınlatmaktır. Fransa’nın şimdiki durumuna varması yüzyıllar aldı; ve bunu da ücretliler toplumu oyununu oynamayı kabul ederek başardı. Günümüzde oyunun kuralları değişiyorsa, bu mirasın öneminin bilincine varmamız bazı önlemler almamızı gerektirir. Ücretliler toplumunun tasfiyesine razı olmak yerine, dönüşüm koşullarını düşünmeye çalışmalıyız.

Bunu yapabilmek için, giderek *bir bireyler toplumu* halini alan bir toplumda korumaların nelerden oluşması gerektiğini düşünmeye çabalamalıyız. Benim yazmaya çalıştığım tarih, gerçekten de ücretli emeğin yükseliş tarihine paralel olarak, bireyciliğin, *birey olarak var olmanın güçlük ve risklerinin* yükseliş öyküsü olarak da okunabilir. Birey olarak varolma ve korumalara sahip olma olasılığı arasında karmaşık bir ilişki vardır, çünkü korumalar kolektivitelere katılımdan kaynaklanır. Günümüzde Marcel Gauchet’in “kitlesel bireyleşme” diye adlandırdığı ve “genel kapsamlı antropolojik bir süreç” olarak gördüğü bu gelişim,¹ bireyin yükselişi ile koruyucu kolektivitelere aidiyet arasında ücretliler toplumunun kırılğan dengesi-

1 M. Gauchet, “La société d’insécurité”, a.g.e., s. 176.

ni sorgulamaktadır. “Koruma altında olmak” günümüzde ne demektir ve ne anlama gelebilir?

Korumaların tamamen yokluğunun yarattığı terk edilmişlik hali, öncelikle, katmanlardan ve statülerden oluşan bir toplumun –Louis Dumont’un söz dağarcığında “holist” yapının başat olduğu bir toplum– çerçeveleri dışında bulunan topluluklar tarafından yaşanmıştır. “No man without a Lord”² der eski bir İngiliz atasözü; ama aynı zamanda ve “Eski Rejim” toplumunun geç dönemlerine dek, toplumsal varlığını mesleki [konumundan] almayan bir zanaatkâr, durumuyla tanımlanmayan bir burjuva ve hatta soyu ve mevkisiyle kendini tanımlamayan soylu yoktur. Alexis de Tocqueville Devrim’in arefesindeki toplum için bireycilikten söz etmeyi reddeder; olsa olsa “kollektif bireycilik” der ve bunu da bireyin “sadece kendisi için yaşayan küçük topluluklar”la özdeşleşmesi olarak görür:

Bizim kendi imgemize bakarak uydurduğumuz bireycilik kelimesi babalarımızda yoktu, çünkü onların zamanında, gerçekten de bir gruba mensup olmayan ve kendini kesinlikle yalnız kabul edebilecek birey yoktu; fakat Fransız toplumunu oluşturan binlerce küçük grubun her biri sadece kendini düşünüyordu. Bu –diyebilirim ki– bir tür kollektif bireycilikti ve insanları bizim tanıdığımız gerçek bireyciliğe hazırlıyordu.²

Kolektivitelere bu türden katılım, hem bireylerin toplumsal aidiyetini sağlıyordu hem de benim yakınların himayesi diye adlandırdığım şeyi.

Bununla birlikte, bu toplumda olumsuz bireycilikler diye adlandırılacak olan bireycilik biçimleri de mevcuttur; bunlar kolektivitelere dahil olmaya nazaran *çıkarma işlemi yoluyla* mümkündür. “Kollektif bireycilik” gibi bu deyim de şoke edebilir, çünkü genellikle bireycilikten anlaşılan şey kollektif aidiyetler karşısında öznenin değer görmesi ve bağımsızlığıdır. Modern bireycilik –der Louis Dumont– “bireyi, bağımsız ve özerk, böylece (öz itibarıyla) toplumsal olmayan tüzel varlık olarak ortaya koyar.”³ Gerçekten de, Alan Fox’un piyasa bireyciliği (*market individualism*) diye adlandırdığı şey, yani kendi girişimlerinin hâkimi, kendi çıkarının peşinde ateşli bir şekilde koşan ve sınırlandırılmanın bütün kollektif biçimlerine meydan okuyan birey figürü yaygınlaşmaya başladı.⁴ Liberalizmin taşıdığı bu figür, hem endüs-

(*) “Herkesin bir efendisi vardır” – yay.haz.n.

2 A. de Tocqueville, *L’Ancien Régime et la Révolution* (1. baskı 1856), Gallimard, Paris, 1942, s. 176.

3 L. Dumont, *Essai sur l’individualisme*, Le Seuil, Paris, 1983, s. 69. Ayrıca bkz. P. Birnbaum, J. Lecca (ed.), *Sur l’individualisme*, Presses de la FNSP, Paris, 1986.

4 A. Fox, *History and Heritage, a.g.e.*, I. Bölüm. Fox, bu muzafer bireyciliğin gelişiminin başlangıcını 16. yüzyıla tarihler (ama yine de dayanıksızdır, örneğin bkz. senyörlere ve kimi zaman hükümdarlara kafa tıttuktan sonra iflas etmiş “Lombardiyalı” bankerlerin sık rastlanan yazgısı), fakat bu cesur ve kazanç açlığı çeken girişimci profili 14. yüzyılda feodal toplumun “ayrış-

triyel hem de politik devrim dolayısıyla 18. yüzyıl sonunda kendini dayattı.

Bu muzaffer bireyciliğin gücü ve aynı zamanda “kolektif bireyciliğin” varlığını sürdürmesi, bireyin tamamen yoksun oluşu ile tam bağımsızlığını birleştiren bir bireyleşme biçiminin varlığını gizlemiştir.⁵ Bunun paradigmasını gezgin serseri temsil eder. Gezgin serseri, mutlak anlamda bağısız (mensubiyetini yitirmiş) biridir. Kimsenin “adamı” olmadan, hiçbir kolektiviteye dahil olmadan sadece kendine aittir. Saf bir bireydir ve bu nedenle tümüyle acınacak haldedir. Öyle bireyleşmiştir ki, fazlasıyla göze batır: O dönemde toplumu yapılandıran bağımlılık ve karşılıklı bağılılık ilişkilerinin sıkı dokusundan kopmuştur. Daha önce sözünü ettiğimiz Lyonlu bir yargıcın 16. yüzyılda söylediği gibi, “*Sunt pondus inutilae terrae*”, yani “gezgin serseriler yeryüzünün gereksiz ağırlığıdır”.

Gezgin serseri, gerçekten de toplumsal ilişkilerin aynasının öte tarafına onu yerleştiren bu “yer yokluğunu” çok pahalıya ödedi. Fakat bu simgeyi belirtmenin temel önemi, gördüğümüz gibi, kadastro çıkarılmış bir toplumda doğru dürüst yeri olmayan bir durumlar yelpazesinin uç konumunu temsil etmesindendir. “Dördüncü katman” kelimenin tam anlamıyla bir katman değildir; özellikle ücretlilik ilişkilerinin ya da modern ücretlilik ilişkisinin oluşumundan evvel görülen ücretlilik-öncesi ilişkilerin farklı türlerini bir araya getirir. Tabakalaşmış bir toplumun çerçeveleri içinde, bireyleşmiş tutumlar kaynaşır; şu anlamda ki, bu tutumlar geleneksel düzenlemeler karşısında bağısızdır ve yeni düzenlemeler henüz sıkı biçimde dayatılmış değildir. Buna “olumsuz” bireycilik diyoruz çünkü eksiklik, yokluk terimleriyle –önem eksikliği, güvenlik eksikliği, güvence altındaki malların ve istikrarlı bağların eksikliği– ifade bulmaktadır.

18. yüzyıl sonunda ifade bulan dönüşüm, bu iki bireyleşme biçiminin buluşmasından yola çıkarak yorumlanabilir. “Olumlu” bireycilik, toplumun bütününe sözleşme temelinde yeniden oluşturmaya çalışarak kendini da-

tığı” dönemden itibaren saptanır. Örneğin bkz. 14. yüzyıl sonunda Douai’de kumaş tacirliği yapan Jean Boinebroke, yanında çalıştırdığı zanaatkarları öyle hayasızca sömürüyordu ki, ölümünü bekleyip öldükten sonra hakkında dava açmışlardı (G. Espinas, *Les origines du capitalisme*, c. I, “Sire Jean Boinebroke”, Lille, 1933).

5 “Aristokratik” olarak nitelenebilecek ve toplumsal piramidin tepesine doğru yerleşmiş bir başka bireycilik biçimini de eklemek gerekir. “Feodal rejimin sadece tipik bir durum olduğu toplumlarda, egemenliğin uygulandığı tarafta ve iktidarın tepelerinde bireyleşmenin azami olduğu söylenebilir. İnsan ne kadar güç ve ayrıcalık sahibiyse, ritüeller, söylemler ve temsiller tarafından o kadar birey olarak tanımlanır” (M. Foucault, *Surveiller et punir*, Gallimard, Paris, 1975, s. 194). Bu bireyleşme biçiminin yerini, ticaret ve sanayinin geliştirdiği biçim adım adım almıştır. “Eski Rejim” toplumunda, İspanyol pikaresk romanında edebi tema olarak görülen ve 18. yüzyılda çoğalan *maceracı* kişiliğine (örn. Casanova) de yer vermek gerekir. Maceracı, ayrışma yolundaki tabakalı bir toplumun boşluklarında kendi özgürlüğünü kullanan bir bireydir. Geleneksel kuralları gayet iyi bilir, kendi çıkarının ve bireysel hazzının zaferi için bu kuralları küçümseyerek ve saptırarak kullanır.

yatır. Bu sözleşme matrisinin dayatılmasıyla, *yoksun bireylerin özerk bireyler gibi davranması talep edilecek ya da şart koşulacaktır*. Peki ama sözleşme nedir? “Sözleşme bir ya da birçok kişinin bir ya da birçok kişi karşısında herhangi bir şeyi verme, yapma ya da yapmama yükümlülüğüne girdiği bir uzlaşmadır.”⁶ Louis Dumont’un söylediği gibi, mallarında ve kişiliklerinde ilke olarak özgür, “bağımsız ve özerk” varlıklar arasındaki bir irade anlaşmasıdır. Bireyciliğin bu pozitif ayrıcalıkları, böylece özgürlük olarak özellikle bağ yokluğunu, özerklik anlamında ise destek yokluğunu deneyimleyen bireylere uygulanacaktır. Sözleşmenin yapısında, sözleşmenin taraflarının oluşturduğu kolektivite haricinde herhangi bir topluluğa hiçbir referans yoktur. Ayrıca artık sözleşmelerin özgürlüğünü ve yasallığını sağlayan hukuksal güvencelere de referans olmayacaktır.

Dolayısıyla sözleşme oyununun bu yeni kuralı yeni korumaları teşvik etmeyecektir ve tersine, kolektif aidiyetlerden geriye kalanı yok edecek, böylece “olumsuz” bireyselliğin düzen bozucu niteliğini ortaya çıkaracaktır. Genelleşmiş sefalet –gezgin serseri bunun uç bir temsilidir– sanayi nüfusunun bir bölümünü niteliksiz bireyler kitlesine indirgeyen bu toplumsallıktan tümüyle çıkma durumunun örneğidir.

Bununla birlikte, gösterdiğimiz gibi, sözleşmeli düzenin bu şok dalgası nüfusun sınırlı bir bölümüne tüm şiddetiyle vurmuştur. Bunun etkisi, kırsal kültürün ağırlığıyla, iş örgütlenmesinin sanayi öncesi biçimlerinin ayak diremesiyle ve bununla bağlantılı olan yakınların himayesinin gücüyle yatıştırılmış gibi gözükmektedir.⁷ Fakat durumları bir iş sözleşmesine bağlı olan topluluklar açısından ücretliler toplumuna varan bütün bu hareketin, sözleşme düzeninin kırılma noktasını aşarak bir *statü* edinmekten, yani ücretlilik ilişkisinin tamamen sözleşmeli yapısı karşısında bir katma değer kazanmaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. “Saf” bir iş sözleşmesine eklenen bu şeyler, olumsuz bireycilik unsurlarını azaltıcı işlev görmüşlerdir. Çalışma ilişkisi, kiralama sözleşmesinin kişiselleşmiş tâbi olma ilişkisinden adım adım kurtulur ve ücretlilerin kimliği onlara tanınan hakların tektipliğine

6 Medeni Kanun, 1101. madde.

7 Çalışmanın örgütlenmesini altüst etmiş olan sözleşme temelli yeniden yapılanmanın, aile düzeninin vesayet çekirdeğine saygı gösterdiğini hatırlayalım. Le Chapelier Yasası tarzında liberal bir yasa, emeğe dayatıldığı gibi aileye de dayatılsaydı, toplumsal düzen kuşkusuz direnç göstermezdi. Aile hukukunun içine sözleşme çok ağır biçimde girmiştir; oysa tersine, iş hukuku yönetmeliklerdeki güvencelerle dolmuştur. Fakat 19. yüzyılın başında, sefalet tariflerine malzeme sağlamış olan toplulukların özelliği hem çalışmayla kurdukları eğreti ilişkisi, hem de aile yapısının çözülmesiydi: şehre nakledilmiş ve kırsal topluluklara atfedilen sağlıklı âdetlerden kopmuş bekârlar, ilk sanayi komplekslerindeki erkek ve kadın işçiler arasında her zaman korunmasız ve ahlak dışı olarak tasvir edilen ve etraflarını nesebi belirsiz çocuklarla dolduran birleşmeler. Ne örgütlü çalışma ilişkileri, ne güçlü aile bağları, ne de yapılandırılmış topluluklara dahil olma: Olumsuz bireyciliğin belibaşlı özellikleri bir araya gelerek kitlesel bir mensubiyet yitimine sebep olur.

bağlanır. “(Kolektif) bir statü, (özerk ve bireysel) bir iş sözleşmesi dahilinde, bu sözleşmenin (heteronom ve kolektif) kamusal bir düzene tâbi kınılmasıyla yerleşir.”⁸

Başka deyişle, emekçiyi soyut bir düzleme, kolektif anlaşmalara, çalışma hakkının ve sosyal güvencenin kamusal düzenlemelerine dahil eden bir bireysellikten çıkma [désindividualisation] süreci söz konusudur. Ne vesayet ne sıradan sözleşme, fakat ortak görevlerin yerine getirilmesi etrafında yapılmış haklar ve dayanışmalar. Ücretliler toplumundaki çalışma dünyası, kelimenin tam anlamıyla bir bireyler toplumu oluşturmaz; daha ziyade işbölümü üzerinde temellenmiş ve hukuken kabul görmüş toplulukları hiyerarşik olarak iç içe geçirir. Dahası, özellikle halk çevrelerinde, çalışma dışı yaşam, topluluk çerçevelerine –mahalle, dostlar, meyhane, sendika...– katılımla da örgütlenir. Yoksullaşmanın temsil ettiği toplumsallıktan çıkma hali karşısında, özellikle işçi sınıfı kendisi için yoğun ve sağlam olabilecek sosyal biçimleri “imal etmiştir”.⁹

Böylece, herkes “özel” şahıs olarak birey gibi varolabilse de, mesleki statü kamusal ve kolektiftir ve bu kök salma yaşam tarzlarının istikrarlaşmasını sağlar. Bireysellikten böyle bir çıkış korumaların yersiz-yurtsuzlaşmasını bile sağlayabilir. Hukuksal düzenleme sistemlerine dahil oldukları ölçüde, bu yeni korumalar ille de birbirine bağlılığı gerektirmediği gibi, tâbi oluş ilişkilerini, patron himayeciliği gibi kişiselleşmiş ilişkileri ya da yakınların himaye ağlarını seferber eden tanışıklığı da gerektirmez. Böylece hareketliliğe izin verirler. “Hak sahibi”, söylediğimiz gibi, ilkesel olarak, Maubeuge’de de Cholet’de de güvence altında olmalıdır. Kısacası, hukuk yoluyla yeniden yerli-yurtlulaşma yaşanır; ya da yakınlık ilişkilerinden çok farklı ve bireylerin yasanın himayesi altında dolaşabileceği soyut yerler imal edilir. Hukuk, mensubiyet yitimini mağlup etmiştir.

Toplulukların, korumaların ve bireyleşme rejimlerinin bu karmaşık eklemlenişi, günümüzde yeniden sorgulanır haldedir; üstelik de çok karmaşık bir biçimde. Çalışma alanının hem içinde hem de dışında daha geniş çaplı bir esnekliğe yönelik dönüşümler kuşkusuz geri dönüşsüz niteliktedir. İşin bölüştürülmesi, hizmet sektörünün karşı konulmaz yükselişi gibi, “Fordist” örgütlenmenin kolektif düzenlemelerinden bambaşka bir şekilde, çalışma davranışlarının bireyleşmesine yol açar. Artık işi bilmek yetmemekte-

8 A. Supiot, *Critique du droit du travail*, PUF, Paris, 1994, s. 139. Bu eser, saf çalışma sözleşmesinden ücretlilik statüsüne geçişte çalışma hakkının oynadığı rolü çok kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

9 Örneğin bkz. E. P. Thompson, *The Making of the Working Class*, a.g.e. ve R. Hoggart, *La culture du pauvre*, a.g.e. Ayrıca dayanışmalarının gücü üzerinde belki kimi zaman biraz mistifiye bir tarzda vurgu yapan işçi toplumsallığına dair çok sayıda inceleme için bkz. C. Grignon, J.-C. Passeron, *Le savant et le populaire*, Gallimard, Paris, 1989.

dir; satmayı, ayrıca da kendini satmayı bilmek gerekmektedir. Böylece bireyler kendi mesleki kimliklerini kendileri tanımlamaya ve kişisel bir sermayeyi olduğu kadar genel bir teknik yeterliliği de seferber eden bir etkileşim içinde bu kimliği kabul ettirmeye teşvik edilirler.¹⁰ Herkes için geçerli olan kolektif çerçeve ve ölçütlerin bu şekilde silinmesi, çalışma alanıyla sınırlı değildir. Genellikle rastlantı kültürüne, fazlasıyla kesintili bir meslek yaşamının değişimlerine teslim edilen bir “post-ergenlik” uzantısıyla ve genellikle çalışma hayatından vakitsiz ayrılmaktan yaşlılığın hudutlarına dek süren meslek-sonrası bir yaşamla birlikte yaşam döngüsünün kendisi de esnekleşir.¹¹ Bir tür kurumsuzlaşma, yani öznelere varlığını yapılandıran nesnel çerçeveler karşısında bir tür bağısızlaşma, bütün toplumsal yaşamı katetmektedir.

Bu genel sürecin, etkilediği farklı gruplar üzerinde zıt etkileri de olabilir. Çalışanlar açısından bakıldığında, işlerin bireyselleşmesi kimilerinin kolektif boyunduruktan kurtulmasını ve kimliklerini işleri aracılığıyla daha iyi ifade etmesini sağlar. Diğerleri için, işlerin parçalanıp bölünmesi, prekaryalaşma, tecrit ve güvencelerin yitirilmesi anlamına gelir.¹² Aynı fark toplumsal yaşamda da görülür. Orta sınıflara mensup bazı grupların, kendine ve duygulanımlarına yönelik ilgiyle ve tüm diğer kaygıları bunlara tâbi kılma eğilimiyle ifade bulan bir bireysellik kültürüyle yakın ilişki içinde olduğunu, hatta bu durumdan memnuniyet duyduğunu hatırlatmak sosyolojinin beylik bir ifadesidir. Bu “narsisizm kültürü”¹³ ya da 1970’li yıllarda psikanalizin takipçilerinin geliştirdiği bu “normaller için terapi”¹⁴ tarzı örnek verilebilir. Fakat o dönemde, bu benlik kaygısının kişinin özel bir kültürel sermaye türünü seferber etmesini gerektirdiğini ve hem bunu benimseyecek donanımına sahip olmadıklarından, hem de temel yatırımları başka yere yönelik olduğundan, halk çevrelerinde güçlü “direnişler”le karşılaştığını göstermek kolaydı.

Bu birey kültürü ölmemiştir; hatta değişkenlerinden biri, 1980’li yılların performans kültürüyle birlikte aşırı biçimler bile almıştır.¹⁵ Fakat günümüzde bir başka –bu kez kitlesele– bireyciliğin geliştiği görülmektedir ve bu, sanayi-öncesi toplumun boşluklarında gelişmiş olan “olumsuz” bireyciliğin bir dönüşümü olarak ortaya çıkar. Bu bireycilik bir yeniden-üretim değil, bir dönüşümdür; çünkü aşırı katı [düzenlemelerin] değil, kolektif düzenleme-

10 Bkz. B. Perret ile G. Roustang’ın analizleri, *L’économie contre la société*, a.g.e., II. Bölüm. Bu sürecin iyimser bir yorumu için bkz. M. Crozier, *L’entreprise à l’écoute*, Le Seuil, Paris, 1994 (1. baskı, Inter-éditions, Paris, 1989).

11 Xavier Gaulier, “La mutation des âges”, *Le Débat*, no. 61, Eylül-Ekim 1991.

12 Bkz. A. Supiot, *Critique du droit du travail*, a.g.e.

13 C. Lash, *The Culture of Narcissism*, WW Norton and Co., New York, 1979.

14 R. Castel, J.-F. Le Cerf, “Le phénomène psy et la société française”, *Le Débat*, no. 1, 2 ve 3, 1980.

15 Bkz. A. Ehrenberg, *Le culte de la performance*, Calmann-Lévy, Paris, 1991.

lerin zayıflamasının ya da yitiminin bir ürünüdür. Fakat aşırı öznellikten değil, *çerçeve yokluğundan kaynaklanan bir bireycilik* olmanın temel özelliğini korur. “Bunun, kişinin benliğini ortaya koyma tarzıyla pek bir ilişkisi yoktur –bir bireyleşme sürecinde öncelikli devindirici, ille de bireyin değeri değildir; belki de kolektif çerçevenin parçalanmasıdır.”¹⁶ Örneğin banliyöde yaşayan genç bir uyuşturucu müptelası şeklindeki ideal-tipik örnekte, sanayi-öncesi toplumda gezgin serserinin temsil ettiği mensubiyet yitimi biçiminin benzeri görülebilir. O; iş, ailevi aktarım, bir gelecek inşa etme gibi bağların ve desteklerin yokluğu nedeniyle tamamen bireyleşmiş, iyice açıkta kalmıştır... Bedeni onun tek mal varlığı ve tek bağıdır; mutlak bir bireycilik patlaması içinde onu çalıştırır, bedenine haz verir ve onu yok eder.

Fakat gezgin serseri gibi bu imgenin de önemi, günü birlik debelenmek adına kaygılı arayışlardan oluşan kararsız güzergâhlar boyunca ifade bulan yağınla güvencesizlik ve prekaryalık durumunda karşılaşılan özellikleri uç noktaya taşımasındandır. Özellikle çok sayıda genç, konumlarının *belirsizliğini* bertaraf etmeye çalışmaktadır; yani yok olup gitmemek için seçmek, karar vermek, bir yol bulmak ve benlik kaygısını korumak gerekmektedir. Bu deneyimler, kişisel performansı övenlerin ya da özelliğin sırrını keşfedenlerin geliştirdiği benlik kültürünün taban tabana zıddı gözükmektedir. Bunlar, yine de çıkartma işlemiyle bu hale gelmiş bireylerin yüksek riskli maceralarıdır. Bu yeni bireycilik, bazı özelliklerini ödünç almış olsa da, eğitilmiş kategorilerin psikolojik kültürünün bir taklidi değildir.¹⁷ Bu ‘aşırı-yüklenmiş ve çözülme tehdidi altında bulunduğu ölçüde kırılgan bir bireyselliktir ve artık adeta bir prangaya dönüşme riski taşımaktadır.

Modern bireyciliğin bu çift-kutupluluğu, günümüzde ücretliler toplumunun karşı karşıya kaldığı meydan okumayı anlamak için bir sistem önerir. Bu toplumsal sistemin temel kazanımı, son kez söylersek, eşit değil ama karşılaştırılabilir olan, yani *kendi aralarında uyumlu ve birbirine bağımlı* toplumsal konumların sürekliliğini sağlamış olma. Bu, III. Cumhuriyet döneminde teorileştirilmiş “benzerler toplumunu”, yani modern bir demokra-

16 M. Gauchet, “La société d’insécurité”, a.g.e., s. 175.

17 Örneğin, “kültürel” olana çok özel bir referans genellikle tesadüfe terk edilmiş bu yaşamlarda büyük bir yer tutar. Müziksever olduklarından konserlere ya da müzelere gidenlerin kültürü değil; fakat örneğin bir oyun sergilemek ya da bir müzik grubu kurmak yönünde sürekli bir arayış, günün birinde ünlü olunacağına dair yarı hayal bir umudun zihinden geçişi ve bütün bunların arka planında, kuşkusuz, en büyük sanatçıların bazılarının günün birinde aniden ülenip ölümsüzleşmeden önce yaşadıkları “bohem hayat - sıkıcı iş” dünyasıyla belli belirsiz bir özdeşleşme. Elbette bu gençlerin pek azı bu “ara mekânlar”dan üne çıkacaktır, ama yine de burada, öncelikle bir eksikliğin (ilk başta istihdam eksikliği; çünkü yirmi yıl önce halk sınıflarından gelen bu gençlerin çoğu doğrudan doğruya çırağılığa ya da fabrikaya giderlerdi) boşluğuna çöreklenmiş bu “özel” maceraların bir örneği vardır, ve bunlar cesareten ve kimi zaman yücelikten elbette muaf değillerdir. “Ara mekânlar” mefhumu hakkında bkz. L. Rouleau-Berger, *La ville intervalle*, a.g.e.

si fikrini güncellemek adına en azından bugüne dek bulunmuş bir yol, hatta tek yoldu ve amaç da modern demokrasiyi artan işbölümünün gerekleriyle ve toplumsal tabakalaşmanın karmaşılaşmasıyla uyumlu kılmaktır. Bireyleri eski himaye ilişkilerinden ve dolaysız topluluk aidiyetlerinden kopuk soyut kolektivitelere dahil eden yeni bir koruma düzeninin oluşumu, sanayi toplumundan ücretliler toplumuna geçişi fazla çatışma olmadan sağlayabildi.

Mitleştirilmemesi gereken, ama yine de 1970'li yılların başına dek "toplumsal uzlaşma"yı sürdürmüş olan bireyle kolektifin bu eklemelenme tarzı, bireyciliğin gelişimi ve yeni bireyleşme tarzlarının gelişimiyle zora düşmüştür. Fakat bu süreç zıt etkiler gösterir; çünkü "olumlu" bireyciliği güçlendirirken, güvencesizliğin ve koruma yokluğunun tahrip ettiği kitlesel bir [olumsuz] bireyciliğin doğuşunu da sağlar.

Böyle bir konjonktürde, sosyalin yönetilme biçimleri derinden değişir; *sözleşmeye başvuru ve sorunların yerel düzlemde ele alınışı* gibi olgular kitlesel olarak geri döner. Bu bir tesadüf değildir. Sözleşmeli çalışma, toplumsal geniş tokuşun giderek daha bireyci bir tarzda yeniden bileşimini ifade eder ve aynı zamanda bunu teşvik eder. Buna paralel olarak, müdahalelerin mekâna bağlı olması, doğrudan ilgili partnerler arasında –hukukun genelleşmiş düzenlemelerinin silmiş olduğu– bir yakınlık ilişkisi bulur. Fakat bu yeniden bileşim kelimenin gerçek anlamında muğlaktır, çünkü ikili bir okumaya imkân tanır.

Sosyal politikaların bu yeni rejimi, gerçekten de, bireylerin –en muhtaç olanlar da dahil– sanayi toplumunun doğum sancılarında kendi imkânlarıyla karşı koymak zorunda kaldığı koruma-öncesi durumdan yola çıkarak kısmen yorumlanabilir. Bugün şöyle deniyor: "Bir proje oluşturun, iş, ev arayışlarınıza, dernek kurma ya da bir rap grubu oluşturma çabalarınıza kendinizi verin, size yardım edilir." Bu buyruk, bütün dahil etme politikalarında mevcuttur ve asgari gelir desteğinin sosyal dahil etme sözleşmesiyle birlikte en belirgin ifadesini bulmuştur: bir proje karşılığında yardım ve destek. Fakat, sanayileşmenin başlangıcındaki iş sözleşmesinin ilk biçimleri için olduğu gibi, bu sözleşme kalıbının da dayatılması, en istikrarsızlaştırılmış bireylerden özerk özneler gibi davranmalarını istemek anlamına gelmez mi? Çünkü "mesleki bir proje tasarlamak" ya da, dahası, bir "yaşam güzergâhı" oluşturmak, örneğin işsizken ya da evinden atılma tehdidi altındayken kendiliğinden gerçekleşmez. Hatta bu, gayet iyi entegre olmuş birçok öznenin üstlenmekte güçlük çekeceği bir gerekliliktir, çünkü daima belirgin güzergâhları izlemişlerdir.¹⁸ Bu tür sözleşmenin genellikle kurmaca olduğu doğrudur, çünkü diploma sahibinin böyle bir talebin düzeyinde olması güçtür. Fa-

18 Bkz. J.-F. Noël, "L'insertion en attente d'une politique", J. Donzelot, *Face à l'exclusion*, a.g.e. içinde.

kat o zaman, sözleşmenin yerine geçen şeyin meşruluğunu toplumsal müdahale değerlendirir ve bu değerlendirmeye bağlı olarak mali yardımda bulunur ya da bulunulmaz. Böylece, gerçek bir ahlâki yargıçlıkta bulunur (çünkü son tahlilde, talepte bulunanın asgari gelir desteğini “hak edip etmediğini” değerlendirmek gerekmektedir); bu yargıçlık, kuşkusuz anonim olan, fakat en azından dağıtımın otomatikliğini sağlayan, hak sahipleri kolektiflerine bir yükümlülük atfedilmesinden çok farklıdır.

Prosedürlerin bireyselleştirilmesinin taşıdığı aynı riskler, toplumsal müdahale düzeneklerinin bu diğer önemli dönüşümünden, yani bu prosedürlerin yeniden belli bir mekâna bağlanmasından etkilenirler. Bu belli bir mekâna bağlanma ademimerkezileşmenin çok ötesine gider, çünkü hedefleri hiyerarşikleştirme, projeleri tanımlama ve bunların gerçekleştirilmesini ilgili partnerlerle müzakere etme görevi, yerel mercilere verilmiştir. Sonuçta, yerel olan küreseldir. Fakat, bu politikaların yeniliği, yakınların korumasının geleneksel yapısıyla kimi benzerlikleri dışlamaz. Tarihsel olarak birçok biçimde görülmüş olan sorumluluk almanın bu en eski hali, kelime eğer o dönemde var olsaydı “müzakere” diye adlandırılabileceğimiz şeyden geçerdі. Gerçekten de, bir yardım talebinde bulunan kişi için topluluğa mensup olduğunu kanıtlama gerekliliği hep söz konusuydu. Fakat bu yakınlık niteliği (bkz. 1. Bölüm, “Komşum Yakınımdır”), onu himaye bağımlılıkları sistemine dahil eder ki Karl Polanyi bunu İngiliz *poor laws*’ın sınır durumu olan “kilise cemaati serfliği” (*parish serfdom*) olarak tarif etmiştir. Yeni “yatay”, “karşılıklı”, “küresel” düzeneklerin yeni-himayecilik biçimleri doğurmayacağına garantisi var mıdır? Kuşkusuz ki, “yerel olarak seçilmiş kişi” ender olarak yerel bir despot olur, “proje şefi” de bir patroniçe değildir. Fakat, tarihsel geri dönüş, günümüze dek, her zaman için “iyi yoksullar” ile “kötü yoksullar” olduğunu ve bu ayrımın ahlâki ve psikolojik ölçütlerle işlediğini öğretir. Kolektif hakların dolayımı olmaksızın, yardımların bireyselleştirilmesi ve yerel mercilere verilen karşılıklı kabul üzerinde kurulu karar yetkisi, eski insanseverlik mantığına geri dönme riskini hep taşır: Uyrukluğunu belirt, yardım görürsün.

Fakat sosyal hakkın kendisi de, en azından genel bir kuralın bireyselleşebilmesi ölçüsünde özelleşir, bireyselleşir. Örneğin, çalışma hakkı parçalanırken, yeniden sözleşmeli bir hal alır. Ücretli kolektiflerine bir statü ve güçlü bir kimlik veren genel düzenlemelerin berisinde, özel iş sözleşmesi biçimlerinin çoğalması, istihdamla ilişki türlerinin parçalanması onaylanır: belirli süreli, geçici, kısmi zamanlı, vb. iş sözleşmeleri. Çalışma ile çalışmama arasındaki ara durumlar da yeni sözleşme biçimlerinin konusu olur: işe geri dönüş sözleşmeleri, dayanışma teşvikiyle yapılan sözleşmeler, dönüşümlü yeneden dahil etme sözleşmeleri... Bu sonuncu önlemler, hakkın ve korumala-

rın bireyleşme süreçlerinin muğlaklığında özellikle anlam taşır. Örneğin işe geri dönüş sözleşmesi “işe girmekte özel güçlüklerle karşılaşmış kişiler”le ilgilidir (İş Kanunu’nun L 322-4-2 maddesi). Dolayısıyla, bu tür sözleşmeye imkân tanıyan şey, bazı kişisel durumların özgüllüğüdür.¹⁹ Bir hakkın bu açılımı, böylece, kişisel ya da psiko-sosyal türde bir eksiklik, “özel güçlük” saptamasına tâbi olur. Derin bir muğlaklıktır bu; çünkü güçlük içindeki kişiler karşısında pozitif ayrımcılık uygulaması tamamen savunulabilir bir şeydir: Bunlar, ortak düzene katılmadan önce belli bir düzeye erişmeye ihtiyaç duyabilirler. Fakat aynı zamanda, bu prosedürler, çalışma hakkının mücadele ettiği geleneksel yardım mantığını canlandırır, yani sorumluluk altına alınmak için yetersizliğinin işaretlerini, ortak çalışma düzeni açısından bir kusurunu göstermek gerekir. Asgari gelir desteği ve yerel politikalar durumunda olduğu gibi, sözleşmeye bu tür başvuru, kolektif düzenlemelerin yönetemediği herkesi tekil düzenlemelere gönderen devletin gide-rek karmaşılaşan ve heterojen bir topluma hâkim olma-taki güçsüzlüğünü ortaya serme riski taşır.

Bu muğlaklık, on beş yıldır yürürlükte olan istihdam politikalarının ve sosyal politikaların yeniden bileşiminde görülür. Bu politikalar “kriz”in ötesinde, toplumsal yaşamın bellibaşlı sektörlerini de etkileyen derin bir bireyleşme sürecinde kök salar. Örneğin aynı analiz aile yapısının dönüşümleri konusunda da yapılabilir. “Modern” aile kendi ilişki ağı etrafında kenetlenir, üyeleri arasındaki ilişkiler bu son yıllardan beri kişisel temelde sözleşmeli bir hal almıştır. Fakat, Irène Théry’nin belirttiği gibi,²⁰ geleneksel himayelerden ailenin bu “özgürleşmesi” aile türlerine göre farklı etkiler yaratır ve ekonomik bakımdan daha eğretilemiş ve toplumsal bakımdan daha muhtaç ailelerin üyeleri, örneğin evlilik ilişkisi parçalandığında, ayrılık ya da toplumsal statü düşüşü meydana geldiğinde, olumsuz bir özgürlük deneyimini yaşayabilirler. Burada da, başka yerde de, birey olarak varolma olgusu, bilincin dolaysız bir verisi değildir. Derinliğine araştırılması gereken paradoks: Kişi, nesnel kaynaklara ve kolektif korumalara dayandığı ölçüde bireyselliğini daha rahat yaşar.

Ücretliler toplumunun dağılmasının ortaya koyduğu sorunun, en azından 1970’li yılların başında temsil ettiği modelin düğümü burada yatmaktadır. Günümüzdeki sosyal sorunun düğümüdür bu.

Devletin sivil toplum üzerindeki hegemonyasını, aygıtlarının bürokratik ve etkisiz işleyişini, sosyal hakkın soyutluğunu ve somut dayanışmalara yol açmadaki güçsüzlüğünü teşhir edip, sonra da, durumların özgüllüğünü dikkate alan ve öznelere seferberliğine çağrı çıkaran dönüşümler mah-

19 Bkz. A. Supiot, *Critique du droit du travail*, a.g.e., s. 97.

20 Bkz. I. Théry, *Le démariage*, a.g.e.

kûm edilemez. Üstelik bu tam bir yıkım olur, çünkü bu bireyleşme hareketi kuşkusuz ki geri dönüşsüzdür. Fakat nüfusun bazı kategorileri için bu dönüşümlerin maliyeti daha fazla göz ardı edilemez. Ödeyecek başka şeyi olmayan, *kendinden vermeye* devam eder ki bu çok yorucu bir uygulamadır. Bu mekanizma, asgari gelir desteğinin sözleşme prosedürlerinde gayet iyi görülür: Talepte bulunanın tek getirebileceği şey, yenilgileri ve eksikleriyle kendi hayat hikâyesidir ve “bir proje oluşturmak”, bir “dahil etme sözleşmesi” tanımlamak amacıyla bir rehabilitasyon perspektifi ortaya koymak için bu cıvı malzeme ince ince araştırılır.²¹ Parçalanmış bir biyografinin parçaları bir hak alabilmenin tek geçer akçesidir. Bütün haklarına sahip bir yurttaşa yakışan bireysel muamelenin bu olduğu kuşkuludur.

Dolayısıyla, günümüzün bireyleşme sürecinin çelişkisi derindir. Toplumu yönetilemez kılan bir parçalanmayla tehdit eder; ya da sosyal konumları güvence altında olduğundan bireycilik ile bağımsızlığı birleştirebilenler ile bireyselliklerini –bağ eksikliği ve korunma yokluğu anlamına geldiğinden– bir çarmıh gibi taşıyanlar arasındaki çiftkutuplulukla tehdit eder.

Bu meydan okumaya karşılık verilebilir mi? Bunu elbette kimse kesin olarak ileri süremez. Fakat herkes üzerinde çalışılması gereken yolu kabul etmelidir. Kamu gücü, bireyciliğin iki kutbu arasında köprüler inşa edebilen ve topluma asgari bir bağdaşıklık dayatabilen tek mercidir. Ekonominin acımasız kısıtlamaları giderek artan bir merkezkaç baskı uygular. Eski dayanışma biçimleri, dayanıklı direnç desteklerini yeniden oluşturamayacak kadar tükenmiştir. İçinde bulunduğumuz dönemin belirsizliğinin gerektirdiği şey, –piyasa “yasaları”na tamamen teslim olunmayacaksa– daha az devlet değildir. Ama daha fazla devlet de değildir elbet; tabii eğer, eski kolektivitelerin çözülmesiyle ve kitlesel bireyciliğin yükselişiyle kesin olarak tahrip olmuş 1970’li yılların başındaki yapı zorla yeniden inşa edilmek istenmiyorsa... Çare, bu bireyleşme sürecine eşlik etmek, gerilim noktalarını tehdit olmaktan çıkarmak, kopuklukları önlemek ve suyun dibine gömülenleri yurtlarına kavuşturmak için yeniden müdahaleler örgütleyen stratejist bir devlettir. Bu yine de korumacı bir devlettir; çünkü, aşırı çeşitlenmiş ve olumsuz bireyciliğin kemirdiği bir toplumda, *sosyal koruma olmadan sosyal kaynaşma olmaz*. Fakat bu devlet, bireyleşme sürecinin kıvrımlarını izleyerek müdahalelerini tam bir kesinlik içinde düzenlemelidir.

Bu gerekliliği ortaya koymak, devletin yeni bir düzenleme biçiminin gökten bütün alet edevatıyla inmesini beklemek değildir; çünkü, yine vurguladığımız gibi, kimi kamusal politikalar on beş yıldan beri bu yönde değişim geçirmektedir. Fakat sanki sosyal devlet iki eğilim arasında bocalıyor gibi-

21 Bkz. I. Astier, “Revenu minimum et souci d’insertion: entre le travail, le domestique et l’intimité”, Sosyoloji doktora tezi, EHESS, Paris, 1994.

dir: bir yanda, güncel durumun içerdığı yenilikle yüzleşebilmek için yenden örgütlenme çabaları; diğer yanda, herkesin aynı topluma mensup olmasının güvencesi olma görevini yerine getirme yükümlülüğünü başka mercilere –işletmelere, yerel seferberliğe, yeni girdilerle alaşağı edilmiş bir insanseverliğe ve hatta ücretliler toplumunun öksüzlerinin kendi kendilerine örgütlemek durumunda kaldıkları kaynaklara– bırakma eğilimi. Kuşkusuz, gemi su aldığı anda suyu herkes boşaltmak zorundadır. Fakat günümüzde bolca rastlanan belirsizlikler ortasında, en azından bir şey kesindir: Kimse devletin yerini tutamaz, dolayısıyla manevrayı yönetmek ve kazayı önlemek de ona düşer.

- Aglietta, Michel 298, 299, 306, 367
Albert, Michel 396, 410, 414
Alembert, Jean Le Rond d'. 141
Arendt, Hannah 164, 326, 352
Assicot, Bernard 11
Aubry, Martine 387
Augé, Marc 42
Autes, Michel 388
Aznar, Guy 410
Azy, Benoit d'. 235
- Babeuf, Gracchus 192, 193, 254, 261
Balibar, Étienne 262
Barel, Yves 376, 407
Barère de Vieuzac, Bertrand 178, 179, 181, 223, 280.
Barni, Jules 285
Barrés, Maurice 318
Bastiat, Frédéric 227
Bec, Colette 11
Bechhofer, Frank 328
Behar, Daniel 388
Bender, Anton 298, 299, 367
Bentham, Jeremy 149
Berger, Peter 393
Bergeron, Louis 243, 340
Beveridge, William 301, 342, 344, 361, 362, 381, 412, 413
Birnbaum, Pierre 11
Blanc, Louis 209, 229, 252, 253, 256, 260
Bloch, Camille 62, 266
Bloch, Marc 44
- Bloch-Lainé, François 381, 382
Bô, Jean-Baptiste 183
Boisguilbert, P. Le Pesant de 109, 158
Boissy d'Anglas, François-André de 223
Boltanski, Luc 321, 323, 324
Bonaparte, Louis-Napoléon 205, 224, 235, 255, 281
Bourdieu, Pierre 334
Bourgeois, Léon 256-259, 285, 293, 303
Boyer-Fonfrède 185
Braudel, Fernand 189
Brissot, Jean-Pierre 153
Buret, Eugène 205-209, 212, 213, 216
Burke, Edmund 194
- Caillé, Alain 40
Chailley, Joseph 208, 217
Chaunu, Pierre 31, 84, 86, 156, 189
Chevalier, Émile 208, 217
Chevalier, Louis 208, 209, 216
Cheysson, Émile 226, 241, 272, 273
Christine de Pisan 50
Cipolla, Carlo 82, 189
Clark, Colin 325, 336
Colbert, Jean-Baptiste 113, 121, 132, 133
Collinet, Michel 325
Comte, Auguste 221, 257, 284, 292, 297
Condorcet, J.A.N. 279
Constant, Benjamin 221, 224, 232, 244
Cottureau, Alain 114, 238, 240
Crozier, Michel 327, 330

- Decrocq, Jean-Baptiste 218, 219
 Delmas, Philippe 372
 Descartes, René 351, 360
 Dewerpe, Alain 213
 Dickens, Charles 212, 215
 Diderot, Denis 141
 Donzelot, Jacques 11, 250, 253, 254
 Dreyfus, Louis-Ferdinand 102, 266
 Dubet, François 375, 376
 Duby, Georges 43, 45, 79, 84, 107, 111, 144, 147
 Duchâtel, M. T. 220
 Duguit, Léon 285, 310, 311
 Dumézil, Georges 124
 Dumont, Louis 172, 419, 421
 Dunoyer, Charles 211, 227
 Dupeux, Georges 328
 Dupin, Charles 224, 232, 246, 304
 Dupont-White, Charles Brook 255, 258, 275
 Duprat, Catherine 182
 Durkheim, Émile 27, 29, 257, 258, 360, 374
 Duveau, Georges 239

 Egon, A. 244
 Elias, Norbert 60
 Elivit, Sanford 226
 Engels, Friedrich 212, 240
 Ewald, François 219, 276, 277, 286

 Farge, Arlette 187
 Ford, Henry 307-309
 Fossier, Robert 41, 57, 83
 Foucault, Michel 59, 60
 Fouillé, Alfred 285, 290
 Fourastié, Jean 325, 327, 329, 354
 Fourcade, Bernard 356, 364
 Fournier, Jacques 347, 359
 Fox, Alan 419
 Fréville, Ernest 79

 Gambetta, Léon 351
 Gascon, Roger 153, 154
 Gauchet, Marcel 171, 279, 418
 Gaudemar, Jean-Paul de 330
 Gérando, Baron de 217, 220, 224, 230-232, 241
 Geremek, Bronislaw 24, 57, 86, 100, 101, 107, 135, 142, 146
 Gide, Charles 228, 277
 Godart, Julien 117
 Goffman, Erving 61, 394, 404
 Gorz, André 365, 405, 410, 417
 Goubert, Pierre 136, 139, 154

 Griffuelhes, Victor 307
 Gutton, Jean-Pierre 49, 99, 100
 Guizot, François 220, 222-224, 232, 246, 345

 Habermas, Jürgen 87, 360, 363
 Halbwachs, Maurice 126, 318, 326
 Hatzfeld, Henri 263, 276, 277, 289, 295, 310
 Hauser, Henri 113, 124
 Hecquet, Philippe 153
 Heers, Jacques 88
 Hill, Christopher 118
 Hilton, Rodney 82, 85
 Hobsbawm, Eric J. 31, 207
 Hoggart, Richard 317, 376
 Hufton, Olwen H. 140, 159, 160
 Hugo, Victor 209, 215, 346, 388

 Inbarne, Philippe d' 87

 Jaurès, Jean 265, 267, 268, 274, 291, 381
 Jones, Garreth S. 110

 Kant, Immanuel 219

 Labbens, Jean 339
 Labrousse, Ernst 141, 159, 160
 Lachiver, Marcel 159
 Laé, Jean-François 11, 388
 Laffemas, Barthélemy de 131
 Lagrange, Léo 313, 314
 Lamartine, Alphonse de 216, 224, 251, 319
 Landes, David 238
 La Roncière, Charles de 54, 153
 Laroque, Pierre 344, 362, 381
 Laurent, Émile 260, 269
 Laveleye, Émile de 285
 Laville, Jean-Louis 405
 Lefebvre, Georges 137
 Lefort, Joseph 271, 272
 Le Goff, Jacques 107, 125, 142
 Lenoir, René 381, 382
 Le Play, Frédéric 213, 220, 225, 226, 236, 240, 246, 273, 281
 Leroy-Beaulieu, Paul 239, 245, 302
 Leroy d'Allarde 191
 Le Roy Ladurie, Emmanuel 104
 Le Trosne, Guillaume-François 92
 Lévi-Strauss, Claude 43
 Lewine, David 214
 Liss, Catharina 155, 160
 Locke, John 164, 326
 Loustalot 192
 Loyseau, Charles 124, 126

- Luckman, Thomas 393
- Mabilleau, Léopold 270
- Mably (Papaz) 281
- Machiavelli, Nicolas 416
- Magri, Suzanna 375
- Mallet, Serge 327, 328
- Malthus, Thomas Robert 193, 203, 227
- Man, Henri de 286, 346
- Martin, Claude 377
- Marx, Karl 80, 86, 92, 104, 110, 120, 123, 164, 190, 228, 240, 253, 261, 326, 331, 417
- Maruani, Margaret 340
- Massé, Pierre 346, 349
- Medick, Hans 213
- Méline, Jules 281
- Melun, Armand de 225, 226, 229, 235, 236, 246, 253, 255
- Mendels, Franklin F. 119
- Mendras, Henri 332
- Mercier, Louis-Sébastien 96, 137
- Merrheim, Alphonse 307, 308
- Meysonnier (Başrah) 228
- Millerand, Alexandre 296, 311, 347
- Minc, Alain 372, 400, 410
- Mirabeau, H.-G. 283, 284
- Mirman, Alexandre 265, 267, 268
- Misraki, Jacqueline 101
- Mollat, Michel 45, 51, 53, 89
- Monod, Henri 265, 266
- Montesquieu 169, 174, 205
- Montlinot, C.A.J. Leclerc de 97, 105, 166, 167, 176
- Murard, Numa 11, 274, 388
- Naville, F.M.L. 227
- Nietzsche, Friedrich 53
- Nizard, Théodore 229
- Noiriel, Gérard 257
- Offe, Clauss 346, 347
- Ogien, Albert 11
- Oheix, Gabriel 383
- Owen, Robert 212
- Ozanam, Frédéric 224, 225, 229
- Passeron, Jean-Claude 25
- Paultre, Christian 266
- Pelloutier, Fernand 302
- Perret, Bernard 371, 423
- Pialoux, Michel 373
- Pirenne, Henri 79, 84, 153
- Pitrou, Agnès 383
- Polanyi, Karl 32, 129, 190, 396, 397, 404, 426
- Pollard, Sydney 300
- Pomian, Krzysztof 395
- Portalis, J. E. M. 219
- Poulot, Denis 238
- Praderie, Michel 387
- Prevost (Rahip) 94
- Procacci, Giovanna 11
- Proudhon, Pierre-Joseph 209, 244, 246
- Pyat, Félix 252, 253
- Questiaux, Nicole 347, 359
- Reybaud, Louis 233, 238, 242
- Reynaud, Emmanuelle 340
- Reynaud, Jean-Daniel 337
- Richelieu (Kardinal) 94, 113, 121, 132
- Rieff, Philip 83
- Rioux, Jean-Pierre 211
- Romme 185
- Roncière, Charles de la 54, 153
- Robespierre, Maximilien de 179, 183, 187, 282
- Rosanvallon, Pierre 188, 222, 251, 347
- Rouleau-Berger, Laurence 374
- Rousseau, Jean-Jacques 171, 182, 183, 281
- Roustang, Guy 371
- Royer-Collard, Pierre-Paul 221
- Saint-Just 179, 192, 280, 282
- Saint-Pierre, Charles Irénée Castel de 133
- Saint-Simon 221, 257
- Sales, (Aziz) François de 52
- Sauvy, Alfred 337, 372
- Say, Jean-Baptiste 212
- Say, Léon 208, 217
- Schnapper, Dominique 375
- Schwartz, Bertrand 386
- Sellier, François 355
- Sewell, William H. 114, 213
- Sieyès, Emmanuel-Joseph 125, 191, 192, 223
- Simiand, François 88, 104, 126, 316, 321, 322, 326
- Simmel, Georges 335
- Simonde de Sismondi, Léonard 224, 228, 281
- Smith, Adam 129, 164-167, 171, 182, 194, 326
- Soboul, Albert 280
- Soly, Hugo 84, 155, 160
- Sombart, Werner 118
- Spuller, Eugène 254
- Stewart, James 151
- Stoleru, Lionel 381, 399
- Sue, Roger 408
- Swaan, Abraham de 295

- Tawney, Richard-Henri 65, 86, 170
 Taylor, Frederick W. 305-307
 Théry, Irène 427
 Thiers, Adolphe 148, 208, 218, 232, 244, 253, 255, 285, 287, 288, 345
 Thompson, Edward P. 214, 325
 Tocqueville, Alexis de 204, 205, 224, 231, 232, 253, 261, 265, 419
 Topalov, Christian 11, 375
 Touraine, Alain 315
 Trempe, Rolande 308
 Turgot, Anne Robert Jacques 96, 126, 133, 134, 146, 165-167, 170, 176, 182, 187, 193, 199
 Unwin, Georges 117, 129
 Valéry, Paul 403
 Vauban, Sébastien Le Preste de 136, 137, 158, 171
 Veblen, Eugen 318
 Verret, Michel 318
 Vexliard, Alexandre 93
 Villeneuve-Bargemont, Alban de 205, 216, 224, 229
 Villermé, Louis-René 212, 233, 244
 Villey, Edmond 264
 Vives, Juan Luis 58, 65, 88, 163
 Webb, Béatrice 187, 268, 302
 Webb, Sydney 187, 268
 Weber, Max 47, 57, 117, 123, 149, 242
 Weil, Simone 315, 328
 Winock, Michel 335
 Worms, René 228
 Wresinski, (Papaz) Joseph 339
 Znanieck, F. 43

1968 Mayıs 329-331, 357

Ahret mutluluğu ekonomisi 51-53

Ahlâklılaştırma 204, 223, 224, 228-230, 233, 234, 236, 249, 261, 271, 303, 304, 339

Aile 14, 27, 35, 40-46, 54, 57, 58, 62, 63, 67, 69, 71, 81, 86, 92, 97, 100, 101, 119, 138-140, 143, 145, 147, 153, 155, 160, 178, 181, 207, 208, 212-215, 220, 221, 225-227, 235, 237-239, 241, 246, 254, 263, 266, 269, 276, 280, 287, 290, 291, 294, 300, 307, 308, 313, 324, 333, 334, 338, 342, 343, 350, 351, 361, 376-381, 383, 385, 388, 393, 397, 398, 403, 404, 414, 421, 424, 427

Angarya (modeli) 19, 42, 61, 96, 142-150, 166, 417

Anomi 21, 360, 389, 400, 403

Asgari Gelir Desteği (RMI) 16, 21, 22, 180, 265, 390-393, 398, 399, 407, 408, 425-428, ayrıca bkz. Dahil etme

Asosyal-sosyallik 393

Atölye yönetmeliği 239

Aydınlanma(cılar) 30, 38, 92, 150, 152, 166, 170-172, 178, 181, 220

Aylığa bağlama 336, 337, 348

Ayrıcalıklar 56, 111-114, 116, 117, 124, 125, 127, 135, 145, 151, 161, 162, 165, 168, 171, 175, 180, 223, 226, 283, 291, 343, 361, 362, 396, 402, 409, 412, 414, 421

Banliyöler 21, 373, 376, 385, 388, 400, 407, 424

Bireycilik 16, 38, 259, 284, 285, 360, 361

Kolektif bireycilik 419, 420

Olumsuz bireycilik 21, 38, 192, 417-429

Yöntemsel bireycilik 243, 257

Birincil toplumsallık 13, 14, 40, 42, 43, 46-48, 66, 179, 180, 213, 257, 360

Boş vakit 237, 291, 297, 298, 314, 315, 359, 407

Büyüme 16, 27, 29, 45, 70, 84, 85, 120, 130, 189-191, 194, 200, 205, 298, 299, 329, 330, 332, 339-341, 345, 347-350, 352, 354-357, 359, 360, 362-364, 367, 370, 372, 379, 382-384

Büyüme odaklı asgari ücret (SMIC) 348, 349, 395, 402

Cografi hareketlilik 17, 78, 99, 129, 210

Çalışanlar 17, 58, 75-78, 82, 86, 87, 96, 111, 116, 122, 137, 138, 140, 142, 155, 158, 168, 176, 187, 210, 238, 271, 292, 295, 300, 301, 308, 311, 321-323, 325, 326, 331, 333, 336, 337, 342, 344, 348, 355, 358, 361, 365, 367-371, 373, 374, 376, 401, 402, 406, 409, 412, 423

Çalışma hakkı 167, 175, 183, 185, 186, 200, 231, 232, 251-254, 287, 293, 311, 317, 342, 348, 350, 355, 356, 413, 422, 426, 427

Dahil etme 28, 67, 76, 115, 180, 352, 379-381, 383, 384, 386, 387, 389-395, 398, 399, 405, 407, 425, 426, 428

Dayanışma 29, 30, 41-43, 64-67, 86, 179, 180, 200, 201, 229, 239, 256-258, 264, 266, 268, 269, 275, 276, 288, 293, 317, 342, 343, 353, 360, 363, 370, 375, 378, 382, 388, 397, 401, 404-406, 411, 412, 415, 416, 422, 426-428
Dayanışmacılık 226, 228, 263, 273, 285, 293, 319
Despotizm 182, 183, 186, 221, 222, 261, 354, 355
Desteklemeci-sosyal 26, 36, 39, 40, 46-48, 55, 63, 66, 73
Dışla(n)ma 13, 20-23, 27-29, 47, 52, 58, 60, 63, 90-93, 95, 106, 110, 112, 114-116, 126, 127, 134, 180, 216, 219, 264, 267, 292, 297, 300, 302, 303, 317, 351, 364, 367, 373, 376, 378, 381, 382, 387-389, 392, 393, 399, 401, 402, 416; ayrıca bkz. Mensubiyet yitimi
Dilencilik 58, 59, 61-63, 65, 66, 68, 70, 73, 75, 87, 88, 92, 98, 102, 105, 106, 130-133, 158, 170, 172-185, 188, 191, 203, 217, 233, 246, 254, 263, 266, 278, 279
Dilenci nezarethaneleri 95, 134, 148, 161, 166, 167, 180, 203, 217, 223
Eli ayığı tutan/sağlıklı dilenciler 62, 71-73, 75, 76, 85, 90, 97, 105, 131, 177
Dolaylı ücret 290, 344
Dönüşüm bunalımı 46, 81, 83, 86, 87, 190
Dördüncü dünya 299, 337-339, 375, 382, 390
Düşük istihdam 21, 73, 130, 134, 140, 182, 371

Emek/İş/Çalışma

Çocuk emeği 122, 132, 139, 149, 203, 206, 211, 213, 229, 264, 323
Emeğin sabitlenmesi 81, 87, 269, 304, 371
Emek pazarı 114, 116, 123, 143, 146, 159, 168, 175, 177, 184, 195, 262, 279, 293, 300-303, 318, 325, 335, 338, 363, 364, 370, 371, 375, 378, 390, 403, 405, 409
İş kazaları 274
İş/çalışma örgütlenmesi 24, 26, 36, 37, 80, 89, 112, 114-116, 118, 123, 127, 130, 131, 134, 150, 165, 168, 170-172, 175, 176, 187, 206, 209-211, 222, 229, 242, 243, 254, 264, 304-306, 315, 322, 372, 403, 404, 415, 421
İşbölümü 257, 258
İşin bölüştürülmesi 410, 411, 413, 422
Kadın emeği 72, 74, 75, 77, 100, 108, 111, 116, 122, 129, 133, 138, 139, 145, 208, 211, 213, 325, 326, 328, 332, 338, 365, 379, 408, 409, 415, 421
Kesintili çalışma 138, 301, 302, 309, 338, 423

Kurallı çalışma 37, 114, 124, 135, 146, 165, 167, 188
Sosyal çalışma 230, 231, 385
Ücretli emek 13-17, 20, 24, 29, 37, 38, 89, 97, 107-110, 135, 139, 141, 142, 144-148, 150, 192, 193, 199, 200, 216, 234, 240, 244, 253, 277, 281, 283, 288-290, 292, 294, 296, 298-301, 309, 310, 312, 316, 322-324, 330, 331, 335-337, 339, 342, 343, 348, 351, 400, 409, 417, 418
Zorunlu çalışma 26, 37, 61, 62, 88, 94, 105, 123, 124, 127, 133-135, 143, 148, 149, 163, 165-167, 170
Emeklilik 235, 263, 268, 271-274, 276, 287-291, 293, 294, 298, 309, 319, 324, 337, 344, 368, 394, 403
Engellilikbilimi 21, 35, 36, 54, 72, 161, 173, 254, 264-266
Entegrasyon 16, 21, 22, 26-29, 41, 42, 152, 157, 161, 199, 201, 297, 298, 317, 320, 338, 348, 350, 352, 374, 376, 379, 380, 382, 383, 385, 391-395, 401, 403, 406-408
Entegre yoksulluk 209
Esneklik 17, 42, 189, 272, 293, 366, 367, 369, 371, 373, 395, 396, 401, 422
Eşitlik 28, 76, 180, 185, 222, 259, 278, 279, 282, 285, 310, 343, 344, 350, 377, 380, 399, 409
Eşitsizlik 27, 192, 201, 222, 230, 256, 259, 273, 279, 280, 285, 338, 341, 349, 350, 358, 380, 381, 399, 415
Faal nüfus 301, 309, 322, 361, 364, 375
Fazlalıklar 17, 19, 24, 27, 28, 43, 74, 352, 364, 374, 400, 408, 410
Feodalizm 14-16, 19, 41-46, 75, 80, 81, 83, 84, 87, 91, 109, 118, 123-125, 138, 142, 145, 146, 151, 156, 165, 171, 222, 240, 261, 283, 418-420
Fordizm 16, 107, 108, 300, 308, 364, 422
Gelirlerin toplumsallaşması 290
Genelleşmiş sefalet 26, 86, 199, 205-212, 214-216, 232, 235, 243, 267, 281, 292, 297, 308, 309, 401, 421
Gettolar 23, 207, 384, 385, 401
Gezgin serseriler 14, 16, 24, 26-28, 36, 37, 45, 46, 60-62, 70, 73, 76-78, 88, 90-106, 109, 110, 128-131, 134, 138, 140, 145, 148, 149, 152, 154, 156, 158, 160, 161, 170-172, 175, 177, 184, 203, 212, 215, 217, 237, 282, 293, 303, 304, 376, 378, 420, 421, 424

Göçmenler 98, 140, 242, 245, 299, 319, 325, 328, 330, 338, 363, 373, 385, 397
Grevler 115, 116, 241, 242-244, 255, 270, 310, 312, 321, 328, 330, 349
Güdümlü ekonomi 123, 286, 345
Güvence (Sigorta) 15, 17, 21, 23, 24, 29, 38, 109, 185, 199, 200, 207, 234, 249, 259, 262-264, 267-277, 279, 281, 286, 288-296, 299, 300, 303, 309, 317, 319, 324, 336, 341-344, 350, 356-363, 365, 368, 370, 374, 380-382, 390, 391, 396, 397, 408, 409, 411, 412, 414, 418, 421-424; *ayrıca bkz.* Yardımlaşma cemiyetleri, Zorunlu sigorta
Halk ayaklanmaları 79, 106
Halk konutları 318
Hayır atölyeleri 133, 134, 148, 203, 251
Hayırseverlik 50-52, 64, 65, 70, 178, 218, 219, 230, 231, 232, 246
Hristiyan hayırseverliği 49, 51, 63, 232
Haziran 1848 224, 227, 235, 247, 253, 256, 321, 330
Hristiyan Ahlak Cemiyeti 224, 232, 246
Himayecilik 200, 228, 230, 233, 236, 239, 241-244, 250, 255, 256, 260, 261, 269, 270, 274, 290, 292, 295, 342, 422, 426
Hizmetçilik, hizmetçiler 74, 96, 99, 117, 136-138, 192, 317, 405, 406
Hukuk devleti 105, 183, 184
İnsan hakları 173, 186, 191, 192, 252, 278, 279, 284
İnsanseverlik 232, 234, 244, 266, 268
İstihdam 18, 21, 22, 27, 58, 73, 76, 86-89, 104, 107, 114, 115, 128-131, 133-136, 138, 140, 144, 147, 148, 158, 168, 176, 182, 191, 200, 206, 207, 215, 230, 236, 238, 239, 241, 251, 267, 271, 298, 301, 302, 304, 318, 319, 324, 338, 340, 348, 350, 352, 353, 355-357, 361-369, 371-375, 379, 380, 384, 386, 387, 389-391, 395-400, 402, 405-408, 410-415, 418, 424, 426
İstihdam damarları 353, 408, 410
İstihdam edilemeyenler 16, 19, 24, 88, 369, 380, 386, 392
İstihdam patlaması 404-406
İstihdam politikaları 302, 303, 328, 385, 398, 399, 406, 412, 414, 427
İstihdama serbest erişim 37, 150, 152, 168, 170, 171, 175, 177, 178, 182-186, 188, 191, 193, 199, 279
İş hukuku 251, 310, 365, 421

İş sözleşmesi 172, 187, 193, 194, 294, 300, 310, 311, 364, 374, 418, 421, 422, 425, 426
Süresiz iş sözleşmesi (CĐİ) 355-357, 364
Toplu sözleşme 310, 311, 331, 342, 357, 371
İşçi dernekleri 234, 236, 313
İşçi hareketi 244, 316, 330; *ayrıca bkz.* İşçi sınıfı
İşçi karnesi 239
İşçi partikülarizmi 312, 314, 319, 321
İşçi sınıfı 15, 16, 27, 199, 207, 224, 228, 236, 242, 244, 253, 256, 267, 269, 270, 274, 291, 295, 296, 298, 305-307, 310-312, 314-317, 320, 321, 323-331, 335, 336, 338, 339, 341-343, 369, 372, 373, 422
İşçilik durumu 299, 317, 321, 326, 328
İşgücü 16, 26, 37, 80, 87, 89, 95, 129-132, 135, 138, 141, 163, 168, 241, 243, 264, 293, 365, 368, 395, 416
İşgücü piyasası 80, 88, 89, 98, 104, 118, 135
Yedek işgücü 88, 89
İşletmeler 17, 38, 118, 120, 130, 133, 138-140, 142-145, 168, 176, 210, 213, 236, 241, 271, 276, 280, 284, 295, 299, 305, 318, 321, 323, 325, 331, 334, 336, 338, 345, 347, 349, 355, 365-371, 379, 387, 393-396, 399, 401, 413, 415, 429
İşsizler Sendikası 400, 408
İşsizlik 13, 19, 21, 87, 89, 92, 97, 158, 180, 206, 207, 230, 233-235, 252, 263, 275, 286, 287, 293, 294, 301, 303, 313, 319, 322, 343, 349, 352, 362, 364-366, 368, 373, 375, 377-379, 388, 389, 396, 397, 400, 402, 411, 412
İşten atılma 271, 376
İşverenler 78, 98, 101, 117, 118, 137, 139, 142, 144, 146, 149, 168, 176, 178, 185-188, 194, 237, 238, 240, 241, 267, 269, 271, 292, 295, 298, 303, 310, 311, 319, 323, 337, 344, 347, 355, 357, 366, 369, 374, 385, 391; *ayrıca bkz.* İşletme
Kadrolar (Yöneticiler) 194, 298, 306, 322-325, 328, 332-334, 349, 369, 401, 402
Kalfalar 19, 109, 111-113, 115-117, 135, 136, 146, 186, 305
Kamu hizmetleri 217, 285, 286, 309, 310, 346, 359, 380, 384, 385, 399
Kamulaştırma/Ülusalallaştırma 123, 185, 286, 312, 345, 346
Kapatılma 59-62, 64, 71, 78, 95, 132, 133, 166, 172, 223, 264
Keynesçi(lik) 183, 191, 200, 345, 347, 363, 385

Kıtlık 84, 92, 155, 156, 160, 163, 410
Kolektiviteler 257, 258, 276, 315, 325, 359,
360, 361, 375, 378, 418-421, 425, 428
Kolektivizm 245, 256, 258, 285, 288
Korunmasızlık 13, 16, 20-23, 37, 38, 101, 106,
108, 109, 152, 158, 159, 161, 170, 201,
267, 273, 286, 292, 297, 308, 372, 376, 379,
393, 401, 410, 417
Kölelik 14, 20, 38, 83, 90, 96, 143, 144, 149,
153, 162, 194, 232, 246
Krallık manüfaktürleri 121, 123, 133, 140
Kürek cezası 92, 94, 95
Küreselleşme 17, 262, 363

Liberalizm 15, 123, 164-166, 181-183, 193,
200, 211, 219, 226, 227, 228, 240, 243,
255-259, 264, 283, 285, 288, 298, 303, 331,
347, 379, 381, 396, 419

Mahalle rejileri 387, 389
Memurlar 93, 104, 128, 134, 137, 157, 261,
298, 316, 318, 324, 325, 331, 357, 369, 402
Mensubiyet yitimi 13, 14, 16, 20-23, 29, 36,
45, 46, 48, 67, 86, 88, 90, 97, 100, 103, 106,
129, 148, 150, 157, 161, 170, 199, 209, 213,
215, 257, 282, 293, 365, 376, 378, 397, 401,
421, 422, 424
Merkantilizm 94, 95, 113, 121, 122, 131, 162-
164, 169
Mesleki hareketlilik 367, 386, 392
Meşruiyetçilik 161, 224, 225, 228, 229
Minimal devlet 182, 243
Modern ücretlilik ilişkisi 97, 107, 143, 148,
299, 306, 312, 340, 405, 420
Modernleşme 89, 195, 216, 332, 335, 345, 366,
375, 396
Muhtaçlık 26, 54, 57, 65, 67, 69, 96, 152-158,
160, 170, 172, 173, 179, 203, 205, 209, 216,
218, 230, 232, 244, 265, 268, 277, 291, 362
Eli ayacı tutan muhtaçlar 36, 71, 72, 133,
134, 175, 180, 183, 254
Mülk sahipleri 15, 76, 110, 138, 145, 176, 193,
211, 223, 232, 238, 246, 252, 253, 255,
277-280, 282, 283, 287, 289-291, 295, 313,
314, 333, 357, 379
Mülkiyet aktarımı 278, 284, 286, 290-292,
309, 310, 341, 344, 346

Orta sınıflar 210, 211, 318, 321, 324, 325, 327,
328, 331, 332, 335, 372, 374, 378, 423

Özel mülkiyet 15, 164, 256, 277, 278, 281-284,
286-288, 291, 292, 295, 340

Paris Komünü 154, 244, 247, 253, 320, 330
Paternalizm 67, 145, 180, 182, 241, 243, 244,
310, 405
Patron 15, 142, 148, 200, 220, 225, 228, 233,
236, 237, 239-244, 264, 269-271, 274, 284,
288, 293, 295, 296, 302, 304, 307, 311, 312,
324, 332, 334, 336, 347, 348, 354, 355, 369,
396, 408
Patron himayeciliği 230, 239, 241, 242,
255, 422
Patronların keyfiyeti 211, 239, 264, 271,
315, 355
Pazar/piyasa 15-18, 29, 37, 106, 110, 112,
114, 116, 119-121, 123, 130, 132, 135,
136, 159, 165, 166, 171, 172, 176, 178,
189-191, 194, 199-201, 227, 269, 290,
300, 301, 308, 340, 346, 363, 366, 367,
369-371, 374, 381, 394-399, 404, 409,
414, 415, 418, 419, 428; ayrıca bkz.
Emek pazarı, İşgücü piyasası
Planlama 123, 345, 347, 349, 380
Politik ekonomi 52, 108, 152, 193, 227, 228,
236, 237, 326, 414
Poor Laws 58, 63, 70, 128, 129, 134, 203, 266,
426
Pozitif ayrımcılık 342, 380, 399, 427
Prekarite 13, 20, 22, 24, 85, 338, 373
Prekarya(laşma) 13, 16, 17, 20, 206, 273, 296,
330, 342, 357, 361, 364-368, 372, 374, 376,
383, 384, 388, 396, 401, 403, 410, 417,
423, 424
Proletarya 14-16, 80, 97, 103, 110, 120, 138-
140, 148, 152, 159, 183, 191, 210, 242,
253, 269, 270, 297, 300, 323, 326, 327, 330,
338, 379
Proleter 15, 22, 80, 85, 96, 103, 116-118, 145,
158, 192, 213, 215, 243, 246, 251, 277, 297,
317, 331, 418
Proto-sanayi 116, 119-121, 139, 190, 211, 213,
214, 299; ayrıca bkz. Kırsal zanaatkarlık
Putting-out system 119, 120, 129, 130; ayrıca
bkz. Kırsal zanaatkarlık

Refah devleti 29, 181, 182, 250, 260-262, 269,
359, 360, 411
Restorasyon 161, 180-182, 221, 223, 224, 234
Rönesans 14, 32, 49, 58, 60, 65, 96

Sanayi devrimi 24, 26, 28, 31, 32, 36, 37, 63,
89, 111, 120, 121, 124, 130, 135, 142, 190,
194, 195, 205, 210, 212, 299, 303, 306, 396
Sanayi kapitalizmi 17, 81, 116, 118-120, 123,
130, 141, 149, 163

- Sanayi toplumu 15-17, 26, 30, 108, 200, 201, 226, 237, 243, 257, 281, 289, 291, 292, 297, 298, 300, 303, 307, 309, 321, 326, 327, 338, 342, 350, 375, 376, 400, 403, 425
- Sanayileşme 22, 26, 30, 32, 119, 142, 149, 199, 205, 207, 208, 210-215, 224, 225, 228, 238, 240, 245, 281, 289, 292, 297-300, 308, 317, 319, 326, 333, 336, 360, 372, 405, 425; ayrıca bkz. Sanayi toplumu
- Sendikalar 269, 270, 285, 302, 303, 307, 311, 313, 324, 328, 337, 347, 348, 354, 355, 376, 378, 422
- Serbest işgücü 26, 89
- Serflik 63, 75, 79, 110, 143, 144, 426
- Sınıf bilinci 298, 305
- Sınıf mücadelesi 118, 210, 247, 249, 320, 331
- Sivil toplum 43, 112, 219, 221, 358, 427
- Sosyal adalet 193, 259, 276, 342, 409
- Sosyal demokrasi 353, 354
- Sosyal devlet 15, 16, 20, 29, 30, 32, 38, 183, 185, 200, 201, 260, 262, 295, 340, 341, 344, 347, 353, 354, 358-363, 376, 377, 379, 395, 397, 398, 404, 409, 428; ayrıca bkz. Sosyal koruma, Sosyal güvenlik, Sosyal mülkiyet
- Sosyal ekonomi 244, 226-229, 236, 255, 405
- Sosyal güvenlik 15, 17, 201, 268, 278, 289, 293, 294, 341-346, 362, 380-382, 384, 413
- Sosyal hak 16, 18, 183, 185, 261, 274, 279, 312, 338, 340, 356, 363, 397, 409, 410, 413, 426, 427
- Sosyal İktisat Cemiyeti 226, 246
- Sosyal kapitalizm 347
- Sosyal Katolikler 225, 226, 228, 229
- Sosyal konutlar 286
- Sosyal koruma 20, 27, 130, 200, 201, 243, 262, 263, 274, 341, 356, 360, 416, 428; ayrıca bkz. Sosyal devlet, Sosyal güvenlik, Zorunlu sigorta
- Sosyal mülkiyet 185, 249, 250, 276, 278, 284-286, 309, 310, 317, 340, 344-346, 353, 397
- Sosyal partnerler 347, 363
- Sosyal reformcular 224, 228, 235, 236, 243, 281, 302, 303, 307, 381; ayrıca bkz. Sosyal Katolikler, Sosyal ekonomi, İnsanseverlik
- Sosyal riskler 19, 44, 235, 275, 276, 294
- Sosyal yardım 39, 46, 48, 55, 180, 266, 272, 319, 344, 349, 377, 378, 380-383, 390, 394, 398, 412
- Sosyal yurttaşlık 126
- Sosyalizm 15, 65, 200, 226, 228, 231, 232, 235, 249, 256, 284, 286, 292, 296, 363, 367, 370, 413
- Speenhamland Act 63, 128, 129, 184
- Stajlar 16, 21, 368, 374, 384, 391, 393, 407
- Statü kaybı 13, 20, 323, 377, 378
- Şehir politikası 386, 389, 399; ayrıca bkz. Dahil etme
- Şehirleşme 66, 243, 318, 281, 336, 360, 404, 418
- Tarım yasaları 279, 281
- Tasarruf sandıkları 230, 232, 233, 235, 238, 271, 272, 287, 288
- Taylorculuk 304-306
- Tehlikeli sınıflar 103, 199, 208, 384, 388
- Tekeller 87, 111, 115, 121, 123, 135, 138, 150, 165, 171, 172, 175, 184
- Terör dönemi 183, 221
- Ticaret kapitalizmi 84, 113, 117-119, 123, 128-130, 136
- Toplum sözleşmesi 30, 67, 171, 222
- Toplumsal barış 199, 226, 230, 240, 241, 247, 255
- Toplumsal çatışma 183, 328, 329
- Toplumsal çözümme 32, 215, 216, 226
- Toplumsal değersizleşme 21-23, 29, 401
- Toplumsal farklılaşma 46, 69, 84, 289, 328
- Toplumsal hareketlilik 88, 337
- Toplumsal ilerleme 299, 340
- Toplumsal istikrarsızlık 22, 103, 221, 237, 319; ayrıca bkz. Korunmasızlık
- Toplumsal kimlik 17, 277, 297, 299, 339, 375, 386, 417
- Toplumsal tecrit 24, 104, 108, 319, 376, 378, 386, 404, 423
- Toplumsal uyum (ahenk) 13, 17, 130, 369, 370, 377, 397, 405, 411, 412, 414, 416
- Tüccarlar 79, 109, 111, 116-119, 123, 126, 131, 135, 136, 139, 155, 159, 295, 314, 316, 332, 336
- Tüketim 82, 136, 155, 182, 191, 244, 283, 291, 298, 300, 306, 307-309, 313, 317, 327-329, 337, 338, 340, 341, 345, 346, 350, 357, 358, 364, 384, 418
- Ulusal atölyeler 246, 251, 413
- Ulusal mülkler 109, 174, 280
- Ulus-devlet 31, 66, 262, 362, 414
- Uluslararasılaşma 371; ayrıca bkz. Küreselleşme
- Underclass (sınıf-altı) 23, 385, 406
- Uzmanlık 47, 140, 231, 381
- Uzun süreli işsizlik 373
- Ücretli işçiler 298, 312, 321-323, 325, 330, 337, 342, 343

Ücretliler toplumu 15-17, 20, 29, 107, 109, 277, 296-299, 321, 322, 329, 334-341, 343, 347, 350, 352, 355, 356, 358-361, 367, 371, 372, 379, 381-384, 395, 402, 404, 406, 408, 409, 416, 418, 421, 422, 424, 425, 427, 429
Ücretlilik durumu 37, 82, 89, 109-111, 115, 116, 124, 136, 142, 147, 199-201, 331, 347, 348, 351, 364-366, 369, 374, 395
Ücretlilik statüsü 16, 348, 408, 422

Vasıfsızlık 14, 27, 85, 89, 98, 99, 104, 122, 126, 128-130, 138, 147, 179, 206, 305, 325, 338, 367, 379, 384, 386

Vesayet 20, 37, 38, 63, 67, 136, 143, 145, 167, 172, 220, 222, 228, 230, 235, 240-244, 251, 259, 269, 290, 293, 421, 422; *ayrıca bkz.* Himayecilik, Paternalizm, Yakınların himayesi
Geleneksel vesayetler 37, 125, 130, 146, 148, 150, 194, 213, 221-223, 225, 358
Yeni vesayetler 200, 204, 222
Ahlaki vesayetler 220, 222

Workhouses 60, 134, 203, 223

Yakınların himayesi 21, 22, 36, 39, 42, 48, 69, 213, 257, 292, 309, 360, 378, 404, 418, 419, 421

Yakınlık hizmetleri 404, 405

Yardım hakkı 63, 66, 173, 174, 177-179, 183, 186, 218, 231-233, 254, 255, 263, 265, 273, 374, 276, 279, 291

Yardımlaşma cemiyetleri 31, 225, 232-236, 259, 269, 270, 293

Yasal hayır işleri 59, 203, 217, 218, 255, 264, 265

Yeniden yapılanma 58, 109, 274, 345, 352, 366, 421; *ayrıca bkz.* Modernleşme

Yerli-yurtlulaşma 47, 48, 422

Yersiz-yurtsuzlaşma 47, 293, 422

Yoksulluk 14, 15, 22, 26, 35, 45, 49-54, 56,

58, 65, 67, 69, 82, 88, 89, 100, 108, 131,

142, 147, 149, 152, 153, 155-159, 171,

173, 175, 179, 190, 204, 205, 207, 209,

212, 220, 224, 225, 229, 235, 264, 266,

279, 280, 309, 339, 354, 372, 378, 381,

382, 384, 390, 398; *ayrıca bkz.* Muhtaçlık, Genelleşmiş sefalet

Kötü yoksul 52, 66, 177, 230, 265, 270, 390, 426

Utanc içindeki yoksullar 68-71, 73, 85, 154, 175, 376

Zanaatkâr(lık) 14, 19, 22, 74-76, 81, 84-87,

99, 101, 103, 109, 111, 115-126, 128, 129,

132, 136, 138-140, 142, 145, 146, 148, 160,

167, 179, 187, 209, 211, 213, 289, 290, 299,

301, 305, 315, 333, 336, 374, 397, 419, 420;

ayrıca bkz. Kurallı çalışma

Kırsal zanaatkârlık 118-121, 123, 139, 160

Zorunlu güvence (sigorta) 234, 264, 268, 274,

276, 277, 279, 286, 288, 289, 294, 295,

309, 319, 324, 360; *ayrıca bkz.* Güvence, Emeklilik, Sosyal güvenlik

“Çağdaş toplumlara musallat olan ve prekarite, korunmasızlık, dışlama, ayrıştırma, statü kaybı, mensubiyet yitimi gibi konuları ön plana çıkaran kırılma tehdidini değerlendirebilmek için, ücretli emeğin işgal ettiği yeri toplumsal ve tarihsel bakımdan belirtmek şarttır. (...) Elinizdeki eserde tarih büyük bir yer işgal ediyor olsa da, burada bahsettiğimiz şey şimdiki zamanın tarihidir. (...) Şimdiki zaman sadece çağdaş olan değildir. O aynı zamanda bir mirasın ürünüdür; bugünü anlamak ve bugün eyleme geçebilmek için bu mirasın anısı bize gereklidir.”

cretli çalışma, yüzyıllar boyunca statü kaybı anlamına geldi. Sefil ve küçümsenen bir ücretlilik durumundan, toplumsal öznelere çoğunluğunun sosyal güvencelere sahip olduğu bir ücretliler toplumuna nasıl geçildi? Sonra nasıl oldu da bugün daimi bir işsizlik içinde yaşamını idame ettirmeye çalışanlardan, ufak tefek işlerde günü kurtarma telaşındaki gençlerden oluşan bir kitle gelişmiş toplumların kalıcı bir parçası haline geldi?

Robert Castel, *Ücretli Çalışmanın Tarihçesi*'nde sosyal sorunun ortaya çıkışını ve dönüşümünü incelerken toplumsal işbölümü içinde işgal edilen yer ile bireyi güvence altına alan sosyal koruma sistemlerine katılım arasında güçlü bir bağlantı görüyor. Günümüzün prekaryalaşmış ücretli çalışanlarının durumu ile geçmiş çağların toprağından kopmuş, sefaletle mahkûm edilmiş milyonlarca emekçisinin durumu arasında yapısal süreklilikler saptayan Castel, parçalanmış ücretliler toplumu ve güvencesizleşmenin yükselişi karşısında kaybedilenleri geri kazanmanın yollarını arıyor.

Zengin bir tarihsel sosyoloji araştırması olan bu çalışma, ücretli emeğin toplumsal serüvenini altı yüz yıllık bir perspektifle sunuyor ve günümüzün işsizlik, korunmasızlık, mensubiyet kaybı gibi en can alıcı sorunlarının ardındaki yapısal dinamiki ortaya koyuyor. ■

